



გაერქუნა

აღუიანტა ატუკრუბა

**ოთარ
მხიძე**

გარემოში

84

84 Гр 7-5
Б 971

მეორე გამოცემა

© „ნაკადული“, 1989

70803—56
4^წ 138—89
M—603(08)—89

ISBN 5—525—00152—7

მიუხვალ მამა-პაპათა
ამოღებულს ხანჯრითა,
ცრემლად დამდნარის გულითა,
დადლილი მტრისა ჯამრითა!..

ვაჟა-ფშაველა

პაემრობანი ტოლათსოფელში

მივიდა თუ არა, ელდა ეცა, ეკლესიის გასწვრივ კოშკს
რო მოჰკრა თვალი... ელდა ეცა და გაუკვირდა, ნეტავი
რა არის, რისგან არისო...

კოშკისაგან თუ იყო, საელდაოდ არ უნდა გახდომოდა
კოშკი; არ უნდა გახდომოდა;

ბევრი ტაძარი უხილავს კოშკებმოხვეული და ციხეშოდ-
გმული, ბევრი უხილავს, ბევრი და უამრავი; არც გაჰ-
კვირვებია, ელდა ჰო აბა რა სახსენებელია!..

ქართველმა კაცმა ეს ჰო ბავშვობიდანვე იცოდა, —
იცოდა, ისიც ჰო იმათთაგანი გახლდათ, — იცოდა, იცო-
და;

მტერი ტაძრებს ეტანებოდა, იქ ეგულებოდა სული ერი-
სა, საუნჯე ერისა, ტაძრებს უტევდა უპირველესყოფ-
ლისა, ტაძართა დაცემით იმედოვნებდა ხალხის დაცემა-
სა, — იმედოვნებდა, იმედოვნებდა;

ხალხიც ტაძარს იცავდა, ანთუ სულს იცავდა, თავისუფ-
ლებას იცავდა; ციხეებს აგებდა, კოშკებს ავლებდა ტა-
ძართა ირგვლივ;

ჰოდა:

აქაც იმ კოშკთაგანი თუ გადარჩენილა, — აგერ ეკლესია
და აგერა კოშკი გარეშემორტყმული იფნებითა.

ასე დაასკვნა და გულს ურჩია, მიუყუჩებულიყო.

ეურჩა გული, უფრო აუჩქროლდა.

მაშინ იფიქრა, სინანულისა, წუხილისა იქნება ჩქროლავი ესოდენი, დიდი ციხე რო დაცემულა, კოშკები რო დანგრეულა, იმისგან იქნება, იმისგანაო.

მაგრამ არაო, არ დაცხრა გული, სხვა ექვს უღვივებდა, სხვა შიშს ანიშნებდა;

არა,

არაო, —

ეს მომცრო კოშკი დასაცავად არ უნდა აეგოთ, არც გამოდგებოდა ბრძოლისათვისა, არც რო ბუნებრივი ზღუდეები რო გააჩნდა, არცა რო ხელოვნური, არც თვითონ იყო ბუმბერაზი რამ შესახელობისა, —

ჩია რამ იდგა ტრიალ ველზედა.

ეკლესიაც არ გახლდათ დიადი თუ თვალშეუდგამი, — პატარა იყო უბრალოდ ნაგები.

ფერი ფერსაო, რო იტყვიან, ისე ჩამდგარიყვნენ ერთმანეთის გასწვრივა.

ოღონდ კოშკი თუ მართლა კოშკი იყო, ციხის მონარჩენი თუ გახლდათ, უნდა შერჩენოდა იერი სიმტკიცისა, ძლიერებისა. შეუღწევლობისა, თუ იმისათვის აეგოთ, იმისათვისა, იმა ეკლესიის დასაცავად;

თუ იმისათვისაო...

თუ იმისათვისაო...

თუო...

და აჩქროლებულიყო გული, ექვი ღრღნიდა გულსა.

ჰო, ჩია რამ გახლდათ ის ეკლესია, ახალიც იყო. წინათ ისე როდი აშენებდნენ. იცოდნენ, სულის აღმაფრენას ამაღლებული თაღები უნდა, ამაღლებული, ატაცებულ, გუმბათებიც ატაცებულ, სად აღვლენილ ალილუიას ისეთ იღუმალ, ისეთ შემაყრობ ხმას გამოსცემდა, თითქოს თვით ღმერთი, მართლა ღმერთი გვეპასუხებო, თითქოს ანგელოზები ფრთებს მოაშრიანებენ და სადაც არის, ძე ღვთისა გადმოდგება გუმბათზე, გადმოდგება და დიად მომავალს აუწყებს კაცთა. ასე მოიხიბლებოდა სული დიდებულად მოხატულ გუმბათთა ქვეშა, მოიხიბლებოდა და აღზევდებოდა, ხოლო აქ რა დახვდა, — არც სად გუმბათები, არც სად ფრესკები, მხო-

ლოდ თეთრად შეფეთილი კედლები, რამდენიმე უბრალო ხატა, სამლოცველოზე ზიარება, ჭვარცმა, ოღონდ როგორღაც უცხოდ მოხატული, გულმიწვალა, არცა ღვთაებრივი, არცა მიწიერი, არაფერი ეცხოდ ძველი ფრესკებისა, არ შეეძლოთ სულის აღზევება, არ შეეძლოთ მოხიბვლა კაცთა.

ცოდვად ითქმოდა ასეთი ფიქრი. ელდამ უყო, ეჭვი გაუღვივა და ცოდვამდის მიიყვანა. სადაც რწმენაა, იქ მცირე ნიშიცა კმარა სულთაძვრისათვისო. ეკლესიის დაწუნება როგორ იქნებოდა, ცოდვად ითქმოდა, პირჯვარი უნდა გამოესახა, მოგვიტევენ ჩვენ უფალოო, უნდა წარმოეთქვა, ქენჯნა უნდა განეცადა სულისა, სინანულს უნდა მისცემოდა, მაგრამ არც ხელი აღიძრა, არც ტუჩები მომართულა. სინანული თუ იგრძნო, მხოლოდ ის იგრძნო, — აქ რა მინდოდა, რამ გადმომაგდოო...

აქ ბრძოლა იყო ძველი, ძველისძველი, უღმობელი და გაუთავებელი, ბრძოლა იყო ორი სალოცავისა, და ეს ჩია ეკლესია ვერ გაუძლებდა იმ ჩია კოშკსა, გული ამიტომაც შექანდა, აძვრდა, აბაგუნდა. „რალა აქვე... შორს მაინც იყოს... რალა აქვე...“ ჩიფჩიფებდა ტუჩები და თითები მუშტად იკვროდა, რის ლოცვანი, რა ლოცვანიო, რის პირჯვარი, რა პირჯვარიო. რახან აქ ირჩიეს, დიდი ტაძარი მაინც აეგოთო... მავედრებელმა თავი რო ასწიოს, თვალები აღაპყროს, მზერა მიეღიოს, მიექანცოს, აებნეს თვალნი, აუჭრელდეს და სულთათანამ ღრუბელთა გზით აიყვანოს მეშვიდე ცამდე, მაშინ ადვილად გატყდებოდა ეს ჩია კოშკი, მრისხანე კერპებიც დაიმსხვრეოდა. როგორც დაიმსხვრა მცხეთას არმაზი, ითრუშანი, სხვანიც მრავალნი. ჯერ იმათ იბრძოლეს, იმ სხვებმა დალეწეს ერთმანეთი, მერე ნინოს ჭვარმა მოუღო ბოლო ყველას ერთობლივო, ნინოს ჭვარმა, ჭვარმა ვაზისამაო. დიდი ტაძრებიც აღიმართა მცხეთასა, დიდი და დიადი, — ჭვარი, სვეტიცხოველი, სამთავრო, — იქ კერპები ველარ გასძლებდნენ, თუმცა ეპყრათ მაღალი მთები, მაინც დაეცნენ, დიდებულმა გუმბათებმა რო წაიღო თვალი, საკმეველმა აიტანა სული საგალობელთა მთრთოლავი ფრთებით. ჰო, ეს იქ, მცხეთასო... აქ რა ეშველება, — არც გუმბათები არსუქისძისაი“, თუ მართლა არსუქიძე გახლდა. — არც ხატები ოპიზარისაი, არც გუნდნი მგალობელთა, თვითონ თუ იგალობებს, თვითონ, მარტომარტო, გაბრაზებული, გაცეცხლებული და განა რა ძალა ექნება გაბოროტებული კაცის გალობასა?..

უნდა დაიცხროს ბრაზი, ვითომც ვერა ჰხედავს, ვითომც არ ესმის, არ გაეგება... თავისი ეკლესია აბარია, თავისი ჭვარი, იმაზე იზრუნოს, იმაზე იფიქროს, ზრუნვა წაიღებს ეკესა თუ წუხილსა. უნდა დაიცხროს გული!.. აღივსება სასოებითა და ამალღდება ეს მცირე ეკლესია; ეკლესია ამალღდება და დაიჩრდილება თელიანში ჩამჭდარი თეთრი კოშკი. ის თელიანი ეკლესიის ფრთებს შეეყუჩება, კოშკი ჩაიშლება, განქრება, ვითარცა განმქრალან კერპნი მცხეთისანი, ოღონდ აღივსე სასოებითა, დაიცხრე ბრაზი!..

ძნელია. თუნდაც ადვილი იყოს, მაინც სხვა არის აქ საფიქრალი: ის კერპები უცხონი გახლდნენ, სხვებს მოეტანათ, სხვებს აღემაართათ, მტრებს აღემაართათ ქართველთა სულის დასაპყრობად. არ დამორჩილდა სული ბოზოქარი, აღსდგა სული და შემუსრა კერპნი, შემუსრა ნინოს ჭვარითა, ვაზის ჭვარითა. ჭვარიც დამპყრობელად მოსულიყო, მაგრამ ვაზისა იყო და ვაზი უფრო თავისეულად ინიშნა ქართულმა სულმა, აღსდგა ვაზითა და შემუსრა უცხონი, შემუსრა დამპყრობელნი. ყველა შემუსრა, ეს ისევ არის, ეს მცირე კოშკი, პატარა კოშკი, უკარო, უსათოფურო, უსაჭვრეტო, მხოლოდ სამხრეთით პატარა ზერელი დასტანებია, — ცოტა მომალლოდა, უკიბეოდ არ შეისვლება, — გარს თელიანი შემოჰხვევია, თელიანა, თეთრ ძაფებასხმული; ეს ისევ არის, უცხო რო არა არის, იმიტომ არის, ძველი რო არის, იმიტომ არის, ძველი, ძველთაძველი, ბევრად ძველი, ვიდრე არმაზი, ბევრად ძველი და შინაური, აქაური, მკვიდრი, სულში ჩაწეული, ვითარცა ძარღვი სულისა, ამიტომაც არ დაქცეულა, მოსწრებია ბევრ კერპთა მსხვერველსა, სხვა ღმერთთა დაცემასა, თვითონ გადაარჩენილა და კრიჭაში ჩასდგომია ძესა ღვთიასა...

არმაზმა ვერ გასძლო ჭვართან ბრძოლაში, დიდხანს ვერ გასძლო; ამან გასძლო, საუკუნეები გამოიარა, ჰიდილით, ბრძოლით გამოიარა. და მერე სად ეს პატარა კოშკი, სად არმაზი, „კაცი სპილენძისაი, (რომელს) ემოსა ჯაჭვი ოქროსაი და სამხრენი ოქროსანი, და თავსა ებურა ჩაფხუტი ოქროისა, და აქუნდა თუალად მისსა ქვანი ბივრიტი და იაკინთი, და ხელთა აქუნდა ხრმალი, და ვითარცა ჭლავი იქცეოდა ხელთა შინა მისთა, და რომელიც მიეახლოს, სიკუდილად წარიწიროს თავი თუისი.“* ჰო, სად ის მრისხანე კერპი, რომელიც დაეცა წმიდა ნინოს ერთი ლოცვითა: „უფალო იესუ ქრისტე, ჩვენო და შემომქმედო ყოველთაო, — რომელი ცხოვე-

რებისათვის ჩვენისა კაც იქმენ და ხატი მონაისაი შეიმოსე, რათა აცხოვნო, რომელ ჰქმენ ხატად შენდა და იხსენ მძლავრებისაგან ეშმაკისა ბნელისა, რომელსა მხოლოსა გნებავს ყოველთა ცხოვრებაი და მეცნიერებასა ჭეშმარიტებისასა მოსვლათ, შენ, უფალო, ისმინე ვედრება უღირსისა და მხევლისა შენისაი და აჩუენე ძლიერებაი შენი ჟამსა ამასა, და ყავ სასწაულ, რათა პოონ ერთა ამათა მცნებაი შენი, და შენ მხოლო გიცნან ჭეშმარიტად და შენდა შეგწირვიდენ დიდებასა!“ — შეჰღალდა წმიდა ნინომო, — გვამცნობს ჰაგიოგრაფოსი, და ამოვარდა ქარიშხალი, ასტყდა ჭექა-ქუხილი, შესაზარი, შემადრწუნებელი, ზეცამ იქუხა, მოაწია სეტყვად და „უჩინო ყო“ კერპნი, ყოველი ზღუდნი თუ ნაშენობანიო. ის დაეცა, ეს ისევ არის, თუმცა აქაც გაისმოდა ვედრება ნინოსი, ვედრებაც გაისმა, ლაშქარიც დაესხა, მაინც გადარჩა, მაინც გასძლო, იდგა ჩია და შეუვალი.

ამ კოშკის დანგრევას უფრო ძლიერი ვედრება თუ უნდოდა, უფრო მღელვარე ღალადისი, მეტი სიწმიდე, მეტი სასოება, ვიდრე შესწევდა წმიდა ნინოსა. უფრო მეტიო, ბევრად მეტიო?! ჰა, ჰა, ჰა... როგორ ამალდეს ნინოზე უფრო?! — ტუჩები ელრიცება, მუშტები ეკვრას, უნდა იყვიროს და იმ თეთრ კოშკს ეცეს, მაგრამ ჩასძახის ხმა სიფრთხილისა; „მხოლოდ სასოება, მხოლოდ სიწმინდე, სხვა ვერაფრით იმარჯვებ, სხვა ვერაფრით მოშლი იმ პატარა კოშკსა, იმ თეთრ კოშკსა, თელიანში რო ბრიალებს, სხვა ვერაფრითა, მხოლოდ სიწმინდე და სასოება!..“ ის სხვა კერპია ან კერპად რად ითქმის, ხატია ძლიერი, უძველესი და აქაური მკვიდრი. არავის მოუბრძანებია, არც არავის გაჰყვებოდა, არავის მოჰყოლია, მომრევიც არ გამოსჩენია. ლახვარი ყოფილა ღმერთთა უპირველესისა, მორიგე რქმევია იმა უპირველესსა, იმისი უახლოესი ხატი ბრძანებულა, იმის სურვილ-ბრძანებათა აღმასრულებელი, მმუხსრავი მღევთა. აბა, მღევთა მმუხსრავი! განა არმაზსა ჰგვანებია, — „რომელიც მიეახლოს სიკუდილად წარიწიროს თავი თუისი“. ის რისხვა ყოფილა აეთა და ბოროტთა, კაცთა მხსნელი ყოფილა ჭირთა და სნებათაგანა, სიკეთე ყოფილა, თვით სიკეთე გამოცხადებული.

აღივსე ბევრად მეტი სიკეთითა, აღივსე სიკეთითა თუ გინდა სძლიო, ადვილია განა?.. ბევრ სიკეთეს მიაწერს ზეპირსიტყვაობა, დაუწერელი სახარება, უფრო შთამბეჭდავი, უფრო დამარწმუნე-

ბელი, ვიდრე მოციქულთა ეპისტოლენი, პაგიოგრაფოსთა შესხმანი, ეამთალმწერელთა დიდებანი.

არა განსცადო უფალი შენით... არცა სწვისა, ოღონდ აღივსე სიკეთითა და ამჟობინე უფალი შენი. ძნელია? — ძნელია ძნელია ძნელია! — დაიგუგუნა ზარმა სიონისა. თითქოს ის მოესმა, სიონის ხმა ესმა იმ ტრიალ მინდორზე, ქაშუეთმა ბანი მისცა, ანჩისხატმაცა, აგუგუნდნენ სხვა ზარებიცა, მამადავითისა, წმიდა ნინოსი, აგუგუნდნენ და ავიდა ღალადისი, აღზევდა სული... ასე ემართებოდა, ზოგჯერ ემართებოდა, როცა სემინარიიდან სიონს მიჰყავდათ ცისკრისა თუ მწუხრის წირვაზე, ემართებოდა ხან ცოტაოდნავ, ხან ძლიერად თუ რაიმეს აელღეგებინა, სული უფრო იწურებოდა, ითანგებოდა. ხან სანახაობასავით შესცქეროდა, ხანაც გულს უსიებდა გაუთავებელი ლოცვანი, აბრაზებდა სემენარია, შავი ანაფორები, შავი კედლები, აბრაზებდა და აძრწუნებდა.

კოდის ველების სილალე მოჰყოლოდა, ლორთქო ბალახის სურნელი მოჰყოლოდა, მოჰყოლოდა და იქითვე ეწეოდა; ისე ეწეოდა, ისე ეხუთებოდა სული სემენარიაში, რო ერთ მშვენიერ დღეს ბალიში ესროლა გააგებულ რექტორსა; რექტორს ბალიში ესროლა და სემენარიიდანაც კუკუუჭირეს, ეგეც შენი კოდა და ეგეც შენი ლორთქო ბალახით... კუკუუჭირეს, და თავისუფლად ამოისუნთქა, ერთი თავისუფლად ამოისუნთქა და სულ ეს იყო, მხოლოდ ამისთვის, ამ ერთი ამოსუნთქვისათვის აჯანყებულყო. ისევ დაუმძიმდა, ისევ მოეწუთხა გული. პატარა არ იყო, ყაყაოებით ვერ გაიხარებდა, ირემი არ გახლდათ, ვერ ილაღებდა ილაღებითა. ბედნიერთათვის ყოფილიყო ბუნება მშვენიერი, გამხარებელი ყოფილიყო გახარებულთა. უსიხარულოდ არც ის უნდა ყოფილიყო, შეძლებულად ითქმოდა იმათი ოჯახი სოფლის კვალობაზე, კოდის კვალობაზე, შეძლებულად ითქმოდა მამამისი, კარგი მამულების პატრონი, მოძღვარი ღონიერი მრევლისა. მაგრამ ვაჟკაცდებოდა და მამის ოჯახში ველარ ეტეოდა; თავის ოჯახს მოეკიდა და ეპატარავა მამის ოჯახი. აქეთ გაიწია, იქით გაიწია, აქეთ ეცა, იქით მიაწყდა და, რომ ვერაფერს გახდა, ემანდ ცხოვრებამ სულ არ ამბხურთაოსო, ისევ ეწვია ანაფორიანებსა, იმათაც ანაფორა უკუერთხეს და უკრეს თავი ტოლათსოფელში. ამ ეკლესიაში გამოამწესეს, ამ პატარა ეკლესიაში, წინ კოშკი რო უდგას, ისიც პატარა, თეთრი, კოშკი, ჩამქდარი მწვანეში, თელიანში ჩამქდარი... სემენარია რო

გაეთავებინა, ეგება უკეთესი მრევლი შეჰხვედროდა; ვინ იცის, ვინ უწყის, თბილისშივე დარჩენილიყო ან რომელიმე დიდი ეკლესია ჩაებარებინათ; ჰო, ვინ იცისო, მაგრამ რაც იყო, იყო, ეს თეთრი კოშკი მაინც არა ყოფილიყო ასე ახლოსა, ასე საპირისპიროდა არც ეს თეთრ-წითელ ნაჭრებით ასხმული თელიანი ჭოფილიყო, ასე უცნაურად, ასე იღუმალად რო ბუბუნებს, თითქოს მართლაც ჩააფიქრებს ადამიანსა, ხატნი ჰო არა ჩურჩულებენო.

ამ პატარა სალოცავს არც უნდა მაღალი გუმბათები, ისე დგას ბუბუნი იღუმალად და შემბოჰავი. წადი და გაუძელ, წადი და შეებრძოლო!

ახ, ბალიში არ ესროლა რექტორისთვისა! ნანობ?! ჰა, ჰა, ჰა... გილაკამ ჩაიცინა შიგ იმის გულში თუ თელიანიდან მოისმა სიცილი. ნანობ, არა?! მაშინ სხვანაირად ფიქრობდი, ნეტავი ხანჯალი მქონოდა ან ერთი კაი ჯილა ჰქვა მომყოლოდა ხელში, თავი შუაზე გადაშეშო. ასე ფიქრობდი და ასეც იზამდი. სასჯელსაც მოგიზღავენ შესაფერისსა. გახსოვს, — საციმბიროდ გაამზადეს, ცალი წვერი მოჰპარსესო, — გახსოვს, არა?! რა დაგავიწყებს! იმისგან იყო, ხანჯალი რო ინატრე, გინახავს ის ხელხანჯლიანი, კოდაში გინახავს, თქვენს სახლშიც ყოფილა, ღამე გაუთევია, იმისი შეუპოვრობა გინატრია და ბალიშის სროლა იმიტომაც გეთაკილებოდა. იმ განწყობილებას უკვე გაეგლო. მაგრამ მაშინ უნდა ესროლა, რალაც უნდა ესროლა, სხვანაირად არ შეეძლო და რახან უნდა ესროლა, ბალიში რო ესროლა, ისევე ის უჯობდა, ისე ერჩივნა, ტოლათსოფელი ჰო ციმბირი არ იყო... მაგრამ სიმწარეს მაინც არ გამოგილევს ეს პატარა სალოცავი, ეს პატარა კოშკი, სალოცავი კოპალე-იახსარისა. ნეტავი თელიანში მაინც არ იდგეს! რა უცნაურად ბუბუნებს, რა უცნაურადა!..

აჲ ორი ხატი გაერთებულა, ხატი კოპალესი და ხატი იახსარისა. ცალ-ცალკე რამდენიმე სალოცავი ყოფილა ფშავსა და ხევსურეთში, ცალკე კოპალესი, ცალკე იახსარისა, ერწოში გაუერთებით, კოპალე-იახსარის ხატი დაურქმევიათ და ტოლათსოფლის ველზე, თელაწში დაუსვენებიათ. ცალ-ცალკეც მძლავრნი ყოფილან კოპალე და იახსარი, ერთად მითუმეტეს, მომრევი ვილა გამოუჩნდებოდათ. ორივე მღვდთა მმუსვრელი ყოფილა. რომელი რომელს უსწრებდა, ძნელი სათქმელია. ორივე უძველესი თქმულებებიდან მოდის, მოდის და მოსდევს, მიძველდება და განახლდება, კვლავ მიძ-

ველდება და განახლდება, მაგრამ ერთი რამ მაინც მოუძველებელია ამ დიდ ბრუნვაში — მღევთა მმუსერელნიო.

კოპალეს მღევების სინსილა გაუწყვია. კოპალეს ქვას ახლაც უჩვენებენ ფშავში, არაგვზე. მაშინ ლუკა პატარა გახლდათ, მაინც დაეზომებოდა ხოლმე იმ ქვასა, რო წამოიზარდა, დაეჭიდა, დაეჭიდა და ძერა ვერ უყო. კოპალე ჩემზე ძლიერი ყოფილაო, უთქვამს... ჰო, ეს ჯერ ადრეა, ისევ კოპალეს ამბავი გავიხსენოთ: იმ ქვით ერთობოდნენ თურმე მღევები, ერთიმეორეს ეჯიბრებოდნენ, ვინ უფრო შორს გადაისვრისო. კოპალეც ჩარეულა იმ შეჯიბრებაში. მღევებს სიცილი მოურთავთ. ისე იცინოდნენ, ქუხილი გეგონებოდათო, — შენ რა ხარ, შენი ნატყორცნი რა იქნებაო... აჰაა და ნახეთ, რაცა ვარო, უთქვამს კოპალესა, ჯერ ის ქვა უტყორცნია. იმსიშორეს გადაუგდია, თვალიც ველარ მიუღევნებიათ. მაშინ დავარდნილა ფშავში არაგვის პირად. მას მერე იქ არის, მას მერე ველარავის დაუძრავს. ბევრი თავგამოდებული დაზომებია და დასცილებია; ლუკაც ჰო დაეტანა ყმაწვილობაში, ვერავის დაუძრავს, ვერც იმან დასძრა. წინ ედოთ ნიმუში კოპალეს ძლიერებისა, გზის პირას ეგდო ვეება ლოდი. მღევებიც მაშინ ჩაუეუყნია. ხმალი დაბლაგვებია მღევთა ჟღეტაში, პირქუშისათვის მიუტანია, გამომიკვერეთო. მკედელი პირქუში, მართლაც, პირქუში ყოფილა, შურიანი ყოფილა, არ გამოუკვერია კოპალეს ხმალი. კოპალე მაინც არ გადაჰყიდებია, ერთხელ კიდევაც დაუხსნია მღევთა ბრჭყალებიდანა.

თქმულება გრძელდება, მიედინება, მდორედა, გაშლილად მიედინება, შენაკადებს ირთავს, ძლიერდება; ზამთრის გრძელი ღამეებისათვის, მთების ღამეებისათვის კარგი რამ იყო. ოღონდ აქ სხვა უნდა ითქვას: საგულისხმოა შეხვედრა კოპალესი და ამირანის თქმულებებისა. ორივეგან მკედელი მოქმედებს, ორივეგან გმირს უპირისპირდება მკედელი. კოპალეს სიკეთით გადაუხდია, ამირანს ჯავრი გაჰყოლია, საშინელი ჯავრი და სიძულვილი ყველა მკედლისა. მკედლებსაც ეშინოდათ, დიდხუთშაბათ ღამეს სამჯერ კვერს დაჰკრავდნენ ხოლმე, თითქმის ერთობლივ დასცხებდნენ ხოლმე, ამირანის ჯაჭვი გამაგრდესო, თორემ აიშვებს და ვაი ჩვენი ბრალიცაო. აქ განსხვავებულან კოპალე და ამირანი, მაგრამ იმით ერთნაირნი ყოფილან, მღევთა მმუსერელნი რა არიან ორივენი. ამირანი უფრო ამაღლებულა, განზოგადებულა, ღმერთის მარადიულ მეტოქედ დარჩენილა. კოპალე ხატად გადაქცეულა, მორიგეს მორჩილ

და უერთგულეს ხატადა. მორიგეს მორჩილებს, მაგრამ ავსულებს იმორჩილებს, — ალებს, ქაჯებს, ეშმაკებს, მღევებს, გველეშაპებს, ჯოჯოებს თავი ვერ წამოუყვიათ იმისი შიშითა. მთელ ბნელ სამყაროს აძრწუნებს კოპალეი, ბოროტება ფეხქვეშ განრთხმია და მორიგეს არაფერი ეღობება, სიკეთე რო სთესოს ამ ქვეყნადა. აქაც სხვადასხვანაირნი არიან კოპალე და ამირანი. ამირანი მორიგეს ებრძვის, მაგრამ კოპალე არ ებრძვის ამირანსა. ამირანის წინააღმდეგ არც მორიგე იწვევს კოპალესა, საამისოდ პირუტყვი აყავდა, მკედელთამთავარი პირქუში. იმას ამირანიცა სძულს, კოპალეცა, ოღონდ ამირანს მორევიცა, კოპალეს — ვერა. რა ახლოს მისულან კოპალე და ამირანი, მაგრამ ამირანი მაინც მარტოა, გმირია და მარტოა, კოპალე ხელს არ უწვდის, მორიგეს მორჩილია, მაინც მორჩილია, ამიტომაცა ქცეულა ხატადა. ამირანი დაუმორჩილებელია, გმირად დარჩენილა, მარადიულ გმირადა, მარადიულ გებრძოლადა.

მთიელებს ორივენი სწამთ, ამირანი გმირად, კოპალე ხატადა. კოპალესათვის სალოცავები აუგიათ, ამირანისათვის არა, ამირანი სხვაგვარი რწმენაა, სხვაგვარი სალოცავია, იმისთვის არა კმარა მონიშნებული ადგილი, ბევრიც რო იყოს, არა კმარა, იმაზე შეიძლება ყველგან იოცნებოს, ყველგან ილოცოს ადამიანმა. კოპალესთვის თავის საფიქრალ-სალოცავნი მიუჩენიათ, ყველაზე თვალსაჩინოდ კარატის ჯვარი დაუდვიათ კოპალესთვისა. ასე ჰყვებიან: „აქ რო ხატის ლოცვილობა გაჩენილა, ის ქალი ყოფილა. იმას ქვივნილ ნინო. წასულა ისი, შიგ ჯვარჩი მომკვდარა.. მემრ ჯვარ უბრძანებავ — ჩემს ახლოს დაღმარებთავ. კარატის ჯვარჩი ღმარხავ... ჯვარ ხატის აღით ჩამასულ კოპალაი... მემრ გახდილ ქადაგ ის ქალი. გაუგავ ხალხს, მავკლავთ — უთქომ. ის ქალ ხან სად მალულ, ხან სად. ი ხატს თან უყოლებავ. ხატ ხან გაფრინდების, ხან მაუვ. იმ ქალს არც მეთვეურობის წესი ხქონავ, არც ქმრიანობისა, არც მებოსლეობისა...“* და მიჰყვებიან ასე, პატარპატარა შენაკადებს ურთავენ და ზრდიან, ამღორებენ, ადიდებენ ზამთრის ღამეებისთვისა, მთების ღამეებისთვისა. არ უფიქრდებიან და ვერც დააჯერებ, ბევრიც რო ედავო, — კოპალეს ამბავი და ნინოს ამბავი სხვადასხვა დროისაა, ნინო მეოთხე საუკუნისაა, კოპალე — წინარე ათასწლეულებისა, ნინო ქრისტიანული ლეგენდაა, კოპალე — წარმართული; ნინო კოპალეს ხატში არ ილოცებდა, იმ ხატის დასანგრევად მოსუ-

ლიყო, იმის დამსხვრევასა ქადაგებდა; რო არ დაუჯერეს, ჯარიც შეუსია ერისთავისა...

უნდა აუხსნას... წირვის მერე აუხსნის, დაუფიქრდებიან, გაუგებენ, გაუგონებენ. ოღონდ ის მაინც არ უნდა ითქვას, — შემოესივნო, ნინო თავისი ჯვარით მოუძღოდაო, სამლოცველოები დაანგრისო; არ უნდა ითქვას, სხვა ფიქრებს აღძრავს, აზრს ასწეწავს, სისხლს ააჩქროლებს; არ უნდა ითქვას, ნინოს ცხოვრებაშიც რო არ ეწეროს, უკეთესი იქნებოდაო. თუმცა გაახსენდა და შუბლი გაეხსნა, — ნინოს ცხოვრებიდან ძალადობის ამბავი ამოუღიათ, ქართლის ცხოვრებაში დარჩენილა, როგორ იქნება, ძალადობა როგორ იქნებაო.

უნდა აუხსნას, უამისოდ უნდა აუხსნას, სიკეთე უნდა ამოარჩიოს, მხოლოდ სიკეთე უნდა უქადაგოს, მხოლოდ სიკეთე... ასე ახლოს მაინც არ იდგეს ეს თეთრი კოშკი, ასე უცნაურად მაინც არა შრილებდეს თელიანი. შორს იყოს ნეტავი. ერთიმეორეს წასდგომია კოპალეს სალოცავი და ეკლესია; ამბებიც ასე მისდგომია ერთიმეორესა, შეწნულა, გადახლართულა ერთიმეორეში, ქრისტიანულ-ეკლესიური და წარმართულ-ხალხური გადახლართულა, გადახლართულა და წარმართულად დარჩენილა. აქ ეკლესიას ვერ უმარჯვია. ზეპირსიტყვაობას ეგრე იოლად ვერ მისწვდენია ხელი შემსწორებელთა; ვერ მისწვდენია, თორემ ნინოს აქაურ თქმულებაში ვინ დასტოვებდა, — „მეთვეურობის წესი არა ხქონავო“?! დამწერლობა სხვა ყოფილა; იქ თვით ეკლესიას ჩაუბლუჯნია ძველი ხალხური თქმულებანი, წარმართული წეს-ჩვეულებანი, ყველაზედ უფრო ლამაზი და მომხიბლავი ჩვეულებანი იესო ქრისტესა, მოციქულთა თუ წმინდანთათვის დაუკავშირებია და გაუადვილებია თბზვა ახალი ლეგენდებისა. საქმეც გაუადვილებიათ, ხერხადაც უხმარიათ: ნაცნობი სახეებით, ნაცნობი ჩვევებით უფრო ადვილად შეაპარებდნენ უცხო რწმენასა. ხერხს გაეჭრა, მთქმელები აპყოლოდნენ. თუმცა ვინ იცის, არც მთქმელები ყოფილან გულუბრყვილონი, საეკლესიო სასწაულები ძველ თქმულებებში ჩაუბნევიათ და ძველი რწმენა გაუმტკიცებიათ, ძველი, წარმართული. ამით გადარჩენილიყო ამ დიდ ბრძოლებში, ხანგრძლივ ბრძოლებში. ცოტახნისა ჰო არ იყო ეს ჭიდილი, მეოთხე საუკუნეში დაწყებულიყო, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარს გადმოსწვდომოდა. ქრისტიანობის საფუძვლები დიდხანია შერყეულიყო, სხვადასხვა სექ-

ტებთან, სოციალურ თუ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებთან
ბრძოლას შეერყია. ეს უბრალო სალოცავი ისევ იდგა... იდგა ნი-
რუშულელი, თითქოს აქ არაფერიაო, თითქოს რელიგიური ბრძოლე-
ბი, ომები, რევოლუციები ზეცაში მომხდარიყოს, შორს გადაე-
ლოს, წასულიყოს. და იყო რაღაც დიდი ძალა, ბუნების ძალა, ბუ-
ნებრივი ძალა ამ უბრალოებაში, ამ უცნაურ შემართებაში.

ამიტომაც ვერ დამცხრალიყო გული...

ვილა არ იღვწოდა! ყველაზედ მეტად მაინც თამარ მეფეს და-
უმკვიდრებია ქრისტეს ჭვარი მთაში. მთასაც თავისი გაუტანია,
ისიც, თვით თამარიც ხატად უქცევია, ლაშარის ანუ ლაშქარის ჭვა-
რისათვის დაუბადლებია; ხახმატის, გუდანის, ლომისის, კვირიას,
კოპალეს ტოლად და ღირსად გაუხდია. ამაზე მეტისათვის ვერცერთ
სხვა მეფეს ვერ მიუღწევია; ამდენისათვის ვერც მიუღწევიათ ვერ-
ცა მეფეთა, ვერცა კათალიკოსთა, თუ ეპისკოპოსთა, თუმცა ღონე
არავის დაუშურებია. არც რისხვა მოუკლიათ, არც ლოცვა-კურ-
თხევა. ორივეს ერთნაირად გაუჭრია ანუ არც ერთს გაუჭრია, არც
მეორესა. არც ეშვებოდნენ, უნდოდათ რწმენით ერთგულებად
ექციათ; ერთგულნი იყვნენ, სხვა რაღა უნდოდათ, რწმენა მაინც
რაღად უნდოდათ... მრისხანე ყოფილა ერის ცხოვრება; სახელ-
მწიფოს მეთაურთაც ბევრი რამ უცდიათ, ბევრი რამ უღვაწიათ,
მერე თავსატეხი ისტორიკოსთა, რომანისტთა, ფილოსოფოსთა.

მთა მაინც უფრო თავსატეხი გამხდარიყო. ვახუშტიცა სწუხ-
და: „აქუსთ სასოება ქადაგისა ზედა, რომელი წარმოდგების კაცი
უცები და ვითარცა ხელქმნილი, და ღალადებს მრავალსა მაგიერად
წმიდის გიორგისა, და რასა იგი იტყვის, სთნავთ და ჯერ — იჩენენ
უმეტეს ქეშმარიტებისასა“.*

და როცა იმ კოშკთან, მობუზუნე თელეებში, ქადაგი დაეცემა
და აღალადდება, კი არცა ხელქმნილი: „ძალა წმიდა გიორგის, კო-
პალესაო... შენ გეძახიან... გეხვეწებიან... დიდება შენდა, წმიდა
გიორგი კოპალევ...“... ზღადას იღონებს ამ ჩია ეკლესიის მღვდელი,
ვის დააჯერებს, რო წმიდა ნინო კოპალეს მკადრე ვერ იქნებოდა,
ის იესუს მსასოებელი იყო და, როცა არმაზის კერპს ამსხვრევდა,
კოპალესა და სხვათა და სხვათაც თან მიაყოლებდა, ვითარცა ცრუ
ღვთაებათა; ჰა, ვინ დაუჯერებს? ძნელია შებმა, ძალიან ძნელი!..
შეუბმელობაც რო არ იქნება?! რა წყალს მიეცეს?! ვთქვათ, თვი-
თონვე სთხოვოს, ეგებ აუხსნან, — რატომ არის, რო ქადაგი თუ

დეკანოზი კოპალეს ისე არ ახსენებს, წინ წმიდა გიორგი რო არ წაუმძღვაროს, — „ძალო წმიდა გიორგის კოპალესაო!“. სხვა სალოცავეებში ასე ჰო არ არის, ყველას თავისი სახელი აქვს, ყველას თავისი ხატიონი ჰყავს და იქ სხვას არავის შეევედრებიან; ან აქ ერთად რად არის კოპალესა და იახსარის სალოცავი, სხვაგან არსად რო არ არის ასე, ორპიროვანი ღმერთი ჰო არ შეუქმნიათ ერწოელთა?! ჰო, აუხსნან, ვითომ ერთი უბირი და უმეცარია; ვნახოთ ერთი რას მიუგებენ! თუ შებმაა, ასე აჯობებს!.. უფრო მარჯვეა, სამარჯვებოდ საიმედებელი...

თუმცა, ვინ იცის, იახსარისათვის არც ისე დიდად გამოიღონ თავი, — რას ორპიროვანი, რა ორპიროვანი, ისიც მდევთა მმუსვრელი გაზლდათ და კოპალეს სახელს გაგვახსენებს ხოლმეო. პასუხად მაინც არ იკმარებს, რაღაც რჩება გაუგებარი. ისე მაინც ლამაზია თქმულება იახსარისა: შეიბნენ იახსარი და მდევი. იძალა მდევი, გაიქცა, ახადს წაწადის ტბაში ჩავარდა, ეგონა გადავრჩი, თავი ვიხსენი ამ უძლეველი გმირისაგანო. მაგრამ ვერა, მაინც ვერ წაუვიდა, ტბაში ჩაჰყვა იახსარი; იქ, ტბის ძირას, მოუღო ბოლო. წააცალა თავი და იფეთქა სისხლმა; ტბის ზედაპირს გადაეკრა სისხლი მდევისა. ჩარჩა გმირი ტბაში, რამეთუ არ შეიძლებოდა მისცხობოდა სისხლი მდევისა, გაუწმინდურდებოდა. შეფიქრიანდა ხალხი, შეფიქრიანდა და შეწუხდა. ქადაგსა ჰკითხა. ბრძანა ქადაგმა: იპოვნეთ ოთხყურა და ოთხრქიანი თხაო, დაჰკალით, იმისი სისხლი ჩაუშვით ტბაშიო. ბევრი იარეს, ბევრი ეძებეს, ხევსურეთს იპოვნეს თხაი ოთხყურაი, ოთხრქაი. ჩაჰკლეს წაწადის ტბაში. ოდნავ გაიხსნა ნაპირი ტბისა, მტრედისფრად ამოვიდა იახსარი, ერთი ღრმად ამოისუნთქა, შეისწორა ფრთები და გაჰკრა, ავიდა ზეცად...

სხვაგან, არცერთ სხვა ზღაპარში ნათქვამი არ არის, რო მდევი ზღვაში თუ ტბაში ჩასულიყოს, მდევი ხმელეთის არსებად არის თქმული, ხმელეთის მრისხანება და ბოროტებაა, გველეშაპია ზღვის მრისხანება. აქ არეულია მდევი და გველეშაპი. ანგლოსაქსების გმირს ბეოვულფსაც გაექცა გრენდელი-გველეშაპი, მიჰყვა ზღვის ძირამდისა, თავი წააგდებინა, ამოიტანა და გაახარა მანამდის დიდად შეწუხებული ხალხი. გრენდელის სისხლმა ბეოვულფი ვერ დააბრკოლა. ზიგფრიდის, გერმანელთა გმირს ჭავშნად ექცა დრაკონის — გველეშაპის სისხლი. მოჰკლა დრაკონი, განიბანა იმის სისხლში და განუკვეთელი გაუხდა კანი. მხოლოდ ბეჰზე ერთ ადგილას ფოთოლი დაეცა განბანვის დროსა, იქ ვერ მოეცხო სისხლი.

იქ იყო სუსტი ადგილი მისი. ბერძენთა გმირს, აქილევსსაც ჰქონდა სუსტი ადგილი. აქილევსისა ქუსლი გახლდათ სუსტი. აქილევსი დედამ განბანა, ცალ ქუსლზე ეკიდა ხელი, ქუსლი დარჩა გახუბანელი. თუმცა აქილევსი სისხლში როდი განბანილა, მაგრამ მერე რაო, ძალა ერთი იყო, შედეგი ერთი — განუკეთელი, მახვილმიუკარებელი კანი. მხოლოდ ერთი ადგილი აქვთ სათუთი, ძალიან პატარა, მცირე ადგილი, მაგრამ ვაი იმათ თუ სწორედ იქ დაუსწორეს მახვილი. ქართულ თქმულებებს საბედისწერო არაფერი დაუყოლებიათ გმირებისათვისა. ნათქვამი როა: „მალლა რასა სცემ სპილოსა, დაბლა შემოჰკარ ლბილოსაო;“ ეს მდევებზეა ნათქვამი. საბედისწერო „ლბილო“ იმათ დაჰყოლიათ და თვით უძლიერესნიც მარცხდებიან გმირებთან ჰიდილში. თუმცა იახსარსაც დაჰყოლია სისუსტე, ტბიდან ველარ ამოდის, ტბის პირი მდევის სისხლით მორწყულა. მაგრამ ეს შიში როდია სისხლისა, — არა, ხალხმა ასე არ გაიმეტა გმირი; ზიზღისაგან არის, ვერ წაიცხობს მდევის სისხლსა, სისხლსა უწმინდურისა, გმირი უნდა დარჩეს უმწიკვლოდა, ფაქიზადა, წმიდადა. ხალხს სხვანაირად არც წარმოუდგენია თავისი გმირი და ეძებს საშუალებას, რომ მტრედივით ამოვიდეს, მტრედისფრად ამოვიდეს, ლაყვარდს შეერთოს მტრედისფრად. ბეოვულფი ასე ვერ დაიფარეს. სხვა დროს გრენდელთანაც მოუხდა ბრძოლა, მოჰკლა ისიცა, მაგრამ მოეცხო იმისი სისხლი და თვითონაც წუთისოფელს გამოეთხოვა.

იახსარი ავიდა სისხლმიუკარებელი, იახსარი — მკვლელი გველეშაპისა. ოღონდ გველეშაპის მკვლელად ქართულ თქმულებებში წმიდა გიორგია გამოცხადებული. გველეშაპი თუ უცხოელი დამპყრობელის სიმბოლო იყო, მთიელთა უპირველესი სალოცავი — ლაშარის ჭვარი, ანუ ლაშქარის ჭვარი, სწორედ წმიდა გიორგის სახელობისაა, ლაშქარის ჭვარი — უძლეველი, რისხვა მტრისა. იახსარი იმასთან როგორღაც ახლოს მოდის, მით უფრო თუ წმიდა გიორგი უძველესი მთავარი ღვთაების — მთვარის მაგიერია*, მთვარე ჰო ამქვეყნად ყველაზე მკაფიოდ ზღვაში, ტბაში ჩადის და ზღვიდან, ტბიდან ამოდის მტრედისფერი, ფაქიზი, წმინდა. და ვინ უწყის, იახსარი იგივე კოპალე ყოფილა, ხოლო კოპალე — იგივე წმიდა გიორგი, ან სამივენი ერთი დიდი თქმულების გმირები ყოფილან, უძველესი თქმულებისა, ჟამთავითარებაში რომ დაშლილა, დანაწევრებულა, ნაწილები დიდად დაშორებია ერთიმეორესა და

აღარ მიიგნება, ან ძნელად მიიგნება მთავარი ძარღვი, საკინძი ძირეული.

ხვეისბერები ამას არ დაგიღვედნენ; იმათთვის ისედაც ბუნდად მარად ერთად არიან წმიდა გიორგი, კოპალე და იახსარი, ერთად აგონდებთ, ერთად ევედრებიან, იციან, რომ ისინი არიან მხსნელნი მტერთაგანა, ავსულთაგანა და ერთად უნდა იყვნენ, რადგან ბევრია მტერი გარეული თუ შინაური, ბევრია ავსული, ბევრი ბოროტებაა ამ ქვეყანადა, ბევრია რისხვა კაცთა თავს დატეხილი, ზოგი მისაკვლევია, ზოგი მიუკვლეველი, ზოგი მიწიერი, ზოგი ზეციერი. და „შენ მოგვხედე ძალო წმიდავ გიორგისა, კოპალესა, იახსარისა!...“ ლაღადებს ხელქმნილი ქადაგი, და თვალაჭრელებულნი მისჩერებიან ხატის კარს მოსულნი. ზურგი აქეთ აქეთ, ეკლესიისათვის შეუქცევით ზურგი და არ გაეგებათ, თუ რა მრისხანე თვალით მისჩერებია მღვდელი — ზაქარია ბარნაველი...

ზაქარია

ბარნაველი...

მღვდელი ზაქარია ბარნაველი, ახალი მღვდელი, ახალგაზრდა მღვდელი, რამეთუ მოძველება და მოხუცება აქ არავის უწერია. გაძნელებულა მრევლის დაყოლიება; დეკანოზი კურდღელა დაუფლებია იმათს გულსა და სულსა, დეკანოზი, ხელქმნილი ქადაგი, რომლის პირით თვით კოპალე ლაღადებსო. ჰო, ვერა ჰხედავენ ამის განრისხებასა და კარგიც არის, რომ ვერა ჰხედავენ, თორემ დეკანოზი კურდღელა დროშას შეარხევს, მაღლა აღაპყრობს არეულ თვალებსა, მერე დაიკრუნჩხება, დაეცემა პირგანაცრული და აღმოიტყვის: ჰოი, წმიდაო კოპალე, ჰოი, სამართლიანო გამკითხაო ყოველთა, ჰოი, რა ჭეშმარიტსა ბრძანებ! ღირსია მოიკვეთოს!.. მაგრამ მე როგორ გაუწყო ერსაო?! ჰოი, კოპალე ა სამართლიანო!.. თვალები გადაუბრუნდება იქით, იმისკენ, იქითვე შებრუნდება ხალხი, გაოცებული, წამოგზნებული, კოპალე ვის აუღელვებიაო; შეტრიალდება და შემართავს ხელსა. ველარ დაიფარავს ეს მობუზული ეკლესია. უნდა დაიკბროს გულმზურვალება, სიამეც არ აპყვეს ან უნდა ილტვოდეს. სხვა გზა არ არის. მთამ შერიგება არ იცის, თუ შენ არ შეურიგდი, მთამ დამორჩილება არ იცის, თუ შენ არ დამორჩილდი. ლტოლვაც არ ივარგებს. სემინარიიდან ლოცვა-კურთხევა არ გამოჰყოლია, არც ეგზარხოსია იმისადმი გულმოწყალებით აღვსილი, აქაც დიდი მუნათითა და ყვედრებით გამოგზავნა,

უარი რო ველარ უთხრა მამამისსა, კოდის მღვდელსა, იაკობსა. ჰო, უარი ველარ გააწყო, მაგრამ თუ ერთი დაიძრა, თუ ერთი აგორდა, აგორებული ქვა ხავსს ვერ მოიკიდებსო, იაკობის მუდარა ველარას გასჭრის, გამოეთხოვება ოლარსა და ანაფორასა. დიდი რამ ბედხაც არ არის, სიხარულითაც გამოეთხოვება, მაგრამ ცხოვრებაა მძიმე, ძნელი, გაუტანელი და, რო გადარჩე, იმასაც მოეჭიდები, რაც ერუ-ანტელსა გგვრის, თვით ბოროტების თავგამოდებულ დამცველად იქცევი, რამეთუ მასშია სიკეთე შენი, თუმცა ისაა სწორედ მტერი შენივე სიცოცხლისაო. ასე იხვლანჯება ადამიანი, იპობა სული და ცხოვრება სულგაპობილთა ბრძოლად ქცეულა. მით უფრო შმაგია და უღმრთელიო.

აქ, მთაში მაინც უფრო მრისხანე ყოფილა, ბუნებაც მრის-ხანეა და ადამიანიცა. მწირია მიწა, მწირი მიწის შვილს დამშვი-დება არ შეუძლიან. ის ბარიდან მოსულა, მოსულა როგორც მოძ-ლვარი მრევლისა, მამა მრევლისა უნდა აღივსოს მოთმინებითა და სასოებით, უნდა ილოცოს მხურვალედა და მოკრთალებით, უნდა შეივრდომოს მრევლი და შეივრდომოს მრევლმა... სასოებითა!.. სა-სოებითა!.. რაც უნდა ერიდონ, ჰო ვერ წაუვლენ, — ამან უნდა დასწეროს ჭვარი, ამან უნდა განათლოს ახალშობილი, ჩასწეროს წიგნში, ამან უნდა მიიღოს აღსარება და მიუტევოს ცოდვანი. თუმ-ცა აღსარებას არა ყაბულობენ, ჭადაგს უსმენენ, ჭადაგს ემორჩი-ლებიან, მაგრამ დაე ეგრე იყოს, ჯერ ეგრე იყოს, ჯერისწერასა და მონათვლას ჰო მაინც ვერ გაექცევიან? ისე კანონი არ იყაბუ-ლებს, კანონი ამისკენაა, იმძლავრებს კანონითა, ჭვარით თუ ვერ იმძლავრა, — რად არ უნდა აღივსოს სიმშვიდითა და სასოებითა?! აღივსე სიმშვიდითა და სასოებითა!.. — ასე რეკდა ხმა გონებისა, ძლიერად რეკდა, უფრო ძლიერადა, ვიდრე გულის ხმაი, ვიდრე პატარა ზარი ტოლათსოფლის ეკლესიისა. ეკლესიაც პატარა, ზარიც პატარა, მღვდელი დიდი, თითქოს ხელზე დაიდებს ეკლესიასო, და-ვით აღმაშენებლის ფრესკისა არ იყოს. იმან აღაშენა ეკლესიანი და იმისთვისაც დაუხატავთ ასე; იმან დაიმორჩილა ეკლესია, ხელში ჩაიჭირა, იმიტომ უფრო დაუხატავთ ასე, ამან ეს კოშკი ვერ უნდა დაიმორჩილოს?! მხოლოდ აღივსე მოთმინებითა და სასოები-თა!. მაგრამ აღვილიც არ არის ეს მოწოდება; მარტო არ არის და მოთმინებას ის აკარგვინებს; მარტო არ არის და ერთი ამისიანთა-განი იქით მიიწეეს, იმათკენ გადასულა. მარტო რო იყოს, არც იხალე-

ლებდა. სიმარტოვისა არ ეშინიან, სიმარტოვე კიდევაც უჯობს, მარტო უფრო შეუპოვრად შეებმოდა კოპალეს ქურუმსა. მთელი სოფელიც იმას რო ამოსდგომოდა მხარში, მაინც შეებმოდა, მაინცა სძლევდა, ახლაცა სჯერა, დასძლევს უთუოდა. მაგრამ შვილი გადასვლია იმის მხარესა, პირმშო შვილი, პატარა ვასიკო, და ის უმძიმებს... კურდღელას შვილიშვილს, პატარა ბაჩყურას აპყოლია პატარა ვასიკო, ერთად დარბიან, ერთად დახტიან, ერთნაირადვე ეთაყვანებიან კოპალე-იასხარის ხატსა, თელიანსაც ეთაყვანებიან, პოებსა და ტყეებს, მდინარესა და ხეებს, თვით ყვავილებსაც ეთაყვანებიან.

აქ ყვავილს მაინც ვერავინ წაუვა. ყვავილებით მოქედილა სალოცავის მინდორი, ზიმზიმებს მინდორი, ნაირფერადა ზიმზიმებს, ასდის სურნელი, რაღაც უცნაური, გამკვირვალე ნისლიც ასდის, ნისლი თუ თვით სხივთა ცინცხალი, სხივების ნისლი იისფერი და შიგ ასული, მინდვრის ასული გამოხვეულა. ასე მიჩვეულა კურდღელას თვალი, ბაჩყურას თვალიც ასე მიჩვეულა, ვასიკოს თვალიც ასევე იწაფება. „აგერ!.. აგერ!.. — შესძახებს ბაჩყურა, — ჰხედავ თუ ვერა? ჰხედავ თუ...“ „ვხედავ და ანგრე!..“ — ვასიკოც დაწვეს, ამაყია და არ უნდა ჩამორჩეს, ტყუილსაც არ ამბობს, არა, არ ამბობს, — ჰხედავს, ტატნობზე ათასფერად რო ანთებულა ყვავილოვანი, ათასფერი ალი რო ადის; მართლა ალი ჰო არ იქნება, — ყვავილებს ვინ მისცა ალი, — ჩიქილა იქნება მინდვრის ასულისა, ლამაზი, მშვენიერი, მომხიბლავი, ჩიქილა, მომხიბლავი ასულისა. აგერ ყვავილები თავს რო ჰხრიან, ეს ასული მორბის ყვავილებზე, მორბის, მორბის, საცაა აქ მოვა და თვალს მოსჭრის. „დახუტე თვალე-ბი!..“ შესძახებს ბაჩყურა და თვალესა ჰხუტავს ვასიკო, ძალიანა ჰხუტავს, მუტებსაც ზედ იფარებს, პატარა მუტებსა. „წავიდა...“ იტყვის ბაჩყურა და თვალეს ახელს ვასიკო, ერთბაშად როდი, ჯერ მუტებს იშორებს, მერე წამწამებს ასწევს ნელა, ძალიან ნელა, — წასულა. საიღაც შორსა ქანაობენ ყვავილნი, ჩიქილა მიუჩიალებს; შეჩერდება, დაქანდება ყვავილი, ყვავილზე ჩამოჯდება ყვავილთა ასული, ისეთი მსუბუქი, ისეთი ჰაეროვანი, სხივი რა არის, სხივიც იმაზე მძიმე იქნება. ნექტარითა საზრდოობს, ყვავილთა ნამს ეწაფება, ცვარნამია იმისი სასმელი, ნიავევით მალთა და თუ მაინც ვინმე მისწვდება, სიცოცხლე როდილა უწერია. მხოლოდ ერთხელ, ოდესღაც ერთმა მწყემსმა გაიმეტა თავი, შინამდის

მისდია, შინ შეასწრო ყვავილთა ასულმა, მხოლოდ ჩიქილა შერჩა მწყემსსა. მოეწონა მწყემსის სიმარჯვე მინდვრის ასულსა, მინდვრის ვაჟად აქცია, კმრად დაიყენა, ეზიარა მწყემსი მინდვრის ასულს და სული განუტევა. და შვა მინდვრის დედოფალმა მშვენიერი ასული, უფრო მშვენიერი, უფრო მომხიბლავი, უფრო თვალისმომპრელი. ვინც იმას შებედავს, ვინც იმას შეიპყრობს, იგივე ბედი ელის, მაგრამ იმისი ხილვა ღირს სიკვდილად. სიკვდილი მაინც ყველას კარს არის; მშვენიერება თავისთავად არ ეტანება არავისა, ტკობა სიკვდილივით არავის აწერია შუბლზე. „შევხედოთ!..“ ამბობს ვასიკო. „არა!..“ — უარობს ბაჩყურა, — პატარები ვართ.“ „ისე შევხედოთ, ისე...“ — ეხვეწება ვასიკო, „არა!.. — ბრძანებს ბაჩყურა, — დახუკე თვალები! მოჰქრის... ბაჩყურა პირქვე ემხობა ყვავილებში. ყვავილებში ემხობა ვასიკოცა. შრიალით გადაივლის ყვავილთა ასული, შემობრუნდება, შემოუვლის, დატრიალდება და ავა მალლა, ავა ლაყვარდში, შეითამაშებს, შეინავარდება, მერე ისევ აბიბინდება ყვავილებზე. შორს, შორს აბიბინდება.

ვასიკო და ბაჩყურა ყვავილებს ეალერსებიან, ეფერებიან, იქჰო მინდვრის ასულმა გადაირბინა, ნაზი ფეფებიოთა, მსუბუქი ფეფებითა. გაიზრდებიან და გამოეციდებიან. ბაჩყურა უფრო ღიღია, უფრო მარდიც არის. „დაიქერ?“ „ვისა?“ „მინდვრის ასულსა...“ „არა!..“ უარობს ბაჩყურა და ვასიკო იცინის, მირბის, მირბის, ყვავილებში მირბის კისრიტეხითა, — ბაჩყურა არ გამოეციდება, ბაჩყურა არ დაიქერს, — და მირბის, ნიავს ეჯიბრება, ნიავს უნდა გაასწროს; თუ იმარჯვა, თუ გაასწრო, ველარ წაუვა ყვავილთა ასული, მინდვრის ასული, ველარ წაუვა.

ოლონდ მაინც უკვირს, — გულადია ბაჩყურა და რად ეშინიან მინდვრის ასულისა? როცა აძეძის პირას, იმ გაუვალ ჭალებში, წნორებსა და შამბებში შემოლამებისა ეშინიან, ეს არ უკვირს, იქჰო კუდიანი ბინადრობს, ავი, ბოროტი კუდიანი, ის კუდიანი, სიყვარული რო მოუწამლა ეთერსა და აბესალომსა. იქაა სწორედ ის თმაგაწეწილი ჯადოქარი, დღედაღამ ბუტბუტებს, ატრიალებს ჯარასა და ბუტბუტებს. იმ ჯარაზე უსხედან ალქაჯები და ზოგს საით ისტუმრებს, ზოგს საითა. ისინიც ხან სად ასტეხენ ვაივაგლახსა, ხან სადა; ხან ვის ააკვნესებენ, ხან ვისა. თმაგაწეწილი კუდიანი ქირქილებს და სტკბება სიავითა; უხარიან სიავე, უხარიან და

ისევ საავოსა ბუტბუტებს, უფრო მეტი სიხარული უნდა, უსაზღვრო სიხარული. დღისით, მზისით ვერა სჭირს იმისი წყევლა, დიდი ნათელი თვალებს უთუთქავს, ენას უთღავს. სიტყვას უშლის და გზას ურევს; ღამით თამამდება გულმოსული. გაბოროტებული, აძეძი თმებს ჩაიწეწავს, ფეხებით ჯარას დაატრიალებს და გრძელ თითებსა ხვლანჯავს, გრძელ ფრჩხილებს ისვრის ისრებივითა. იმ ისრებს მიჰყვებიან უღმობელი ქაჯები წივილითა და ზუილითა, მიაქვთ რისხვა, მიაქვთ წყევლა და ვაი იმათ, თუ დროზე ვერ აღასრულეს დანაბარები; კუდიანი კოცონს გააჩაღებს, ტაფას მოიმარჯვებს, ზედა ხრაკავს უხეირო ქაჯებსა, უერბოთა ხრაკავს და იცინის, ტკებმა, ჰო სტანჯავს, ჰოდა, სულერთია, ვინ იტანჯება, გარჩევა არა აქვს, ცოდობრალი არ იცის, აბესალომი და ეთერიც იმიტომ არ დაინდო, არ შეიბრალა ორი უმწიკვლო, ალალი სიყვარულით ანთებული გული. მურმანსაც ჩაუსახა სიყვარული, შური ჩაუსახა სიყვარულადა, აანთო, აღაგზნო ეთერისთვისა და სული მოსთხოვა, მიიღო სული და უბოძა ეთერი, უბოძა, მაგრამ ვერ გაახარა, ვერ დაატკბო. აქ მაინც იძალა დიდმა სიყვარულმა, აბესალომისთვის ანთებული, ცივი იყო მურმანისთვისა, ცივი, გაყინული; ეგრევე ყოფილიყო, კუდიანს ეს არ ენაღვლებოდა, უბოძა და მიიღო; დაგატკბობო, ჰო არ დაჰპირებია, — ან ვის დაატკბობს, როცა მხოლოდ სიავე იცის, როცა სხვათა ტკბობა იმისი სიკვდილია. უბოძა ეთერი და მიიღო სული, ჩაბლუჯა სული მურმანისა და ახითხითდა, მერე ეკლებზე წამოაგო და მარადიულ სატანჯველს მისცა. ის მურმანის სულია აძეძის პირას ეკლებზე რო დაგორავს, რო წიგის, კენესის, მოსთქვამს, მაგრამ ამოღა, არავინ არის იმისი მშველელი, ის კუდიანის ტყვეა, სამარადისო ტყვე, გამომსყიდველი არავინ არის.

„დავიხსნათ სული მურმანისა, რაც უნდა იყოს, ადამიანია...“ ამბობს ვასიკო, „კუდიანი გაგვირისხდება, აღარა თქვა... ვევედროთ კოპალეს... შენ დაგვიფარე კოპალეო!..“ შიში აიტანს გულად ბაჩყურასა, ვასიკოსაც შიში აიტანს. ხატობას ხატის კარს მიდგებიან, დეკანოზი კურდღელა კურატს დაჰკლავს და სისხლს ასხურებს. კუდიანი იმათ ველარ მიეკარება. თამამად დადის სისხლით მოსვრილი ვასიკო და ძრწის მღვდელი ზაქარია, ძრწის მამა, სისხლს ეჩვევა იმისი ძეი, თვალები უბზინავს, სისხლით დაწინწყლულ კალთებს რო დასცქერის. თვით წმიდა კოპალე შეჰხებია, უებრო გამი-

რი, მპყრობელი ავსულებთისა. ის კუდიანსაც დააქვრინებს, თვითონ მღევები გაჟლიტა, ბაჩყურას და ვასიკოს ალქაჯებს გააუჟენებს. მერე მადლიერი ხალხი სხვა კოშკსაც ააგებს კოპალე-იახსარის სალოცავის პირდაპირა, ააგებს სალოცავს ვასიკო-ბაჩყურასი, ან ბაჩყურა-ვასიკოსი, როგორც მოუხდებათ, ხევის ბერი დროშებს შეარხევს და ილაღადებს იმათს გმირობასა. ოღონდ გასწყვიტონ ავსულები, ოღონდ!.. და სისხლით თრობა ღვივდება ფაქიზ სულში, სისხლიან საკერპოს დასტრიალებს, სისხლი აცახცახებს. იქ ინთხევა სისხლი საჭონლისა, კოპალე-იახსარის სახელით ინთხევა, თუ მოინდომეს ადამიანთა სისხლიც დაიდვრება, ოღონდ ინებონ წმიდანებმა. გასაქვირიც არ იქნება. ერთი თუ შეიპყრო სული სისხლმა, ერთი თუ დათვრა, მერე ველარა გამოაფხიზლებს; თუ მოევიწიება სიფხიზლის წუთები, შეშფოთდება და შეძრწუნდება, — როგორ, როცა სიკეთისათვის სისხლია საჭირო, როგორ იქნება დროის გაცდენა?! შეშფოთდება და შეცურდება ისევ სისხლის მორევეში. ჰო, სიკეთისთვისო!.. საცოდავი სიკეთე, რამდენი სიამვე ჩაუდენიათ მისი სახელითა!..

და სისხლით ირწყვის კოპალეს მიდამო, ცხოველთა სისხლითა... სისხლი მიიჩვევს და, ვინ იცის, ველარც გაარჩიოს, ადამიანისა იქნება თუ ცხოველისა. აკი ჩასძახიან, ადამიანიც შეუწირავთ მსხვერპლად, იმ მსხვერპლს სიკეთე მოუტანიაო. ხალასი გონება ხარბად იწოვს ყოველ ნაამბობსა, მერე ჰყვება აჩქარებული, აფოფინებული: ფშავიდან ერწომდის. არტნიდან ბოკონის მთამდის ტბა ყოფილა დიდი ხნის წინათო. ხალხი ხრიოკზე ცხოვრობდა, ხალხი ძლივს სულს ითქვამდა; ამ ნაყოფიერ მინდვრებს ტბა გადასწოლოდა, ხალხისთვის წაერთმია, თვითონა ნებივრობდა, ზღვისოდენა ტალღებს დააგორებდაო. იმ ტბის საიდუმლო მღევებს სცოდნიათო.

თურმე სისხლი უნდა ჩაექციათ ტბაში, ადამიანის სისხლი; ის გაპყოფდა წყალსა და ხმელეთსა, ნაყოფიერ მინდვრებს ამოიტანდა, ტბას შუა წელზე გაუშვებდა მდინარედა. იქიდან რუები გაიტანებოდა, მინდვრები მოირწყოდა, აყვავდებოდა მამულები, გაიხარებდა ხალხი. ხალხი თავისი სიკეთისთვის რას შოერიდებოდა, — ორი ობოლი შეუწირავთ, თინათინი და დორამი, ობოლი და-ძმა, კეთილნი, ალაღნი, ყველას მოყვარულნი; თვითონვე უთქვამთო, რახან ეგრეა, მზადა ვართ სამსხვერპლოდო. მსხვერპლად შეუწირიათ და ტბაში შეურევიათ იმათი სისხლი. წყალს გზა გაჰხსნია, გადაშლილა

დიდდოვლათიანი მამულები, წყალი დაქანებულია თავპირისტეხითა. ხალხს ჩამოუვაცნია, გაუხარნია; იმ ორი უცოდველის ხსოვნა შეუნახავს, ადგილმამულისათვის თინათინეთი ანუ თიანეთი შეურქმევია, მდინარისთვის — იორამი ანუ იორიო.

ვასიკოს უხაროდა, იორის საიდუმლო გავიგეო; დედა ხელს აფარებდა პირზე, მამა მოდისო. რაღა დროს, გაიგო, გაბრაზდა ზაქარია, გაბრაზდა და ცეცხლები ჰყარა; უმძიმესი მუქარა წამოსცდა, იმ ხუხულას დავანგრევენებ, კურდღელას ცხრა მთას იქით გადავკარგვინებო. მუქარა მუქარად დარჩა, ვასიკოსაც არ გაუგია, თვალსა და ხელს შუა გაუძვრა და ბაჩყურას გაეცია.

რაც უნდა იყოს, საგულისხმოა, აქ მღევების ამბავია, ზოლო კოპალე არ მოიხსენიება, ადამიანის სისხლია გარეული და კოპალე მოურიდებიათ; ისიც საგულისხმოა, ხატებად არ გაუხდიათ თინათინი და იორამი; და კიდევ — წაწადის ტბაც პო სისხლით განათლეს, იახსარი რო ამოეყვანათ, ტბას იქაც სისხლით გაუხსნეს გზაი, მხოლოდ აქ ადამიანისა, იქ ოთხრქა, ოთხყურა თხისა, ეს უფრო ძველი თქმულება გამოდის, ბევრად ძველი, მანამდელი, ვიდრე ადამიანი ცივილიზაციის კიბეს მიაღგებოდა. ან შესაძლოა, იახსარის თქმულება განახლდა შემდგომ ხანებში, თინათინისა და იორამისა არა. მაინც თინათინი და იორამი ხატად არ გაუხდიათ, გმირებადაც არ დაუსახავთ. ალალი მსხვერპლის ბედი ასეთია, ალალი გმირის ბედი ასეთიაო.

ამ თქმულებათა შორის სხვაგვარი თქმულებაც უნდა იყოს, ამსახავი იმ ხანისა, როცა ადამიანმა შეიგნო, ადამიანის მსხვერპლად შეწირვის ბოროტება და ცხოველთ მიჰყო ხელი. ეს იქნებოდა მძაფრი, სუსხიანი, რთული შეჭახებებისა და ბრძოლების ხანა, ხანა პირველყოფილი რევოლუციისა, უამისოდ იოლად ვერ შეიცვლებოდა საუკუნოებით განმტკიცებული ჩვეულება. საამისო თქმულება ჯერ ვერ მიგვიგნია ჩვენში, „ილიადას“ შემოუნახავს, ძველი აღთქმის წიგნებს შემოუნახავს, ოღონდ აქ ისევ ღმერთისაა პირველი სიტყვა და, ცხადია, სრულად ვერ გადმოსცემს დიდი გარდატეხის ეპოქასა. ღმერთს, — როგორც წერია ძველი აღთქმის წიგნებში, — მოუწოდებია, გამოცდა აბრაჰამისა, რაოდენ ჩემი ერთგული არისო და მოუწოდებია, შეეწირა ძეი თვისი ისაკი. „და მიიწინეს ადგილსა მას, რომელსა ჰრქუა მას ღმერთმან. და უშენა მუნ

აბრაჰამ საკუთრებეველი უფალსა და დაასხა შეშაი. და შეკრა ისაკი ძე თუისი, და დადვა იგი საკუთრებეველსა მას ზედა შეშასა მას.

„და განყო ხელი მოღებად მახუილისა და დაკვლად ძისა თუისისა.

„უწოდა მას ანგელოზი უფლისაი ზეცით და ჰრქუა: აბრაჰამ, აბრაჰამ. და მან ჰრქუა: აჰა, აჰა ვარ.

„და ჰრქუა: ნუ მიჰყოფ ხელსა შენსა ყრმასა მაგასა ზედა; ნუცა უყოფ რას ნურარას. აწ უწყი, რამეთუ გეშინის შენ ღმრთისა და არა ჰრიდებ ძესა შენსა საყუარელსა ჩემთვის.

„და აღიხილნა თუალნი თუისნი აბრაჰამ და ჩილა: და აჰა — ესერა ვერძი ერთი დამოეკიდა რქითა ნერგსა საბეკსა. და მიბოდა აბრაჰამ და მოიბა ვერძი იგი და შეწირა იგი მსხვერპლად ისაკის წილ, ძისა თუისისა.“* რა თქმა უნდა ეს დიდი ცვლილება სულ სხვანაირად მოხდებოდა; ამაზე სდუმს ძველი აღთქმის წიგნები, ისიც ეკლესიის ნახელავია და მიწიერი მორჩილების სულით აღესილი.

თავისებურად მოუნათლავს ყველაფერი, რისთვისაც ეკლესიას დაუდვია ხელი, თუ ნათლობა არ გამოსვლია გაუნადგურებია. მხოლოდ ზეპირგადმოცემანი ასე იოლადაც ვერ დაუმორჩილებია, იქ მაინც დარჩენილან ძლიერი მოჯანყენი, ღმერთის მეტოქენი. ჩვენში ამირანი გახლავთ დაუმორჩილებელი, მედგარი მებრძოლი, მმუსრავი მღევთა, გველეშაპთა, მომტაცებელი ყამარ ქალისა, ელვა-ქუხილის ღმერთის ასულისა. ჰხედავთ, საიდან დაუწყია ღმერთებთან ჭიდილი! ოღონდ ეს თითქოს ისე დამაფიქრებელიც არ არის, შეიძლება, გაუკადნიერდეს ელვა-ქუხილის ღმერთს, როცა ღმერთთა პირველი თვით მორიგე ექომაგება, მაგრამ მერე მორიგესაც რო შეეჯახება, უკვე სხვა არის, სითამამითა თუ სიამაყით ველარ აიხსნება ეს შეჯახება.

მთქმელები ამბობენ: გაამაყდა, ყველა სძლია და მორიგესაც შეჰხედა, შენც მოგერევი ნათლიაჩემოო. მაგრამ პრა. მთქმელებს და ჩამწერებს აქ რაღაც ეშლებათ. გმირი ამბრის ნეშტს. რო მიასვენებდნენ, ცალი ფეხი გმირისა ძირს რო ჩამოვარდნილიყო და ხნავდა მიწასა, ამირანმა რო ასწია და ძვრა ვერ უყო, მხოლოდ მუხლიც ვერ დასძრა მკვდარი გმირისა, განა არ შეფიქრიანდა, — ჩემზე ღონიერებიცა ყოფილანო? ყამარ ქალი რო მოიტაცა, წინ ბოძალი რო ჩაერჭო, დაეჭიდა და ვერც შეარხია, მეტე სიასამურმა მღევმა ერთის დაძვრებით რო ამოაძრო, განა იგივე ფიქრმა არ გაუელვა

გონებაში? რატომ უნდა!.. იცოდა ამირანმა, ჭკვიანიც იყო, იცოდა, ღმერთთან მეტად ძლიერება უნდოდა. მართო ჰო არ იყო მორიგეი, — მხარს უმაგრებდა კვირია, ელია, ოხოპინტრე და სხვა მრავალი განმგებელი სხვადასხვა დარგთა, მათ შორის პირქუში, მჭედელთა მთავარი, მჭედელთა ღმერთი ანუ ღმერთი ჯალათთა, რამეთუ შებორკა თავისუფლებისათვის პირველი აჯანყებული ამაყი სული. ჰო, იცოდა, მაგრამ მაინც ამბობდა, რადგან ვერ აიტანა ვერც ღმერთის უსაზღვრო თავნებობა; ვერც ადამიანთა მონური მორჩილება. ამირანმა ცეცხლი მოუტანა ადამიანებსა, იმათ ღმერთს შესწირეს თავიანთი ასულნი და ძენი; ამირანმა ღმერთს წაართვა დამალული სიკეთე და ადამიანებს უბოძა, ადამიანებმა ცეცხლზე დასვეს თავიანთი შვილები სიკეთის მშალავის ანუ ბოროტის სადიდებლად. განა მოითმენდა ამირანი თვით ბოროტების საწყისს რო არ შერკინებოდა? ოღონდ მსხვერპლშეწირვის კვალი დაკარგულია ამირანის თქმულებებში. ბევრი რამ დაკარგულა, ბევრის აღდგენა ხერხდება, ბევრისა ვერა; ეს იმათგანი უნდა იყოს, რომლის აღდგენა ძალიან გაჭირდება. მაგრამ საგულეებელია, ბეჯითად სავარაუდებელია, რო გაგრძელდებოდა ცეცხლის ბედი; ცეცხლის მოტანას, როგორც ბევრ სასიკეთო აღმოჩენას, ბოროტებაც მოჰყვებოდა და, საგულეებელია, დიდაც, რო საგულეებელია, მსხვერპლშეწირვა, მსხვერპლთა დაწვა იქნებოდა ეს ბოროტება. მსხვერპლშეწირვა მანამდისაც იცოდნენ, მერე დაწვა შემოიღეს ცოცხალი ადამიანისა, — აი ბოროტი შედეგი დიდი სიკეთისა. და ბოროტის საწყისს შეერკინა დიდი სიკეთე. აქ არის გამოხატულება სიკეთისა და სიბოროტის, სინათლისა და სიბნელის მარადიული ჭიდილისა და არა „ცივად ჰედვის საწარმოო პროცესის ცხელად ჰედვის პროცესთან ბრძოლისა“.* საწარმოოს ფილოსოფია ასე იოლად არ გადაიტანება მითოლოგიის ხანაში.

მთქმელებს ამაყებთ მორიგეს წინააღმდეგ ამბოხებული ადამიანი; ამიტომაც დასტოვეს ის ადამიანადა, ხატად არ აქციეს, როგორც კოპალე და იახსარი, თუმცა მათზე ბევრად მეტ მღევსა და გველეშაპს მოუღო ბოლო. ის გმირად დარჩა, სიმბოლოდ მარადიული სიკეთისა, მიჯაჭვული სიკეთისა, ოღონდ თუ აიშვა... ჰმ, სწორედ აქ არის საშიში ამირანი, მკრად და მკრად ამხნეებს ადამიანებს, აღელვებს, აქეზებს ბოროტების წინააღმდეგ, ყველა თაობას

ერთნაირად აღეღებებს, ადაცებს მრისხანებითა, შემართებითა, აჯანყებს და თუ გაუმარჯვდათ, ჰო! დიდებული რამ იქნება, ხოლო თუ იძალნენ, რა ვუყოთ მერე, სული მაინც არ დაეცემა, თვით ამირანიც მიუჯაჭვიათ, — მაგრამ თუ აიშვა, ჰოი, თუ აიშვა!..

კავკასიონს გაჰყურებს ვასიკო, მწვერვალებს გაჰყურებს და ჩურჩულებს: „ავუშვათ...“ „იიიი...“ ღუღღუნებს ბაჩყურაი. თითქოს გულადია ბაჩყურაი, მაგრამ ამდენი გულადობის თავი აღარა აქვს. ხოლო ვასიკოს უნდა აუშვას ამირანი, ეცოდება დაბმული გმირი, ადამიანი ეცოდება, იმდენი არ იცის, იმდენი არ გაეგება, რო ეს სიკეთის ახსნაა. ჯერ ბოროტება არ იცის, არც სიკეთე იცის, მხოლოდ სიხარული იცის, ყველაფერი ახარებს, ყვავილები, ტყეები, მთები, ადამიანები, ერთნაირად ახარებენ სულიერნი და უსულონი, ერთნაირად უყვარს ყველა და ყველაფერი, მაგრამ ამირანს მაინც ყველაზე მეტად მოუხიბლავს, თუმცა ჯერ არ იცის, რატომ მოუხიბლავს, როცა გაიგებს, მაშინ ამირანის სულისა იქნება; ჯერ სისხლს ეჩვევა, სისხლს ისხურებს კოპალე-იანსარის სალოცავში და იპყრობს ნდომა შეჭიდებისა. ბიჭებს ეჭიდება, მაგრამ ეს ვითომ რა ჭიდილია, ძვალი თუ არ გადაუმტვრევს, სისხლი თუ არ დაანთხევინე, თუ არ მოსპევს, როგორც კოპალე სპობდა მდეგებსა. მდეგები. სადღაა, მდეგად რომელიმე კანონს წარმოადგენს და კანონის წინააღმდეგ ამბოხებული შეიმოსება ამირანის ბორკილებითა. ვასიკოს ამდენი რა გაეგება, ზაქარიამ იცის და უნდა ჩამოაცილოს იმ სისხლიან გარემოს, საღვთებელს მშფოთვარე სულისა. ეკლესიას უნდა დაუმორჩილოს, ეკლესიასა, სადაც ასწავლიან სულის სიმშვიდეს, ასწავლიან მორჩილებას და ურჩევნ წყნარად ცხოვრებასა. შთააგონებენ სააქაო ამოებას და აღუთქვამენ საიქიო სამოთხეს, ნეტარებას სამარადისოსა, ოღონდ იწამონ, ოღონდ სჯეროდეთ. ძნელი დასაჯერებელია და მძიმეა მორჩილება. მაგრამ მორჩილებამ ბორკილი მაინც არ იცის. მორჩილება თვით ბორკილია. ჰა?! მორჩილებაზე დიდი ბორკილი რაღა იქნება, ჰა?! სულით მონობა... ნუ! ნულარ იტყვი! სხვები აღშფოთდნენ თუ რამე ძალუძთ, სხვებმა მოიპოვეთ თუ რამე მოიპოვება, ხოლო ვასიკო უნდა იყოს მშვიდი, უშფოთველი, სათნო მოძღვარი, ღირსი მამა მრევლისა, ღირსი მამა თავისი ოჯახისა, ნიმუში წესიერებისა, ნიმუში ამტანობისა. უნდა შეიძლოს. მალე უნდა შეიძლოს სისხლი, ასე ძალიან რო ეამაყება, —

სხვებს დასტურები ასხურებენ, მე თვით დეკანოზმა მომასხურაო...

ჰმ, ეშმაკი კურდღელა!..

მღვდლის შვილს თავს ევლება, გამორჩევითა ჰყავს სალო-
ცავში, ასაჩუქრებს და ეფერება. ბიჭიც მოსიბლულა, ყველასა-
გან პატივცემული დეკანოზი ასე რო ეალერსება, მოსიბლულა
და მზად არის თუნდაც ცეცხლში შევარდეს იმის დაძახილზე,
ის კოპალეს ხმა არის, ის კოპალეს ესაუბრება, იმისი ნათქვამი
კოპალეს ნათქვამია, კოპალესი, მღევთა მმუსკრელისა, ავსულთა
მამორჩილებელისა; იმას უნდა თაყვანება, იმას უნდა ყველაზე გემ-
რიელი, ძვირფასი და მშვენიერი, რაც-რა ვინმეს მოეპოვება.
უიმისოდ ავსულნი აიშვებენ და ქვეყანას წალეკავენ. თუმცა ნე-
ტავი ისინიც მღევებივით რად არ გაუწყვეტია, — ბარემ გასწყვი-
ტოს, მოსპოს, მოასვენოს ხალხი. უკმაყოფილო ჰო არ არის, ნაწყე-
ნი ჰო არ არის? დეკანოზი ამბობს, ნაწყენიაო, ეკლესიაში რად და-
დიანო, არც დადიან, წირვაზე არ დადიან — და ისე თუ შეივლიან
ან სანთლისათვის, ან ქაღალდისათვის, მაშ რა ჰქნან, — სანთელი
კოპალესათვის უნდაო, ქაღალდი კანონისთვისა, ეკლესია კანო-
ნია და კანონი ძალდაძალ ეპოტინებათ. ხალხი სუსტია, კანონი ძლი-
ერი. ხალხზე რად მოსდის გული კოპალესა, სუსტს რად უწყრე-
ბა? ძლიერს გაუბრაზდეს, აუშვას თავისი ავსულები და აღქაჯები,
მიუხიოს, კანონები დააფლეთინოს, მაინც იმისი მოთაყვანება, უფ-
რო მეტად ეთაყვანება ხალხი. კურდღელა ამბობს, ეგ თვითონ
იცის, ჩვენი რჩევა არ უნდა, კოპალემ იცის დრო ყველაფრისაო.
რათქმაუნდა იცის, სჯერა ვასიკოს და ეთაყვანება ძლიერ კოპალეს,
ყოვლისმცოდნე კოპალესა.

დეკანოზს გამორჩევით დაჰყავს ხატის მონა და ხალხს უჩვენ-
ებს, — იხილეთ ძალა წმიდა კოპალესი, მღვდლის შვილი მოაქ-
ცია, მალე თვით მღვდელს დაჰკოჭავს და ამ თელიანში აღმუვ-
ლებს, მე ავხსნი დაკოჭილსა, ავხსნი კოპალეს დროშითაო. განა
ამბობს, სხივად გამოისერის წარბწამოხურული, ქორული თვალე-
ბიდანა, თქმაც არ უნდა, ხალხი ისედაც მიმხვდარია. ზაქარიაც
მიმხვდარა, ახალგაზრდაა, მაგრამ ცხოვრებას ამდენად მაინც მიმ-
ხვდარა, რო მიუხვდეს ეშმაკ დეკანოზსა; რო არ ესალმება, ზედაც
არ უყურებს, ესეც ეშმაკობაა დეკანოზისა; გზად რო შეეფეთოს,
მაშინვე გადაუხვევს, ერიდება, როგორც უწმინდურს, ისევე, რო-
გორც მებოსლე დედაცაცებსა, — კოპალე არ მიშვებს, კოპალეს

აუთვალისწინებიაო. ეკლესიას ბოსლებთან ათანაბრებს, მღვდელს—მებოსლებთანა, ისე უთქმელად, უდავიდარაბოდა. ეშმაკია მოხუცი დეკანოზი, შეუკრავს მღვდელი, მართლაც შეუკოპია და ის არის!..

ვინ აპატიებს? ანა აქ იმიტომ გამოამწყესეს, ეკლესია კოპალეს დაუმორჩილოს? გაპკრეკენ, ანაფორას გააძრობენ, შორს-და დარჩება სიონისა და ქაშუეთის ოცნებანი. ესეც არ იყოს, შვილი ეკარგება. არა, არ ივარგებს მღუმარება. კურდღელა სდუმს, ოღონდ სჩადის, რაც უნდა, მაშ არც ღუმილი ყოფილა უვარგისი, ვინ იცის, ვინ უწყის... დაე, იყოს ღუმილი, ბრძოლა მღუმარებისა, ჯერ ასე იყოს, ვიდრე გამსკდარა ელჭექის ღრუბელი.

და ხელები აღაპყრო ზაქარია მღვდელმა; „ჰოი, ყოვლადქებული და დიდებულო ღმრთისმშობელო რომელმან უხრწნელე-ბითა ჰშვე ცხორებად კაცთა მოსრული წმიდაი იგი წმიდათაი, სიტყუაი ღმრთისაი, შეიწირე ვედრებაი უღირსისა მონისა შენისაი და შემეწიე და ხელის ამპყრობელ მქმენ საცთურთა ზედა მტრისათა. აჰა ესერა ბრძანებისაებრ ძისა შენისა წარვემართები მე ქებად სახელისა მისისათუის წმიდისა, წარმიძელუ და მასწავე სიტყუაი ჭეროვანი და მოხედენ და შეიწყალე ერი განწირული რომლისათუის დასთხია პატიოსანი სისხლი თუისი ქრისტემან, ძეჰან შენმან და ღმერთმან ჩვენმან.“ მხოლოდ აღივსე მოთმინებითა და სასოებითა, მით უფრო, რო მიძიეა ბრძოლა მღუმარებითი.. და ვასიკოს საწოლთან დაასვენა ხატი იესუსი. ვიწრო სარკმელს დაეცემოდა სხივი ამომავალი მზისა და ათრთოლდებოდა მაცხოვარი, აელვარდებოდა შარავანდედი. მუხლმოყრილი ზაქარია მღვდელი დიდ ჩრდილად ეფინა სინათლის წინ და ჰგალობდა ლექსთა ფსალმუნისათა:

„შენდამი, უფალო, აღვიღე სული ჩემი.

„გზანი შენნი, უფალო, მაუწყენ მე და ალაგნი შენნი მასწავენ.

„მიძელუ მე ქეშმარიტებითა შენითა და მასწავე მე, რამეთუ შენ ხარ ღმერთი მაცხოვარი ჩემი და შენ დავითმე მარადლე.

„მოიხსენიე მოწყალებათა შენთაი, უფალო, და წყალობანი შენნი, რამეთუ საუკუნითგან არიან.

„ცოდვათა სიჭაბუკისასა და უმეცრებასა ჩემისათა ნუ მოიხსენიებ, წყალობითა შენითა მომიხსენე მე სიტკბოებისა შენისათუის, უფალო.“

გალობდა ზაქარია ტყბილქართული საგალობლითა. ეს იყო ძველი, ხანძთის ძლიერების დროინდელი საეკლესიო ჰიმნი, თაობიდან თაობაზე რო გადადიოდა ბარნაველთა გვარში, ჯერ იქვე მათს აღრინდელ სამყოფელშივე, სამცხეში, სადით ილტვოდნენ მოძალებულ თურქობისაგან თავდასაღწევად, მერე კოდაში, სადაც დაესახლნენ, ჰიმნიც თან მოიყოლეს და გალობდნენ საქრისტიანოს სადიდებელსა, სადიდებელს საქართველოსი, რამეთუ მხოლოდ სამშობლოს გულისხმობდნენ საქრისტიანოდა. ასე მოსულიყო იაკობამდე, იაკობს თავისი უფროსი ძისთვის ზაქარიასთვის გადაეცა ეს ჰიმნი, ზაქარიას ვასიკოსათვის უნდა ეანდერძებინა, — მერე როდისღა თუ აქედანვე არ ჩაუწნავდა?! ვინ იცის კიდევაც დააგვიანდა, ვინ უწყის იავნანასთან ერთად უნდა დაეწყო?! ან ეგება სწორედ ეს იყო იავნანა ბარნაველებისა? ალბათ ეს იყო, ალბათ დააგვიანდა და ცთუნებამაც ამიტომ თუ იჩინა თავი. მაინც იალვის მაცდური მახვილითა ბასრითა.

და გალობს ზაქარია, უფროდაუფრო ღვივდება სარკმელი, უფროდაუფრო მუქდება ჩრდილი, უფროდაუფრო ენთება მაცხოვარი და ისე მოსჩანს. თითქოს რა ხატი, რის ხატი, კედელზე თვით მზე დაკიდულაო. „წმიდაო კოპალე, — ჩურჩულებს ვასიკო და თვალეზსა ნაბავს, საბანს იწევს, ეფლობა საბანში. დიდი შუქი იქაც ჩაჰყვება, ეწვის თვალეზი, მუწავს თვალეზსა და უფრო ეწვის. — შენ დამიფარე წმიდაო კოპალე!..“ თანდათან მიიღევა სავალბელი, ჩრდილი გადის. სარკმელს მზე ასცდება, ჩაიღევა დიდი შუქიცა. აღარაფერია, შეიძლება გამოჰყოს თავი, თვალი გაახილოს, ადგეს.

და ვასიკო ბაჩყურასთან გარბის, ბაჩყურასთან ერთად კურდღელსაქნა. დაფიქრდება კურდღელაი, წაირინდება, წაინაცრება და თითქოს შორიდან გამოიტყვის: „კოპალე ყოფილა, იდიდოს სახელი მისი!.. იდიდე წმიდაო გიორგი კოპალე!.. შენ იქნები მაცნე, შენ იქნები ქადაგი კოპალესი!.. იდიდოს... იდიდოს... იდიდოს!..“ და ვასიკოს სახე გაუნაცრდება, ყვავილებში მიდის გადანაცრული, მიდის გაბრუებული. იქ ისევა დგას სურნელება, ისევა ბრიალებს სილამაზე და ადგას ნათელი მაღალი, სუფთა, მთებივით მაღალი, მთებივით სუფთა. მოჰქრის ყვავილთა ასული, მიჰქრის და მოჰქრის ნაზი, მსუბუქი, პაეროვანი, მიჰქრის და მოჰქრის: „შენ იქნები მაცნე?! შენ იქნები ქადაგი?! ჰა, ჰა, ჰა... მე არ დამიჰერ?“ ჰა, არა?! „აბა მომყე, გა-

მომეკიდე!.. პა, პა, პა.. რა იქენ?! დამიჭირე?! პა, პა, პა... გაშალე ხელი, შენი ხელის გულზე ვიქნები, გაშალე ხელი!..“ არა!.. დამუქავს თითებსა, ილღიაში ამოიდებს, გარბის წახრილი, გარბის და იქცევა: „პა, პა, პა... ჩემი ხარ, ჩემი ხარ!.. პა, პა, პა...“ არა! წამოვარდება, გარბის, სისხლი თქრიალით ჩამოსდის ცხვირპირიდანა, გულისპირი სისხლით ეცემა. არა!.. შენ იქნები მაცნე!.. შენ იქნები ქადაგი!.. პა, პა, პა...

„დედა მოგიკვდეს, შვილო, დედა მოგიკვდეს!..“ და დედის მკლავებზე ეცემა გულშემოყრილი ბიჭი. მაინც არ დადრკა ზაქარია მღვდელი, მზის ამოსვლისას კვლავ შვილის სასთუმალთან გალობდა; გალობდა ლანდი, წახრილი ლანდი, კვლავაც ბრიალებდა დიდი შუქი, ოღონდ ვასიკო თვალს აღარ ახელდა, ველარც შუქსა ჰხედავდა, ველარცა ლანდსა, მხოლოდ ტკბილი ხმა ესმოდა, აიტყვები ფსალმუნისა არ გაეგებოდა; გალობა გაიგო, თუმცა იმასაც ვერ მისწვდებოდა, მოდიოდა სადღაც შორიდანა, თითქოს შორიდანა, თითქოს იქვე, მისსავე სულში ფაჩუნობდა, იყო შორეული და იყო მახლობელი, იყო ცივი, ძალიან ცივი და იყო თბილი, ამო, სალბუნი, იყო მწარი, ჟრუანტელიანი და იყო ტკბილი, მათრთოლებელი, იყო მძვინვარი, მშფოთვარი და იყო ყუჩი, მშვიდი, იყო მრისხანე და იყო ღმობიერი, იყო ავი და იყო წყნარი, იყო ბოროტი და იყო კეთილი, იყო ყოველი მოპირისპირე, პირად-პირადი, ფერად-ფერადი, და ჟრუანტელი აიტანდა პატარას სულსა, იქვე სალბუნი მოევლებოდა; გაინაბებოდა პატარა სხეული, უფრო ნეტარად გაინაბებოდა, საგალობელიც დასცილდებოდა, დასცილდებოდა, ზეგარდმო მოსული იქითავე გაიკრიფებოდა.

მერე ეკლესიაში ჩამობრძანდებოდა იგივე გალობაი, — ვაგლახ, სიონის თალები რო არა ჰქონდა ტოლათსოფლის ეკლესიასა!.. მაინც ეწეოდა პატარა ვასიკოსა, მაინც აიტანდა. ვასიკომ ბაჩყურა აიყოლია ანუ იმან უფრო აიყოლია ბაჩყურაი, — პირს რო გაალებდა, მღვდელი ყინვარშაქარს ჩაუდებდა ხოლმე, პრიალა აბზინდებსაც აჩუქებდა, პო, ამან უფრო აიყოლია, ხოლო მაცხოვრის ხატს ამრეზით შეჰყურებდა, — ე როგორი რა კოპალეა, ჯვარზე გაუყრავთ, კოპალეს გამკვრელი სად გაგონილაო... ვასიკოს ეჩურჩულებოდა და უფრო დიდად აღებდა პირსა, ყინვარშაქარის უფრო დიდი ნატეხი ჩამეტიოსო. და ფსალმუნთა გალობაში ტუჩების მწყლატუნეც გაისმოდა. შეჩქვიფდებოდა ზაქარია მღვდელი, მხრებს შეჰ-

ყრიდა, ისევე ჩაიფლობოდა საგალობელში. ოღონდ აღივსე მოთმინებითა და სათნოებითა!.. — კვლავ ჩაესმოდა. ვასიკო ეჩვეოდა. ბაჩყურაც იტვრებდა ხოლმე, მიინაბებოდა, ოღონდ მალევე შეირბეოდა, შემობერტყავდა ჩამოფერფლილ სასოებასა, უფრო მაგრა მოუქნევდა ყბებსა. მაინც იძალებდა საგალობელი, მიადუნებდა, მიაყუჩებდა, უფრო ხშირხშირავდა, რაც დრო გადიოდა, უფრო ხახგრძლივდაცა. და გამხნევდა ეკლესია, გაუჩნდა ორი მორჩილი, ორიოდ მლოცავს მანამდისაც წაუტდებოდა ხოლმე ფეხი, ცისკრისა და მწუხრის ლოცვა ეშხში შედიოდა. აჰაუ, კურდღელავ, რა გამოდგა ზაქარია მღვდელი, შენივე ფანდი დაგიტრიალა, შენვე გიპირებს დაკოჭვასა!.. უწინამც დღე დამელიოსო. და კურდღელამ სახრეში გამოიყვანა ბაჩყურა, ხატის კურატი სად დაიკარგავო. ნამდვილ მიზეზს საქვეყნოდ ჰო არ გამოიტანდა. სამაგიეროდ ზაქარია გამოიტანდა, — შემოჰკრა და შემოჰკრა ზარსა. იქამდის რეკა, ათიოდე კაცს ვიდრე არ მოუყარა თავი. აღანთო სანთლები, აკმია საკმელი, აღაპყრო თვალები და იქადაგა: ჰოი, იესუ, ძეო ღმერთისაო, სიტყვაო ღმრთისაო, რაოდენმა დაუტევა ცრუთაყვანება და გეზიარა შენ სულითა თვისითა ხორცისა გვემისა წილ; დაუტევა დიდმა და მცირემ, ყრმათა და ჩვილთა გონებაც განაშუქა რწმენამა შენმან; ჰოი, რაოდენია მაგალითი ამისა!.. ვინ დაითვალოს?!

უთვალავია ვითარცა ქვიშა ზღვაში, და უთვალავთაგან გამოცისკროვნებენ წმინდა ყრმანი, რიცხვითა ცხრანი, — რომელნი იყვნეს სულითა ძმანი ნათლის-ღებითა წმიდისაგან ემბაზისა, ხოლო-შობილ იყვნეს თავის თავისა დედისაგან თუისისა. ესენი იყვნენ კოლაის ხევიდამ, მტკვრის სათავიდამ, რომელი ოდესღაც ჩვენ გვეყუნოდა. და იყვნენ იქ მეკერპენიცა და ქრისტიანე ღმრთისმსახურნიცა. შვილნი მეკერპეთა და ქრისტიანეთა ერთად ვიდოდნენ, ერთად დახტოდნენ, ერთად იმღერდნენ, მაგრამ მწუხრისას, ზარს რო შემოჰკრავდნენ და ქრისტიანენი ლოცვად დადგებოდნენ ეკლესიაში, მეკერპეთა შვილთა იქ არ უშვებდნენ. სწუხდნენ ისინი. იყვნენ გულკლებულნი და სირცხვილეულნი. შეეცოდათ ქრისტიანეთა და მოახსენეს: — უკეთუ გნებავს შემოსვლად ჩუენ თანა ეკლესიად, გრწმენიან უფალი ჩვენი იესუ ქრისტე და ნათელ იღეთ სახელისა მიმართ მისისა და ეზიარენით საიდუმლოთა მისთა და შეგუეერთენით ქრისტიანეთა“. ყრმათა სიხარულით განაცხადეს თანხმობა და წაჰყვნენ მღვდელსა მდინარის სათავეში ნათლის მი-

საღებად. იყო ღამე და იყო ღამე ტენივრისა. და მისცემდა წყალი იგი მკინარებასა სიცივისასა. ხოლო შთასხდნენ თუ არა ყრმანი და ნათელი სცა მღვდელმა სახელითა მამისაითა და ძისაითა და სულისა წმინდისაითა, იტყვოდა, — სული წმიდაი გარდმოხდა ვითარცა ტრედი ზედა იორდანესა, რაჟამს ქრისტე ნათელს იღებდა, ანგელოზნი თანა-უდგეს ამას გალობასა იტყოდეს — ალილუიი; ალილუიი; და მყისვე გათბა წყალი ვითარცა აბანო და ნათლისღებით შეიმოსნენ ყრმანი. განერიდნენ იმ დღიდან მშობელთა, დაესახლნენ ქრისტეანეთა თანა. განრისხდნენ მშობელნი, აზვავდნენ შურისგებად, შეიპყრეს, ყრმანი, აწამეს, ჰგევმეს, მაგრამ ვერ გასტეხეს, ვერ დააგმობინეს სჯული ქრისტეს ეკლესიისა. მაშინ გათხარეს ხნარცვი, იქ, სადაც ნათელი იდეს ყრმათა, და ქვები სცეს უღმობელმა მშობლებმა. გუელთა და იქედნეთა, ასპიტთა და მხეცთა იციან წყალობაი შვილთაი, ხოლო ამათ ურჯულოთა არ ყვეს წყალობა შვილთა მათათუის. მაშინ აღესრულა სიტყუაი იგი სახარებისაი, — მისცეს ძმამან ძმა სიკუდილ და მამამან შვილი, და აღდგენ მამა-დედანი შვილთა მათთა ზედა და მოჰკვლიდენ მათ.“^ა მხოლოდ ეს იყო მეექვსისა საუკუნეში, მერეცა მძლავრობდნენ უცხონი, მძლავრობდა თაყვანებაი უცხოთა, ცრუთაყვანებაი. მერე მომძლავრდა დავით აღმაშენებელი, მომძლავრდა თამარ მეფე, შემოიკრიბა მთლად საქართველო იესუს ხატითა და ხატად იქმნა თვითონ ქართველთა. განქრა ცრუთაყვანებაი, იავარიქმნა, იშვებდა ერი ეკლესიასა თანა. სადით აღმოტყვრა კვალად ცრუთაყვანებაი? ვინ გაიმეტა თავისი შვილიშვილი? და მერე როლის?! — შევდგომივართ მეორე ნახევარს მეცხრამეტე საუკუნისა... სად დაბნელდა გონება ნათელი? წყალობა რად დაჰკარგვია ადამიანსა თუ აქვთ გუელთა და იქედნეთა, ასპიტთა და მხეცთა? ვიშ არ ყო წყალობაი შვილიშვილისა თუისისა, ვინ გვემა და წამებაყო იგი, რამეთუ ეზიარა საიდუმლოს მამისა და ძისა და სულიწმიდისა? და კვლავ გეტყვით: გუელთა და იქედნეთა, ასპიტთა და მხეცთა იციან წყალობაი შვილთაი, ხოლო ამ უშჯულომ არ ყო წყალობა შვილიშვილისა თუისისა, ამ უსჯულომა და ამპარტავანმა. და ვიტყვი ვითარცა დავით: „ამაღლდი მსაჯულო სიმართლისაო და მიაგე მისაგებელი ამპარტავანთა“. და კიდევ ვითარცა პავლე იტყვის: „ამისათუის მოიწიოს რისხნაი ღმრთისაი ნაშობთა ზედა

ურჩებისათა, ვითარცა დასაბამსა დაბადებისასა ნოეს ზე წარ-
წყმედასა ამპარტავანთა კაცთასა, რომელნი ხატად ღმრთისა დაბა-
დებულ იყვნეს, აგებულებანი თუისი ვერ ესწავა უმაღლოთა მათ
ნათესავთა და მსგავსება მთავრობისა თუისისაი ვერ გულის-ხმა
ეყო, რომელთა ხატი შემოქმედისა ღმრთისა შეურაცხ ყვეს და
დამდაბლდეს და ემსგავსნეს ძლეულსა მას ბუნებისა დედათთასა,
რომელთა ურჩებითა სიკუდილი შემოხდა.“*

ღალადყო ესე, მერე ისევ გაიმეორა „გუელთა და იქედნეთა,
ასპიტთა და მხეცთა“, გულში ჩამწვდომად გაიმეორა და მოადევნა
ხანძთური საგალობელი. თითქოს აიზიდა პატარა ეკლესიის ჰერი,
აბურბურდა ალი სანთელთა, სამლოცველოს უხეირო ხატებმა
ფრთები შემოჰკრეს და შემოიფრინეს აზიდული ჰერი, ატანილი
მაღალ თაღებამდე, — განა მართლა მცირე ყოფილიყო ტოლათ-
სოფლის ეკლესია?! მხოლოდ ღალადისი მოჰკლებოდა, ლოცვა მოჰ-
კლებოდა, იმატებდა ლოცვა-კურთხევა, იმატებდა თაღებიც ეკლესი-
ისა... მაგრამ ნაადრევი გამოდგა იმედოვნება ზაქარია მღვდელისა.

აზევდა ნათქვამი, აზევდა გმობა და კურდღელამდის მიაღწია,
მიღწია და შედრკა, გაქვევდა... შეძრწუნდნენ დამსწრენი, დეკა-
ნოზს ევედრნენ, მოგვიტყვეო. პირი შეიკრა დეკანოზმა, ჩაიკეტა
განსაწყენდელადა. განიწმინდა და ბრძანა, ჩამოეკრათ კოპალეს
ზარი. ბრძანა და ჩამოჰკრეს. პირველივე ზარს მოჰყვნენ მლოცველ-
ნი. ზოგი ზარამდისაც მოსულიყო, რახან დეკანოზი ჩაიკეტა გან-
საწყენდელადა. მიხვდა, ხატობა მოახლოებულყო; პო, ზოგი მო-
სულიყო, ზოგნიც მოდიოდნენ კრძალვითა, რიდითა, სასოებითა,
თვალთაგზნებითა; სიმწვანეში თეთრად ენთო კოპალე — იახსარი,
შორიახლო შემოუვლიდნენ, თვალმოუწყვეტლად შემოუვლიდნენ
და გაირინდებოდნენ იდუმალ უწყებათა მოლოდინში. გამოათხიზ-
ლებდნენ შულტნი ან დასტურები, წყალი უნდოდათ ლუდისთვის
ან ფიჩხი თონისთვისა, შველა უნდოდათ, ხელისწახმარება კომლზე
კაცის ვალად დადებულყო; ხელს წაახმარებდნენ და ისევ კოპა-
ლეს მიექცეოდნენ. მწუხრისას კოცონები აბრიალდებოდა, აბრიალ-
დებოდა თეთრი ტანი კოპალე-იახსარისა. გაიზრდებოდა ხატიონთა
ჩრდილები, გაიბერებოდა და აქანდებოდა, თითქოს კოპალესაგან
გაელეტილი მღევები წამომდგარან და როკავენო. განთიადისას
დაიფუკებოდა გოლიათი ლანდები, ჩანავლდებოდა ცეცხლი, ხოლო
კოპალე მაინც ენთო, პირველივე სხივები აალივლივებდა. ენთო

დროშებიცა, ელავდა წვეროებზე წამოცმული ვერცხლი თუ თითბერი. ხატიონთა თვალისთვის თითბერი არ, შარავანდი გახლდათ, შარავანდი კოპალესი და იახსარიცა. თასებიც ციალებდა, ბრწყინავდა. დასტურთა ხელებიცა სხივოდა, დროშები და თასები რო მოჰქონდათ... ისინიც განწმენდილიყვნენ, ისინიც შვერთებოდნენ დიდ საიდუმლოსა, ოღონდ იმათ თქმა როდი შეეძლოთ, არა, არამც და არამც, და ხალხი მოწიწებით იღვსებოდა ამ საიდუმლოს ნაზიარებ ადამიანთადმი.

სასოება და მოწიწება მერედამერე ლამის სულის შეხუთვამდე მისულიყო, მერე, დეკანოზი რო გამოჩნდებოდა თავჩალუნული, მხრებში მოხრილი, მორკალული, თითქოს მკადრეებს აეყვანათ ხელში და ციმციმ მოჰყავდათ, ჰო, თითქოს, თითქოსო, ეჩვენებოდათ, კოშკის ხერელამდის მიდგმულ კიბეზეც მკადრეები აცილებდნენ, იქ ჩაიფლობოდა, გაუჩინარდებოდა. საოცარია, — რა პატარა იყო ხერელი და როგორ ეტეოდა იმხელა კაცი!.. მაგრამ საოცრებათა საოცრება ჰო შიგნით იყო! იქ არასოდეს არავის ჩაუხედნია, ვერც ვერავინ გაბიდავდა, იქ დეკანოზი წმიდა გიორგი კოპალესთანა საუბრობდა, ქვეყნის მოთმინებას აუწყებდა, მომავლის ჭირვარამსა თუ წყალობას ეკითხებოდა, ევედრებოდა, ხალხისთვის სიკეთეს ენუჯოდა. როგორი იყო ეს საუბარი. ჰოი, ვინ იცის, როგორი იყო!.. ხერელში გადანაცრული სახე გამოჩნდებოდა, გამოანათებდა ამღვრეული თვალები, გაინაბებოდა ხატიონი, — განაბული მანამდისაც იყო, სულს გაიკმეღდა, — მოდიდებოდა, მოიწვედა ამღვრეული თვალები, გადანაცრული სახე, ვეება მხრებიც გადმოჰყვებოდა, აკანკალებული, მიშლილი-მოშლილი, თითქოს ირღვევაო; განა მხოლოდ მხრები თითქოს მთელი სხეული უნდა დაირღვესო ან თითქოს ირღვეოდა და იკინძებოდა მყისვე, მაშინვე, ყველას თვალიწინა. იმათი თვალებიც ამღვრეულიყო, ამდენი ლოდინით და ღამისთევით დაღლილიყვნენ, სასმელი გასჯდომოდან ძარღვებში, ბეწვზე ეკიდნენ, თითქოს სული უნდა გაჰყროდათ, ტანი დაჰკარგოდათ, ხელი მიუდიოდათ, როგორმე რომ შეეჩერებინათ დასაკარგად გამდგარი ტანი და ჩამოდიოდა დეკანოზი კიბეზე, თითქოს მხოლოდ თავპირი ჩამოდიოდა, დაკიდულიყო. ოქროს შიბი მოჰხეოდა ფეხებზე, ოქროს შიბით ზეცას მიბმოდა...

შიბმა დროშებში ჩაასვენა დეკანოზი და თვითონ წარიღლით ავიდა ზეცადა. აშრიალდა დროშები, აბიბინდა, წმიდა გიორგისა

და კოპალეს სუნთქვა იგრძნო მინდორმა; მინდვრის ასული შორს-
ლა დახტოდა, — კოცონებმა მოტრუსა ყვავილები, ხატიონმა ჩაქე-
ლა, ჩასრისა აქა, სალოცავის ირგვლივა, ხოლო იქით და იქით უფ-
რო ეშხიანად აბიბინდა, ლაღობდა, შეპხაროდა წმიდა გიორგისა,
კოპალესა და იახსარის მობრძანებასა. თუმცა ისინი უკვე
წასულიყვნენ, დეკანოზთან ესაუბრათ და ამაღლებულიყვნენ,
იქიდან დაპყურებდნენ თუ როგორ იხლანებოდა დეკანოზი, დრო-
შებს როგორ ეხვეოდა, მერე დაეცემოდა, დაგორგალდებოდა, პირ-
ზე ქაფს მოიდენდა, ისევ დროშებს მოეცლებოდა თვალანთებული.
გატვრენილიყო ხალხი, მხოლოდ მინდვრის ასული დახტოდა, დახ-
ტოდა ცელქი, მომხიბლავი.

ბოლოს დეკანოზი აგუგუნდებოდა: „პირმზირიანო, სა წამიხოლ,
ჩემი ლახტითა მიწაში გაგრეც. ხელი არა გაქვ პირმზირიანო
ხთის სულჩადგმულ ხორციელთანა. მე ორ გმირი კოპალე, მე
მაქვს შაძლება, ხთისაგან მალოცვილ, პირმზირიანთა გასათელა-
ვად. ქოჩრიანთა ეტლი შამერიცა?!“ — აი აქ აიზიდებოდა, აიწურე-
ბოდა, გაქვავდებოდა. მერე იგრგვინებდა, რო ქვეყნად არ გამო-
ჩენილა იმისი მომრევი. ის გმირთა გმირია, კოპალე ჰქვიან, მორი-
გეს პირველ ხატთაგანია წმიდა გიორგისა, კვირიასა, ელიასთან
ერთადა. მორიგე ყოველის შემძლეა, ყოველის შემქმნელი და გან-
მგებელი. ის არის ერთადერთი მართალი ღმერთი, სხვა ყველა
მოგონილია, სიცრუეა, სხვათა მოტანილია სიმაართლის დასათრგუ-
ნადა. ერის დასამხოზადა. მორიგე ყველას მორეცია, ყველა განუ-
დევნია, დიდი თამარისათვის შემოკალათავებია სრულად საქართვე-
ლო და ხატად უქცევია თვით თამარიცა, როგორცა სახება ძლიერი
საქართველოსი; ვის მოუნდომებია შებღალოს ხატი მძლეველი?!
რა მოუნებებია ქოჩრიანსა?! წაართვას მავედრებელი მორიგე-
სა?! წაართვას თაყვანისმცემელი წმიდა თამარსა?! ჰა, ჰა, ჰა.. ბევრი
რამ მოუნდომებიათ ქოჩრიანთა.. მორიგე ყველასთან არის და მო-
რიგეს ყველაზე უკიდია ხელი. მორიგე გონებაა, სიბრძნეა, მეხსიე-
რებაა. ქოჩრიანი წიგნში იწერს ყოველ გაჩენილსა, ყოველ მექორ-
წინესა, ყოველ მიცვლილსა, ხსოვნა არა აქვს და არ არის ღმერთი,
გონება არა აქვს და არ არის ღმერთი. ქოჩრიანი იწერს ხარკის-
მძლეველსა, სასაღდათესა. მორიგე ხარკს არავისა სთხოვს, მორიგე
არავის ავალებს მფარველობასა, ის თვით არის მფარველი ყოველ-
თა, დოგლათით აღმესებელი ყოველთა. იმისი კალთა ყველასათვის

გახსნილია, წმიდა გიორგი; კოპალე და იახსარია იმისი უძლეველი ლაშქარი. მორიგე ყველათვის არისდა ღმერთია! ცრუობაა, ვიხცა ლამობს, რო თვითონ შემოიკრიბოს ყველანი, ცრუობაა, ცდუნებაა, თვალთმაქცობაა. — „ვინ გაარისხებს წმიდა კოპალესა?!“ „ააარავინა!..“ „ვინ აპყვება ქოჩრიანსა?!“ „ააარავინა!“ „ვინ მოიმღურებს წმიდა გიორგისა, კვირიასა, კოპალესა?!“ „არავინა!..“ „ვის უნდა სიმრთელე ოჯახისა, სიმრავლე საქონლისა, ვის უნდა ულევე ქირნახული, სიკეთე ულევე?“ „ყველასა, ყველასა!..“ „მაშ მიპყუდეთ ზურგი კოპალესა, შემოემტყიცეთ, წყეულმც იყოს ავადმახსენებელი წმიდა გიორგი კოპალესი!..“ „წყეულმც იყოს!..“ გრგვინავდა ხალხი, გრგვინავდა და მთანი ბანს ეუბნებოდნენ. მხოლოდ მინდვრის ასული ისევ დაცელქობდა, დახტოდა, ხარობდა ყვავილთა მშვენიებითა, თვით მშვენიერი, მამშვენიებელი ყვავილებისა. ჰო, გრგვინავდა ხალხი, მთანი ბანს ეუბნებოდნენ და ეკლესიას აჯრკოლებდა, ტანში ზარავდა, ლამის არის გამქრალიყო; გრგვინავდა ხალხი და მთანი ბანს ეუბნებოდნენ, კურდღელა საკლავს მიპყოფდა ბელსა.

იკვლოდა, იწვოდა, იხარშებოდა, სისხლი იპყურებოდა, თასები იღვსებოდა ლუდითა, კოპალე მასპინძლობდა. გულუხვი, იყო მასპინძელი, მხიარული იყო მასპინძელი, მღეროდა და ამღერებდა, ცეკვავდა და აცეკვებდა, ნიშანში ისროდა და იწვევდა თვალმჭრელ ვაჟკაცებსა, ჭირითობდა და აქეზებდა ჩაუქ მოყმეთა. ის მათთან იყო, იმათი მფარველი და მეგობარი, დამთრგუნველი ავთა და ბოროტთა. და გუგუნებდა ხალხი, მთანი ბანს ეუბნებოდნენ. და ეკლესია თითქოს გამქრალიყო, ისედაც პატარა, ისედაც სუსტი ეკლესიაი.

ერთობლივი გუგუნი რო ჩაიწევდა, კვლავ დაიქუხებდა დეკანოზი, არ გაუშვათ ბოროტი, არ წაგივიდეთ ბოროტიო და ერთბაშად შეძოძვინდებოდა ხატიონი, კოპალეს ლაშქარი, შეძოძვინდებოდა, აიწევდა, აიზიდებოდა, თითქოს ზეავად უნდა დაეცეს ზაქარია მღვდელსაო. ბრაზობდა ზაქარია, ბრაზობდა და ძრწოდა, თავის ოჯახს ეფარებოდა, ოღონდ ვასიკო იქ როდი იყო, ხატიონში შერეულიყო, დადიოდა ისიც სისხლნასხურები, თვალაღზნებული, გაბრუებული მახვილთა წკრიალითა, ფართა ქლრიალითა, დეკანოზის დაძახილზე მუშტებს იღერებდა, თუმცა არ იცოდა, ვის ემუქრებოდა დეკანოზი, ვერ მიმხვდარიყო; თუნდაც მიმხვდარიყო, ვინ

იცის, მაინც აპყოლოდა, ვინ უწყის, — ისე ანთებულიყო დეკანოზი, ისე აებრიალებინა ხატიონი, პატარა გული როგორღა გაუმკლავდებოდა; ჰო, ვინ იცისო, ბუბუნებდა ზაქარია იესუს შეგონებას მოწაფეთადმი:

„მაშინ მიექცენ თქვენ ჰირსა და მოგწყუდნენ თქვენ, და იყვნეთ თქვენ მოძულეებულ ყოველთაგან წარმართთა სახელისა ჩემისათვის.

„და მაშინ დაბრკოლდებიან მრავალნი და ურთიერთას შინაგასცემენ და იძულობდნენ ურთიერთას.

„და მრავალნი ცრუწინასწარმეტყველნი აღდგენ და აცთუნებდნენ მრავალთა.

„და განმრავლებითა უსჯულოებისაითა განხმეს სიყუარული მრავალთაი.

„ხოლო რომელმან დაითმინოს სრულად, იგი ცხოვნდეს.

„და იქადაგოს სახარებაი ეს სასუფეველისაი ყოველსა სოფელსა საწამებლად ყოველთა წარმართთა და მაშინ მოიწიოს აღსასრული.“

ბუბუნებდა და ბუტბუტებდა, თვალებსა ნაბავდა სმენადაძაბული, — ნეტა თუ როდის მისწყდებოდა ყიფინი, ნეტა თუ როდის მიილეოდა ფლოქეთა თქარუნი. როდისღაც მიილეოდა. მოითესებოდა აშლილი ვნებები, კოცონები ჩაინაცრებოდა. მოთელილ ველზე აქა-იქა თავს წამოპყოფდნენ ყვავილები და შემოეველებოდა აცრემლებული მინდვრის ასული. ზაქარიას გულს მიეცემოდა, ფიქრიანი წმიდა მოწამეთა სულებში შეერეოდა, ეგება გაემხნევებინათ, უკეთესი მაგალითი ეჩვენებინათ, ხერხი ესწავლებინათ, ფხა მიეცათ ქადაგებისა. შესცინებდა წმიდა მოწამე მეფე არჩილი, ახოვანი, ლამაზი ვაჟაკი, რომლის სახის მშვენებამ კინალამ დააცხრო მრისხანე ასიმ ჭიჭნაუმ, ძე მოჰამედისი, მხოლოდ კინალამ, რადგან ქვეყნის დაპყრობისა და განძის მოპოების წყურვილი ბევრად უფრო ძლიერი ყოფილიყო, ვიდრე სილამაზე, მშვენება. უარპყო არჩილმა სარკინოზად მოქცევაცა და საგანძურის გაცემაცა, — არა ვიცი რა, რამეთუ მცირე ვიყავ ასაკითაო.

„მიუგო და რქუა ასიმ: შენ უკვე იყავ დაცემასა მას სარკინოზთასა აფხაზეთსა შინა?

„რქუა წმიდამან არჩილ: მე ვიყავ მაშის, რაჟამს დასცხა იგიო ღმერთმან.

„რჩეუა ასიმ: რომელმან ღმერთმან დასცნა სარკინოზნი?

„მიუგო წმიდამან არჩილ და რჩეუა: ღმერთმან ცხოველმან, რომელ არს შემოქმედი ცისა და ქუეყნისა და რომელ — იგი მოვიდა ზეცით ქუეყნად ხსნისათვის ნათესავისა კაცთასა, და სიკუდილითა თუისითა აღგვადგინა და უკუდავება მოგვანიჭა; მან უკვე დასცნა და დაამდაბლნა იგინი.

„მაშინ რჩეუა ასიმ წმიდასა არჩილს: რომლისა ღმერთი მოკუდავი არს და სასოება ცხოვრებისა მოკუდავისა მიმართ აქუს, ჯერ არს მისიკა სიკუდილი.“*

ასე დაასკვნა უღმობელმა ასიმმა. შენ უშველი წმიდაო არჩილ, ნოკორნის სიონიდან გადმოჰსედავ, შენით შეებმის დეკანოზ კურდღელასა, ახალ სარკინოზსა, წარმართსა, მეკერპესა, მაცდურსა, მოციქულსა ეშმაკისასა, — მწვავედ ამოიძახებს ზაქარია და უცებ შეცბება, ტუჩებს ჩაიკვნეტს, ჰმ!.. ცბიერად ჩაიცინებს დეკანოზი, ასიმის ნათქვამს გამოედევნება: რომლის ღმერთიც მოკვდავია, განა იცის იმან, რა არის ღმერთი?! ვისაც სიცოცხლეს სიკვდილი ურჩევნიან, განა იცის იმან თუ რა არის სიცოცხლე?! ეჰა, კოპალეო, მკვდარი ღმერთით გეჯიბრებიან!.. ხალხო და ჯამათო, ვისა გსმენიათ ღმერთის სიკვდილი?!“ არც არავისა! არც არავისა!“ ცაიგუგუნებს ხალხი და წმიდა ელია ახარხარდება ღრუბლებში, მოჩხმის გრგვინვა, ეს განრისხება იქნება მორიგესი და რაღას ილოჩებს ზაქარია, განაღა მოახერხებს, აუხსნას ციური კანონები, ქუჩილისა და ელ-ჭექის მიზეზები, ვერა, მაშინ აღარაფერი მოუხერხდება, აღარაფერი, როცა დეკანოზის ნათქვამი დადასტურდება ჭეჭა-ჭუხილითა.

წათამამებული დეკანოზი წინწინ წაიწევს: გესმით განძიო... ჯაუბატონს განძი მონებებია, კოპალეს განძი უნდა ჩაიგდოს ხელში რა ჩკენი სალოცავისათვის საკერპო იმიტომ დაურქმევია, იმიტომაც გვეწევა, მამაპაპათა ნაღვაწაამაგევი იქ უნდა გადახვეტოს და მერე გაუბოძოს ქოჩრიანთა, განძი უნდა მიართვას და მედლები ჩამოიკონწიალოს. გესმათ, ძმანო და შვილნო?! „გვესმა!..“ დაიგუგუნებს ხატიონი და შემდეგ, ვინ იცის, ველარაფერი გაიგონოს ზაქარია მღვდელმა... და თავსა ღუნავს ზაქარია, წმიდა არჩილს თვალს არიდებს, კურდღელა ეშმაკია. ასე გადააბრუნებს შენს დიდ მაგალითს, შენც შეგბალავს, მე ჰო ან აქამდის როდის დაეუნდივარო.

აქ მაინც ძალიან არ ეტყუებოდა დეკანოზი, ზაქარიას რაღაც ამისი მსგავსი ჩააგონა ეგზარხოსმა ევსემი, აქეთ რომ ისტუმრებდა, — ის საკერპონი ბევრ ისეთ ძვირფას რამესა მალავენ, დიდ ტაძრებსაც რო დაამშვენებდა. გულნაკლულია ეკლესია იესუსი, მოიგე გული ეკლესიისა და ეკლესია ნეტარგოფს შენო. სიხარბის სხივი ელავდა ცბიერი ეგზარხოსის თვალებში, მაგრამ ვერ შენიშნა ზაქარიამ, ახალგაზრდა იყო, გამოუცდელი, ალალი სულისა, მხურვალედ აღუთქვა, არ იცოდა, რა საძნელო აღთქმასა სდებდა. შემეღლა მიხვდა, კურდღელამ რამდენჯერმე მწარედ რო გადაჰყრა ქადაგებაში. ელდა ეცა, საიდან იცისო. მართლა გულთამხილავი ჰო არ არისო, იქ ჰო მხოლოდ ორნი ვიყავით, ეგზარხოსი და მეო. ელდა ეცა, მწარედ ენიშნა, მწარედ ინანა, უარყო აღთქმა. დეკანოზი მაინც არ ეშვებოდა, ღრმად გასჯდომოდა ექვი ან ეგვბა არცა ეჭვობდა, არცა ეჭვობდა და კარგადაც მოეხსენებოდა, თუ როგორ გაძარცვეს ეგზარხოსებმა ქართული ეკლესიები. ამასთანავე გამობრძმედილიყო პაექრობაში, აღჰურვილიყო ძველთაძველი ხერხითა, — დასწამე მეტოქესა, აიძულე თავი დაიცივას, გამარჯვება შენს მხარეს იქნებო. ზაქარია ჯერ ასე ვერ დახელოვნებულიყო.

და იგრძნო ზაქარიამა, თითქოს ხელი შეეხო მხარზე, აიხედა სასოებითა, არჩილი ეგონა, უნდა გამოსთხოვებოდა, არჩილი ეგონა და აბიბოს ნეკრესელი შერჩა ხელში. გაიხარა, წამოვარდა, ზარი ჩამოჰყრა. ჩამოჰყრა დიდი მხურვალებითა, მაგრამ უემურად დაიწკრიალა პატარა ზარმა, უფრო მწარედ ჩამოჰყრა, უფრო უემურად დაიწკრიალა. და მერე განა ზარსა რეკავდა, სცემდა ზარსა, სცემდა და სცემდა გაჯავრებულნი. ჯავრიანმა ხმამ მაინც შემოკრიბა რამდენიმე კაცი. ისინი უფრო კურდღელას მზირები იყვნენ, სიტყვის გასატანად მოგროვილიყვნენ. აგრემც ყოფილიყო, ზაქარიასაც მეტი რა უნდოდა. თუმცა ერჩივნა, მთელს მრევლს მოესმინა, მაგრამ ვაგლახ რო დიდად სანატრელი გამზდარიყო მრევლის თავმოყრა; ჰო, ერჩივნა, ოლონდ ზოგჯერ მცირეთაგან გატანილი სიტყვა უფრო სჭირს ხოლმე, მითუმეტეს, თუ გამტანმა გაზვიადება იცისო. კურდღელას მზირები გაზვიადების ნიჰს არ იქნებოდნენ მოკლებულნი. მხოლოდ ერთხანს ვერ მიმზდარიყვნენ, თუ საით უქნევდა მღვდელი, რა მოსატანი იყო შებმა მარზაპანისა და აბიბოს ნეკრესელისა?!

მარზაპანს უნდოდა ცეცხლთაყვანება შემოეღო საქრისტიანო

საქართველოში. ეურჩა აბიბოს, წყალი დაასხა და დაშრიტა ცეცხლი. განრისხდა მარზაპანი, ბრძანა შეპყრობა აბიბოსი. შეიპყრეს. იხმო სამსჯავრო, — „მაშინ წარმოადგინეს წმიდაი აბიბოს ეპისკოპოსი და ჰრქუა მას მარზაპანმან მან: რაისთვის უვარ-ჰყავ უფლებადი მეფეთა-მეფისადი და მოჰკალ ღმერთი ჩუენი? მიუგო აბიბოს და ჰრქუა: მე არავინ ვიცი მეუფედ, გარნა უფალი ჩუენი იესუ ქრისტე, ხოლო ცეცხლი იგი, რომელი დაეშრიტე იგი, რათამცა საცთური განვაქარვე ეშმაკისადი... ღმერთი არ მომიკლავს, ხოლო ცეცხლი დაეშრიტე. არა არს ღმერთი იგი, არამედ სხვათა ბუნებითაგანი არს, ერთისა ნივთისაგან მცირედ ნაწილი, რომელთაგან აღჰმართა ღმერთმან სოფელი ესე. განსწორებით დაბადებულ არიან ნოტიადი, ცივი, ხმელი და ცეცხლი, რომელი ერთიერთისა მპყრობელობადი აქუს სიმრგულესა მას შინა. ესრეთ განსწორებითა ნაწილთათა დგანა ესენი. და უკეთუმცა ერთიერთსა აღემატა, გან-მცაქარდა მეორე იგი. ხოლო თქუენი იგი ცეცხლი მისვე ცეცხლისა ბუნებისა ნაწილ არს ხმელითა და ცივითა, აღმდგომი შეშისა ჭამითა მყოვარ-ჟამიერ. ერთი მცირე წყალი დავასხ, მძლე ექმნა და მოკლა იგი... აწ მიკუთირს... ვითარ არა სირცხუილ გიჩანს მისი სახელისდებად ღმერთად.“*

მხოლოდ აქამდის ვერ გაიგეს, მერედამერე წიბო აართვეს, მიჰყენენ ზაქარიას მტკიცებასა, რო ცეცხლი, წყალი, მიწა და ჰაერი, ეს ოთხი დიდი შემადგენელი ძალა სამყაროისა, თუ არ შეიძლება იყოს სათაყვანებელი, რადგან ისინი ღმერთმა შეჰქმნა და მხოლოდ შემქმნელი ყოვლისა ერთი ღმერთია სადიდებელი, — როგორღა შეიძლება თაყვანება კოპალესი, რომელს არ ძალუძს არც ცეცხლისოდენა, არც წყლისოდენა, არცა ჰაერისა და მიწისოდენიო. მდევთა მმუსგრელი, — ვთქვათ, მდევები ვითომც ყოფილან, — მხოლოდ გმირი იქნებოდა, მიმღევარი ღმერთის ნებისა. სხვის ნებაზე მავალის ლოცვა ისეთივე ცოდოა, როგორც თაყვანება ცეცხლისაო. ამირანი ბევრად ძლიერი გმირი ყოფილა, მაგრამ იმას აბა რომელი თქვენთაგანი ეთაყვანება?! მხოლოდ აღიდებენ და განდიდება სხვა გახლავთ, თაყვანება სხვაი. განდიდება გაღმერთება ვერ იქნება, რადგან ღმერთი ერთია, ის არ შეიძლება იყოს ორი, არ შეიძლება იყოს მრავალი, რახან ყოველი ერთის ქმნულია, ხოლო ყოველი არ დაითვლების, რამეთუ ერთია სათავე ყოვლისა. გმირნი დაითვლებიან, გმირი ბევრია. უმეტრებით მო-

ხიბლულთ ზოგჯერ საკერპოდ უქცევიათ გმირი, აპყოლიან ცრუწინასწარმეტყველთაო. მაგრამ ეს რაა, — ზოგჯერ ავთა და ბოროტთაც ეთაყვანებიან. ეს შიშისაგან არისო, — „თქვენ უწყით შვილნო ჩემნო უკანა ხადუ: იქ სულ-კურდღელას სალოცავიც გაუმართიათ. ავი ვინმე ყოფილა სულ-კურდღელა, სოფელი უმტუტებია, ყველას მოსძულებია, რო გარდაცვლილა საკლავი დაუკლავთ, არა მოაკლდეს რა, არ გამობრუნდეს, კიდევ არ შემოგვესიოსო. ასეთი ყოფილა სულ-კურდღელა, სულძაღლიანი. აღარ დახსომებიათ თუ რა იყო სულ-კურდღელა, რახან ერთხელ დაუკლავთ საკლავი, ჩვევად გაუხდიათ, სულ-კურდღელა ხატად დაუდვიათ და ლოცულობენ*... გესმით, შვილნო ჩემნო, გესმით!... ჩასწვდით გულისხმასა, ღრმად ჩაუფიქრდით და დაუბრუნდით დიდ რწმენას დედა საქართველოსი!...“ აქ მოადევნა ხანძთური საგალობელი. მოყურადეებმა ველარ დაითმინეს, ეჩქარებოდათ, სიტყვა წაელოთ, უკუდგნენ. ფეხთაცურვით გაეტიენ კარში და მერე რომელი რომელს გაასწრებდაო.

ვასიკოლა ისმენდა ხანძთურ ღაღადისსა, როგორღაც ღონდებოდა, რაღაც თბილი თუ მიმასავათებელი ეღვრებოდა სულში. იქ ერჩივნა, კოპალეს სალოცავში, იქ სიცოცხლე იყო, სისხლიანი, თავბრუდამხვევი, იქ აღშფოთებაც იყო, სიხარულიცა, თხრობაცა, თავგანწირვაცა, მინდვრის ასულიც ჰო იქავე გახლდათ, თუმცა შორდებოდა, რაც უფრო ითვლებოდა ყვავილოვანი, მაგრამ მაინც იქით უფრო იყო, ვიდრე აქეთა, ეკლესიას შორიახლოსაც არ ეკარებოდა. ვასიკოსაც მიუცურავდა ფეხი, ოღონდ მამა თვალს არ აშორებდა, დაება უხილავი საბელითა, ისლა შერჩენოდა, იმისთვიდა გალობდა, განცდითა გალობდა, ბარნაველთა განცდითა. ჩასწვდებოდა თუ არა ვასიკოსა, ჩასწვდებოდა თუ არა!..

გარეთ დაჰქროდა ზაქარიას ნათქვამი და ქირქილებდა სოფელი, — ეჰა, კურდღელავ, სად გიყელა ზაქარია მღვდელმა, სად გამოგიჩხრიკა სულ-კურდღელას სალოცავის ისტორიაო; ქირქილებდა სოფელი და თვალი ეჭირა, ლუდის მოდუღებას ჰო არ იწყებენ შუღლებიო, დეკანოზი ქადაგად ისე არ დაეცემოდა და, რო არ დაცემულიყო, არ ივარგებდა, — კარიდან კარს დაჰქონდათ ზაქარიას ნათქვამი. და დაეცემოდა დეკანოზი, მუცელზე დატრიალდებოდა პირგანაცრული, დროშას დაარისხებდა: მე გმირი კოპალე ორ... პირმზიანო სა-წამიხოლ — შესძახებდა მჭვინვარედა და

მერე სულგანაბული ხალხი გაიგონებდა, რო ღმერთი ერთია, ხოლო ხატია რამდენიმე. ამათაგან ოთხია დიდი ხატი, წმიდა გიორგი, განსაჩიერება მზისა, ცეცხლისა, წმიდა კვირია, ხმელთმოურავი, ხატი მიწისა, წმიდა ელია, ხატი ნოტიოსი, წმიდა კოპალე და იახსარი, ხატი ცივისა, ჰაერისა. ხატთა თაყვანება თაყვანება ღმერთისა ერთისა, მორიგესი, რომელიც ყველგან არის და ყველაფერშია, ყოველივეს სული იმისაგან არისო. ეს არის დიდი რწმენა დედა საქართველოსი, დიდი რწმენა დედა თამარისა, რომელმან ადიდა მთა, ქართველთა რწმენის გადარჩენისათვისა, და რომელი ხატად შერაცხა მთამა, ხატად სამშობლოსა. ეს მეხუთე ხატია და სხვა აღარც არის ამ ხუთით უმეტესი, მხოლოდღა მორიგე, რომელს წმიდა გიორგი, კვირია, ელია, კოპალე—იახსარი დედა ხატის მსახურებად დაუდგენია და ერი ჩვენი მორჩილად მათიო. — მე გმირი კოპალე ორ, გესმოდეთ ჩემი, ხოლო თუ ბოროტი ეპეი ჩაგეთესლათ სულში, მე გამოიყონ ჩემის ლახტითა! მე გმირი კოპალე ორ!..

დაიქუხებდა დეკანოზი და გეგონებოდათ მართლაც კოპალე მოვლენილათ. შემდეგ მწარედ ჩაიცინებდა, ამირანის წმინდანობა ნეტავი რაღა საკითხავიაო. ის ჰო გველუშაჰმა გადაყლაპა და რის ვაიფაგლახით დააღწია თავი, გველუშაჰის ფაშვგამოვლილი ნეტავი რაღა წმინდანი იქნებო. ხოლო აბიბოს ნეკრესელის მტკიცება მისივე რწმენას არღვევს და ვინც ამას ვერ მიმხვდარა, გონიერებით ვერ დაიტრაბახებსო. თუმცა უგუჟურობით არ უნდა მოსდიოდეს, ო, არა, შეცდენა უნდა ჩვენი, ვითარცა ეშმაკსა. — მე გმირი კოპალე ორ, ვერავინ ვერას გამომაპარებს!.. ცეცხლი წყლით დაშრიტა აბიბოს ნეკრესელმა. მოჰკლა ღმერთი, უჩვენა თუ რა ყოფილა იმათი ღმერთი, მოჰკლა და შეარცხვინა, ვითარ შეგფერით მოკლულისა თაყვანებო. მაგრამ თვით ვიღას ეთაყვანებოდა აბიბოს ნეკრესელი? ვინ აიყვანეს გოლგოთაზე, ვინ მიაჭედეს ჯვარზე ავაზაკების შუა? ვისზეც იმძლავრებენ, ის ღმერთიც არა ყოფილა. ღმერთი მორიგეა, ყოველთა შემძლე. მე გმირი კოპალე ორ, დავკოჰავ, დავთრგუნავ ავთა და ბოროტთა, მე გმირი კოპალე ორ!..

„კოპალე!.. კოპალე!..“ გუგუხებდა ხატიონი, ხარობდა დეკანოზი კურდღელაი. ბუზღუნებდა მღვდელი ზაქარიაი. ხოლო მერე ლუდის თასები რო დაიცლებოდა, დაბარბაცდებოდნენ მლოცველ-

ნი, კურდღელაც მიავიწყდებოდათ, ზაქარიაცა, კოპალეცა, აბიბოს ნეკრესელს ჰო არც დაიხსოვებდნენ, ჯანდაბას ყველაფერიო, ბიჭები გოგოებს გაინაპირებდნენ ან მოაფარებდნენ, გულკეთილნი ერთიმეორეს ეხვეოდნენ, სიყვარულსა და ერთგულებას ეფიცებოდნენ, გულჯავრიანნი ერთმანეთს დაერევოდნენ და ალაპლაპდებოდა ხმალ-ხანჭალი, უღმერთოდ ალაპლაპდებოდა.

მსურვალემა ჩაილეოდა, ვნებები დაცხრებოდა და ცხოვრება წავიდოდა კვლავაც თავისსავე გზითა, უღმერთო გზითა; კურდღელა მაინც არ დაცხრებოდა, შაირებს შეუთხზავდა ზაქარიასა. გოგობიჭები ფანდურზე გადაიღებდნენ და ხალხს აცინებდნენ. არც ზაქარია ჩამორჩებოდა, ისიც შეთხზავდა ლექსებსა, მაგრამ იმისი ლექსები უფრო საეკლესიო იამბიკოებსა ჰგავდა, ისე ვერა სჭრიდა, როგორც ფრთიანი შაირები კურდღელასი. ზაქარია გულს არ იტეხდა, ჩემი ლექსები სამოძღვრებოა, ჰკუას ასწავლის, გონზე მოიყვანს ხალხსაო. კურდღელა თვალებსა ეუტავდა, ვისაც დასცინებენ, იმისას აღარაფერს დაიჯერებენო. ვასიკო ბაჩყურას შემოსწყურებოდა. როგორ გაბედე მამაჩემის გაშაირებოა, სანაცვლოდ იამბიკოს ეტყოდა. ვერას გაიგებდა ბაჩყურაი, ვერ გაიგებდა, სიცილს მორთავდა. ამაზეც წაიკიდებოდნენ ყმაწვილები. წაიკიდებულნი მერე აძეძზე წავიდოდნენ სათევზაოდა, იქიდან ისევ მეგობრებად დაბრუნდებოდნენ. ხოლო მეფანდურეებს გაჰქონდათ და გამოჰქონდათ. შაირებიცა, იამბიკოებიცა, იამბიკოებს ფანდური არ უხდებოდა, იამბიკოებს ხანძთური ჰიმნი მიუდგებოდა, მაგრამ მომღერლებმა არ იცოდნენ ხანძთური ჰიმნები, ფანდურული იცოდნენ და ფანდურულზე კურდღელას შაირები უკეთ ეწყობოდა. თვალებსა ეუტავდა კურდღელა და უღვაშებში ელიმებოდა.

მაინც იოლი მოსარევი არ იყო ზაქარია, ბევრჯერ აკოლინა, მაგრამ ძაღლის ბედი ჰქონდა კურდღელასა, როგორღაც ყველაფერი იმის სასარგებლოდ ეწყობოდა. მერე ისევ უღვაშებში ეცინებოდა. ხოლო ზოგჯერ წვერებს იფარცხავდა მსხვილი თითებითა. თუნდაც მაშინა, მძიმე ავადმყოფი რო მოიყვანეს კოპალეს კარზე. კურდღელამ დროშის ტარი გარს შემოავლო, შემოუარა, შემოუბრინა ბუტბუტითა: „ჩამოშორდი ეშმაკო, ჩამოეხსენ, გამაედ, გამაეცალე, თორე მე გმირი კოპალე ორ, გამოგიყვან ჩემი ლახტის ძალითა. მე აისივ ძალიდ შეძლებაი მაქვ. გამაედ, გამაშორდი ლიბეკართ ხორ-

ცის მკამელო, სისხლის მსმელო..“ მერე სალოცავში ჩაიკეტა და, რო გამოვიდა, ღროშა დაკეცა, ხელს ვერ დავადებო.

აქ უყელა ზაქარია მღვდელმა, თიანეთს აფრინა კაცი, ექიმი ჩამოაყვანიხა: მერე რა ექიმი, — მაზრის ექიმი, მედიცინის დოქტორი. მისი სადისერტაციო ნაშრომი «Медико-топография и санитарное состояние губер. города Ставрополя» — ვენევერსიტეტის ბიბლიოთეკაში განისვენებდა, ელოდა თაობებს, რომელნი ალიტაცებდნენ მისთა მცნებათა და გზას გაუხსნიდნენ დიდ მოვლენებს მედიცინაში. აკი თვითონვე სჯეროდა და ღრმა რწმენითა სწერდა: «Не безследно-же пройдут эти порывы истомленной души, и стезя, с таким трудом протоптанная всеж астанется, чтобы облегчить путь собратьям моим.»* ეს მერანი გახლდათ პოეზიიდან გადაფრენილი სამედიცინო დისერტაციაში, მაგრამ ვაგლახ, რო პოეზია მხოლოდ ცოცხალს ალაფრთოვანებს, სამარის კართან მისულს სულს მოათქმევეინებს, ოღონდ სიკვდილისაგან გამოხსნა არ შეუძლიან. წამალმა ვერ გასჭრა, ავადმყოფმა ფეხი გასჭიმა. და კურდღელამ ჩაიციხა ულვაშებში. ზაქარია ისე გლოვობდა, თითქოს მახლობელი დაპყარგვიო.

და ექიმი ანუგეშებდა, რა ვუყოთ, ყველანი სიკვდილის შვილები ვართო. ეს ზაქარიამაც კარგად იცოდა, მაგრამ გაბრაზება ავიწყებდა ხოლმე. ზოგს არც არასოდეს აგონდება და სიავე ამისი ბრალიც უნდა იყოს. სასაფლაოზე ყუჩდება მიწიერი ვნებანი და ყველა ყველას ყველაფერს მიუტევენ ხოლმე. იქ გრძნობა თრთის, სიშმაჟსცხრება, ჰქრება აღთქმანი სასუფეველისა და ამქვეყნიური სიკეთის წყურვილი იღვიძებს ყველას გულში, — სასაფლაოზე, როცა პირველი მუჭი მიწა ეყრება კუბოსა, თუ ქარიცა ჰქრის და ფოთლები მიაქვს, გაცრეცილი ფოთლები. არის კრთომა წუთიერი, ნდომა წუთიერი არა ამქვეყნიური გარინდებისა, სიმშვიდისა, მიტევებისა; იქ ტბილია წუთისოფელი, ნეტარია სიცოცხლე, ხოლო შემდეგ გაცრეცილი ფოთოლი მხარზეც რო დაგკვროდეს და თან გაშოგყოლოდეს, მაინც გაღვივდება სამღუარავი წუთისოფლისა.

რა არის ბედი!.. — თვალებსა ნაბავდა ექიმი და უკმაყოფილობისაგან ელმიჭებოდა ცხვირის კეხი, — ჩემმა ამხანაგებმა, ჩემი ნეკის ფრჩხილადაც რო არა ღირდნენ, საუკეთესო კლინიკებში მოიკალათეს, მე კი აქ. ამ უნდო, ამ გაუტანელ მთაში მომადლო ბედმა!.. მოვკლებივარ ყოველგვარ სიკეთესა, დიდი ქალაქის კულტურა ოც-

ნებადღა გადამქცევია. და მერე რისთვის?! ვინ დამიფასებს?! თუ ვინმე გადარჩა, კოპალესა და ლომისის მადლს მიაწერენ, თუ მიიცვალა, მე მიბღვერიან, თითქოს სიკვდილი მე გამეჩინოს. ვინ გამოაფხიზლებს ამ ხალხს?! რა გამოაფხიზლებს?! უნდა აუხსნათ, მამაო ზაქარია. უნდა ასწავლოთ პატივისცემა ექიმისა, უნდა გააგებინოთ, თუ ვინ არის ამათი ექიმი, — მედიცინის დოქტორი, ვისაც საიმპერატორო კლინიკაშიც სიხარულით მიეგებებიან. მაგრამ ეს ბედი, წყეული ბედი!..

ზაქარია წინწანაქარს დაასხამდა, კიქას აიღებდა, გაჰხედავდა, გამოჰხედავდა, თავის საჩივარს მოადევნებდა: ჩემმა ტოლებმაც დიდ ტაძრებში მოიკალათეს, კეთილად მოეწყვენენ, შეჰხარიან მზე-სა და სიცოცხლესა, მადლობას უძღვნიან გამრიგეს ცხოვრებისაო, ხოლო მე რაო... მაგრამ ბედია და ბედს ვერავინ აუხირდება. თითოც დავლიოთო. თქვენ უნდა აუხსნათო, მაინც არ იშლიდა ექიმი. ბედს ვერავინ წაუვაო, — თავისას იმეორებდა მღვდელი. ექიმი მაინც ვერა მშვიდდებოდა, დიდი კლინიკებით მოხიბლულიყო. მღვდელიც მოხიბლულიყო დიდი ტაძრებითა, ოღონდ სხვასთან ასე არ გაჰირვეულდებოდა.

ვასიკოსთვის გაუგებარი იყო იმათი გულნაკლულობა, ჯერ ასეთი ფიქრები არ გასჩენოდა, ჯერ მხოლოდ სიხარულის შვილი იყო, შვების შვილი, და იშვებდა ამ მთების, ტყეებისა და ყვავილების სამეფოში, იშვებდა ვიდრე ფერთა კლემა დაიწყებოდა; როცა მინდვრის ასული ისე ველარ დაცქრიალებდა, ჰკნებოდა ყვავილები, ჰქრებოდა ფერები ფერად-ფერადი და მცირდებოდა სარბიელი მშვენიერი ასულისა, სულაც მიილეოდა, მიიკურწებოდა, გაჰქრებოდა მინდვრის ასულიცა, — აქ უჩნდებოდა პირველი სინაკლულე, პირველი დარდი, სახე მოენისლებოდა, გული დაუშმობდებოდა, თუ?ცა მაინც არ გაეგებოდა თუ რა ეწყებოდა, რა ღვივდებოდა იმის სულში, მხოლოდ სახარებისაკენ მიუბრუნდა ხელი, იქ ფურცელთა შორის ყვავილები ეწყო, ყველა ყვავილი, ყველანაირი, ადრე გაზაფხულისა, შუა ზაფხულისა, გვიან შემოდგომისა, იმ გაფითრებულ, გაბრტყელებულ ყვავილებს ეფერებოდა, ეალერსებოდა. მამა თვალს მოარიდებდა, დაე ეალერსოს, ყვავილებს ეალერსოს, და სახარებას მიეჩვევაო. მაგრამ თოვლი რო დაჰბურავდა ერწოს მთაველებსა, სახარების ფურცლებზე დახტოდა უნაზესი ასული, მინდვრის ასული, დახტოდა და დაშრიალებდა

ცოტა ფერგამკრთალი, გაცრეცილი, მაინც მომხიბლავი, მარად მომხიბლავი.

ჰო, თოვლი რო შესუდრავდა ერწოს მთაველებსა, ბანებიდან კომლი აღიოდა, შუაეცხლთან ყბამოუღლელი კურდღელა ჰყვებოდა ამბებს მდევეებისა და გმირებისა, ავსულებისა, და წმინდანებისა, ჰყვებოდა და ჰყვებოდა. რცხილის კუნძი ნაპერწყლებს ისროდა, თითქოს ავსულნი მიიწევენო და ბიჭები გაავებით იგერიებდნენ. გარეთ ქარი გრიალებდა, წიოდა, ზუოდა, თითქოს დედამიწა ზანზარებდა, ირყეოდა, მდევეები თუ არყევენო. კოპალე ჩვენთან არისო, — აიმედებდა კურდღელა, — „მე კოპალე ორ!..“ დაიგუგუნებდა და ბიჭები ფიქრობდნენ, ეკლესია დაინგრეოდაო. „მე ორ გმირი კოპალე, კოპალე! კოპალე!.. კოპალე, კოპალე ორ!..“ არა სცხრებოდა არც გარეთა, არცა შიგნითა.

თბილისის აჩრდილები

ასეთი კოპალობა არც ენახა, არც გაეგონა ასეთი გუგუნი ზარებისა. ის გუგუნი იდგა, ზაქარია მღვდელს რო ენატრებოდა ტოლათსოფელში, ერთობლივი გუგუნი სიონისა, ანჩისხატისა, ქაშუეთისა, მამადავითისა, დიდუბისა, ნინოწმინდისა; საზეიმოდა გრიალებდა ზარები და მოზეიმე ხალხი გროვდებოდა გუნების მოედანზე, ქაშუეთის პირდაპირ გროვდებოდა და ზიმზიმებდა. სახელდახელოდ აღმართულ აივანზე დროშებიც აეტანათ, მალე დეკანოზი გამოვიდოდა, ნამარხულევი, კოპალესთან ნამუსაიფარი, გამოვიდოდა და დროშებს დაარისხებდა, დროშებს დაარისხებდა და ქადაგად დაეცემოდა, ღმერთების ნათქვამს გაიმეორებდა მღელვარედა, მგზნებარედა, როგორც კურდღელასა სჩვეოდა. ოღონდ ძნელი მისახვედრი იყო, რომელი გახლდათ იმათში დეკანოზი, რომელნი დასტურნი, შულტები რომელნი, ყველა ბრჭყვიალებდა, ყველა ბზინავდა შემოდგომის მიღეულ მზეზე, ერთნაირადა ბზინავდა სამხრეები, ორდენები, მედლები, საგანგებოდ გაპრიალებული ღილები, მაინც ამათშიც იქნებოდა გამორჩეული, ჯერ თუ არა, მერე გამოირჩეოდა, იქადაგებდა და ვინც იქადაგებდა, აქაური კურდღელაც ის იქნებოდა. მანამდის როგორმე წინ უნდა წამდგარიყო, წინ უნდა დარქობილიყო, რო კარგად დაენახა ქადაგის თვალები, ღვთაებრივი შუქით განათლებული თვალები. მაგრამ ძნელი გამხდარიყო ავ ღუნდგოს გარღვევა, თუნდაც გაერღვია, მაინც ვერ წაუდგებოდა მქადაგებელსა, წინ ჯარი იდგა, იდგა ხალხსა და ბრჭყვიალათა შუა, იდგა კოპშეკრული. ნეტავი რადაო,—პატარა გონებაში ამანაც გაიეღვა. ოღონდ სანახავი

ჭვარავდა, ხმაური ახშობდა აზრის ძვრასა, ჯვარის სასულე ორკესტრიც მრისხანედ უქრავდა, თითქოს უნდა ჩაახშოს ზარის წკრაილიო. აივანზეც იდგნენ მოკოპილნი, წამწამებიდან სიძულვილი ეპარებოდათ. ხალხი მაინცა ხარობდა, ზიმზიმებდა და გუგუზნებდა ზარება სიონისა, ანჩისხატისა, ქაშუეთისა, გუგუზნებდა და გუგუზნებდა...

ასეთ გუგუზნში, ასეთ ზიმზიმში ქადაგი უფრო დიადი უნდა გამოჩენილიყო, უფრო ანთებული, უფრო ღვთაებრივი. მაგრამ ქადაგი ქადაგს როდი ჰგავდა, თავიც არ აუღია, ფურცლებს ჩასჩერებოდა, კითხულობდა სხაპასხუბითა, თითქოს ეჩქარება, მალე მოათაოს, მოიშოროს, გაეცალოს იქაობასაო. ე როგორი წმინდა გიორგი კოპალეს მოციქული იყო!.. განა ღმერთებიცა წერდნენ?— არაო, კურღლეა ამბობდა, ღმერთები ბრძანებენ, ქადაგი ღაღადებს იმათ ნაბრძანებსაო, ვინც ნაწერიტა ქადაგებს, საღმრთოს ვერას იტყვის, ქადაგადაც არ ითქმის ნაწერებით მქადაგებელიო. მაშ დეკანოზი ეს არ იქნება... ორკესტრი უქრავს გახელებული, ხალხი კიეინებს, ხალხი ზეიმობს, ერთიმეორეს ეხვევიან, ერთმანეთს ანჭლრევენ, ცრემლიც უბზინავთ, ცრემლი უბზინავთ და იცი-ნიან, იშლებიან და ველარც იშლებიან, მიდიან და ველარც მიდიან, აღარ იციან, სიხარული როგორ გამოსთქვან. მობრძკვიალეებში ვი-ლაცას ტუჩები მობრეცია, თითქოს ისიც იცინის, ოღონდ იცინის მწარედ, ბოროტად, უფრო იმუქრება და იღვარძლება, ვიდრე იცინის. ამდენი დაკვირვების თავი არცა აქვს ვისმე, არც ენაღვ-ლება, ბატონყმობის გადავარდნა გამოცხადდა და ავი სიცილი რაღას შეაფიქრიანებს უბატონო ხალხსა.

ვასიკოს მაინც უფრო ცბიერი სახეები ჩარჩა ხსოვნაში, ალბათ იმიტომ, კოპალობა ეგონა, არცა ჰგავდა კოპალობასა და ყველას ეკვიანად გასცქეროდა. ჰო იმისთვის კოპალობა იყო, ხალხისათვის გადავარდნა ბატონყმობისა, ბოძებული რუსთ ხელმწიფისაგან 1864 წლის ნოემბრის 8-სა. რუსეთში ორიოდ წლით ადრე გამო-ეცხადებინათ ბატონყმობის გადავარდნა, იქ უკვე ეგემათ ეს სიხა-რული, იმედგაცრუებაც უკვე ეგემათ; აქაც იცოდნენ, გაუცრუე-დებოდათ იმედები, მეტი რა გაეგოთ, მეტი რა განეცადათ!.. და რაც უფრო ადრე დაიწყებოდა იმედგაცრუება, მით უკეთესი იქ-ნებოდა, ყველაზე ნათელი მოვლენაც ისა ყოფილა, რომლის ამოებაც დროზე შეუგნიათ, ყველაზე მძიმე წუთიც ისა ყოფილა, როცა გამოფხიზლებულან, გამორკვეულან, სიცრუეს მიმხვდარიან

და ჩაფიქრებულან, რო ყველაფერი მიედინება, ყველაფერი იცვლება, მაგრამ დინება და ცვლილება უცვლელია, მარად უცვლელი და რაც უცვლელია, ის არის მძიმე, გადაუღახავი; მაინცა ხარობდნენ, მაინცა ნატრობდნენ, დაგვიანებულყო წუთი გამოფხიზლებისა, გაგრძელებულიყო თრობა თავისუფლების გრძნობითა, ამ დიდი გრძნობითა, დაწყვიდაბადებიდან რო აღელვებს კაცობრიობასა, რისთვისაც იბრძვის დაწყვიდაბადებიდანა და უფრო ჰკარგავს, რაც უფრო მეტს იბრძვისო. ეს იყო უცვლელი, გარდაუვალი, გადაუღახავი დინებასა და ცვალებასი; მაინც ხარობდნენ, მღეროდნენ, ცეკვავდნენ, ილოცებოდნენ, აღვსილიყო გარეთუბანი, ანჩის ხატის უბანი, სიონის უბანი, სოლოლაკი, ისანი, ხარფუხი, კუკია, მოზეიმე ხალხით აღვსილიყო. სახლები დაცლილიყო, შუკები გამოტენილიყო, გამოჰვდილიყო.

ქუჩებსა და მოედნებზე ამდენი ხალხი აღარავის დაენახა ასპინძის გამარჯვების შემდეგა, ასეთი სიხარულიც აღარავის ენახა. თუმცა ბევრჯერ აზეიმეს, ბევრჯერ ჩასძახეს, ბედნიერნი ხართო, მაგრამ სიხარული ვერ გამოათქმევინეს. ჯარი ჩაივლიდა დოლისა და ჩექმების ბრაგუნითა, ისინი კედლებზე აყუდებულიყვნენ, კბილები გადმოეყარათ, ვითომდა რაო, — აჰა, ვიცინით, გვიხარიაო, ხოლო ეს რო უფრო ღრენა იყო, ვიდრე სიცილი, ამას ბევრი ღარი და ხაზი აღარ უნდოდა. ყველამ იცოდა, ყველასათვის აშკარა იყო, მაინც ჩასძახოდნენ, ბედნიერნი ხართო, მაინც კბილები დაეკრიჭათ, ბედნიერნი ვართო. და ბრაგუნობდა დოლი, და გატვრენილიყო ქალაქი. ეს მანამდისა... ხოლო მაშინ ქალაქი გუგუზუნებდა, მრავალ ხმაზე, ოღონდ ერთ გვარზე, ქართულ გვარზე გუგუზუნებდა, სხვა ჯური ხმები მიმქრალიყო. გაკვირვებულიყვნენ, ბაზრებში, ღუშნებში, ქუჩებში, უწყებებში სხვათა და სხვათა რჯული გამრავლებულიყო, ახლა ასე უცებ სად მიმქრალიყო, სად მიყუჩებულიყო, ნუთუ ამდენი ქართველი კიდევ გადარჩენილიყო თბილისში?! შემორჩენილიყო, თავი იჩინა დადგა თუ არა ქამი სიხარულისა. „წამო, შეჩერდი!.. შეჩერდი წამო!..“ — ჰკიოდა მაღალმაღალი სემინარიელი და ხელები ისე გაეტოტნა, თითქოს აჰა, უნდა მოიმწყვდიოს, უნდა ჩაიჭიროსო. ქუჩის თავში მომადლო ყარაჩოდელი, თითქოს იმას ედავებოდა, — „რაც არ არის, ვერ დაიჭერ სულოჯან!.. რაც არ გინდა, ვერ წაუხვალ სულოჯან!..“ მოჰლიდნებდა,

მედუდუკეთათვის გადაეხვია ხელები და ისე მოჰლიდინებდა. უხაროდა, მაინც ასე მღეროდა, ვითომ რაღაო?! არ იცოდა, არც სხვას ესმოდა, დამთვრალიყვნენ სიხარულითა, ზოლო სიხარულში ვილა რაღას გაიგებდა, რაღასა?! დაე ხანმოკლე გამომდგარიყო, მაინც კარგი იყო ეს თავდავიწყება.

იყვნენ ადამიანები, რომელთაც არ უნდოდათ ასე ერთობლივ გაეხარებინათ ხალხი, ერთობლივი აღფრთოვანებაც აშინებდათ, აშინებდათ, როგორც აჯანყება, როგორღაც ერთმანეთისათვის დაემგვანებინათ აჯანყება და აღფრთოვანება, ალბათ იმიტომ, ეს წუთები აჯანყების მუქარით რომ მოიპოვეს. და ბარონი განი ისე შეძრწუნებულიყო, თითქოს აჯანყების მოწამე გამხდარაო. თავის ქვეყანას გასდგომოდა, ჩამდგარიყო სხვა ქვეყნის სამსახურში და განა თავს დაზოგავდა, ტახტისთვის თავგანწირულის, ტახტის უერთგულესის სახელი რომ მოეპოვებინა?! არ დაზოგავდა და არც დაუზოგია, სულ მცირე თავისუფლებასაც არ ანებებდა პატარა ქვეყანასა, სულ მცირესა, თუნდაც თვალის ასახვევად გამოგონილი ვინ იცის, წაქეზდეს, ვინ იცის, მართლაც მოინდომოსო, არ ანებებდა თვით იმასაც, რის წყალობასაც მოიღებდა იმპერატორი, განთქმულიყო ერთგულობითა.. და ჯერ კავკასიის მთავარმართებლობის ფინანსური სისტემა აბურდა, მერე 1840, 41 წლებში ბატონყმობის გაუქმების სამზადისშიაც ჩაპყო ხელები, ჩაუჯდა ძველ ქართულ კანონებსა, ერთი ვნახოთ, აქაც თუ არის საჭირო ბატონყმობის გაუქმებამო. პო, ორმოცი წლიდან ჩაუჯდაო...“* იმაზე აღრეც დაიწყეს, ოცდაათ წელიწადზე მეტხანს ამზადებდნენ იმ წუთებსა, ასე რომ აღანთო თბილისი. ეს საქმიან სამზადისზე ითქმის, თორემ აზრის წამოჭრისა თუ მომწიფების ზუსტი დადგენა გაჭირდება კიდეცა, — რა თქმა უნდა, დიდი ხნის წინათ გაჩნდა აზრი, ასე ცხოვრება არ შეიძლებოდა, დიდი ხნის წინათვე აღეძრათ შიში, მაშ სხვანაირად როგორღა ვიცხოვროთო. პატარა წესის შეცვლაც ეძნელებოდათ, მითუფრო — დიდისა.

აზრის მომწიფებასაც დრო უნდოდა, განხორციელებასაც უნდოდა დროი. და აქ ჩაება სენატორი განი, — იქ რუსეთში მოხდეს, რაც მოსახდენია, აქ, საქართველოში ვითომ რა საჭიროაო ან როგორ იქნება, დიდ ტახტს ავანებს, სიკეთეს არას მოუტანსო, — გაშალა ხელები, აღაპყრო თვალები, აღახმო ბაგენი: საოცარია, რას აუქმებო. რაც არა ყოფილაო.. საქართველოს ბატონყმობა არა

სკოდნია, არ უნახავს, არ უგემია არასოდესო, არა გჯერათ თუ? — ჩაპხედეთ ვახტანგ VI „სამართლის წიგნსაო“. ჩაპხედეს, აუხსნეს, ყური არ ათხოვა. საკითხი აღძრა მთავარმართებლის საბჭოში, თვითვე თავმჯდომარეობდა, რადგან მთავარმართებელი გენერალი გოლოვინი დაღისტანს ლაშქრობდა, დაბრუნდებოდა იქიდან ტრიუმფატორი და თბილისის ახალ, უმშვენიერეს გამზირს იმის საღიდებლად გოლოვინის პროსპექტი დაერქმეოდა. ზოგს იარაღითა სძლევდნენ, ზოგს სახელითა და ძეგლებითა ან სხვადასხვა ხანად ითქმოდა დაპყრობის ისტორიაში. მაგრამ ეს როცა დაბრუნდებოდა, ხოლო მანამდის ბარონი განი ბრძანებდა, შეწყდეს აღწერა გლეხობისა განთავისუფლების მიზნით, დიდხანია თავისუფალნი ყოფილან, თავისუფალთა განთავისუფლება ვითომ რა გამოვა, ეს დიდი რეფორმა კომედიობანა ჰო არ არისო. კომედიობანა არ არისო, კვერს უკრავდნენ საბჭოს წევრები. იოლად წყდებოდა ბედი ქართველი გლეხისა, გაგებაც ასეთი უნდოდა, ზრუნეაც ასეთი. საბჭოს წევრთაგან მხოლოდ ერთი გახლდათ ქართველი, გენერალ ლეიტენანტი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, — თუმცა დიდებული პოეტი იყო, არ იქადოდა პოეტობითა, პოეტობისთვის მთავარმართებლის საბჭოში ცხვირსაც არავინ შეაყოფინებდა, — გენერალ ლეიტენანტი გახლდათ, გავლენიანი მხედართმთავარი, ესეც არ იყოს, ადგილობრივთაგანაც ჰო უნდა ყოფილიყო ვინმე საბჭოში, თუმცა ბარონ განს ერჩივნა, იმჟამად სალაშქროდ ბრძანებულყო, უიმი-სოდ უფრო იზრუნებდნენ, უფრო თანხმობითა, უფრო სიყვარულითა, ჰო, ერჩივნა, რადგან სხვებმა რო კვერი დაჰკრეს, იმან სიტყვა შეუბრუნა: „ერთია სამეფო კანონი, მეორე სინამდვილე...“ — თქვა ალექსანდრე ჭავჭავაძემ. „როგორ თავადო, — შეეპასუხა ბარონი განი რა თვალთა კილოებში ცბიერი ღიმი გამოექსოვა, — განა სხვადასხვაა მისი იმპერატორებითი უდიდებულესობის კანონმდებლობა და სინამდვილე? „ჩვენ, ვგონებ, ვახტანგ VI კანონებზე ვლაპარაკობთ.“ — მოუჭრა ალექსანდრემ. „ღიას!..“ — ჩაიბუზღუნა ბარონმა. სხვებმა ჩაახველეს, ოდნავ ჩაახგელეს. „ჰოდა, ერთია კანონი, მეორე — სინამდვილე, — გაიმეორა ალექსანდრემ, — როგორც სხვა, ქართველი გლეხიც ყმა გახლდათ, ყმა არის“. — მტკიცეა სიტყვა, საბუთიანობა კილოთი გამოჰხატა, სხვა რამ საბუთი ხელთ რომ არა ჰქონდა. სამაგიეროდ ქაღალდების დასტა ააფრი-აღა ბარონმა, — „მაშ რასა ნიშნავს „სამართლის წიგნის“ 95-ტე

მუხლი... „თუ იმისი ყმობა აღარ ინდობა, თავისის ცოლშვილით ვისთანაც უნდა მივა.“* ჰა, ეგებ აგვიხსნათ თუ რასა ნიშნავს თავადო, განა ყმა ეთქმის იმას, ვინც ვისთანაც უნდა მივა, საითაც უნდა წავა?!” „წავიკითხოთ 95-ტე მუხლი თავიდან ბოლომდის...“ — მოითხოვა ალექსანდრემა. „მთელი წიგნიც რომ წავიკითხოთ, ამ წინადადებას საით წაუხვალთ, — ვისთანაც უნდა, მივა — ჩაიცინა ბარონმა, — ან აი კიდევ: „როდესაც უნდა, მამულს დაუგდებს და წავა, ბატონს ხელი არა აქუს.“** ანუ მამული ბატონისაა, გლეხი თავისუფალია, როცა უნდა დაუგდებს და წავა, განა ასე არ არის?! ეგებ თქვენ სხვანაირად გესმით თავადო, მაგრამ ეს იქნება საკითხის დაბნევა და არა გადაწყვეტა მართებულებითა.“ — და უკვე ცბიერად აღარ იცინოდა ბარონი, შეუვალი, უტეხი იერი ჩაბნეოდა თვალებში. ალექსანდრეც შეუვალი და უტეხი გახლდათ, — „ეგ შეეხება დახსნილს და არა ყმას, რალაც გვეშლება ბარონს!..“ — შესძახა ალექსანდრემა. „არაფერი თავადო, დახსნილზე შოგახსენებთ, დახსნილან და რალა დახსნა უნდათ დახსნილთა-მეთქი!“ — გაიბადრა ბარონი, საბჭოს წევრები მოწიწებით მიაჩერდნენ, ოოო, რა კარგად მოუქრაო. — „დახსნილა ერთი, დასახსნელია ათასი...“ — ცოტა არ იყოს, აღელდა ალექსანდრე. „ერთისათვის საიმპერატორო კანონი არ იწერება.“ — უფრო გაიბადრა ბარონი, ვიღამაც ჩაიხიხვინა, ბარონმაც ჩაახველა მოწიწებითა. „ერთისთვის არა... ოლონდ სხვანაირად იწერება, დრო რო გავა, არსებაში უნდა ჩაწვდენა, სინამდვილეს უნდა თვალის გასწორება, ეს უკვე აუცილებლობა არის, დანაშაული როდილა იქნება. მფარველობითს ტრაქტატში ეწერა: „შინაგანსა ხელმწიფებასა მმართველობასა თანა შეუღლულისა, მჰსმჯავრსა, და სამართალსა, და შეკრებასა და მისაცემელისა ხარკისასა დაანებებს მისსა უგანათლებულესობასა მეფესა, სრულსა შინა ნებასა, და სარგებლობასა მისსა... ვითარცალა იყო განწესებაი ერთა მათ ჰხსენებულთა.“*** მაგრამ აი თქვენ უდგენთ განწესებასა...“ — ღიმილით მოსკრა, ვითომ აქ არაფერიაო. „ვიღწვით სიკეთისათვის ქართველთა!“ — თვალები აენთო ბარონსა. „დიხაც!... — დასტური დასცეს საბჭოს წევრებმა, მგზნებარედა, ელვარედა. „დიხაც!.. — ალექსანდრეც გამოეხმაურა, — ოლონდ იღვაწეთ ისე, არაფერი აენოთ ტახტსა, ახლა ომია დაღესტანთანა, აღწერას თუ შესწყვეტთ, საქართველო აიშლება, ახლა აშლა საქართველოსი არა მგონია სასიკეთო იყოს ტახტისათვისა...“ „დი-

ადი ტახტისათვის საშიშარი არაფერია!“ — მუშტით დაბეჭდა ბარონმა ნათქვამი და წამოდგა, კამათი დამთავრებულიყო.

ბეჭედი მაინც გატყდა, თავადაზნაურთა წინამძღოლმა, დიმიტრი ორბელიანმა პეტერბურგს აფრინა მომხდარი ამბავი, შინაგან საქმეთა მინისტრს აუწყა, თანაც დასძინა, მოგვხედეთ, თორემ გვიანლა იქნება თითზე კბენანო.* განის საბჭოს საიდუმლო დადგენილება გაუქმდა. ტახტი უფრო ფრთხილობდა, ვიდრე იმისი ერთგული, ძალღვივით ერთგული ბარონი განი.

და აი ხარობდა ხალხი, ზეიმობდა თბილისი. დაე მალე გაცრუებულიყო იმედი, მერე რაო, იმედი ისევ გამოჩნდებოდა, რაიმე სხვა იმედი, უიმედოდ მაინც არ დარჩებოდა ხალხი; სიხარული ისე იშვიათია, ისე იშვიათი, ისე მაინც სანეტაროა, რაც უნდა მოკლე იყოს, რაც უნდა მაცდურად მოვლენილიყოს... იყო ჭირითი, ყაბახი, კიდაობა, ლხინი, გრიალი ეტლთა, კარეტათა, მეჭლისები დიდებულთა დარბაზებშიცა, მილოცვანი ჩინებით, ორდენებით, მედლებით დაჭილდოებულთადმი, უკმაყოფილოთა ბუზღუნიცა, იმ უკმაყოფილოთა, ჭილდოთა სიებში რო გამორჩენოდათ, ან იმათი, სხვაზე მეტ ჭილდოს ღირსად რო მიაჩნდათ თავი; ჰო ბუზღუნიც იყო, ოღონდ ინთქმოდა საერთო ლხინში.

ვასიკოს ყველგან ვერ მიუწვდებოდა თვალი, არც ფეხი მიედგმოდა ყველგანა, ანჩისხატის უბნის ბიჭებს დაჰყვებოდა, მამამ იმ უბანში დაუდო ბინა სასწავლებელში რო მიაბარა, თავის ნათლი-დედასთან დაუდო ბინა და თვითონ ისევ თავის ოჯახსა და მრევლს მიაშურა, ისევ ერწოსა, ისევ კურდღელასთან სადაოდ და სადავიდარაბოდა. თუმცა ეგზარხოსიც მოინახულა, ძღვენი მიართვა, აქეთ სადმე გადმოყვანა შესთხოვა. დაჰპირდა ეგზარხოსი. ისიც შეილს დაჰპირდა, მალე გინახულებო, მალე ყველანი ახლომ, სულ ახლოს გეყოლებითო. და იქით ეპირა თვალი ვასიკოსა, იქით გაიქცირებოდა, — ადრეულმა სიციფეებმა მწვერვალები რო შემოთოვა მით უკეთესად მოინიშნა თუ სად იყვნენ იმისიანები, საიდან უნდა წამოსულიყვნენ. ჰო უნდა წამოსულიყვნენ, ხოლო თვითონ იქ ერჩივნა, იმ მომჯადოებელი ზღაპრებისა და თქმულებების გარემოში, სადაც ყველამ იცოდა თუ ვინ იყო ვასიკო, ყველა ეფერებოდა, უფროსიცა, უმცროსიცა; აქ ჩაიკარგა, უცნაურად ჩაიკარგა, ჩამოიყვანეს თუ არა იმავე დღეს ჩაიკარგა, ყველასთვის

უცხო იყო, ყველასთვის უცნობი, დაიბნა, დაბორიალდა, საყელო ჩაბლუჯა ორივე ხელითა, ემანდ მართლა არ დაეკარგო. მერეც კარგახანს გაჰყვა ეს ჩვეულება. ძლივს მოიშალა, ოღონდ მაინც დიდი მღელვარების წუთებში უნებლიეთ საყელოსავე წაუვიდოდა სოლმე ხელი, თანაც მაჯა უცახცახებდა, ისე უცახცახებდა, თითქოს აპაა, საცაა სახსრები გადაეხსნებო. პირველი შიშისაგან იყო, პირველი სიმარტოვისაგანა.

ვერც სასწაულებელმა აღუესო სინაკლულე, ვერცა უბანმა, თანდათან მაინც აჰყვა მეზობლის ბიჭებსა, კოჭობანაში იმარჯვა, ლახტში ვერა. კრიემა სულ დააფრთხო; ჰო თანდათან აჰყვა, თანდათან გული გადააყოლა, გარეთუბანშიც იმათვე გაჰყვა, იმათთან ერთად იხილა ზეიმი ანუ აქაური კოპალობა იხილა. კარგი რამ სანახავი ყოფილიყო, მაგრამ ვერ აუბა ხალისი, ვერც აუბა, ვერც მოიგვარა, წასვლოდა, გაქრობოდა ან იქ დარჩენოდა, კოპალე-იახსარის ყვავილოვან ველზე მინდერის ასული რო დანანაობდა. გული მოსწურვოდა დაბალქერიან, ვიწროსარკმლიან ოთახში. თუნდაც განიერი ჰქონოდა სარკმელი, მერე რაო, იქიდანაც კედლები მოსჩანდა, იქითაც კედელი, კედელი, კედელი. დანამულ თვალებში ხელის გულებს ამოისვამდა. გარეთ გაუარდებოდა, იქ ქუჩა მაინც იყო, ვიწრო, დახვეული, მაგრამ ხალხი ჰო ირეოდა, ათასგვარი, ათასი ჭურისა, თვალს გააყოლებდა, ჯაერს გაატანდა.

ბევრიც არ უნდოდა პატარა ბიჭის დარდის გაფანტვასა.

აი თუნდაც: ჩაივლიდა პლატონ იოსელიანი, ჩაივლიდა კი არა, თითქოს მიხტოდა, აქ იყო, უცებ იქ გაჩნდებოდა, მაღალი იყო, ყველას თავს გადაჰყურებდა, თითქოს ოჩოფეხებზე შემდგარიყო. შარვალიც ვიწრო ეცვა და კიდევ უფრო აწოწილი მოსჩანდა; ევროპულად ეცვა, გამორჩეულიყო მუშა-ხელოსანთა, ყარაჩოდელთა, ვაჭარ-მრეწველთა, თუ თავად-აზნაურთაგანა. თვით ჩინოვნიკთაგანაც გამორჩეულიყო, ოღონდ იმათგან სამოსით როდი, აწოწილი და დაბრეცილი ტანით გამორჩეულიყო. ეს კიდევ არაფერი, სახე იყო, რაც იყო, გრძელი უსწორმასწორო. დაგვერდელავებული. ქართული ცხვირი ჰო სახელგანთქმულია, იმის ცხვირთან მაინც ვერცერთი მოვიდოდა. უღვაშებიც მოეპარსნა, წვერიცა, მხოლოდ ბაკენბარდებს უვლიდა გულმოდგინედა. ოღონდ ეტყობოდა არც ეს გამოსდიოდა შნოიანადა. ამაზე ნიკოლოზ ბარათაშვილის ხუმრობა შემორჩენილიყო: „ჩვენს დიდ პლატონს ძილში კატა დაჰ-

წოლოდა ბაკენბარდებზე და ისე გაეთელა, რომ ველარას გზით ველარ გაუსწორებია. ეს ერთი ბაკენბარდი ასე გათელილი დარჩა; ეურჩევთ, რომ მოიპარსოს, მაგრამ არ გვიჯერებს. ეს აკლდა ამის ფილოსოფიურს სახეს“*. ამას 1841 წელსა სწერდა ნიკოლოზ ბარათაშვილი თავის ბიძასა. კარგი დრო იყო, ცოცხალი იყო დიდებული პოეტი, პლატონიც ახალგაზრდა გახლდათ, ახალგაზრდა და უკვე ფილოსოფოსად მონათლული, რახან პლატონი ერქვა, რახან განსწავლულიყო და უშნო სახე ჰქონდა. მეგობრები ეხუმრობდნენ, სხვანი აღვსილიყვნენ მოწიწებითა, ქედს იხრიდნენ მისი დიდი ცოდნისა, დიდი ღვაწლის წინაშე, რაც დრო გადიოდა, რაც მეტს იღვწოდა. ხოლო მერე მოვიდა ახალთაობა, ქარიშხალივით მოვარდნენ მესამოციანელები და პლატონი ისევ სასაცილოდ აიგდეს. ოღონდ იმათი სიცილი განსხვავდებოდა აღრინდელთა სიცილისაგანა, მეგობრული სიცილისაგანა, — მწვავე იყო, მრისხანე, სარკასტული. ამითი მთელს ძველს თაობას დასცინოდნენ, ღუნესა, ჩამორჩენილსა, ქედმოხრილსა, დამონებულსა.

ესეები შემდეგლა გაიგო ვასიკომა, მაშინ უკვე ვასოს ან ვასილს რომ უწოდებდნენ, ბრძოლაც მერე და მერე გამწვავდა, ხოლო იმ ხანად ის იყო განსწავლულობისა და ცოდნიერების განსახიერება, ის იყო ნიმუში, მაგალითი დიდი, ჩინებული. და რო ეუბნებოდნენ, აი ვის უნდა დაემგვანო, შიშობდა ვასიკო, ნუთუ ასეთი ვიქნები, რო ვისწავლო. შიში მიმკრთალდა, თანდათან მიეჩვია. სხვანი პო დიდიხანია აღარ ამჩნევდნენ უშნო აღნაგობასა, ცოდნით, ღვაწლით, სულიერი სიმტკიცით გალაზათიანებულყო ყოველთა თვალში. თუმცა „ყოველთა“ აქ უფრო ზოგადი გამონათქვამია, რადგან უმეტოქოდ არავინ ყოფილა, მოძულეს ვერავინ გადარჩენია, მით უფრო პლატონი, თავიდანვე სიცილში რო ამოიყვანეს, მერე ეჭვში გადაექნათ ეს სიცილ-ხუმრობა და ზოგ თანატოლს არასოდეს სჯეროდა თუ შეიძლებოდა იმისგანაც ოდესმე რაიმე სიკეთე წარმომდგარიყო. ჰოდა იმ ზოგს პლატონის ხსენებისთანავე წარმოესახებოდა გალიაკები მეფისნაცვლის სასახლისა ან ორთაჭალის ბაღები, პართიელი ულაყებივით ატეხილი ვაჟკაცები და მათ შორის ტანით, ვნებით, გახელებით გამორჩეული ერთი ვინმე, ჭიხვინით რო დასდევდა თეთრ გოგოებსა, დასდევდა და მხოლოდ ყველაზე სწრაფს, ყველაზე სხარტს ეტანებოდა. უყვარდა თეთრი გოგოები, თეთრი იასამნები, თეთრი ზამბახები, თეთრი ვარდები. თეთრი

ყველინი აქაცა გეარობდნენ დიდხანია, გზა გახსნილიყო, ფეხს ველარაფერი შეაჩერებდა, ლამაზ ფეხსა, მჩატე ფეხსა ან გზა რად უნდოდა მსუბუქ ფეხებს ამურისა, მსუბუქ ისრებს ამურისა, მეფისნაცვლის კართან მრავლად ერკობოდა ის ისრები. პლატონიც იქ გახლდათ, დაეახლოვებინა მეფისნაცვალსა, ვითარცა ერთგული, ერთგული ღრმა რწმენით რო ქადაგებდა: „მართლმადიდებლობა რუსეთისა, ვითარცა შუქი მზისა მაცხოველებლისა და მანათობლისა, მოჩანს ვითარცა განზნეულად მაჰმადიანობისა სიბნელისა, ბოროტისა კაცთა ნათესავისათვის და მარადის უნაყოფოისა, — ესე ყოველი ხვდა წილად რუსეთსა და აღსრულებაცა ესე ვითარი ქრისტიანობითი და მოქალაქეობითი კავკასიისა სასიქადულოდ ქვეყნისა და კაცთა ნათესავისა“.

„მაშინ ქვეყანა კავკასიისა, სავსე ქვეყნიურითა და ზეციურითა მადლითა, უხვებითა, სიმდიდრითა, მშვენიერებითა, შეიქმნება ერთი და ყოვლადი. მცხოვრებნი ქვეყნისა ამისა, შორის ორთა ზღვათა პაერთებელთა ევროპისა და აზიისა, მოიგონებენ მაცხოვარისა ნუგეშინისცემითსა სიტყვასა „და იყვნენ ერთი მწყემსი და ერთი სამწყსო“*. ასეთი ჭადაგებაცა სჩვეოდა ხოლმე, ჰოდა, აბა ვინ არ დაიახლოვებდა ასეთ მქადაგებელსა, ვინ არ მიუშვებდა თეთრ გოგოებზე. და პლატონიც კვერს უკრავდა დაუღალავადა, გულმოდგინედ უკრავდა კვერსა, თანაც ვითომდაც აქ არაფერიაო, ნელნელა გამოსცა „თამარიანი“, „აბდულ-მესია“, „დიდმოურავიანი“, ტიმოთე გაბაშვილის „მოხილვა წმიდათა და სხუათა აღმოსავლეთისა ადგილთა“, იონა რუისის მიტროპოლიტის „მიმოსვლა ანუ მგზავრობა“, ანტონ კათალიკოსის „წყობილ სიტყვაობა“, არჩილ მეფის „ცხოვრება თეიმურაზის პირველისა“; შეადგინა ქართული ეკლესიის ისტორია, ქართული კალენდარი, ქართული გრამატიკის კურსი „პირუელი დაწყებითი კანონნი ქართულისა ღრამატიკისანი“, აღწერა ტაძრები და მონასტრები ქართლისა, გაარკვია ბევრი მნიშვნელოვანი მოვლენა წარსულისა. განა ცოტა იყო!.. მაგრამ თანატოლებს ის კვერისცემა უფრო აერკოლებდათ, ის აულაგმავი ვნება უფრო აღიზიანებდათ და ჩქმალავდნენ კეთილ საქმეთა, აზვიადებდნენ გასაკილსა. შეხეთ ერთი, შეხეთ, როგორ შეთვისებულან ვორონცოვი და იოსელიანიო...

ალექსანდრე ორბელიანი შემდეგაც წააქეცავდა ხოლმე: „აქედამ ვარანცოვი წავიდა და იმის მოადგილედ რიადი დააგდეს აქ, მაშინ

იმისი მახლობელი სხუა არავინ იყო პლატონ იოსელიანის მეტი, რომლებიცაა ორივე ერთად დროებს ატარებდნენ უბრალო დედაკაცებთან და ამით შეექცეოდნენ. პლატონ იოსელიანი ვორონცოვისა და რიადის დროებში თავის სრულს სფერაში იყო“*. სიბერეშიც გაუხსენებდა ამ „სფერას“ და აბიაბრუებდა იმის ნაშრომს „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, ნატყუარს, ნაცრუალს, ნაბოდვარს დაარქმევდა და უვციად, უქნარად, უგრძნობლად აცხადებდა, მიწასთან ასწორებდა უღმრთეობად, უმრისხანესადა. იმიტომ, რომ პლატონი ირწმუნებოდა, რუსთა ხელისუფლებამ ააღორძინა საქართველო, ხოლო ალექსანდრე ორბელიანს სჯეროდა, ბაგრატიონთა სამეფო გვარეულობის დაცემასთან ერთად დაეცა საქართველოცაო. აქ შებმულიყვნენ, შეჭიდებულყვნენ, ერთიმეორე ვერ გადაეჭერებინათ და საკილაგ-სალანძღავში შეეტოპნათ. თუმცა თუ თავს შეიკავებდა რომელიმე, უფრო პლატონი, სიფრთხილე სჭირდა, სენად მოსდევდა, გაბედულებას უკარგავდა, ისევე ალექსანდრეს უკითხავდა „ცხოვრების...“ ხელნაწერებს, შესცქნაოდა სულისკანკალითა, ეგება გამიგოს, ეგება ახლა მაინც მიმიხვდეს ეს გაშიშვლებული პატრიოტი, ეს ოცდათორმეტის გმირიო. ჰო, შესცქნაოდა და განაგრძობდა: „სოლომონ ლიონიძე, ვითარცა ლომი გარემოცული მტერთაგან, იბრძოდა ქვეყნისათვის, მეფობისა დაუკარგველობისათვის. ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა?! ბატონებო იყვენით ფხიზლად, ჯვარცმულისა მადლმა, იღუპება ქვეყანა უშველებლად“.*.*

ძაგრამ ალექსანდრე იჭდა პირუშმძრახი, პირუტყხელი, იჭდა ბოლმინი: „რას ჩამციებია ეს დიდუყრა, რას ჩამძახის ვითომ რა ძალა აქვს სოლომონ ლიონიძის ნათქვამს ან დახასიათებას, „ვითარცა ლომი გარემოცული მტერთაგან“, როცა მთელს „ცხოვრებაში“ უცხო სული ტრიალებსო?!“ ესა და სხვა შედარებანიც, ითქვას თუნდაც, — მეფე გიორგი რომ კვდებოდა, ქალაქი უცებ აივსო რუსის ჯარითაო, როცა ევედრებოდნენ, მოგვხედეთო, მაშინ არსადა ჩანდნენ, ხოლო მერე უცებ გამოჩნდნენ, თითქოს სიკვდილსა დარაჯობდნენ, თითქოს სიკვდილი არ უნდა მიეშვათ მეფე გიორგისთანაო, — ყურს აღარა სჭრიდა, უსასო რამ გამოხატულებად ითქპოდა, აღარავის აღიქმებდა, აღარავის აღელვებდა, რადგან სამოცანელები ბევრად თამამად, ბევრად მჭექარედ, ბევრად მრისხანედ გაიძახოდნენ სამართლიანობის, თავისუფლებისა და თანასწორუფლებიანობის მოწოდებებსა.

ეს „თანასწორობა“ უცხო რამ ხილი გახლდათ, სამართლიანობისა და თავისუფლების კვეშ ყველაფერს შესტრფოდნენ. დრონი იცვლებოდნენ და პლატონიც გაბედულებას იძენდა, — *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis* თვით პლატონივე იტყოდა ხოლმე. მაშინაც გაიმეორა, საკრებულოში, ლექციის დროს. ის ლექცია ვასიკომაც მოისმინა, ერწოდან ჩამოსულმა მამამ წაიყვანა. სამი დღე შეიცადა იმ ლექციისათვის, გარეთ არ გადიოდა, არავის გადავეყაროვო, ეგზარხოსს ხმა არ მიუვიდეს, არ შემომწყრეს, მრევლი რად მიგიტოვებიაო. ჰო, მოიცადა, რადგან იმასაც ბევრი რამ აწუხებდა, მარტო კურდღელასთან დავა-კამათით არ ამოიწურებოდა იმისი სულიერი მღელვარებანი, ქართლის ბედსაც შეეფიქრებინა, ხოლო ერწოში არავინ იყო ამისი ამხსნელი, სემინარიაშიც არავინ აუხსნა, მხოლოდ პლატონი თუ გაუხსნიდა ქეშმარიტების კარსა. შვილიც წაიმძღვანა, აქედანვე ჩაეწვეთოს, ბევრს ვერას გაიგებს, მაგრამ მაინც ჩაეწვეთოსო. და იქდა ვასიკო წინა რიგში, პირისპირ შეჰყურებდა იმ უშნოსა და ლამაზად მეტყველ ადამიანს; შეჰყურებდა და იბყრობდა რაღაც უცნაური გრძნობა, უცნაური და გამოუთქმელი: ხოლო პლატონი განაგრძობდა: „დიდი იყო აღსრულება დროთა ამათ ამბოხისა და შფოთთა, და ამასთახვე დიდი სიცილი და შექცევა ქართველთა დიდთა მცირეთა. არ ეკვირვებოდნენ ამის მრავალნი და არცა ჰგონებდნენ ამას უშვერად. ჰირსა და ლხინსა აერთებდნენ. ესრეთ იყო მაშინ, დე ესრეთვე იყოს დღეს. ქართველთა ერი ძველი და მრავალთა ჰირთა და შეიწროებათა მნახველი, ადვილად მიიღებდა მწუხარებასა და ადვილად განიკურნებდა თავსა, ვითარცა ჰირსახადი. გავლილი ცეცხლსა, ვითარცა ბრძმედსა შინა, ოქრო იყო ნათლად და წმინდად საჩვენებელი: ქსერსისავე დროსა ოთხასი წლით წინათ ჰირსტესსა; შეეჩვია სპარსთა უფლებასა და ჰქელავდა მათთანა ერთად ეგვიპტისა და ატტიკისა მათათა და ბართა, ვითარცა სწერს ღეროდოტი. ხმალი ქართველთა ღელავდა ომსა და ბრძოლასა პირისპირ მაკედონელთა. დროსა გმირისა მათისა მეფისა ალექსანდრესსა. შეჩვეულნი არაბთა უფლებასა, ვერ დამორჩილდა მათ სრულითა მონებითა. მორჩილი ჰირსტეს მცნებათა, იყო ურჩი ბერძენთა ანუ ბიზანტიისა იმპერატორთა, რომელნიც იბყრობდნენ ზღვისა ზავისა პირთა, მოსცემდნენ მეფეთა ქალთა და წარიყვანდნენ მეფისა ქალთა თვისდა სასძლოდ. ჩინგიზი და თემურლანგი უქცევდნენ ქართველთა მე-

ფობასა და ქართველნი კვალად განახლდებოდნენ მიძინებულნი მტერთა და უცხო ნათესავთა ზედა დასმიაგან, კვალად განილივებდნენ. პოლიტიკა შაჰ-აბაზისა ამოფხვრისათვის ქრისტიანობისა ქართველთა შორის, რომელთაც მოსცემდა ორასი წლისა განგრძობასა მეფეთა მაჰმადიანთა, — დაშთა უნაყოფოდ. ხმალი ქართველთა ტრიალებდა ავგანისტანსა მთებზედ, ვაჟყაცობა მათი და გმირობა განაკვირვებდა სპარსთა და ყაენთა. ყანდარი და ხოროსანი ერიდებოდა მათ, ვითარცა კავკასიისა გმირთა. თვით ყაენი მოუწოდებდა ქართველთა მეფესა დასასჯელად მეამბოხეთა ავგანთა. თურქნი, მეზობლად მოკრულნი ქართველთა, იშიშვოდნენ შემოსვლასა შინა ქართლსა და კახეთსა შეუვალსა. ქართველთა ესრედ მრავალ საუკუთხოვითა, გამოცდილთა და ცეცხლში ვითარცა პური გამომცხვართა, ვერ ერეოდა ვერცა შინაგანი, ვერცა გარეგანი მწუხარება. გაღლებული თავისუფლებითა და განლაღებული მთებითა, ეცინოდა ბედსაცა და უბედობასაცა. ქართველთა გამოსწოვეს ტვინი სპარსთა, შეჰამეს იმპერია რომისა, ვითარცა იტყვის პლინიოს, შეჰამეს ბიზანტია და თვით დაშთა შეუჰმელად მათთვის, რომელნიცა ჰგონებდნენ მათსა შეჰმასა.

„მახესა დაგებულსა მტერთაგან, თვით მტერნი გაებნენ. საბრხე შეიმუსრა და ჩვენ განვერენით, — იტყოდნენ და იტყვიან ქართველნი ღღემდე წერილისა სიტყვასა.

„ესეთი არს თვისება და ხასიათი ქართველთა ნათესავისა, ძველისა კაცთა ნათესავთა შორის!“* მრუდე ტანი აღარ მოუჩანდა, სახე მოცისკრებოდა ან შარავანდი ევლო, თითქოს ფრესკა ღალადებდა, ფრესკა სვეტიცხოვლისა.

იმ ლექციას არ დასწრებია ალექსანდრე ორბელიანი, თუმცა წინასწარ იმუქრებოდა, მივალ და ვამხელ, იქვე ვამხელ, რო ბატონიშვილების სახელით რასაც ამბობს, სულ სიცრუეაო, პეტერბურგში რო იყო, ბატონიშვილები ერიდებოდნენ, არაფერი წამოგვცდესო, თუ არ მოეშვებოდა, მხოლოდ იმის ცდაში იყვნენ, როგორმე დაემაღლათ თავიანთი ნამდვილი აზრიო. მაგრამ არ დასწრებია, არც უმხილებია, არ დასწრებია, მოერიდა მწარე მოგონებებსა; სწორედ პეტერბურგელი ბატონიშვილები უკავშირდებოდნენ იმ მწარე მოგონებებსა. არ უნდოდა აღელვებულიყო, არ უნდოდა ხელახლა გაეხსნა ის ღრმა ჭრილობანი. ლაპარაკს ისედაც გაუბოდა, დადიოდა თავაწეული, წინ არ იყურებოდა, რაღაც შორეულს მის-

ჩერებოდა, შორეულსა და ჩაბინდულსა; კაბის ყურთმაჯები გადა-
ეკეცნა და, რო ჩამოუვარდებოდა, ისევ გადაიგდებდა, მყისვე უკუ
გადაიგდებდა ისე, თვალს არ მოსწყევტდა იმა ბინდბუნდსა, სადაც
გადაივლებდა და გადაჰქრებოდა ოცდათორმეტი, გადაივლებდა
მხოლოდ იმიტომ, იმისთვისა დაელარნა გული, მხოლოდ იმისათ-
ვის, რადგან სხვები აღარ იგონებდნენ. თუმცა ვინ იცის... ისიც ჰო
არავისთან არაფერს ამბობს, მიდის გარინდული, შემხედურები
სალამსაც ვერ გაუხედავენ, არც უნდა სალამი, რაღად უნდა, რა-
ღა ბედენაა, გამქრალა იმ დღეთა მოლოდინი, იმ დღეთა, როცა
„გამარჯვება“ სისხლს აღულებდა. და ჩაჰქრა ის დულილი, ამაოდ
ჩაჰქრა, გამცემი გავიდა და ლოგინებიდან აჰკრიფეს შეთქმულნი.
ჰა, ჰა, ჰა... რა ფიცისა სდებდნენ, რა მრისხანე ბრძოლებს ელოდნენ
და — ლოგინებიდან წამოჰკრიფეს შეთქმულნი.

გამოსვლა მაინც მოესწროთ, მამულის გამოსხნაში დაცემულიყ-
ვნენ, ლეში იმათი ყვავ-ყორანს ეძიებდა, ბევრად უჯობდა, უფრო
დიდი მაგალითი იქნებოდა, უფრო სახელოვანნი იქნებოდნენ, რე-
ვოლუციონერები ერქმეოდით, ხოლო ეს რაო, — ლოგინებიდან
აჰკრიფეს და შერჩათ სახელი შეთქმულებისა. ჰმ!.. მერე სხვა
რალა დარჩენოდით, გაიკვირვეს, — როდისაო, ვის დროშიო, ვი-
ნაო, ჩვენაო?! რა ბრძანებაა, განა ასეთ რამეს გულში გავივლებ-
დითო?! ან თავი მოისულელეს, ყმაწვილობანა იყო, ქარაფშუტო-
ბით მოგვივიდა და გვაპატიეთო. ხელისუფალთაც დაუდასტურეს,
ქარაფშუტობით მოგივიდათო. რა მწარე სილა იყო, რა მწარე და
უღმობელი! მაშ არ ერჩივნათ ბარიკადები, ხმალდახმალ გადასვლა
და დაე თუნდაც აეკუწნათ სათითაოდა, დამარცხებულიყვნენ, ტრა-
გიკული. აღსასრული ჰქონოდათ? ერჩივნათ, უჯობდათ. ბევრად
უჯობდათ! შეიპყრეს, როცა მზად იყო აჯანყება, წაიყვანეს მეტეხის
ხიდისაკენ, ხიდს რომ გასცილდა, შებრუნდა მეტეხის ციხისაკენ,
მაგრამ პრისტავმა ავლაბრისაკენ მიუთითა, ოფიცერთა ყაზარმაში
უკრეს თავი.* პირველად იქ უსუსტა მუხლმა, პირველად იქ
იგრძნო გულის კანკალი, მანამდის არაფერი, ციხესაც ელოდა,
ციმბირისაც, გმირულ სიკვდილსაც, გამარჯვებასაც, ოღონდ ოფი-
ცერთა ყაზარმას არ ელოდა, იმათს დიდს სამზადისს ყაზარმობა
რო დაერქმეოდა, ვერ წარმოედგინა, მაგრამ მოხდა ასე, ასე დას-
ცინა განგებაში, ტრაგედიისათვის მომზადებულნი კომედიაში გა-
მოჰყარა და იმანაც დაიწყო კომიკური როლის თამაში. მერე თა-

ვის ცოლს კატინკას ეუბნებოდა ხოლმე: „თუ მართლა თავი არ დამესუსტებინა და ჩემს ზოგიერთს ამხანაგებამდინაც არ მიმეხწყევინებინა, რომ იმათაც ისე ეთქვათ ჩემზე, მაშინ მთავრობა ჩვენს საქმეს ისე სუბუქად აღარ მიიღებდა და საუკუნოთ დავილუპებოლით ყველანი, მაგრამ ამ ჩვენი შეთქმის თავპირველებთაგანი მე რომ სუსტად დამინახეს, ამისათვის ყველანი იძახდნენ რუსნი თუ ქართველები, „სულელებსა და ყმაწვილებს მოუხდენიათ შეთქმა და იმათგან რა შეთქმა უნდა ყოფილიყო“*. თუ მართლა თავი არ დამესუსტებინაო, ასე გამოდის — თუ თავი არ მომესულელებინაო. პირდაპირ ვერა სთქვა, მოსუსტებად გამოიყვანა, თუმცა იცოდა, კატინკას მაინც ვერაფერს გამოაპარებდა, იმ გონიერი, დიდსულოვანი ქალისათვის ყველაფერი ნათელი იყო, უთქმელადაც ნათელი, ქმარზე მეტადაც ჩასთუთქვოდა გული, ისიც დიდ ამბებს ელოდებოდა. მისი საუბარი ქმართან დატუსაღების წინ* ბადალია პორციასა და ბრუტოსის სცენისა ბალში. მხოლოდ მერე უკვე სხვადასხვა იყო იმათი ბედი, ბრუტოსმა აღისრულა, ალექსანდრემ ვერა. ისტორია დიდ საქმეთათვის ამზადებდა, გმირად ამზადებდა, მაგრამ განგებამ უმუხთლა, აბუჩად აიგდო, თავი მოასულელებინა ტყავის გადარჩენისათვისა. კმ!

ეს საცოდავი ტყავი!.. ტყავი რამ გაახსენა?! რატომ სული არ წამოსცდა? მაგრამ სადღა იყო სული, უეცრად გაჰქრა, რამდენიმე დღის წინ ვაჟკაცობისათვის რო აღანთებდა, ერთგულობის, უტეხობის, უმტკიცესობის ფიცს ათქმევინებდა, უმაღვე გაჰქრა, უმაღვე, ოფიცერთა ყაზარმებში შემწყვდევისთანავე. აესიენ ერთიმეორესა, ვინ ვის დაასწრებდა, ვინ ვის წააყეცავდა მეტ ბრალდებასა, იმასლა ცდილობდნენ, სადღა იყო სული, ტყავს გადააფარეს, ტყავს გადაკრეს ამ საცოდავ, ამ სამიწე ტყავსა. მართლაც რო ყაზარმობა იყო, მართლაც დროზე მოისულელა თავი და გამოაფხიზლა ერთმანეთზე ასეულები. რა ვუყოთ თუ ხალხში დარჩა სულელის სახელი... მდაბიონმა ასე იციანო, ერთს გაიგებენ, ერთს ჩაიჭედავენ გონებაში, მერე მორჩა სხვას აღარაფერს გაიკარებენ, სოლითაც რო გაუპო თავი, აღარაფერს დაიჯერებენ... ანჩისხატელმა ბიჭებმაც ქარვასლებთან რო დაანახვეს ვასიკოსა, მუჯლუგუნი წაჰკრეს, შეხედე, სულელი მოდისო. რომელიო. აგერ თვალი რო გაშტერებიაო. რამ გაასულელაო. ყაზარმობამაო. ყაზარმობა რაღა არისო. რა არის და მთავრობის მოკვლა არისო. ალექსანდრეს ორივე

ყურთმაჯი ჩამოვარდა, ორივე გადაიგდო. ბიჭებმა წაუსტენეს და გაიქცნენ. ვასიკო შეჩერდა, თვითონაც არ იცის, რატომ შეჩერდა, ოღონდ თვალი ვერ მოსწყვიტა იმ თავაწვეით მიმავალ ადამიანსა, რწევით მიმავალსა, მთავრობის მოკვლა რო ნდომებია თუ კიდევაც მოუკლავს, ბიჭებმა როგორღაც გარკვევით ვერ უთხრეს, ან რას მოცოცხეს, შეეშინდათ თუ?!

აგერ ხალხი ირევა, არც არავინ ერიდება, არც არავინ ყურს იბერტყავს. ფუსფუსებენ, ტრიალებენ, შედიან, გადიან, ყიდულობენ, ყიდიან, აქებენ, იგინებიან, ბუზღუნებენ, იცინიან, ერთმანეთს ეხლებიან, რომელი რომელს დაასწრებს, აიტაცებს, გააქანებს, საკმელსა, სასმელსა, შესამოსელსა, სამკაულსა, ამაზე შეხლილან, შებმულან, შეჭიდებულან, ოფლი სდით, ქანცი მისწყვეტიათ, აღტაცებულან ან დაღრეჯილან მკმუნვარებითა. არ ესმის ამათი. ამათ იმისი არ გაეგებათ, ოღონდ მუცელი აივსონ და ფლასები შემოიფარონ, მეტი არაფერი უნდათ, მეტი არაფერი შეაწუხებთ, მეტი არაფერი ააღელვებთ და გაიტაცებთ. ეცოდება, ძალიან ეცოდება ესენი, ამათ ის ეცოდებათ, ის თავადრენილი და თვალმოუწყვეტელი იმ შორეულის, იმ დაკარგულისაგანა. დაკარგულისა?! სამუდამოდა? და ყურთმაჯები ჩამოსცივოდა, ისევ გადაიყრიდა მხარზე, კვლავ ჩამოსცივოდა, კვლავაც გადაიყრიდა, თვლებს ჰო თვლებს კვლავაც ბინდბუნდში დააფათურებდა.

არაფერი სჩანდა, ზოგისთვის მაინც არც არაფერი გამოჩნდებოდა, ზოგისათვისაო, თუნდაც სოლომონ დოდაშვილისათვისო... ჩადნა, ჩაჰქრა, ჩაიღუპა ვიატკაში, სამ-ოთხ წელიწადსაც ვერ გაუძლო, ჭლექმა გამოღრღნა. იხვეწებოდა სადმე სამხრეთში გადამიყვანეთო, ჩრდილოეთის ჰავას ვერ გავუძლებო, მაგრამ ვედრება არ შეიწყნარა, „თხოვნის დაკმაყოფილება მისმა უზენაესობამ ხელმწიფე იმპერატორმა არ ინება“*. ყველაზე მეტად ის დაისაჯა, ყველაზე უფრო იმისი ხსნა უნდოდა, ეხვეწებოდა ბაიკოვს, ვოლხოვსკის, ტრიტელევიჩს, ეხვეწებოდა როზენსაცა, ეხვეწებოდა და უმტკიცებდა, უმტკიცებდა და ეკითხებოდა თუ როგორ, რანაირად განიზრახავდა მისი უზენაესობის ხელმწიფე იმპერატორის საწინააღმდეგოს მდებოთაგან გამოსული, მისი უზენაესობის წყალობით პეტერბურგს განსწავლული, აღმატებული, მაღალ საზოგადოებაში გარეული, მისი უზენაესობის წყალობითა, მისი უზენაესობისა? ჩვენზე კიდევ ჰო, ვთქვათ ჩვენზე იეჰვოთ, მაგრამ სოლო-

მონს მადლიერების გარდა განა სხვა რა გრძნობა გაუვლიდა გულში?! — ჰო, ასე ეკითხებოდა მგზნებარედა, თავდადებულადა, ეკითხებოდა და ისინიც მიუგებდნენ, ზოგი როგორა, ზოგი როგორა, მხოლოდ გენერალ ბაიკოვმა მკაცრად მოუჭრა, შეეკითხვები მე მმართვეს, პასუხები თქვენაო. და ჩაიფუფქა ალექსანდრე, ჩაიფუფქა, რადგან მოეჩვენა, რომ შეიძლება სხვანაირად დატრიალებულიყო ბედის ჩარხი, სულ სხვანაირადა, — შემეკითხველი ისა ყოფილიყო, მოპასუხე ბარონი როზენი თავის ამალიანადა. მაშინ ასე ველარ გაიბლინძებოდნენ, მოიშლებოდნენ, მოიკუნტებოდნენ, აკრუსუნდებოდნენ, ჩვენი რა ბრალია, ჩვენ მხოლოდ უმაღლესი ნების აღმსრულებელნი ვიყავითო. ასე იქნებოდა, შემთხვევამ გადაარჩინა, იუდამ იხსნა, ღალატმა შეუტევალა ადრელები. და ის თავს იმცირებდა, კალთებს აპოტნიდა, განსაკუთრებით სოლომონისათვის იკლავდა თავსა, აშინებდა იმისი სუსტი სხეული, ენანებოდა იმისი ნათელი გონება, ენანებოდა და ენანებოდა, აფსუს!.. ვინა კვდება და ცოცხალი ვინა რჩებაო, ის უნდა მომკვდარიყო და პლატონი უნდა დარჩენილიყო ცოცხალი?! — აქ ხელებს ჩვეულებისამებრ აიქნევდა, ყურთმაჯების ასაკეცად აიქნევდა. ხან ყურთმაჯებიც არ ჩაუცვივოდა, ისე აიქნევდა.

ესლა შერჩა იმ დღეთაგანა, იმ ცეცხლოვან დღეთაგანა, როცა აჯანყების გეგმას აზუსტებდა, მიწერ-მოწერა გაეჩაღებინა რუსეთს ოქროპირი და დიმიტრი ბატონიშვილებთანა, სპარსეთს ალექსანდრე ბატონიშვილთანა, საფრანგეთს ბროსესთანა, ლებულობდა და ისტუმრებდა შიკრიკებსა, ეთათბირებოდა მოთავეებსა, მუსიკის საღამოებზე იწვევდა საფრანგეთის საკონსულოს მდივანს ბ-ნ ლეტელიესა, თურქეთის კონსულს... ბ-ნი ლეტელიე აღმოსავლურ და დასავლურ მელოდიათა შეხამებას გაეტაცნა, ამითვე დაინტერესებულიყო თურქეთის კონსული. და ჟღერდა ფორტეპიანო, ვიოლინო, თარი, ჩონგური, დუდუკი, ხმები ეწყობოდა, თითქოს ეწყობოდა და... ჰო, ცეცხლოვანი დღეები იყო, ეშხიანად აიქნევდა ხოლმე ყურთმაჯებსა, თითქოს ფრთებადა ჰქცეოდა, არწივის ფრთებადა, მერეც ფრთებად ჩამოუტყვივოდა ხოლმე, დაკოდილი არწივის ფრთებადა, განა არ უჯობდა შემოენავარდნა, ერთი შემოენავარდნა და მართლაც დაკოდილიყო? — ხმალი თუ დასძარი ქარქაშიდან, კიდევაც უნდა მოიქნიოთ, ხოლო მაშინ განალა გაახსენდათ ბრძნული ნათქვამი: ამოსწიეს და ჩააგეს, ამოსწიეს და ჩააგეს,

სიფრთხილემ უყო, თორემ საშუალება განა არ მიეცათ? ჰმ თვით სამოქალაქო გუბერნატორმა ზავილეიციმაც ანიშნა, ანიშნა მაშინ, პოლონეთი რო აჯანყდა. კრივი დანიშნა შუა ქალაქში, დანიშნა და შეახტრა. კრივი აკრძალულიყო, პოლიცმეისტერმა დაშალა. ზავილეიციმ კვლავ ნება დართო. გაგონდება? ჰა? გარეთუბანში გაატანინა კრივი, გარეთუბანში, იქ ჰო მთავარმართებლის სასახლე იყო. სასახლის წინ გაიმართა გაუგონარი დგაფადგუფი, გახურდნენ მოკრივენი. ისინი იღგნენ და შეჰყურებდნენ, შეთქმულებას აწყობდნენ და ვერ მიმხვდარიყვნენ თუ რა ხდებოდა, ვერ მიმხვდარიყვნენ თუ რა ხელსაყრელი შემთხვევა ეძლეოდათ: იქით აჯანყება პოლონეთისა, აქეთ მარცხი როზენისა დალისტნის ფრონტზე, აქ კრივი მთავარმართებლის სასახლის წინა, ისინი კი: პაპ, პაპ, პაპ.. ერთი შეხე ამასო! არა, შეჰხე იმასო! ჰმ თითქოს სანახაობა იყო. ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ჩაიარა, ქეშად გაჰხედა და ჩაიარა, ისევ ამოიარა, ისევ ჩაიარა, როდემდის ივლიდა, გასწია, წავიდა. ვილაცამ აართვა გუშანი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე რალაცას გვანიშნებდაო?! და ცივმა ოფლმა დაასხათ, ოფლმა გაუარათ და შეხურდნენ, შეხურდნენ და შეენთენენ მოთავეებსა, რალას უცდით, ჟამი დამდგარა, ავისხათ იარაღი, ამ დგაფადგუფში ჩვენს სამზადისს ვერავენ შეიტყობს, ჩავერიოთ და გავუძღვეთ გახელებულ ხალხსაო. მოთავენი, — ალექსანდრე ორბელიანი, სოლომონ დოდაშვილი, ელიზბარ ერისთავი სათათბიროდ დასხდნენ, იმსჯელეს, იდავეს, მოზომეს და მოსკრეს, ჯერ ადრეაო, მზად არა ვართო, დრო უკეთესი მოგვეცემაო; მოსკრეს და თვითონაც დაცხრნენ, დააცხრეს სხვანიცა. ზავილეიციმ ულვაშები ჩაიკვნითა, მწარედ ჩაიკვნითა და დააწლევინა კრივი. ჰო, ხელსაყრელი შემთხვევა მიეცაო, მაგრამ ვერ მიუხვდნენ ან ვერ ენდობოდნენ რუსის მოხელესა, თუმცა პოლონელიაო, რა ვუყოთ მერე, მაინც რუსის მოხელეაო. თურმე... ჰმ! და ამ დროს ყურთმაჯები რო ჩამოუცვივდა, მხრებიც ჩამოსცივდა, შაჭებიც უბეჟოდა, აკეცვის თავი აღარა ჰქონდა.

მიდიოდა ასე, მიდიოდა თუ მიიჩნეოდა, ვერასა ჰხედავდა, კოჭრის ნიავი თუ წამოუბერავდა, განუგრილებდა მოთეთქვილ გულსა. ამქართა აჯანყების შემდეგ უფრო მწარედა ნანობდა, მაშინ იხილა თუ რა შესძლებოდა ხალხსა, უიარაღო ხალხსა. ერთი მოთავე გამოუჩნდათ, სახელდახელოდ გამოუჩნდათ, მეზაკე მოსე კო-

ლოტაშვილი, და ისე შეჰკრეს ავლაბარი, ერთხანს ჯარიც ვერ შეუვიდათ...

ვასიკო მაშინ სიონთან წამოეწია ალექსანდრე ორბელიანსა, წამოეწია და ჩაურბინა, ერთი მაინც მოიხედა, ყურთმაჯებს გულდაგულ ისწორებდა ალექსანდრე, მუხლს ძალას ატანდა, მეტეხის ხიდისაკენ მიეშურებოდა, იქ შეყრილიყვნენ ამქრები, იქა ტორტმანებდნენ, იქა ყაყანებდნენ. ვასიკოც იქით მიექანებოდა, ალაღბედზე მიექანებოდა. განა იცოდა რა მომხდარიყო? — არა. ბიჭებმა შეუძახეს და მოფრინდნენ. დისახლისი, ზაქარიას ნათლიდედა, ხელოსნის ქერივი, კარებში გადაეღობა, ფეხს ვერ მოიცვლიო, ვილაცსა სწყევლიდა, ხელებს აღაპყრობდა, ღვთისმშობლის ხატს ევედრებოდა, უსისხლობას ეხვეწებოდა, ბოროტთა დაქცევას ენუჯვოდა. ვასიკომ დრო იხელთა, ფანჯრიდან გადაძვრა და მოფრინდა. ოღონდ არ იცოდა საით წასულიყო, არ გაეგებოდა რა მომხდარიყო, ბიჭებიც აღარსადა ჩანდნენ, ალაღბედად მიჰყვა სიონისაკენ გაჩქარებულ ხალხსა, მიჰყვა და შთაინთქა მღელვარეთა, მრისხანეთა, გაბოროტებულთა შორისა. მერე ვილაცამ შეჰკიჟინა, — მეფე ერეკლეს გაუმარჯოს! და თავი მოიშინშვლა აღელვებულმა ხალხმა. ვასიკომ პირი დააღო, ვინ ერეკლესაო. მამისაგან გაეგო, ერეკლე გარდაიცვალა ამ საუკუნის დამდეგამდისაო, ნუთუ აღმდგარიყო? ან ეგება წმიდა გიორგი — კოპალეს სახით გამოცხადებულყო დიდ ხატობაზე, ნარიყალას კოშკებში ჩასულიყო ხევისბერთანა და აუწყებდა დიდ განაჩენსა. ვასიკოს ნარიყალასკენ მიექცა თვალი. ხოლო ხალხი ზემო მოედნისაკენ შებრუნებულყო, იქიდან მოჭირითებდა მხედარი, თავგამოდებული, კეთილი ზრახვებით წაქეზებული, მაგრამ მოესმა თუ არა, მეფე ერეკლეს გაუმარჯოსო, ჩატყდა უნაგირზე, თითქოს ცხენმაც გაუგოო, ფეხი შეეშალა, ხალხს გაერიდა, აბანოებისაკენ ჩაიკარგა, ჩაიმალა. მეფე ერეკლეს გაუმარჯოსო, ყვიროდა ხალხი, ხოლო ერეკლე, შვილიშვილი ერეკლე მეორისა, აბანოებისაკენ რო ჩაიფარცხა, ძრწოდა, კანკალებდა, ეს რა მომხდარა, ეს რა ამბავიაო... აქ რა უნდოდა, — ერჩივნა ვეკერლინის ვილაში, იქ ავსტრიელი გრაფის, კინსკის ასული ბერტა შოპენის ვალსს უკრავდა და სიყვარულით აღსავსე თვალს გადაავლებდა ხოლმე. მიხედვით, ეჩურჩულებოდა სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე, ჰომბურგის, კარლსბადისა და ვიშის წყლები იმდენს ვერას გარგებს, რამდენსაც ეს სიცოცხლით სავსე, სიყვარულით გაბრუებუ-

ლი მშვენიერი ქალაქილიო. მიჰხედა და უფროც გააბრუა, გაუფურჩქნა ოცნებანი ალაპარაკ საქართველოსი, გაუფურჩქნა და აღუთქვა... ჰომბურგიდან პარიზს გაეშურა, აუცილებელი საქმე მიხმობსო, გამოგივლიო და... პარიზიდან თავაზიანი გამოსათხოვარი ბარათი აახლა და შინ დაბრუნდა*.

იქ ერჩივნა, იქ იყო ვალსი, სიყვარული, ყვავილები იყო თავგამოდება საქართველოს მშვენიერებითა, ზღაპრობითა და მოხიბლული თვალები, აქ კი, აი სად შეიძლება თავი გაჰყოს ადამიანმა. მთავარმართებლის სასახლიდან გამოსიტუმრეს, წადი ხალხს ჩააგონე დამშვიდდნენ, დაიშალნონ, აღუთქვი, რაცა გთხოვონ, ოღონდ დაიშალნონ, შენი ხათრი აქვთ, გაგიგონებენო. იქვე არ ექაშნიკა ეს შუამავლობა, მაგრამ დავალებულიყო მთავარმართებლობისაგანა, აბანო უბოძეს, იმითი არსებობდა, იმითი მკურნალობდა დაავადებულ ღვიძლსა ჰომბურგსა, კარლსბადსა და ვიშნი. არ გაეგონა? — ჩამოართმევდნენ, გაუგონა და ხალხი შეეგება სიხარულითა, — მეფე ერეკლეს გაუმარჯოსო. რას იფიქრებდნენ, — ესეც იმათი ყოფილაო, აბა სხვას რასა, — იფიქრებდნენ და აბანოს წაართმევდნენ. და შიშობდა, ძრწოდა, კაცს მეფობასა სთავაზობდნენ და აბანოს წართმევისა ეშინოდა,** — ამაზე მეტი კომედია გაგონილა?! სხვაც ბევრი იყო საკომედიო ოდესღაც უძლიერეს სატახტო ქალაქში. კარგი რამ სანახავი იქნებოდა ერთად აკინძული, გახუნდებოდნენ ყველა ქვეყნისა და ყველა დროის კომედიოგრაფები.

გიორგი ერისთავმა დაიწყო აკინძვა, წამოეშველნენ სხვანიცა, ოღონდ ვერ აუვიდნენ, ძალა არ ეყოთ, ალღო მაინც ეყოთ, დრო იყო მართლაც კომედიისა. გული ეწვოდა და მწარედ იცინოდა გიორგი ერისთავი, გული ეწვოდა და თეატრი დააარსა, გული ეწვოდა და ჟურნალი დააარსა, გული ეწვოდა და გაანთავისუფლა თავისი ყმები, მამულები დაურიგა და გაუშვა. თავად აზნაურთა ყრილობებში არ ჩარეულა, პროექტები არ უშინჯ-უჩხრეკნია, ტვინი არ უქყლეტნია, სხვა გზა არ უძებნია, მამულები დაურიგა და გაუშვა. თბილისსაც გაერიდა, გორში დასახლდა, დიდძალი მამულისა და გავლენის პატრონმა თვითვე აიყარა ყველაფერი, სხვის სახლში, სააკაშვილების სახლში დაბინავდა, გარეთუბანში*** და იქ იყო, იყო წიგნებსა და ფიქრებში ჩაფლული. საღამოობით მზის დახრისას გამოვიდოდა, მძიმე-მძიმედ გამოვიდოდა, მძიმედ ეყრდნობოდა მსხვილ, შავ ჯოხსა, ძლივს მიჰქონდა მუხლები, უჭირდა, სტკიოდა,

ოცდათორმეტის წყალობა გახლდათ, — ციხისა, გადასახლებისა, — უქირდა, მაინც გადიოდა, მტკვრიდან კარგი იყო მზისჩასვლის ცქერა განსაკუთრებით ენკენისთვეში: მზე მტკვარში ჩადის, ნელა ჩადის, დიდხანს ჩადის, თითქოს ზღვაში ჩადისო; უყვარდა ცქერა მზისჩასვლისა, უყვარდა მზის ამოსვლა. თვითონაც ჩასული მზე იყო, ყველასგან მიტოვებული, მივიწყებული, ჯერ ისევ ჰარმაგი, თუმცა მუხლს ემტყუნა, მაგრამ შავად უზბინავდა ბილები, შავი, ჭილა უღვაშები ასხდა, მშვენიოდა ბადრ სახესა. ჰო, არ მიხრწნილიყო, არ გადაეგდოთ, თვითონ გადაადგო ცხოვრება, კომედიის თამაში მოებურდა და გადაადგო. ცხოვრებამაც მიივიწყა. ჰოდა, ჩაჰყურებდა ჩამავალი მზე ჩამავალ მზესა, ჩაჰყურებდა ამოსვლის ლოდინითა. ნელა ჩადიოდა მზე მდინარეში, ნელა, ნელა, მერე უეცრად მოწყდებოდა. ასევე მოწყდა გიორგი ერისთავიცა, მოწყდა და მაშინლა გაახსენდათ, აღელდა გორი, აქვითინდნენ იმისი ნაყმეები, თბილისი დაიძრა გორისკენა. ვილა არ მოვიდა, ვილა არ გამოემშვიდობა გიორგი ერისთავის ცხედარსა, მაგრამ ისეთი ხმა არავის დავარდნია, როგორიც გრიგოლ ორბელიანსა: „ორბელიანიც მოვიდა, ორბელიანიცაო, ყვიროდა, ხმაურობდა ხალხი.“*

ვასიკოს ესევე მოესმა, ოლონდ, რა თქმა უნდა, გორიდან როდი, — ამქრები აყვირდნენ, აჯანყებულნი აზიშნიმდნენ, ერეკლე ბატონიშვილი რო ჩაიკარგა და ჩაილია იმისი გამოჩენით ავარდნილი იმედი, — გრიგოლ ორბელიანი მოდისო, სწორედ ამ დროს გაისმა, დროზე გაისმა, უკანასკნელი ნაპერწკალი ილეოდა, ისიც მიჰქრებოდა, რაღა გააღვივებდა იმედსა, — გრიგოლ ორბელიანი მოდის! — შესძახეს და ისევ აენთნენ, ისევ აბრიალდნენ. ზევით შებრუნდნენ. თაფლისფერი იაბო ჩოროთით მოჰყავდა გამოჩენილ მხედართმთავარსა გზადაგზა წყალობის სიტყვებს არიგებდა, დამშვიდებას ურჩევდა, გადასახადების მოხსნასა ჰპირდებოდა, დამნაშავე მოხელეთა დასჯას აღუთქვამდა, ყოველგვარი სიკეთის იმედს იძლეოდა. ვასიკო როგორღაც ახლოს მოხვდა ამ სანდომიანი სახის, ტკბილი სიტყვა-პასუხის ადამიანთანა, პირდაპირ შეჰყურებდა, თითქოს უნდა გადაყლაპოს ყოველი ნათქვამიო, თითქოს სხვანი აიტაცებენ და იმას აღარაფერი დარჩებაო, მაგრამ სხვანი როგორღაც სწვანაირად შეხედნენ, — შენა ხარ მეფე, შენ გაგვიძეაო! — შეჰყვირეს და გარს მოეხვივნენ. დაიშალენითო, შეევედრა გრიგოლ ორბელიანი. გაგვიძეხიო, უფრო მკვეპარედ შესძახეს, თითქოს უბრ-

ძანებენო. დაიშალენითო, იქეკა გრიგოლ ორბელიანმაცა. ამისგანაც არაფერი გამოდისო, იფიქრა ხალხმა, ჰო არაფერი გამოვაო და უჭყივლა, უსტვინა. ურჩობა ეგრე არ უნდაო დაიმუქრა ორბელიანი, დაიმუქრა და ჯარი შეუსია აჯანყებულებსა. რას გაუძლებდნენ ჩაქრობაში გამოცდილიყო, — ოცდათორმეტში თვითონ ის ჩააქვრეს, ორმოცდართში გურია ჩააქრო. ხოლო მერე ჰო დიდხანს აქრობდა დალისტანსა მრისხანე „აჯარის ხანი“, აქრობდა, მკერდს იკირწყლავდა ჩინმედლებითა, ორდენებითა, ჯვრებითა.

მკერდს იკირწყლავდა ორდენებითა და თან შეჰკვნესოდა თამარ მეფის სახეს ბეთანიის ეკლესიაში. „მიხარის გიმზერ, ვწუხვარ — და გიმზერ, და ესრედ მზერა მსურს სიკვდილამდე. არ გამოვფხიზლდე, რომ აღარ ეგრძნობდე ჩემი სამშობლოს სულით დაცეძას.“ ასე მოსთქვამდა, მაგრამ შვილებმა მოკირწყლულ მკერდზე დაადეს ხელი და უკიჟინეს, აი რა არის სულით დაცემაო. თუმცა ვინ იცის. შვილებიც არ უნდა გაწიწმატებულებიყვნენ ასე, ვინ იცის უფრო მეტი ზომიერება მართებდათ, ჰო ვინ უწყის... ამქართა აჯანყებას რო აქრობდა, მერე იძიებდა მოუსვენართა ვინაობასა და იმათს გასახლებას მოითხოვდა თბილისიდანა.* იმავე დროს შუამდგომლობდა, საზღვარგარეთ წასვლის ნება მიეცათ ნიკოლოზ ალექსიმესხიშვილისათვის, თანაც საერთოდ და დაე პეტერბურგი ნულარ ჩაერეოდა ამ საქმეში, თვით კავკასიის მეფის ნაცვალს გადაეწყვიტა, ვინ გაეგზავნა და ვინ არა.**

არ შეიძლებოდა ეს გამდგარი თუ გაუგებარი კაცის განზრახვა ყოფილიყო, თუმცა იმპერატორმა გაუგებრობად ჩაუთვალა და ასეც აცნობა კავკასიის კომიტეტმა პეტერბურგიდან: „მისმა უდიდებულესობამ, მხედველობაში მიიღო რა, რომ ალექსიევ-მესხიევს საზღვარგარეთ წასვლა სურს, ცხადია არა მკურნალობისათვის, რადგან ის რომ მართლა ავად იყოს, შეეძლო უფრო ახლოს მდებარე კავკასიის მინერალური წყლებით ესარგებლნა, და ამით დაასკვნა რა, რომ ალექსიევ-მესხიევს მიზნად აქვს გაემართოს პარიზს და ლონდონს, უმაღლესად ინება ებრძანებინა: ვაცნობოთ თქვენს ბრწყინვალეობას, რომ ალექსიევ-მესხიევი არა თუ არ შეიძლება გავუშვათ საზღვარგარეთ, არამედ ამნაირი წარდგინებით არც უნდა მოგემართათ, თუ გავითვალისწინებთ ალექსიევ-მესხიევის ერთმანეთის საწინააღმდეგო ჩვენებებს მისი გამგზავრების მიზნის შესახებ, და რომ კავკასიის მეფის ნაცვალს არავითარ შემთხვე-

ვაში არ შეიძლება მიეცეს უფლება გაუშვას საზღვარგარეთ ამისი მსგავსი პირები, რადგან იმისთვის სრულიად უცნობია ამ პირთა მოქმედება უნივერსიტეტებში მათი ყოფნის დროს.“* ჰო, შენთვის უცნობიაო, არ იციო, ჰო და ჰო, ეგება დიპლომატური გადაცერა იყო ეგება. მართლაც ასე ეგონათ, საკვირველიც არ არის, არა, არ არის, იმდენჯერ დაემტკიცებნა ერთგულება ტახტისა, ექვის შეტანა გაუჭირდებოდათ. მაგრამ იმის არსებაში ყოველთვის ჩქროლავდა სისხლი ოცდათორმეტისა, სჩქეფდა სული ახალგაზრდული, სული დამოუკიდებლობისა, ამიტომაც დასდგომოდა ზეარველად პეტერბურგის ქართველ სტუდენტებს, მღელვარე სტუდენტებს, რომელნიც ყველგან იყვნენ, ყველგან, სადაც რო მეფის საწინააღმდეგო მოქმედება მზადდებოდა. ოცდათორმეტის სული იწვევდა იმათს საქმეაგოდა, ოცდათორმეტის სულით ევედრებოდა ხატს თამარ მეფისა: „შენადგე, მეფე, მოვედ ვედრებით: მოხედო ბედკრულს, შენს სატრფო მამულს, და ჯვართ შენით აკურთხო კვალად. შენი ივერი აღსდგეს ძლიერი და დადგეს ერად სხვა ერთა შორის, წმიდით საყდარით, ენით მდიდარით, სწავლისა შუქით განათებულ!“ — ევედრებოდა და პეტერბურგიდან დევნილ ახალგაზრდებს საზღვარგარეთისაკენ მიუძღვოდა გზასა სწავლისა შუქით გასანათებლად. და იქვე სხვასაცა ცდილობდა ეს უცოდნელი კაცი, უფლება უნდოდა, — ამას მევე გადავწყვეტო, — უფლება უნდოდა დამოუკიდებლობისა, თუნდაც მცირე დამოუკიდებელი მოქმედებისა, მერე და რაო, ყველაფერი ჰო მცირეთი იწყებო. იცოდა ეს გრიგოლ ორბელიანმა, მისმა უდიდებულესობამაც მშვენიერად უწყოდა და ბრძანებდა, უფლება არ მიეცეს არავითარ შემთხვევაშიო!

და ტუჩის იკვნეტდა ეს უუფლებო ადამიანი, შიგნიდან ჩუმად იკვნეტდა ტუჩისა, მწარედ იკვნეტდა, რალა დარჩენოდა, — ეგონა ნდობას მოიპოვებდა თავგანწირული სამსახურითა, ეგონა უფლებას ამოიგებდა ერთგულობითა, აჯანყებით ვერ მოახერხა, ეგება წაწოლით მოხერხდესო, ჰში სხვა რა ჩარა ჰქონდა, ტუჩებსლა იკვნეტდა კაცი ღირსი პრეზიდენტობისა, ღირსი გულითა, გონებითა, მაგრამ რესპუბლიკად მხოლოდდა ენა დარჩენოდა, ენა ქართული, ენა მდიდარი, დარბაისული. და ვიდრე ნდობის მოხვეჭასა ლამობდა, ენას დარბაისულს მდაბიური და უცხოური მისეოდა. ამან აღანთო დიდი პრეზიდენტი და, ვითარცა თურქთა თუ ლეკთა ებრძოდა, იმავე რისხვით ეკვეთა შვილთა, ერკინა სამოციანელთა, რადგან იმათ კანონად

დასდეს, რაც მანამდის გზას იკაფავდა. უკანასკნელი რესპუბლიკაც თვალსა და ხელს შუა უქრებოდა დიდ პრეზიდენტსა, ანუ ახალ პრეზიდენტს ეფარებოდა, სამოციანელთა დიადი მედროშის, ილიას კალთას ეფარებოდა. აფსუსს ორივეს ძალა შესწევდა, წარმატებით ემართა რომელიც გნებავს დიდი სახელმწიფო ანუ ისეთი რთული ქვეყანა, ჩვენი საქართველო რო გახლდათ; მაგრამ უფლება აპყროდათ და გრამატიკის წესების დადგენას ალევდნენ უდიდეს ძალას, უდიდეს ნიქსა. მთავარსარდლებივით ალაშქრებულებიყვნენ, ნამდვილად, ჭეშმარიტად, ეპიტეტებად როდი ითქმის, იმათი რკენა მოგაგონებდათ გადახდილ ომებს, სახელოვან ომებს არაბებთანა, მონგოლებთანა და ბევრ სხვებთანა. თუმცა მონგოლებთან მაინცდამაინც ვერ გვისახელებია თავი, მაგრამ ან სხვას ვის ესახელება იმ დროთა მოგონება, ბევრად დიდ ერებსაც დაუჩოქნიათ, ბევრად უსახელოდაც დაუჩოქნიათ. ოღონდ ეს ძველი გასლდათ, დიდიხანია გადატანილი, მოშუშებული, — მოვიკლათ წარსულ დროებზე დარდიო, ამბობდა ილია, რა ენა წახდეს ერი დაეცესო, მრისხანებდა გრიგოლი და ულმოებელ სამოქალაქო ომის ცეცხლში გახვეულიყო უკანასკნელი რესპუბლიკა. ასეთი მწვავე ბრძოლები ენისათვის არცთუ სადმე ყოფილა, თუმცა ენა ყოველთვის ბრძოლის სარბიელია, ოღონდ არცთუ ასე მრისხანე ბრძოლისა.

შეიძლება ილიას „ორიოდე სიტყვა...“, რითაც ეს ძლევამოსილი ლაშქრობა დაიწყო, დანტეს „ხალხურ ენას“ შეედაროს, ოღონდ იქ მაინც ენისთვის ბრძოლა ენისთვის ბრძოლად ითქმოდა, პოლიტიკურ ბრძოლებში არ აღრეულა, არც აღირეოდა, რადგან იმისთვის სხვა სარბიელი ჰქონდათ, აქეთ სამშობლოს გაერთიანებაო, იქით ჭიდილი პაპისა და მეფისა, იყოს საშუალება, რომელსაც ისურვებდა, იმ სარბიელზე გადაჭრილიყო, დანტეც გადაიჭრა იქაც და იქაცა, მარცხიც განიცადა, დევნაცა, სივიწროვეცა, სიმწარეც სხვის კიბეებზე ასვლა-ჩამოსვლისა, რა ვუყოთ მერე, პო არ ჩაკვლია ძალა, ნიჭი, მოწოდება, — სხვის კიბეებზე ასვლა-ჩამოსვლის სიმწარე რა არის მოწოდების ჩაკვლის სიმწარესთანა; აქ მოწოდება ჩაეკლათ და ორ მშფოთვარე პოლიტიკურ მოღვაწეს ენის ასპარეზზე გაეტანა ერის ბედი და უბედობა. თქვენ ვლეთ რუსეთი და სამშობლოს დასალუბავად დაბრუნდითო, გრგვინავდა გრიგოლი. ჩვენ ვლეთ რუსეთი, მაგრამ სამშობლო თქვენებრ როდი გაგვი-

ყილიაო, ჰქუხდა ილია, გულზე დაიხედეთ, ნავაჰრის საფასური სააშკარაოდ გამოგფენიათო. და გრიგოლს არ შეეძლო ეთქვა, რო ეს უნდოდათ ნდობის მოსაპოვებლად, თვალის ასახვევად, ოღონდ არ გამოუვიდათ, არც ისე გულუბრყვილო ყოფილიყო მისი უდიდებულესობა; ჰო, არ შეეძლო ეთქვა, მხოლოდ ხელს იფარებდა გულზე ან ზეიმებს აღარ ესწრებოდა, ის აუარებელი მედლები და ორდენები რო აღარ ეჩხარუნებინა. ჩალის ფასიც აღარ ედო სისხლით მონაპოვარსა, სისხლითა, რომელსაც სამშობლო ითხოვდა, სადღაც ამოდ დახარჯულიყო, ახალგაზრდობა დახარჯულიყო, მოხუცის სიმხნევითა დასდარაჯობდა ენასა ტაძარსა წმიდასა.

შვილთათვისაც ენა გახლდათ ტაძარი წმიდა, იგივეს იცავდნენ, ერთს იცავდნენ და ერთმანეთს ებრძოდნენ თავგანწირვითა. ზოგს ეს უაზრობად ეჩვენებოდა, გიორგი მუხრან-ბატონმა ბროშურაც* გამოსცა — ნეტავი რა ამბავში ხართო, ვის რაღად უნდა თქვენი ენა, როცა სახელმწიფო ფუნქცია აღარა აქვსო, პატარა ენები, როგორც ნაკადულები მდინარესა, ისე ერთვიან დიდ ენასაო. სახელმწიფო ენა ვისაც არა აქვს, ის მხოლოდ მცხოვრებია და არა მოქალაქეო, სახელმწიფო ენას ვინც მიიღებს, მოქალაქეთ იქცევა დიდი ერისაო, და სხვა ასეთნი, რამაც ილიას ათქმევინა: *Лишь право сильного раб свято почитает.*** მაშინ ღუშეთში იყო ილია, იქა ჭოთქოთებდა, იქა ბობოქრობდა, მთებში გამაგრებულიყო, გამაგრებულიყო და ძალა მოეკრიბა, ქალაქის ალყას, ქალაქის აღებას იმუქრებოდა, ძალაც შესწევდა მუქარისა, დავით აღმაშენებლისა არ იყოს; ჰო ასე მოიწერა ღუშეთიდანა, მალე ლექსიც მოადევნა გიორგი მუხრან-ბატონის სააბუჩოდა: „თუ გინდა, ძმაო, იგემო ამა ქვეყნისა შებენი, დიდთა საფერად მომართე, შენი გულ-სიტყვის ებანიო“. ასე იწყებოდა ის ლექსი, ნაგუბარი ჯავრით აღსავსე ლექსი; ნაგუბარი ჯავრით იწყებოდა და თავდებოდა ნაგუბარი ჯავრითვე; გიორგი მუხრან-ბატონს უქნევდა და სხვათაც ურტყამდა, მამათ ურტყამდა, თვით გრიგოლსაც მწარედა ხვდებოდა. თუმცა გრიგოლიც აღაშფოთა იმ წიგნმა, მაგრამ ვერაფერი სთქვა, მხოლოდ სული შეუფუტბდა, ოღონდ ილიამაც რო ბევრი ვერაფერი მიუგო? — ნაგუბარი ჯავრი რა იყო, ჯავრს ამოხეთქვაც უნდოდა, მაგრამ ისევ დაგუბდა, უფროც დაგუბდა ან რაღაც საზარელი განცდა გამოიწვია. საზარელი და საშინელი, მაშრო, — ნეტავი რასა ფართიფურობთო, ისტორიას გასათქვეფად

გადაუდევხართო, სახელმწიფო აღარა გაქვთ, ენას რა თავში იხლი-
სოო. იოიქოს ცივი წყალი გადაესხათ. მაგრამ ეს გრიგოლ ორბე-
ლიანზე უფრო ითქმოდა, წელთა თავდაღმართზე დაწეებულებო,
იმედებითლა სულდგმულობდა, უიმედო სიტყვა გულს უგმირავდა.
ილია სხვა იყო, ილია ცხოვრების შუაგზაზე გამოსულიყო, მოეხვე-
ჭა სიბრძნე, სიმხსენე, გულმტკიცობა, ოღონდ მუხრან-ბატონთან არ
შეეძლო არც დარბაისული მსჯელობა, არც გაბოროტებული დავა-
კამათი, სძულდა მთელის სიღრმითა, მთელის სისავესითა. გაუნ-
ლებლად სძულდა იმ დღიდანა, როცა იმისი ბედნიერება გაკვან-
ძულიყო და გამომხსნელი არსაითა ჩანდა...

გურამიანთ ოღლა შეჰყვარებოდა, მდიდარი და გავლენიანი
ოჯახის ქალიშვილი, შეჰყვარებოდა ჰეტერბურგიდან კურსშეუსრუ-
ლებლად დაბრუნებულს, უჩინოს, ყვარლელ ჰევქავაძიანთ ყმაწ-
ვილსა, ყვარლელ ჰევქავაძიანთი, რომელთა ავლადიდება, კურ-
დლელს აეკიდებო. ჰა, ჰა, ჰა... შეჰყვარებოდა, სასაცილოდაც არა
ჰყოფნიდათ მუხრანიაანთა, ყაფლანიაანთა, ბებუთიაანთა, აღრუ-
თაანთა, ერისთავიანთა, თა:ხნიაანთა, ციციანთა, ბარათაანთა,
ანდრონიკაანთა, ჩოლოყაანთა, ვაჩნაძიანთა, თვით ჰევქავაძიანთა,
ოღონდ სხვა ჰევქავაძიანთა. მდიდართა და გამოჩენილთა, — სასა-
ცილოდ არა ჰყოფნიდათ, საძულველადაც არა ჰყოფნიდათ: ერთი
ნახეთ რა ეშმაკი ვინმე ყოფილა ეს ყვარლელი ვაჰბატონი, ქა-
ლიშვილი უნდა ამჩატოს სიყვარულითა და სიმდიდრე ჩაიგდოს
ხელში, დახეთ, დახეთ, რასა სწავლობენ უნივერსიტეტში ახლან-
დელი ყმაწვილკაცებო. ილია სხვა იყო, მაგრამ მინც ახალგაზ-
რდა გახლდათ, ილია სხვა იყო, მაგრამ უყვარდა და სიყვარულში
ჰო ყველა ერთია, ხელქმნილი, შმაგი, შეურაცხყოფა გულს უგმი-
რავდა, თავის სათაყვანოს ევედრებოდა, დაეგდო სიმდიდრე, და-
ეგდო ნათესავნი, გულცივნი, ჰორიკანანი, გაუტანელნი, დაეგდო
და იმასთან ერთად განდგომოდა ამქვეყნიურ ამოებებს დიდი მიზ-
ნისათვის, დიდი და წმიდა ბრძოლებისათვისა, წერილებით ევედ-
რებოდა, შეხვედრა არ შეეძლო თუ არა მალულად, კარი მოექეტ-
ნათ გურამიანთა, არც სხვებს გაეღოთ საღონები ეგრე ფართო-
და, მხოლოდ სალიტერატურო საღამოებზე თუ დაინახავდა,
თვალს გადაავლებდა, გაფიცებულ თვალსა, თვალს გადაავლებდა
ლა „აჩრდილის“ სტრიქონები დაეკარებოდა; იპოვნიდა, ისევ

გაეკცეოდა თვალი და გრძნობდა იმასთან იყო ფიქრგანცდანი გუ-
რაშიაანთ ასულისა, იმის ფიქრებთან იყო, სამშობლოს გამოხსნის
ფიქრებთანა.

მაინც არა კმაროდა ფიქრთა ერთობა, განა როდისა კმაროდა
ფიქრი სიყვარულისთვისა? ნიღბების საღამოზე ეგება მოხერხე-
ბულიყო მიახლოება, მაგრამ ვის გამოეპარებოდა „ის ლიბერალი,
ბურთივით მრგვალი?“ — გრიგოლ ორბელიანმა რო შეარქვა, —
უფრო საჭორაო გახდებოდა, პატიოსან ქალიშვილს სახელს გაუ-
ტეხდა. ასეთ გამოუსავლობაში რო იყვნენ, მაშინ მისწერა ოლღა-
მა, — ძია გიორგ-სთან მიდი, გაგიგებს, დაგთანხმდება, იმისი სი-
ტყვა ჩვენს ოჯახში კანონიაო. სწორედ ეს ძია გიორგი გახლდათ
ის გიორგი მუხრან-ბატონი, მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი, სამარ-
თლის საქმეთა დეპარტამენტის დირექტორი, წარჩინებული,
მდიდარი, ღირსდებული, უფაფრო ლომი, — ილიამ რო შეარქვა.
ილია სხვა იყო, მაგრამ ახალგაზრდა გახლდათ და ეცავერებოდა
წარჩინებულნი ახალგაზრდული სიამაყითა; ილია სხვა იყო, მაგ-
რამ ღარიბი გახლდათ და სძულდა მდიდარი, როგორადაც სძულს
ყველა ღარიბსა. მაინც ეახლა, სიყვარული სთხოვდა, სიყვარული
ევდრებოდა, მორჩილ იყო სიყვარულისა. როგორც იყო ჩავიციე
სულელური ფრაკიო, სწერდა ილია, სულელურად მოვიდრიცე
ფიზიონომია, და სულელზე უფრო სულელური გუნებით წავედიო.

ორჯერ ცივად გამოაბრუნეს, შინ არ არისო, ორჯერ აუარ-
ჩაუარა გურამიანთ ფანჯრებსა, პალტო გადაიხსნა და ისე აუარ-
ჩაუარა, დამინახე სულო, ვეახელი, გემორჩილებიო. მესამეთ მიი-
ღეს, ფართო, მდიდრულ კაბინეტში შეიწვიეს. გარეთ წვიმდა,
ოთახში ყველაფერი მიბინდულიყო, მიბინდულიყო სახეცა მუხ-
რან-ბატონისა, ღრმა ფიქრისა და ზრუნვის იერი იდგა დარბაზში.
მხოლოდ ხანდახან რაღაც სხივი გაიელვებდა, ეს თვალები გაი-
ელვებდა მუხრან-ბატონისა, თვალები ლომისა ქვეშევრდომთანა,
თვალები კრავისა დიდბატონთანა. ილიას კარებთანვე დაჰბმოდა
ფეხი, სიძულვილს ებრძოდა, სველ ქუდს აწვაფებდა, ვითომდა
რაო, აქ სად შემომყოლია, სად უნდა დამეტოვავო. მერე ყველა-
ფერი ერთბაშად გამოსწორდა, ქუდიც აართვეს, პალტოცა, ისე
თითქოს არ გაუგია, მუხრან-ბატონიც ესაუბრებოდა დარბაისულა-
და, ტკბილადა, თავაზიანადა; იმ სიტყვომ მიიწდო, იმ თავაზიანობამ
მოატყუა, იმედი გაუღვივა, აუნთო, სახეც აენთო, სიძულვილიც

სადღაც მიუქრა, ისევე, როგორც ქუდი გაუქრა, მაშ რაო, განა შეიძლება ამ კაცის სიძულვილი, ასე მზრუნველისა, ასე შეწუხებულისა იმისი ბედითა? როგორა ცხოვრობო, რა დაგრჩა მამისაგანაო, რა საქმეს მოჰკიდებოხარო, რა წარჩინებას ელიო, ვინ გიჭერს მხარსაო, რა კაპიტალის დაგროვებას ეპირები „რევაზ შალვას-ძე ერისთავითა.“ და „მგზავრის წერილებითაო“, — ჰოოო, აქ უკვე მიხვდა ილია თუ საით უქნევდა მუხრან-ბატონი, მაინც შეიკავა თავი, ისევე ტბილად, ისევე თავაზიანად მიუგო: ლატაკი არა-სოდეს ვიქნები და არც მდიდრად ყოფნასა გბირდებითო; ვფიქრობ, საჭიროა რწმენა, რო სიმდიდრის გარეშეც შეიძლება ბედნიერებაო, დანარჩენს ყველაფერს მოევლებათ; ვიცი, რო იმას სწამს ბედნიერება სიმდიდრის გარეშე და მეც მეტი არაფერი მინდაო. „თქვენ ჰო იმას კარგად არ იცნობთ...“ — ჩაიციანა მუხრან-ბატონმა. ილიამაც ჩაიციანა, რამდენადაც ვიცნობო... და კვლავ ტბილად ისაუბრა მუხრან-ბატონმა, არც არას დაჰპირდა, არც არაფრით დააიმედა, მაინც დამშვიდებული გამოისტუმრა, ოღონდ ქუდი რო მიაწოდეს, ისევ სველი ქუდი რო დაიხურა თავზე, სიძულვილიც ისევ დაეხურა გულზე.

და ეხურა მას შემდეგ ის სიძულვილი, თუმცა შეირთო ოღლა, დღუნათესავდა მუხრან-ბატონსა, მაინცა სძულდა, თურმე ამ დღისთვისა, — ნეტავი რა ღობე-ყორეს ედებითო, რის დარბაისული ქართულიო, რის ხალხურიო, დროა გამოეთხოვოთ, რო იქცეთ დიდი ქვეყნის მოქალაქეებადო. ჰო, ამ დღისთვისა!.. კოკასა შიგან რაცა სდგას, იგივე წარმოსდინდებო. მაგრამ არც ეს იყო პასუხი. — სახელმწიფო გვექნება, კვლავაც გვექნება და იმ სახელმწიფოს უნდა შეეუენახოთ ენა მდიდარი, ენა ქართული! — აი პასუხი! მაგრამ თქმა რომ არ შეიძლებოდა?! არ შეიძლებოდა არც აშკარადა, არც გადაკვრითა, ამიტომაც მხოლოდ ამასლა იმეორებდა, — *Письм право сильного раб свято почитает.*

და ბრძოლა ისევე გრძელდებოდა, ბრძოლა ენის სიწმინდისათვისა, ბანკის დაარსებისთვისა, ბანკისა, რითაც იწყებოდა ილიას რესპუბლიკა.

ამასობაში ვასიკო სასულიერო სემინარიაში მიაბარეს, ვასიკო აღარ აკადრეს, არც ვასობა დააჯერეს, ბარნაველობაც გამოსწირეს და ვასილი ბარნოვი შეარქვეს, ანუ პატარა ქვეყნის შვილი დიდი ქვეყნის შვილად აქციეს. თქვენ იმტვრიეთ თავპირი, საქი-

როა თუ არა, ქართულ ანბანში კვლავაც დარჩეს — უ, ზ, ძ, ჳ, მ-ო, ჰო იმტვრეთ და თავი ქვას ახალეთო. თქმა არ უნდა უმცროს კლასელებს ბევრი არა გაეგებოდეთ ამ ამბებისა, მაგრამ მაინცა დრტვინავდნენ თავისებურადა, უჩიობდნენ, სისხლი აუჩრებდათ, ვასოს ეგონა, ვიღაც სხვას იხმობდნენ, როცა კლასში გაისმოდა — ვასილი ბარნოვ! ხოლო რამდენჯერმე სახაზავი რო მოხვდა, ქოჩო-რიც რო კინალამ გამოაბღღენეს მასწავლებლებმა, ბარნოვი კი, პო და პო, რაღა თქმა უნდა, ბიბილოვი რო გაისმოდა, მაშინაც ფეხზე წამოიჭრებოდა ხოლმე. ასე მარჯვედ, ასე ერთგულად იღვწოდნენ სემინარიის პედაგოგები. ასე წვრთნიდნენ „ტუხემცებსა“. თუმცა ზოგჯერ ვერ უმართლებდათ ნაცადი სერხი, ველარა სჭრიდა ვერცა ვვირილი, ვერცა სახაზავი, ვერცა სილა, ვერცა წკეპლი. კიკო ჟან-წარაშვილმა ვერა და ვერ გაიგო თუ ვინ იყო ნიკალაი კანცა-როვ, საიდან გამოტყვრა, რა ზედისწერად აეკიდა ღა რაღა სვდე-ზოდა, როცა ეს სიტყვები გაისმოდა კლასში?! ვასომ გაიგო და მოტყდა, მოიბუზა, გული ჩაეთუთქა. თუმცა მერაზე მობუზულად ჯდომის ნებას ვინ მისცემდა, — იქდა წელგაბართული, თავაწეული, მაგრამ სული მოპტუზოდა და წელსაც ეწეოდა დაბლა-დაბლა. შავ კედლებს წეჩუთა, მიაღე სუნს წეეხუთა. ეს სუნი ასდიოდა მასწავ-ლებლებსა, ეს სუნი იდგა სემინარიაში, ეს სუნი იდგა მთელს ქა-ლაქში.

იქ, კრწანისის კედელზე, ხრიოკი მთის წვერზე წყდებოდა ეს სუნი, იმას იქით იალაღები იწყებოდა, იწყებოდა სუნთქვა შვებისა, სიცოცხლისა. იმას იქით კოდა იყო, როგორც იყო იქ გადასვლა მოეხერხებინა ზაქარიასა, იქ იყვნენ იმისიანები, არადაღევებს იქ ატარებდა, იქ, იმ ქოჩოკა ზის იქითა, ყოველთვის რო შრიალებდა, სევდიანად შრიალებდა. ოღონდ აქეთ არ ისმოდა იმისი შრიალი, არც ის მოსჩანდა თუ როგორ ირხევოდა, თითქოს სამკრაობა აღარა ჰქონდა, არც დაინახებოდა, სემინარიის ფანჯრებიდან არ დაინახე-ბოდა. ყოველი კუთხე მოსინჯა, ყოველი მხარე, — ყოველი მხრიდან კედლები ერტყა. სულ ახლოს მოსულიყო კედლები, თითქოს გახ-გებ მოსულიყო, ამოდ ნუ აცეცებ თვალეზსაო, ამოდ ხურბაით გეწევა გულიო, შენი საზღვარი აქვე წყდებაო. მაგრამ დროს იხელთებდა თუ არა, კუკიის ხიდზე გაეარდებოდა ხოლმე, იქიდან მოსჩანდა კლდე კრწანისისა, კლდეზე ასვეტილი, ცის ტატნობზე გამოკვეთილი ქოჩორა ხეი, ვზაჯვარედინი სიკვდილ-სიცოცხლი-

სა. ყუთში ედო რტო ქოჩორა ხისა, ამოიღებდა, ეალერსებოდა, მალულად, ფარულად უალერსებდა, ამხანაგებისა ერიდებოდა, აღმზრდელებისა ეშინოდა. ძილისწინ ბალიშქვეშ შეაეცურებდა, ხელი იქ ედო, ზედ ედო და ისე ეძინა, ტკბილად ეძინა ქოჩორა ხის ძირში. მერე თითქოს აღარ ემძიმებოდა ზრცა კათეხიზმო, არცა ისტორია ბაბილონისა, არცა ვილაც ავდოტია პეტროვნას ავადმყოფობა. რა ვუყოთ თუ სხვა ენაზე გეშავდნენ, რა ვუყოთ მერე, მაინც აღარ ემძიმებოდა; გეშავდნენ და იგეშებოდა, გაკვეთილებს ადვილად იზეპირებდა, თვით რუსებზე ადვილად იზეპირებდა და შურს იწვევდა. თხზულებებში ჰომ უბადლო დადგა, აოცებდა თვით მასწავლებლებსა. მაგრამ გული მაინც არ უხაროდა, დამძიმებოდა, ჩაძირქვავებოდა. ერთობოდნენ, არ ასდევდა, ეშმაკობდნენ, არ ასდევდა, ხუმრობდნენ, არ ასდევდა. უნდოდა აპყოლოდა, მაგრამ ხუმრობა ხუმრობას არა ჰგავდა, გართობა გართობასა, ისიც როგორღაც ჩამძიმებულ-ჩაბირქვავებულიყო. სემინარია ლოდივით დასწოლოდა ყველასა. არა ჩანდა ძალა, გადაეგდო ის ლოდი. და გართობას რო ცდილობდნენ, თითქოს იმსუბუქებდნენ ლოდის სიმძიმესა.

ჰაბინდულიყო დერეფნები სემინარიისა, ფანჯრები დიდები ჰქონდა, მაინც ჩაბინდულიყო, მზე მორიდებოდა ან ძალა მოჰკლებოდა, დაჰყურებდა და ვერ აშუქებდა, ვერც ათბობდა, რა თქმა უნდა, ვერც ათბობდა. და ერთ მშვენიერ დღეს შუქიც მოიცა იმ ფანჯრებმა, სითბოც მოიცა, — გოგებაშვილიო, გოგებაშვილიო, ხმა გაეარდა და გაშუქდა ჩაბინდული დერეფნები. გოგებაშვილიო, აღტაცებულიყვნენ უფროსკლასელები. და ვასომ ჯერ არ იცოდა, რას ნიშნავდა ეს გვარი, რისგან იყო, რო სიხარული სიხარულს დაემგვანა თვით სემინარიაში. შუქი კი მოხვდა, მაგრამ არ იცოდა, იმ გვარს რო მოჰყვა, ჯერ არ იცოდა, პატარა იყო. ოღონდ მიხვდა, გაიგო მაშინვე, იმ თვალნათელმა ადამიანმა ნიკოლაი კანცაროვს რო გააგებინა, უკვე გადაგვარებულ ნიკოლაი კანცაროვსა, — კიკო ყანწარაშვილი იყავიო, კიკო ყანწარაშვილი ხარ და კიკო ყანწარაშვილი იქნებიო, გააგებინა და ჩასძახოდა; ასევე ჩასძახოდა ვასილი ბარნოვსაცა, ბარნაველი ხარო... ვასოს ამდენი აქამდისაც გაეგებოდა, მხოლოდ უკვირდა, უკვირდა და უხაროდა, გოგებაშვილი ყველა მასწავლებელთაგან განსხვავებით, რო ჩასძახოდა, ბარნაველი ხარო, ჩასძახოდა და აიძულებდა, ეკითხა ქარ-

თული წიგნები; უკვირდა ისიც: მოფარებით, ძალუღად რად მოჰქონდა ქართული წიგნები, დასამალი რად გამხდარიყო ქართული წიგნი?! იაკობი არ უხსნიდა, ეპკი რახან ჩაბუდებულიყო, თვით გამოიხსნებოდა. ეპკი გახლდათ ყველაფერი, ეპკს დაუშლია, დაურღვევია, დაუნგრევია, ეპკივე დაანგრევსო. საღმრთო წერილი ამიტომაც აფრთხილებს მორწმუნესა, — არა განსცადო უფალი "შეხიო. სემინარიაც ამას უნერგავდა, სულს უნერგავდა მონობისა. გოგებაშვილი ამ ნერგს არყევდა, ფესვი რო არ გაედგა, ისე არყევდა.

იქ დავობდნენ ქართული ენისა და ერის ზოგად-თეორიულ პრობლემებზე. აქ ამტკრევდნენ სულს ქართველობისა, გოგებაშვილიც აქ ჩაესაფრა, აქ შეეკიდა, აქ თუ დავეცი, თეორიულ-ფილოსოფიური დებულებანი რაღა ბედენაო. არცა მალავდა, შემტევი გახლდათ, შეუპოვარი, თუნდაც დაემალა, ვის რას გამოაპარებდა, უეპველთა და არაფრის მქნელებს აბეზლებდნენ, ის როგორღა გადაურჩებოდა მამბეზლართა, — ვერც გადაურჩა, სემინარიის რექტორი ვალენტინი აავსეს დასმენებითა; ვალენტინმა ეგზარქოს ევსეის მიაშურა. ევსეი დაესწრო გოგებაშვილის გაკვეთილებსა, საშაროს ვერ წააწყდა, ვერაფერი შენიშნა, მიზეზი ვერ უპოვნა, მაგრამ მგელისა და კრავის არაკისა არ იყოს „შესაქმელადა რომ მსურხარ, მიზეზად ისიც კმარაო“, შესძახა და აყვირდა ეგზარქოსი ევსეი: „შენ დარვინისა და კარლ ფოხტის მოწაფე ხარ! საწერ მაგიდაზე გიდევს შთამომავლობა ადამიანისა“ და არათუ შენ კითხულობ მას, არამედ მცირეწლოვან მოწაფეებსაც კი აკითხებ...“ ჰო დარვინი და ფოხტი, შეჰყვირა ევსეიმ. ხოლო სინამდვილეში სხვა რამ აკოლინებდა, სემინარიაში ეროვნული სულის გაღვივება აშინებდა, ოღონდ გონიერება ჰყოფნიდა მძვინვარება დაეფარა, სათნოების იერი მოველო სახეზე და ექადაგანა: დარვინი და ფოხტი ღვთის გმობაა, ღვთის გმობა ჩვენს ერთმორწმუნეთაც არ გაახარებთო. ცხადია, არაო, შესძახებდნენ უკვე გადაგვარებულნი ან ისეთნი, რომლებიც არასოდეს არაფერს დაგიდევენ პირადი აღმატების გარდა ან ისეთნიც, რომელთაც არაფრის გაგება ძალუძთ.

ჰო, ცხადია, არაო... მერე უწმინდესმა სინოდმა განსაკუთრებული რევიზორი მოავლინა, რევიზორი კარსკი. გულმოდგინე რევიზორმა დარვინისა და ფოხტს, ბოკლი, სმაილისი და რაღაც საიდუმლო წრეც დაუმატა და ამის შემდეგ მართლაც ცხადია, იაკობ გოგებაშვილს სასულიერო სემინარიაში აღარ ედგომებოდა, აღარც

დააყენებდნენ... და ისევ ჩაიბინდა დერეფნები სემინარიისა, ისევ მოიკლო შუქი დიდმა ფანჯრებმა, თუმცა მზე გადაჰპირქვევებოდა ზედა, მაინც მოიკლო. და იაკობ გოგებაშვილმა დასწვა ყოველი მოწმობა, ყოველი ოფიციალური ქაღალდი, მოისპო სამსახურში შესვლის საშვალება, ბუხარში შეჰყარა ყველა ერთბაშად და უმაღლეს ბეჭდებს რო ლოკავდა ცეცხლის ენები, სიამე ეფინებოდა, ეზზინავდა ნათელი თვალები, განსგასული, გაფართოებული, ვეება რამ კოცონი თუ ეჩვენებოდა, კოცონი განთავისუფლებისა.

მოწაფეებმა კარსკის „ყარს-კი“ გაუჩრთმეს, სხვაფრივ ვერაფრით იძიეს შური. ხოლო იმან, იმ სულცხონებულმა, ერთი მიატოვა და ათასი შეივრდომა, ათასეულათვის შობილიყო, მრავალთათვის გადაედო თავი; სკოლების ქსელს აბამდა მთელს საქართველოში იმერ და ამიერ, გაეჩაღებინა სამზადისი წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დასაარსებლად, ვაგლახ!.. ერს ანტიკურ ხანებში დიდი საგმირო ებოსი „ამირანიანი“ შეექმნა, IV საუკუნეში — საეკლესიო რომანი, ჰყავდა რუსთაველი, ჰქონდა ბრწყინვალე აკადემიები, უძველესი. უმდიდრესი ბიბლიოთეკები, და წერაკითხვა დავიწყებოდა, ვაგლახ და ვაი!.. თუმცა ეს რა მოსატანია იაკობ გოგებაშვილთანა, განა სჩვეოდა მოთქმა თუ წუწუნნი, — მოთქმის ქამი გარდასულიყო, რომანტიკოსებს გამოეგლოვათ გამოსაგლოვი. გრიგოლ ორბელიანიც ჰო იმათაგანი იყო, ისიც აღარ იტრემლებოდა, ისიც იბრძოდა სახელოებდაკაპიწებული, დრო დამდგარიყო თავგამოდებისა, შემართებისა, კვეთებისა, ისიც ეკვეთა, ყმაწვილთა სულის გადასარჩენად ჩავარდა ცეცხლში.

ეს მართლაც ყმაწვილთა სულისათვის ბრძოლის დრო იყო, მარტო ყმაწვილთა? — თვით ერის სული იყო გადასარჩენი და ყოყმანი ან გაბნევა მრავალ საქმეში არ ივარგებდა, ამიტომაც დაადგო სამსახური, კარსკის დასმენა ამის საბაზად გაიხადა, ხოლო ოჯახს რო არ მოეკიდა, ამის საბაზად კიევის ექიმთა დიაგნოზი დაიხვია ხელზე. და ამ ავადმყოფმა სამოცდათორმეტ წელიწადს იცოცხლა მღელვარე სიცოცხლითა, ჰარიშხლიანი სიცოცხლითა. საკუთარი ოჯახისათვის ვერ გადასდო წილი ამ სიცოცხლიდანა, ოჯახს თავისი დრო უნდოდა, თავისი გრძნობა, — ვერ გაიმეტა, ყველასათვის მღელვარებიდან, ყოველთაღმი მგრძნობიარებიდან ველარ გამოჰყო. გაძლება უნდოდა, თვითონ თუ გაუბრძოდა, სხვები მაინც ეტანებოდნენ, დიდებულთა და მდიდართა ასულნიც ეტანებოდნენ, მდა-

ბიოთათვის სალოცავად გადაქცეულიყო; იწვევდნენ, ეწვეოდნენ, ელაციებოდნენ, არა ჰფარავდნენ, რო უყვარდათ, რო არ შეეძლოთ უიმისობა. ბევრი იყო ასეთი. ერთმა მაინც ყველას წააჰარბა, დღენიდაგ უნდა სწვევოდა, ისე აღარ შეეძლო, უნდა სწვევოდა, უნდა ესმინა იმისი ნათქვამი, იმისი კალამი უნდა სკეროდა, გადაეწერა მასალები „დღდაენისა“, გაესწორებინა კორექტურა, გადაელო ჟურნალ-გაზეთებისათვის გასაგზავნი საპოლემიკო წერილები და მერე მისჩერებოდა გაცეებითა, — როგორ, საიდან, რანაირად ენთო ამ წერილებში ესოდენი ცეცხლი, როცა ლაპარაკობდა ასე დინჯადა, იქდა მორიდებითა, თითქოს ძარღვიც არ შეერხევა ოდნავ ზედმეტადო, თითქოს ისიც არ გაეგება, რას აუტეხია ეს მშვენიერი ქალიშვილი, რად უკაცუნებს იმის კარებს დღეცისმარია?! ჰო თითქოს არაო... ბოლოს მაინც გატყდა, მაშ რაო, ძლიერი ყოფილა სიყვარული, გასტეხს ქვასაცა მაგარსაო. ჰოდა, ნულარ მოხვალო, შეევედრა იაკობი.

მზე დასულიყო, უკანასკნელი სხივი ამოდლა მოვლებოდა ფანჯარასა, ზევით, ზემო კუნჭულებზედა. „რატომ?!“ — შეერთა ასული. „ვინ იცის, რას იტყვიან.“ — არა ნაკლები კრთომით მიუგო იაკობმა. „რაც უნდა სთქვან!“ „მე... მე... ავადა ვარ.“ „მერე და რაო... მე... მე... მე... მხევალი ვიქნები...“ „მე არ მინდა მსხვერპლი.“ „შენ თუ ხარ მსხვერპლი?!“ „რალა მსხვერპლი თუ მსხვერპლს მოითხოვს?!“ და მწუხრისას რეკდა ქაშუეთის ზარები და ასული გადიოდა ლანდადქცეული. იაკობიც ლანდად ქცეულიყო, იყო გამშრალი, გაქვავებული, მაშინლა შეირხა ცისკრისას რო შემოჰკრეს, შეირხა, აღვა, გარეთ გავარდა. იშმუშნებოდა გატვრენილი ქალაქი. სადღაც გაჩქარებული ფეხისხმა ისმოდა და ქაშუეთი რეკდა: ნაუ... ნაუ... ნაუ...

მერეცა რეკდა, გადასძახოდა იმის სენაკსა და უკვირდათ, როგორ აეგო სენაკი შუა ქალაქში?! როგორ ახერხებდა, რო ის ყველგან ყოფილიყო, ყველაფერში ჩარეულიყო და იმას ვერავინ გაჰკარებოდა? როგორ შეეძლო, ყველა და ყველაფერი აღზრდის გარშემო დაებრუნებინა?! სხვა გზა არც იყო, დრო ამას ითხოვდა. წინა თაობა ჩაშლილიყო, ჩაფხვნილიყო. გიორგი მუხრან-ბატონი იმდენი არაფერი, თუმცა თეორეტიკოსობდა და ჩინოვნიკობდა, მაინც არაფერი, იმდენი არაფერიო, თქვენ უნდა გენახათ, ვთქვათ, გენერალი საგინაშვილი, — უძეოდ დარჩენილს უნდოდა უკვდავე-

ყო თავისი სახელი, უნდოდა საბრავო რამ ჩაედინა და ჩაიდინა, დაანგრია კოდის ტაძარი წმიდა გიორგის სახელობისა, დაანგრია ქართული ეკლესია, თავისებური, დიდებული ნაშთი ძველი ქართული ხუროთმოძღვრებისა და იმის აღდგენას, ნაცვლად იმისა ავგო ეკლესია აღექსანდრე ნეველის სახელობისა. ვასოს გული უკვდებოდა, როცა ამას გაიხსენებდა, კოდაში რო იყო, იქით გახედოვ აღარ უნდოდა. ის არ იყო მხოლოდ ძველი იშვიათი, სასწაულმოქმედიც გახლდათო. ამბობდნენო, ღამით ატყდებოდა რეკვა ზარებისა, რაღაც უცნაურად, რაღაც საოცრად, ძეხორციელი ისე ვერ ჩამოჰკრავდა ზარსო, ატყდებოდა რეკვა და არა ჩანდა მრეკავი. მოეხვეოდა სოფელი ტაძარსა, კითხულობდნენ თუ ვინ იყო, რა უნდოდა თუ იყო ვინმე, მაგრამ დაკარგულიყო ასავალ-დასავალი, მხოლოდ შუქი აღმოსდებოდა ტაძრიდანა და წავიდოდა, ავიდოდა, ამალღებოდა. — წმიდა გიორგი რაღაცას გვანიშნებსო. ეძებდნენ ამხსნელსა, განმარტებელსა, მისნები იქ არ იყვნენ, არც ხევისბერნი, არც ქადაგნი. ზაქარია მღვდელი სდევნიდა ქადაგთა, კურდღელასაგან გაბოროტებულმა იქ გააწყო ქადაგთა სინსილა: ჰო, ქადაგი აღარ იყო და ზაქარიას ეკითხებოდნენ. წყერბოდა ზაქარია, იმუქრებოდა, ირისებოდა, ცრურწმენათ. ნუ აპყოლიხართო, ღმერთმა დაგვიღო ათი მცნება და ისაა რწმენა ჭეშმარიტო, — არა იმრუშო, არა იპარო, არა კაც ჰქლა... ესაა ჭეშმარიტი, სხვა რამ ცდუნებაა ყოველი, განერიდეთ საცდუნებელსაო.

ვასოს სჯეროდა ზაქარიასი, კურდღელასიცა სჯეროდა და სემინარიისაში ნაზუთხი საეკლესიო სასწაულები იბურდებოდა იმის გონებაში, იბურდებოდა, იმღვრეოდა, იწეწებოდა და უნდოდა იმ შუქად, კოდის ტაძრის შუქად აღმომხდარიყო, თავს დასდგომოდა ან თუნდაც შორს, შორს ანთებოდა ვითარცა სვეტი, სვეტიცხოველი. უნდოდა, მაგრამ არსაით იყო, არა ჩანდა შუქი, საწინააღმდეგო ფიქრგონებანი გახლართულიყო. ყლორტი წაეყარა იაკობის ნერგსა, იმის მიერ შერჩეული წიგნების მაღლი სემინარიის პროგრამებით ნაზუთხებში ჩარეულიყო, ვითარცა ნაკადული მღვრიე მდინარეში. ჩარეულიყო და ვერ მორეოდა, ვერ დაეწმინდა, თვითვე ქარწყლდებოდა, მაგრამ იბრძოდა, წვეთ-წვეთად ბზინავდა გაშლილ-გაბნეული. გიორგი მუქრან-ბატონიც ასევე თეორეტიკოსობდა; დიდსა მდინარეს ნაკადულებად უნდა შეერეონ პატარა ერებით, რომ შეერთვიან, განა დაჰკარგავენ თავიანთს არსებასა, არა, ნუ შეგეშინ-

დებათო, იქ იქნებიან, იმ დიდ მდინარეში, იმას აღავსებენ, გააძლიერებენ, გააღონიერებენო.* დიახ, ნუო, ნუ შეგეშინდებათო. მაგრამ ვასო მაინც მინებდა შიშსა, ვაითუ მართლა დაჰკარგვოდა ნაკადულები, წმინდა, ანკარა, მოხასხასე ნაკადულები ქაობებში სემინარიისა. კოდელებიც შიშს მისცემოდნენ, ამიტომაც მოესმოდათ ხმა ზარისა წმიდა გიორგის ეკლესიიდანა, ამიტომაც ეჩვენებოდათ შუქად აღმომხდარი წმიდა გიორგი, მხსნელი, მშველელი. — რაღაცა უნდა, რაღაცას გვანიშნებსო. მთქმელი არ იყო, სათქმელი იყო, მხოლოდ მთქმელი არ იყო-მეთქი, ვერ გაებედნათ; შესცქეროდნენ ერთიმეორესა, არა შენ დაგცდეს, არა შენაო... და ბოლოს პართლაც ვილაცას დასცდა: თუ რამ ავი გვჭირს, კოსტა კვირაცხოველის ბრალიაო, ამას გვანიშნებსო.

ეს იყო დაცინვა ბედისა, დიდი რამ სურდათ და ასე დამცირდნენ, ასე დაქვეითდნენ; დიდ რამეს ელოდნენ, მაინც აპყვენ ამ დაძახილსა, კოხტა კვირაცხოველის ბრალიაო. და შეიბყრეს კოხტა კვირაცხოველი, მშვენიერი კოდელი ქალი, ცოცხალი, მკვირცხლი, სიტყვამოსწრებული, ერში გამორჩეული, თვალტანადობითა, სიტყვაბარაქიანობითა, სახელიც გამორჩეული გამოუძებნეს და შეჰხაროდნენ დიდიანპატარიანადა. სადაც გამოჩნდებოდა, დაიჩრდილებოდა ყველა ქალი და გული მოსდიოდათ ქალებსა, გული მოსდიოდათ და ათასი ზნის დედად დასვეს, ისე არ ახსენებდნენ, ეგ ასეთ-ისეთიო, რო არ დაეტანებინათ. ძნელი სათქმელია, მართლაც იყო ასეთ-ისეთი თუ არა, ყოველშემთხვევაში დატრაბახება არავის შეეძლო. ვილაცვილაცეებმა კიდევაც მოინდომეს, მაგრამ არაფერი გამოუვიდათ, წყურავდნენ ვნებამორეულ თვალეებსა. ერთი მაინც ზომას გადავიდა, ბევრი ეცადა და ვერას გახდა, მოიმწყვდია და მაინც წაუვიდა, ენა გამოუყო და წაუვიდა, მერე ერში ერთად თუ მოხვდებოდნენ, დასცინოდა, ამასხრებდა; ჰოდა, გახელდა ისედაც გახელებული, გულს შემოასკდა თავმოყვარეობა შელახული. ხერხით რო არაფერი გამოუვიდა, ძალითაც რომ ვერაფერი გააწყო, შური იძია, — კოხტა კვირაცხოველის ბრალიაო, ხალხში ჩაჟონა, ამას გვანიშნებსო, ასე უთქვამს ახრისელ მკითხავსაო. ახრისელსაო, კოხტა კვირაცხოველის ბრალიაო, — აპყვენ დედაბრები, იმისგანა გვჭირს, რაც ავი გვჭირს, ჰკა მაგასაო და შეიბყრეს კოხტა კვირაცხოველი. ჯერ თამაში ეგონა, მერე გაიწია, სამოსი შემოაფხრიწეს, ხორცი შემოაგლიჯეს, ლაფი დაასხეს, უნდა დავდალოთო, გაიძახოდნა



ვასილ ბარანოვის დედა
მეტრონა იაშვილი



ვასილ ბარანოვის მამა
ზაქარია ბარანოვი



ახალგაზრდა ვასილ ბარანოვი



ვასილ ბარნოვი



პეოლლე ნისო ბენაშვილი

ვასილ ბარნოვის პორტრეტი.
შესრულებული 50-იან წლებში
ფოტოების მიხედვით
(შესრულებული პ. პეტრენკოს
მიერ)





ვახტანგ ბარბაქაძის მკვლელ და შვილები



მამ. ბ. ბერიძე 20-იან წლებში



გასელ ბ. ბერიძის პორტრეტი

ნენ. სად იყო სად არა გამოჩნდა ზაქარია მღვდელი, არგანით და-
ერია გააგებულ დედაბრებსა, მირეგემორეგვა, ჯაქცია, გზა გაუბ-
სნა კობტა კვირაცხოველსა. წამოლასლასდა შერცხვენილი, დათეთ-
ქილი, თავლაფდასმული, ძონძები აითრია, კედელკედელ გააყვა
თვალეზე ხელეზაფარებული, კედელკუთხეს მიაწყდა და სადღაც
ჩავარდა, მიწურში ჩავარდა, ოღონდ ეგრე სჩანდა, მიწამ პირი უყო,
თან ჩაიტანაო. აღარც ეგონათ თუ ამოვიდოდა. მაგრამ არა, ეგრე
მორჩილი როდი გახლდათ კობტა კვირაცხოველი, კვირას ერში
ჩაღვა კვლავ ეშხიანი, სახედაწმენდილი, სამოსმოხდენილი. ჩაღვა
და ყელი მოიღერა მშურთა გულისგასახეთქადა. გაჭკვირდა ხალხი.
შეაჩერდა გაოცებითა. რას მიუყრებთ ხალხხო, დაიძაბა კობტა
კვირაცხოველმა, ისევ ისა ვარ, ვერ მიცანით თქვენი კობტა კვირა-
ცხოველიო.

ზაქარია მღვდელს თუ არ მიესწრო, დაუდგებოდა თვალეზი,
მაგრამ ყველას ჰო ვერ მიუსწრებდა, ყველას ჰო ვერ გასწვდებო-
და ზაქარია მღვდელი და მაშინ ვასო არსენას ხმაღზე ოცნებობდა,
ის გასწვდებოდა, ის მოაგვარებდა ყველაფერსა. ოცნებობდა ხმლის
სასწაულმოქმედებაზე და ხელს უსვამდა, ეფერებოდა, განა ოცნე-
ბობდა, არა, იმათს მარანში ეკიდა არსენას ხმალი. მარნიდან ვიწრო
კარი გადიოდა, ბილიკი მისდევდა, იკარგებოდა წვრილიანში. წინათ
ის მარანი როდი ყოფილიყო, არსენას ოთახი რქმეოდა, პაპა აბრამ-
სა მეგობრობდა არსენაი, იქ აფარებდა თავსა. მერე დაიღუპა არ-
სენაი, ის ხმალი იქ დარჩა ვასოს ასაღელვებლად ან აღელვებული
გულის დასაცხრობად, ვადას დასწვდებოდა და ძვრას ვერ უზამდა,
ჩაქანგულიყო. ისევ დაჰკიდებდა, მაშ რაო, ყახგი როცა არ ეკიდე-
ბოდა, მაშინაც ვერაფერი გააწყო, ყანგმოდებული ვითომ რაღა ბე-
დენა იყო!.. მაშინ პაპა აბრამის სკივრს მიეჭკეოდა ხოლმე, ახდიდა,
რაღაც თავისებური სუნი აღმოხდებოდა, ეტრატებისა, ქალაღდების
სუნი. იქ ეწყო წიგნები, ხელნაწერები, კარაბადინი, მთაწმინდელები,
პეტრიწი, ქადაგებანი, ჰიმნები, ბიბლია, სახარება, არისტოტელე,
პლატონი... ერთიმეორეზე ეწყო, გვერდებშიც ჩაეჭედათ, რა არის
ბევრი ჩაეტიოსო, ეწყო ისე, თითქოს ისევ უნდა აიტაცონ სკივრი,
ისევ უნდა გააქანონო; მესხეთიდან როგორც მოეტანათ, ისევე ეწყო,
როგორც რამ განძი, სასულიერო წიგნები სხვადაჰქონდათ, სახმარი
წიგნები. პლატონისათვის აღარ ეცალათ. ხანდახან სასწაულმოქ-
მედ სახარებას ამოიღებდნენ. იმ სახარებას სამი ხანძარი გამოვე-

ლო, ერთხელ კოდაშიც თონეში ჩავარდნილიყო, გადარჩენილიყო; ჰო, მხოლოდ იმ სახარებას თუ ამოიღებდნენ ხოლმე; ვასო მთლად ამოაპირქვევებდა იმ სკივრსა, ამოჰყრიდა, კვლავ ჩააწყობდა, ისევ, როგორც მოეტანათ მესხეთიდანა. რომ ამოალაგებდა, კითხულობდა, პეტრიწონელის სწავლანი გაისმოდა არსენას ოთახში, იოანე სოლონელის ქადაგებანი გაისმოდა:

შენი არს ცაი და საძირკუელი მისი

შენი არს მზე და ბრწყინვალებათი მისი

შენი არს მთოვარე და ნათელი მისი

შენნი არიან ვარსკვლოვანი და სვლინი მათნი.

შენი არს აერი რომელი ზრდის ყოველთა

შენი არს ქუეყანათი და ნაყოფი მისი.

შენი არს ზღოუთი და რომელნი მისგან შობილ არიან

შენი არს ყოველი სოფელი

შენი არს შესაწირავი

შენნი არიან ანგელოზნი

შენნი არიან წინასწარმეტყველნი

შენნი არიან მარტულინი

შენნი არიან რომელნი არიან და რომელნი კოულად მოსვლად არიან

შენი არს აღდგომაი

შენი არს ოუკოულადებაი

შენი არს მეოუფეებაი ცათაი

შენი არს ყოუელი რომელი ჩანს და რომელი იქმნების

შენი არს ანოუ შენგან აღუიღუა და მას მივეც

ანოუ შენ განგრძარცოუა და მას შეეცმოსე

ჩემთან საუნჯეთაგან მივეც რომელი მთხოვა მოწყალებათი

ვერ ხმა ვიყოა შენდა და მისა მამად*

და ბუყბუყებდა არსენას ოთახი, ხმალი იძვროდა, თითქოსა ლამობს ქარქაშიდან ამოვარდნასაო.

ასე ილეოდა არდადეგები, მალე ილეოდა, ძალიან მალე. სემინარიისაში დასასრული აღარ უჩანდა არდადეგების მოლოდინსა, კოდაში ხელად გაქრებოდა არდადეგები, იქიდან გზაც ხელადვე შემოაცდებოდა ხოლმე, სად იყო, სად არა, ქოჩორა ხეც აეტუზებოდა, იქ უკვე ქალაქი იწყებოდა ანუ სემინარია იწყებოდა, ქოჩო-

რა ხესთან მოსულიყო სუნი სემინარიისა, ქალაქის მხარე მოს-
ტრუსოდა ქოჩორა ხესა, იალალებისაკენ წახრილიყო, იქით გაეწე-
დინა მკლავები. ვასოც იმ ხეს ემსგავსებოდა, სული ისე ეტრუსე-
ბოდა ცალი მხრიდანა, ცალითა ღაღანებდა, — რომელი სძლევდა,
რომელი იმარჯვებდა? ხეს ასე ეტყობოდა, სიხმო სძლევდა, სიხმო
ერეოდა სილაღესა, იქით და იქით, კოდისაკენ ეტანებოდა. არ უნ-
დოდა, ო, როგორ არ უნდოდა!.. მაგრამ ვაი, რომ სურვილნი არ
ახდებიანო... სად ამოეკითხა? ხურჩინში ედო შატბერდული სახა-
რება და ქადაგებანი იოანე ბოლნელისა, — არა, იქ იმედები იყო,
ეს სადღაც სხვაგან ამოეკითხა. ან ეგებ არც ამოეკითხა, ხემ დაიქრო-
ლა, თვით ქოჩორა ხემა. ნუ ქოჩორა ხეო, ასე ნუ იტყვი, სასოწარ-
კვეთას ნუ მიეცემი. ყოველი ყლორტი უკვე დიდი რამაა, ვასო აღარ
შეგატეხს ყლორტსა, რა ვუყოთ თუ სემინარიაში დიდად ანუგეშებ-
და, მაინც არ შეგატეხს; „შემატეხე რამდენიც გსურდეს, შემატეხე,
განა მაგისგანა, ეგ კიდევეც მახარებს, შემატეხე, შემატეხე!“ —
ესეც კენესად ისმოდა. ვერ შეატეხა, იმის მაგივრად წიგნები მიჰ-
ქონდა, ჭარბული წიგნები, ლამაზი ხელით გადაწერილი, აღსავსე
ლამაზ ასოებითა, ხვეულებითა, ქარაგმებითა, იმედებითა, იმედ-
ებითა. ყლორტებს გადაუყრიდნენ ხოლმე, წიგნებს ჰო მაინც... ვაგ-
ლახ, წიგნებსაც მალე აეგო ანდერძი, ინსპექტორმა კუვშინსკიმ ბუ-
ხარში უბუცა თავი. მერე მუშტები უბრაგუნა მაგიდაზე, თუმცა მა-
ლე დაცხრა, იმის წინ ჰო საუკეთესო მოწაფე იდგა, სანიმუშო წეს-
რიგითა, თითოთ საჩვენებელი მუყაითობითა, საამაყო სწავლითა.
„შენ რო სხვა იყვე...“ — გმინავდა ინსპექტორი.

მაგრამ ვასოს არაფერი ესმოდა, გაოგნებული მისჩერებოდა ბუ-
ხარსა, იოანე ბოლნელს უკვე მორეოდა ალი, შემოხვევოდა, ჩაეკ-
ვლანჯა, დაჰხარხარებდა, სახარებას ჭერ გარს უვლიდა, ეცემოდა და
უეუოქცეოდა, კბილს ჩაავლებდა და გაუშვებდა თითქოს ემწარაო
თითქოს სულაც ჩაემტვრა კბილებით, მაინც არ ეშვებოდა, ეტეოდა
უფრო გააღმასებული, გაშმაგებული. ის უფრო დინჯად იგერიებ-
და, სძლევდა თუ ვერა?! სამჯერა სძლია, კიდევა სძლევდა?! სძლევ-
და ვასო თუ მიეშველებოდა... და ხელები წაატანა ცეცხლსა:
უმალვე კუვშინსკი გადაეღობა, — „იცოდე არაფერი გიხსნის, გაგა-
ძეებ!“... ჯანდაბას გაძეებდა, მაგრამ იქ ჰიდლის გარეშე არაფერი
გამოვიდოდა, მუშტებმოღერებული გადაჰლობოდა ინსპექტორი კუვ-
შინსკი. ჰიდლი ვასოს ბუნებისა არ იყო, ესეც იცოდა, სადაც არა

სჯობს, გაცლა სჯობს, კარგისა მამაციისაგანაო. თუმცა ამითი თავს იმართლებდა, მოკრძალებული ხასიათი დაჰყოლოდა, მუშტი-კრივი თუ ავი სიტყვა არ გამოსდიოდა, მითუმეტეს მაშინ — ინსპექტორი კუეშინსკი გააგებულებოდა, და მერე რაზე გააგებულებოდა, სახარება რად გედო ბალიშქვეშაო? საოცარია, სასულიერო სემინარიაში სახარებისათვის ურისხდებოდნენ, სემინარიის ინსპექტორი ურისხდებოდა. ნუთუ დააშავა, ნუთუ შესცდა? რა, რა შესცდა? აქაც იესოს ცხოვრება იყო, იქაცა, დღენიადაგ რომ აზუთხებდნენ: ეს უფრო ძველი თარგმანი იყო, ბევრად ძველი, უძველეს ტექსტებთან შედარებული. სხვადასხვა თარგმანებთან დაზუსტებული, მარტო ბერძნულს როდი დასჯერებოდნენ უგულმოდგინესი მთარგმნელები. მაშ უკეთესიც იქნებოდა, ბევრად უკეთესი და რაღა შესცოდა? ის რო წიგნი ქართული იყო? მერე და რაო, სიტყვა იყო ქართული, თორემ მაცხოვარი ჰო არ გამოცვლილა, ის ჰო ერთი იყო, ერთადერთი ძე ღვთისა, რომელი მოვიდა ქვეყნად კაცთა ცოდვის გამოსასყიდადო, ხალხს შთააგონა რწმენა ღვთისა და ამაღლდაო. იქაც ასეა. აქაც ასეა, მაშ რაღა შესცოდა?!

გაჭირდა პასუხი. კარგი მეხსიერება ავად მოჰქცეოდა, გონება აღევსო დოგმებითა, უკუღმართი აზრებითა და გაპხნეოდა წმინდა ფიქრები. არც საკვირველია, სწორედ საუკეთესო მოწაფე რო დაბნეულიყო, თორემ ისინი, ვინც ცუდებად ითვლებოდნენ, არც არას უჯერიდნენ რექტორსა თუ ინსპექტორებსა, ადვილად ხვდებოდნენ, — აქ მაცხოვარი არაფერ შუაშიაო, ეს მხოლოდ მარადიული მოწამეა, ისაა, ვისაც ყველა ისე აბრუნებს, როგორც მოენებება, ყველა ისე იყენებს, როგორც მოესურვებაო. მაცხოვარით გაშიწვნი, მაცხოვარით უნდა გადაგავარონო, თანაც ქვეყანას უნდა დაუმტკიცონ, ვითომც გაგანათლეს, ვითომც გაზიარეს მოწინავე კულტურასა, გაგანათლეს ველური, უენო, უწერელი, ხოლო თუ საქმეა ნოდ გამოჰფინე უძველესი ძეგლები, უძველესი პოეტური თუ ფილოსოფიური ქმნილებანი, არქიტექტურის შედევრები, ისტორიული დიდება და ყოფითი კულტურა, რაღა გამოვა, როგორღა დაირქვას წინამძღოლი, განმანათლებელი, მომვლელი, პატრონი? ეს იქნებოდა პასუხი, ნათელი პასუხი, ცუდ მოწაფეებს რომ პირზე ეკრათ, მაგრამ საუკეთესო მოწაფისათვის ესეც კითხვასა ჰგავდა, ეჭვებისაყენ სათრევსა ჰგავდა, — ვის რა ხელს უშლის ქართული კულტურა? უშლის“ ჰა? უშლის ინსპექტორ კუეშინსკის? ეს მაინც

ნეტავი რამ გაახელა?! ჰმ! თვითონ კარგახანია დაჰკარგა თავისი, სხვის სამსახურში ჩადგა და ორმაგად იღწვის, ორმაგად მეცადინეობს, ჯერ ცდილობს დაიმსახუროს, ცილი არაეინ დასწამოს, სხვა ერისაო, მერე უნდა შური იძიოს შენზე, სწორედ შენზე, თუ თვითონ აღარ შერჩა თავისი, შენ ვითომ რა წითელი კოჭი ხარ, დააგდე შენცა, არა და...თითქოს ის ცეცხლი ბუხარში რომ გიზგიზებს, კუეშინსკის პირიდან ამოდისო, ძლიერდება და ძლიერდება, მრისხანდება და მრისხანდება, ვერა, ველარ გადაურჩება, სამჯერ ხანძარგამოვლილი ამ ხანძარს ველარ გადაიტანსო.

და იღგა ვასო მხრებჩამოყრილი, თავჩალუნული, მის თვალწინ იფერფლებოდა საგვარეულო სახსოვარი თუ საგანძური, ათას თურქობას გამოვლილი, იფერფლებოდა მისი მიზეზითა, იფერფლებოდა თბილისში, სასულიერო სემინარიაში; თურქობა გამოატარეს წინაპრებმა, საზრდოს დაჰყრიდნენ და ის იყო საზრდო მათი, სამოსს დაჰყრიდნენ და ის იყო სამოსი მათი, მახლობელთ დაჰკარგავდნენ და ის იყო სისხლხორცეული მათი და აი ჩაიწვა.

ინსპექტორ კუეშინსკის ცბიერ ღიმად დასცემოდა ალი ბუხრისა, რისხვას გადაეცლო, მანუგეშებლად დამდგარიყო, — ვიშუამდგომლებ არ გაგრიცხონო, ოღონდ შემომფიცე, რო კვლავ სანიმუშო მოსწავლე იქნები, არაფერს ჩაიდენ, სემინარიის ადმინისტრაციის უნებურსო. ვფიცავო, — მოსწყდა ვასოს ბაგეს და რაღაც ჩასწყდა გულში, რაღაც ისე დიდი, რაღაც ისე ძლიერად, რო გაოგნდა, ვინ მოჰკიდა ხელი, ვინ გაიყვანა, აღარცკი ახსოვდა. მერე დასჩემდა ეს გაოგნება, ფიქრი ხანგრძლივი, ნასკვი მაინც ვერ ამოიღო. სემინარიაში ჩამორჩენილები რო ერქვათ, ისინი არალეგალურ წრეებში დაძვრებოდნენ, — წამოდიო, იქ გაიგებ ყველაფერსაო, — ეუბნებოდნენ, არც იმათ აჰყვა, მარტო დარჩა, თავის სულში ჩაღრმავდა, ჩაიფლო, წავიდა, წავიდა, ძირი ვერ იპოვნა, თურმე უსაზღვრო ყოფილიყო არსება ადამიანისა, უსაზღვრო, ვით სამყარო და თუ თავი საპოვნელი გაქვს, ვინ უწყის მიაგნებ თუ არა, როგორც რამ ვარსკვლავს, ჯერ უპოვნელს აღმოუჩენელს, ვინ იცის ვინ უწყისო...

ჰოლად განმარტავდა, ფიქრები შეესია, ექვი შეესია, გვიან შეესია და გვიანაც მიაგნო სახსარსა ცხოვრებისა. ეს საერთოდ ოთქმის, ხოლო იმჯერად გაოგნებას გაოგნება მოსდევდა, საწუხს საწუხი, კოპალესთან მოთამაშე ბიჭი ვითომც სხვა იყო, ანჩისხატი!

უბანში მოკოჭავეც ვითომ სხვა გახლდათ, მოკრივეც სხვაი, — თუმცა კრივში მხოლოდ მებარგულობდა, მაგრამ მერე რაო, მაინც ბაგაბუგი გაჰქონდა იმის გულსა, ახლა გაყუმებულიყო, გაყუჩებულიყო, თითქოს არცა ფეთქავსო, არც შეირხევასო, სამაგიეროდ თავი ბუბუნებდა, გაზუთხული თავი, სემინარიის პროგრამებით გამოტენილი, ბუბუნებდა და გუგუნებდა, ხან ყრიალებდა ან უეცრად დაიწვილებდა, თითქოს ეს არის უნდა აფეთქდეს და ეს შავი კედლები თან აიტანოსო. მაგრამ ეს მხოლოდ შიგნით, შინაგანად, გარეგნულად არაფერი შეემჩნეოდა, შეეძლო ეამაყნა კუეშინსკისა, — ჰხედავთ, როგორი ზემოქმედების უნარი შემწვევსო! სხვებსაც შეეძლოთ, თვით რექტორს შეეძლო, ოღონდ აღმოჩნდა, თურმე მაინცადამაინც არ ეამაყებოდით, აღმოჩნდა მაშინ, მოსკოვს სასულიერო აკადემიაში წარსაგზავნათა გეარები რო ამოიკითხეს... იმ წელს სამამა დაამთავრა წარჩინებითა, სამთავან პირველი ვასილი ბარნოვი გახლდათ, ამის დაფარვა არ შეეძლოთ, ამას ამაყადაც აცხადებდნენ, მაგრამ სახელმწიფო ხარჯზე ორი მომდევნო წარგზავნეს, შენ თუ გენებოს ჩაბრძანდი შენი ხარჯითაო. მე? მე რატომ? — ჩვენ აგისნითო, იდაყვი წაჰკრეს იმათ, ატესტატი ვისაც არ ალირსეს, იარე ჩვენთან, გაგაგებინებთ წამოდი, ჰა! „მევე გავიგებ...“ „გვიან გაიგებ.“ „გვიან იყოს...“ „ცხოვრება ჩაგივლის, მარტო დარჩები.“ „მარტო დავრჩე...“ ცხოველებიც ერთიმეორეს ეტანებიან, ფრინველებიცა. „იმათი არსებობა ასე რთული როდია...“ „მითუმეტეს!..“ „ღიახაც!..“ და განუდგა დიდ ცხოვრებასა ბევრი ფიქრით დამძიმებული, ბევრითა, უამრავითა. დასაწმენდი იყო ის ფიქრები, გამოსაკვეთი, ჯანლად აღგა, ჯანლად დასტრიალებდა.

მალე როდი დაიწმინდებოდა, როგორ დაიწმინდებოდა, ცხადიც აჩრდილად რო გადაქცეულიყო. ლანდების ქვეყანას დამგვანებოდა თბილისი, მოქალაქენი აჩრდილებად გამოცხადებულ იყვნენ, გადმოსულიყვნენ რომელიღაც შორეულ დროიდანა, აქ არ ედგომებოდით, უნდა წასულიყვნენ და იმასაც ეწეოდნენ. არც მისდევდა, არც იმათა ნებდებოდა, არავის აჰყვებოდა, არავინ უნდოდა, უნდა ევლო თავისი გზითა. სადმე მიიყვანდა ეს გზაცა, ვინმესთან მიიყვანდა, — დაე მიეყვანა, თავის გზას მიეყვანა, საკუთარ გზასა. და თბილისი ლანლად ამოდიოდა სიბნელიდანა, ლანდადვე წავიდიოდა სიბნელეში. ასე იყო დაისსა და განთიადისას, მაგრამ ჰოი, საოცრებავე, მზე რო კაშკაშებდა, ასევე იყო, იდგა ლანდები, იძვროდა ლანდები ან იშ-

ლებოდა, იქცეოდა აჩრდილი წარსულისა. ვილაცას უნდა შეეშველებინა ხელი, ვილაცას უნდა ჩაედგა სული და აჩრდილი გამოცოცხლებოდა. ხელს გაიწვდენდა, ეგონა, ჰქონდა ამდენი ძალა, ღრმად ამოისუნთქებდა, ეგონა ჰქონდა ამდენი სული, ეგონა და თითქოს იშმუშნებოდა გარდასული, — იშმუშნებოდა და იღვიძებდა, მიიწევდა, აკრძალული ხილისაკენ მიიწევდა, ცოდნის ნაყოფს ეტანებოდა. გონებისათვის სამოთხეს შეელივნენ პირველი ადამიანები, ცოდნისათვის უკვდავება გასწირეს. ცოდნა ის იყო, რასაც უკრძალავდნენ, გონება იქ იყო, იქ იყო აზრი სიცოცხლისა. სამშობლოს წარსულს უკრძალავდნენ, სანაცვლოდ ჰპირდებოდნენ ამქვეყნიურ კეთილდღეობას და საუკუნო სასუფეველსა, სამოთხეც ეს გახლდათ და უკვდავებაცა. მაგრამ იქვე იდგა ცოდნის ნაყოფი, მაცდურად იდგა, მაცდურად რეკდა სიონის ზარები, ისევე, ვითარცა თამარის დროსა. უფრო ადრინდელ ხმებსაც გამოსცემდა, შორეულსა, უშორესსა ქრისტეს წინარე ათასწლეულებში მიკარგულსა, მაშინდელ ერთა ხმებსაც გამოსცემდა, იმ ერთა, რომელნი მიკარგულან, რომლებთანაც ურთიერთობა ჰქონდათ უძველეს ქართველებსა: ისინი მიკარგულან, ამათ აქამდის მოუტანიათ შორეული ძახილი, უდიდესი, უძველესი კულტურა, ცეცხლში და სისხლში გამოუტარებიათ, ცრემლში გამოუღებიათ, მაინც უხსნიათ, გადაურჩენიათ, და განა რაღაო?!

ბურბურებდა კუეშინსკის ბუხარი, ცეცხლის ენები მალა იწვევდა, იწვევდა და ეტანებოდა, შემოვლებოდა, შემოჰხვევოდა, მაგრამ როდი ეპუებოდა, ლაღარში ჩაეყარა ხელები, ლაღარს ურევდა, დაეძებდა შატბერდულ ხელნაწერსა. ეწვოდა ხელები, ხორცი შიშინებდა, მაინც ეძებდა. მაინც უნდა გადაერჩინა...

უშპი ალაუნის ველზე

ასე მიეტანა ნაკრძალსა ისტორიულ საბუთებს აგროგებ-
და, ეთნოგრაფიულ მასალასა სწავლობდა, კოპალობის
სურათებს აღადგენდა, შარდენის მოგზაურობასა სთარგმ-
ნიდა, ადგილებს აზუსტებდა არქეოლოგიური გათხრები-
სათვის. შლიმანის საარაკო წარმატებებმა, ლეგენდარული
ტროას მიგნებამ, მეფე აეტისის სასახლისა და ამბრის
ციხის აღმოჩენის იმედი ჩაუსახა. მაგრამ მას დიდძალი
ფული უნდოდა და მხოლოდ იმდენად დაატარებდა გულში,
ან სიტყვას ჩააგდებდა სასუფიერო სასწავლებლის მას-
წავლებლებთანა. ისინი ხელს ჩამოისვამდნენ სახეზე,
თითქოს სიზმრიანი თვალები უნდა ამოიწმინდონო. ისიც
ღადუმდებოდა, ისევ ეთნოგრაფიულ მასალებს მიეცე-
მოდა, ხალხურ გადმოცემებსა სწავლობდა, მანამდისა,
დიდი გათხრების დაწყებამდისა, დიდი სამეცნიერო სამ-
ზადისიც იყო საჭირო, ფულიცა, — არ დაგავიწყდეთ, მაგ-
რამ სამეცნიერო სამზადისისთვის მაინც არ უნდოდა
ფული.

მკვერმეტყველებაზეც ოცნებობდა, თავს ადგა იოანე
ბოლნელის ლანდი, თავს ადგა და თავსაცა სცდიდა, —
მასწავლებელთა შეკრებებზე გამოდიოდა, დაკრძალებ-
ზეც გამოდიოდა, საზეიმო შეკრებილობას მიმართავდა
დინჯადა, დამაჯერებლად, შთამაგონებლად. უსმენდნენ,
უწონებდნენ, აქეზებდნენ, ეგება მართლა მკვერმეტყვე-
ლად უფრო ევარგნა, ეგება ამითი უფრო მეტი სარგებ-
ლობა მოეტანა თავისი ხალხისთვისა? გადასაწყვეტი იყო,
რა გზას დასდგომოდა, აღარ იცოდა, სად უფრო მეტ
უნარს გამოიჩენდა, სად გაუმარჯვდებოდა? ისტორიაში,
ეთნოგრაფიაში, არქეოლოგიაში, თარგმანებში, მკვერმეტ-

ჯგულებასი თუ... თუ მწერლობაში? ორიოდ მოთხრობა უკვე გამო-
ეკვეყნებინა, გამოექვეყნებინა ეთნოგრაფიული წერილებიცა. ეთნოგ-
რაფიულ წერილებს როგორაც ბელეტრისტიკის სუნი უდიოდა. ის-
ტორიული მინაგნებიც გამოექვეყნებინა, ამას მასალების სუნი უდიოდა
უფრო, ვიდრე კანონზომიერების დადგენისა. თარგმანიც რაღაც სხვა
რამისათვის სამზადისსა ჰგავდა. ეს მერე გაირკვა, თორემ მაშინ უდი-
ლამოდ მოჩანდა ეს ყოველივე, იმდენად დიდი იყო შინაგანი ძალა,
იმდენად ძლიერი იყო შფოთვა სულისა. ეს ჯერ კიდევ არა ჰგავდა
კუეზინსკის ბუსარში ჩაყრილ ხელებსა, ცეცხლში არეულ შიშველ
ხელებსა, ჯერ არ დასწვოდა ხელი, არ მოსდებოდა ალი, ისე სახალ-
ხო ღვაწლი არ გამოვიდოდა.

დრო არ იცდიდა, მიჰქროდა ეს დაუდგარი და უღმობელი. მო-
იჯანღებოდა ცივი და მოიკრიალებდა, დაიბურებოდა ალაზნის ველი
და აელვარდებოდა; და ეს თურმე დროთა ფასობდა, დრო გადიოდა
ამ ცვალებასი. დრო ცვდებოდა, ფიქრი მაინც ვერ ამოხვეულიყო.
მართლაც ბევრი დრო შემოაცვდა იმ შატბერდული ხელნაწერის
დაწვის შემდეგ, ძალიან ბევრი, — სასულიერო სემინარია ჰო დაამ-
თავრა, მერე იმავე წელს თუ არა, მეორე წელს მაინც აღირსეს
მოსკოვს წარგზავნა, ისიც მოათავა, ბიბლიოთეკაში ამოირთვა სუ-
ლი, წიგნებში ამოირთვა, ისე მოათავა; შემდეგ ახალსენაკს გაამწე-
სეს სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველის თანაშემწედ,ა,
იქიდან იმარჯვა, თბილისს გადავიდა სასულიერო სემინარიის ინს-
პექტორის თანაშემწედ,ა, თითქოს რკალი შეიკრა, თითქოს იმას
იქით გზა აღარ იქნებოდა, ჟოჩორა ხეც აღარ მოჩანდა კრწანისის
მთაზე, თითქოს იმ კედლებში უნდა ამოსვლოდა სული, მაგრამ მაინც
გულს ინუგეშებდა, — ლუკმაპურისთვის, ლუკმაპურისთვისაო, მთა-
ვარი ის არის, ის დიდი ნაკრძალი, ისტორია საქართველოსიო, და
გულმოდგინედ იწაფებოდა დიმიტრი ბაქრაძის ხელმძღვანელობთა.
მაგრამ ჰმ! ერთხელ, ჰო გახსოვთ, ზაქარია ბარნაველია ბალიში
ესროლა სემინარიის რექტორსა და ტოლათსოფელში ამოაყოფინეს
თავი; ვასო გარეგნულად არ იყო ბობოქარი, არავის წინააღმდეგ ხე-
ლი არ აღუმართავს, ოღონდ რექტორ ჩუდუცკის იოსებ ლალიაშვილ-
მა ჩასცა ხანჯალი, ხოლო იმას, ინსპექტორის თანაშემწეს, თელავს
უკრეს თავი. თითქოს გაერკვია თუ რა უნდა ეკეთებინა, კვალში
ჩამდგარიყო, საქმე აეწყო, მეცადინეობა აეწყო და უეცრად მოიშა-

ლა... ჯანდი მოედგა ცივსა, შავი ღრუბელი იცოდა ცივმა, ჯერ ოდნავ აიძვრებოდა კრიალა ზეთავი, გაბაცდებოდა, მერე აიხვევდა ნაირფერებსა, მუქფერებსა, ჩაიქუფრებოდა და გრგვინვას რო მორთავდა, გვეგონებოდათ, ეგ არის მიწაცა და ცაც ერთად იქცევაო.

სხვები ღუქნებში ეფარებოდნენ, ღუღუქის ხმებში გაეხვეოდნენ, შესტურავდნენ ზღაპრულ სამყაროში, ის იჯდა სოლომონ ლიონიძისეულ სასახლის აივანზე, იჯდა ან ბოლთასა სცემდა, წვიმის ხმაურში ფეხის ხმაურიც გამოეხვეოდა, მოძველებული იატაკი იშმუშებოდა, თითქოს გაძლება გასჭირებიაო; უფრო ძლიერი ნაბიჯებისთვისაც გაუძლია, ოღონდ მაშინ სხვა იყო, ამასაც გაუძლებს თუ ისეთივე ნაბიჯი იქნება, ისეთივე სოლომონს რო ჰქონდა, ნაბიჯი და სიტყვა, ძლიერი, მკვეთრი. დაცარიელებული სასახლე სოლომონისა თითქოს ღალატებდა, ბუბუნებდა, ღუღუნებდა, — „ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა?“ ღალატებდა, მკვეთრმეტყველებდა, აქეზებდა შემესიტყვეო. ძნელი იყო შეაასუხება. განთქმულ ორატორს მაშინაც იოლად ვერ შეეებოდნენ ხოლმე, სათითაოდ ვერ შეეებოდნენ, მხოლოდ გუნდგუნდად თუ ესეოდნენ, ყვირილით თუ შეედავებოდნენ, როგორც მაშინ, მეფე გიორგი სულს რო ებრძოდა. სარდალმა იოანე ორბელიანმა გავლენიან პირთ მოუწოდა: „დაშთეს რუსთა მეფობა, ნულარ გვინდა მეფედ დავითი,“ — განაცხადა სარდალმა, ხმა დასცეს სხვათა, ნულარ გვინდაო. მუხრან-ბატონის წაქეზებით რატიშვილმა ბევრი რამ კადნიერიც დააყოლა მეფის მემკვიდრის სააუგოდა, „მაშინ მუნ მყოფმან ოურქესტანიშვილმან იოსებ გაბედვით სტუქსა რატიშვილი და აყვედრა მას კადნიერებითა მის მეფის ძის დავითისათვის სიტყვა. ზრდილობითი საუბარიც დაიკარგა დროთა ამათა შინაო.“ ეს იყო მხოლოდო, მღვდელმა თურქესტანიშვილმა ასე გამოსთქვა ურჩობა შეთქმულთაღმი, ვერავის გაეგებდა სიმაართის თქმაო, მხოლოდ „სოლომონ ლიონიძე, ვითარცა ღოზი გარემოცული მტერთაგან იბრძოდა ქვეყნისათვის, მეფობისა დაუკარგველობისათვის“. სწორედ მაშინ წარმოთქვა ის განთქმული სიტყვა, ცარიელი დარბაზები რო გამოსცემდნენ: „ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა? ბატონებო, იყავნით ფხიზლად; ჯვარცმულისა მადლმა, იღუპება ქვეყანა უშველებლად... მოდიოთ გონებას, დაფიქრდით და შედით საქმისა ბჭობაში, დავითისა მემკვიდრისა მტერობისათვის, რად უნდა შეექმნათ მტერი ქვეყანასა ნამუსიანად უნდა ვიყვნეთ ქვეყნისათვისა და მეფობისათვის...

ღვთის გულისათვის მოითმინეთ და სულგრძელობითა და დამშვიდებით მოვილაპარაკოთ...“*

როგორი იქნებოდა ის სიტყვა, სიტყვა მტრებით გარემოცული-სა, რა ოსტატობა, რა ხელოვნება დასჭირდებოდა? ხელოვანი გახლდათ სიტყვისა, თქმისა, მაგრამ მაინც როგორი ხელოვანი უნდა იყვე, მსმენელთა შორის მომხრე თუ არ მოგეპოვება? აქ შეიძლება ხელოვნება არა კმაროდეს, ეგებ ამასაც თავისი მადლი უნდა, თანდაყოლილი? ჰა? მადლი! მადლი! გამოსცემდა დარბაზები. მადლი? როგორი? როგორ იტყოდა, ასე? — „ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა?“ — ოდნავ ხელს ასწევდა, თითქოს უნდა განეგრძო, მაგრამ ხელი შუბლზე წაუვიდოდა, გადაისვამდა შუბლზე, გამოერკვეოდა... აქეთ ცარიელი დარბაზები, იქით ბალი ახმაურებული წვიმის ქვეშა, ვთქვათ, მოყრიაშულე ხალხს მიემგვანოს, მოყრიაშულეს, მოწინააღმდეგეს, დაიბყრობდა, დაადუმებდა ძლიერი სიტყვითა, — „ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა!“ შშშრრრრრ... შრიალებდა ხეები, შხააუნობდა წვიმა, მოთქრიალებდა ნიაღვარი, განა ნაკლები იქნებოდა, (გუგუნი ხალხისა მეტიც იქნებოდა), მიმართე, უთხარი, ეგება ბუნებამ უფრო გაიგონოს; კაცი ბევრჯერ თავის მტერია, ბუნებამ არ იცის მტრობა თავისაო; უთხარი, დემოსთენეს გამარტოვდებოდა და ისე იწვრთნებოდა საორატოროდო, ბუნებას მიმართავდა, სტიქიონებს მიმართავდა, კაცნიც ჰო ისევე ამძვინვარდებიან ხოლმე სიტყვამ იცის ამძვინვარება, სიტყვავე აქცევს თვინიერადო, თუმცა მოქმელს გამგონე უნდაო, ოღონდ მოქმელიც არის და მოქმელიცაო: „ღირსნო სენატორნო, დასძაბეთ ძარღვები, მთელი თქვენი ძალა და უნარი დასძაბეთ, რათა იხსნათ სახელმწიფო, გაითვალისწინეთ ყოველი ქარიშხალი, რომელთა შევფუყდებით, თუ ვერ იფრთხილებთ, თუ ზომიერებას ვერ გამოიჩენთ“...**

სოლომონ ლიონიძის ნათქვამივითაა, ოღონდ სიტყვები ციცერონისაა, იტყოდა და ძალაც შესწევდა, კონსული გახლდათ, იტყოდა და აღანთებდა, საქმესაც თან მოადევნებდა, იტყოდა და სიტყვით თუ ვერა, ძალით დაითანხმებდა. სოლომონ ლიონიძე მრჩეველი იყო მეფისა და ძალოვანი გახლდათ სიტყვა მეფის მრჩეველისა. ხელოვნებაო, ამბობდნენ, მაგრამ ძალა ამადლებდა ხელოვნებასა. იმას რაღა ძალა ექნებოდა, რა ძალა მოჰყვებოდა სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებელსა? თუმცა ქალთა პროგიმნაზიაშიც ჰო ასწავლის? ჰმ, ვითომ რაიმე დიდ პარტიას უდრიდეს, —

ვერაფერი საყრდენია, ვერაფერი სარბიელია. ეგება მასწავლებლობა არ უნდა აერჩია. ეგება ვეჭილობა უჯობდა, — მხსნელად მოველინებოდა უბედურთა, თვით აშკარა დამნაშავეებსაც გადაეფარებოდა, ქვეყანას დაუმტკიცებდა, რო ისინი უმწიკვლონი იყვნენ, მხოლოდ ცხოვრების უკუღმართობას მიეყვანა დანაშაულამდისა. ხალხი ვაუგებდა. ისინიც გაუგებდნენ, თვით ისინიცა, ვინც მსაჯულებად მოვლენილიყვნენ, გაუგებდნენ და არც დაუთმობდნენ, დაუდებდნენ ზღვარსა. როგორი იქნებოდა ეს ზღვარი, — სულერთია, უარესიც წარმოიდგინება, უმცირესიცა. უმცირესიც რო ყოფილიყო, ხელი მაინც შეეკვრებოდა, ყველას მაინც ვერ აღმოუჩენდა შემწეობასა. ეგება შემდგარიყო პოლიტიკურ სარბიელზე? ვის დაყრდნობოდა, ვის წასძლოლოდა? ესეც არ იყო, სიტყვის ძალო, ნათქვამია, მაგრამ გარეგნული შთაბეჭდილებანიც ჰო ბევრი რამაა ორატორულ ხელოვნებაში, — შეუძლიან აფეთქდეს, აენთოს, შეიშალოს? უფრო ღაღადი შეუძლიან, ხოლო საამისოდ საეპისკოპოსო კათედრაა გამზადებული ბოლნისსა, სხვაგანაც არის, ოღონდ რახან იოანე ბოლნელი მოსწონს, პირველადვე ბოლნისი ამოჰყვა ფიქრსა. ჰა? საეპისკოპოსო...

და ისევ ჯანლი იდგა ცივის მთაზე, ჯანლი მძიმე, ნადიკვარზეც ჩამოსულიყო. ძნელი გამხდარიყო არჩევანი სარბიელისა. ხოლო სოლომონ ლიონიძის სასახლეში დუღუნი გუგუნად იქცეოდა: „ლექსი „მეფე“ დადუმდა აქა?“ გუგუნი — კვნესადა, რადგან ორატორული ხელოვნება რაღა ბედენა იყო, ძალა როცა აღარ მოსდევდა მეფის მრჩეველსა, მეფე სულსა ლაფავდა, გავლენიახი პირები დაჯგუფებულიყვნენ, ღვარძლსა და შურს დაეჯგუფებინა. დაჯგუფებულიყვნენ და შესეოდნენ ერთიმეორესა, შესეოდნენ გააფთრებულნი, აღვირაწყვეტილნი, ყველა თავისკენ ეწეოდა ისედაც დაწეწილ ქვეყანასა და თუ თვითონ ვერ დაინარჩუნებდა, დაეუცხონი დაპატრონებოდნენ ბაგრატივანთა ტახტსა. საღლა იყო ძალა სოლომონ ლიონიძის მჭევრმეტყველებისა? განალა ხელოვნება მოკლებოდა ან სიმართლე აღარ იყო იმის სიტყვებში, დავით მემკვიდრეს რო მიმართავდა: „დასამშვიდებლად მეფობის და აღრუთლობის დასაცხრომელად, მიიღე ზომა მტკიცე, ჰქმენი რაც არის საქმნელი, აჩვენე ძალი და ძლიერება, გმართებს აწ გმირობა: დუმილი შენი და სისუსტე, რაღაცა აძლიერებს შენთა მეტოქეთა, დაეცზარი და მეხი... ნუ ჰჰარგავ მეფობასა და წუ ღუპავ ქვეყანასა.“* არ

მოკლებოდა არაფერი, არცა მხვეილი, არცა "თაგოხება, მაგრამ ინგრეოდა ტახტი ბაგრატიონთა, მეფე აღარ იყო, მეფის მრჩეველი რაღა ბედენა იქნებოდა, რაოდენი ხელოვნებაც უნდა ჰქონებოდა მკვერმეტყველებასა?

თუმცა შემდეგ საპყრობილეში რომ ჩააგდეს, — დავითმა ჩააგდო, — იქიდან ამოჰქუხდა იმისი მღელვარე სიტყვები, ამოჰქუხდა და ატორტმანებდა ხალხსა: „დავითმან დაღუპა ოჯახი მეფეთა, გამოს-ქრა ყელი მეფობასა და დაამცირა ერი თვისი და თვით თავი თვისი.“* მაშინ უკვე სახალხო ორატორი იყო, განა ჰრჩეველი, განა მსაჯული, — სახალხო ტრიბუნი, და ყური მისკენ მიეპყრო ხალხსა... და გუგუნებდა ლიონიძის დარბაზები, ცარიელი დარბაზები. — მძიმეა! მძიმეა! თუ მძიმეა, იოანე ბოლნელის ქადაგებებს გამოსცემს და ეგ იქნება გამოთხოვება ამ სასახელო ხელოვნებისა. სხვა გზას მიმართავს. სხვასა?! რაღა უნდა, მასწავლებელია! არა კმარა?! არა, რაღაც სხვა უნდა, მეტი უნდა, მეტი შეუძლიან და იმიტომაც მონდომებია მეტი.

მაგიდაზე აწყვია მოწაფეთა რვეულები, გასასწორებელი რვეულები. ესეც კარგია, რატომაც არა, კარგია, მაგრამ ცოტაა, ძალიან ცოტა! ჭანლი ჩამოსულა ნადიკვარზედა, იქ დეკიანები იქნებოდა, დეკა გამწყვარა და ნადეკარი ანუ ნადიკვარი შერქმევია. იმისი დაკვირვებაა, იმისი ნაკვალევთაგანია. ცოტა რამ არის, მცირე რამ გამოკვლევად ითქმის. ერეკლეს უყვარდა დეკაზე შემწვარი მწვადი, თეიმურაზსაც უყვარდა, სხვა კახთბატონებსაც ეყვარებოდათ, — პირისგემო იცოდნენ კახთბატონებმა, — დეკას იქიდან ჩამოატანინებდნენ, ეგება ხელოვნურადაც გაეშენებინათ, ეგება ბუნებითაც იყო, ყოველშემთხვევაში უკვე გამწყვარა, დეკიანი ნადიკვარად გადაქცეულა. ჰო, მისდით, მიჰყე და ისტორია გამოვა, ისტორია ნადიკვარისა. „ივერია“ გამოაქვეყნებს, მკითხველები წერილებს გამოგიგზავნიან, ყოჩაღ, ბარაქალა, რა მარჯვედ მიგიკვლევიანო. ჰო, ასეთნიც არიან. მცირე რამისათვის რომ წაგაქეზებენ, აგავსებენ აღტაცებითა, არიან ასეთნი, რა ვუყოთ მერე, კაცნი არიან; დიდ ღვაწლს რომ გაგიბიბრებენ, ისეთნიც ჰო არიან, რა ვუყოთ მერე, კაცნი არიან. მხოლოდ სად არის ეს დიდი ღვაწლი, სად არის, თორემ დაე გაგიბიბრუონ, დაე ჩაგქოლონ, ის მწარე როდი იქნება, როგორცა ქება მცირე რამისთვისა, მხოლოდ სად არის, სადა?! „ლექსი“ „მეფე“ დაღუშდა აქა? — ამასღა გამოსცემდა სოლომონისე-

ული დარბაზები და მოწაფეთა საკლასო რვეულები მაგიდაზე აღარ ეტეოდა.

იქ ყვავილებიც აღარ ეტეოდა, — ყელ-ყელა ლარნაკებში ქათქათებდა შროშანი, ვარდი ნაირფერი, თუნდაც ზამთარი ყოფილიყო, ვარდი და ია ღაღანებდა იმ მაგიდაზე, ფანჯრის რაფებზეც შემორიგებულყო. ყვავილთა სიყვარული კოპალეს მინდვრიდან რომ გამოჰყოლოდა, უფრო გასჯდომოდა, უფრო გასჯდომოდა და ყვავილთა დედოფალიც ასდევნებოდა, ასდევნებოდა თუ გამოსცხადებოდა. იქ დაჰქროდა, მსუბუქი ფეხებით გადაირბენდა ყვავილებზე და მსუბუქსავე ფრთებს აჰყვებოდა მაღლა, მაღლა, კრიალა ფერებში გაიშლებოდა, უსაზღვრობას მიერქმოდა უსაზღვრო სწრაფვის შთამაგონებელი; აქ აღარ დაჰქროდა, ყვავილებში გახვეულიყო, ყვავილებში ჩამჭდარიყო ორ კაფეს შორისა, ევროპულსა და აზიურ კაფეებს შორისა, საყვავილე გაეხსნა, პატარა ქალაქის გულში მოეტანა მინდვრის მშვენება და სილამაზე. ზევით და ქვევით ქულბაქები გაჰიმულებოდა, წინაც ჩასდევდა ქულბაქები, სამკერვალოები, სავაჭროები, სავსე სანოვაგითა, ნაირგვარითა, ნაირფერითა, ენამოქარგული ვაჭრებითა, — აბა აქეთ, აბა აქეთა პატივცემულ მასწავლებლო. ის მხოლოდ თავაზიანად ჩაუვლიდა, მოწონების თვალს გადაჰყარავდა გადმოწყობილ საქონელსა და მიიჩქაროდა, მიეშურებოდა, კაფეებისკენ მიეშურებოდა. სირაჯხანებიდან გამოსძახებდნენ, მორბედებსაც დაადევნებდნენ, მაგრამ ვერავინ შეაყოვნებდა, მიექანებოდა მაღალი, ბრგე, გრძელნაბიჯიანი, მიექანებოდა მითუფრო თუ ზამთარი დამდგარიყო. გაზაფხულობით ყვავილები ნადიკვარმაც იცოდა, ფერდობები ივსებოდა კოპალეს ყვავილებითა, მხოლოდ ყვავილთა დედოფალი არ ჩამოდიოდა, აღარ დაჰქროდა, აღარ ადიოდა, აღარ ეწეოდა.

და მერე იქ, კაფეთა შორის აღმოაჩინა ყვავილთა დედოფალი, თურმე ჩამოსულიყო, სულაც მიწაზე ჩამოსულიყო, მაშ რაო, სად უნდა ყოფილიყო ყვავილთა დედოფალი? ზამთარ-ზაფხულ ყვავილებით აღვსილიყო ან კი უამისოდ როგორ უნდა ყოფილიყო ყვავილთა დედოფალი? მხოლოდ ეს არის, ყოველთვის იჭდა უამრავ ყვავილთა შორისა იმ უამრავ ყვავილთა სახელები იცოდა, ყვავილთა ასულის სახელიც უკვე იცოდა, ბაბუცა რქმეოდა, ოღონდ რად იჭდა, რად აღარ დაფრენდა, ეს აღარ იცოდა. ეცნაურებოდა ეს ლამაზი სახე, ნათელი თვალები, ყვავილებივით ნათელი, ნაზი, უნ-

დოდა მსუბუქი ფრთებიც ეხილა, მსუბუქი ფრთებიცა იქ, კოპალეს მინდორზე რო დაანიაებდა, ნაცნობი ფრთები, ნაცნობი ფეხები, ტანი რხეული, ღაზნეკილი ნიავეითა. მაგრამ ჭფარავდა ყვავილნი, მხოლოდ თვალნი მიჰნათებოდა. მოითხოვდა იმას, იმას, კიდევ სხვასაც, შორს რო იყო, ისეთს ირჩევდა. ის არ აღებოდა, არც შუქს მოიკლებდნენ თვალნი, შევირდებს იხმობდა, ისინი მიაართმევდნენ, შეურჩევდნენ, წაუღებდნენ. ბალნარში გასვლას მოინებებდა, იქაც შევირდნი წაუძლებოდნენ; როგორც უნდა გაეპარებინა თვალები, სულერთია ყვავილები ესვია, ყვავილები იყო, სხვა არაფერი. ბალნარი წალკოტსა ჰგავდა, იშვიათის ხელოვნებით მოხატულიყო, ყვავილთაგან ხატნი გამოეყვანათ, კაცთა, ფრინველთა... მომხიბლავიყო ხატი თამარისა, მცირე რამ ფერდობზე რო ესვენა. ზამთარ-ზაფხულ ნირუშლელ იყო ის ხატი ყვავილთა, მიწის წვენი რო მოიკლებდა, სხივი რო მოიკლებდა, მაშინ ხელოვნური ყვავილებითა ჰქარავდა ბაბუცა, ოსტატი გახლდათ ყვავილებისა, თითებში ამოსციოდა ყვავილები. განა ძალასა ხმარობდა, შთაბერავდა და თითნი აუყვავებოდნენ მყისვე, მაშინვე, ანკი სხვანაირად როგორ იქნებოდა, ის ჰო ყვავილთა დედოფალი გახლდათ.

თაიგულებს უკონავდა ყვავილთა დედოფალი: „ოღონდ მითხარი, რისთვის გინდა, ნიშნობისათვის? ქორწილისათვის? დაბადების დღისათვის? სატრფოსათვის, რომლისთვის ჯერ არ გაგიმხელია? თუ რომელსაც გაუმხილე, შეჰხარი, შეგხარის? მითხარი, მეყვავილესთან გულახდილი უნდა იყვე, როგორც აღსარებისას წმიდა ტაძარში. ყვავილი სარკეა სიცოცხლისა და თაიგულშიც ის უნდა გამოისარკოს, რასაც გაუხარებხარ, მითხარი? ჰა? რა გულდახურული ბრძანდები!...“ „სატრფოსათვის...“ „...რომლისათვის ჯერ არ გაგიმხელია, სწორედ ისეთსა ვკონავდი, ჰხედავ, უთქმელად მესმის ყოველი“. და მიაართვა დიდებული რამ თაიგული. თავის გარშემოც ისეთივე ყვავილებს ირტყამდა, სხვა რამეს ამბობდა, სხვა რამეს ტიტინებდა, თვალები უფრო მეტს ამბობდა, ცეცხლიანი თვალები, ყვავილოვანი ნდომით აღსავსე თვალები. თითები ირხეოდა, თვალებზე უფრო ცეცხლოვანი თითები, განა მოჩანდა, ყვავილთა რხევით შეიმჩნეოდა იმათი რხევა, ყვავილნიც დადგებოდნენ, რო გამოინაკეთებოდა დიდებული თაიგული; ფიქრებით სავსე თაიგული, მეტყველი თაიგული; თუ ბაგეს ვერ უთქვამს, რა ვუყოთ მერე, არიან ასეთი მღუმარი ბაგენიცა, მაშინ ყვავილნი ჩაერევიან,

იმეტიჩრებენ, ყვავილებს ყველაფერი ეპატიებათ, მეტიჩრობაც ეპატიებათ. და ხმა დადიოდა პატარა ქალაქში და გამთავნებული ოჯახები შურით შეპყურებდნენ ერთიმეორესა, აბა სად შედის ის თაიგულები. აბა სადაო!

არსაით მოჩანდა და ექვი იზრდებოდა, ექვს შური ასდევდა, იბერებოდა, აზვადებოდა, რალა შეაჩერებდა შურის ზეავსა... ყვავილთა დედოფალმა იცოდა, არავეისთვის იყო განკუთვნილი ის ყვავილები, — რალა ყვავილთა დედოფალი იქნებოდა, ამდენიც თუ არ ეცოდინებოდა. ასეთ ვაჟაკს ელოდა, ოცნება ასეთს უქარგავდა, ასეთ ვაჟაკზე ებუტბუტებოდა ყვავილებსა და მოვიდა, მოვიდა ყვავილებში ყვავილთა სიყვარულითა, იხილა ყვავილებში ანთებული თვლები, გაოცდა, ჭერ გაოცდა, მერე აღეგზნო, შემოენთო ცეცხლი ყვავილთა დედოფლისა, შემოენთო და ჩაფერფლა იქვე. ვაჟაკს ამდენი არ შეუმჩნევია, იგრძნო ყვავილთა დედოფალმა, ანკი მაშ რაო, რა გამოეპარებოდა ყვავილთა დედოფალსა; არ შეუმჩნევია და არც ამჩნევინებდა, ისევე ენთო ყვავილებში და უკონავდა სატრფიალო თაიგულებსა. ყოველდღე ელოდა, ისიც მიდიოდა, აქეთ ეწეოდა კოპალე, მოღალანე ყვავილნი და მონიავე დედოფალი ყვავილებისა, ახლა რა თაიგულებში გამოსკენილიყო, თაიგულთაგან აღარ გამოირჩეოდა. ქალაქში ხმა ისევ დადიოდა, პატარა ქალაქში პატარა ხმა დიდად იზრდებოდა, მაგრამ არ იყო მთხრობელი, სად მიდიოდა ყვავილები ტრფიალებისა. ყოველშემთხვევისათვის მაინც ჩააწვეთეს, — ეგ მშვენიერი ყვავილები კარგა გვარიან კუზს უმაღავენ მაგ საწყალ ბაბუცასაო, — განა განზრახვითა ან რაიმე ექვითა, სიფრთხილისათვის, სიფრთხილეს თავი არ ასტკივაო. ვითომ არც ეუცნაურა, ვითომც იცოდა, ვითომც აინუნში არ ჩაუგდია, სიტყვა გადუგდო, გაუქილიკა, ოღონდ მარტო რომ დარჩა, ველარ წარმოისახა კოპალეს მინდორი მობიბინე ყვავილებითა, ველარც მშვენიერი ასული, მონანავე და ცადასული. რა კარგი იყო, რა კარგი, რად დაუკარგეს სიფრთხილისთვისო... რა კეთილნი ყოფილან, როგორა ზრუნავენო.

ეწყინა, გაწყრა, თავისთვის გაწყრა, ლიონიძის დარბაზებში ჩაიდუღუნა, აჰყვა, ჩაჰყვა გრძელ აივანსა და ჩაიფიქრა ქადაგება — არამკითხე მოკეთეთათვისა — იოანე ბოლნელის წყობისადა. მიჰქრა მირინდება ზღაპრული და საყვავილემ კაფეთა შორის თავისი ნამდვილი სახე მიიღო, — მაინც ლამაზი, მაინც თვალის მომატყუებე-

ლი, ოღონდ ზღაპრული როდიდა, ან რაღა უნდა ყოფილიყო საწყალი ბაბუცა, ზღაპრული ბურუსი ა.უ ჩამოსცილებოდა. იქით ველარ ჩაივლიდა, ვერ შეჭხედავდა გადაწმენდილი თვალებითა. მაშინ თვით ბაბუცამ აახლა თაიგული, განსხვავებული, მეღერი, აღმტაცი, ბარათიც მიატანა: „ვიცი, დრო არა გაქვს, ნურც შეწუხდები, შინ გამოგიგზავნი ხოლმე. ესაა თაიგული — გამელავნება სიყვარულისა. მივმხვდარვარ თუ სხვა უნდა გამომეგზავნა?“ მიმხვდარხარო, დაბარა შეგირდსა. და ხმამ გაჟონა პატარა ქალაქში. დაიჯერეს, არც დაიჯერეს, მაინც დაფაცურდნენ გამთავნებული ოჯახები, სადარბაზო ბარათები აახლეს, მეჯლისები გამართეს, იწვევდნენ ვახშმად, იწვევდნენ გასასეირნებლად წინანდალსა, შუამთას, დედათა მონასტრის სანახების მიმოსახილველად, იყალთოსა, შუასაუკუნეების აკადემიის ნანგრევთა სანახავად, ალავერდსა, კიდეც სად არა; ერთი სიტყვით იწვევდნენ და იწვევდნენ, ევგენი ონეგინის ბუნების ადამიანიც ვერ აუვიდოდა ამდენ მიწვევასა. საიმისო არ გააჩნდა, არცა ხასიათი, არცა დრო, არცა სიმდიდრე, არაფერს დაგიდევდნენ, მაინც ეწეოდნენ. ისიც ზოგს აჰყვა, ზოგს ვერა, უფრო მეტს ვერა და შეარქვეს უკარბელი, თქვენ წარმოიდგინეთ, უემურიცა, ხელი ჩაიქნიეს, ვერც ჩაიქნიეს, — ვაჟკაცი გახლდათ მშვენიერი, ვაჟკაცი საცოლედ და თელაველი დარჩენილი თუ მოწიფული ასულები ჰქუასა ჰკარგავდნენ, მშობლებს ძალას ატანდნენ, ძალას იტანდნენ მშობლებიცა, ერთიმეორეზე უკეთეს მეჯლისს აწყობდნენ, მაგრამ იმ მეჯლისებს სწორედ ის აკლდა, ვინც ჩაეთქვათ: ან ტყეში დაეხეტებოდა ან წყლის პირებზე, ან ბოლთასა სცემდა სოლომონისეულ სასახლეში.

სადაც უნდა ყოფილიყო, საკუთარ თავს დაეძებდა, მოწოდებას დაეძებდა, ძალა მოსწოლოდა, თუ ვერ გაიტანდა, დაიჯახებოდა, საკუთარივე ძალა დასჯახნიდა. ხოლო იქ ელოდნენ თვალწყალიანი ასულები, მერე გზას მისცემდნენ იმ თვალთაწყალსა, შუამთაში წავალთო იმუქრებოდნენ. ისევ მიჰქროდნენ მოპატიჟენი სოლომონ ლიონიძის სასახლისაკენა, თაიგულებიც ისევ მიჰქონდათ, მაგიდებზე, რაფებზე, მოაჯირებზე, ყველგან ეყარა ყვავილები, სადარბაზო ბარათებიცა, საყვედურის ბარათებიცა, ისეთი საყვედურისა, მუდარას რო უფრო ჰგავდა, რაც იყო, იყო, დღეს მაინც გვეწვიეთ, თბილისიდან იქნებიან, თვით მეფისნაცვლის კანცელარიის უფროსი იქნება ჩვენთანაო. მომლოდინე ბიჭს საბოდიშო ბარათს გაატანდა და მოწაფეთა რვეულებს ჩაუჯდებოდა.

ქალთა პროგიმნაზიის მოსწავლეთა რვეულებსაც ყვავილების
 სუხი ასდიოდა, ფურცლებშუა ჩაეტანებინათ ყვავილები. სას-
 წავლებელშიც ყვავილებით შეეგებებოდნენ ხოლმე უფროსკლას-
 სელნი, მოწიფული გოგონები, მაგიდაზეც დაუხვავებდნენ, კულუ-
 ლებშიც იტანდნენ ყვავილებსა და, როცა მასწავლებელი შეცდო-
 მებს მიუთითებდა, ჩამოვარდებოდა ვარდიანი კულულის, დაეცემო-
 და ისეღაც აწითლებულ ფურცელსა. მასწავლებელი რვეულს წინ
 გასწევდა, გოგონებიც გაიწევდნენ, ვითომდა რაო, გულისყურით
 ჩავფლულვართ შენიშვნებშიო, ხოლო ის მოუსვენარი კულულები
 ისევ ჩამოცვივოდნენ, ისევ და ისევ. ო, ეს მოუსვენარი კულუ-
 ლები!.. სხვა რამ ვერაფერი იგულისხმა, თუმცა გოგონები მზად
 იყვნენ სართელოდ, როგორც პოეტი იტყვოდა, მაგრამ მოწაფე-
 ები ერქვათ და მასწავლებელი მხოლოდ წითელი მელნით აჭრელე-
 ბულ ფურცლებს დაჰუტრებდა, იმათ წითელი მელანიც ახარებ-
 დათ, მცდარი წინადადების ქვეშ გავლებული ხაზიცა, უფროსების
 ნათქვამი, მამიდებისა, დეიდებისა თუ უფროსი დებისათვის ნათ-
 ქვამი ელანდებოდათ, უხალისდებოდათ ახლად აშლილი თუ დაუ-
 ლაგებელი ფიქრები. იმ ფიქრებს ელობებოდა წითელი ხაზები,
 მტკიცე, ურყევი, გადაუღახავი. ერთ დღეს შეირყა, აფორიაქდა.
 და იცით რა მოხდა იმ დღესა? ჩვეულებისამებრ თავის მაგიდას
 მისჯდომოდა, ფეხი ფეხზე გადაედო, ოდნავ არხევდა ფეხსა, კითხ-
 ვებს იგონებდა, ეკითხებოდა, მოწაფეები მიუგებდნენ. უცებ გაუჩერ-
 და ის მუხლზე შედგმული, არხეული ფეხი; ფეხი გაუჩერდა, შეკი-
 თხვაც გაუწყდა, შედგა ენა, აღარ იძვროდა. ფეხის გარხევა სცადა,
 ვერ მოუხერხდა, შეეპყროთ, ჩაეჭირათ, აღარ უშვებდნენ. კრთო-
 მით აპხედა წინა მერხზე მჯდომ ორ გოგონას, ნეტავი რომელი
 გასთამამებოდა, რომლის ცერები შემოსკდობოდა, — ძნელი მისახ-
 ვედარი იყო თუ რომლისა: ორივე მისჩერებოდა მოუთმენლად,
 არიქა პასუხი სხვამ არ დაგვასწროსო. მაგრამ შეკითხვა დაკარ-
 გულიყო, შიში აღძრულიყო, ნამდვილი შიში. მაშ რაო, უნდა ეხსნა
 ფეხი იმ შემოსალტული ცერებისაგანა, ისე რო არაგის. გაეგო,
 არც იმას, იმ შეჩვენებულსაც არ უნდა გაეგო თუ რაიმე იგონო
 მასწავლებელმა. ასე წამდგარიყო „მშვენიერი იოსები“ განსაცდე-
 ლის წინაშე. გაუძლებდა თუ ვერა? აიტანდა თუ ვერა? რას იდო-
 ნებდა? არაფერი აგონდებოდა. კლასშიც ილეოდა ლოდინის სული.

და ზარმა გაიწვიალა*. ამოისუნთქა მასწავლებელმა, ადექითო, ბრძანა. ადგნენ, ის ეშმაკი ყველაზე გვიან ადგა, ყველაზე ღუნედ, სინანულითა. დაისვენეთო, ბრძანა მასწავლებელმა, გაფართხალდნენ მოსწავლენი, ის ეშმაკი იქვე ჩამოჯდა, მასწავლებელი მირბოდა, მიუსწრებდა მოსწავლეებსა, მირბოდა და მხრები ემტვრეოდა, მიღევნებული თვალები უმტვრევდა მხრებსა. მერე მაგიდა მერხებს დააშორებინა, წითელი მელნით აჭრელებულ ფურცლებს იქით დარჩნენ ვარდყავილიანი ასულები, დარჩნენ და დარჩნენ.

ბერად უნდა აღიკვეცოსო, შური იძიეს ეშმაკმა ასულებმა. ეპისკოპოსის კათედრა მონებებია, ალავერდელობას ეპოტინებაო, მიაღვენეს გამთავნებულმა ოჯახებმა, გამთავნებულებმა და განაწყენებულებმა. ალავერდელობას რადაო, ისევ ეშმაკი გოგონები ჩაერივნენ, იოანე ბოლნელით მოხიბლულა, ბოლნელად დაჯდებაო, თავის გვართანაც ახლოს იქნება, თავის სახლთანაცაო. მაინც იქით მიუწევს გულიო, დასტური დასცეს გამთავნებულმა ოჯახებმა. ბაბუცაც თუ ასდევდა ამ ხმებსა, აშუქებდა და ამუქებდა თაიგულებსა. ჭკნებოდა ყვავილები, ხან გაჰქონდათ, ხან ჭკვეშ მოჰყვებოდა წიგნებსა, „დროებისა“ და „ივერიის“ ფურცლებსა, ფურცლებჭკვეშ ხმებოდა და იდგა სურნელი გამხმარი ყვავილისა... ერთიმეორეზე უკეთეს თაიგულებსა თხზავდა ბაბუცა, ჭეშმარიტად თხზავდა ვითარცა პოეტი, დიახ, პოეტს შეარქმევდა თუ არ ეცოდინებოდა ყვავილთა დედოფალი რო იყო. ჰმ! პო გაუქრა ის მოჩვენებაი, ისევ პოეტად უნდა ეწამა, ყოველი თაიგული ლექსი გახლდათ, ლექსი უსათუთესი, მგრძნობიარე, შემპყრობი, დამაფიქრებელი. ის იყო პირველი პოეტი პატარა ქალაქისა, ყველას ის ულოცავდა ნიშნობასა, ქორწილსა, ძეობასა, მიცვალებულთაც ის დასტიროდა, — აჰ მაინც განსაკუთრებული იყო, განსაკუთრებული და შეუდარებელი, კენესა იცოდა გულჩამწვდენი, გაუნელებელი. ისე ჭკითინებდნენ ყვავილნი, ენით არ ითქმის, განთქმული მოზარენი ვერ მიუღგებოდნენ, ჭკითინებდნენ და ითუთქებოდნენ.

იოსებ დავითაშვილის დაკრძალვისას მაინც თავის თავს აჯობა ბაბუცამა, ყვავილთა პოეტმა დაიტირა მუშა პოეტი, დაიტირა ყვავილებითა. რამდენიმე ხანს მხოლოდ ყვავილთა ჭკითინი ისმოდა, ხალხს კრინტი არ დაეძრა ან რა შეეძლო, უფრო გულმდუღარედ რას ამოიტყვოდა. მერე სიტყვები სთქვეს ხელოსნებმა, თანამოძმეს გამოეთხოვნენ, ყვავილთა ჭკითინში გამოეთხოვნენ. ისიც აიტანა

იმ ქვეთინმა, უნებლიედ შედგა საფლავის ქვაზე, ყველას თავს გადაადგა ისედაც მაღალი, სიტყვაიც მოადგა იოანე ბოლნელის წყობისა „უპატრონო მიცვალებულთათვის, რომელთაც შემდეგ მწარედ დავტირით“, მოადგა, ოღონდ როდიდა უთქვამს, არ იცის რატომ, რამ შეაყოვნა, გულში წარმოსთქვა, ეგება ამითი მოიკლა წუხილი, ეგებ იფიქრა, ვინ იცის გაზვიადებამ არ ივარგოსო. მაგრამ შემდეგ „იფერიამ“ რო მოიტანა ამბავი თუ როგორ გადაიხადეს პანაშვიდი კალოუზნის ეკლესიაში იოსებ დავითაშვილის საპატივსაცემოდ და რა სიტყვა წარმოსთქვა ილიამა, მაშინლა ირწმუნა, გაზვიადება საჭირო ყოფილიყო ან გაზვიადება რა სათქმელია, როცა სიმართლე თვითვე დალადებსო. „როცა გვაქვს, არ ვინახავთ, როცა ვეარგავთ — კი, ვსტირით“, ბრძანა ილიამა, იტირა და ატირა ყველანი ამ ოქროს ხელის პატრონი ოსტატის მწარე ხვედრითა, პოეტის ხვედრითა, მეუშა პოეტისა, რომელსაც სამუშაოს ძებნაში ამოხდა სული. ბოლოს თელავის სამების ეკლესიასა მართავდა, მაგრამ დაუძღურებულს აღარ დასცალდა არც საქმის მოთავება, არც სიხარული ფულის მიღებისა. აქ იყო, თურმე თელავში იყო. თითქმის ერთად ჩამოსულიყვნენ, გააცენეს კიდევაცა, სალიტერატურო სადამოზეც შეხვედრია, თეატრშიცა, მოკრძალებითვე მისალმებია ამ მოკრძალებულ ადამიანსა და ამით მოთავებულა იმაზე ფიქრი, — „როცა გვაქვს არ ვინახავთ, როცა ვეარგავთ — კი, ვსტირით“, ნეტავი თვითონაც ეთქვა იოანე ბოლნელის წყობისადა. „უყურადღებობით მიცვალებულთათვისა, რომელთაც შემდეგ მწარედ დავსტირით“, ნეტავი ეთქვა, ხელოსნები გაუგებდნენ, ხელოსნებს იმისი კარგად ესმოდათ, ესმოდათ თავიანთი პოეტისა, ხალხს ესმოდა, და ვისიც ხალხს ესმის მოღვაწეობაც იმას შეუძლიანო, ნეტავი ეთქვა გაუგებდნენ ვინ იცის... ჰაჲ! გაუგებდნენ, იცის ხალხის გულის პასუხი, იმათს შვილებსა ზრდის, შვილებს ესმით, მშობლებიც მიუხვდებოდნენ...

მაინც საგულისხმო გამოდგა ეს ამბავი, საგულისხმო და დამაფიქრელი. ცოცხალს თუ ვერა, გარდაცვლილს მაინც მიეპატრონენ, შეპკირფეს ლექსები, დაბეჭდილნი, დაუბეჭდავნი, წიგნად აჰკინძეს. წიგნის გამოცემას ფული უნდოდა, მიდგნენ, მოდგნენ, ვინ სადა, ვინ საითა, — ალექსანდრე ყაზბეგი თელავს ეწვია სალიტერატურო სადამოზების მოსაწყობადა. შემოსავალი იოსებ დავითაშვილის წიგნისათვის. იყო გადაღებული. ალექსანდრე ყაზ-

ბეგი გვეწვიაო? — გარს მოეხეივნენ, მხარში ამოუდგნენ. ისიც იქ იყო, იმათში იყო, იმის მახლობლადა. შეჰხაროდნენ, შესციცინებდნენ. შეჰყურებდა ამ სიყვარულსა, ამ ალტაცებას, თან შეაწევდა თავის სიყვარულს და ალტაცებასა, თან ფიქრი რამ წაიღებდა, — ვით გაახარა ხალხი ასე, ვით აამაღლა, სხვა ვილა შესძლებს ესოდენ ამაღლებას, სხვა ვინ ან როგორა; „ჰო მომეწონა თქვენი სურათები ხევსურების ცხოვრებიდან. თუმცა ხევსურეთია თუ თიანეთი? მაინც მთავარი სხვა რამ არის, სურათები როდია, მოთხრობაა. მოთხრობა რატომ არ დაარქვით?“ — შესძახა უცეს. მაზრის თავადაზნაურთა წინამძღოლი ბანკის ამბებზე ელაპარაკებოდა, თითქოს გულისყურით უსმენსო, მაგრამ უცებ იმისკენ შებრუნდა, ეს შესძახა და ვიდრე პასუხი მოხერხდებოდა, უკვე შორს იყო, ბანოვანებს აცისკისებდა, უყვებოდა თუ როგორ გახდა ველმენინოვების საღამოების გმირი მოსკოვში, როგორა ხიბლავდა თავისი ცეკვითა; ან იმათ განა დასცალდათ კისკისი, მაშინვე სხვა კუთხეში ბაბრიას აქებდა, ისეთი ყოჩი ძნელად თუ სადმე გამოირჩესო. შეაცივდებოდათ იმათაც პასუხი. ცეკვას მოინებებდა, მერე სიმღერასა, სუფრას აშლიდა, ცხენს მოითხოვდა, ალავერდისკენ გაუტევედა. მისდევდნენ ცხენებითა, ეტლებითა. შუა გზიდანვე გამობრუნდებოდა, — შუამთისაკენა. ან იქამდის მიატახდა? ველზე სუფრას გააშლევინებდა, დასხდომამდის გადაიყვავილებდა, ვითომც არაფერიო. „ძლიერ ცდილობდნენ, შეეფერებინათ იმისი ჟინიანი ხასიათისათვის: საუკეთესო ბელეტრისტს ვახლდით და ვამაყობდით, ვერ მივადენდით თუნდ ცივ ნიაგსა.“* — იგონებდა შემდეგ, ოცდათხუთმეტი წლის შემდეგ. შორს რო დარჩენილიყო ის წლები, ძიების წლები, მაინც მღელვარედ იგონებდა, მით უფრო მაშინ, ვინ უწყის, როგორ აღელვებდა ის სიტყვები, ვინ იცის, რამდენგვარად დაიწყო პასუხი, მაგრამ დრო ველარ იხელთა ან მოერიდა, არ შეეაწუხო, ვერ მივადენდით თუნდ ცივ ნიაგსაო. ოღონდ როგორც უნდა დაეწყო პასუხი, ერთი წინადადება მაინც ასეთი იქნებოდა: „ჯერ ნათელა დავარქვი... მერე გადავიფიქრე...“ „არ უნდა გადავფიქრანა!“ — ჩაუჭრიდა ალექსანდრეი, გრძელ პასუხს მაინც არ დააცდიდა.

და მართლაც რო არ გადაეფიქრანა? ან... ან ამიერიდან რო ჩაუფიქრდეს? მერე ისტორია? რაოდენი რამ არის ჩაყოლილი ნანგრევებში? რამდენი ხელნაწერია ამოსაყითხი? რამდენი რამ

არის გამოსარკვევი, გამოსატანი სამზეოზედა? რაოდენი გმირია გამოსაჩენი? ღვაწლი მათი სამაგალითოა, ძალის შემმატია შთამომავალთათვისა. თავისუფლებისათვის დიადი ბრძოლები კვლავ აღმტაცია, გადარჩენის მრავალი სერხიც ამოსატანია, რამეთუ ბრძოლებიდან ბრძოლებამდის სიმშვიდის ხანა დადგება ხოლმე, ხანა ჩუმი ბრძოლისა, ფარული კილილისა, იმ დიდ შეხლამდის გადასარჩენადა. ისტორიკოსს ბევრი რამ მართებს, მასზე ჰკიდია სიამაყე ერისაო. მწერალს? — მწერალსაც, ისიც სიამაყეა; ორივე ერთად? — ალექსანდრე ყაზბეგია ამის პასუხი? არის! არის! — ეს აღმოჩენა გახლდათ. მანამდის ასე როდი დაფიქრებულყო, მოსწონდა როგორც ყველასა, როგორც ყველასა, როგორც მკითხველს გატაცებულსა, ზოგჯერ თუ რამეს მოისაკლისებდა, ცოტა ჩქარობსო, გაივლებდა გულში, მოკრძალებით გაივლებდა, ისე როდი, იონა მეუნარგია რო სწერდა „ივერიაში“, — თანამედროვე ფრანგი მწერლები დოდე და ზოლა რვა-ცხრა თვეს ანდომებენ თითო ნაწარმოებსაო, ბ. მოჩუბარიძე — კი, დალოცვილი, ქადასავით აცხობს რომანებს.“* ჰო ასე არა, მოკრძალებით გაივლებდა, ეს იყო და ესა, უფრო ღრმად აღარ შედიოდა განსჯაში, მაშინლა ჩაღრმავდა...

ცივის მთაზე ღრუბლები გაიპო, ალაზნის ველზე ერთ ადგილას დაეცა შუქი, ბლუჯად დაეცა, გადაიარა, გადაიკრიფა. მალე სხვაგან ჩამოდგა სვეტი, კავკასიონის მთაგრეხილს დაჰყვა და შიგ ალაზანში ჩაეშუქა. მდინარიდან სხვა შუქმა მოაბრიალა ნაპირები; სხვაგან სხვა სვეტი ჩამოესვენა, იქით კიდევ სხვა, თითქოს სათითაოდ ჩამოდიოდა სხივები, ერთბაშად ვერ ჩამოებდნათ, თითქოს მზე ტბებოდა, ასე ნელ-ნელა უფრო ტბებოდა, ნელ-ნელა ეხვეოდა, ეფერებოდა სავსე მდინარესა, სავსე ვენახებსა, ბაღია-ბაღებსა, ადამიანებსა, იმ ნაღვწევში გაუჩინარებულ ხალხსა ჩამოდიოდა შუქი და ადიოდა მუქი ფერები, ადიოდა, ჰკრებოდა. ცივის კვერნაქებიდან ალაზნის ველს თვითონვე აღწერდა: „დახრილ მხეს შეეალისფერებინა ნაგლეჯი ღრუბლების კიდეები, ხოლო ამწვანებული ტყისათვის ქვე დაეფრქვია სიმრავლე სხივთა. აქათ ცის ფეროვანება მოკრიატო იყო, თეთრ შუქნარევი; ცის გუმბათში უფრო ყინჩად მოსჩანდა ლაქვარდი, უფრო მაღალი თუ ღრმა. მთის აქეთ, დაფენილ მინდვრებზე. შიგადაშიგ მოსჩანდნენ ბაღებში ჩამსხდარი სოფლები, ხოლო მათ გარშემო დამუშავებული ან ჯე-

ჯილით ამწვანებულ-აბიბინებული მინდვრები. დასაველეთიდან უბერავდა ნაზი ნიავე გაყვანილი და აღსავეს ტყისა თუ ყვავილთა სურნელებითა.“ სხივთა ჩქერები ასევე უნდა დაფრქვევოდა ჩაქუფრულ ისტორიას, სხივთა ჩქერები და სუნელი ყვავილთა, დადაფნულიყო სხივებისაგან ამოტანილი, ამოჩენილი, გულგადახსნილი. მაგრამ ეს უფრო პოეტური სახე იქნება, ისტორიკოსი ასე იოლად ვერ ეუფლება ღრმად ჩაფლულ წარსულსა, მზის ძალა არა აქვს, სხივთა ჩქერები რო დაუშინოს, არც ამდენი ყვავილი ექნება ხელთა, ყველაფერი რო დააგვირგვინოს, ისიც მზის ძალისაა, მზისა და მიწისა, ის მხოლოდ ერთი მოკვდათაგანია, დაუცხრომელი მაძიებელი, ამადლელებელი, გულამოვარდნილი მაძიებელი, ზოგჯერ წარმატებით რო გაიხარებს, ზოგჯერ მარცხი რო სასოს წარუქვეთავს; ხან აღარ ჰყოფნის არქეოლოგიური თუ ეთნოგრაფიული მასალები, აღარც ისტორიული ჩანაწერები, კანონზომიერება აღარ გამოდის, რალაც აკლია, ეგებ სულ პატარა, სულ უმცირესი აზრით კიდევაც გადაიბშება, მაგრამ უსაბუთოდ არ ერწმუნებიან ისტორიკოსსა, რომანისტსა? — ყველა.. მცირე რამეზე ვინ აუხირდება, ერწმუნება, თუნდაც ძნელი დასაჯერებელი იყოს. ოღონდ გამოჰხატოს, კარგად გამოჰხატოს, სარწმუნო გამოვა. დაიჯერებს როგორც ისტორიას, როგორც დიდ მაგალითსა, დაიჯერებს და ამადლდება. ბოლოსდაბოლოს სხვა რაღა ბედენაა ისტორია, ძიება წარსულისა თუ არა ამადლება შთამომავალთა, თუ არა ამადლება ეროვნული სიამაყისა, საერთო, სახალხო, განუყრელი სიამაყისა, გაღვივება გმირული სულისა. და სიმართლეს ისაა, ქეშმარიტებაც ისაა, რაც ხალხს გმირად აქცევს... სხივთა სვეტები ბრიალებდა ალაზნის ველზე, მთებიც უფრო ინაკვეთებდა, იწეწებოდა დაფლეთილი ღრუბლები, სვეტნი ერთდებოდნენ, ერთბაშედებოდნენ, იფრქვეოდნენ ერთმუქადქმნილნი. შუქი იდგა, დიდი შუქი და ბრიალებდა ალაზნის ველი, ტორტმანებდა, ვითარცა ზღვა შუქისა და მოსცურავდა ალავერდის ტაძარი, გედივითაო, იტყოდა პოეტი, მაგრამ არ გამოვიდოდა სრული სახება, სილამაზეს გამოჰხატავდა, სიდიადეს ვერა, ეტყობა პოეტიც ვერ არის მთლად ხელგაშლილიო ან ეგრერიგად დოვლათიანი, უდოვლათოდ ხელგაშლილობა რა ბედენააო. თუ ვისმე ჰქონია სიტყვის დოვლათი, პოეტს ექნება ყველაზე მეტადო, პოეტსა, ხელოვანსა, სიტყვათა, ფერთა და ხმათა ჯადოქარსა. იქ ყველაფერი ერთდება, ყოველი

გრძნობა, ყოველი შესაძლებლობა ადამიანისა. მაშ ამ სხივთა ჩქერებში რას შეედრება ალავერდის ტაძარი, თვითონაც ეგრე ანთებული. თითქოს მზედ ამოდის, ველის მზედაო? რასა? — ჯერ გული დაჰყაროს, მიაგნოს თავის მოწოდებასა, მერე შედარებაც აღარ გაუძნელდება, იმის შედარებასა თუ ეპიტეტებსაც გამოსძებნის, იმ მხურვალე თათბირისა, იქ რომ გაიმართა 1804 წლის 14 ენკენის-თვეს, ალავერდობასა...

გარეთ ღრეობდა სადღეობოდ მოსული ხალხი, ხოლო შიგნით, სენაკში მიკუნჭულნი თათბირობდნენ თუ რა ეღონათ, აეშალათ თუ არა კახეთი, მიჰშველებოდნენ თუ არა ფარნაოზ ბატონიშვილსა თავშეყრის დრო და ადგილი გონიერულად შეერჩიათ; ხალხი ალავერდს მიიჩქაროდა, სალოცავად, სადღეობოდ მიიჩქაროდა, ერთმორწმუნეთათვის მიეყუდნათ ზურგი, ყიზილბაშობა ჰო აღარ იყო, სალოცავადაც რო არ გაეშვათ, — ჰო, აღარ იყო, დრო და ადგილიც ასე შეერჩიათ; მთავარმართებლის ჯაშუშებმა ალლო ვერ აართვეს, სულმოუთქმელად ითათბირეს და გადასწყვიტეს. არქიმანდრიტი ბესარიონიც ეწვია კრებას მწუხრის ლოცვის შემდეგა, ეწვია და აკურთხა თავდადებული მამულიშვილნი, მერე იმათთან ერთად თიანეთს გადავიდა ბატონიშვილის მხარში ამოსადგომადა.*

ყაზბეგს ეს ამბავი არ გამოუყენებია „ელგუჯასათვისა“, ხეცა და მთიულეთს არ გამოსცილებია, ასე გან-გან არ მოუხვევია ხელი, აჯანყების განვითარებას თან არ მიჰყოლია, არ ჩადრმავებულა, ამბები აქა-იქა ამოუკრეფავს და იმის გარშემო დაუტრიალებია ელგუჯას ბედი. სამაგიეროდ ისტორიკოსი ასე იოლად ვერ გაეცლებოდა ვერცერთ ამბავს, ვერც დიდსა, ვერც მცირესა. იმის ყოველი წვრილმანი აინტერესებს, ყოველ წვრილმანს ჩასდევს ძირისძირობამდისა, თარიღობრივად აწყობს, ალაგებს დღეებს, საათებსა, ასე გასინჯეთ წუთსაც აზუსტებს. არად დაგიდევს თუ ამბავნი შეიხლართებიან, დაე შეიხლართონ, აიბურდონ, ბოლოს გამოხსნის და კანონზომიერებას გამოიტანს როგორმე. რას გამოსტოვებს, ალავერდობას მაინც როგორ გამოსტოვებს, ასე ცხადს, აშკარას, ბევრგან ჩაწერილს, ბეზღების ბარათებშიცა, საგამომძიებლო ოქმებშიცა; ჰო, როგორ გამოსტოვებს, როცა იმასაც დაეძებს თუ რა მოხდა ყორნისს, საწურბლიასთანა, რა მოხდა და როგორ მოხდა, რო უკუნეთ ღამეს, უღრან ტყეში მოულოდნელად თავს დაეს-

ხნეს იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებსა, იულონ შეიპყრეს, ფარნაოზი გაუსხლტათ, — როგორ გაუსხლტათ, როგორ მოასწრო, როგორ გადავიდა მთიულეთსა და აჯანყებას ჩაუდგა სათავეში? ეს არავინ იცის, არსად ჩაწერილა, არც ფარნაოზ ბატონიშვილის ან მხლებელთა მოგონებანი შემონახულა ან შესაძლოა ჯერ არ მიგხებულა. კაცმა რო თქვას, ეს გაუსხლტა, ხოლო თუ როგორ გაუსხლტა ნეტავი რალა თავსატეხია, აჯანყების შუაგულისაქენ მისწრაფოდა და მიაღწია, ეს არის მთავარი გადამწყვეტი მოვლენისთვისაცა, დასკვნებისთვისაცა, მაგრამ ისტორიკოსის მაძიებელი სული მაინც დაუდგრომელია, როგორც, რანაირადო, რატომო, მართლაც რატომ ესეც არ უნდა იცოდეს, როცა სხვა ყველაფერი იცის, ყველაფერი, ყოველი წვრილმანი ამ აჯანყებისა?

იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილები იმერეთის მეფე ალექსანდრეს შეპყრებოდნენ, ბატონიშვილი ალექსანდრე — ბაბახანსა, იქიდან უთვალთვალედნენ ქართლში დატრიალებულ მოვლენებსა, ქართული ტრადიციული მართვა-გამგებლობის მოშლისა და ახალმმართველობის დამყარების წინააღმდეგობასა. იმათი შათირები დაჰქროდნენ ერთგულებთანა, საქართველოსა თუ ბაგრატიონთა ტახტის ურყევ ერთგულებთანა, უკვე გადაბირებულებთანაც მიჰქროდნენ, ერთგულებთან ერთგულობის შესანარჩუნებლად, გადაბირებულებთან გადმოსაბირებლად, იმათი შათირები დაჰქროდნენ და აზავებდნენ ისედაც აღელვებულ ხალხსა. 1804 წლის მაისისათვის ყველაფერი მზად იყო, დროც დიდებულად შერჩეულიყო, აჯანყების გეგმაც ბრძნულად მოეფიქრებინათ, ამ დროს იყო, რო ერევანს შემოერთყა მრისხანე მხედართმთავარი, კავკასიის მთავარმართებელი თავადი ციციანოვი. პირი ისე უჩანდა, ალყა გასტანდა კარგახანსა. მოალყე ჯარს მომარაგება უნდოდა, მაშველი ძალებიც უნდოდა გადამწყვეტი შეტევისათვისა. მაშველი ღარიბილით უნდა მოსულყო, ხოლო მარაგისათვის შორს სიარული აღარ დისპირდებოდათ, წინ იდო ქართლ-კახეთი, მაგრამ შეუფერხებელი მიწოდება ჰო უნდოდა. და აი სწორეთ ამ დროს იფეთქა აჯანყებამ თავაურში, მთიულეთში, ყაზახში, ბამბაკში ანუ მთელს სტრატეგიულ ხაზზედა.

თავაურელები თავაურის ბატონმა დუდარუჯ ახმედმა აშალა, ჩეჩნებიც, ლეკნიც მოიშველია, ლარსის საგუშაგო აიღო, დარიალის ჯარს დაეპატრონა, გზა შეჰკრა, მოსწყვიტა მაშველი ჯარი. მთიუ-

ლებმა ანანურსა და კაიშაურს შუა ჩახერგეს, სანგლები ჩადგეს, გზა ისე მოფუტკნეს, გავლა აღარ შეიძლებოდა. თბილისსა და ერევანს შორის ალექსანდრე ბატონიშვილი აღიმართა გაუვალ კედლადა. ცხადია გონივრული იყო, კარგად მოეფიქრებინათ გეგმა აჯანყებისა. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ღერძი, საიმედო, ძლიერი ღერძი, რომლის გარშემო ჟუნდა დატრიალებულიყო მღელვარება ჩრდილო კავკასიის ხალხებისა და აღმოსავლეთ საქართველოსი თუ, ვთქვათ, მთელი კავკასიის ხალხთა აყოლიება არ მოხერხდებოდა.

ღუდარუკ ახმედის შათირები როქის გზით გადადიოდნენ იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებთანა, აუწყებდნენ, რჩევას იღებდნენ, უკანვე მიჰქროდნენ და მთიულეთსაც აწვეთებდნენ შემონათვალსა. ქართლს სხვა შათირები თუ მაშფოთებელნი მოსდებოდნენ, კახეთს სხვანი. თბილისს ქვემოთ ალექსანდრე ბატონიშვილი გამგებლობდა, იქ იულონი და ფარნაოზი არ ერეოდნენ, საერთო გეგმა დაესახათ, მოვალეობანი გაეყოთ, თავთავიანთსასა ღონობდნენ, მეცადინეობდნენ. დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებიც აიშალა, ხმა მიაწვდინა მთიულეთსა, ოღონდ ისე მაინც ვერ აიშალა, როგორც უნდოდათ, როგორც ელოდნენ. აქ წინასწარ უყელა მთავარმართებელმა ციციანოვმა, ქართლის შიში თავიდანვე ჰქონდა, თადარიგიც თავიდანვე დაიჭირა. იცოდა, ქართლის ერისთავნი უკმაყოფილონი რო იყვნენ მეფის ოჯახისა, იცოდა და ყველაზედ მეტად სწორედ ისინი დაიხლოვა, ერეკლემ თანამდებობანი და მამულები ჩამოართვა, იმან დაუბრუნა თანამდებობანიცა, მამულებიცა, ერეკლემ შერისხა, იმან განადიდა, საჩუქრებით აღავსო, ჩინები დაურთვა. რუსეთს გადასახლებული დავით ბატონიშვილი, გაგულისებული ერისთავთა განდიდებითა, იმპერატორ ალექსანდრე პირველს მიმართავდა, ყველანი რო გამოგვაძევეთ საქართველოდან, ერისთავები თან რატომ არ გამოგვაყოლეთო, ისინი უფრო დიდი მოძულენი არიან თქვენიო. შინაგან საქმეთა სმინისტრომ მთავარმართებელს გამოუგზავნა ეს გულისწყრომა ბატონიშვილისა, თვალი გეჭიროს, გაუფრთხილდით. ხოლო ციციანოვმა ბეჯითად დაარწმუნა ალექსანდრე პირველი: ნუ გეფიქრებათ ჩემო იმპერატორო, ერისთავები ერეკლესა და გიორგის ოჯახების სიძულვილით აღვსილან, არას დაზოგავენ, რო აქ შემორჩენილი ასპიტეებიც (გულისხმობდა ალექსანდრე, იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებსა) მალე დავიპყრო. ასე არწმუნებდა, ასეცა სჯეროდა, ასე

სჯეროდა, ასეც იყო სინამდვილეში. ერისთავები კრიკაში ჩაუყენა ბატონიშვილებსაცა, ციციშვილებსაცა, ჰო, ციციშვილებსაცა, თავის სახლიკაცებსა, რომელთა უმეტესად არავენ სძულდა საქართველოში.

ისტორიკოსისათვის ესეც საძიებელია, — რატომ, რატომაც სძულდა ასე ძალიან? პაპამისი* საქართველოდან დევნილ მეფეებს გადაჰყვა საქართველოს ბედის საძიებლად, პაპამისმა რუსული არ იცოდა, რუსთა ქვეშევრდომობისაც არაფერი გაეგებოდა, შვილიშვილს ქართულისა არაფერი გაეგებოდა, რუსთა იმპერატორის უსაზღვროდ ერთგული იყო, რაც პოლონეთის აჯანყების ჩაქრობითაც დაამტკიცა, ხოლო შემდეგ კავკასიის დაბყრობითა და სპარსეთის წინააღმდეგ ლაშქრობითა. სპარსეთის დალაშქვრა ძველისძველი ოცნება გახლდათ ქართველებისა და ერთი შეხედვით თითქოს ასე გამოდის, მამაპაპათა შური იძიო, მაგრამ ციციანოვმა არც იცოდა ქართული ფიქრები, არც ამოქმედებდა ქართული ზრახვანი, მტკიცედ აღგა ჰეტერბურგში დასახულ გეგმასა, მისი იმპერატორებითი უდიდებულესობის გასახარებლად. ჰო, აღარაფერი ამოქმედებდა ქართული, გარდა სახლიკაცთა სიძულვილისა. და ვინ იცის, პაპამისი სახლიკაცებთან უთანხმოებამ აიძულა რუსეთს გადახვეწილიყო და პოლიტიკურ მოვლენებს ასე მიტმასნებოდა; ვინ უწყის, მომავალ მმართველს კავკასიისა ბავშვობიდანვე ჩაესმოდა შური და მტრობა აქ დარჩენილ ბიძაშვილებისა, ნატვრა საციციანოს მთებისა, ტყეებისა, ხოდაბუნებისა, ზერებისა, ბალებისა, ნატვრა და შური, მკაცრი ცხოვრება რო აღუძრავს სიკეთეს დანატრულებულ ადამიანსა; ჰო, ვინ იცის, ვინ უწყისო, ოღონდ ეს მხოლოდ საინტერესოა და საძიებელი ისტორიკოსისა, ხოლო ცნობილი ამბები მიჰყვებოდა თავის სადინარსა.

მთიულეთის აჯანყების ხმა მოესმა თუ არა მთავარმართველსა, თორნიკე, შანშე და ელიზბარ ერისთავები მყისვე აღჭურვა საგანგებო უფლებებითა, მთიულთა დამშვიდება და ქართლის აუშულობა, უბრძანა. უბრძანაო, თუმცა ვითომ რა ბრძანება უნდოდა, ეს ჰო იმათი სიცოცხლე და კეთილდღეობა გახლდათ, ვინ არ დაიცავდა თავის სიცოცხლესა და კეთილდღეობას? ამიტომაც ვერ აიშვა ქართლში, ამიტომაც იქცა ფართოდ მოფიქრებული აჯანყება, აჯანყებად მთიულეთისა.

აჯანყება მაინცა ღვივდებოდა, იღვრებოდა სისხლი, შეტაკებანი, მრავლდებოდა, შეტაკებანი მცირე თუ დიდი, — კაიშაურისა, ანანუ-რისა, ლომისისა, სტეფანწმინდისა... სტეფანწმინდას დიდხანს უტ-რიალეს აჯანყებულებმა, საბოლოოდაც იქვე გადაწყდა იმათი ბედი. ვერა და ვერ მიიმხრეს სტეფანწმინდას ბატონი გაბრიელ ყაზბე-გი, რალას არ დაჰპირდნენ, თავიანთი ბელადობაც შესთავაზეს, მაგ-რამ არ იქნა, არ გატყდა და არა. მაიორობა ებოძებინათ და მო-ხიბლულიყო თუ მონუსხულიყო. რა დაგემართაო, უთვლიდა თავა-ურის ბატონი ღუდარუკ ახმედი, კაპიტნობა მეც მიბოძეს, მაგრამ რა ბედენაა ჩინმედლები, როცა მთას გვართმევენო, მოდი, მოგვი-დექი, ჩვენი რო ჩვენადვე დაგვრჩეს, ჩვენადვე გვეყუნოდესო. ღუდარუკი ბატონიშვილების შემონათვალს უთვლიდა, მთიულებიც ბატონიშვილების ჩაგონებით სთავაზობდნენ მეთაურობასა. მაინც გაუტეხელიყო გაბრიელ ყაზბეგი, ყაზბეგ ჩოფიკაშვილის შთამომა-ვალი, შეფარებულ ჭარის ნაწილებსაც იცავდა თავის ციხეში, ხე-სურებსაც მოციქულებსა და საჩუქრებს უგზავნიდა, მთიულების არეულობაში არ გაერიოთო. დიდი გავლენა ჰქონდა გაბრიელ ყაზ-ბეგსა, აჯანყებასაც დიდად ავნო მიუმხრობლობითა. მართალია აიღეს იპისი ციხე, დაატყვევეს შეფარებულნი, თვითონ ის მაინც ვერ მიიმხრეს, ვერა და ვერა. ერისთავიანიც დააზარალეს, ქსნის ხე-ობაში გადაცვივდნენ, დაარბიეს იმათი სოფლები. იმათ მაინც არ დასტოვეს ლომისის მთაი, არც ანანური, თავიანთი სოფლები მია-ნებეს, ოღონდ სიმაგრენი არ დასთმეს დამხმარე ძალის მოლოდინ-ში. ზოლო ეს ძალა ჯერ არა ჩანდა. მთავარმართებელს თვითონვე არა ჰყოფნიდა ჭარი, დარიალი ჩაეცეტილიყო, სამოქალაქო საქმეთა მმართველი ბალკონსკი აქეთ-იქით აწყდებოდა, ხან მთიულეთს ჩა-იჭრებოდა და ჩაერეოდა შეტაკებაში, ხან და უფრო ხშირად, მოცი-ქულებსა გზავნიდა ყოველ კუთხეში, ფულითა და დაპირებებით აღადგებდა ყველასა, ოღონდ არ მიუდგეთ მთიულეებსაო. ზოგანა სჭრიდა ქრთამი, დაპირება თუ მუქარა, ზოგან ვერა, იმის ფულებ-საცა ღებულობდნენ, მთიულეთსაც ეშველებოდნენ... მთელი სტრა-ტეგიული ხაზი დაპყრობილ იყო, უკვე თბილისს ემუქრებოდნენ. დარიალის გზა რომ მოიკვეთა; ბალკონსკიმ შავი ზღვით აფრინა მოხსენებანი პეტერბურგისა, ყოველგვარი საშუალება ამოიწურა, აღარ არის იმედი, თუ არა თქვენი დიდი რამ ღონისძიება, კავკასიას სამუდამოდ დავკარგავთო.

მაშინ იყო, იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილებმა რომ გადასწყვიტეს, დაეგდოთ იმერეთი, მთიულეთს გადასულიყვნენ, გამოჩენილიყვნენ ბრძოლის ველზედა, ჰოდა, სწორედ მაშინ მოხდა ის ფიციხელი და მოულოდნელი შეტაკება, საწურბლიას ბრძოლა, უღრან ტყეში, უკუნეთ ღამეს, იულონი რო შეიპყრეს, ხოლო ფარნაოზი გასხლტა, — მარტოდ-მარტო თუ ვინმეც გაჰყვა, ესეც არვინ უწყის, გასხლტა და მთიულეთში ამოჰყო თავი...

ბატონიშვილებმა უკვე იცოდნენ, დიდი და პატარა ლიახვის ზემოწელში წამოწყებული მღელვარება რო იქვე მიაფუჩიჩეს, რო ელოდნენ იმათს გადმოსვლას და ქართლის გზები ავსებულყო ჯაშუშებითა, ამიტომაცა ფრთხილობდნენ, ამიტომაც აყოვნებდნენ, ამიტომაც ადრევე ვერ გადავიდნენ მთიულეთსა, მაგრამ უკვე აღარ შეიძლებოდა მეტი დაყოვნება, გიორგი ამილახვარს წერილი მისწერეს, მოედივართ, შენი იმელი გვაქვს, მტერს თვალები აუხვიე, ერთგულნი შეგვაგებო. მყისვე დაფაცურდა გიორგი ამილახვარიცა, ის წერილი თბილისს აფრინა, ბალკონსკის მიართვა, თან განმარტებანიც დაურთო, — არ ვიცი მე რად ამირჩიეს მეგზურადაო, ალბათ იმიტომ, თქვენგან დაუჭილობელი რო დავრჩი, ჰგონიათ, გამწყალი ვიქნებიო; არამცააარამცაო, თქვენც ასე არ იფიქროთო, თუმცა სხვანი ჭილდოებით აღავსეთ, მე მაინც თქვენი ერთგული ვარ, იმათზე ერთგული, რასაც ახლავე დაგიმტკიცებთო: იმერეთს კაცი გავგზავნე, ბატონიშვილებს შევეუთვალე, ყორნისზე გადმოდიოთ, იქიდან ცხინვალს, ცხინვალში ჩემი კაცები დაგიხვდებიან, ხურვალეთს ჩამოგიყვანენ-მეთქი. ხურვალეთში მე და ელიზბარ ერისთავი დავხვდებით, ოლონდ რას დავხვდებით, გავბაწრაეთ და მანდ მოგართმევთო; ოლონდაო, მანდედან ჯარი მოგვაშველეთ, ფულიც მოგვაშველეთ, გზა-გზა ხალხის მოსასყიდლადა. ასეთი მხურვალეება ბალკონსკიმაც დიდად დააფასა, ცხადიც არის, ღირსი ღირსს მოიმკისო, გიორგი ამილახვარს არც არაფერი შეუთვალა, არც ფული მიაწოდა, ისე დასტოვა მხურვალე მოლოდინშია, ჯარი პირდაპირ ყორნისს გაჰგზავნა, თანაც გაამაგრა ყველა გადმოსასვლელი გუშაგებითა, ჯაშუშებითა, ყველა ჯურის ბედნიერების მაძიებლებითა. მაგრამ უცებ ხმა დაირხა, ბატონიშვილები ქართლში არიანო, ხოლო ყორნისს ჩამიჩუმიც არ ისმოდა, ეტყობოდა მაინცდამაინც ვერ ენდვნენ გიორგი ამილახვრის მიერ დასახელებულ გზასა, ალიდან დაუხვიეს და ბორჯომის ხეობაში ამოჰყვეს თავი, იქიდან მტკვარს უნდა გა-

დასულიყვნენ, ერისთავებისაგანაც შორს იქნებოდნენ, საციციანოსაც აიყოლიებდნენ. უპკუოდ არ იყო მოფიქრებული, ყველაფერი გაეთვალისწინებინათ. ოღონდ საქმე ასე ველარ მოეწყო. სამ დღეს ისხდნენ გოგიას ციხეში ბატონიშვილები, იმ სამ დღეს ტივის შეკვრას ელოდნენ, ტივი უნდოდათ მტკვარზე გადასასვლელად. მაგრამ ვერ იქნა სამ დღეს ტივი ვერ შეპკრეს აბაშიძეებმა, — ბორჯომელ აბაშიძეთა სტუმრები გახლდნენ, — გახუნდენ სახელგანთქმული ბორჯომელი მეტივეები, ბოლოს როგორც იყო შეპკრეს, ოღონდ ისე შეპკრეს, ერთი ფეხი შესდგეს თუ არა, დაიშალა, წაიღო მტკვარმა, სათითაოდ წაიღო ვეება ხეები, ერთი მხლებელიც მოჰყვა ხეებში, ძლივსძლივობისას გადაარჩინეს. აქ რაღა მოხდა, ძნელი სათქმელია, ამბავი არავის გამოუტანია, ისიც ჩაიმარხეს გულში და თან წაიღეს იმა მოწმეთა, მხოლოდ ეს არის, ბატონიშვილები ისევ აღისაყენ შებრუნებულან, ყორნისს ასულან, საწურბლიას ტყეში შეგულამებიათ... ძილის დროს თავს წააყენა ჯარი გიგულა ამირეჯიბმა. გაიმართა მოულოდნელი, მაგრამ ფიცხელი ბრძოლა, ფიცხელი და მრისხანე, ბატონიშვილების ისედაც მცირე ამალიდან ოცი კაცი იქვე დაიღუპა, კინალამ თვით იულონ ბატონიშვილიც ააგეს შუბებზე, კიხაღამო, ძლივს იცნეს, ძლივს გამოაძკრეს შუბებიდანაო.

ფარნაოზმა გაასწრო, თიანეთს გადაიპრა და აჯანყების სათავეები აიღო ხელში. იულონი ბრეთს ჩააბრძანეს, იქიდან თბილისსა, ხოლო პეტერბურგს აფრინეს სიხარული, ერთი ბატონიშვილი კიდევ ჩავიგდეთ ხელში, იმ ორითაც მალე გაგახარებთო. მაგრამ დაუცხრომელი ფარნაოზი თითქოს იმედს უცრუებდა ყველა მტერსა და ორგულსა. იმისმა გამოჩენამ კიდევ უფრო აღაგზნო მთიულნი, არა მხოლოდ ქართველნი, ჩრდილო კავკასიის ტომებიც აღაფრთოვანა, მხოლოდ გამოჩენით, ერთი შემოვლით აიტაცა ასე. ოღონდ მარტო ამას რას დასჯერდებოდა, სტრატეგიულ გეგმებს ადგენდა, ბრძოლებსა ხელმძღვანელობდა, კიდევ და კიდევ ლამობდა აშლას ქართლ-კახეთისა.. კახელები მაინც აიყოლია, უკლებლივ ეახლნენ აღავერდობის კრების მონაწილენი. მხოლოდ ქართლს ვერ მოუხერხა ვერაფერი. რა დაგემართათო, სწერდა ერისთავებსა, მომყუდეთ ზურგი, ვიხსნათ საშობლო, ჩემიანების მტრობამ ეგრე როგორ ჩაგიკლათ მამულიშვილური გრძნობებით; მართალია, გეთქმით სამღურავი ჩვენი ოჯახისა, მაგრამ ჩემგან აუგი ჰო არაფერი მოგაგონდებათო,

ჩემიანებს რო არ ვეთანხმებოდი, განა არ დამიმტკიცებია, განა თქვენი ქალი არ მიზის ცოლადაო?! დიხაცო, სიძებატონო, ატყობინებლენ ერისთავები, მაგრამ რა წყალს მივეცეთ, იმპერატორისათვის შეგვიფიცნია და ფიცის გატეხვა არ შეგვიძლიანო. ტუჩებს იკვნეტდა ფარნაოზ ბატონიშვილი, ტუჩებს იკვნეტდა და მრისხანებდა. საერთო აჯანყება აუცილებელი იყო, საუკეთესო დრო იკარგებოდა, დიდებული დრო, დიდებული და ხელსაყრელი, კიდევ რამდენიმე ხანი, სულ ცოტა ხანი და მოირღვეოდა ეს დიდი ჯაფითა და სისხლით აგებული სიმაგრეები. ჰხედავდა ფარნაოზ ბატონიშვილი, ჰხედავდა ეს დაუდგრომელი სულის ადამიანი და მთებს აწყდებოდა, ჰო, მთებსა აწყდებოდა, ბარმა მხარი რო აღარ მისცა.

ამასობაში თავადი ციციანოვი ერევანს მოეხსნა, თბილისს მოექცა. ალექსანდრე ბატონიშვილმა ვერ გაუძლო შემობრუნებულ ლაშქარსა, თუმცა გმირულად ეკვეთა, დიდად დააზიანა, გამარჯვება მაინც არ დარჩა, აჯანყებულნი შემოეთანტნენ, ბაბახანმა ჯარი დროზე ვერ მიაშველა, იძალა, ილტვოდა. ციციანოვმა ერევანი რო ვერ აიღო, ეს მიითვალა გამარჯვებადა, გამარჯვებულის მრისხანებითა და სიამაყით შევიდა თბილისში, როგორც კეისრები შედიოდნენ ხოლმე რომში; ჰო, დაბრუნდა თბილისში და ერთი ვაიუშველებელი ასტეხა, როგორ გაბედეთ, რად შეაწუხეთ ჩემი იმპერატორი ვილაც მთიელების მღელვარებითაო. დაწყობილი ცხოვრება დაგითოვით, რად აურიეთ, ვინ აურიაო; მთიულები აქამდის როგორ ვერ დააშოშმინეთო, მოციქულობანი რა მოსაგონია, როცა ცეცხლითა და მახვილით უნდა დასთრგუნოთ ყოველი წინააღმდეგობაო. იმპერატორთანაც აფრინა წერილი, ჩემს ყოფნაში რალაც რულაცანი შეუტყობინებიათ, ნუ შეწუხდებით ჩემო ძვირფასო, ეი-დრე ეს შემონათვალი თქვენამდის მოაღწევდეს, აქ სრული სიმშვიდე იქნებაო.

პეტერბურგს სჯეროდა კავკასიის მთავარმართებლისა, მაინც იღონა სალონებელი, ჯარი მიარეკა დარიალსა, გენერალი ნესვეტაევი უსარდლა, დარიალის გზის აღდგენა უბრძანა. ეს ჩრდილოეთიდანა, სამხრეთიდან ციციანოვი შემოესია და აჯანყებულთა ბედი გადასაწყვეტს მივიდა. გადასაწყვეტს მივიდა და კიდევაც გადაწყდა, უკანასკნელი ბრძოლა სტეფანწმინდას გადაიხადა ფარნაოზ ბატონიშვილმა, ბრძოლა მრისხანე და განწირული, რადგან ერთი მუჰაერთგულნილა ახლდნენ, ისინი რო დაუჩიხეს თუ შემოუფანტეს,

ხეცსურეთს გადაიქრა ხმალამოწვდილი, მაგრამ ხეცსურები ან ველარ აიყოლია ან დარწმუნდა, მოთავებულიყო ბედი აჯანყებისა, ჯაერი გულში ჩაიბრუნა, ხმალი ჩააგო მომავალ ხელსაყრელ დრომდისინა, ჰო ხმალი ჩააგო და სპარსეთს ილტვოდა, ალექსანდრე ბატონიშვილს უნდა შეერთებოდა, ერთად ეფიქრათ, ერთად ეღონათ. ოღონდ... ოღონდ მტკვარზე გადასვლისას კვლავ განმეორდა ბორჯომის ამბავი, ნაეები დროზე ვერ მიაშველეს. ყოველი კუნჭული აღვსებულიყო ჯაშუშებითა, ერთიმეორეს ეცილებოდნენ სისხლის ჯვარსა, ოქროს ქისასა, დამდგარიყო დიდი დრო გამორჩენისა, იოლი გამორჩენისა, ვინ დაჰკარგავდა ასეთ დროსა, არც დაუჟარგავთ, ამჯერად უკვე ხელსაყრელად გასცეს ფარნაოზ ბატონიშვილი, თავს დაესხნენ, შეიპყრეს. იქვე, იმასთანავე შეიპყრეს დუღარუკ ახმედის დისწული დუღ მანსუროვი და ალექსანდრე ჰავჭავაძე, მაშინ თექვსმეტი წლის ყმაწვილი, შვილი გარსევანისა, ნათლული დედოფალ ეკატერინესი, მერე დიდებული ქართველი პოეტი და გამოჩენილი მხედართმთავარი რუსეთის არმიისა; ჰო, ხმალამოწვდილი შეიპყრეს მაშინ, როცა ყმაწვილი იყო, ხოლო ოცდათორმეტში მთავარმართებლის სასახლის წინ გამართულ კრივს თავჩაღუნულმა ჩაუარა, ის დღეები თუ გაახსენდა, სისხლის დუღილისა და ანთების დღეები, ის დღეები თუ მოენატრა, მაგრამ სიფრთხილე ასწავლა განვლილმა ხანმა, თუმცა ყმაწვილებს მაინც უთვალთვალებდა, წარბქექვიდან უთვალთვალებდა, — თქვენ რაღას უცდით, წამოიძმართეთ, ჩვენი ყმაწვილობა გაგვახსენეთო.

ჰო, ფარნაოზ ბატონიშვილიც შეიპყრეს და აქ მოთავდა ის ეპოპეა, რომელსაც ალექსანდრე ყაზბეგმა დაუჟავშირა თავისი ელგუჯას ბედი. მთიულეთის აჯანყებულთა საბუთებში არსადა გვხვდება ელგუჯას სახელი, არც მეთაურთა შორისა, არც დასჯილთა შორისა. ავტორმა მეთაურად არც აქცია თავისი გმირი, ის ჩვეულებრივი მებრძოლთაგანია, იმ გმირთაგანია, რომელთა სახელი ისტორიაში არ დარჩენილა. თუმცა ეს ითქმის საერთო დახასიათებისას, ხოლო როცა მწერლისა და ისტორიკოსის თავისებურებაზე ლაპარაკობენ, მაშინ სხვა რამეა მოსაგონი, სხვა რამეა დამაფიქრებელი. ვთქვათ თუნდაც, რატომ მეთაურთაგან არ აიჩრია თავისი პერსონაჟი, რატომ იმ სახელთაგან არ გამოარჩია, რომელთა შესახებ ლექსებიც შეითხზა, ხალხური ლექსები, — მაგალითად, გოშპარ, დიმიტრი, დურმიშხან კობიაშვილები, გრიგოლ ყარანგოზიშვილი, ანანაურის ციხი-

დან რომ გადაფრინდნენ, — მაგალითადო ამათზე ვამბობთ, თორემ სხვანიც არიან უფრო ცნობილნი, ლევან ნაზლაიძე, სამუჯა ამირიძე, ადამ ბურდული. და სხვანი და სხვანი; ხელთა მაქვს სია სამასზე მეტისა, მხოლოდ დასჯილთა, დახოცილებზე და გაფანტულებზე აღარას ვამბობ. ისტორიკოსი ყველას გამოსჩხრეკს თუ მოუხერხდა, მწერალი — არა. და განრიდებია ალექსანდრე ყაზბეგი. განერიდაო, ითქმის დაბეჭდებითა, რადგან კარგად იცოდა აჯანყების ისტორია, იცნობდა П. Г. Бутков-ის «материалы для новой истории Кавказа»-ს, Н. Дубровин-ის «Закавказье»-ს, П. Берже-ს «Присоединение Грузии к России»-ს, ქრონიკებსა, მიმოწერასა, აჯანყების მომსწრეებსა თუ მონაწილეებსა, ყველაფერს რო თავი დავანებოთ, გაბრიელ ყაზბეგი პაპამისი გახლდათ, მათს ოჯახში დიდხანს ცოცხლობდა აჯანყების სურათები, განცდილი თუ გადატანილი. რომელი ცნობილი პირიც უნდა აერჩია თავის გმირადა, მასალებს არ მოისაკლისებდა, აერჩია თუნდაც ფარხაოზ ბატონიშვილი, — მაგრამ არა, ყველას განერიდა, დიდთაცა, პატარათაცა, ხსენებით მაინც მოიხსენია. ფარხაოზიცა, იულონიცა, ალექსანდრეცა, მრისხანე მმართველიცა (ციციანოვი), მოიხსენია და ამას დასჯერდა, ხოლო თავის მთავარი პერსონაჟისათვის უცნობი სახელი გამოსძებნა, ის სახელი აიტანა გმირთა შორისა.

ეს არ მოხდებოდა არც შემთხვევითა, არც მიზეზიანობითა თუ თავნებობითა, აქ განსაზღვრულია შემთხვევებისა თუ სურვილების შესაძლებლობა, მხატვრულ ფორმებს თავისი კანონები აქვს, მტკიცე, შეუწყვეი, გადაულახავი კანონები. ისტორიულად ცნობილი პიროვნება თავისსავე ისტორიულ ფონს, ისტორიულ მოვლენათა თანმიდევრობას მოითხოვდა. მთიულეთში რო აჯანყება დაიწყეს და ისევ იმერეთში ისხდნენ იულონ და ფარხაოზ ბატონიშვილები, ტყუილად როდი ისხდნენ, მოლაპარაკება ჰქონდათ იმერეთის მეფესთან და ოსმალეთის სულთანთან. სპარსეთთან ომის დროს დარიალის ხაზი რო გადასჭრეს, ისიც იცოდნენ, იცოდნენ, თუ როგორ დაძაბულიყო ურთიერთობა ნაპოლეონსა და იმპერატორ ალექსანდრეს შორისა, რა რთული მდგომარეობა იყო ევროპაში; დიას იცოდნენ, მთელ ამ მოვლენათა ქსოვილში ჩართულიყო მთიულეთის აჯანყება, მისი სტრატეგიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა საერთაშორისო ჯაჭვში იყო ჩაბმული, აჯანყების წარმატება(ა) და მარცხიც საერთაშორისო ვითარების შედეგი გახლდათ. და ეს უფრო

ისტორიკოსის სარკვევია, მწერალს შეუძლიან ასე ღრმადაც არ შესტოპოს, აქ სურვილია, ჯერ სურვილზეა დამოკიდებული, ოღონდ თუ გმირად გაიხდის ისტორიულად ცნობილ პიროვნებასა, ვერა, ველარ ასცდება მთელს ისტორიულ გარემოსა, საშინაოსა თუ საერთაშორისო ვითარებასა, ისტორიულ მოვლენათა ტყვედ გადაიქცევა და შეიძლება თვით ისტორიკოსსაც გაეჭიბროს. აი, სად იწყება ბრძოლა მხატვრულ-ემოციურსა და ისტორიულ-დოკუმენტურ მხარეთა შორის, ბრძოლა მწვავე და ულმობელი, რის დაძლევა დიდ მხატვრებსაც გასჭირვებიათ, გასჭირვებიათ, მაინც სძლევენ, ხოლო საშვალონი თუ სუსტი თვით იძლევიან, მარცხდებიან, მწარედა მარცხდებიან. ისტორიული გმირი თავის მხატვრულ ფორმას მოითხოვს, ფორმა მწერალს ითრევს, ულმობლად ითრევს და შიამკნებს, შიამკნებს შეუზღუებლად მარცხისა თუ გამარჯვებისაკენ? — ეს ნიჭზედაა დამოკიდებული. ან რალა არ არის ნიჭზე დამოკიდებული?! არჩევანიც ნიჭი ყოფილა, ზომიერების გრძნობაცა, დროის აღლოცა. სწორედ დროის აღლომ ჩააფიქრა ალექსანდრე ყაზბეგი და ოთხმოციანი წლების განწყობილებით გადაჰხდა საუკუნის დასაწყისსა. ისტორიული წარსული მხოლოდ საბაბი გახდა, ჰო, საბაბი იყო და რახან საბაბი იყო, საბაბიდანაც საბაბი ამოირჩია ანუ საბაბის საბაბს გამოეყიდა.

აიღო ის, რაც აჯანყებას ამოძრავებდა, — დამოუკიდებლობის აღდგენა, და ის, რამაც აჯანყება გამოიწვია, ანუ მოხელეთა თვითნებობა, მოძალადეობა, უხამსობა, რასაც თვით მთავარმართებელი უჩივის თავის მოხსენებებში: ნუ მიგზავნით ასეთ მოხელეებსა, ნუ გადამკიდეთ ქართველი ხალხიო. საუკეთესოებს გიგზავნითო, ანუგეშებდნენ პეტერბურგიდანა, სხვაგან მაგათზე უკეთესები არა გვყავსო. ასე რომ ამას თვითონაც არ უარყოფდნენ; რაც შეეხება ქართველთა მამულიშვილობას, სამშობლოს სიყვარულს, — ეს არც თუ ისე სწამდათ, არცა სჯეროდათ. იგივე მოხელეებს საქართველოში ჩამობრძანებით გამდიდრებულებს და გაამპარტავებულებს სასაცილოდაც არა ჰყოფნიდათ ქართველთა ეროვნული თავმოყვარეობა. მაგალითად რო ითქვას, აჯანყების მოთავეთა საქმის საგამომძიებლო კომისიის თავმჯდომარე ლიტვინოვი ალექსანდრე პირველს ატყობინებდა: «Любовь к отечеству, столь сильно действующая в сердцах благомыслящих, жителям Грузии неизвестна, даже названия отечества на грузинском языке не

находится». უფრო ყალბი და ცინიკური, უფრო ცრუ და შეურაცხყოფელი ინფორმაცია სხვა არც შემხვედრია ისტორიულ საბუთებში...

სადმე და ვინმე ეგებ უჯეროდა ლიტვინოვსა თუ ლიტვინოვთა, მაგრამ ალექსანდრე ყაზბეგმა უკეთ იცოდა თუ ქართველისათვის რა იყო სამშობლო, ბევრად კარგადა, ბევრად უკეთესადა, — ან საუკუნის დასაწყისში რა იყო, ან საუკუნის დასასრულში ანუ საერთოდა, იცოდა, ოდნავადაც რო არ დამცხრალიყო ეს მაღალკეთილშობილური გრძნობა, უფრო დიდდებოდა, რაც დრო გადიოდა, უფრო მწვავდებოდა და ლამობდა გადმოხეთქვას; ჰო, ლამობდაო და ყაზბეგმა გადმოხეთქა „ელგუჯას“ სახით. ეს საღელველი ამოიტანა, რაც უნდოდა ამოიტანა, სხვა დანარჩენი, ცალკეული ამბები თუ მოვლენანი ისე დაალაგა, როგორც უნდოდა ანუ როგორც მოითხოვა კომპოზიციამა, როგორც ენება მხატვრულ ფორმასა. ჰოდა, რახან საქართველოში მეფობის მოშლა ადევნებდათ აჯანყებულთა, ამიტომ მეფე გიორგის, უკანასკნელი ქართველი მეფის გარდაცვალება და მთიულთა აჯანყება ერთიმეორეს გადააბა, გადაანასკვა. იდეურად ისედაც გადაანასკველიყვნენ, მხოლოდ დროში იყო სხვაობა, რასაც ვერ მოითმენდა დროის ერთიანობის კანონი, ვერც მოქმედების ერთიანობის კანონი, ვერ მოითმენდა და მოშალა წლები, მიაფუჩეჩა.

ისტორიკოსი ამას შენიშნავდა, ხოლო ალექსანდრე ყაზბეგი სიცილს მორთავდა, იცინებდა, იხითხითებდა, მერე უცებ სხვას მიუბრუნდებოდა და მოუყვებოდა, როგორ უნდოდა დაარსება სტამბა-გამომცემლობისა, როგორ შეადგინა ამხანაგობა, როგორ ჩაეშალა ეს წამოწყებაც, როგორც სხვაც ჩაშლია, — ბედად დამყოლია, დავიწყო და ვერ დავამთავრო, — ამასაც დასძენდა ან გულში გაივლებდა, ისევე მიუბრუნდებოდა ისტორიკოსსა, სიცილს მიჰყრიდა, აბა შენ იცი, კიდევ რა შეუსაბამობას გამომიძებნიო. ისიც მიუგებდა გულდინჯადა, რაც თვალში გეცემა, ძებნა რად უნდაო, ადმინისტრაციული აპარატი მეფობის დროსაც ისევე წარმოგიდგენია, როგორც შემდეგ რუსებმა დააწესესო. ამას ვითომც ველარ გაიგონებდა ალექსანდრე ყაზბეგი, ხანჯლებით ცეკვას მოინდომებდა. მაშინვე აჰყვებოდნენ, თუ შეიძლებოდა იქვე აცეკვებდნენ თუ არა, ქებად დადგებოდნენ, ჰოი რა არის, სასწაულია შენი ცეკვაო. ალექსანდრესაც ეს უნდოდა, სახე ეღვსებოდა სიამითა, მთე-

ლი არსება ეღვსებოდა სიამითა, ქება ახარებდა, ბავშვივით ახარებდა.

„ეღვჯუჟამაც“ ბევრი ქება მოუტანა და რაღას დაგიღევდა ისტორიკოსის შენიშენებსა!

ეს იქნებოდა სიალალისაგან, გამოჯავრებისაგან როდი, ჰო გამოჯავრებისაგან არა, რადგან ცხადი იყო, რახან ისტორიულ ამბავს მიჰყოლოდა ნაწარმოები, საბუთიანობაც ისტორიული უნდა ყოფილიყო; ცხადი იყო და ამიტომაც ბევრი რამ პირდაპირ გადაიტანა საბუთებიდანა, გადაიტანა და კიდევაც მიუთითა ბუტკოვის, ბერეჟის, ღუბროვინის წიგნები, აქა-იქ იმათაც გამოეტანათ მოხელეთა უწყსობანი, თვითონაც წარჩინებული რუსი მოხელეები გახლდნენ, ცარიზმის ერთგული გუშაგები გახლდნენ და იმათს მოწმობას რათქმუნდა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს პოლიტიკური თვალსაზრისითა. რაც შეეხება ისტორიულ თვალსაზრისსა, ამ შემთხვევაში ისტორიკოსიც არ ახირდება, მწერალი თან მისდევს აჯანყების გამომწვევ მიზეზებსა, მოწმენი მოჰყავს, საბუთებს მიუთითებს. მაშინ ხასიათებს როდი ჰხატავს, მასასა ჰხატავს და სახალხო ისტორიული მოვლენანი ხელსაყრელია მწერლისათვის სახალხო სურათების გამოხატვისასა. აქ უნდა ფიქრი, გულჩადინება, — რა შეიძლება გადმოვიდეს მთლიანად, რა ნაწილობრივად ან რას შეიძლება სხვა შეენაცვლოს, გადაადგილდეს, გადაინაცვლოს. ისტორიული მოვლენანი რო შეინარჩუნა და ისტორიული პირები მიაყრუა, ბოლომდის მაინც ვერ შეელია, ერთი იმათგანი შეინარჩუნა, შეინარჩუნა გაბრიელ ყაზბეგი, ოლონდ შესცვალა იმისი სახელი ანუ ერთი პიროვნება ორად გააპო, მისი შინაგანი წინააღმდეგობანი ორ სახეში გადმოიტანა და დაუპირისპირა ერთიმეორესა.

გაგი ჩოფიკაშვილი და სვიმონ ჩოფიკაშვილი ერთი გაბრიელ ყაზბეგია, ერთ სულში ამოჭრილი ორი ქარიშხალი, ურთიერთს შებმულა, შეკრებულა, ორივე განწირული, მკვლედი ერთიმეორისა. ისტორიულად, — მოხსენებათა და შეტყობინებათა მიხედვით, გაბრიელ ყაზბეგი დახასიათებულია, როგორც ერთგული ქვეშევრდომი, ერთგული მსახური შაიორის მუნდირისა, ბრძკვიალა სამხრეებისა და სხვათა სიკეთითა, რითაც აღავსებდნენ ცარიზმის მოხელენი, ერთგული და თავდადებული. ამის დასადასტურებლად აუცილებელი არ არის ამონაწერები ისტორიული საბუთებიდანა, კმარა მხოლოდ იმისი მოხსენიება, რო სტეფანწმინდა არადაარ დაანება

აჯანყებულებსა, ეს უადრესად სტრატეგიული ადგილი ხელში არ ჩაუგდო, არ დაუმორჩილა ის ასპარეზი, სადაც საბოლოოდ გადაწყდა ბედი აჯანყებისა... ფარნაოზ ბატონიშვილმა ვერ დაასწრო გენერალ ნესეცტაევსაო, — გაბრიელ ყაზბეგს რო მოენდომებინა დაასწრებდა, დიახ, მხოლოდ ამისი გახსენებაცა კმარა, ნათლად რო წარმოვიდგინოთ ხასიათი და მიდრეკილებანი მაიორ ყაზბეგისა, ალექსანდრე ყაზბეგსაც არ გაუჭირდებოდა ამისი წარმოდგენა, არ გაუჭირდებოდა, არ გასჭირებია, ოღონდ ერთხელ დედებული ფიცის ერთგულებითა და მაღალი პრინციპებით ჰხსნიდა ამა მიდრეკილებათა, — თავის წინაპარს ამალვებდა, რომანტიკულ ბურჟუსში ჰხვევდა. „ელგუჯას“ IX თავს რომ იწყებდა, ასე ახასიათებდა თავის გმირსა და წინაპარს: „საქართველოს რუსების მფარველობის ქვეშ შესვლამდინაც სვიმონ ჩოფიკაშვილი იყო ერთი მიღებულ კაცთაგანი მეფესთან. ამას ებარა მთელი მთის ხალხი და ის სიმაგრეები, რომელსაც კავკასიის კარს უჭოდებენ — დარიალი.

„ეს პირი ჯერ წინააღმდეგი იყო რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლისა, მაგრამ უკანასკნელს რჩევაზედ, რომელიც მეფის სასახლეში იყო გამართული, შეიტყო მეფის გადაწყვეტილი სურვილი და, როგორც მეფის ერთგულთაგანი, რომელსაც მეფის წადილის წინააღმდეგობა მომაკდრებდა ცოდვად მიაჩნდა, დამორჩილდა ბრძანებას და მიემხრო შეერთების მსურველთა.

„რჩევის შემდეგ ის თავის მთებში დაბრუნდა და, მეფის ბრძანებისამებრ, თავის თავზედ მიიღო ზრუნვა მომავალ რუსებზედ.

„ის გულმოდგინედ ასრულებდა ამ სამსახურს და ცდილობდა მეფე გიორგის აღსრულებოდა ის წადილი და ის სარკებლობა, რომელსაც მეფე და მისი მომხრენი ამ მფარველობისაგან მოელოდნენ.“* ისტორიას საამისო საბუთებიც შემოუნახავს, — წერილები გაბრიელ ყაზბეგისადმი ერეკლე მეორისა, გიორგი მეთორშეტისა, ბატონიშვილებისა, შენი იმედი გვაქვსო, აბა შენ იციო, რაც ცხადია მოწმობს გაბრიელ ყაზბეგის დიდ გავლენასა და შესაძლებლობას მთის ხალხში. აქ მწერალი ისტორიას მიჰყვება, ისტორიკოსსაც არაფერი აქვს ასახირებელი, — მეფის ბრძანებით იცავდ, მფარველ ძალას, ძალას, რომელიც დარიალით მოედინებოდა საქართველოში. ასეთია საბუთები, აწყობილ-აკინძული საბუთები, აქ საძებარი აღარაფერია, აღარც სადაო გახლავთ, ისტორიკოსი კმა-

ყოფილია, ამ ერთით მაინც, ჰო ამ ერთით მაინც კმაყოფილია. მაგრამ მწერალს საბუთი საბუთად რო არ ეყოფა, საბუთებს გაცოცხლება რო უნდა, ქაღალდები თუ სტრიქონები ადამიანებად რო უნდა აისხან, ვნებანი რო უნდა წამოიშარათონ, რო უნდა შეიზნენ თავგანწირვითა? — მაშინ მწერალი მარტოლა რჩება, გასაჰირში რჩება და გასაჰირში მშველელი აღარა ჰყავს. თავის თავს ებრძვის და საკუთარ თავთან მებრძოლს ველარავინ გამოადგება, ვერა, და ისიც ზოგჯერ საკუთარსავე აზრებს ანგრევს ან ველარაფერი მოუხერხებია, უნდა გადაარჩინოს, ვერ გადურჩენია, მხატვრული სურათები უნგრევენ უღმობლად, ხასიათები უღეწავენ, უფშვნეიან; ის იცავს, შუაზამდგარა ლომადქცეული, იცავს ლომებრა, ისინი არად აგდებენ ამ გალომებასა, სწეწავენ აზრსა, ბოლად აქცევენ ან ნისლადა და ნისლივითა სწეწავენ, როგორც მზეც სწეწავს ყუროზე ნისლებსა.

დიდ რეალისტებს ასე დამართვნიათ, ალექსანდრე ყაზბეგიც დიდი რეალისტი გახლდათ, დიდი სიფრთხილედ გამოიჩინა, ჯერ იყო და თავის გმირს ისტორიული სახელი ჩამოაცალა, მერე გააპო და ნახევარი გაგი ჩოფიკაშვილად, ნახევარიც სვიმონ ჩოფიკაშვილად წარმოადგინა. გაგი ჩოფიკაშვილის ნახევარი სწორედ ის გაბრიელ ყაზბეგია, თავგამოდებით რო იცავდა სტეფანწმინდას მთიულთაგანა, მერე გენერალ ნესვეტაევს ჩააბარა და პირში ჩალაგამოვლებული დასტოვა ფარნაოზ ბატონიშვილი. მეფის ერთგულებითაო, ამბობს მწერალი, მაგრამ ეს ახსნა იოლიც არის, გულუბრყვილობა. მთულეთის აჯანყებისას გიორგი მეთორმეტე კარგახანია სვეტიცხოველში განისვენებდა, მეფობა გაუქმებულიყო საქართველოში, მეფის მემკვიდრენი რუსეთს გადარეკილიყვნენ, რუსეთის მფარველობის ადრინდელი მონატრულები სხვა გუნებაზე დამდგარიყვნენ ან ისინიც ბატონიშვილთათვის გაეყოლებინათ ან თავიანთ მამულებში ჩაკეტილიყვნენ ან ჯავრს იკლავდნენ გულში ან ერთჟანგეთს ეცილებოდნენ სისხლის ჯვარის მოსაპოვებლად; ყველაფერი შეცვლილიყო, გადაფასებულიყო, ვილასთვის უნდა ეერთგულნა გაბრიელ ყაზბეგსა, ვისთვის მიცემული ფიცის ერთგული უნდა ყოფილიყო? თუმცა ვთქვათ ეს პატარა ანაქრონიზმი ვითომც არაფერია, ვითომც ისევ ცოცხალი იყო გიორგი XII, ჰო, ვთქვათ, გაბრიელ ყაზბეგი განა ისე გულუბრყვილო იქნებოდა, ვერ მიმხვდარიყო თუ როგორ შერყეულიყო ტახტი, როგორ მოშლილიყო

სამეფო ხელისუფლება ეკონომიური სიძნელეების, სასახლის ინტრიგებისა და უცხოელი მსტოვრების წყალობითა, მოშლილიყო, დასუსტებულიყო, გიორგი XII სუსტსავე მარჯვენას და არცთუ მაღალ გონიერებას იმისი განმტკიცება აღარ შეეძლო, სხვა ძლიერი ნებისყოფა უნდოდა, სხვა დიდი გონება, მხნე მარჯვენა, იმ უამრავ ბატონიშვილებში უნდა ამოზიდულიყო, უნდა ამოზიდულიყო, ოღონდ პირი არ უჩანდა, არ იყო ძალა, რომლის ერთგულებას ვერ გაექცეოდა ძლიერი ფეოდალი, ამ შემთხვევაში ხევის ბატონი; ჰო, დიდი რამ ძალა, მრისხანე ძალა, თორემ სუსტსა და უსუსურს რომელი ფეოდალი უერთგულებდა? განა როდისა ყოფილა ასეთი შემთხვევა ან ჩვენში ან სხვათა ისტორიაში? გონებას ამოდ დილის აქ ისტორიკოსი, ამოდ გადასჩხრეკს ათასჯერ გადაჩხრეკილ ქრონიკებსა, მწერალსაც გაუჭირდება იმის დამტკიცება თითქოს გაბრიელ ყაზბეგი ყოფილიყოს ასეთი გამონაკლისი. ყველაფერს რო თავი დავანებოთ, გაბრიელისადმი გაგზავნილი წერილები გიორგი XII, ბატონიშვილებისა, თხოვნას უფრო ჰგავს, ვიდრე ბრძანებასა, მუდარა უფროა, ვიდრე განკარგულება, განკარგულება, რომელსაც ვერავინ წაუფა, ან ვინ უნდა წაუფიდეს, როცა მეფეს უბრძანებია? მაგრამ ბრძანების კილო დაჰკარგოდა უკანასკნელ მეფესა, ბატონიშვილებსაც დაჰკარგოდათ, რიხი გამოლოდათ, ის რიხი, ის მტკიცე კილო, მეფური კილო, მეფური და დამაჯერებელი, რითაც ესოდენ გამოირჩეოდნენ ქართველი მეფენი, მათი მრჩეველნი, სხვა პოლიტიკური თუ სამხედრო მოღვაწენი. ჰოდა, მომუდარებებს რაღას გაუგონებდა ხევის ბატონი, ძლიერი, გავლენიანი, რომელსაც მოკრძალებოდნენ ქართველ მთიელთა გარდა ჩრდილო კავკასიის ტომებიცა?!

ხევის ბატონი ასე გულუბრყვილო ვერ იქნებოდა, როცა დროთა კავშირი დარღვეულიყო, ჰამლეტურ მოთქმას ვერ მიეცემოდა, — დროთა კავშირი დაირღვა და წყეულმა ბედმა მე რად მარგონა იმისი შეკვრაო. ასეთ ფიქრებში ვერ ჩაღრმავდებოდა, დამდგარიყო ჟამი მოხვეჭისა; ჰო დამდგარიყო ჟამი მოხვეჭისა, ხოლო სამეფო სალარო გამოხვეტილიყო, გამოცარიელებულიყო, მეფეს ერთგულობისათვის მხოლოდ მადლობის თქმა შეეძლო, ცარიელი მადლობისა, ბატონიშვილებიც მეტს ვერაფერს მიუბოძებდნენ, იმათგან ფარნაოზ ბატონიშვილი მაინც სხვა იყო, გენერალ ნესვეტაევს თუ დაასწრებდა სტეფანწმინდის აღებასა, ეგება შუაზედაც გაეჩეხ-

ნა ხევის ბატონი, ვიდრე ალექსანდრე ყაზბეგი გააპობდა ორ მხატვრულ სახელდა, იმას გაეპო და თერგის ორივე ნაპირას დაეყარა ყორანთა დასაყვიარად. თავს ასეც ვერ გაიმეტებდა ხევის ბატონი, ვითომ რაღაო, სხვა რამ ძალა მოდიოდა ძალითაცა, საჩუქრებითაცა, ათასგვარი საჩუქრებითა, ოქროთი; ჩინმედლებითა და ისიც იქით მიდგა, საითაც გამორჩენა ეგულებოდა, ხოლო თუ ვინმე სამშობლოსაც შეახსენებდა, მხრებს აიჩეჩა, ჩემმა მეფემ ასე ბრძანა, მორჩილი ვარ მისი ბრძანებისაო. ამ ეშმაკურ პასუხს დიდი ჰკუა აღარ უნდოდა, მახვილი პოლიტიკური თუ დიპლომატიური ალღო აღარა სჭირდებოდა, მოვლენათა ლოგიკა გახლდათ, დაუჭერებელი, მაგრამ შეუვალი, მტკიცე, ძნელად შესადაგებელი.

სვიმონ ჩოფიკაშვილიც ასევე მსჯელობს.. გაგის არც ბევრი მსჯელობა დასცალდა, არც ბევრი ადგილი დაეთმო რომანში, ავტორს შეზარდა, მალე მოსძულდა, მალე მოიშორა, მოიშორა აჩქარებითა, სულმოუთქმელადა, ამიტომაც არის ხელოვნური გაგის სიკვდილი, ამიტომაც არის ცოტა არ იყოს არაბუნებრივი, რეალისტისათვის არაბუნებრივი, გაგის შენაცვლენა სვიმონითა. აქ მხატვარი ჟინს დაემორჩილა, მხატვრულ სიმართლეს შეებრძოლა ჟინიანდა, თორემ თუ კიდევ შერჩებოდა გაგი, თვალსა და ხელს შუა გაუძვრებოდა ის აზრი თითქოს მეფე გიორგის ერთგულება ამოქმედებდა ხევის ბატონსა; თუმცა თითქმის კიდევაც გაუქრა, რადგან რეალისტურ სახეს ვერ შეენაცვლებოდა იდეალურ-რომანტიკული სახე, ისე დამაჭერებელი ვერ იქნებოდა; იქნებოდა უფრო ემოციური, უფრო წარმტაცი და სანატრელი, ოღონდ ისე დამაჭერებელი ვერ იქნებოდა და ასეც არის, გაგი ეპიკურ სტილშია ამოკვეთილი, იმისი პროტოტიპი დიდი ეპოპეის მონაწილეა, ისიც დიდი ეპოპეისათვის ემზადება, გაბრიელს სახელითაც მიახლოვებითა, პირველი მარცვალი ერთნაირი აქვთ, მაგრამ ეს ბევრი არაფერი, სხვათაშორის ნათქვამად იყოს; დარიალში ყარაულები უყენია, დარიალს იცავს, თან ჩუმჩუმად ტყვეებითა ვაჭრობს, ხელმწიფე-იმპერატორის სამსახურით თავი მოაქვს და სახლიაკებს მამულებს ეცილებს, დიდი გავლენა მოეპოვება და რომელიღაც ხეობაში მღელვარება რო იწყება, იმას იხმობენ ადელეგებულთა დასაშოშმინებლად, ქვეშის „ნაჩალნიკს“ მეგობრობს და ხმობილობს. შეურაცხყოფის მოსარეცხადა, — მზადდება კონფლიქტა.

მზადდება მხატვრულ-ეპიკური ზომიერებითა, რეალისტური სიფრთხილითა... მზადდება და უცებ ავტორის ქინიანობით ილუპება გაგი, გაგი ილუპება და ამოდის რომანტიკული სახე სვიმონ ჩოფიკაშვილისა, სათნო, მგრძნობიარე, შემწყვალბელი, მეფის ერთგული, ხალხის ერთგული, ხალხური სიმართლის დამცველი, ხალხის მრჩეველი, ხალხის დამყოლი.

შესაძლოა გაბრიელსაცა ჰქონდა ასეთი გრძნობები, მაგრამ ცხოვრებაში როდი გამოუმჟღავნებია; შესაძლოაო და მართლაც ექნებოდა, ხევში აღზრდილიყო, მთის ადამ-წესებში გამოზრდილიყო, გაუვალ მთებში აბორგენულიყო იმ საგმირო სულით, საგმირო ამბებითა, წინაპართაგან რო გაეგონა, ჰოდა მართლაც შესაძლებელია წუთიერად მაინც შეტოკებულიყო ხევის ბერთა რიტუალის ხილვისას, დროშების დამწყვალბებისასა, ლაშქრის მოკრებისას, მოსისხართა შერიგებისას, მიცვალბულთა დატირებისასა. წესები ჰო, საუკუნოობით იხვეწებოდა, იღვსებოდა, იწმინდებოდა და უმაღლეს სანახაობად იქმნებოდა, უმაღლესადა და წაუვალადა, რომელიც იპყრობდა ადამიანსა, გასწმენდდა, ამაღლებდა; იყო ნამდვილი მაღალხელოვნური სანახაობა, ჰეშმარიტი თეატრი, ისეთი, რო იმისი მხილველი არისტოტელურ კათარზისს ვერ წაუვიდოდა. მაგრამ გაბრიელი ბევრად შეუპოვარი ბუნებისა გახლდათ, სანახაობის მოთავებისთანავე ისევ ცხოვრებას მინებდებოდა. სწორედ ამისი ეწინოდა ავტორსა, ამიტომ მოაშორა ცხოვრებისეული ნაწილი გაბრიელსა, ცხოვრება მოაშორა და სულში ჩაუღრმავდა, განცდებში ჩაუვიდა, ეროვნული თვითმყოფადობის აზრებით ალავსო და შეაჯრეოლა, შეაჯრეოლა და შეაქანკალა, მწარედ განიცადა აჯანყების მარცხი, ძალიან მწარედა, ქვეშაგად ჩავარდა, ველარც წამოდგა, შფოთავდა ამაყი სული, შფოთავდა და ძრწოდა, რადგან სიამაყე იბლალებოდა, ვერაგობა და ღალატი ზეიმობდა, შფოთავდა და გმინავდა, იწვოდა გაუნელბელი ცეცხლითა. ამ სიმაღლემდის აიტანა გაბრიელის წუთიერი განცდები ალექსანდრე ყაზბეგმა, აიტანა, გააზვიადა, განაზოგადა, გაათავისა, — ასეთივე გახლდათ საკუთრივ მისი ლელვანი, სულიერი წვა მისი დროისა, 80-იანი წლებისა, პირველ წლებსაც ამიტომ წაეტანა, ამიტომ გადასწვდა და გადმოითრია, იქ კიდევ იყო რომანტიკული სული, საყრდენი რომანტიკული იდეალებისა, შორს იყო და მყინვარის ნისლებში თუ რაიმე ამოვიდოდა, მიმზიდველადაც ამოვიდოდა. ბევრი ჰერეტა თუ დაკვირვება

ისტორიულ საბუთთა ჩხრეკვა თუ ქექვა, სახეს თუ მოვლენას ასლოს მოიტიანდა, ძალიან ახლოსა, მეკეთრად მოიტიანდა, სილამაზეს დაუკარგავდა. სუსტი თვალებიც თითქოს ამიტომ დაჰყოლოდა, მეკეთრად რო არ დაენახა საგანი, უფრო ლამაზად რო მოსჩვენებოდა; შორეულ ამბებსაც ამიტომ თუ ეტანებოდა, იქ ბევრად მეტი სილამაზე იქნებოდა სუსტ თვალათვისა, ოღონდ ისტორიკოსს მორიდებოდა. და ერიდებოდა რაც შეეძლო, — გაგი ფრიალოზე გადასჩეხა და თავიდან მოიშორა გაბრიელ ყაზბეგის ანუ ჩოფიკაშვილის ისტორიკოსი, გაგი სილამაზე არ იყო ანუ გაბრიელ ყაზბეგის ისტორია არ გამოდგებოდა 80-იანი წლების სულიერი ამაღლებისათვისა, გამოდგებოდა მხოლოდ იმის შესაძლო განცდები, ისტორიკოსთათვის მიუვალი, მიუყვლეველი. აქ იხსნა თავი მწერალმა, თავი იხსნა და მიაგნო სვიმონ ჩოფიკაშვილსა.

სვიმონ ჩოფიკაშვილსაც მიაგნო და რომანის იდეური დონეც ამაღლდა, მთავარი პერსონაჟიც ამაღლდა, ელგუჯა ამაღლდა, გარდაიქმნა. გაგისთან ურთიერთობისას თითქმის გაგისებურია, გულმტკიცე ვაჟკაცია, მარდია, ძლიერი, მაგრამ მონაა ვნებისა, ჰოდა რა გასაკვირია თემიც მიავიწყდეს, იმისი ადათ-წესებიცა. გაგი სხვა რაღაა? — თემი აღარა სწამს. წარსული აღარა სწამს, ახალ დროებას შესთამაშებია, ყველა რაღაცას იხვეჭს და იხვეჭს ისიცა, ყველაზე მეტსა, ყველაზე შმაგადა, ჰო ყველა რაღაცას იხვეჭს, ყველა თავისკენ ეწევა და ელგუჯაც თავისასა ცდილობს, სატრფოს იტაცებს. ვაჟკაცს ეს აღრეც არ დაეძახბოდა, მაგრამ ვაჟკაცობა აქ მხოლოდ ინერციასა ჰგავს, გრძნობას აყოლილ, თვალახვეულ ინერციასა. ასეთი შთაბეჭდილება დარჩებოდა თუ მართლაც ნაღვარევის ეკლესიასთან მომხდარი ამბებით დამთავრდებოდა ნაწარმოები.

ჰო, არსებობს ლეგენდა თითქოს ნაღვარევის ეკლესიასთან უკანასკნელ ბრძოლას გადაიხდიდა ელგუჯა, იქ დაეცემოდა სალდათების შუბებით განგმირული; თითქოს ასოთამწყობებს დაენანათ ასეთი ვაჟკაცი, დაენანათ ნაწარმოების ასეთი მოწყვეტა, სთხოვეს ყაზბეგს გააგრძელო, ისიც ადგა და გააგრძელაო. მართლა ასე იყო; ეკითხებოდნენ ზოლმე, ის იცინოდა, იცინოდა და უდასტურებდა სიცილითა. ვილაც-ვილაცანი ეჭვს გამოსთქვამდნენ, ვინ იცის რა ასაზრდოებდა ამ ეჭვს, მაგრამ რაც უნდა იყოს ეს მაინც სარწმუნოა, რადგან „ელგუჯა“ ნაღვარევის ბრძოლამდის სხვა არის, იმის შემდეგ სხვა, ერთი შეხედვითაც ასე გახლავთ, — პირველ

ნაწილში დახატული საქართველო უკვე რუსთა მმართველობის ქვეშ არის, მეორე ნაწილი უკანასკნელი მეფის უკანასკნელ დღეებსა გულისხმობს, ასე მოქცეულა უკანა წინა, წინა უკანა, წინანი უკანა, უკანანი წინაო, რევოლუციური მოწოდება ყოფილა, მაგრამ მხატვრულ ქმნილებაში შეუსაბამობადა თქმულა. „ელგუჯას“ რო ასე დაემართა საკვირველიც არ უნდა იყოს, — ყაზბეგი ჰო ჩქარობდა, თითქოს წინასწარვე გრძნობდა ბედისწერასაო, ჰო, საერთოდ ჩქარობდა, ყველაფერში ჩქარობდა, ხოლო ამ შემთხვევაში, რაბან დაარწმუნეს, გაგრძელება აუცილებელიაო, რაბანა სთხოვეს, შეეხვეწნენ თაყვანისმცემელნი, ცოტა სულდათქმულად გაიაზრა ნაწარმოები, გაიაზრა თავისი გმირი, თავისი წინაპარი, თავისი ქვეყნის წარსული, აწმყო, მომავალი, და ამ სულმოთქმულობას მოჰყვა სვიმონ ზოფიკაშვილისა და ელგუჯას ამადლებელი სახეები ან ასეთი ამადლებული იდეალები:

„ელგუჯა დარწმუნდა, რომ ხალხის აზრი ერთდებოდა, იმათი კანტიკუნტად ამოჩენილი გულის მღელვარება გროვდებოდა და ერთმანეთს ეკვანძებოდა; ის დრო, როდესაც ხალხი გრგვინვასავით ერთხმად გამოაცხადებს თავის უკმაყოფილებას, შორს აღარ იყო.

„როდის იქნება ის დღე, როდის? — წამოიძახა ელგუჯამ, როდესაც მარტო მათიასთან დარჩა.

„ — რაი დღე?

„ — ის დღე, როცა ყველა ხმაღს გაავლებს ხელსა.“ — ამას დაჰრილი ელგუჯა ამბობს, თითქოს სატრფო დავიწყებულია ან იმ სატრფოს, სამშობლო რო ჰქვიან, ყველაფერი დაუფარავსო. ამბობს და მიიწევს, ლამის დასწყვიტოს არტახები, ველარ მოუთმენია ჰრილობების მოშუშებადისა. აქ მგრძნობიარება სამშობლოს გამოხსნის აზრამდის, ვნება აზრად იქცევა, აზრი ვნებადა, ერთიმეორეს შეენივება და აამღელვარებს გმირულ სულსა. და მარტოც აღარ არის ან ერთი თუ ორი ძმადნაფიცის ანაბრადა, ეს საერთო სახალხო სულია, ეროვნული სული და ერთან არის, ხალხთან არის, თემთან არის, თემთანა, რომელსაც აბღია ჯალაბაური მოთავეობს. ის არის გონება ხალხისა, სინდისი ხალხისა, სიწმინდე და მოუდრეკლობა ხალხისა, ეს იგივე ხევის ბერია, ხალხის რჩეული, რომელიც განაგებდა ყოველივეს თემისა, სასულიეროს, სასამართლოს, სამხედრო საქმეთა. ის რჩეული იყო და ძალოვანი, აღსავსე ჰქუა-

გონებითა, ზნეობრივი სიწმინდიითა, პირდაპირობითა, განუჩეველობითა, ყოველგვარი სიკეთითა. ის იყო რჩეული სწორედ ამ ღირსებათა გამო, იყო სულთ მალაღი და ამამალლებელი თემისა... ეს ისტორიული სახე პირველად „ელგუჯაში“ ამოტივტივდა, თავისთავად წამოვიდა, ხალხი ამღელვარდება და წინამძღოლი ცხადია, წინ მოექცევა, რომანის სიუჟეტში სხვა რამ ადგილი არ მოეპოვება, ხალხი დაიწლება, ისიც გადის ხალხთან ერთად, — როგორც შემოდის ისევე გადის. სახე მხატვრულად მოთავებული ვერ არის. მაგრამ მაინც საგულსხმოა, ეტყობა, აბღია ჯალაბაურმა სხვა რამ მოაგონა ალექსანდრე ყაზბეგსა, სხვა რამ ამოზიდა, ხევისბერობის დიდი ტრადიცია ამოიტანა, ეს წმინდა სახალხო სახე ამოატივტივა და დაუპირისპირა უკუღმართ მმართველებსა, არა არჩეულ, არამედ დანიშნულ მოხელეებსა, რომლებიც კიდევ უფრო აუკუღმართებდნენ ისედაც უკუღმართ კანონებსა. ასე უნდა გაზრდილიყო სახე აბღია ჯალაბაურისა, ასე უნდა შობილიყო სახე ხევისბერ გოჩასა; ასე უნდა შეპირისპირებულიყო აწმყო და წარსული, ისტორია და თანადროულობა.

ისტორიიდან „ხევისბერ გოჩაში“ ნუგზარ ერისთავი შემოდის. ამ სახელს კარგად იცნობს ქართლის ცხოვრება, იხსენიებს ვახუშტი, ბერი ეგნატაშვილი, იცნობენ და იხსენიებენ კახეთს, მეფე ალექსანდრესთან მიმავალი რუსი ელჩები. ბერი ეგნატაშვილი ნუგზარიანთ წარსულსაც იგონებს მოკლედ, მოკვეთილად, როგორცა ჭფერობს ისტორიკოსსა: „ნუგზარ არაგვის ერისთავის მამა-პაპათა ამოსწყვიტეს პატრონი ხევისა თექთურმანისძე და დაიჭირეს ხევი, და მიერიოთგახ მისცა მეფემან რომელთამე ზადა, რომელთამე მთიულეთი და რომელთამე დუშეთი და ანანური და იქმნეს ხევის მის ერისთავად“.* ჰო, სისხლით დაიწყეს არაგვის ერისთავებმა, სისხლი თქრილებდა არაგვის საერისთაოში, ოღონდ აქ საუბრის საბაბი მაინც სხვა რამ გახლავთ, სახელდობრ ის, რო ნუგზარ ერისთავი საბუთთა მიხედვით ხევისა ბატონობს, იმისი სამფლობელო ჩერქეზთა ბატონის სამფლობელოს ებჯინება, დარიალი შემოკალთავებული აქვს, დარიალს იმისი კაცები იცავენ, უიმისოდ დარიალს ვერავინ გამოაღწევს, ვერც რუსთა ელჩები მეფე ალექსანდრესთან მომავალნი.** ასე დამოუკიდებელია მთის აქეთა და გადამთიელ მეფეთაგან ძლიერია და შეუვალი, ხოლო რომანის მიხედვით სხვა რამ გამოდის, თითქოს ხევი უბატონო ყოფილიყოს, თითქოს ნუგზარ ერისთავს

მოენდომებინოს ხევის მომორჩილება, გაელაშქროს, დამარცხებულიყვეს, ლტოლვილიყვეს. მწერალს თითქოს აბუჩად აუგდია მემპტიანენი, მიუზრ-მოუტრევია იმათი მონათხრობი, ხელუკუღმა გადაუყრია, მხოლოდ სახელი შეუნარჩუნებია, მრისხანე სახელი — ნუგზარ, და იმის გარშემო სხვა რამ ამბავი გამოუხლართავს, რაც უნდოდა, როგორც უნდოდა რომანის სიუჟეტი რასაც მოითხოვდა, ხევისბერის უმტკიცეს სახეს რაც გამოჰკვეთდა.

ეს მართლაც დიდი თავისუფლებაა ან უფრო უკეთ რო გამოითქვას, თავნებობაა, არც თუ უცხო რამ აღექვსანდრე ყაზბეგის ენიანი ხასიათისთვისა. სხვა რო აერჩია, ვთქვათ ნაკლებად ცნობილი სახელი ან სულაც უცნობი, მაშინ სხვა იყო, მაშინ თავნებობა თუ ენინიანობა არ გამოვიდოდა, მაგრამ კარგად ცნობილ სახელს ასე იოლადაც არ დასთმობს ისტორიკოსი, მითუფრო ნუგზარი არ დაეთმობა, ის ჰო შაჰ-აბაზის დროის მოღვაწეა, არაგვის მრისხანე ერისთავი, რომელიც თამაშობს ქართლისა და კახეთის მეფეებითა, რუსთა ხელმწიფეს თავს აცნობს და შაჰაბასთან ახლო ურთიერთობა აქვს. მისი სარბიელი დიდია, ვრცელია, მისი ცხოვრება სავსეა კონფლიქტებითა, მისი ცხოვრება სახელმწიფოებრივ საერთაშორისო მოვლენებს გადასჯაქვია. მაგრამ მწერალს არ უნდა ამხელა ასპარეზი, ესოდენ დიდი და რთული მოვლენები; მისი ნაწარმოები მოკვეთილია, დრამატულია და არა ეპიკური, ამიტომ მხოლოდ ერთი მკვეთრი თუ უმკვეთრესი ეპიზოდი უნდოდა იმის ცხოვრებიდან, ერთი, ერთად ერთი, რომანის კვანძში რო შეიხლართებოდა და გმირთა ხასიათს გააშუქებდა. საამისო ეპიზოდი ბევრი იყო იმ მღელვარე ცხოვრებაში, ოღონდ არ იყო ლაშქრობა ხევის წინააღმდეგა, ხოლო ავტორს არა მხოლოდ დროის, ადგილის ერთიანობის კანონიცა ჰბოჭავდა, დრამა ჰბოჭავდა, ნაწარმოების დრამატული განვითარება იპყრობდა და ნუგზარს ვერც ვერსაით გაჰყვებოდა, ვერც იმისი დროის სხვა სახელმწიფო მოღვაწეებს წაეპოტი-ნებოდა.

ან ეგება სხვა რომელიმე ნუგზარსა ჰგულისხმობს? მაგრამ არაგვის ერისთავთა სისხლიან მატრიანეში, მოკიდებული ვანათელი აზნაურიდან, სიღამონიდან, რომელმან მოსრნა ადრინდელი განმგებელნი ხევისა, ადრინდელი ერისთავები და მათს მაგიერ თავისი შთამომავალნი დაამკვიდრა, თვინიერ XVIII საუკუნის ორმოციან წლებამდის, არაგვის საერისთაოს გაუქმებამდის, სხვა ნუგზარ არ

იცის ისტორიკოსმა, იცის ბაადური, ზურაბი, დათუნა, ზაალი, ოთარი, რევაზი, იასონი, გიორგი, ისევ ოთარი, თეიმურაზი, ისევ რევაზი, პაპუნა, ბარძიმი, ბეჟანი, ხოლო ნუგზარ აღარა. ისინი ერთიმეორეზე მრისხანედ იბრძოდნენ არაგვის საერისთაოს გასაფართოებლად, პოლიტიკური გავლენის გასავრცელებლად, ერთიმეორეზე უფრო საშიშარნი იყვნენ ქართლის მეფეთათვის და ისინიც ბევრს როლი ყოყმანობდნენ, რათა თავიდან მოეშორებინათ ეს საშიში მეტოქენი. ჰოდა ამათგან ერთმა თუ ორმა მოასწრო ბუნებრივი სიკვდილი, სხვანი მოჰკლეს, ერთიმეორენი დახოცეს მეფეთა წაქეზებითა, ერთიმეორე დახოცეს და ერისთაობა მიიღეს ჯილდოდა. მიიღებდნენ ერისთაობას და საერისთაოს შემოკლება-შემომკვიდრებას შეუდგებოდნენ, აქეთ ქსნის საერისთაოს ეპოტინებოდნენ, იქით კახთა მამულებსა, ხევსურეთი ჰო ყველას ყელზე ადგაო, ყველა ეტანებოდა, ყველა პირში ჩალაგამოვლებული რჩებოდა ხოლმე. ჰო ხევსურეთი ყველას ყელზე ადგაო, ყველა იქით მიიწევდაო, ოღონდ ხვეისკენ არა, ხევი ბოხჩაში გამოეკრათ და ილიაში ჰქონდათ ამოდებული. ალექსანდრე ყაზბეგისათვის ეს არცთუ ხელსაყრელი იყო, ყოველშემთხვევაში „ხვეისბერ გოჩასთვის“ ვერ ივარგებდა. ამ ნაწარმოების დრამატულ-მხატვრული ფორმა, ვრცელ სარბიელზე ვერ გაიშლებოდა, ამიტომაც სცვლიდა მოქმედებას თუ ადგილს მოქმედებისა, სცვლიდა ისე, მხატვრული ფორმა როგორც მოითხოვდა. ყაზბეგს ჟინიანობასა და თავნებობას უძრახავდნენ, მაგრამ აქ ფორმის ჟინიანობა უფრო ითქმის, ავტორი ბევრად ზომიერი მოსჩანს, ძლივსძლივობისას არიგებს ამბავსა და ფორმასა. ჰო არიგებსო, მაშ რაო, ნუგზარს ხევის წინააღმდეგ არ ულაშქრებია, საძაგეროდ ჩერქეზთა წინააღმდეგ ილაშქრა, ლაშქარმა ხევზე გადაიარა და გადმოიარა, თავაურელნიც ჩერქეზთა წინააღმდეგ ახლდნენ ნუგზარსა, ავტორმა ნუგზარი თავაურელებიანად აქეთ, ხვეისკენ შემოაბრუნა და ბრძოლის ასპარეზი ჩერქეზეთიდან ხევს გადმოიტანა; ან შესაძლოა არც ჩერქეზეთსა გულისხმობდა, არც ხევსურეთსა, არც რომელიმე სხვა კუთხეს საქართველოსი, სხვა ხეობას მთისა, არა გულისხმობდა ან ყველას აერთებდა, ერთსახედ წარმოიდგენდა, ერისთავებსაც აერთებდა, ერთსახედა ჰქმნიდა, ნუგზარის სახედა, განდიდებულ, აღზევებულ და ყოველთა დაპყრობის ჟინით ატანილ სახედა, — შესაძლოცაა, ჰეშმარიტად საგულვებელიცა, ისტორიული სიმართლე ისტორიულ სიმართლედა რჩებოდა, მხატვარი-

საც მეტი არაფერი უნდოდა, თუ მართალი იქნებოდა ისტორიასთან, მართალი იქნებოდა თავისუფლებისათვის მებრძოლ ხალხთანაც, მაშინ დეტალების მნიშვნელობა მცირდებოდა, ე. წ. ანაქრონიზმების გაზვიადებაც მოუხერხებელი ხდებოდა, ცხადია, რათქმაუნდა, როცა ხევი იქცეოდა სიმბოლოდ მარადიული ბრძოლისა ერთიანობისა, სიმტკიცისა, თვითმყოფელობისა და დამოუკიდებლობისათვისა. მხატვრული ხასიათები იზრდებოდა, მხატვრული კონფლიქტი ზოგადდებოდა, შორდებოდა ფარგლებს ფეოდალური თუ კუთხური ომებისა, შორდებოდა საზღვრებს ისტორიისა და თანადროულობას უნივერსალურად. ამიტომ იყო, რომ ალექსანდრე ყაზბეგმა ერთბაშად მოხიბლა 80-იანი წლები, მოხიბლა და გააბრუა, ამიტომ თორემ იმაზე უკეთ სხვებიცა სწერდნენ, უფრო სუფთა, დახვეწილი სტილითა სწერდნენ; ამიტომ იყო, რომ გრიგოლ ორბელიანმა ჰომეროსი შეარქვა, დიადი სახელი მეტსახელად შეარქვა და ბებერი ძეგლები დაუამდა, ოცდათორმეტი წელი გაახსენდა და დაუამდა ბებერი ძეგლები.

თურმე ისევ ცოცხალი ყოფილიყო გული ერისა, ისევე ფეთქავდა და გოჩასავით ხელაბყრობილი იმისავე სიტყვებს იმეორებდა: „არ დაივიწყო, რომ სადაც შენი მამა-პაპა გაჩენილა და დამარხულა, სადაც მათი ძეგლებია ჩაფლული, იმას გედავებიან და არ დაანებო... მათაც ცოტა ჭირი არ უნახავთ თავიანთ მიწა-წყლის დაცვის დროს, მათის სისხლის ნაკადულს მიწა ქვესკნელამდის გაუფენთავს... ახლა თქვენ იცით, რასაც იქთ...“ ამბობდა და თვალში შუქი ემატებოდა, ეს იმედის სხივთაგან იყო, სადღაც შორიდან რო მოანათებდა, აბჯარის ჟღრიალისაგან იყო, ყაზბეგის წიგნებში რო ატეხილიყო. წამოქოჩრილიყვნენ მგზნებარე ჭაბუკები, ფიცხელი ჭაბუკები, დაძახებასლა ელოდნენ. ცოცხლად იდგნენ, არაფერი შერჩენოდათ ფურცლებისა თუ სასტამბო ნიშნებისა, მთებივით იდგნენ შვილნი მთისანი, ჩანჩქერებივით დაქანებულიყვნენ თავთავიანთ ხეობებიდანა, სამების ტაძრისაკენ, იქ იკრიბებოდნენ ერთ დიდ ლაშქრად. და სისხლი თბებოდა, შეცივებული სისხლი, თბებოდა, მღელვარდებოდა. და დიდხანა გადამდგარ გენერალს ეგონა თითქოს იმისკენ მიემართებოდნენ, თითქოს ის გადმომდგარიყო ბორცვზე, თითქოს იმის გარშემო ფრიალებდა დიადი დროშა, ფრიალებდა და მოუწოდებდა, მეტყველებდა უტყვი, ლაღადებდა მჭევრმეტყველად, ლაღადებდა და ლაშქრის ერთადქცეული გული რო

ბაგუნობდა, თითქოს მიწისძვრა იწყებოდა. ბრძანებასღა ელოდა ეს გული, და ჰა, ბრძანებაცა: მიდით!.. დაჰკარით!... — ამას ხმამაღლა იტყოდა ფიქრებში წასული ძველი გენერალი, ხმამაღლა იტყოდა და გამოერკვეოდა, არც ასე ივარგებდა, გულს აყოლა არ ივარგებდა, ყველაფერს თავისი დრო უნდოდა, ხოლო დრომდისინ გოჩასნაირი ბრძენი უნდოდა, გოჩასნაირი მრისხანე და წმინდა, გოჩასნაირი ფოლადი უნდა ჰქონოდა ხმაში, რო უთავებოლოდ შერხეული ხალხისათვის, უდროოდა და ვნებიანად შექანებულთათვის შეეძახნა და შეეჩერებინა, — გახსოვდეთ, ვისი გორისანი ხართო!..

გრიგოლს ამდენი აღარ შეეძლო, ილიას შეეძლო, ილია იდგა სამების ტაძართანა, იდგა, როგორც დიდი ხევისბერი და თავის ძალებსა ზვერავედა გამჟრიახი თვალითა. გრიგოლს საკმარისად მიაჩნდა, ილიას არა, გრიგოლს ოცდათორმეტელებიც საკმარისნი ეგონენ, მაშინ ახალგაზრდობით მოსდიოდა, მერე მოხუცობითა, ხოლო სიბრძნის ხანი და ძალოვნება რუსეთის ომებში ჩაეხარჯნა. ჰო ილიას საკმარისად არ მიაჩნდა და გრიგოლ ორბელიანი ისევ ბეთანიის ეკლესიაში შეჰკვნესოდა თამარის სახეს: მიხარის გიმზერ, ვწუხვარ და გიმზერ და ესრედ მზერა მსურს სიკვდილამდე, არ გამოვფხიზლოე... არ გამოვფხიზლდეო და სამების ტაძარს გარს ეხვეოდა წინდისფერი დროშები, მოდიოდა და მოდიოდა ლაშქარი... სულ კი ალექსანდრე ყაზბეგის ბრალი იყო, ბებერი ძელები შეაჟრიალა, ახალგაზრდებს რაღას დამართებდა!

ეს იყო შედეგი ისტორიული სიმართლისა, ისტორიულ თავისებურებებს ხასიათებიც თავისებური ჩამოეყალიბებინა, თავისუფლებისათვის ბრძოლა ხასიათად ექცია, თვისებად ექცია; შთამომავლობიდან შთამომავლობას გადაეცემოდა ეს თვისება, გადაეცემოდა და ახალახალი ძალითა ვლინდებოდა. ამ თვისებას მიაგნო ყაზბეგმა, ისტორიაც ეს გახლდათ, თანადროულობაცა, რომანტიკაცა, რეალიზმიცა, ყველაფერი, ყველაფერი, ეს იყო სული ქართული და ბედი ქართლისა; ეს იყო ერთი დიდი ეპოსი, სხვადასხვა რომანი თუ მოთხრობა მხოლოდ ცალკეული თავივით გამოდიოდა, მხოლოდ აწილს მიემგვანებოდა, ისეთ ნაწილსა, თავისი საკუთარი კომპოზიცია რო ჰქონდა, საკუთარი და დრამატიული.

მთიულეთის აჯანყებას „ელგუჯაში“ და ნუგზართან ომს „ხევისბერ გოჩაში“ მხატვრული კვანძის მოვალეობა ეკისრება. „ომსა და მშვიდობაში“ მაგალითად ომი სიუჟეტია ნაწარმოებისა, „ელგუჯასა“

და „ხევისბერ გოჩაში“ სიუჟეტი როდია, მხოლოდ კვანძია, „პარმის საეანესა“ და „ამაოების ბაზარშიც“ კვანძად გვევლინება, ოღონდ იქ ეპიკური ქსოვილი აქვს ამ კვანძსა, „ელგუჯასა“ და „ხევისბერ გოჩაში“ — დრამატული, ისევე, როგორც, მაგალითად, „ოტელოსა“ და „სილში“. აშკარაა, ალექსანდრე ყაზბეგმა დრამებიტ რო დაიწყო მხატვრული შემოქმედება, იოლად ველარ დააღწია თავი დრამატურგიულ კომპოზიციას, რომანშიც ველარ დააღწია თავი. ეს არც თუ ცუდი რამ გამოვიდა, კომპოზიციური სიმკვერივე თუ სიმკვეთრე მის რომანებს თავისებურ ემოციებს მატებს და შთაბეჭდილებას აძლიერებს. მაგრამ რომანი მაინც რომანია, გაშლილი დინება უყვარს, ამბავთა სიუხვე სჩვევია. თუმცა წყალუხვია მთის მდინარეცა, ოღონდ ჩქარია, კალაპოტი აქვს დაქანებული, ვიწრო, და ლამაზი, მომხიბლავი, მომხიბლავი ყოველ კუთხიდანა. ყაზბეგიც მთის მდინარეებს დასდარებია, მთის ბუნებას დამსგავსებია, ხასიათითა, შემოქმედებითა, თავისი გმირებითა, არაგვივით დაქანებულა და მტკვარს რო დასჯახებია, გაუპია, აქეთ-იქით მიუყრია იმისი მღვრიე ჩქერები.

ჰო მთის ნაირფერობა შედარებასაც მრავალგვარს იწვევს, მხატვრულ ფორმასაც ბევრი ხვეული აქვს, თავისებური, განსაკუთრებული, ხელმომხვევი, ყველა იზიდავს ადამიანსა, ყველა ეწევა, ოღონდ მანამდის სხვა რამ გახლდათ საძიებელი, სხვა რამ და იგივე — თუ რა ადგილს იქერს ისტორიული მოვლენა თუ ამბავი, ისტორიული პირი თუ დეტალი მხატვრულ ნაწარმოებში. ალექსანდრე ყაზბეგი დიდი მაგალითი იყო, დიდი და თვალსაჩინო, მაგრამ ერთი მაგალითი მაინც ვერ იკმარებდა, ერთ მოწმეს განა როდის დასჯერებია სასამართლო ან ანტიკურ ხანებში, ან შემდეგ ყველა მომდევნო დროში, — ყველა დროისა და ქვეყნის კანონებში ჰო ასე ჩაუწერიაო, ერთი მოწმე არა კმარაო? არა კმარაო და ნუ კმაროდა, მეორესაც იგივე არაგვიანიდან დაიმოწმებდა, მეტ სითამამესაც წააწყდებოდა, სითამამეს წარსულისადმი.

ვაჟა-ფშაველა თავის თხზულებას ეგრე დააწერდა — ძველი ამბავიო, მაგრამ სანთლით რომ გეძებნათ, იმის ალიკვალს ვერ მიაგნებდით საისტორიო წყაროებში, მხოლოდ ზეპირ თხზულებებში თუ შემორჩენილიყო რაღაც მინამგვანი. რაღაც ნატეხი თუ ნასხლეტი, საიდანაც ვაჟა შეუდარებელ პოემებსა ჰქმნიდა. პოემებსაო, ასე თქმულა, ასევე ამბობენ, უფრო ცალკეულ თავებად ითქმის, თავე-

ბადა ერთი დიდი ეპოსისა. თავის დროზე ამდენი ვერ გაბედეს, ვერ გაბედეს და ვერც დაიჭერეს, რადგან ვაჟა რო ამ ვეება ქმნილებასა ძერწავდა, ეპოსი უკვე დიდიხნის გამოტირებულად, დიდი ხნის მიცვალეზულად ითვლებოდა, ისე დიდიხნისა, რო თვით გოეთემ „ფაუსტს“ ტრაგედია დააწერა. სიფრთხილესა მართებდა, აღორძინებისა და განათლების ეპოქის ბევრმა პოეტმა დიდი ძალა შეაღია ეპოსის აღდგენასა, „ილიადასა“ თუ „ენეიდას“ ყველა ხერხი გამოიყენა, მაინც არაფერი გამოვიდა, ბევრი არაფერი. თუმცა თანამედროვეებმა „აფრიკასათვის“ დაფნის გვირგვინით შეამკეს პეტარკა, მაგრამ შთამომავლებმა მაინც ეპოსად არ ჩაუთვალეს, ლაურასადმი სონეტებისათვის ბევრად მეტი პატივი მიაგეს, „აფრიკა“ სულაც მიივიწყეს, მხოლოდ სპეციალისტებს დაუგდეს საკითხავადა თუ ნარკვევად. ვოლტერსაც დიდად მოუწონეს „ჰენრიად“ თანამედროვეებმა, მაგრამ ცოტას თულა გაახსენდება, ვოლტერიც რო პოეტი ყოფილა, ხოლო „ჰენრიადას“ წაკითხვა სპეციალისტებსაც გასჭირებიათ. ჰოდა გოეთემ იფრთხილა, მითუფრო სიფრთხილე მართებდა ვაჟასა, გოეთე საუკუნის დასაწყისში ჩამდგარიყო, ვაჟა ბოლოში, ოღონდ ბოლოც არის და ბოლოცა, — სიმბოლისტებმა ლირიკა აზიდეს უმაღლეს მწვერვალზე, ლირიკა გამოაცხადეს უმაღლეს ჟანრად, ლირიკა მოდად იქცა და ეპიკა, სხვა რო არ იყოს რა. ჩამორჩენილობადლა ითქმოდა. ვაჟას მიმართ ამიტომაც წამოსცდათ კრიტიკოსებსა, ჩამორჩენილიაო. გასაკვირიც არ არის, ცხოვრებას მოდა უყვარს, ლიტერატურამაც იცის თავისი მოდა, მაგრამ ეპოსი ჰო დიდიხნის მიცვალეზულად ითვლებოდა, ეს მოდა როდია, ისტორიული სინამდვილე იყო. ეპოსი მითოლოგიური აზროვნების ნაყოფი გახლდათ და მატერიალისტური ეპოქები ველარ იგუებდა. ასე ითქმოდა, ასე დაედგინათ. და თურმე იგუებდა, ეს გოეთემ დაამტკიცა „ფაუსტითა“ ეს ვაჟამ დაადასტურა თავისი ეპოსითა, რომელსაც პოემები შერქმევია და რამდენიმე სათაური იქვს. ამ სათაურთა ქვეშ ზოგან აწერია ძველი ამბავიო, ზოგან უბრალოდ, — ამბავიო, მხოლოდ „ბახტრიონს“ არ აწერია არაფერი, მაინც ის უფრო ნიშანდობლივად უახლოვდება ისტორიულ წყაროებსა.

ან რა უნდა წასწეროდა, — „ბახტრიონის“ ხსენებისთანავე თვალთა წინ ამოვიდოდა XVII საუკუნის შუა წლები, როცა კახეთი გაიგისო თურქმანთა ტომებითა. ირანის მძევნვარე შაჰების ღონისძიე-

ბანი გადაგვარებას უქადდა საქართველოსა. მეკიდრთა აყრა და უცხო ტომთა ჩამოთესლება აახლოვებდა ამ საშინელებას. კახეთიდან დაიწყებოდა, შემოპყვებოდნენ, თანდათანობით შემოიკალთავენდნენ მთლად საქართველოსა ანუ აღმოსავლეთს ირანი შემოიკალთავენდა, დასავლეთს ოსმალეთი. ვინც უნდა ყოფილიყო, ერთიდაიგივე. ღვთის რისხვა იყო, ერთიდაიგივე საშინელება, ერთიდაიგივე ბოროტება. ამ საშინელ საფრთხეს აღუდგნენ კახელნი 1659 წელსა, მიეშველნენ ქართლელნი, თუშ-ფშავ-ხევსურნი, დასცეს გამაგრებული ციხე ბახტრიონისა, დასცეს მეორე სიმაგრე ალავერდისა და ყველგან გაელიტეს ჩამოთესლებულნი. ამას მოგვითხრობს „ბახტრიონი“, ესევე აისახა „ქართლის ცხოვრებაში“, ასევე გამოითქვა ხალხურ პოეზიაში, ასე შეისისხლხორცა ქართველმა ხალხმა, — ჰოდა რაღა წარწერა უნდოდაო. ოღონდ ვაჟამ „ქართლის ცხოვრებას“ სულაც აუქცია გვერდი, ვითომც არც წაეკითხოს, არც გაეგონოს, ვითომც არც არსებულებიყოს, გამოიყენა მხოლოდ ხალხური თქმულებანი და თუ რაიმეა ისტორიული „ბახტრიონში“ ამ თქმულებათაგან მოდის. თუმცა თქმულებებიცა და „ქართლის ცხოვრებაც“ ერთიდაიგივე ამბავს გადმოსცემს, ერთიდაიგივე სულით გადმოსცემს, მხოლოდ მოქმედნი არიან სხვადასხვანი, „ქართლის ცხოვრებაში“ — ისტორიული პირნი, თქმულებებში — სახალხო გმირები. ბრძოლის დაწყების საბაბადაც ერთიდაიგივე შემთხვევაა დამოწმებული.

„ქართლის ცხოვრებით“ ეს უბედურება ერთ მღვდელს შეპყრია, — „მგზავრი ვინმე ერთი კახი ხუცესი მარტო მივიდოდა გზასა თუისას კახეთში, ხოლო დამთხვევით შეემთხვენენ გზაზედა მღვდელსა მას თათარნი რამდენიმე. და შეიბყრეს უშჯულოთა მათ ხუცესი იგი მტერთა მათ და მოშურნეთა ქრისტეს სჯულისათა. შეკრეს ხუცესი იგი მძლავრებითა და შეამთხუეს საქმე სიბილწისა, რომელ არს ცოდვა სოდომური და განუტევეს.* თქმულებების მიხედვით ერთ თუშ მწყემსსა, — ის თუში ალვანში ჩასულა ხორბლის საყიდლად, „თათრებმა დაიჭირეს ეს თუში და გააუპატიურეს. გაუპატიურებული თუში დაბრუნდა თუშეთში, ჩაიციო ქალის ტანისამოსი და დაჯდა მანდილოსნებში. იმ სოფლის თუშებმა გამოკითხვით გაიგეს თუ რასა ნიშნავდა ამნაირი მოძმის მოქმედება. იტკიცეს ხელი შუბლში. შეურაცხყოფა და შერაცხვენა მათი მოძმისა იყო შეურაცხყოფა და შერაცხვენა მთელი თემისა, მთელი თუშეთი-

სა. თუშის ამაყი გული შერცხვენას ვერ აიტანდა. „ან შურისძიება ან გმირული სიკვდილი“ შესძახეს თუშებმა...“ ყოფილა სხვა თქმულებაცა, აქ მონადირეა გარეული ამ ცოდვაში. მაგრამ როგორც უნდა ყოფილიყო, თქმულებების ამ ნაწილისათვის ვაჟას არც მიუხედავს, არც სხვა რამ საბაბი უძებნია, განა რა საბაბი უნდოდა სამშობლოს გამოხსნის წყურვილსაო, მხოლოდ საგმირო ნაწილი ამოზიდა, აამალა, გაადიდა.

ბახტრიონისა და ალავერდის გმირებს „ქართლის ცხოვრება“ ნაკლებად როდი ადიადებს, ოღონდ ეს არის გადიადება ისტორიული და არა პოეტური. ისტორიკოსი თან მიჰყვება ამბავთა ვითარებას: შერცხვენილი მღვდელი დუშეთს აღის ზაალ არაგვის ერისთავთანა. ზაალი მაშინ ქართლის მეფეს წაჰკიდებოდა, უქმაყოფილო იყო შაჰისაცა, არც ის მოსწონდა, კახეთში ელნი რო ესახლებოდნენ, მღვდლის გამოცხადებამ უეცრად აანთო, ფიცხლად შეჰკრა კოალიცია: მიიმხრო ქსნის ერისთავნი შალვა და ელიზბარ, აშალა თუშფშავ-ხევსურნი, არაგველებს თავისი ძე ზურაბი უსარდლა, კახეთს ბიძინა ჩოლოყაშვილს დაუკავშირდა და მერე დაიწყო რისხვა ბახტრიონისა, ალავერდისა, ყველა იმ ადგილთა, სადაც ელნი ჩათესლებულიყვნენ. ზაალი უშვალოდ არა მონაწილეობდა ამ ბრძოლებში, ის მხოლოდ კოალიციის ორგანიზატორი იყო, მრისხანე და გონიერი ორგანიზატორი, ამიტომ ჯერ იმას მისწვდა განრისხებული შაჰი ანუ ქართლის მეფე მისწვდა ირანის შაჰის შთაგონებითა, ლალატი მოაკვლევინა, ძმისწულებს მოაკვლევინა, ამიტომაც დიდებით ვეღარ შეიმოსა სახელი ზაალისა. ვერც ძე მისი შეიმოსა დიდებითა, ის ადრე გარდაიცვალა, თავისი დღით გარდაიცვალა, ვერ მოესწრო მოწამებრივ სიკვდილსა, იმ საშინელ მსჯავრსა, რაც ბახტრიონის გმირებს შაჰმა განუშზადა. შალვა და ელიზბარ ერისთავები, ბიძინა ჩოლოყაშვილი ირანში აწამეს, მოჰკლეს მოწამებრივი სიკვდილითა, ქართულმა ეკლესიამ წმინდანებათ შერაცხა ისინი, ისტორიამ დაადგა გვირგვინი უკვდავებისა. ხალხურმა პოეზიამ სხვა გმირებს დაადგა იგივე გვირგვინი, განავრცო ისტორია, გააფართოვა, შეჰქმნა უფრო ვრცელი სურათი ბახტრიონის აღებისა. აქ თუშში ზეზვა გაფრინდაულია მოვლენათა ცენტრში. ის ამზადებს თავდასხმასა, ის აღის ფშავში, იმხრობს ფშაველებსა, ხევსურები რატომღაც არ სურს, მაგრამ ხევსურნი მაინც უერთდებიან თანამოძმეთა, ის უძღვის ლაშქარსა, ის პირველთაგანი შეიჭრება ციხეში

და სხვა. ყველა სიმღერა თუ ბალადა, სხვის საქებურადაც რომ მომართულიყოს, უსათუოდ ზეზეა გაფრინდაულის დიდებაში გადაიზრდება, ყველა იზრდილება ან ყველა ეს — მეტი საღირაშვილი, შველა შველაიძე, გურგენ ჭინჭარაული, გულუხიძენი თუ სხვანი თითქოს იმიტომ შემატებიან ბახტრიონის პოეზიასა, ზეზვას სახელი რომ გაასხივოსნონ. და მართლაც სხივის ზეზეა გაფრინდაული, იმისი ცხენიც, სალარიც სხივის, — ხალხური პოეზიის შარავანდედში სცურავენ ცხენაკიანადა. სალარისამარხი სალოცავადაც გაუხდილათ, და აქ ბახტრიონის ხალხური პოეზია თავის უძველეს საწყისებს, წარმართულ ფიქრ-გრძნობათა საწყისებს ეჯახვება.

ხალხურმა პოეზიამ ჰო ზომა არ იცის არც სიყვარულში, არც სიძულვილში, რახან შეიყვარა ზეზეაი, ყველას გადაათარა, დაჰხატა უპირველეს გმირადა. ცხადია ისტორიკოსი იოლად ვერ ენდობა ამ პოეტურ ხოტბასა. როლანდის სიმღერის მკვლევარებმაც ვერ დაიჯერეს, რომ რონსევალის ხეობის უპირველესი გმირი როლანდი ყოფილიყოს. ისტორიულ ქრონიკებში როლანდზე აღრე სხვა სახელებია მოხსენიებული, მაგრამ არც ხალხურ სიმღერებში, არც საგმირო ეპოსში ის სახელები არ გახმაურებულა, იმათგან მხოლოდ როლანდი შეიმოსა დიდებითა. ის მოექცა შუასაუკუნეების საგმირო ეპოსის გულში, რადგან პირველი ნიჭიერი სახალხო მომღერლები იმისი მხრისანი აღმოჩნდნენ ან იმის რაზმებში იყვნენ; პირველად იმათ უმღერეს თავიანთ წინამძღოლსა, ნიჭიერად უმღერეს, ყველა დანარჩენი იმათს გავლენაში მოჰყვნენ. ყოველთვის დიდი რამ ყოფილა ნიჭიერი მეხოტბე, გამოჩენილ სარდლებსაც შესურებიან ერთმანეთისა, მაგალითად, ალექსანდრე მაკედონელს გამოუთქვამს ეს შური, აქილევსის სასაფლაო რომ მოუხილავს, — განა შენ იყავი ეგრე დიადი, დიადი შეგხვდა მაქებარბო. ზეზეა გაფრინდაულის ბედიც ასეთივე უნდა იყოს, მითუფრო „ბახტრიონშიც“ იელვა იმისმა შარავანდედმა.

ჰო იელვაო, რადგან ის არ არის მთავარი გმირთაგანი „ბახტრიონისა“, აქ კვირია, ლელა და ლუხუშია გამორჩეული, ვაჟა ფშაველი გახლდათ და გმირებადაც ფშაველები გამოარჩია. რათქმუნდა — ხალხური პოეზიიდან ჰო მხოლოდ სული ამოჰქონდა, სიუჟეტური ქარგა, ხასიათები იმისი საკუთრება გახლდათ და იმათ გამოჰხატავდა, ვისაც უკეთესად იცნობდა. ოღონდ ხალხურმა პოეზიამ ამათგან მხოლოდ ლუხუმის სახელი იცის, ისიც ერთხელ

გაიელვებს, გაიელვებს როგორც ხევისბერი, გზას რო ულოცავს მიმავალ ლაშქარსა: ლუხუმმა დროშას შემოჰკრა, მდგომმა დარბაზის კარზედო, გწყალობდეთ ლაშარის ჯვარი, ხელ მოგიმართოთ მტერზედაო, — სულ ეს არის, აქედანაა ამოზიდული ფშაველთა წინამძღოლადა გმირად ბახტრიონისა, ბოლოს—სიმბოლოდ სამშობლოს განთავისუფლებისა, — ასე რო ის გმირიცაა და იდეური ღერძიცა „ბახტრიონისა.“ მერე ვაჟა ამიტომაც ამბობდა, — ხალხურიდან მცირეს რასმეს ვიღებ, ჩემს ქურაში გამოვადნობ და ჩემსასა ვქმნიო.* „ბახტრიონიცა“ კმარა ამის საბუთადა, ოღონდ „ბახტრიონს“ მაინც შედარებით მეტი წყაროები მოეპოვება, ფოლკლორულიცა, საისტორიოცა; თუმცა ვაჟა იმასაც ამბობდა, მწიგნობარულს არას გავკარებოვარო, მაგრამ ეს იმისი ნება ყოფილა, იმის გარეშე მაინც იყო საისტორიო წყაროები. ხოლო სხვა პოემებს ანუ სხვა ნაწილთ ვაჟას ეპოსისა ასეთი წყარონი არ გააჩნია, ხალხურ თქმულებებშიც მცირე რამეს ჩამოჰკიდებიან, ისე მცირესა, გაოცდება ადამიანი, უძლიერეს ხასიათთა და აზრთა კონფლიქტი ნეტავი აქედან როგორღა წარმოსდგაო?! გაოცდება, მაგრამ რას იზამ, სხვა რალა ყოფილა ბედი დიდი ნაწარმოებისა.

კარგი ბედი ყოფილა!

და მაინც თუ ასე ცალკე გაჰხედავენ „ბახტრიონსა“, იტყვიან, პატრიოტული ნაწარმოები არისო; იტყვიან და მართალსაც იტყვიან, მაგრამ მთლიან ეპოსში იმას თავისი ფუნქცია აქვს, პატრიოტიზმი ასე ცალკე, ასე შიშვლად როდია გამოტანილი, ეს მაღალი გრძნობა ღრმა აზრს შესჰიდებია, კაცთმოყვარეობის მარადიულ გრძნობას შესჰიდებია და დამარცხებულა. სიცოცხლის დიდი სიყვარულით დაწყებულა ვაჟას ეპოსი, სიყვარულითა, თანაგრძნობითა, სიბრალულითა, ცოდვათა მიტევებითა, რამეთუ სიცოცხლე ერთი ყოფილა, ერთადერთი, განუყოფელი, ამ უსაზღვრო და უდასაზამო წუთისოფელში. ადამიანს ყოველთა გაფრთხილება დაჰკისრებია, კაცთა, ცხოველთა, მცენარეულთა, რადგანაც ის არის უმაღლესი სახეობა სიცოცხლისა, გონიერი სახეობა, მგრძნობიარე სახეობა, მასში შეერთებულა ეს ორი ძალა, ძალა გონებისა, ძალა გრძნობისა; ამ მაღალ ძალთა ერთიანობა მოსპობს ავსა, დასთრგუნის ბოროტსა, დასძლევს მადლითა, სიბრალულითა და სიცოცხლე იხარებს ბუნებითა. მაგრამ თითქოს არც გრძნობა კმარებულა, ვერც გონება ამალღებულა საამისოდ ან ამ ორ ძალთა

შენიგებება ვერ მოხერხებულა. აქ შეჭიდებულან ძლიერი ხასიათები, მაღალი ჰუმანიზმის სარბიელზე შეჯახებულან. ვაჟა რო დიდი ერის შვილი ყოფილიყო, ვინ იცის როგორ განვითარდებოდა იმისი ეპოსი, ვაჟას ერი ჩაგვრას რო გადარჩენოდა, ვინ უწყის როგორ გადაწყვეტილიყო საყალობრიო მისწრაფებანი, ვაჟას ერი კვლავ საფრთხის წინაშე რო არა მდგარიყო, ვინ განსჯის, რა სადინარს მიეცემოდა დიდი თანაგრძნობისა და სიბრალულის ფიქრები,—მაგრამ მხოლოდ გამეტებით, მტერთა გამეტებით გადარჩენილიყო საქართველო, ცეცხლსა და სისხლში გამოველო საუკუნენი, სწვავდნენ და სწვავდა, ცეცხლითა და მახვილით მიერეკებოდა შემოსეულთა თუ შემოპარულთა, მიერეკებოდა ულმობელ დამპყრობელთა, მიერეკებოდა და ჟღერდა ულმობლადვე, დაუნდობლადვე და სჯეროდა, რო ასრულებდა ღვთაებრივ ნებას, ღვთაებრივ მოწოდებასა.

ასე ყოფილიყო, მხოლოდ ასე ეხსნა ოჯახი, ენა, მამული, ეხსნა, გადაერჩინა თავისუფლება, — სიკვდილი თვითონ უფალსა გაუჩენია მტრისადაო, ვაჟას ზეზვა ამბობდა და მგრძნობიარენიც, შემბრალონიც რისხვად ესხმოდნენ ბახტრიონსა, ალავერდსა, ყოველ სიმაგრესა, მტერთა სიმაგრესა. ჰო ასე ქცეულა სიკვდილი აუცილებლობადა, ღვთაებრივ მსჯავრად გამოცხადებულა; და აქ შეჭიდებულა მისიას ფიქრები, აქ დაწყებულა ტრაგედია მინდიასი, მაშ რაო — სიყვარული რო არის ღვთაებრივი, სიძულვილი რაღამ აქცია ღვთაებრივად, სიბრალული რო არის ღვთაებრივი, ულმობლობა რაღამ დასახა ღვთაებრივად, სიცოცხლე რო არის ღვთაებრივი, სიკვდილი რაღამ დასდო ღვთაებრივად? — „ვისაც ჩვენ არ ვებრალეებით, ჩვენ შევიბრალოდ რისადა?“ ზეზვავე ამბობს „ბახტრიონში“, ხოლო „გველის მკამელში“ უფრო იკვეთება ეს აზრი, აქვე თავდება ტრაგედია საყოველთაო სიბრალულისა და სიყვარულისა: ჰო ვკლავდით და მოვკლავთ, თვით ღმერთია ამის თავდებო:

„მაგრამ ვკლავთ იმას, ვინაც

ჩვენას დაარღვევს შეებასა,

ან მამულს გვართმევს, ან ცოლსა,

ან გვიშლის რჯულის ცნებასა.

მაშინ არც ღმერთი გვიცოდვებს

მტრისად შაქცევას ხელისა...“

— შედავება უკვე ძნელია, მხატვრული ლოგიკით, ულმობელი ლოგიკით მივიდა აღსასრულამდისა საყოველთაო თანაგრძნობისა და

სიბრალულის აზრი. ამით მოთავდა ვაჟას ეპოსი, რამდენიმე სათა-
ური რო დასდებია და პოემები შერქმევია; პო ამით მოთავდა და
ვაჟა თუ არ იქნებოდა შვილი იმ ერისა, რომელიც კაცობრიობის
არსებობის ამ უმძიმეს გზაზე ყოველთვის უძლიერეს სახელმწიფო-
თა შეჯახების შუაგულში ბრუნავდა, შუა მორევში ტრიალებდა...
თუმცა აჯობებს უფრო პირდაპირ ითქვას, ცხადია აჯობებს, და პირ-
დაპირიც ასე გამოვა, — ვაჟამ, იმისი ერი ყოველთვის დიდი ბრძო-
ლების ასპარეზზე რო იღო, ეროვნული გადარჩენის აზრი საყოველ-
თაო სიყვარულის რწმენამდის აიტანა, ეროვნული თავისუფლების
წყურვილი, მარადიული ბრძოლისა და დაუდობლობის გარდუვა-
ლობას გადააწნა. ამისათვის სულ მცირე ისტორიული და ფოლ-
კლორული მასალა დასჭირდა.

სულ მცირე მასალა დასჭირდაო, ითქმის, ოღონდ ეს მაინც კა-
ნონად არ დადებულა, ზოგს მეტი დასჭირებია, ზოგს ნაკლები.
ზოგს მცირედითაც მიუღია შთაგონება, მცირედს აუწევია, აუყვა-
ნია მეცხრე ცამდისა, ზოგს მრავალი ამბავი დაულაგებია, ისე გა-
მოუყვანია აზრი, ღვთაებრივი აზრი. ეს ხერხიცა ყოფილა, ნიჭიცა
ყოფილა, რაც ნიჭისა და ოსტატობისაა, სამჯობინოდ არ ითქმის,
დაპირისპირება უხეირობა იქნება, დიადი დიადია და რა ხერხითაც
უნდა გადიადებულყვეს, მცირედათ არ იქცევა. თუმცა მრავალ
ამბავს, მრავალ პოეტურ აღწერასაც დიდი მნიშვნელობა მოუპო-
ვებია რამეთუ დაკარგულა ქრონიკები, მატთანენი, დამარხულა
ბევრი კულტურა, მიწის მრავალ ფენათა ქვეშ მოყოლილა ძეგლე-
ბი, სასახლენი, ნაკეთობანი, სადასტურონი იმდროინდელთა ყო-
ფაცხოვრებისა და ძალოვნებისა. ამ დროთაგან გადარჩენილი პო-
ეტური ქმნილებანი ისტორიკოსებსაც ჰყვებავენ, აზრს უღვივებენ,
ახარებენ, განა ცოტა ისტორიკოსი გაუხარებია ჰომეროსისა? — არ-
ქეოლოგებიც გაუხარებია, — შლიმანს „ილიადა“ ეჭირა ხელში და
ტროა ისე აღმოაჩინაო, სხვა წყაროები ბევრად როდი გამოსდგო-
მია, მხოლოდ „ილიადა“ უკაფავდა გზასა, იქ პოეზიაც იყო, აღწე-
რაცა, ლექსებსაც აბოდებდა და გზასაც მიიკვლევდა.

და იდგა შუქი ალაზნის ველზე, დიდი შუქი, დიდი ნათელი,
ალავერდის ტაძარიც ამ შუქში ამოვლებულიყო, ამ დიდ შუქს
შერწყმოდა, შენივთებოდა, მხოლოდ კავკასიონი ლურჯად იწვა
დიდ სინათლეში.

დიდი სინათლით აღესილი ბრუნდებოდა, სირაჯხანიდან. როგამოსძახეს, — უჩიტელო! აქეთ მობრძანდით უჩიტელო!.. — ყური მოიყრუა, ნაბიჯს უმატა, ძახილს გაექცა, კაფეს ჩაურბენდა და საყვავილეებში შერგავდა თავსა. ჰო, ჩაურბენდაო, იმისი ნაბიჯი სხვისთვის სირბილი გამოვიდოდა. დაე სირბილი ყოფილიყო, გამოედევნენ, წინაც გადაუდგნენ, გიძახიანო, რალას იზამდა, შემობრუნდა, როგორც უნდა მთხოვონ, უარზე შევდგებო, იმ აზრით შემობრუნდა. ვერ შედგა უარზე, სირაჯმა შესძახა, ვაჟა ჩამობრძანდაო, მარტოა, მარტო კაცი პურიჭამაშიც ბრალიაო, უჩიტელის გაცნობა გაეხარდება, არც უჩიტელს ეწყინება ვაჟას გაცნობაო. საუარო სიტყვები უმალ გადაეკრიფა, გაჰქრა თავისთავადა, ფეხიც თავისთავად გაეურდა, ისევ სწრაფად, ისევ ბარაქიანადა, სირბილით მისდევდა სირაჯი. ვაჟა ისე შეეგება, თითქოს ძველი ნაცნობები ყოფილიყვნენ, ერთხანს თქვენს სასწავლებელშიც მისწავლია, ვითომც ჩემი მასწავლებელი ყოფილიყვეო. არაო, ვასომ მასწავლებლობა არ შეიფერა, სამი-ოთხი წლით უფროსი გახლდათ ვაჟაზე. მაინც არ შეიფერა, ნაცნობობა შეიფერა, კარგადაც იცნობდა ამ პოეზიის ახოვანსა, ტანადაც ახოვნად წამოიმართა, ოღონდ თითქოს კიდევ უნდა აიზიდოსო, ჯერ ხელს ჩამოართმევს, მერე ავა და თან აიტანსო. ასე წარმოიდგინა, თუმცა თვითონაც ახოვანი გახლდათ, მაინც ასე წამოეჩვენა; ჰო, ასე ნოსტიდვოდა წელი, მხრებზე მოჰქნეოდა, თითქოს გოგოთურის ლოდი აუტაცნია არაგვის პირის კობალეს. სალოცავიდანაო. ჯეელობაშივე ერჩოდა გული, გოგოთურის ლოდს ეჭიდებოდა და ვერ დაეძრა, ჯერ აეწია, ჯავრად ჩარჩენოდა, თავს იეპოსი „გოგოთური და აფშინათი“ დაეწყო და ლოდიც. იზიპი იქ მიმტანიც ერთბაშად დაეძრა, მაღლა აეტანა, ეჭირა დაუშვებლად.

ჰო, გოგოთურის ლოდი აეტანა და იღიმოდა ყინჩადა, დაბრძანდიო, სკამი შესთავაზა. ვასომ სკამს დაჰხედა. სირაჯმა სარტყელიდან ბაღდადი გაიძრო, სკამზე აატყაპუნა, ერბო აიკრიფებო. ფრთხილობსო, დასძინა ვაჟამა. ვასო მოსხლეტით დაჯდა, მოხარული ვარ თქვენი გაცნობისაო, დაატანა მეცაო, პირში სწვდა ვაჟაი, ფიალებს დარია ხელი. გაცნობისა იყოსო. გაცნობისა რო ითქვა, ვეება ხელი ჩამოისვა სახეზე, — ამასწინათ „კვალში“ წავიკითხე მოთხრობა „პატარა ლევანის“ სათაურითა, ალბათ თქვენიაო. „პატარა...“ — მიუფო ვასომ მრავალმნიშვნელოვნადა. „დიდი გახდება...“

— ისევე დაატანა ვაჟამა. „გახდება?“ — „შესძახა ვასომა, ისე შესძახა, თითქოს იმის წინ წმიდა გიორგი—კოპალეს ქადაგი ყოფილიყოს, თითქოს წმიდანთა მსჯავრი უნდა ეუწყებინოს. „თქვენ იცით...“ უთხრა ვაჟამ ქადაგივითა, უთხრა და ისევ ფიალებს დარია ხელი.

კარგახანს ისხდნენ, ვასოს უნდოდა, კიდეც ეხსენებინა „პატარა ლევანი“, უნდოდა და ვერ გაებედნა, ისედაც მორიდებული, კიდეც უფრო მორიდებულიყო; ვაჟა სხვას ჰყვებოდა, ფშავლების შირაქს დასახლების ამბავსა ჰყვებოდა, უჭირთო, სწუხდა, იმათმა გასაჭირმა ჩამომიყვანა, იმათს გზაზე დავდივარო, ცალკე ცხოვრების პირვარამი, ცალკე თუშების დავა... ამ თუშებს რაღა უნდათ, ვერ გამიგიაო. მიწა ყველას ეყოფა, ამ უაზრო დავაში ერთმანეთს შეაწყდებიან და სხვებს დარჩებათ იმათი მამულებიო. წარსულიდან ეს უგნურებაც გადმოგეყვაო. ბოლოსდაბოლოს ფშაველები ჰო ბახტრიონის ამბებისათვის დააჯილდოვეს შირაქითაო. ვასო ფიქრს მიაღვენებდა, „ბახტრიონის“ დაწერის საბაზადაც ეს თუ გამხდარაო. არც გასაკვირია, „დონკიხოტის“ დაწერის საბაზიცი სხვა იყო, აზრი სხვა გამოვიდაო. მაინც ისევ „პატარა ლევანი“ ამოცოცდებოდა. ვაჟა სხვას იტყოდა, ფიქრიც სხვა აედევნებოდა...

რას აპხირებოდა ბალზაკი სკოტსა და სხვა ამგებო

საგულისხმო გამოდგა ის შეხვედრაი... ვაჟა „მასწავლებელს“ უწოდებდა, თელავურ მოგონებებს რო მიეცემოდა. მოწაფედ ერგებოდა და „მასწავლებლოდ“ იხსენიებდა. ვასომ იეჰვა თუ დამცინისო. არ დასცინოდა, დამცინავი კილო არცა სჩვეოდა, თავისი გმირებივითა ბუბუნებდა და უფრო სამღელვაროს დაეძებდა ყველაფერში, ვიდრე სასაცილოსა. ვასოს მაინც ყურსა სჭრიდა „მასწავლებლო“, არც ვაჟა ეხსნებოდა, სიტყვას არ ეხსნებოდა, სიტყვა აეხირებინა, თორემ მასწავლებლობისათვის კარგახანია დაენებებინა თავი, მალე მოემწვანოილებინა, რა ვუყოთ თუ კარგი ხელობა გახლდათ, სხვა რამ ეწეოდა, უფრო ჩამწვდომი, გამწვდომი, შთამავგონებელი, ეწეოდა და მიიჩქაროდა. ყოველთვის ასე მიიჩქაროდა, ახოვანება და სიღინჯე ისეთი მოსდგამდა, გეგონებოდა, ადვილად არ აესწრაფებო, გეგონებოდა და მოტყუედებოდი — გულჩქარობდა, ყველაფერს შეებმოდა სულდაუთქმელადა, სახელდახელოდ მოათავებდა, გავარდებოდა, გაეშურებოდა. თვით პეტერბურგის უნივერსიტეტშიც დიდხანს ვერ დაითმინა, სტუდენტობაც არ ინდომა, თავისუფალ მსმენელად შევიდა, ღრუბელივით ჩაეშვა, ღრუბელივით შეისრუტა, შეიწოვა, რაცა ღირდა შესაწოვად, ფეხი დაჰკრა და თავის ჩარგალში ამოჰყო თავი. მკვლევარები ირწმუნებიან, გაჰირვების ბრალი იყო, არ იქნება, არ ვერწმუნოთ მკვლევარებსა, თუმცა რატომღაც მორიდებიან ძველ მოღვაწეთა ხასიათისა თუ შინაგანი წვის ახსნასა და ასევე რატომღაც აუხირებიან — ყველა ისინი უსათუოდ მშიერ-მწყურვალებად და შიშველ-ტიტვლებად დავგიხატონ; როგორც

ენებოთ, ღმერთმა ხელი მოუმართოთ თუ იმათი აზრი სხვანაირად არც შეირხევა; ჰო, ღმერთმა ხელი მოუმართოთ, ოღონდ ვაჟა მაინც სხვა გახლდათ, სხვა ხასიათისა, სხვა ბუნებისა, ფუფუნებაშიც მოქცეულიყო, მაინც არ დაითმენდა, წლობით ვერ ჩაჯდებოდა აუდიტორიებში, ვერ მიაშტერდებოდა გაუთავებელ ლექციებსა, წარმოსახვანი მიაქანებდნენ, მიაფრენდნენ, დაკუთრებულ კათედრებზე პროფესორებიც კუთებსა ჰკვანდნენ, ვერ მიჰყვებოდნენ. ნათელი აზრი სინათლისაყენ მიისწრაფოდა, იღვსებოდა დიდი შუქითა და ლექსად იღვრებოდა. ცხოვრებისაგანაც არ უნდოდა ბევრი რაიმე, შინაქსოვ ჩოხასა კმარობდა, ერთი ბანჯგვლიანი ქუდი მთელი სიცოცხლე ეყოფოდა, ხალხური ლექსის ორიოდ ნატეხიდან შედევრსა ჰქმნიდა, — ცოტა ჰყოფნიდა, ყველაფერი ცოტა ჰყოფნიდა.

ცოტა ყველას როლი ჰყოფნიდა, ვთქვათ, შორს გავიდეთ და მაგალითი იქიდანა ვთქვათ, ჰო, შორსაც გავიდეთ და ისიც გავიხსენოთ, უოლტერ სკოტი რო ყოველთვის ბევრს ეტანებოდა; შიშობდა, ვაითუ ნიჭი არ მეყოს და ეგება დიდძალმა მასალამ დამიფაროს ნიჭის უქმარისობაო. შიშობდა და არცა ჰფარავდა, სიწრაფებითა და გამარჯვებულის სიამაყით გაემელავნებინა უევერლეის ციკლის 1829 წლის გამოცემაში, თავიც გაეცა „უევერლეის“ ავტორი მე ვარო, თავიც გაეცა და არც შიში დაემალა ან ნეტავი რაღად უნდა დაემალა, აღიარებუდიყო იმისი ნიჭი. ჰო, აღიარებუდიყო, მოხიბლულიყვნენ, აღტაცებუდიყვნენ, სანიმუშოდ დაედოთ, გამოტეხაც ადვილი გახლდათ. მეშინოდაო, — ეს თავმდაბლობა ღირსებას შემატებდა, ექვებს ჰო აღარ გამოიწვევდა, — მეშინოდაო, მისს ეჯუორთის ნიჭთან შეტოლებისა მეშინოდაო. განა დიდ სახელებს დაეფრთხო, მისს ეჯუორთისა მეშინოდაო. მისს ეჯუორთის ირლანდურ სურათებს მოეხიბლა, სიცოცხლით აღსავსე ირლანდურ ხასიათებს დაეტყვევებინა, გაებრუებინა, სჯეროდა, მსგავსთა გამოძებნა შეიძლებოდა შოტლანდიაშიცა, ოღონდ კრთოდა, შიშობდა, ისეთ სიცოცხლეს, ისეთ მშვენებას მე ვერ მივანიჭებო. გამოცდილიყო, მაინცა ყოყმანობდა, „ტბის ასულისა“ „უკანასკნელი მინისტრელის“ ავტორი ერქვა, მაინცა ყოყმანობდა, შიშობდა, პირველი რომანი ხელმოუწერლად გამოსცა და გინაბა, აბა რა იქნება, როგორ მიიღებენ, „ტბის ასულზე“ მაღლა აიტაცებენ თუ სასაცილოდაც არ ეყოფათო; გაინაბა და თვალები გაიფართოვა, ყუ-

რები გაიმახვილა, — ალტაცების ხმები ესმოდა, ავტორის მიგნება უნდოდან ალტაცებულთა. ეჰე, უნდათ გამომიტყუონო, ფიქრობდა და მეტად ინაბებოდა, იმალებოდა, იჩქმალებოდა. ხალხი თავისას არ იშლიდა, სახელი უნდოდა და ხან ვის ასახელებდა, ხან ვისა. გული დაუჩხაკუნებდა, ლამის წამოყვლელებულიყო, რა მოგსვლიათ, რა დაგმართვიათ, რამ დაგავიწყათ ავტორი „უკანასკნელი მინსტრელისაო“. მაინც იტერენდა, უკვე ის ართობდა, ის დაბნეულება, ის მღელვარება, ის იღუმალება. ავტორის წარმატებას უფრო განიცდიდა, თითქოს გარეშე ვინმე იყო, შორეული და ასე ახლობელი.

ექვმა იარა, იბრუნა, იტრიალა და იმის კარსაც მიუჯაკუნა.

სხვისა რა მოგახსენოთ, ოღონდ ბაირონმა თავიდანვე დაიბეჯითა, „უევერლეი“ იგივე მარჯვენის ნაოსტატარია, „ტბის ასული“ რომლისაც არისო... მოულოდნელად შეხვდნენ ერთმანეთს მერის წიგნის მაღაზიაში. ბაირონმა ედმუნდ ბარკის წიგნი გადმოაღებინა, ბარკის ტომი გადაფურცლა და „უევერლეიზე“ ჩამოაგდო სიტყვა. ეს არ გაჰყვირებია უოლტერ სკოტსა, მისჩვევოდა, სხვა წიგნი ეჭირათ, „უევერლეი“ ეკერათ პირზე. მისჩვევოდა და გულარხეინადაც აჰყვია, თავდაპირილ შენიშვნებს ზომიერად ეხმაურებოდა. „ვგონებ აჯობებდა, რომანის ამბები რევოლუციამდის რო მიგეტანა...“ ბოლოს ასე შენიშნა ბაირონმა, ფურცლა შეაჩერა, სტრიქონებს გადაავლო თვალი. „რათქმაუნდა აჯობებდა, — მიაღევნა უოლტერ სკოტმა, — მაგრამ ვფიქრობდი...“ რაო ვფიქრობდიო?! — ელდასახვით ეცა და ენა დაება, ალუღლუღდა, აბლუყუნდა, აჩლიქინდა. ბაირონმა თვალი შეავლო, რა დაემართათ, თვალი შეავლო და გაუღიმა შეთქმულივითა. უფრო აირია უოლტერ სკოტი, უკან-უკან წავიდა, დაემშვიდობა აჩქარებითა, ზურგით გაარღვია კარი. ცეცხლის კიდება გამოიარა. ნეტავი რა სჯიდაო, მაგრამ ბევრი რამ ყოფილა ახირებული, ზოგი ლამაზი, ზოგი უმსგავსი. ეს მაინც ლამაზ ახირებულობათაგანია, შიშისა თუ სიფრთხილისაგან რო იშვა, ვაითუ განზრახვა არ გამიმართლდესო, ვაითუ სახელი შევირცხვინოო. თუმცა განზრახვა არ გაუმართლდა, სახელი მაინც შორს გაუვარდა, დიდი სახელი, საამაყო სახელი. განზრახვა ამდენს ვერ შეეწეოდა, თუმცა კეთილი გრძნობა ამოქმედებდა, მაინც ქვეშევრდომული იყო, ამიტომაც ვერ შეეწეოდა. ეგრე ნდომოდა, ღირსება თუ ნაკლი შოტლანდიელთა, მთელი მათი სული-

ერი ავლადიდება ინგლისელთათვის გადმოეფინა, წინ გაეშალა და დაემტკიცებინა, ღირსნი არიან თანაგრძნობისა, შეწყნარებისა, შებრალებისა, ნუ დაამცირებთ, იგუეთ, იძმეთ, შეივრდომეთო, შეითვისეთო; ეგრე ნდომოდა, ეგრევე გაამხილა იმავე 1829 წლის გამოცემის საერთო წინასიტყვაობაში. ესეც მის ეჭუორთმა ჩამაგონა, იმის კეთილ სულს უნდა ეუმაღლოდე, იმის მშვენიერ ირლანდიურ სურათებსა, რამაც უფრო მეტად დააკავშირა ირლანდია და ინგლისი, ვიდრე საკანონმდებლო აქტებმაო. ნეტავი შეეძაძლებინოს მაგდენიო, ახ, ნეტავიო!.. ძნელი სათქმელია, ასე რატომ ენატრებოდა, ან მართლა ენატრებოდა თუ არა, როცა სხვა რამ გამოსდიოდა, სრულიად სხვა, საპირისპირო, ის; რითაც გაუვარდა სახელი, ისა, სხვაი, თორემ დამორჩილების მქადაგებელი ვის გაუხდია სადიდებლად.

აქ ასცდა მისს ეჭუორთსა, აქ გაიყარა იმათი გზები, 'შეხვედრისთანავე გაიყარა, თუმცა მკვლევარებმა მაინც შთამაგონებლად და მასწავლებლად მიუთვალეს. ეგრემც იყოს, ბევრჯერ თუნდაც ერთ შეძახილსაც დიდი და გადამწყვეტი მნიშვნელობა მინიჭებია. შთაგონება ამიტომაც დარქმევია შთაგონებასა. უოლტერ სკოტიც ასე შთაგონებულა, გაიცანით, აღიარეთ, შეივრდომეთო, მაგრამ სხვა რამ გამოუხატავს, — მარად იბრძოლებენ თავისუფლებისათვის მთის შვილები, მარად და მარადო. ასეთი წინააღმდეგობაც გაგონილა, იდეისა და მეთოდის წინააღმდეგობა დაურქმევიათ, მხატვრობის თავისებურებებით აუხსნიათ, მაგრამ რაც უნდა იყოს, წინააღმდეგობა აქ ვერ გამოვა ანუ უოლტერ სკოტი არ ეწინააღმდეგება თავის თავსა. რა ეუყოთ თუ აცხადებს, განსცხადება სხვა რამე არის და სხვადასხვა გარემოებანი იწვევს, ხოლო სურვილი სხვა გახლავთ, იდეები სურვილებშია, და რაცა სურვებია, კიდევაც გაუძღლავნებია თავის გმირთა მოქმედებითა. ამ გმირებს შოტლანდიის თავისებურებათა გადარჩენა უნდათ, დამოუკიდებლობის შენარჩუნება სწყურიათ, თავიანთი ენის ხსნა უნდათ, ლამაზი, ხატოვანი, მელერი ენისა. ამ ენით შექმნილი პოეტური შედეგები ინგლისურ თარგმანში ფერმკრთალდება, დუნდება, უსახურდება. არ უნდათ ასეთი მეშველი, გამაუხსახურებელი, მომადუნებელი, მომაკვდინებელი, ის უნდათ, ის ენა, განუმეორებელი და ყველასგან განსხვავებული ჟღერით რო აღვსილა. განუმეორებელ თავისებურებათა დასაცავად მოვლენილან იმისი გმირები ანუ ავტორს აღუგსია

ისინი ამ ბოზოქარი სულითა, თავისი სულითა; აღუესია და აბრძო-
ლებს, აბრძოლებს და იბრძვის განუმეორებელი სიცოცხლის გა-
დასარჩენადა, ოდესღაც ძლიერისა, მჩქეფარისა, აწ მისუსტებუ-
ლისა, მორეულისა, იმ დიდებულ დროთა მოგონებით იბრძვის და
აბრძოლებს. წარსულის მოგონებებისათვის რომანტიკოსი დაურკმე-
ვიათ, კონსერვატორი იყო, ასეც აბოზენ, ისეთი ღრმა კონსერვა-
ტორიო, რომაო უკიდურესი რევოლუციონერი გამოდისო. ბაი-
რონიც ამასვე თუ გრძნობდა, ამიტომაც თუ ეუბნებოდა, რევოლუ-
ციის წლებს რად არ მიაბი შენი რომანის მოქმედებაო. თვითონ
ასე ჰქონდა განზრახული, საფრანგეთის რევოლუციის ქარიშხალში
გაეხვია თავისი დონჟუანი. ვერ მოუხერხდა, ვეღარ მოასწრო,
ვერ მოათავა... უოლტერ სკოტს უკვე მოეთავებინა, ენანებოდა,
დიდ სარბიელს მოსწყდა უევერლეიო, დიდ ამბებს გადაარჩა, დიდი
შესაძლებლობანიც დაჰკარგა ავტორმაო. შოტლანდიის 1745 წლის
აჯანყებაც თვალსაჩინო ისტორიული მოვლენა გახლდათ, მაგრამ
ინგლისისა და საფრანგეთის რევოლუციები სხვა იყო, სხვა ჰორი-
ზონტსა შლიდა აზრისთვისაცა, ხასიათებისთვისაცა, ენებებისთვისა-
ცა. ბაირონი ჰო კუნძულზე ვერ ეტეოდა, უოლტერ სკოტი კმარო-
ბა კუნძულსა.

თუმცა ძალიანაც რო მოენდომებინა, ვერ შემოისაზღვრებოდა,
ბრიტანეთის კუნძულის ამბები უყურადღებოდ არ დარჩებოდა
კონტინენტსა. შოტლანდიის 1745 წლის აჯანყებასთან ძალიან ახ-
ლოს იდგა საფრანგეთი. ტახტის პრეტენდენტი, კარლ ედუარდი,
სტიუარტთა დინასტიისა, საფრანგეთის წაქეზებითა მოქმედებდა,
შოტლანდიის მთიანეთი რო აშალა და ლონდონისაკენ დაიძრა, საფ-
რანგეთის ჯარების იმედი ჰქონდა. ვერ მიეშველა ფრანგთა ჯარი,
არც ბარის შოტლანდია აჰყვა, ჰერცოგი კემბერლენდიც დაბრუნდა
ფლანდრიიდან, ინგლისის ლაშქრის ძირითადი ნაწილებითა და
შოტლანდიელთა მარცხი გარდაუვალი გახდა. მთიულეთის აჯანყე-
ბასაც ჩამოჰგავს ეს ამბავი, „ელგუჯა“ და — უევერლეიცი“ ეხმაურე-
ბიან ერთიმეორესა. ბატონიშვილებსაცა ჰქონდათ საფრანგეთის
იმედი, — საიდან სადაო! იქვე კარლ ედუარდს ვერ წაეშველა, აქეთ
საით მოსწყდებოდა იულონსა და ფარნაოზ ბატონიშვილებსა, მაგ-
რამ უცნაურია იმედი, სურვილია უცნაური, და იმედსაც ის აუცნა-
ურებს. რაც უნდა იყოს, კარლ ედუარდმა დატყვევებას ძლივძლი-
ვობისას დაადწია თავი, იულონმა და ფარნაოზმა ვერ დაადწიეს,

აღექსანდრემ მაინც გაასწრო. ყაზბეგისათვის ეს ოთხმოცი წლის წინანდელი ამბავი გახლდათ, უოლტერ სკოტისათვის სამოცი წლის წინანდელი, სათაურადაც ასე დააწერა „უევერლეი ანუ სამოცი წლის წინათ“, უფრო ღრმად შესვლა ჯერ ვერ გაეხდენა, უფრო ღრმად უფრო მეტი ბუნდოვანებაც იყო, მეტი იყო შესასწავლი, გამოსაკვლევი, ხოლო სამოცი წლის წინანდელი ამბავი ისევე ცოცხლობდა, ის განწყობილებანი ისევე ფეთქავდა, მომსწრენი თუ მონაწილენიც შემორჩენილიყვნენ, ციხეებიც შემორჩენილიყო, გადამწვარი, გადარუჯული. გვაროვნული ადათებიც შემორჩენილიყო, სულსა ღაფავდა, აქა-იქა ღაფავდა სულსა. მაშ რა იქნებოდა, აჯახყება დაეცა და რისხვამაც აიშვა, რისხვამ მძლეველისა, აიკრძალა ყველაფერი ეროვნული, თავისებური, სამართალი, სამოსი, საკრავი, შოტლანდიელი ბარდები საგმირო სიმღერებს რო აადევნებდნენ ხოლმე. სწორედ იმ საკრავით, იმ სიმღერებით დრტვინავდა დაუმორჩილებელი სული. ჰო, საკრავი აუკრძალეს, ოღონდ სიმღერებს თუ მაინცდამაინც ვერ შეეღწევით, გქონდეთო, მხოლოდ ინგლისურადა თარგმნეთ და ისე გქონდეთო. თარგმნილ სიმღერას განალა შერჩენოდა გმირული სული, ამაღელვებელი, წამაქეზებელი... ჰო, ზოგი რამ კიდევ გადარჩენილიყო, იქიდან აღადგინა სამოცი წლის წინანდელი სურათები, აღადგინა და გააცოცხლა, მთელი კუნძული გააცოცხლა; კონტინენტს მაინც არ გადასწვდენია, გაიღვია კარლ ედუარდმა და გაჰქრა, საითაც მოვიდა, იქითვე წავიდა, ხოლო დარჩა მღელვარე ცხოვრება აღსავსე წინააღმდეგობებითა, უთანხმოებითა, მღელვარე, ოღონდ წალუნული, წანაბული, წაყუჩებული...

ისევ პოეზიას გამოჰქონდა ეს ნაგუბარი მღელვარება, მშვენიერ, შოტლანდურ პოეზიასა, ბარონ ბრედჟორდონის გადამწვარი ციხის ქონგურებზე მღეროდა დევი გელატლი. თითქოს ყველაფერი გამქრალიყო სიმღერის გარდა, ყველაფერი დაღუპულიყო და სიმღერა შობდა ყოველივესა. სიმღერამვე შვა „უევერლეი“, ხალხური სიმღერები საფუძვლად დასდებია იმ დიდ ცოდნას წარსულისა, ამ რომანში რო არის დახვავებული. მისს ეჭუორთის ნიჭიერებას დაეშინებინა უოლტერ სკოტი და დიდის ჯაფით მოპოებულ დოვლათს ცოდნისა უშურველადა ფანტავდა რომანში, თუმცა იცოდა შეიძლებოდა ზიანიც მოჰყოლოდა, გამოუსწორებელი ზიანი; იცოდა, დარწმუნებულიყო, წინ ედო ჯოზეფ სტარტის რომანი „ქუინზჰუილი“, ედო და დაჰყურებდა სინანულითა; ლამაზად გამოცემულ

წიგნს დაჰყურებდა სინანულითა, თორემ ხელნაწერში ყურებამდის ჩაიფლო. გატაცებითა კითხულობდა, ასწორებდა, აწყობდა, ალაგებდა. ავტორი გარდაცვლილიყო, შავი დარჩენოდა, იმ შავს ასწორებდა ხალისითა, სიყვარულითა. წარსულის შესწავლით გატაცებულიყო, იქაც წარსული გახლდათ, ხანა პენრიხ VI მეფობისა, კარგი მკვლევარის მიერ დაწერილი, რომანად დაწერილი, ოღონდ აღსავსე მინაკვლევითა, დასაბუთებებითა, ცოდნითა. უოლტერ სკოტს სწორედ ეს მოსწონდა, ეს ახალისებდა, დრო არ ენანებოდა, ამავს არ იშურებდა, — „ქუინჰუპოლი“ დაუმთავრებელი დარჩენილიყო, დაამთავრა, გამოსცა და დაჰყურებდა სინანულითა... არავინ არაფერს ამბობდა, თითქოს არც გამოქვეყნებულიყოს „ქუინჰუპოლი“, საქებული არავის ემეტებოდა, საძრახადაც ენა ვერ მოებრუნებინათ, — დიდხნის გარდაცვლილი არ იყო ჯოზეფ სტრატი. ჰო, დაჰყურებდა, შეფიქრიანებულებო...

თითქოს საფიქრალიც არაფერი გახლდათ, — უნდა მორიდებოდა ისტორიისა, არქეოლოგიისა თუ ეთნოგრაფიის მონაპოვარსა, რახან რომანის წარმატებას ხელს შეუშლიდა. დასკვნა ადვილი გამოდიოდა, გადასაწყვეტად აღარ გამოდიოდა ასეთი ადვილი. უნდოდა, შოტლანდია გაეცნო ინგლისელთათვისა, გაეცნო წარსულითა და აწმყოთი, გაეცნო და შეეყვარებინა, მხოლოდ მოხდენილი ქარგა ან მომხიბლავი თავგადასავალი არ იკმარებდა საამისოდა, წარსულის კულტურა უნდა აღედგინა, გაეცოცხლებინა, ის დიდი კულტურა, რითაც შოტლანდელნი ამაყად წარუდგებოდნენ განდიდებულთა თუ გაამპარტავნებულთა. როგორმე უნდა მოეხერხებინა, შეეთავსებინა ორივე მხარე, მოერიგებინა მოურიგალნი, უნდა გაეცლო ბეწვის ხიდზედა, უნდა გაეცლო და გაიარა. თუ შიშობდა, გული თუ ძალიან უკანკალებდა, ვითთუ საინტერესო საკითხავი წიგნი არ გამომივიდესო, მაინც ეს ერჩივნა, მაინც ის უჯობდა, ცოდნით აღევსო წიგნი, ცოდნით აღევსო მკითხველი. ამოა გამოდგა კრთომა თუ შიში, „უევერლეიმ“ ქუხილით გადაიარა და მერე ცისარტყელად გადადგა, თვალისმომპრელ ცისარტყელადა. სილამაზითაც აღვსილიყო, მეცნიერული ცოდნაც მოეტანა. უჩვეულო იყო, სიახლე გახლდათ, მანამდის ბევრად ძნელად ეჩვენებოდათ მხატვრულ-ემოციური და ისტორიულ-მეცნიერული მონაპოვრის მორიგება, შეერთება, შეთავსება, შენივთება, ერთ დიდ, ძლიერ შთაბეჭდილებად წარმოქმნა; ძნელად ეჩვენებოდათ, ძნელს შეექიდა, სძლია და გაიხარა.

მანც არ წამოსცდა, ავტორი მე ვარო. ყურს უგდებდა კამათს ედინ-
ბურგისა თუ ლონდონის სალონებში, თვითონაც ფრთხილად გა-
მოსთქვამდა აზრსა, ფრთხილად, ზომიერად, ემანდ არავინ გად-
მომხედოს ეკვის თვალითაო. მხოლოდ ბაირონს ვერ დაუსხლტა, —
თუ დაუსხლტა? გაექცა, ხოლო ყველა გაქცევა დასხლტომად არ
ითქმისო.

ამბავი რევოლუციას რად არ დაუჟავშირო, — ბაირონი ეკითხე-
ბოდა, პასუხი ენის წვერზე წამოუვარდა, ენის წვერზე წამოუვარდა
და უკუ გადიგდო, გაახსენდა, ავტორისავით ლაპარაკი არა მმარ-
თებსო. ახირება იყო თუ თავმოწონება, რაც იყო, იყო; იმ დღეებმა
რო გადაიარა, მერეც რო აღარსად ჩაუწერია პასუხი? ეგება ვინმეს
უთხრა? ნათქვამიც არავის გაუმეორებია, მისაკვლევი გამხდარა
თუ მიიკვლევა. თუმცა რატომაც არა!.. — კაპიტან ჟოგენის სული
ტრიალებს მთელს რომანში, მასზე ლოცულობს მაივოროთა ასული
ფლორა, მშვენიერი და გონიერი ფლორა, მღერის იმის სადიდებელ-
სა, ლექსებს მიუძღვნის, იმისი მაგალითით აქეზებს გამოჩენილ
ვაჟაკებსა, იმის ხსოვნას შესტრფის, ისეთს ელოდება, მხოლოდ
ისეთს მიუძღვნის გულსა. ის იყო სწორედ რევოლუციის დროინდე-
ლი მამაცი ინგლისელი, მამაცი და მოხერხებული. ჯერ რევოლუ-
ციას მიემხრო; აჰყვა საერთო მოწოდებასა, მერე შეაფიქრინა
კარლოს I სიკვდილით დასჯამ, გადაუდგა უზურპატორსა, — აქ
კრომველსა გულისხმობს უოლტერ სკოტი, გრაფი ედუარდ ჰაიდ
კლარენდონიცა, ვისი ნაშრომიდანაც („ინგლისის აჯანყებათა და
სამოქალაქო ომების ისტორია“) ამოუკრეფია ეს ცნობები, — ლონ-
დონის გარშემო შეჰყარა თანაგამზრახველნი, გადაჰკვეთა ინგლისი,
ბრძოლით გადაჰკვეთა, რადგან ყველგან კრომველის ჯარები ელო-
ბებოდნენ, გადაჰკვეთა და მიაშურა შოტლანდიის მთებსა, აჯანყე-
ბულ მთიელებს შეუერთდა. იქ გამოიჩინა თავი მამაცმა და გონიერ-
მა მხედარმა. ოღონდ მალე დაეცა ბრძოლის ველზე, მძიმედ დაიჭრა,
ველარ უშველეს. ამ დაცემასა ჰგლოვობდა ფლორა, იმ მუხას უძლე-
როდა, რომლის ქვეშაც ის დაეკრძალათ, იმ გმირს უგალობდა, კა-
პიტან ჟოგენს ვინც გააცოცხლებდა, სამშობლოს ვინც გაუნთავი-
სუფლებდა.

ჰო, კაპიტან ჟოგენის სული ტრიალებს რომანში, ქარგაც ისე-
თია, რო საგულგებელია, თავდაპირველად რევოლუციის უტრია-
ლებდა უოლტერ სკოტი, კაპიტან ჟოგენსა ღინჯავდა მუშტრის თვა-

ლითა, მაგრამ მოერიდა, მთავარ გმირად ისტორიული პირი არ აირჩია, ცნობილი სახელი არ ამჯობინა; საგულეგებელია, რადგან რომანის პირველივე თავში მიუყიბმოუყიბავად ჩაუწერია, — ჩემი გმირის სახელად შევარჩიე უევერლეი, ჯერ შეუხებელი სახელი, წინასწარ არავის არაფერს გაახსენებს, არც სიკეთესა, არც სიბოროტესა; იმის შესახებ არაფერს არაფერი იცის, ის ეცოდინებათ, რასაც აქედან გაიგებნო, ცნობილ სახელებს გვერდი ავუქციეო. ცნობილთაგან ლიტერატურის გმირებს ჩამოსთვლის, რაინდული და სენტიმენტალური რომანების ავტორებს ედავება, ჰენწლავს, აბუჩად იგდებს თანადროულობის გამაიდნალებელ მწერლებსაცა, ხოლო სიღრმეში მაინც ის მოჩანს, — ცნობილს არაფერს გამოვეციდებოდი, არ ივარგებდა, მხატვრულ წარმოსახვას შებოჭავდა, შეზღუდავდა, შებორკავდა, წინასწარი აზრის ბრკეყალებში მოექცეოდა, კაპიტან უოგენის მღელვარე თავგადასავალს ტყვედ ჩაუვარდებოდა და არცთუ გასაკვირია, აჯანყებათა და სამოქალაქო ომების ისტორია გამოსულიყო რომანის ნაცვლად, ახალი მეცნიერული ნაშრომი გამოსულიყო, ახალი და შევსებული მომდევნო ამბებითა, — კლარენდონის წიგნი ერთი საუკუნის წინ გამოცემულიყო. და ამ ნაშრომის სული და გული იქნებოდა შოტლანდია, მეგრძოლი და დაუდევარი ქვეყანა. ყოველთვის ყალბზე შემდგარი, რადგან ყოველ კონფლიქტში დამოუკიდებლობის აღდგენას ელოდა. — ეს თუ მოადგა ენის წერზე უოლტერ სკოტსა, მაგრამ ენაზე იკბინა, აჩქარებით გამოემშვიდობა და თავს უშველა. ბაირონი იცინოდა, თვალს უკრავდა ჯონ მერის, შეჰხე, შეჰხედე შენს უოლტერსა, შეჰხე, რადღეში ჩავაგდეო. ხოლო ის, ვითომც არაფერი გამეგებო, ნოქრებს უფუცხუნებდა, ახალი წიგნები გადმოუწყეთ ლორდსაო.

ჰო, გაუბოდა, ხოლო განა შიშითა თუ თავმოწონებითა, თვითონვე რო ბრძანებს, — უფრო იმიტომ, დიდი რამ განეზრახა და არ უნდოდა თავისთან მიეშვა ხალხი, ვიდრე არა სძლევდა, ვიდრე განზრახულს არ შეისრულებდა. მერე ჰო აღიარა, გასცა თავი, მოხერხებულად გასცა. თუმცა ბალზაკი უსაყვედურებს, ვერ შეასრულა დანაქადიო, ვერ გააკეთა, რაც შეეძლო; შეეძლო ერთიმეორეზე მიეჯაჰვა ყველა ამბავი, შეექმნა ისტორია, რომლის ცალკეული თავი იქნებოდა რომანი, სოლო თვითეული რომანი — ეპოქაო. „აღმშაასური კომედიის“ წინასიტყვაობაში წერს ამას ბალზაკი, იჭყვეფისძენს, ეს არ ამცირებს ღირსებას დიდი შოტლანდელისა, იმისი

ნაკლი ჩემთვის იყო სახარბიელო, სწორედ იმისმა ნაკლმა გამიშუქა ჩემი გეგმაო, შესრულებაც შემაძლებინაო. დიდმა პარიზელმაც გასცა თავი „ადამიანური კომედიის“ წინასიტყვაობაში... კარგა ხანს იბორგა, იშფოთა, ივაგლახა, რომანებმა არ გაუმართლეს, პიესებმაც მარცხი მოუტანეს; ხე-ტყის ვაჭრობას მოეკიდა, მესტამბეობას წამოედო, ვერცხლის საბადოების გახსნა მოინდომა, ერთი სიტყვით, ღობე-ყორეს მოედო, ვიდრე გადაეყრებოდა უოლტერ სკოტსა; გადაეყარა და გრანდიოზული გეგმა გადაეშალა. უევერლეის რომანებმა გაუფინეს ეს გრანდიოზული გეგმა, ვეება გეგმა გადაუფინეს და ვეება ძალითაც შეება, შეება და სძლია და, რაც უფრო სძლევდა, მით უფრო აბრაზებდა აჩრდილი უევერლეის ავტორისა; აბრაზებდა, აღიზიანებდა, აგულისებდა. მე ვწერ ზნეჩვეულებათა ისტორიასაო, ყველა დროისა და ყველა ქვეყნის ისტორიკოსთაგან დავიწყებულ ისტორიასაო; ჰო, ყველა დროისა და ყველა ქვეყნის ისტორიკოსს ედავებოდა, ოღონდ ისევ უოლტერ სკოტის აჩრდილს მისძახოდა: „სთქვი, სთქვი-მეთქი!“ მისძახოდა, მაგრამ სდუმდა აჩრდილი, უკვე ეთქვა „1829 წლის საერთო წინასიტყვაობაში“, — ჩემი მოთხრობის საგანი არის ადამიანი, უფრო ადამიანი, ვიდრე ზნეჩვეულებათა. ბალზაკიც ამას ჩასციებოდა, ამას ეპაექრებოდა, თორემ ისტორიკოსებთან რა ესაქმებოდა. ამბავს მშრალად გადმოსცემენო, — სხვას რას იღონებდნენ ისტორიკოსები, ეს ევალეობდათ, ამას იქმოდნენ. მწერალი სხვა იყო, ისტორიკოსებს რა მხარში ამოსდგომოდა, ის მწერალი სხვა იყო, — მე ადამიანებს უფრო ვხატავდი, ვიდრე ზნეჩვეულებებსაო, ის მწერალი აცხადებდა, იმას შესჯავახებოდა ბალზაკი; ყველაფერს განსაზღვრავს ზნეჩვეულება, უზნეჩვეულებოდ ცხოვრება არ არსებობს, ადამიანი არ არსებობსო, არც ზნეჩვეულება არსებობს უადამიანოდო, სკოტიც მიუგებდა. მაშინ გულმოსული ბალზაკი უმართებულობას დასწამებდა, ადამიანებს ექცევა უმართებულოდო, შენს გმირებს ვნება არ გააჩნიათ, ადამიანი სხვა რა არის თუ არა ვნებაო.

ამაზე იტყვიან: ობოლო, რას იზამ, რომ გაიზრდებიო? — ჩემს გამზრდელს დავახრჩობო. დახრჩობით ვერ დაახრჩო, ბევრიც ვერაფერი დააკლო, მაგრამ კიკიკი მათრახები მაინც უცხუნა. ხედავდა, განსაკუთრებული მღელვარებით ქალებს რა ჰხატავდა უოლტერ სკოტი, ჰხედავდა და სწორედ ამ მღელვარებით შექმნილ ხასიათებს შეესია, — პროტესტანტებსა ხატავსო, ჰმ, პროტესტანტ ქალებს

რა იდეალები უნდა ჰქონდესო; შეიძლება იყოს კეთილგონიერი, პატიოსანი, ერთგული, მაგრამ იმას სიყვარული ვერასოდეს ვერ აანთებსო; სიყვარულსაც ისე მოექცევა, როგორც მოვალეობასა, სიყვარულშიც იქნება მშვიდი, წესიერი, კეთილგონიერიო, თვითონვე გახლდათ პროტესტანტი და ამიტომაც, კათოლიკე რო ყოფილიყო და სხვადასხვა...

დავა რათქმაუნდა პრინციპულია, თვითონ კათოლიციზმისა რა მონარქიზმის იდეოლოგი გახლდათ, პროტესტანტობის ვერცერთ სახეობას ვერ ეგუებოდა, ოღონდ აქ მაინც სხვა რამ არის დამაფიქრებელი, — ბალზაკი ჰო დიდი ერის შვილი იყო, დიდმპყრობელი ერის შვილი იყო და შოტლანდელი ქალის ვნებას ეგრე იოლადაც ვერ მისწვდებოდა, თუ მისწვდებოდა, ვერ ირწმუნებდა, ვერ დაიჯერებდა, რო განთავისუფლების გრძნობა დასძლევდა სიყვარულსა ანუ ეროვნული განთავისუფლების გრძნობა იქცეოდა ვნებადა, ვერ დაიჯერებდა და არც დაიჯერა, ქალი ვნების ტყვედ წარმოიდგინა და ვნებას სქესი დაუდო საზღვრად. ოღონდ ვინ უწყის, ვინ უფრო მძაფრი ვნებისა იყო, დეზდემონა თუ ლედი მაკბეტი? მაგრამ ბალზაკი იქეთ აღარ მიდიოდა, ახალი მხატვრული სისტემა შეექმნა და იმას ედავებოდა, ვისაც დაედო სათავე ამ სისტემისა.

ვიქტორ ჰიუგო არავის ეფარეკავებოდა, მხოლოდ მკითხველს აქეზებდა, — ეგება გამოჩნდეს ისეთი ვინმე, ვინც ჩასწვდება ესთეტიკურსა და ფილოსოფიურ მრწამსს ავტორისა; ისეთი ვინმე, ვინც გასჭვრეტს რომანის საბურველში სისტემას ისტორიკოსისას, მიზანს მხატვრისასაო. ამას „პარიზის ღვთიშობლის ტაძრის“ მერვე გამოცემის შენიშვნებში წერდა ვიქტორ ჰიუგო. ეტყობოდა, გულსა ჰკლებია, თუმცა საოცარია, პირველი გამოცემის წინასიტყვაობა 1831 წლის მარტში დაუწერია, მერვე გამოცემის შენიშვნები — 1832 წლის ოქტომბერში, ამ ხნის განმავლობაში რომანი რვაჯერ გამოცემულა, მაინც გულსა ჰკლებია, მაინც მკითხველის ნატრული ყოფილა, გამგები მკითხველისა. ვითომდა რაო, შვიდი გამოცემის დამტაცებელთა შორის, ვითომ არ იქნებოდა გამგები მკითხველი? რა სათქმელია!.. მხოლოდ სისტემას ვერ მიუხვდნენ. უოლტერ სკოტს მიუხვდნენ, იმას არა, ამიტომაც თუ ეთანადებოდა გული, ამიტომაც თუ აქეზებდა, საბურველქვეშ ჩაიხედეთო. მაგრამ ვინ იცის, ჩაიხედავენ თუ არაო და თვითონვე სწევდა კალთასა, ცალ კალთასა სწევდა, მიჰხედეთ შუასაუკუნეების ძეგლებსაო, რა დი-

დებულია, რა გასაოცარი, თვალისმომკრელი და რა უმოწყალოდა ნადგურდება უგზურთა, უსულგულოთა, ბედოვლათთა, უაზროთა მსახვრალი ხელითაო. ყოველთვის მხურვალე დამცველი ვიყავი ჩვენი წარსულის დიდებულ ნაშთთა, ეროვნული სიამაყის უდიდეს ძეგლთა, ამ რომანითაც იგივეს ვიცავ, არც დავდრკები, ვიბრძოლებ იმათ გადასარჩენადო. ჰო, ცალ კალთასა სწევდა და ეროვნულ გრძნობას აღვივებდა. ეგება უფრო მეტიც იყო საჭირო, — ეს მეტი მრისხანება იქნებოდა, ღელვა, ბობოქრება, მერე მუქარა, მძინვარება თუ არ გაუგებდნენ, თუ არ გაუგონებდნენ.

მაგრამ თურმე კიდევ სხვა რაღაც იყო საჭირო, რაღაცა სხვა, უხილავი, ყოვლისმომცველი, შუასაუკუნეების მომჯაღოებელი ხელოვნების უმოწყალო ნგრევის ხანაში, სხვა და ძლევამოსილი, როცა ხელისშემშლელი არსაით მოჩანდა; თვით გამოჩენილი არქიტექტორები, აკადემიკოსთა მუნდირებში გამოწყობილნი, ქვისმტეხლებადაც რო არა ღირანო, კიდევაცა ხარობენ, თვითონვე ანგრევენ, რო იმათ ადგილას, იმათ ნაცვლად უგემოვნება და უსახურება აღმართონო; ის სხვა რაღაცა ეროვნული გრძნობა გახლდათ, მოკარბებული, ანთებული, წაყიდებული, ბალზაკი რო უძრახავდა სკოტის გმირებსა. ვიქტორ ჰიუგოს იგივე ცეცხლი წაჰყიდებოდა, იმავე ძალით შენთებულიყო, მაგრამ ფრანგები იმ ჰანებში შოტლანდიელებსავე როდი იყვნენ, ხმელ თივასავით როდი იყვნენ, ერთი ნაპერწკალიც რო ააბურბურებდა „პარიზის ღვთიშობლის ტაძარი“ თვით ენთო ხანძარივითა, მაგრამ არავის გადასდებია, თვითონ იწვოდა, შვიდჯერ ჩაწულიყო, ჩაფერფლილიყო, მერვე ეგება პარიზს მაინც მოედოსო, მთლად საფრანგეთს თუ არა, პარიზს მაინცაო, — ნატრობდა ავტორი.

მოდება თუ იყო, მანამდისაც მოედებოდა, შენიშვნებს ვითომ ისეთი რა ძალა ჰქონდა, წიგნშიც ჰო იგივე ეწერა უფრო ვრცლად, უფრო ვნებიანად, — თუ გასჭირდა, რომანი გასჭრიდა, ისე მოქსოვილიყო, აზრები მალიმალ თვალეში ცვიოდა, უმეტესი ნაწილი ისტორიული მიმოხილვითა და პუბლიცისტური მჩქეფარებით აღესილიყო, იქ ამოკრილიყო აზრი, იქა ბობოქრობდა. ეს ნაწილი სხვადასხვა ნაკვეთს მოიცავდა, ნაკვეთები შეიძლებოდა თავისუფლად გადანაწილებულიყო ნარკვევებში ცივილიზაციის ისტორიისა, ფრანგული არქიტექტურის ისტორიისა, პარიზის ისტორიისა, ისევე უშენიშვნოდ გადატანილიყო, უხერხული არ იქნებოდა, აქ მკვლე-

ვარ ჰიუგოს მხატვარი ჰიუგო ხელს არ უშლიდა. მხატვარ ჰიუგოსაც ხელს არ უშლიდა მკვლევარი ჰიუგოცა, ცხადია იქა, ხატვა სადაც დაიწყებოდა. ჰიუგოს ხელთა ჰქონდა მრავალი გამოკვლევა, დიდძალი საარქივო მასალა, უოლტერ სკოტს თვითონვე უხდებოდა კვლევა, ეთნოგრაფიას ემყარებოდა, ფოლკლორს ეფუძნებოდა, აქ ფოლკლორმა იჭარბა, იქ ისტორიამა, ორივეგან იჭარბა, ოღონდ შედარებას თუ მოვინდომებთ, იქ მეტი გამოვა, მასალისა და სურათების მორგებასაც თუ მივადგებით, აქ მთლიანობაშია, შეიწყმულია, შენივთებულია, იქ გამოყოფილია ნარკვევი სურათისგანა, ხასიათები მასალისგანა. მიზეზის მიკვლევასაც თუ მოვინდომებთ, ეგება იგივე ვიგულისხმობთ, ის ვიგულისხმობთ, ის რაღაცა, ურომლისოდაც ვერ აიყოლია ხალხი. ეროვნული კატასტროფის შიშის გარეშე ვერც აიყოლიებდა. ხოლო ეს შიში მაშინდელ ფრანგებს ახლოსაც არ გაეკარებოდათ, დიდმა ერებმა როდის იცოდნენ ასეთი შიში, თვითონ არ იცოდნენ და სხვისა რო გაეგოთ საეჭვოა, საეგებოა, ძალიან ძნელია, ამიტომაც აფხავებენ პატარა ერებსა, ფშენიან, ღრღნიან, შლიან, ისევე, ჰიუგო რო მოსთქვამს, როგორც დიდებულ ძეგლებს ხელოვნებისა, სწორუპოვარ ძეგლებს ისტორიისა. შლიან, არღვევენ, ანგრევენ უმოწყალოდა, უღმობლადა, შეუბრალებლადა. ჰო, მაშინდელ ფრანგებსაო... სულ ცოტა ხნის წინათ მსოფლიოს ბედი ხელში ეკირათ, სხვა ქვეყნებსა თუ ერებს აბრუნებდნენ ნებისმიერადა, ისევე ბორგავდა აჩრდილი ნაპოლეონისა, ბორგავდა სული მსოფლიო დიდებისა და აბა ვინ ინალღებდა თუ დანგრეულიყო მთავარეპისკოპოსის სასახლე, თუ წერაქვის ქვეშ მოექციათ კოშკი სენ-ჟაკ-დე-ლა-ბუშრის ეკლესიისა, თუ გადაშლილიყო წარწერა — ΑΝΑΓΚΗ — ღვთიშობლის ტაძრის კედლიდანა, ამის გულისთვის ვინ შეექმევიებოდა ნაღველსა?

იქნებოდნენ ისეთნიცა, ცხადია იქნებოდნენ, შუასაუკუნეების ძეგლთა ნგრევა ტკივილებს რო აღუძრავდათ, მაგრამ გამოჩენილი არქიტექტორები უკეთესთა აგებასა ჰპირდებოდნენ, ჰპირდებოდნენ და იმათაცა სჯეროდათ ან სოციალური თანასწორობის იდეებით გართულიყვნენ, საამისოდ აღარა სცხელოდათ. ჰიუგო ღელავდა. ჰიუგო უხმობდა, მოუწოდებდა, წინასიტყვაობაში იგავურად მოუწოდებდა, მერვე გამოცემის შენიშვნებში მძვინვარებდა, ხოლო აღამიანებს რო ჰხატავდა, ჰხატავდა ისეთებსა, რომელთა სულსა და გულს არ ეთბილებოდა არც ის ტაძარი, არც ეროვნული არ-

ქიტექტურის დაქვეითება, არც სხვა რამ ასეთი: თვითონაც ფრანგი გახლდათ, დიდი ერის შვილი გახლდათ ვიქტორ ჰიუგო, კაცობრიობის ისტორია სიყვარულის ისტორიად დაესაზა ბალზაკივითა და ჰმატავდა მონებს სიყვარულისა, შეშლილებს სიყვარულითა, სიგიჟეს სიყვარულისა, საიდან სადაო, სად ეს ვნება, სად ბედი ეროვნული არქიტექტურისა? რუსთაყელი იტყვოდა, — შუა უდევს დიდი მზღვარიო. ჰიუგო აქეთ ეწეოდა, ისინი იქით სიყვარულის წყაროს დასწაფებოდნენ, ჰიუგო აზრებს უკედავდა თავში, ისინი შესცქნაოდნენ ესმერალდას კანკებსა, ჰიუგო შესთხოვდა, ჩასწვდით სისტემას ისტორიკოსისა, მიზანს მახტიერისაო, ისინი ფეხდაფეხ მიჰყვებოდნენ კლოდ ფროლოსა, კიდევ რას იზამს, რას ჩაიდენს, აღისრულებს, მოიკლავს წყურვილსა თუ ვერაო. ჰო და ჰო, დაშორიშორებულებიყვნენ ავტორი და მკითხველნი, დაშორიშორებულებიყვნენ და იმისი ბრალი გახლდათ, სხვას ვერავის დასწამებდა ცილსა, — ისეთი მღელვარი ამბავი გამოეძებნა, ისეთი ქარგა ამოექსოვნა, სხვა რამით ველარავის გაიტაცებდა, თვალს ვერავის აუხვევდა, რა ოსტატურადაც უნდა გამოეყვანდა სიუჟეტი, რა მოხერხებითაც უნდა ჩაედგა ისტორიულ-პუბლიცისტური ნარკვევები ამ კვანძთა შორისა, მაინც აჩქარებით გადაფურცლავდა მკითხველი, გადაფურცლავდა ნარკვევებსა, ამბავი არ გამეფანტოსო.

ეს გარემოება გაითვალისწინა ანატოლ ფრანსმა, ჰიუგოს ნაკლი იმისი კარგი გაკვეთილი გამოდგა, — სკოტის ნაკლი ჰო ბალზაკს გამოადგა გაკვეთილად, — ჰო ეს გარემოება გაითვალისწინა, ოლონდ ნარკვევს მაინც ვერ მოერიდა, მხოლოდ სცადა უფრო მოხერხებულად ჩაედგა სიუჟეტში, უფრო აუცილებლად წარმოესაზა. ჰიუგო არავის ერიდებოდა, სიტყვა მოიტანდა თუ არა, მაშინვე გაჰფენდა ვრცელ ტრაქტატებსა, ფრანსი ასე ვერ გათამამდებოდა, იმის დროს უკვე სხვა ძიებები დაწყებულიყო, რომანის კლასიკური კომპოზიციის დარღვევასა ლაშობდნენ, თვით ფრანსსაც ეცადნა ბედი, ბედი ეცადნა და მიენებებინა თავი, ისევ კლასიკურ ფორმას მიჰბრუნებოდა, ოლონდ ისე საგულდაგულოდ ველარა, მეტის მორიდებითა, მეტის სიფრთხილითა, — ვრცელ მსჯელობას, კვლევას, რკვევას რო ვერ გაჰქცევოდა, გაშიშვლებით მაინც ვერ გაეშიშვლებინა, მხატვრული ქსოვილი წაეფარებინა, ძალიან გამკვირვალე, უბრალოდ ნაქსოვი, სუსტად ნაქარგი, მაგრამ მაინც ჰო ნაქარგი გახლდათ; ჰო, ნაქარგი გახლდათ ის ნაწილი „თაისისა“, „ლზინი“ რომ

ეწოდება. ეს უფრო ფილოსოფიური თხზულებაა ფორმითა, შინა-
არსითა, კლასიკური ფილოსოფიური დიალოგია, ზედმეტია რომანის
სიუჟეტისათვისა, მთავარ ხასიათათვის მიუკარებელია. ამიტომაცაა,
რო თაისი და პამფნუტი თუმცა იქ არიან, მომღბენთა შორის არიან,
მაგრამ არ ერევიან არცა ლხინში, არც მსჯელობაში, განდგომილან,
განცალკევებულან, თავიანთ ვნებებში ჩაფლულან, მოუთმენლად
ელიან თუ როდის გათავდება ეს მომამბეზრებელი ფილოსოფიური
დისკუსია, როდის მიეცემათ საშუალება მოქმედებისა. აი ეს ლოდი-
ნი, ეს მოუთმენლობა გახლავთ გამჭვირვალე მხატვრული ქსოვილი,
რაშიც გამოხვეულა ფილოსოფიური ნარკვევი, რითაც ქცეულა
უფლებიან ნაწილად რომანისა.

უფლებიან ნაწილადო, ასეც ითქმის, ახლა ასე ითქმის, რადგან
რომანია, კლასიკური სახის რომანი, ხოლო თავიდან სხვა განზრახვა
ჰქონია ფრანსსა, ფილოსოფიური მოთხრობის დაწერა ნდომებია და
ქვესათაურიც ასეთი დაუდია — ფილოსოფიური მოთხრობაო. პირ-
ველ გამოცემებსაც გადაჰყოლია ეს ქვესათაური, ხელნაწერებში სა-
თაურიც სხვა ყოფილა, პირველ ვარიანტს „პამფნუტი“ რქმევია,
ხოლო შემდეგ მიმოშლილა ყველაფერი, დავიწყებულია ადრინდელი
ვარიანტებიცა „ლეგენდა თაისისა“ — ლექსად, „წმიდა თაისი“ —
ნოველად, დავიწყებულია, დარჩენილა მხოლოდ რომანი „თაისი“,
ამბავი ვნებიანი ქალისა, ვნების სიმძაფრემ რელიგიურ ეგზალტა-
ციამდის რო მიიყვანა.

აჰა, იგივე!.. აქაც ვნებაა განმსაზღვრელი ადამიანის საზოგადო-
ებრივი მდგომარეობისა, ადამიანის წონასწორობისა ცხოვრებაში;
ფრანსიც დიდი ერის შვილი გახლდათ და ისევე ირკვევდა საერ-
თო მოვლენებსა, ზოგად მოვლენებსა. პიუგო ეროვნული არქიტექ-
ტურის ბედით მაინც შეძრწუნებულყო, სწორედ ამ ძრწოლასა
თუ წუხილს მოჰყოლოდა რომანის ჩანამატები, ფრანსი ასეთს არა-
ფერს მოსჰიდებოდა, შორს წასულიყო, შორსა და შორეულს გა-
მოჰკიდებოდა, იმ დროისათვის მოეკიდნა ხელი, როცა ფრანგებს
არცა ჰქონდათ ეროვნული სახე, ცხადია არც სახელმწიფო, არც
რომანის მოქმედების არე უახლოვდებოდათ, არც გმირები იყვნენ
თუნდაც შორეული წინაპარნი ფრანგთა. მკვლევარებს უნდათ
იდეური მრწამსით მაინც ახლოს მოიტანონ „თაისი“, მოიახლოვონ
და დაუკავშირონ XIX საუკუნის 80-იანი წლების საფრანგეთის
იდეურ-პოლიტიკურ მოვლენებსა, დაუკავშირონ პირველყოვლისა

ის ნაწილი, „ლზინი“ რო ეწოდება, ანუ ფილოსოფიური დიალოგი, ნარკვევი ელინისტური ფილოსოფიისა, მაგრამ ავტორის ჰერეტა სწორედ აქ არის ისტორიული, ხოლო თაისისა და პამფნუტის ვნება-თა მხატვრულ-ფსიქოლოგიური ანალიზით ზოგადკაცობრიულს, მარადიულს ეპოტინება და რათქმუნდა ამითივეა მახლობელი თავისი დროისა, შორეული და მასლობელი; ჰო, შორეული და მახლობელი, — ისტორიულ თემას ასე სცოდნია გაყოფა შთაბეჭდილებათა, გაყოფა, გაპოზა, გახლეჩვა სცოდნია ძველ სიუჟეტსა, ამბავს უძველესსა. ზოგჯერ ფიქრები იქავე იბნევა, ბრუვდება, იღვსება, აღარ უნდა იქაობას მოსწყდეს, აღარ უნდა დაუბრუნდეს თანადროულსა. „თაისის“ მკითხველებს ასე დამართნიათ. მილოცავენ, — წუხდა ანატოლ ფრანსი მასნეს ოპერისათვის დაწერილ წინასიტყვაობაში, — მილოცავენ, რო გავაცოცხლე ალექსანდრიელი სამყარო, რო დიდებულად გადმოვეცი ძველი კოლორიტი, მაგრამ ეს ჰო ყველაზე ნაკლებად მაფიქრებდა, „თაისის“ რო ვწერდი, მხოლოდ იმას ვცდილობდი, აღმევსო იგი ჩემი თანამედროვეთათვის ძღუღვარე აზრებითაო, რაც შეიძლება ნაკლებად გარდავსახულიყავ მეგვიპტელად ან ალექსანდრიელადო.

ჰო, რაც შეიძლება ნაკლებად გარდავსახულიყავიო, — სულ მაინც ვერ უარპყო გარდასახვა ან როგორ უარპყოფდა, და ეს არის, რაც არის, მეტად თუ ნაკლებად გარდასახულა, მაინც აღუდგენია ძველი სამყარო, ძველი კოლორიტი, ისე ცოცხლად, ისე მიმზიდველად, რო შეუპყრია, დაუტყვევებია თანამედროვენი, ხოლო რახან დაუტყვევებია, გაუმჟღავნებია იმათი საფიქრალი, გადაუბამს ძველი და ახალი, უპოვნია რაღაც იღუმალი, რაღაც საერთო, გაუნელებელი, გაუთავებელი, ადამიანური. აქ იშლება ზღვარი რომანსა და ისტორიულ რომანს შორისა, „ისტორიული“ პირობითობად იქცევა, მხატვრულ ფორმას როდი გამოსთქვამს, მხოლოდ დროს აღნიშნავს მოქმედებისა, ამასაც მიახლოებითა, პირობითადა, ამ შემთხვევაშიც ავტორები ხშირად სცოდავენ, განა მხოლოდ ერთეული თუ ათეული წლებითა, ერთეული თუ ათეული რა სახსენებელია, როცა „თაისში“, მაგალითად, ასეულ წელთა ანაქრონიზმი გვხვდებაო. აი რა დაშორებაა და მაინც თითქოს არაფერიო, მაშ რაო, როცა ეს მხოლოდ მკვლევარებმა იციან და სხვათათვის საინტერესო არცა ყოფილა; მკვლევარებიც დიდად როდილა გამოიღებენ თავსა, რახან თაისის ხასიათი, ბედი თაისისა და ის გარემო,

რამაც გადასწყვიტა ეს ბედი, გაცოცხლებულია, გახსნილია მხატვრული სიმართლითა, გაცოცხლებულია და მოტანილი ახლოს, სულ ახლოსა თანამედროვეობის სულთანა.

იმავე წერილში, — მასნეს ოპერასთან დაკავშირებით, — ფრანსი ამბობს: უბედურება ადამიანთა სიამაყის შედეგიაო. უბედურება სიამაყეს მოსდევსო. ცხადია აქ მხოლოდ ის უნდა, სიამაყით ასწნას ტრაგედია — პამფნუტისა, მაგრამ ახსნა-განმარტებას მარტო აშისათვის არ წამოიწყებდა. ხელოვანთა ბედი ჰო ასეთი ყოფილა, ერთი უთქვამთ, მეორე უგულისსმებითა, განა ოდენ ხატვის. დროსა, მსჯელობის დროსაც გამოერევათ ეს ხასიათიო, ჩვეულება რჯულზე უმტკიცესიაო, ჰოდა ფრანსიც შორს უქნევდა, „თაისზე“ რო ლაპარაკობდა, ბალზაკი ახსოვდა, ბალზაკი ჰო ამბობდა: ვნება — ეს არის მთელი კაცობრიობაო, ეს ახსოვდა, აგონდებოდა და ეძიებდა რაღაცა სხვასა, თავისასა, იმის ბადალსა, ეძიებდა და ჰპოვებდა სიამაყესა, — სიამაყე გახლავთ მიზეზი უბედურებისაო. ბალზაკი ვნებაში აქცევდა ყველასა, ყოველივესა, მთელს ისტორიულ მოძრაობასა, საზოგადოებრივ თუ სულიერ ვითარებას, ფრანსი მხოლოდ უბედურების საყრდენს მიიკვლევდა ან უბედურებად მიიჩნევდა სიცოცხლესა, ცხოვრებასა, ისტორიას კაცობრიობისა. როგორც უნდა ეფიქრა, როგორც უნდა ეკვლია, სიამაყეს მაინც ვერ აქცევდა ყოვლის მომცველ მოვლენადა. თუმცა შოიცა!.. ბალზაკი უვნებობას უკიყინებდა სკოტის ქალებსა. ვთქვათ, მაგალითად, ფლორა მართლაც უვნებოდ მოსჩანს, ერთხანს თითქოს აპყუა უვეერლების შმაგ გატაცებასა, აღეძრა გრძნობა, აღეძრა ქალობა, მაგრამ ჩასწვდა თუ არა ყოყმანს უვეერლებისა, გაიგო თუ არა. რო ის შოტლანდიისათვის თავს არ დასდებდა, მაშინვე ჩაუწყდა ძარღვი ვნებისა, მაშინვე გაშრა, გაცივდა, გაიყინა. ამაყი გახლდათ ასული მაკივორთა, სიამაყით იცავდა კულტურას თავისი ერისა, სიამაყე ამაღლებდა. ანიჭებდა ძალას სამშობლოსათვის თავდადებისა და ამ ძალღონით, ამ სიამაყით ვნებასაც ერეოდა, იმორჩილებდა, ქალურ ვნებას იმორჩილებდა, თორემ სიამაყეც ჰო თავისთავად ვნებად გამოდის, ზოგჯერ უმძაფრეს ვნებადა, ისეთადა, ფლორას რო გააჩნდა. ამ სიამაყეს ფლორასათვის ბედნიერება არ მოუტანია, მაშ ფრანსი თითქოს მართალია, თავმდაბლობას რო ქადაგებს ნაცვლად სიამაყისა, მართალია, ცხადია მართალია, მაგრამ ძალიან ზოგადია, ძალიან საერთოა, ყველასა და ყოველთა მომ-

ცველი, დაარხენიებული კაცის ფიქრები, სიკეთის ზოგადი გაგებიდან გამომდინარე, თორემ გარემოება თავისას მოითხოვს, ფლორას გარემო სხვა იყო და სხვას მოითხოვდა, ერის გადარჩენისათვის ბრძოლაში ჩაბმულიყო და თავმდაბლობით თავს ვერ გაიტანდა, მხოლოდ სიამაყე, უმდაფრესი სიამაყე აქცევდა თავგანწირულ მებრძოლად, ასეთი უნდოდა პატარა ერსა, აუცილებლად, გარდაუვლად, თავმდაბლობისა სათნოების გარეშე, გარეშე ყოველი შემწყნარებლობისა.

კართაგენსაცა სჭირდებოდა თავგანწირულობა სალამბოსი, სჭირდებოდა და ისიც მზად გახლდათ, ოლონდ არც ის იცოდა თუ თავსა სწირავდა, არც გაეგებოდა თუ რა მოელოდა, შიში არ გააჩნდა, ფიქრი არ ამძიმებდა, მინდობოდა ქურუმთა მოძღვრებასა, მინდობოდა, აღესილიყო სასოებითა, ღმერთთა განზრახვა შაგამბარიმს გადაეცემოდა და მიჰყვებოდა შაგამბარიმის ყოველ სიტყვას, როგორც შთაგონებას, მიჰყვებოდა თავმდაბლად, მორჩილად, მონურად; ჰო მონურად ემორჩილებოდა ასული ამაყი ჰამილკარისა, შიში ჰო არ იცოდა, ვნებაც არ იცოდა, -შიში რა უნდა ყოფილიყო, როცა თავისი არსება ტანიტისათვის ჩაებარებინა, ან ვნება რა უნდა ყოფილიყო, როცა ტანიტი დაუფლებოდა იმის სულსა და გულსა. მაგრამ მათომ გაიტაცა ტანიტის სამოსელი და გაჩნდა შიში, მათომ გაიტაცა ტანიტის საბურველი და კართაგენის ბედი უკუღმა დატრიალდა, უნდა დაბრუნდეს საბურველი, უნდა გადარჩეს კართაგენი, უნდა დაბრუნდეს, ასეთია ნება ტანიტისა, სალამბომ უნდა დააბრუნოს ის საბურველი, ასე შთაგონებს შაგამბარიმი და ჰქრება შიში, კვლავ ტანიტია გამგებელი იმისი არსებისა, კვლავ მონაა ღვთაებრივი განგებისა. როგორ დავიხსნათ საბურველი მათოს ხელიდანო. უნდა მოსთხოვოთ, ჩასძახის შაგამბარიმი. უარი რო მითხრას, მაშინ?! — ეკითხება სალამბო. მაშინ?! უნდა დარჩე იმასთან, — მიუგებს შაგამბარიმი, — უნდა დარჩე იმის კარავში. — მყისვე მიუგებს, უფიქრელად მიუგებს, ოლონდ ეტყობა მანამდის ბევრი უფიქრნია, უფიქრნია და გატანჯულა. მერე რალა იქნება?! — ისევ სალამბო ეკითხება უბრალოდა, გაუგებრად, არ იცის თუ რა უნდა მოჰყვეს მამაკაცთან განმარტოებასა, არ გაეგება რა მოხდება მათოს კარავში. არ გაეგება და შთაგონებს შაგამბარიმი, — რაც უნდა მოხდეს, არ შეშინდე, არ იხმო მშველელი, ნებას დაჰყევი, ასეთია სურვილი ღმერთთათ.

და სალამბოც უშიშრად მისდევს ნებას ღმერთებისა, მისდევს უშიშრად და უენებოდა. ხოლო იქ, კარავში, ანთებული მამაკაცი რო დააცხრება იმის ტუჩებსა, იმასშიც აღიძვრის რაღაცა, მანამდის განუცდელი. აღიძვრის ყრუდა, ოღონდ შესაძლოა მყისვე აგიზგიზდეს, აენტოს კვარივითა, მაგრამ ჭერ კიდეც დიდია ზეგავლენა ტანიტისა, იქ არის, იმ კარავში ჰკიდია ტანიტის საბურველი, უნდა წაიღოს, მიუტანოს, მიაართვას, დიდი მოვალეობა დაჰკისრებია; დაჰკისრებია და უნდა აღასრულოს, უნდა აღასრულოს და ქვედება აღძრული განცდა, ქვედება, იმარხება, ჰქრება ყველაფერი, გარდა იმ აზრისა ანუ უკეთ, იმ ჩაგონებისა, შაგამბარიმმა რო ჩასძახა, შენ უნდა დააბრუნო, შენ უნდა იხსნაო. და უჩვეულო განცდისაგან შემართული ხელები ტანიტის საბურველს მისწვდება, მისწვდება საოცარის წყურვილითა, სიშმაგიითა, მანამდის ასე არ გამოიხატებოდა იმისი თაყვანისცემა ტანიტისადმი, შორიახლოსაც ვერ მიეკარებოდა იმ საბურველსა, მხოლოდ თვალებს მიაჰყრობდა სასოებითა, მორჩილებითა, სულიერი სიმშვიდითა. სიმშვიდე იყო იმისი ძლიერება და დაირღვა სიმშვიდე, — ტყულად როდი დაეწაფა ცეცხლოვანი ტუჩები, ამოდ როდი მოიწურა იმისი ქორფა მკერდი ვეება ხელებში, შუბსჩვეულ ხელებში, ამოდ როდიო და რაღაცამ რო გაიღვიძა, რაღაც რო ატყდა, საბურველს მიეტანა, მისწვდა, გაიტაცა ვნებიანად. აქ იშვა ვნება სალამბოსი, თითქოს ტანიტისადმი თაყვანება ავიდა ვნებამდისა, თითქოს რწმენა გადიადლაო, სინამდვილეში ეს იყო გაღვივება ლოცვავედრებით მიმკვდარებული ქალობისა, გაღვივება და ანათება, იმავე ძალითა, იმავე ცეცხლითა, მათოს რო სწვდა. ამის შეცნობა არ შეიძლებოდა, ის უნდა სძულებოდა, უნდა სძულებოდა და სძულდა მათოი, უსაშინელესი მტერი კართაგენისა, აჯანყებულთა ნაცადი ბელადი, უშიშარი მეომარი, ღვთაებრივი ძლიერებით რო მოსულიყო, მას შემდეგ, რაც საბურველი გაეტაცნა ტანიტის ტაძრიდანა. ღმერთებს მორეოდა, ვნებას მიეცა ესოდენი ძალა და ვინც ტანიტის საბურველს დააბრუნებდა, ისეთივე ვნებით უნდა ყოფილიყო ანთებული. და აენტო სალამბო, იქამდის ავიდა და აღასრულა ნება ღმერთებისა აღასრულა და შეეწირა.

ასე დაჰხატა ფლობერმა თავის გმირი — უენებობიდან ვნებამდისა და სიკვდილამდე, დაჰხატა დიდი ჯაფითა და ჰაპანწყვეტითა, დიდი ხვნეშითა და ოფლისწურვითა. სხვა ნაწარმოებთათვისაც ბევ-

არი ოფლი მოუწურნია, მაგრამ ამდენი მაინც არცერთისათვისა, — მაშინდელ იმის ბარათებში ხშირად მოისმის ეს ხენეშა, ქშენა დაღლილისა, ჩემი მაგიდა წიგნებით ავსებულია, კიდევ მატულობს, დასასრული აღარ უჩანსო. არც გამოუჩნდებოდა, საქმეს ზერელედ ვერ მოეკიდებოდა. უნდოდა ძველი კართაგენის ფონზე აეგო თავისი ქმნილება, მაგრამ მხოლოდ კართაგენის შესწავლით ვერ დაკმაყოფილდებოდა, ადვილადაც ვერ შეისწავლიდა, — კართაგენი ჰო ძირფესვიანად მოთხარეს რომაელებმა II საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდისა, — ძველი რომიც უნდა შეესწავლა, საბერძნეთიცა, არა მხოლოდ უახლესი მინაკვლევებითა და აღმოჩენებითა, ეს ბევრად უფრო ადვილი იქნებოდა, არამედ მაშინდელი წყაროებითა, ისტორიული ნაშრომებითა მხატვრული თხზულებებითა, არქიტექტურის ნაშთებითა ჰომეროსიდან მოკიდებული. იხენეშებდა მაშ რა იქნებოდა! და მაინც ამდენი ჯაფით დაწერილი პირველი ვარიანტი არ მოეწონა, ნაწერი მოისროლა, ის იმოდენა წიგნები მიჰყარ-მოჰყარა და აფრიკისაყენ გაეშურა. ჰო გაეშურა... და ზოგი მკვლევარი ირწმუნება, ცოცხალმა აფრიკამ ბევრად მეტი შთაგონება მისცა, ვიდრე აუარებელმა წიგნებმაო. ვინ იცის მართლაც!.. მაგრამ ისიც ვინ იცის, იმ დიდძალი ცოდნის დადუღებასაც თავისი დრო უნდოდა, გამოხდა ხანი, დაიდულა და იშვა „სალამბო“, საოცარი და მომხიბლავი წიგნი, ბრძნული და ემოციური, ვაჟკაციური და ნაზი, რეალისტური და სიმბოლური, ერთად შერწყმული, შენივთებული, ჩამოსხმული მშვენიერ ქანდაკებადა.

თვით ფლობერი ამბობდა „სალამბოზე“: ვეებერთელა პიედესტალი ავეგე პატარა ქანდაკებასაო. ქანდაკებად მათოსა და სალამბოს სიყვარულის ამბავსა გულისხმობდა, ხოლო პიედესტალად — კართაგენის პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობის აღწერილობებსა, რელიგიური და კულტურული ყოფის სურათებსა, ჯარის აჯანყებასა, ერთისიტყვით, ყოველივეს, რაშიც ჩართულა ამბავი მათოსა და სალამბოს სიყვარულისა. შესაძლოა მართლაც ასე იყოს ან „შესაძლოა“ რაღა მოსატანია, როცა ასედაც არის, მაგრამ თუ არა ის ვეებერთელა პიედესტალი, ისე საეჭვოა ქანდაკება ესოდენ მომხიბლავი გამოსულიყო. პიედესტალიც ქანდაკებასა ჰგავს. კართაგენის ისტორია აქ მხატვრულად არის წარმოსახული, მხატვრულ ქსოვილად გადაქცეული, აქ ვნება სწორედ იმ მხატვრულ-ისტორიული სიტუაციების შედეგი გახლავთ, სწორედ ასეთი იმი-

ტომ არის, უამისოდ სხვანაირი იქნებოდა ან ეგების დაუჭერებელიც გამოსულიყო. მართალია ისტორიული მასალა მხატვრულ კონფლიქტს ექიშებაო, მაგრამ ეს ქიშპი აქ არ გამოვიდა. ისე საოცრად, დიდოსტატურად გადაიზილა ერთიმეორეში, ერთიმეორისაგან ვერ გამოარჩევ. „პარიზის ღვთიშობლის ტაძრიდან“, მაგალითად, ადვილად გამოარჩევ პარიზის გაშენების ისტორიასა, ცივილიზაციისა თუ არქიტექტურის ისტორიასა, გამოარჩევ და თუ გნებავს, გამოაკლებ კიდევცა, სულო ცოდვილს და, ბევრი არაფერი დაუშავდება, „სალამბოდან“ ვერაფერს გამოყოფ, თვალდათვალაც ვერაფერს გამოჰყოფ, გამოკლებით ჰო ნება შენია, გამოაკელი თუ გინდა დაანგრეო სალამბოსა და მათოს ძეგლი.

დიდი ნიჭი და ოსტატობა არა კმაროდა საამისოდ, დიდი ჯაფაც უნდოდა, ბევრი ოფლის წურვა, ხენეშაცა ბევრი და ბევრიც იხენეშა გუსტავ ფლობერმაო. ვიქტორ ჰიუგო ასე არ გამოიდებდა თავსა, სიტყვა თუ მოიტანდა, მხატვრულ კონფლიქტს იქით გადასდებდა და წავიდოდა ისტორიის წიადში, ჩაიფლობოდა, გეგონებოდა, ველარსაით გამოაღწევსო. მაგრამ ფიქრი ნუ გექნებოდა, უცებ ისევ მხატვრულ კვანძებს გადაიქნინდა ხელზედა, მხატვრულ კონფლიქტს ამოახვევდა, მერე ისევ სიტყვა მოიტანდა და... აქ ოსტატობაც ის არის, რო სიტყვა თავისთავად როდი მოიტანდა,— იქ მოიტანდა, სადაც სიუჟეტი დაიძაბებოდა. სხვადასხვანაირი ყოფილან ხელოვანნი, სიმძიმე მაინც ერთი ჰქონიათ,—ცოდნისა და განცდის მორიგება, გონიერულისა და ემოციურის შეთავსება. სტილიც აქ იქმნება, ამ სიმძიმის გადატანაში. სტილს ხასიათსაც უკავშირებენ, ოღონდ ფლობერისათვის უფრო ოსტატობაა, ჰიუგოსათვისაც ოსტატობაა, ხასიათი ვერ ეყოფა იმ ძლიერ ვნებებსა, იმათს რომანებში რო ატეხილა.

ან ეგება ამბავი ჰქმნის სიმძაფრეს სტილისაო...

თუ ამბავი ჰქმნის, მაშინ შეიძლება ჰიქიკას ამბავმაც მოიყოლოს სტილი. ამბავი მძაფრია, მძაფრივე სტილი მოედევნება. ცოლმა მოჰკლა მძინარე ქმარი, — მეტი სიმძაფრე გაგონილა?! ცხადია გაგონილა, მაგრამ ესეც არ არის ნაკლები. ყოველშემთხვევაში მაშინ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია კოდაში, მახლობელ სოფლებშიცა, თბილისამდისაც უწია. იმასაცა ჰკითხეს, ბევრმა ჰკითხა, კოდელი ხარ, კარგად გეცოდინებო, ისიც ბევრჯერ მოჰყვა, იმდენჯერ მოჰყვა, განცდა გაუნელდა. მაგრამ მაინც შერჩა რაღაც

ნასახი, აიწია, აფუჟდა, ვნების ამბები რო დასჭირდა, მაშინ აფუჟდა და წინ წამოვარდა. ვნებისა უნდა ყოფილიყო, ისე უბრალოდ არ იქნებოდა, — ქალმა გააღმასებული წალდი დაუსვა ყელზე მძინარე ქმარსა, ისე უბრალოდ არ იქნებოდა, — გააღმასებულ წალდს გააღმასებული ქალი თუ წამოავლებდა ხელსა, მძინარე კაცი როგორ გააღმასებდა ქალსა, — არა, უვნებოდ არ იქნებოდა. მერე თურმე ავი კაცი როდი ყოფილიყო. სიმღერა უყვარდა, ყველგანა მღეროდა, ყოველთვისა მღეროდა, ისე გატაცებითა მღეროდა, ისიც მიემგვანებოდა ვნებასა, ჯავრისაც ამოჰქონდა იმ მაღლიანი ყელიდანა, სიხარულისაცა. თავს რო გადააგდებდა, ყელის ნაკეციები გაეშლებოდა, თეთრად გაეკვროდა მზედაუხედავი ზოლები, შემოერთყმოდა თეთრ სალტედა; იმ სიმღერამ თუ გაახელა ჯავრნაგუბარი ქალი, იმ თეთრმა ზოლებმა ააძიგძიგა და კბილებმა კაწკაწი დაუწყო, კიდევაც მიეტანა კბილითა, საკოცნელად მიეტანა და ჩაკბიჩა, ჩაკბიჩა და ეამა, ეამა კაცსაცა, ემწვავა და ეამა, ეამა და მაინც მოიგლიჯა, — ეჰეი, ძაან შეგყვარებივარ ქალოო! — ხელი მოისვა, მოჰყვა სისხლი, — ეჰეჰეი, მართლა ძაანაო... ქალი კიდევ მიეტანა, ტუჩებზე ენა გადაისვა და მიეტანა. კაცმა აღარ გაიკარა, სისხლიან თითებს დაჰყურებდა, რაღაცას ფიქრობდა. — ასე არ ახსოვდა, მაშინდელ ნათქვამში ასეთი რა არ გამორეულა, ახლა იკვანძებოდა, ახლა იხლართებოდა, ამოდიოდა პატარპატარა სურათები, შუქი ამოდიოდა. უნდა ახსნილიყო მიზეზი მკვლელობისა, თუნდ იმ სისხლიანი კოცნის მიზეზი, ვნება იქნებოდა, სხვა რა იქნებოდა? სიძულვილი? სიძულვილი ქმრისა, იმან დაუნგრია ბედნიერი ოცნებანი, დაუნგრია და მღეროდა, ისე მღეროდა, თითქოს იმისი უბედურობით გახარებულაო, მღეროდა და თავს რო გადააგდებდა, მოუჩანდა თეთრი ზოლები, უმზეო ზოლები, ქალს კბილები უკაწკაწებდა, კბილები უელავდა გააღმასებული, კბილები მხეცისა, თვალები მხეცისა, გაჰქრობოდა ადამიანობა, ქალური სინაზე თუ კდემამოსილება, ვნებას ჩაეხშო ყოველივე, ჩაეხშო დიდ სიყვარულსა, სიყვარულს ძიძიშვილისადმი. გამჟღავნებაც არ იქნებოდა და ქალს ახრჩობდა მძიმე განცდები. კაცი მღეროდა, ხმას უქებდნენ და მღეროდა, არად უჩანდა დარდი ცოლისა თუ ძალიანაც გააბრაზებდა, ხელსაც გამოიღებდა, კაცი იყო, კაცურად უნდა მორეოდა ცოლის უგუნებობასა. ქალიც ქალი გახლდათ, ქალუ-

რად უნდა დაეძლია თავი, მაგრამ სხვა მგზნებარება მოჰყიდებოდა, სხვანაირად ანთებულები, თეთრი ზოლები სჭრიდა თვალსა.

ერთიც ვნახოთ, კბილი გაუყარა იმ თეთრ ზოლებსა, სისხლი მოხვდა, ტუჩი გაილოკა და მერე სწყუროდა, სწყუროდა ის რაღაც უჩვეულო, ის რაღაც დამატარებელი, სწყუროდა და ეძებდა დროსა, ეძებდა და ჰპოვებდა. კაცს ღრმად ჩასძინებოდა, მუთაქიდან თავი დასცურებოდა, ყელი დასჭიმოდა, ამოქათქათებდა თეთრი ზოლები, იქვე წალდი ეგდო, ალესილი, ძეძვის საჭრელად გამზადებული. ქალი წალდს დასწვდა, თეთრ ზოლს დაუსვა და სისხლმა რო ამოჩქეფა, დაეწაფა, დაეწაფა მოწყურებული.

ასე ამოექარგა ის ამბავი და მოთხრობად დასწერა. სათაურად დაუდო „დაეწაფა სურვილით“. ბოლო სიტყვებიც ეს არის, დაეწაფა სურვილითო. სათაურად დასდო თუ არა, მაშინვე წავიდა ბინდბუნდშია, ბოლო წერტილი რო დასვა მაშინლა გამოერკვა, შიშმა წამოჰკრა, ეგონა რაღაც მომხდარიყო. არაფერი მომხდარიყო. სდუმდა სოლომონისეული სასახლე, ბალნარიცა სდუმდა, ცივის თავზე ზეცა კრიალებდა, კრიალა ზეცა გადავლებოდა ალაზანსა. სასწავლებელშიც არაფერი მომხდარა, ყველაფერი ჩვეულებრივი იყო, ჩვეულებრივი და ღუწე, წელმოწყვეტილებივით დადიოდნენ უფროსები, დადინდილებდნენ მოწაფეები, არსად ჭიდილი, არსად შეხლა, არც თუ სიძულვილი, ამან სისხლის ამბავი გადაიტანა, მღელვარებათა საძირებში ჩაეხვია და ეხამუშა ეს მოდუნება. რა ელონა, — სიცილი მორთო, რაღაც უბრალო რამ გაისაბაბა, მართო სიცილი, არავინ აჰყვამ; წყრომას მიმართა, რაღაც უბრალო რამ გაისაბაბა, ცეცხლები ჰყარა, უფრო წაუყუჩეს; სამსჯელოდ იწვევდნენ, არ მოიცადა, არავინ გასდევნებია, არც მერე უთქვამს ვინმეს საყვედური; არც კაფედან გამოუძახნია ვინმესა, საყვავილე თვითონვე არ შეუშინებია, მოშვებულებივან, მოშვებულები, ხოლო იქ, ფურცლებზე ენთო ნამდვილი ცეცხლი, წვისა და სისხლის ამბავი ენთო. იქით მიეშურებოდა, არც არავინ აბრკოლებდა, არც არაფერი ეღობებოდა ან რას შეეძლო გადაჰლობოდა ამ მღელვარებასა? — ისევ იმ ნაწერსა, იმ ვნების მოთხრობასა. ის მართლაც გადაუდგა. გადაიკითხა და ჭირისოფლი დაასხა. ცხვირსა-ხოცი ამოიღო ოფლის მოსაწმენდადა, მაგრამ სადღა იყო ოფლი, უკვე შეშრობოდა. სახე უხურდა, ქალაღზე ის აღარ იყო, რაც განიცადა, რაც გადაიტანა. თითქოს გადაიტანა ქალაღზე, რა

ქმნილიყო, სად წასულიყო?! აქ, ამ მაგიდაზე, ამ ქაღალდებზე გადაიტანა. აქვე იყო ქაღალდები, მაგიდაცა, სკამიცა, სამელნეცა. — ვაზის ფოთოლსა და მტევანში ჩაბინდულიყო, ჰო იყო ყველაფერი, ხოლო ის მღელვარება აღარსად იყო. მაშინ კალამიცა დელავდა, სამელნეცა, ლითონში ამოსახული ფოთოლიცა შრიალებდა, მტევანიცა კრიალებდა, მზვარეში რო იცის, ისე კრიალებდა. ახლა ისევ ლითონია, მაგიდაც — ფიცარი, ცივი ფიცარი; ცივი ლითონივითა, ქაღალდიც ცივი, სტრიქონებიცა.

თურმე ამბავი არა კმაროდა.

ამბავი ხელოვნება არა ყოფილა, ხელოვნება სტილი ყოფილა. ამბავით თუ დაჰხედავ, შავამბარიში, კლოდ ფროლო თუ პამფნუტი ერთნი ყოფილან, ერთნაირნი, ერთგვარნი. სიყვარულის ქარცეცხლში ბრუნავენ, ეს არის იმათი ისტორია, იმათი ბედისწერა, იმათი ამბავი, გონებით ღმერთისაკენ მიმართულან, მარადისის შეცნობისად მოწოდებულან, გრძნობით ქალისაკენ მიქცეულან, სიცოცხლისაკენ, მიწიერისაკენ, წარმავლისაკენ, დაბრუნებულან მარადიულსა და წარმავალს შუა, მარადიული და წარმავალი აბო-ბოქრებულა იმათს სულში, — ეს არის იმათი ამბავი, ერთი, ერთგვარი, მაგრამ ერთმანეთს რო არა ჰგვანან? არც მარადისის განცდა აქვთ ერთნაირი, არც მაცდურად მოვლენილი ქალები ჰგვანან ერთმანეთსა, არცა გარემო, არავინ, არავინ არის მსგავსი. იტყვი, სხვადასხვაა ფონი, სხვადასხვაა ეპოქა, სხვადასხვაა ხალხი, — იტყვი? კეთილი, ბრძანეთ!.. ფაუსტის ამბავშიც ჰო სხვაობა არ არის, — ერთნაირი რატომ არ არიან ფაუსტის თემით შექმნილი ნაწარმოებნი? დონ ჟუანის ამბავშიც ჰო სხვაობა არ არის, — რატომ არა ჰგვანან ერთიმეორეს დონ ჟუანის შესახებ დაწერილი თხზულებანი? ამაზე რაღას იტყვი, რამ დაგადუმათ, პასუხის მოფიქრებას ჰო არ მისცემიხართ? რასაც მოფიქრება უნდა, ნათელი არ არის. სტილი ნათელია, დიდი ქმნილებანი სტილით განსხვავებულან, სტილი ხელოვნებაა, სტილი შემოქმედებაა... ასე დაასკვნა და სტილს შეება, შეიქიდა, შეაწყდა თავგამეტებული.

კარგახანს გასტანა ამ ჭიდილმა, ჰო კარგახანსა!..

ბიოგრაფოსები ამას როდი ჩაჰკვირებებიან, მხოლოდ შეფიქრიანებულან, — რად დაჰკარგა საუკეთესო წლები ესოდენ ღონიერმა შემომქმედმაო, რაღა ყოვნობდა, ამდენი თუ შეეძლო. იმისი ქალიშვილები ქალური თუ დედაშვილური სიყვარულით აღნიშნა-

ვენ, დედაჩვენის შერთვამდე ხეირიანი თუ საუკეთესო რამ არ გამოსულა მამაჩვენის ხელიდანაო, ქორწინების მერე იყო, რაც იყო, ნიაღვარივით მოვარდაო, ამდენი მხნეობით აღავსო დედაჩვენმაო. თედო სახოკია თელავს ამიზევებს, თბილისს დაბრუნებიდან (1910 წლიდან) ინიშნებს იმის შემოქმედებით აღმავლობასა, — „თელავი, თელავს როგორ გადაეურჩიო, — ხშირად იტყოდა ხოლმე ვასილი.“ თელავს მერე იყო, რაც იყო, „თითქოს რაც აქამდის მოსცდა, ახლა უცებ უნდა ამოივსოსო.“* თელავიო, შიშით იმეორებდა თედო, თელავიო, მხოლოდ ამას იმეორებდა, ხოლო გულისხმობდა, ქეიფსა, დროსტარებასა, ღღესასწაულებსა, ზეიმებსა, სახელობისა თუ დაბადების დღეებსა. ყოველგვარობისა, უსაბაზო სადილევახშამსაცა; ჰო, უსაბაბოსაო, ოღონდ იქაც ელოდნენ თვალბრიალა ქალიშვილები, ელოდნენ მომხიბლავ სასიძოსა, ელოდნენ და მეგობრებსაც დაჰყავდათ თითქმის ძალისძალადა, დაჰყავდათ იმ ბრიალა თვლების ხათრითა, ორმოც წლამდის დაჰყავდათ ასე, ორმოცწლამდის ჰო არ ჩამოუხსნია სამხრეები სასიძოსი!.. რო ჩამოიხსნა, ბევრი დააღონა, ძალიან ბევრი, ზოგი გაბრაზდა, სალანძღავი ბარათებიც შეუგდეს, ზოგი უბღვეროდა, სასალმოდ აღარ ეკარებოდა. ვერ გაეგო თუ რა დაეშავებინა ან რატომ განაწყენებულყვნენ სხვანი, როცა იმას უხაროდა. რაც იყო იყო, თელავი მაინც თელავი გახლდათ, ღვინო მოსჩქეფდა, დოვლათით აღვსილიყო, დიდხანს ვერავინ შემოსწყრებოდა; ჰოდა, თელავიო, იმეორებდა თედო, იმეორებდა, როგორც სინონიმსა დროის დაკარგვისა, ვასილსაც ეხუმრებოდა, — ჩემს ხატოვან სიტყვათა ლექსიკონში უნდა შევიტანო თელავიო. ვასილი კეთილად იღიმოდა, პატარა მხრებზე დიდ ხელს უთათუნებდა და ტკბილად ეუბნებოდა, — ერთი როგორმე ერთად მოგვახვედრა თელავშიო. არამცდაარამცაო, — ხელებს გაატატანებდა თედო, მერე შეჰღიმებდა, — თუმცა ერთხელ, რატომ არა, ხანდახანაც ურიგო არ იქნება, დიდხანს არა, არამცდაარამცაო.

ის დიდხანი მაინც სხვა იყო, სულ სხვაი. განსაკუთრებული, გარდაუვალი. იმხანად თბილისში რო ყოფილიყო, თუნდაც სენაკში დარჩენილიყო, თელავობა გამოუვიდოდა. ჰო, ასე იყო, ასე ხატოვხად აქცია თედომა, ვასილსაც ტკბილად ეღიმებოდა ხოლმე. ერთისიტყვით თელავობა გამოუვიდოდა, დასჭირდებოდა იმდენი ხანი, სტილთან ბრძოლაში შემოეხარჯებოდა, ეკვებში, შიშში,

იმედებში შემოაცვლებოდა, ზოგს ნაკლები დრო ჰყოფნიდა საამისოდა, იმას ბევრი შემოეფლანგა, დაკარგვით მაინც არაფერი დაკარგვია, გვიან თუ შეება, გვიანაც გამოეშვა, თავი არ აუღია, ისე ეწეოდა ჰაპანსა, ღრმადმოხუცებამდის ეწეოდა, სამარის კარი კალმით დააკაუნა, შეალო და შევიდა კალმინადა... თუმცა რადროს ეს არის! მაშინ ვაჟკაცი გახლდათ, თვალტანადი, წარმოსადეგი, სანატრელი. წარბებსა ჰხრიდნენ თელაველი ასულები, თვალებსა ნაბავდნენ და ღუღუნებდნენ, — სასუფეველი რად უნდა შენს მკლავზე მწოლიარესაო... ხოლო იმის ოთახიდან გაჰქოსდათ აუარება ქაღალდი, დაწერილი და დაფხრეწილი. ზოგს დასახვეად ვერ იმეტებდა, ვერც დასასტამბად გაგზავნა გაებედნა. უფრო ფრთხილი გახდა, — არცთუ ოდესმე ჰკლებია სიფრთხილე, — უფრო ეჭვიანი, — არც ეჭვი მოუსაკლისებია არასდროსა; ჰო უფრო ფრთხილი გახდა, უფრო ეჭვიანი და ვაი ქაღალდის ბრალიცა! წერდა და ხევდა, ჰეშმარიტი შემოქმედებაც მაშინ იწყებოდა ეჭვი ძლიერდება და მძიმეა ყოფა შემოქმედისა.

და ვიდოდა გაბრუებულივითა, ველარავისა ჰხედავდა, აღარა ესმოდა, გარეგანი აღარ ესმოდა, მხოლოდ სული ამოსძახოდა, — შენ შენის შენ შენის შენ შენის..

და ერთიკი ვნახოთ, ბაბუცამ გაიხსენა, თაიგული გამოუგზავნა, უცხოდშემკული, ზეალმტაცი, თვალისმომკრელი, — ამას ამხდარი ოცნება ეწოდებოდა, სწირდა, ალბათ მიბრძანდებით ბენაშვილის ასულის შესახვედრადა, ზელი ამითი დაიმშვენეთო. ჰმ, ბაბუცა!.. გულთამხილავად აღარ მიიღო, ვერ ამოეცნო იმისი ფიქრი და შეჭირვება. ორი კვირაც იქნებოდა, ბენაშვილის ასული ეკერათ პირზე თელაველებსა, ელოდნენ იმის ჩამობრძანებასა, ეშვადებოდნენ მხურვალეებითა, ამასაც აქეზებდნენ, — იცი, რა არის, ერთ რამედა ღირს, ავის თვალთ არ ინახვისო; ჰო, აქეზებდნენ, ანუ ცდილობდნენ, წაექეზებინათ, მაგრამ არაფერი გამოდიოდა, უჩვეულოსა და მიმზიდველს ვერაფერსა გრძნობდა, ვერაფერსა ჰხედავდა, ცივად იღიმოდა, ყველას თავს უქნევდა ნიშნად თანხმობისა. ხოლო თავისთვის გადაეწყვიტა, არ გარეუღიყო იმ მარაქაში, ბაბუცაც მიმატებოდა წამქეზებელთა, — ამხდარი ოცნებო. აიღო, თაიგული, დაყნოსა, შემოატარა, სხივებზე შეათამაშა, ჯერ ფანჯრის სხივებზე, მერე აივანზეც გაიტანა, მშვენიერი რამ იყო, მუშტრის თვალი წუნს ვერ დასდებდა, დიდებული რამ გამოსულიყო, შედეგად

ითქმოდა. ფიქრობდა ამ ხელოვნებაზე, ფიქრობდა, ნაღვლობდა, გაუსაძლისი რო იყო, ხელოვანთან ერთად დაიმარხებოდა, გარდაეგებოდა მშვენიერება, — რაც მშვენიერია, მოკვდავიო, რაც უფრო მშვენიერია, მით უფრო... ფიქრი გაიბა. ისედაც როდის აპირებდა მარაქაში გარეულიყო, მხოლოდ თაიგული აახლა. მერე ეუბნებოდნენ, ყველას თვალი მოსტაცა იმ თაიგულმაო, ბენაშვილის ასულმა მხოლოდ ის მიიკრა გულზე, შინამდის ხელი არ გაუშვია, შინ ბროლის ლარნაკში ჩასდო და დარბაზის შუა გამოდგაო. არ გაჰკვირვებია, უბრალოდ შენიშნა, კარგი გემოვნება ჰქონია ბენაშვილის ასულსაო, ოუმცაო, იქვე დასძინა, ვის არ მოხიბლავს ბრწყინვალე ხელოვანო.

არ გაჰყვნენ მშვენიერებისა და ხელოვნების საუბარში, ისევ საბენაშვილო სიტყვა ჩააგდეს, დიდ მეჭლის აპირებენ ბენაშვილები, მადლობას უძღვნიან თელავის საზოგადოებას ესოდენ გულწრფელად რო გაიზიარეს იმათი სიხარულიო. მართლაც გულწრფელად გაჰხარებოდათ. ქალიშვილმა უმაღლესი განსწავლა მიიღო, შინ დაბრუნდა ცოდნით, მხნეობით, თავის კუთხისათვის ნათელი ფიქრებითა და ყველა თავისადა სთვლიდა, ყველა თავისი სიხარულით შეხვდა, შეეგება... ეს არ იცნობდა, იქაური პო არ იყო, არ იცნობდა, არც ენახა, სიხარულიც არ გადასდებია. მწუხარებისა არ იყოს, სიხარულიც გადამდებიაო, მაგრამ არ იქნა, არ იძალა, არ დაიხარა. მეჭლისის ეშმაკ ვერ აიყოლია. უთხრეს, გამოგივლით, ერთად ვეახლოთო. ეუარა. ჩააცივდნენ. გაჯიქდა. რაღას იზამდნენ, ჩამოეხსნენ, ფეხს ველარ მოაცვლევინებდნენ გაჯიქებულსა. აღარც ძალა დაუტანებიათ, ცალყბადაც აღარ შეხმინებიათ, არ გინდა და ნუ გინდაო, ჩვენ გვინდა და ვიხარებთო. მაგრამ მოხდა ისე, ამანაც იხარა ანუ ამან უფრო იხარა, ვიდრე სხვებმა... მოხდა ისე, დღე ვირ აეწყო, ვერც წიგნს დაუდო გული, ვერცა საწერსა. სოლომონისეულმა სასახლემაც ველარ აურია ფიქრი, დაჩუმებულიყო, დადუმებულიყო, დამდურებულიყო. აივნის ფიცრებიც აღარა ჰრიალებდა. მარტოობა გაუსაძლისი გაუხდა. არც არავინ შეუღო კარი, ვერც გერავისთან წასულიყო, ამდღის იმისთვის არავინ მოსცდებოდა, ან რო წავიდოდნენ, წარიტაცებდნენ... და მიწვევის ბა-რათი აიღო ხელში, ფრთხილად, ფაქიზად აიღო, დასდო, გარს შემო-უარა, რაღაცას გაუღიმა, რაღაცამ გაუღიმა, მერე ჩაიიცინა, ხმა მისივეს დამდურებულმა დარბაზებმა, უფრო ხმამაღლა გაიიცინა და

დაიგუგუნეს დარბაზებმაცა. დარბაზები რო მიდუმდა, კიდეე გაიცინა. ეს უკვე მართალი სიცილი გახლდათ, — ნეტავი რა მაცი-
ნებსო, გაიფიქრა და გონს მოეგო, მარტოობა არ ივარგებდა.
იმწუთს მარტოობას ყველაფერი სჯობდა, ყველაფერი, მეჯლისი
პო მისწრა იყო.

და შეუკებს დაუყვია...

იქ ჭიშკარი ყურთამდის გაეღოთ. ტოტები დახნიქოდა მწიფე
ალუბალსა, ენთო ალუბალი, ყვავილების კოცონიდან ავარდნილი-
ყო, ზეცას შეჰბრიალებდა. ვილაც იწევდა მწიფე კუნწულებსა, მალ-
ლა და მალლა ეტოტინებოდა. კიბეზე თუ იდგა, ოლონდ ვარდის
ბუჩქები ეფარებოდა და ეგრე მოჩანდა, ვარდებზე შემდგარაო.
თეთრი ემოსა, გულივით იჭდა წითელ ყდაშია. აქეთ და აქეთ იშ-
ლებოდა ფერები ყვავილთა. ბაცდებოდა, მკრთალდებოდა, ქათქათდე-
ბოდა, ისევე, როგორც ის ასული, ვარდებზე შემდგარი, ალუბლის კუნ-
წულებში გამოჰჩინარე. ალუბლები ირხეოდა, ბიბინებდა ყვავილნარი,
მხოლოდ ის იყო ურხეველი, ხელგაწვდილი, — კუნწულას რო
შეჰხებოდა, შეეყინულიყო, ქანდაკმნილიყო, ჭიშკარისაკენ გაჰქცე-
ოდა თვალი. „თვალი!.. დახუჭე თვალი!..“ — ბაჩყურა უყვიროდა, —
„თვალი თვალში თუ გაგიყარა, მოგაჯადოებს, დახუჭე თვალი, და-
ხუჭე-მეთქი“. გაუგონა, დახუჭა. ნელნელა გაახილა, როგორც იქნა,
კოპალეს მინდორზე, ნელნელა გაახილა, ნელნელა და იმედიანადა,
წავიდოდა, გაფრინდებოდაო, გაჰქრებოდაო. იქა ჰქრებოდა, აქ არ
გამქრალიყო, იდგა ისევე ხელგაწვდილი. დობილები შესძახოდნენ,
ჩამოგვიყარეო. მაგრამ აღარ იძვროდა თითები, თვალიც არ იძვ-
როდა, ჭიშკარს მიჰქცეოდა, ჭიშკართან დაება ვაჟკაცი. „ყვავილთა
ასული!.. დახუჭე თვალები!“ გაჰკიოდა ბაჩყურაი. ესმოდა, მაგრამ
არ უგონებდა, არა, აღარა, გვიანლა იყო, უკვე ტყვედ ექცია ყვა-
ვილთა ასულსა. მობრძანდითო, სთხოვდნენ მასპინძლები. შიგნით
მიუძღვოდნენ საით ინებებთო, აქ ჭადრაქსა თამაშობენ, იქ კამა-
თელს ამღერებენ, იქით ბანქო გაუშლიათო, იმას იქით საერკა-
შორისო პოლიტიკის მოყვარულნი კამათობენო, აქეთ ხელოვნების
მოყვარულნი ბრძანდებიან, საით ინებებთ მოწყალეო ხელმწიფეო!..

ის ყვავილნარისაკენ მიჰყავდა ბედსა. ასულიც დაჰხსნოდა
ალუბალსა, ვარდიანი გამოეცლო. გამოეცლო გიორგინებიცა, ქრი-
ზანტემებში მოდიოდა, ქრიზანტემებში შეხვდნენ ერთმანეთსა,
შეხვდნენ და შეჩერდნენ. დობილებიც უცებ მოფრინდნენ, მოფ-

რინდნენ და იხსნეს: „ბენაშვილის ასული, ნინო!“ — სთქვა ერთმა. „მასწავლებელი ვასილ ბარნოვი!“ — დაატანა მეორემ. იმათაც გაბედულად შეჰღიმეს ერთმანეთსა. „მობრძანდით!..“ წარსთქვა ნინომ, ოდნავ გვერდით დაიწია, კრიზანტემების ბილიკზე ორნივე ერთად ვერ გაეტეოდნენ, კრიზანტემები შემოვლო, შემოუარა, ბილიკს მიექცა, — მობრძანდითო, შინისკენ იწვევდა. „აქ!.. თუ შეიძლება!..“ სთხოვა ვასილმა, შეემუდარა, ვინ იცის, არ გასჭრას უბრალო თხოვნამო. „აქა!... — გაიხარეს ასულებმა, — ალუბალს მოგვიკრებთ!..“ „სიამოვნებით!.. სიამოვნებით!..“ დაიძახა და ჯოხი ასწია, კავად გამოდგებაო. „ოღონდ მარჯვედ თუ გამოსდევით...“ — დაატანა ერთმა ასულმა და აედევნა კისკისი სხვათა.

როგორ იმარჯვა?.. ბიოგრაფიკები სდუმან ამაზე, მხოლოდ გადაკრით ახსენებენ „სევდის საგუბარსა“. დეიდას ნათქვამსაც იმომებენ შვილები, — მამათქვენი ოთხ წელიწადს უვლიდა გარს დედათქვენსაო.* ოთხი წელიწადი მერე რა ასაკში, მეოთხე ათეულში ცხოვრებისა!.. ეგება სიმარჯვედ ითქმის, ვინ იცის, ვინ უწყის, ზევრი რამ არის ამოსაცნობი ადამიანის ხასიათში. მაგრამ რაც არის, არის. ოთხი წელიწადი მაინც ოთხი წელიწადია, — ოთხი წელიწადი კრთომისა, თრთოლვისა, მღელვარებისა, ექვებისა, იმედებისა; იქით ექვები შემოქმედებისა, აქეთ ექვები სიყვარულისა, ერთდროულად შემბული ერთ ადამიანში, ერთდროულად შეჰიდებული. ეგება უკეთესიც იყო, ეგება შველოდა ერთიმეორესა, შველოდა, ამხნევებდა, ამაგრებდა, ეგების სწორედ იმ კიდილში ერთიმეორეს გაუჟაფეს გზაი. მაინც შფოთიანი დრო იყო, შფოთიანი და ნეტარი.

„გახსოვს?“

„ალუჩობის დრო, მწვანე ხილეულობის ეამი. ყველაზე ძალიან ეს დრო მომწონს; ახალი გაზაფხული კი არა, გაზაფხულის მეორე ხანი, თითქმის დამლევია“.

„ალუჩობისა? ალუჩობა რად დაგიკმევია? განა არა სჯობს, დაარქვა დრო ვარდობისა, ბუღბულობისა, რაღა ალუჩა...“

„ასე მირჩენიან!.. ისეთ დროს მაგონებს ჩემი ცხოვრებისა, რომელსაც ხშირად ვუბრუნდები გონების თვალთ და გაკვირვებით შეიყურებ, თითქოს რამ ძნელ ამოცანას, ჩემგან ჯერ ვერ ამოცნობილს.“

„ჯერაც?! აქამდეც?!“

„აქამდეც...“

„კვლავაც შეჰყურებ?...“

„გაზაფხულის საღამოს... არა, ალუჩას... ეჰ არა! საღამოს გაზაფხულისა, ჩემს მზეს ამომავალს და ალუჩას, სამივეს ერთად.“

„სამივეს ერთად?! საღამოს, მზეს ამომავალს და ალუჩას ერთად?!“

„ერთად ვხედავ-მეთქი ტყემლის ალუჩას, დაპურებულ გაზაფხულს, ჩემს ამომავალ მზეს. არ იცი განა ტყემლის ალუჩა?! სახე სწორედ ალუჩისა აქვს, ხან იმაზე მსხვილიც არის: გემოთი თუ სიმკვავით კი ნამდვილი ტყემალია. ის მაგონებს დაუვიწყარ დროს, განცდის რამ წამებს, განსაცდელის წუთს.“

„თითქოს წაგიხვდი...“

„მაშ ალარ გითხრა“.. თუ ვინ იცის, ის მოგაგონდა, დემეტრეანთ ალუჩა, ბალღობაში რომ ავიპარე, დემეტრემ მომასწრო, თავქვე დაექანდი, ახალუხის ჯიბე ტოტს გამოედო, ზედ შეეახიე, კალთიანად და ძირს თავდაყირა მოვადინე ზღართანი. მას შემდეგ თვალის დასანახავად შემჩავრდა ალუჩა. არამთუ თვითონ მე აღარ ვეკარებოდი, სხვასაც ვუშლიდი იმის ჭამას. ან რა საჭმელია! მოუწევარი, მწვანე, მჟავე, ყოვლად სავნო და საძაგელი ჟრუანტელი მივლის, როცა სხვა ახრამუნებს. მაგრამ ერთხელ იძულებული შევიქმენ, მეჭემა ალუჩა... რად იღიმები?! ესეც იცი... მე კი მინდოდა ვინმესთვის მეამბნა...“

„მიამბე...“

„რომ იცი?...“

„მაინც მოგისმენ, თითქოს არ ვიცი, თითქოს ეს არის ახლა ვისმენო.“

„ვიცი მომისმენ... ისე მინდა ვინმეს ეუამბო!.. გავიდა ბალღობის ხანა. აკოკრდა ულვაში. ხუჭუჭი წვერი. დავბზინდი. დავვაჟკაციდი. თავი რაინდი მეგონა. უტენ-უძლეველს ქუდად ცა აღარ მიმაჩნდა, ქალამნად დედამიწა. ვინღა მოიგონებდა გაგლეჯილ ახალუხს: საუკეთესოდ მეცვა, ფარჩის სარჩულებს შარიშური გაჰქონდათ. ჩემი მძლეველი, თუნდაც შემბმელი?! ახლა თუ გამოჰგზავნიდა ღმერთი თავის ნათლულს ამირანს! ჩემი მბრძანებელი?! სპარსთა ყეინი თავს ვერ მომახრევენებდა! ალუჩა, ტყემლის ალუჩა?! რა საკადრისი იყო, თუნდაც მყვარებოდა: მხოლოდ საიშვიათო ხილს მივირთმევდი სერიისკუდად. მალღა ამეღო თავი, ვარსკვლავებს ვეთამაშებოდი და... გავები მახეში... გამოვები ნაწნავთ ბოლოზე უწყვეტი ჯაჭვით ხე-

ლებშეკრული. რა მაგრა ვეჭირე პაწაწინა ხელში! თვალწარბში შეე-
ყურებდი, სურვილთ ნასახეbsაჲ ავუსრულებდი. მოდი ერთი, ნუ
აასრულებდი, როცა მის სახეზე აჩრდილის კვალიც გულს შიშით
გიბობდა, ძაწოლასა გგვრიდა. ერთიც ვნახოთ რამე არ მოსწოხებო-
და შენში და... და გამწყრალიყო, გაგშორებოდა. რაღას აპირებდი
მაშინ?! ეჰ, სრულიად ვიგეჲე ტკბილი მონობა და სანატრელი შე-
ბორკილება. თითქოს თანდათან ღებოდა მისი გული ჩემთვის:
მიახლოვდებოდა, მეტყოდა, გამომკითხავდა; ათასში ერთხელ სა-
სიერნოდ გამოჲყვებოდა. ბერი არ ელის სამოთხის ბჲეს ისეთი
სურვილით, როგორი სიხარულითაც მე ველოდი მათ კარს მისე-
ლას. გამიგრძელდა...”

„არა, მიაბჲე...”

„მივედი ერთ საღამოს. გული გამელო: პირმანგი ბაღჩაში დამ-
ხვდა განმარტოებული. წინ მაგიდა ედგა და ზედ ბროლის საინით...
ტყემლის ალუჩა. მიირთმევდა, აკნაწუნებ-ახრამუნებდა. რა კბილები
ჰქონდა! მძივივით ასხმული, წვეტიანი, თეთრზე უთეთრესი. დახე-
დე, ერუანტელმა დამიარა, უსიამოვნო რამ შეჲრყოლებამ. „აბა ნა-
ხეთ, რა კარგია! მიირთვიო!” მიბრძანა უწყალომ და მომაწოდა
ალუჩა. განა თეფშით მომიბყრო, ერთი ამელო; მარგალიტის საღაფს
რომ უგვანდა მუჲა, იმ ხელით მომაწოდა, რამდენიც შესძლო. ჩა-
მოვართვი. ჩაიდე პირში, გავკვნიტე. ნაკვერჩხალი დამეკვნიტა, ის
კი მერჩივნა: შესაძლო მაინც იჲნებოდა, დავღრეჲილიყავ. სანამ
ვჲამდი, მოლიმარე თვალეbs არ მაშორებდა. სულ გავათავე... კიდე
კარგი, შემდეგში დამიფასდა ჩემი გმირობა, თავის განწირვა.”

და შეიპყრო სათნო სახე შუჲმა ბედნიერმა. ხუმრობის ღიმილს
შემოევლო ღიმილი იგი და წაილო, წაილო მოგონებებში. ასეთი ხუმ-
რობაც იცოდა ხოლმე. უფრო სევდიან კილოზე ღაღადებდა, ოლონდ
ღრმა ხუმრობასაც ჩამოურეედა. მაშინ მაინც როდი იყო ხუმრობის
გუნებაზე, თუმცა გმირობა რო დაუფასდა, მერე, იცოცხლეთ, სი-
ხარულს მიეცა, ხუმრობდა, მხოლოდ მოსწრებულ სიტყვათა თჲმა
სწადდა, ჰო სწადდა, მაგრამ ისე მარჲვედ არ უხერხდებოდა, არც
ენაღვლებოდა, გულს უხაროდა, სული ზეიმობდა, გვერდითა ჰყავდა
ღედოფალი, თანხმობის სიტყვა საჯაროდ რო ეთჲვა და დამორცხვე-
ბულიყო; დედოფალი გვერდითა ჰყავდა, სხვა რაღა უნდოდა, რა
ეღარდებოდა, — სიტყვაც აღარ ეღარდებოდა, სიტყვაზე უჲვე
ჲვარდაწერილსა.

ალავერდში იკურთხეს გვირგვინი. კირიონმა დასწერაო ჯვარი, თვით კირიონმა, ალავერდის ეპისკოპოსმა და წინამძღვარმა შუამთის მონასტრისა. გალობდა გუნდი ალავერდისა და შუამთის ბერებისა, ხმაშეწყობილად გალობდა. „მარცხენა სვეტს იქით იდგა მგალობელთა გუნდი“, სვეტს ევლებოდა, ეხვეოდა, გარს ევლებოდა, ვით უსურვაზი და თაღებში აღიოდა გალობა ტკბილი. „ამ ხმებში ძალიან ირჩეოდა ერთი ხმა, ობლად რომ გაისმოდა ტაძარში და ტკბილ ჰანგად აღევლინებოდა მეუფეს. დედოფალი იცნობდა ამ ხმას და ნაცნობად ეჩვენებოდა მას ძვირფასი ბგერა. რამდენჯერმე სცადა მიეხედნა დასისკენ, რომ დაენახა მგალობელი, მაგრამ ამაოდ: სვეტი უშლიდა, სვეტს ეფარნენ მგალობელნი.“ ნეფის მხართან ირხეოდა პატარა გვირგვინი, მხარითა გრძნობდა მოუსვენრობას დედოფლისა. ხელს უჭერდა, თანაუგრძნობდა პატარა ხელი. წინამძღვარი ამთავრებდა ჯვრისწერასა. დახვეწილ ბგერებს მალლა აჰქონდა წმინდა გრძნობა, თაღებში აჰქონდა, ხოლო თაღებიდან აღიოდა ვინ იცის სადა, ვინ უწყის საითა...

სალტე რვალისა

ის ხმა მეუცხოვა, ვინ შეგმატებიათ იმ ხმის პატრონიო, — ჰკითხა კირიონსა. კირიონმა ვერაფერი უთხრა ვინაობისა, — მოვიდა, თავშესაფარი გვთხოვა და შევიფარეთო; მერე იმისი სიტყვა აღარავისა სმენია, უსიტყვოდ ასრულებდა სამონასტრო წესსა, უდრტვინველადა, ერთგულადა, მორჩილებითა, ერთხელ დათვი შემოეჩვია ამ მიდამოსა, დიდ ონარსა სჩადიოდა, ვერავინ ვერსაით მიუღვა, მაშინ კიდეც ამოიღო სიტყვაი ძუნწი, თითქმის ჩურჩულთ წარმოთქმული, ნება ითხოვა, დათვს დავუდარაჯდებითო. ეუბრძანე, თოფი წაეღო, იუარა, მხოლოდ ხმალი გაიდო მხარზეო. დათვი ასჩეხა და აღტაცება რა ვერ დავფარეთ, ვითომც არაფერი გაუგონია, იღვა, იღვა, გვიყურებდა გამომშრალი თვალებითა, მერე შეიკეტა სენაკის კარი, ერთხელ კიდეც გავიგონე მაგისი ლაპარაკი, მთხოვა, ძველ შუამთაში გავალ განდგეილადაო, ვავერანებულა იქაობა, ნადირთა სამეფოდ გადაქცეულა, ეგება ვერც ვერაფერი გავაწყო, მაგრამ ადამიანის სული რო დატრიალდება მაინც სხვა არისო. და არის მას შემდეგა, იქ არის განდგეილი, დამღუბრებული, დადუმებული, ხანდახან ჩამოვა, აქ გალობით მოითქვამს სულსა და ისევ ულრანს მიექცევასო.

დააფიქრა იმ კაცის ბედმა, უნდოდა ენახა, თვალი მაინც დაეკრა, ხმას თუ არ გასცემდა, ახმობინა, აქ აღარ არისო. ძველ შუამთაშიც გაჰყვა კირიონსა, არც იქ დაუბგდათ. ვინ იცის, იქაც იყო, არკი გამოჩნდა, ვინ იცის, ვინ უწყისო. ვინ რას ეტყოდათ, ულრანი შესეოდა ოდესლაც ძლიერ მონასტერსა, ფრინველთა თუ ნადირთა სავანედ გადაქცეულიყო სავანე ძმათა, სად ერის სასიკეთოდ

იღწვოდნენ განსწავლილი ბერები.* მხოლოდ წინაქარის ტაძარი იყო გაწმენდილი, კედლები შემოშენებული, სახურავი აღდგენილი, ფრესკები გაკრიალებული, საკურთხეველი დალაგებული, — იქ მართლაც დატრიალებულიყო სული ადამიანისა, ძლიერი სული. უზმობდნენ იმ სულსა, მაგრამ ექოს გამოსცემდა უღრანი, მხოლოდ გამოძახილი უბრუნდებოდათ ან ალქი დახტოდა, თმებგაწეწილი ალქი კისკისებდა, დასცინოდა ამაო მეძებართა. ახალ შუამთაშიც ბევრი ვერაფერი აუწყეს, — ხანდახან ჩამოვა, წირვისას შემოგვისწრებს. შამოიპარება აჩრდილივითა, დამთავრებისთანავე გაჰქრება, გაჰქრება ისევ აჩრდილივითა; ვერ მოგვისწრია ვკითხოთ, რა ულხიხსო. მაინც შეხვდა, სწორედ იქა, ახალ შუამთის მონასტერში შეხვდა, ან უფრო კარგად რო ითქვას, შეეფეთა ძლიერს, ბრიალა თვალებსა, ხშირი წარბებიდან გამოანათა იმა თვალებმა და მიიმალა. განიერმა მხრებმაც უცებ გაიელვა, ძლიერი კუნთებიც უცბადვე ამოინაქვთა ბერული ძაძის ქვეშა. მაშინ დედოფალ თინათინის მოსახსენიებელ წირვაზე იყო მიწვეული, კირიონი სწირავდა, კირიონმავე მიიწვია. კირიონმავე განაახლა ახალი შუამთის მონასტერი ჩამოსწმინდა ეგზარქოსთა ბრძანებით გადაღესილი ფრესკები და მოზაიკის იატაკს რო აგებდა, გახსნა დედოფლის აკლდამაცა. გადმოცემით სამკვეთლოსა და ჩრდილოეთის კარებს შუა უნდა ყოფილიყო დედოფლის სამარხი. მართლაც იქ აღმოჩნდა, ოღონდ გაძარცვული, შეგინებული, ნაგვით გამოვსებული. არც ელოდნენ სხვა რამ სიკეთესა, ჩვენშიც, სხვაგანაც ყოველთვის ბევრი მტერი ჰყოლია დიდებულთა საფლავებსა, ფარაონთა პირამიდებიც გაუძარცვიათ, გადამალული აკლდამებისთვისაც მიუგნიათ და გამოუცარიელებიათ. დედოფლის სამარხი ასე თვალსაჩინოდ, ზედ გზის პირას ვით გადარჩებოდა ამდენ დარბევებსა თუ შემოსევებში?!

ფრესკებს მაინც რაღას ერჩოდნენ, რაღა თხუპნიდნენ, რად ასხამდნენ საღებავებსა, რა ჯავრს იყრიდნენ ან რა გულს იოხებდნენ მოყვარე მტერნი?! ეჰ!.. ყოველშემთხვევაში დასავლეთის კარების მარჯვენა კუთხის კედელზედ დედოფლის სურათიც გამოაჩინეს, იქვე — მეუღლე იმისი, კახთა მეფე ლეონ პირველი და ძეი გიორგი... ჰპოვეს სურათიცა და სამარხიცა, გამოასუფთავეს, განაახლეს, დაკრძალეს ნეშტი და დააწესეს მოსახსენიებელი ყოველწლიურადა ენკენისთვის 9-სა.**

ჰო, მაშინ მოჰკრა თვალი იმ უცნაურ ბერსა, წინამძღვარი სწორავდა, გუნდი გალობდა, ის ხმა ისევ გამოირჩეოდა, ხმა სევდით სავსე, ძლიერი და გულშიჩამწვდომი. თვალით დაეძებდა იმ ხმის პარტონსა, თუმცა გუნდი მოჩანდა, ის მაინც სვეტს მოჰფარებოდა; იფიქრა, სვეტს შემოვუვლი წირვა რო მოთავდება, მოთავდება თუ არა, წინ ვუყელებო, იფიქრა და ასეც მოიქცა, მაინც გაასწრო, სურათიღა შერჩა ძლიერი, ბრიალა თვალებისა და ფართო, ვაჟაკური მხარბეჭისა. ნეტავი რა სჭირდა განდგეილობისა ამ სურათის პატრონსაო!? რა შემთხვევოდა, რად აეყარა გული ცხოვრებაზე? რად მორიდებოდა ყველას თვალსა, სცხვენოდა თუ სძულდა ადამიანი? მერე და რაღაო, მერედა რატომო?! კითომ რა უნდა ყოფილიყო შუაში ან ბრალეული რა უნდა ყოფილიყო?—ვნება ჰო არა?! ჰაჰ!. ვინ იცის, სწორედ მიეკვლია, მაგრამ ფიქრი არ დაანებეს, კირონი დედოფალ თინათინზე ლაპარაკობდა, ბერებსაც თინათინი ეკერათ პირზე, სტუმრებსაცა, ახლად გახსნილიყო წყლული, აკლდამა რო გაძარცული დახვდათ, ატმის კურკებითა და სხვა ნამუსრევით რო ამოეცსოთ, ის აღელვებდათ; ცხადია, ისიც ამა გრძნობამ აიყოლია, აიყოლია და ჩაიხვია, საფიქრელად ღირდა ბედი თინათინისა, ჰგავდა რაღაც ამოსაცნობსა და ამოსაცნობმა რო ჩაითრია თუ ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა, თითქმის მიუყრუვდა იმ უცნაური ბერის კითხვანი. მერე სწორედ იმან უშველა, მაგრამ მანამდის, ჰო მანამდის კინალამ დაიბნა, დაინავსა, დაიშაშრა.

მაშ რაო, აღარა შორდებოდა სახე თინათინისა, თინათინის ბედი აღარ ეხსენებოდა, ხოლო ნასკვი ვერ ამოეღო, ვერა და ვერა... ახალგაზრდა გარდაიცვალა, სული განუტევა გაუმადლარმა სიცოცხლითა. ლევან მეფეს დაეთანამეცხედრა თუ არა, იწყო შენება შუამთის ტაძრისა, ახალი შუამთისა. თავის აკლდამად იმზადებდა, არ უნდოდა დაეკრძალათ სამეფო აკლდამაში, არ უნდოდა მეფის გვერდითა. უნდოდა შორსა ყოფილიყო სამეფო სამარხთაგანა, თანამეცხედრის სამარხისაგან შორსა. მაშ სულეერად ადრევე გაჰყროდა, გაჰყროდა და კიდევაც გამოეცხადებინა, ასე გადაკვრიოთა, ასე იგავდა, ცალკე დამკრძალეთო, შუამთაშიო. მალე გარდაიცვალა და ნება აღუსრულეს, დაკრძალეს მარტო, ქმარი გვერდით არ მიუსვენეს, არც იქნებოდა, ოღონდ სურათი მაინც მიუხატეს გვერდითა. ეს თუ შთამომავალთა ნაქმნარი გახლდათ, იქამდის როდილა გაჰყვებოდა ნასკვთა ამოღებასა, საადვილოც რო ყოფილიყო, არ გაჰყვებოდა.

მთავარი ნასკვი წინ ედო და ის უნდა გაეხსნა. რად გაჰყოფდა სულიერადა?! — აი სად იდო ნასკვი მთავარი. ისტორიკოსები მიუგებდნენ დაუყოვნებლივ: „რამეთუ იყო ლევან კაცი მეძავი.“^ა ანდა — „რამეთუ ლევან იყო სიძვისა და მრუშების მოყუარე.“^ბ ჰო, დაუყოვნებლივ მიუგებდნენ-მეთქი, ან რა დაყოვნება უნდოდა. პასუხი იყო ნათელი, სარწმუნო, ბეჯითი, ამაყი ქალი ვერ აიტანდა ღალატს მეუღლისა, რათქმაუნდა ვერ აიტანდა; ისტორიკოსისათვის ნათელია, მეტიც არ უნდა ისტორიკოსსა, ისტორიკოსისათვის ამოხსნილა, გარკვეულა, გაშუქებულია, ხოლო ამისთვის ნასკვად დადებულია, სწორედ ეს დადებულია ნასკვად. მეფის გვერდით არ დამმარხოთო, საჩაროდ განუცხადებია დედოფალსა, განუცხადებია და განა ეს მხოლოდ სიამაყე იქნებოდა, სიამაყე თუ ამბოხება სულისა, ამბოხება ძლიერი სულისა, ამბოხება ღონიერ სამეფოში, წარმატებული მეფის თვალწინ გამარჯვებით დაგვირგვინებული, დაგვირგვინებული იმისვე ხელისშემწყობითა. — ნასკვია, მაშ რა დარღუბალაა, ნასკვიცა და იმაზე უარესიცა ისტორიკოსს შეუძლიან გადაირბინოს, ააშენა და დაემარხაო, მერე აღარა სცხელა თინათინისთვისა, — რთული ამბები აქვს გასარკვევი, გადასარჩევი, — აქეთ შინაგანი ბრძოლა გაერთიანებისათვისა, იქით მომძლავრებული აღმოსავლეთი, აღმოსავლური ინტრიგები თუ ხლართები, რო უფრო დაეშალათ, დაეძაბუნებინათ, გადევალათ ერთბაშად. ამის გადმოცემას ეშუერება ისტორიკოსი, ჩქარობს, სწრაფობს საამისოდა, დედოფალმა ააშენა და დაემარხაო, რო მოგახსენა, ისიც ბევრია, მართლაც ბევრია, რა ვუყოთ თუ მხატვრისათვის მცირედა ქცეულაო, რა მცირედა, ნამცეცადა, ძლივს დასანახავ ნამცეცადა, — სჯობდა ესეც არა თქმულიყო, მაგრამ ითქვა, სამარხიც გაიხსნა, გაძარცვული სამარხი, გაიხსნა და ნასკვი დაიდო, — როგორ ამბოხდა, რისგან იყო, რამ აშალა, როგორ აშალა, რა ძალითა, რა მძულვარებითა?! რაც უნდა ყოფილიყო, ვნება იქნებოდა სათავე ყოვლისა. ჰაჲ!

ისტორიკოსებიც ჰო იქამდის მისულიყვნენ, თითქმის მისულიყვნენ, თითქოს ვერ გასცილდებოდა ისტორიკოსთა, — სიძვისა და მრუშების მოყვარე იყო ლევანიო. მაგრამ ეს მაინც ვნებად არ ითქმის, ჟინად ითქმის, თავშეუყავებლობადა. თუმცა ვნებაც ეგების იქავე გახლდათ, მიდარაჯებული, მიყურადებული, — ვინ იცის, მეფეს სახელმწიფო ინტერესებით მოჰგვარეს დედოფალი, სხვა უყ-

ვარდა, სხვისთვის უცემდა გული, სხვისთვის ანთებულებო და სხვა დაუსვენს დედოფალადა, სხვა დაუსვენს და ვერ ეუარა, ვერ ეურჩა, ბრძენი იყო და ასე გაუჭრა გონებაში, გონებას დაჰყვა, მაგრამ ვერ გაინელა მხურვალეობა გულისა, გონებას დაჰყვა, გული ველარ დაიყოლია, გონებას დანებდა და ეურჩა გრძნობაი, მძაფრი სურვილი არ დამორჩილდა ლოგიკურ შედეგებსა; გარეგნულად თუ დამორჩილდა წესსა და ადათსა, ეკლესიასა, საჭიროებას სახელმწიფოსა, შინაგანად ჯავრი იყარა, ჟინსა აედევნა, უნდოდა ჟინით დაეჩაგრა უტესი ვნება, თავშეუყავებლობით დაეცხრო ქარცეცხლი ვნებისა... თითქოს ნასკვი უნდა გადახსნილიყო, მაგრამ აქ ჰო ლევანი იქცევოდა მთავარ გმირადა, — იქცევოდა და ყოფილიყო, ესეც ამბოხი გამოვიდოდა, თვით მეფის აბოხი, — მეფე მეფის ურჩი, ორი ძალა ერთ არსებაში. მომხიბლავი იყო, ლამის გადაშლილიყო სახე თინათინისა, თითქმის უნდა გადაშლილიყო, მაგრამ ერთი რო მიეფარა, უცებ ისევ გამოაშუქა უფრო მძლავრადა, უფრო მძაფრადა, მრისხანედა, მეფეზე ჰო იძია შური, — იძია, თითქოს იმის თანამგრძნობელთაც ემუქრებოდა. თუმცა შუამთის ხელოვანს ასე მრისხანედ როდი გამოეხატა, არა, მრისხანება რა სათქმელია, სათნოებით აღევსო, სათნოებითა და მოწინებითა, ოღონდ დაკვირვებული თვალისათვის სხვა რაღაც გამოსკვივოდა, კიდევ სხვა რაღაცა იდუმალი და ბობოქარი. თვალიც აღარ იყო საჭირო, სული განიცდიდა რაღაც იდუმალსა, შემამფთოთსა, სული იწყებდა თრთოლვასა და თვით მიიწევდა შორით შორეულის მოსაჩხრეკადა.

შორით შორეულისა და მახლობელისა, — იქავე მოჩანდა, იმა ფერდობზე: მოჰყავთ ასული გურიელისა, კახეთს მოჰყავთ დედოფალადა. მძიმეს გზას დაუღლია ნაზი ასული. კარავი დასცეს შუამთასა. მოისვენა გურიელის ასულმა, მოისვენა და ვერც მოისვენა, ასწია კალთა კარავისა, კალთა ასწია და თვალში ეცა თეთრი შინდი, თეთრი შინდი ეცა თვალში და აუცხადდა სიზმრად ნანახი. ნიშნობამდის იხილა სიზმრადა, ასევე იხილა თეთრი შინდი ანთებული სხივთა არილში. მაშინ ხმაც მოესმა, — „შეგირთავს მთავარი ვინმე, და მისვლასა შენსა ადგილსა ერთსა, და მუნ იქნება შინდი თეთრი ერთი. და უშენე მონასტერი ერთი დედასა ღმრთისასა.“* იმ ხმას მისდევდა და აი, იხილა ბოლოს წმიდა ადგილი. ამ ხმას გამოჰყვა, ამ მოწოდებასა და ვინ უწყის, რა ცხოველ გრძნობას ეკვეთა, შეება, შეეჭიდა; ვინ იცის, ვინ დარჩა იქა, ვინ იცის, ვინა, ვინ მოჰ-

გლიჯეს გულიდანა; პო, მოჰგლიჯეს და მოჰგლიჯა არა მხოლოდ იმა ხმამა, გურიელის სასახლეშეცა, — დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ამ შეკავშირებაში უთუოდ იყო ფიქრები ერთიანი საქართველოსი, ერთიანისა, განუყოფელისა, შეუვალისა. ფიცხელი გრძნობა უნდა შესწირვოდა ამა ფიქრებსა. თეთრი შინდი და მონასტრის შენება მხოლოდ სიმბოლო იყო, სიმბოლო და ღვთაებრივი გამართლება მიწიერი ზრუნვისა, მაგრამ აქ მხოლოდ გონება მძლავრობდა და გრძნობას თუ სჩაგრავედა, ვერა ჰკლავდა ვნებასა ვერცა მეფისა, ვერცა დედოფლისა და ერთი თუ მრუშებით ინელებდა გულის ცეცხლსა, მეორე იგივეს იქმოდა მონასტრის შენებითა; ერთი ბიწიერებას ეძლეოდა, მეორე ღვთაებრივ ამაღლებასა, ოღონდ მიზეზი ერთი ჰქონდათ, ერთი და იგივე, ორივე შესდგომოდა ღალატის გზასა, ეკლესიისაგან ნაკურთხი კავშირის გამობასა.

დედოფალს რო სათნოება ჰყოფნოდა, გარეთ როდილა გაიტანდა ოჯახის ტრაგედიასა, — ვალდებულიც იყო, დედოფალი გახლდათ, სათვალსაჩინო გახლდათ სამეფოსი. გონიერება ასე განსჯიდა, მაგრამ პო მწარედ იწვნია, ერთხელ რო აჰყვა გონების კარნახსა? თუმცა მოიცა... სათნოება რო ჰყოფნოდა, დაჰფარავდა-მეთქი, დაჰფარავდა და განსაკუთრებულ სასუფეველსაც დაიმკვიდრებდა, — პო აიგო ტაძარი, ზეგარდმო ხმამ ჩამავონაო, იქ უნდა დავიკრძალო, სხვაგან არ გამიშვებს იგი ძახილიო. ასე შეეძლო დაეფარა განხეთქილება, მეფეს გვერდით არ მიუსვენებდნენ, კახთა მეფეებს თავიანთი სამარხი ჰქონდათ, თავისთავად გაიყრებოდნენ, განშორდებოდნენ, რახან ერთმანეთი ვერ აეტანათ ვერც სააქოსა, ვერც საიქიოსა. აღესრულებოდა წყურვილი სულისა, დაიფარებოდა განხეთქილება მეფის ოჯახისა. ასე განსჯიდა ნათელი გონებაი. მაგრამ რომელ განსჯას გაუძლია თუ აუშვია ვნებასა, აუშვია, აუწყვეტია, აუგლეჯია?! რომელ გონებას გაუძლია?! თუმცა ერთხელ პო იმძლავრა გონებამა: უყვარდა, დასთმო ან დაათმობინეს, სადედოფლო გვირგვინისაკენ წამოესწრაფა. მაგრამ ეს მხოლოდ საეარაუდოა. ახ რად უნდა იყოს საეარაუდო, რად არ უნდა ითქვას სადასტუროდა, — გონება როდი, მაშინაც ვნება გაიმარჯვებდაო, გონება ვნებას შეეპილებოდა და იმძლავრებდა ვნება პატივმოყვარეობისაო. ეპეი ნაზო არსებაჲ, ჰაეროვანო ასულო, სუსტო დედოფალო, რაოდენი მძლავრება ყოფილა შენში, რაოდენი ეშმაკობაცა, — ვიხილე, მესმა მოწოდება ზენაარსისაო.

ლატრის გამართლება შეიძლებოდა, ყველაფრიდან თავდაღწევა მოხერხდებოდა. აქი კიდევაც დააღწია თავი პირველ სიყვარულსა? კარგი ხერხი იყო, მარჯვედ მიგნებული, მრავალნაცადი, ყვეანთუ იყო იქ სიყვარული?! ეგება მხოლოდ აღესილიყო ვნებითა დიდებისა, ეგება მხოლოდ ამ გზას დასდგომოდა, ეგება ბევრად მარტივი გახლდათ იმისი ბუნება? არაო, — გაიქნია თავი, შემოიბერტყა ეჭვი, იყოო, უსათუოდ იყო დიდი სიყვარულიო, ცეცხლოვანი, ქალწულებრივიო. იყო ვაჟკაცი ვინმე, მშვენება გურიელის სასახლისა, უებრო მეომარი, უებრო მოჭირითე, უებრო მომღზენი, სული და გული სამთავროსი, სული და გული ყველა საქმიანობისა, სამხედროსი, სამეურნეოსი, დიპლომატიურისა, სული და გული გურიელის ასულისა, რაინდი მისი. აბა მაშ ვისი?! და შესაძლოა რაიმე შემთხვევამ სამუდამოდაც დააკავშირა ორი მგზნებარე გული: ჰო, შესაძლოა ცხენმა გაიტაცა გურიელის ასული, სადავე წაართვა და გაიტაცა, დაიბნენ მხლებელნი ან ველარც მისწვდნენ, ცხენი უფსკრულს უახლოვდებოდა; დაბნელდა ყველაფერი, გათავდა ყველაფერი. და უცებ ვილაცამ თავს დაუარა, უცებ ვილაცამ აგლიჯა უნაგაოიდახა: ცხენი უფსკრულს მიეცა, ის აქეთ შერჩა, შერჩა რვალის მკლავსა, წელს რო შემორტყემოდა; ხსნად შემორტყემოდა, ოლონდ სწვავდა, სწვავდა საამოდა. ეგება მოხდა ასეთი რამე. ჰა, ვინ იცის?! იოლი, ლიტერატურული ხერხია? — იყოს, იყოს მაინცა, მთავარი ეს ჰო არ არის, აქედან ჰო არ იწყება რომანი, აქედან მხოლოდ გმირის მგზნებარება იწყება, გზნებას უთუოდ შემთხვევა უნდა, და შემთხვევა რაც უფრო მოულოდნელია, ამშლელია მით უფრო მღელვარ გრძნობათა. ხსნა მაინც სხვა რამე ყოფილა, ყველაზე მეტად დამაახლოვებელი, მიმჭაპველი რამ ყოფილა, მიმჭაპველი ადამიანთა, ოლონდ თითქოს ჩაირღვა რგოლი ჭაჭვისა, თითქოს გაგრილდა რვალის სალტეცა, მანამდის ეგონა ზედ მარტყია. ცეცხლი მინთიაო, მაგრამ დიდების ვნებამ შეაგრილა, მიაყუჩა ის მხურვალეება. ლანდათ მაინც წაჰყვა დიდების ვნებასთან საბოლოო ომის გადასახდელადა. და მოხდა ეს ომი, დიდი, ფიცხელი, მოხდა მეფედედოფლის შეყრისთანავე.

აქედან დაიწყება რომანი, აქედან იშვება იმისი საკუთარი ნაწარმოები, მანამდის ყველაფერი ისტორიისაა, ცნობილია ისტორიკოსთათვისა; ზოგი ცნობილია, ზოგი სავარაუდებელი, საგულისხმოა ძუნწად გადმოცემულ სტრიქონთა შუა. ამის შემდეგ უკვე სხვა

არის, აქ ისტორია ველარაფერს ეტყვის, უნდა იმარჯვოს შემომქმედის გუმანმა, გონების თვალმა, განცდამა, ყველაფერმა, ყველაფერმა, რასაც შეუძლიან ასსნას იღუმალება ვნებისა. ჰოდა, მოხდა ფიცხელი ომი. არც მეფე იყო მარტოდმარტოდა, არც მეფე გახლდათ განუცდელი, იმასაც სწავდა, სწავდა ბრიალი თვალთა. ვისთა თვალთა, ჰა, ვისთა? — თუნდაც შამხალის ასულისა, მეორე ცოლად ჰო ის დაისვა; ეგება ადრეც ეხილა, სადმე მთაში ნადირობისასა თუ შამხალთან მოლაპარაკებისას, ნადირობა რო დაედოთ საბაბადა, — სულერთია ადრევე შეხვედროდა, ეხილა იმისი კისკასი, სილაღე, ეგრძნო სწრაფვაი, სწრაფვა წმიდაი, ვითარცა წყარო მთისა, უშუალო, როგორც მწვერვალები კავკასიონისა. ჰო, მეფეც არ იყო განუცდელი და ორივე იძალა ამ დიდ ომშიო, — არ იკუთხა იგი კავშირი უგულოო, ორივე დაეცა, ორივე დამარცხდა, გარდახდა ომი, სადაც იყვნენ დამარცხებულნი, ხოლო გამარჯვებული არა.

ცივი სარეცელი დასტოვა მეფემა, არ იქნა, არ გათბა, აღარ გათბა, ცივი იყო დედოფალი, ცივი, გაყინული, სწავდა სალტე რვალისა და მეუღლისათვის გაცივებულიყო... ტოლათსოფელში კურდღელა რო უყვებოდა ეთერიანსა, რაღაც ამგვარსაც გამოურევდა ხოლმე. მაშინ არ ესმოდა. ამოუცუტქდებოდნენ აქედან ის, იქიდან ბაჩყურაი, შეპყურებდნენ თვალდაქცეტილნი, შიშატანილნი; ჰო, მაშ რაო, — გარეთ ქარი წიოდა, ზუოდა, გრიალებდა. ეს ის კუდიანიო, ამბობდა კურდღელაი, ის არის, მურმანს ფეტვი რო გაატანაო. მურმანმა ეთერს შეაყარა ფეტვიო. ფეტვი შეაყარა და ჟრუანტელმა აიტანა ქალი, ჟრუანტელმა აიტანა და გაცივდა, გაცივდა და ჩაჯდა ბროლის კოშკშია. ბროლის კოშკი ყინულის კოშკია, ყინულში ჩაჯდა ყინულის ქალი და იმის შემდეგ კაცი აღარაფერი იყო იმისთვისაო. ბროლის კოშკიდან მხოლოდ აბესალომისათვის გამოვიდოდა, კიდევაც გამოვიდა, მაგრამ სნეულსალა მიუსწრო და თან გადაჰყვო. აბესალომისთვის გაჩენილიყო, სიცოცხლე იმისთვის უნდოდა, ანთებულიც იმისთვის იყოო; აბესალომისთვის ანთებული ყინულიყო მურმანისთვისა.... ჰქროდა ერწოული ქარი, ციოდა კურდღელას ქოხში და ეგონა ის იყო სიცივე. ისევე სციოდა ეთერსაცა, ეგონა და ეცოდებოდა. ისევე ეცოდებოდა ეთერი, ეცოდებოდა თინათინიცა, — ვერ გაეთბო სარეცელი მეფისა, ვერც გაათბობდა, წელს მოვლებოდა სალტე რვალისა, დაიხედავდა, მართლა ზედ ჰო არ მარტყო. და იჯდა ბროლის კოშკში, იჯდა და გბრძოდა თავსა.

ეთერმა ბრძოლა როდი იცოდა, შეაერეოლა და გაცივდა, გაიყინა, გრძნობა იყო ხალასი, უშუალო, ბუნების შვილი, პირველყოფილი ბუნებისა, შეუბღალავი, შეულახავი, ხელშეუხებელი და შეეხო თუ არა ხელი, ყინულად იქცა. თინათინი ქრისტიანული დროის შვილი გახლდათ, სწამდა ეკლესია, ჯვრისწერა სწამდა და ცდილობდა შებრძოლებოდა მაცდურ ვნებასა, წინ უდგა ეკლესია, წინ უდგა რწმენა ყოვლის შემძლე, მსხნელი ყოვლისა, ოღონდ მანამდის ეგება დიდებას დაეცხრო ის სიყვარული; თუ იქნებოდა დედოფალი ერთიანი, განუყოფელი საქართველოსი, ეგება შემომსხვრეოდა სალტე რეაღისა, სალტე მცხუნვარე, სალტე მწველი, შემომსხვრეოდა, შემოწყვეტოდა, შემოგლეჯოდა.

ასე შეიწნა ისტორიული და მითოსური, ასე ამოიკვეთა სახე თინათინისა, რელიგიაც ზედ შეინასკვა და მთლად გამონათდა, გამოაშუქა დედოფლის ტანჯულმა სულმა. ბიბლიიდან ანგელოზი აჰყვა დედოფალსა, ანგელოზი სიყვარულისა, ერთგულებისა, თავდადებისა, ანგელოზი და სატანაილი, შთამაგონებელი ღალატისა, პატივმოყვარეობისა, დიდებისა. სასთუმალთან დაუსხდნენ ორივენი, სულში ჩაუსახლდნენ და იმსგავსეს. ორად გაიყო არსება დედოფლისა, სახეც ორგვარი ჰქონდა ანგელოზისებრი, სატანისებრი; ხან ორივესა ჰგავდა ერთდროულადა, — ეს მაშინა, ძლიერ ქიდილში რო მოქცეულიყო, ხან ანგელოზს დაედრებოდა, — ეს მაშინა, ანგელოზისებრი რო დასძლევდა იმის სულსა, ხან სატანა იყო გამოცხადებული, — ეს მაშინა, სატანური რო დაეუფლებოდა. თანდათან უფრო ითლებოდა იმისი სახე, თანდათან სატანას უფრო ემსგავსებოდა, აღარა სცილდებოდა სატანური და ღვთიშობელს მიმართა, ღვთიშობელი იხმო მსხნელადა, მარტო ბრძოლა აღარ შეეძლო.

ასე იღვსებოდა ხასიათები, ედგმოდათ სული, ვინ იცის, სულ სხვა სული, ვიდრე სინამდვილეში ჰქონდათ. ქართლის ცხოვრების ცნობები ასე მიაქანებდა, ისტორიკოსი აქეზებდა საამისოდა და მერე ყურადღებას როდილა აქცევდა ისეთს რაიმესა, რაც ამოადგებდა ამ სადინარიდანა, აინუნშიც აღარ იგდებდა, ნანამდვილევიც რო ყოფილიყო. აი თუნდაც ამაზე ნანამდვილევი რაღა იქნებოდა, შუამთის კედლის მხატვრობა რო არის, ის სურათი, მონასტრის გეგმისაკენ თანხმობით რო გაუწვდიათ ხელი დედოფალ თინათინსა, მეფე ლევანსა და ძესა იმათსა, უფლისწულ გიორგისა. ამ სურათის ჩამოწმენდა დიდ ჯაფად დაუჯდათ ბერებსა, მონასტრის

დადგენილებაშიც ჩასწერეს, სტუმრებსაც მოუთხოვრებდნენ თუ რა იღონეს, როგორ გამოაჩინეს, ყველაზე მეტად ქლიავის წვენი გამოგვადგაო. იმითი ვადაცქმინდეთ ზედ ვადასმული საღებავებიო. მოუთხოვრებდნენ და ისიც აკვირდებოდა ნახატსა, ხაზთა სისწორესა, ფერთა ზომიერებასა, სხეულის წონასწორობასა, მხატვრის ვინაობის გაგებაც უნდოდა, მინაწერებს დაეძებდა, სხვა ფრესკების გამოჩინებასაცა ნატრობდა, ხოლო შემდეგ და შემდეგ, სხვისა რა მოგახსენოთ, ოღონდ იმ სურათის გახსენება აღარ უნდოდა, არ უნდოდა რადგან სხვა რამ გამოდიოდა, იმის ფიქრთა საპირისპირო რამ გამოდიოდა, ის გამოდიოდა, რო მეფე, დედოფალი და უფლისწული მონასტრის აშენებდნენ თანხმობითა, სიამტკებლობითა, ერთსულოვნებითა. სად ეს ერთსულოვნება, სად ის ანდერძი, ჩემ ქმართან არ დამასაფლავონო, — ის ერჩივნა, იქ იყო თესლი შემოქმედებისა, იქ იყო თესლი კეთილი ნაყოფისა. ის უთანხმოება, ის სულიერი ჭიდილი უჭობდა, რა თავში იხლიდა ამ სიამტკებლობასა! ბერებს ტყუილად გამოედოთ თავი, ბევრი ვიწვალეთო, ამაოდ გამოედოთ თავი, ამაოდ ელოდნენ იმისგან ხობასა, — ნეტავი ვის უქია ხელისშემშლელნი, რაც უნდა კარგი რამ ჩაედინოთ?.. მაინც თავაზიანად ებასუხებოდა, შეპლიმოდა, შეეძლოთ ქებად მიეთვალად ის ღიმილი, მადლობადაცა, რადაც უნდოდათ იმად მიეთვალათ. ხოლო ის თუ მაინც აკვირდებოდა ნახატსა, კომპოზიცია როდი იტაცებდა, არა, ცალცალკე სჩხრეკდა, ცალცალკე სინჯავდა, ცალკე მეფესა, ცალკე დედოფალსა, უფლისწული სულაც არ უნდოდა თინათინი სხვანაირი უნდა ყოფილიყო, ძლიერი, შეუბოვარი, მედგარი ქალი, რომელმან განიცადა თუ არა ღალატი, დაჰგმო ყველაფერი, დაჰგმო შვილნიცა, ნაყოფნი გაცრუებული სიყვარულისა, აქ, მხოლოდ აქ უნდა მიახლოებოდა დედოფალი მედეასა, ერთი წუთით უნდა დაახლოებულყო ორი მრისხანე ქალი, ერთი სიყვარულშეგინებული, მეორე ისა, ვინც ვერადავერ აიგო სიყვარული, ის სიყვარულის მარცხიანი მშენებელი, ბოლოს მონასტრის შენებაზე რო გადადგა.

ჰო, უფლისწული არც უნდოდაო, არ უნდოდა ესოდენ მოწიფული უფლისწული არ უნდოდა და ქართლის ცხოვრებაც არ აძალებდა, იქ ასე ეწერა: „შვა ორი ძე: ალექსანდრე და ვახტანგ.“* ერთგან ასე ეწერა, მეორეგანაცა: „ხოლო შვა ამან გურიელის ასულმან თინათინ ძენი ორნი: სახელი ერთისა მის ალექსანდრე და

შეორისა მის ვახტანგ.“* ეს გიორგი საიდანღა გამომტყვრალიყო? იქვე ეწერა, ლევანს შამხალის ასულისაგან მიეცა ძენი: გიორგი, ელ-მირზოხ და ქაიხოსრო. აჰა გიორგი! მაგრამ თინათინის გვერდით რა უნდა შამხალის ასულის შვილსა?! გასარკვევი იყო, ეპეებსა ბადებდა და საეპეელს თუ ჩაჰყვებოდა, დაემსხვრევოდა ჩანათიქრები, დაეფ-შხვებოდა, დაენგრეოდა ძირფესვიანადა. მერე გამოირკვა***, რომ ლევან მეფის სახლობა ნათლად ვერ წარმოედგინათ ქართლის ცხოვრების ვარიანტთა ავტორებსა; რომ ლევან მეფისა და დედოფალ თინათინის პირმშო ძე მართლაც გიორგი ყოფილა, მერე იესე, მხოლოდ შემდეგ — ალექსანდრე და ვახტანგ; რო პირმშო გიორგი მამის დაეალებით ქართლის მეფე სიმონს მიშველებია სპარსელებთან ომში და იქ დაღუპულა (1661 წელსა); რო, იესე, მომდევნო ძეი ლევან მეფეს მძევლად გაუგზავნია შაჰის კარზედა და მხოლოდ ამის წიმკედ ბოძებია პირმშოს უფლებები ალექსანდრესა; ლევანის შემდგომ მეფედაც ის დაბრძანებულა, წვრილწვრილ ამბებს ამიტომაც თუ აღარ ჩაჰყოლიან ქართლის ცხოვრების ავტორები, — მამის მემკვიდრეობა ალექსანდრემ მიიღო და იგივე აღიარეს პირმშოდაცა. აჰანაც ალექსანდრე დასწერა პირმშოდა, ამისმა თინათინმა ალექსანდრეს შეაღია პირველი დედობრივი სიყვარული, ოჯახური სიმტკიცის აღორძინება სცადა იმა სიყვარულითა. თურმე ალექსანდრე არა, გიორგი უნდა დაეწერა... მაგრამ უკვე გადავლილიყო ის ხანი, გამოძერწილიყო ის მწვავე ფსიქოლოგიური მდგომარეობანი, შექმნილიყო ძეგლი „მიმქრალი შარავანდედისა“ და დასაბუთებულ ისტორიულ ნარკვევებს გულდინჯადლა კითხულობდა; ასევე გულდინჯად შეეძლო შეეხედნა იმა სურათისთვისა, ლევანს, თინათინს, გიორგის ერთსულოვნად რო გაეშვირათ ხელი იქვე გამოხატულ ტაძრის გეგმისკენა, ველარაფერი შეუშლიდა ხელსა, უკვე დაეხატა სულიერი განხეთქილება, დიდი სულიერი ბრძოლა, უმკაცრესი ოჯახური ყოფა, უმძაფრესი უთანხმოება, ქიდილი ვნებათა.

ქართლის ცხოვრების ცნობებს ეგებ საამისოდ ვერც წაეჩვენებინა შთაგონება მწერლისა, იქ ჰო ის ეწერა, რო არ ისურვა ქმართან დაკრძალვა, რამეთუ იყო ლევან კაცი მრუში და მეძავიო. აქედან სულ სხვა ხასიათები უნდა გამოსულიყო, სხვაგვარი, სხვანაირი თუ არა ვახუშტის ისტორია, სადაც უფრო მკაცრად იყო დახასიათებული მეფე ლევანი და ისიც იყო ნათქვამი, აღარ ისურვა იმასთან ცხოვ-

რება დედოფალმა, განშორდა, მონასტერი ააგო და „იყოფოდა მუნ სიკუდილამდე.“ ეს ამკობინა, ეს დაიხვია ხელზე, აქ უფრო მეტი იყო ვნება, ბევრად მეტი, გაეყარა, დედოფალი მეფეს გაეყარა და დასახლდა მონასტერში. თუმცა თინათინის მონაზვნად აღკვეცისას არას ამბობს არცა ვახუშტი, მაგრამ მერე რაო, ან ასე დაზუსტება ვითომ რა ბედენაა, როცა სწერია, იყოფოდა მუნ სიკუდილამდეო. მწერლისათვის მართლაც არ არის საჭირო, მწერლისათვის ეს უკვე საბუთია, ხოლო ისტორიკოსისათვის არა, მწერლისათვის ეს უკვე საფუძველია წარმოსახვისა, ხოლო ისტორიკოსისათვის ახალი თავსატეხი რამ,—მართლაც და რა ჰქმნა, რა ჩაიდინა, აღიკვეცა თუ არა მონაზვნადო. ქართლის ცხოვრებაში წერია, ალაშენა ეკლესია შუამთისა და დაადგინა იქ მოძღუართა-მოძღუარიო. რახან ეკლესია ალაშენა და იქ მოძღუართა-მოძღუარი დაადგინა, იქვე ველარ იქნებოდა მონასტერი დედათა როდეშდის გასძლო იქ მოძღუართა-მოძღუარმა, ვერაფერს მოგახსენებთ, მაგრამ შემდგომ ხანებში ალავერდის ეპისკოპოსი ითვლებოდა შუამთის მონასტრის წინამძღვრად. ვასილის დროსაც ასევე იყო, ალავერდელი წინამძღვრობდა იმ მონასტერსა და ბერები ცხოვრობდნენ იქა, ბერები და არა მონაზვნები. მაგრამ აბა ეს რაში გამოადგებოდა და ყური მოიყრუა, ყური მოიყრუა, თვალიც დაიბრმავა. ახალი შუამთა სამონაზვნოდ დაიდგინა, ძველი შუამთა — საბეროდა ანუ საგანდგილოდა, ასე უკობდა და ასედაც დაიდგინა, ასე დაიდგინა და ასე გამართა „მიმქრალი შარავანდედი.“*

ისიც უნდა ითქვას, ვახუშტისაც განუდგა, ჯერ რო გასდია, ცოტათი იმასაც აუქცია გვერდი; ვახუშტი რო უყარნახებდა, ლევანის მეტისმეტ სიმყაცრეს თინათინისადმი, არ დაუჯერა, უფრო რაინდად წარმოიდგინა ლევანი და რაინდული ბრძანებაც დააწერინა, დედოფალი მაინც დედოფლად იწოდებოდეს, თუმცა მონაზვნად აღიკვეცაო. ოღონდ ეს ბრძანება მაშინვე უნდა გაუქმებულიყო, მაშინვე, მყისვე, შამხალის ასული დაისვა თუ არა მეორე ცოლად. მაგრამ აქ, ვითომც არაფერი მომხდარაო, ყურადღება აღარაფრისთვის მიუქცევია და ლევანის რაინდული კეთილშობილება აღარ გაუტეხნია. აქ ალბათ ლევანის ხასიათსაც გაჰყვა, იმ ხასიათსა, თვითონვე რომ შეჰქმნა და ისტორიულ საბუთებსაც გაუწია ანგარიში*, გადარჩენილ სიგელებში თინათინი მართლაც ყველგან დედოფლად მოიხსენიება, სხვა დედოფალი არავინ ერია ლევანის გვერდითა,

ხოლო თინათინი რო გარდაცვლილა, იმის შემდეგ, ლევანი და ძენი მისნი იხსენიებიან, აღარავინა ჩანს დედოფლადა, თუმცა ქართლის ცხოვრება ადასტურებს, შამხალის ასული დაისვა ახალ დედოფლადაო. ქართლის ცხოვრების არცერთმა ვარიანტმა, არც ვახუშტის ისტორიამ არ იცის თარიღი ამ ქორწინებისა, არც ლევანისა და თინათინის შეუღლების თარიღი იცის, არც თინათინის მონასტერში გადასვლისა თუ სიკვდილისა, ხოლო სიგელთა მიხედვით, ირკვევა, რო ლევანი და თინათინი თითქმის შეპბერებიან ერთმანეთსა.

1562 წლის საბუთით თინათინი ისევ ცოცხლად იგულისხმება, მაშ 1561 წელს ომში დაღუპული პირმშოს, გიორგის სიმწარეც გადაუტანია. როგორც ირკვევა იმხანად 50 წელს უნდა ყოფილიყო მიღწეული თინათინ დედოფალი და საექვოა შერჩენოდა თუნდაც ნასახი იმ ვნებისა, „მიმქრალი შარავანდედის“ თინათინი რო აღვსილა. ამიტომაც აღარ ჩაფლულა ამდენ საძიებელში, შეაერთა თუ არა, იქვე გაჰყარა, ორი შვილი გაუჩნდათ თუ არა გაჰყარა, თვრამეტ-ცხრამეტი წლისა, ცეცხლოვანი ვნებისა, გიჟური ვნებისა, ალავარდნილი ვნებისა, ასე უნდოდა, ასეთი ქალი სჭირდებოდა; ხოლო ისტორიკოსებმა თავიანთი საქმე იციან, აღმოაჩინონ, დაალაგონ და გამოსცენ ძველი საბუთები, სიგელები, წყალობის წიგნები, დიპლომატიური მიმღწერანი, საზეიმო სიტყვანი; ჰო, დაალაგონ, შეამოწმონ, შეუდარონ თუ შეაჯერონ, იპოვნონ წინააღმდეგობანი, „მიმქრალი შარავანდედი“ უკვე ამოიზიდა და შესაძლოა სწორედ იმან ამოიზიდა, რაც არა დასტურდება საბუთებითა, ჰო, შესაძლოა.

ჰო, შესაძლოა და ძნელი დასაჯერებელია, ესოდენ ძლიერი, დამოუკიდებელი და შეუპოვარი პოლიტიკოსი ყოფილიყოს მეფე ლევანი, როგორადაც „მიმქრალი შარავანდედი“ ჰხატავს. თუმცა კახეთს შედარებით უკეთესი მდგომარეობა ჰქონდა ლევან მეფის დროსაო, მაგრამ ეს უფრო ირანის საერთაშორისო ურთიერთობისა და ლევანის მოქნილი პოლიტიკის შედეგი უნდა ყოფილიყოს, მოქნილი და არა შეუპოვარი პოლიტიკისა. ცხადია, მოქნილობის გარდა სხვა რა ძალუძდა და ისეთ პატარა სამეფოსა, კახეთი რო იყო; ლევან მეფის გონიერებადაც ითქმის შეუპოვრობის გზას რო არ დასდგომია, დიდხანს გადაარჩინა კახეთი, შეინახა, მოაღონიერა, მოამძლავრა, თითქოს იმიტომა, შაჰაბაზობა გადაიტანოსო. მართლად ასე გამოვიდა, ოღონდ ცხადია, სხვა ფიქრები უტრიალებდა

ლევან მეფესა, სხვა ზრახვანი ამოქმედებდა, სხვა რამეს უოქვამდა გული; ვინ იცის, სწორედ იმას უთქვამდა, იმასა, იმა სანეტაროსა, სასურველსა, სალოლიაოსა, — ბაგრატივანთა სამეფო გვირგვინსა, სრულიად საქართველოს სამეფო გვირგვინსა. არც გასაკვირიყო, არც დაეძახვოდა. ერთიანობის აღდგენა აუცილებელი გამხდარიყო, ეროვნული აღორძინება უამისოდ შეუძლებელი იქნებოდა, — რა ღონისძიებაც უნდა ეხმარა, ვისაც უნდა გამოეღო ხელი, კახთა მეფესა, სამცხის ათაბაგსა, გურიელსა, დადიანსა, იმერთა მეფესა, რაჭის ერისთავსა თუ სხვა ვინმესა, ვინც უნდა ყოფილიყო, როგორც უნდა მოქცეულიყო ამ წმინდა საქმისთვისა, ისტორიულად გამართლებული იქნებოდა, განდიდებოდა, შეიმოსებოდა უკვდავის შარავანდედითა. მაგრამ ლევან მეფეს ხელი არ გაუწვდებოდა საამისოდა, ამდენი არც შეეძლო, არც არაფერი უღონია, ესეც ითქმის იმის გონიერებადა, ხოლო თუ სურდა, — კურთხეულ იყოს სურვილი იგი, მაღალი იყო სურვილი იგი, ოდონდ რაიმე რო მოემოქმედებინა, ავად ითქმოდა, ბოროტებად ითქმოდა, წარმატების იმედი თუ არსაით იყო. ფრთხილობს „მიმქრალი შარავანდედის“ ლევანიცა, ერიდება გადამწყვეტ ღონისძიებასა, მაგრამ ის მაინც უფრო ახლოს არის დიად მიზანთანა, ძალიან ახლოსა, ბევრად ახლოსა, ვიდრე ნამდვილი ლევანი ან სხვა ვინმე ყოფილა ლევანის დროსა. ის ძლიერი მფლობელია („მიმქრალი შარავანდედის“ ლევანზე მოგახსენებთ), შამხალი მორჩილებს, შაქ-შირვანი ფეხქვეშ ეგება, ქართლი ეფერება, გურიელი ხელს უწვდის, აქეზებს, ჯარს უგზავნის — სწორედ გურიელის რაზმი აიღებს თბილისსა, გზას გაუხსნის ლევანსა, შარავანდედისაკენ გაუხსნის გზასა. და თითქმის აღარაფერი დარჩენილა, აღარაფერი, თბილისი უნდა გამოაცხადოს თავისადა, მეტი აღარაფერი, თავისად უნდა გამოაცხადოს და დაიუფლოს. ქართლის მეფე თავს თუ გამოიდებს, როგორღაც ისე ჩანს. დასძლევს იმასაცა, დაიმორჩილებს... ეს რათქმაუნდა „მიმქრალი შარავანდედის“ ლევანი გახლავთ, ნამდვილი ლევანი არ მისულა აქამდისა, ვერც მივიდოდა.

ის ბევრად ფრთხილი პოლიტიკოსი გახლდათ და „მიმქრალი შარავანდედის“ ლევანმა თბილისი რო არ დაისაყუთრა, მეფე ლუარსაბს დაუთმო და გამარჯვება მიულოცა, ნამდვილი ლევანის სახეს მიუახლოვდა. სახესა, ხასიათსა. ბუნებასა, თორემ ისე, ლევანი არასოდეს მიშველებია ლუარსაბს ესოდენი თავგამოდებითა, არც

თბილისის აღებისას გამოუჩენია თავი, ის შემთხვევა, უფლისწული გიორგი რო მიაშველა, სიმონ მეფის დროსა, ისიც უფლისწული მიაშველა, თვითონ არ გამოუღია ხელი, მიაშველა და მარცხი განიცადა, გიორგი ომში მოუკლეს, ხოლო იესე დიდძალი საჩუქრებით გაჰგზავნა შაჰის კარსა, მძევლად გაჰგზავნა, გაიმეტა სატანჯავადა და გადასაგვარებლად, ასე რო ერთი შეაკლა და მეორე ზედ შეაცხო განრისხებული შაჰის დასაშოშმინებლად. ამის მეტი შაჰის უნებური ბევრი არაფერი თუ თითქმის არაფერი ჩაუდენია, მაშინაც შაჰთამაზის უეჭველი მარცხი ივარაუდა, თორემ არ გამოიმძღვინებდა თავსა. მანამდის თუ შაქ-შირვანი დაელაშქრნა, შამხალი თუ ჰმორჩილებდა, შიშის ზარს თუ სცემდა მახლობელ სახანოებსა, შაჰის თანხმობითა თუ წაქეზებითა სჩადიოდა, კარგადაც იცოდა ირანის საერთაშორისო თუ საშინაო ვითარება, კარგადაც იცოდა და მახვილადაც მოქმედებდა, იფართოებდა გავლენის სფეროსა და შაჰსაც აამებდა, ურჩებს უმშვიდებდა, იმას უმშვიდებდა და თვითონ იმორჩილებდა. ეს იქითა, აღმოსავლეთის მხრითა, თორემ ქართლის მეფეს, ლუარსაბ მეფეს, შაჰის ყველაზედ უფრო ურჩს, დაუმორჩილებელს, მძვინვარეს, შეუპოვარს, ვერაფერს უბედავდა, უკეთუ ემხრობოდა კიდევცა თუ მიმხრობად ითქმის, საზღვრები რო უხიფათოდ ეგულებოდა იმისი მხრითა. მხოლოდ ლუარსაბა არა ჰფარავდა სრულიად საქართველოს აღდგენის სურვილსა და მრისხანედ რო აწყდებოდა მძვინვარე ირანელ დამპყრობელებსა, იცოდა, იმათი განდევნის შემდეგ ხანგრძლივი შინაგანი ბრძოლები ელოდა. ეგება აქედან უნდა დაეწყოს! — ცხადია, რათქმაუნდა ეს იყო პირველთაგანი, გარდაუვალი, აუცილებელი, მაგრამ რო არ აცლიდნენ დამპყრობელნი, არ აცლიდნენ საამისოდა. ჭერ იმათთვის უნდა მიეზღო სამაგიერო, მერელა შესდგომოდა დიად მიზანსა. ეს იყო ყველაზე დიდი ისტორიული სიმართლე. ჰეშმარიტება წარსულისა, ამ დიდ სიმართლეს ჩაექიდა ავტორი „მიმქრალი შარავანდედისა“ და ზოგი რამ თუ შეასხვადფერ-შეალამაზა, ეს მხოლოდ მხატვრული აუცილებლობის შედეგი გახლდათ.

ჰო, მხატვრული აუცილებლობისა... რახან რომანის ქარგა გურიელის ასულის ბედმა შთააგონა, დიდი ეროვნული ტკივილებიც იმას დაუკავშირა, იმის ოჯახში გადაიტანა. ლევან მეფე აღავსო ამ კურთხეული აზრებითა, ხიდი გასდო კახეთიდან გურიამდისა და ეროვნული ერთობის, ერთიანი, შეუვალი, მტკიცე, დამოუკიდებ-

ბელი ხელისუფლების იმედები დასახა, ასეთადაც დაჰხატა ლევანი თავის პატარა სამეფოში, დაჰხატა ღირსეულად დიადი მიზნისა, მაგრამ ქართლის ცხოვრებამ სხვანაირად დაახასიათა, უწოდა სიძვისა და მრუშების მოყვარული, ქართლის ცხოვრების ყველა ვარიანტში ეწოდა ასე, ვახუშტი ბატონიშვილმა სხვა სიმღაბლენიც დაურთო და მწარედ შეაფიქრინა ვასილი, — იდეალური სახე როგორ უნდა წარმოდგარიყო ამგვარი მეფისგანა? ჭერ ისედაც, სხვა ნიმუშიდან სხვა სახის აძოლება არ მოხერხდებოდა. ოსტატობა ოსტატობაა, მაგრამ უნიმუშოდ ოსტატობაც როდი ყოფილა. შემოქმედებისათვის მიბაძვა ამიტომაც დაურქმევიათ. პლატონსაც ასე დაურქმევია, არისტოტელესაცა, თუმცა მისაბაძად სხვადასხვა რამ დაუსახავთ, ოღონდ რაც დაუსახავთ, იმის მისაბაძად წაუქეზებიათ ხელოვანი, მსგავსის შექმნა დაუკისრებიათ, მისაბაძთან მიახლოვება დაუდგენიათ უმაღლესი ხელოვნების ნიმუშად. ამას რატომღაც სულ სხვანაირად გამოსდიოდა, ნიმუშად სხვა ედო, სხვა უნდა ჩამოექნა, ჩამოედერწა, ჩამოეკვეთა. მწარე ფიქრები აწუხებდა, მღელვარე ფიქრები სკასავით უგუგუნებდა ქალასა და ეძიებდა ამ ფიქრთა შემწვდომსა, ამა აზრთა მბყრობელსა, შემძლებელსა, მებრძოლსა საამისოდა; ჰო, იდეალურ გმირს დაეძებდა და მრუშების მოყვარე მოსდევდა ხელთა. შეეძლო გვერდი აექცია. მიეგდო, მიეტოვებინა, იდეალური სახეების მეტი რა იცოდა ჩვე. ისტორიაშია, შეეძლო მიეგდო და სხვებს წასტანებოდა, მაგრამ ქარგას უკვე დაედო ბორკილი და ეგრე იოლად აღარ გაუშვებდა, მოტვრული ბორკილი ბევრად უფრო ძლიერი გაზღდათ. ვეღარც ფიხს წასდგამდა, ვეღარც ხელს გასძრავდა, თინათინი იყო იმისი ქარკა, თინათინი იყო იმისი რომანი, თინათინი იყო იმისი გმირი და ლევანის იქით ფიხს ვერ გაადგამდა.

უარყოფითი ხასიათების მხატვარი რო ყოფილიყო, ერთ წუთსაც არ შეყოყმანდებოდა, — სიძვისა და მრუშების მოყვარული იყო, ურჩევდნენ ისტორიკოსები? — ურჩევდნენ და გაუგონებდა. მაგრამ არ უყვარდა უარყოფითი, ნაკლოვანი, არ უყვარდა, სიძვე, სიბოროტე, არ უყვარდა ისეთი არაფერი, რაც დაამცირებდა ადამიანსა, ყველაფერში კეთილის საწყისს დაეძებდა, ყველგან გულისხმობდა ამაღლებულსა, უნდოდა როგორმე დაეხსნა, გაემართლებინა ადამიანი. იყო ჭეშმარიტი მოძღვარი, სულის დასახიზნელად მოვლინებული; უნდა განეწმინდა, განესპეტაკებინა, აეშალლებინა და შეიუდგა განსპეტაკებას ლევანის სულისა... ასე ერთბაშად რო ამ-

ხედრებოდნენ ისტორიკოსები, რატომაუნდა უმიზეზოდ არ იქნებოდა. მრუშება მიზეზად არ გამოდგებოდა, ისტორიკოსები არც ისე ულმობელნი ყოფილან ესოდენი ცოდვა არ მიეტევებინათ მეფისთვისა, ნამდვილი ცოდვა სხვა რამ იქნებოდა და ცოდვა გამხელილი სჯობიანო. გამხელილიც ასე გამოვიდოდა: ქართლის ცხოვრება საქართველოს მთლიანობის, სახელმწიფოებრივი ერთიანობისა და სიმტკიცის აზრით იქმნებოდა. საქართველოს შემკრები ისტორიულად ქართლი ყოფილიყო, თბილისი ყოფილიყო დიდი და ძლიერი სახელმწიფოს აკვანი, ისევაც თბილისს უკავშირდებოდა ეროვნული აღორძინების იდეები. ქართლის მეფეები იბრძოდნენ თბილისისთვისა. თბილისის დახსნასა და დაცვას ალევდნენ მთელს სიცოცხლესა, თბილისისათვის ამ მარადიულ ბრძოლაში განუგომილ თუ დამოუკიდებელ სამეფო-სამთავროების ყურადღებაც თან ახლდათ და სიმბოლურად მაინც ინარჩუნებდნენ ერთიანობას საქართველოსი, ისტორიკოსები მხარში ამოსდგომოდნენ ქართლის მეფეებსა და იდეურად ამზადებდნენ ნიადაგს სამეფო-სამთავროთა შემოკრებისა, ერთიანი სახელმწიფოს აღდგენისა. უფრო ძლიერი მეფე-მთავრები უფრო ძლიერი მეტოქენიც იყვნენ ამ მაღალი აზრისა და თავგამოდებული დამცველნი იყვნენ, მაგრამ აღდგენილი ერთიანი სახელმწიფო თავიანთთვის უნდოდათ და ეს მითავთავისება შლიდა, არღვედა, ანგრევდა, ანიადაგებდა განხორციელების შემსაძლებლობასაც, აზრსაცა, იმედებსაცა. განრისხებული აზრის დამცველნი, გამწარებულნი, გაწიწმატებულნი თავს ესხმოდნენ მეთავთავისეებსა, ლევანიც იმათგანი გახლდათ, ამიტომა ლანძღავდნენ, ჰხატავდნენ უგვანადა, უღირსადა, შეუფერებლად მეფობისა, მითუმეტეს რომ ქართლს ებჯინებოდა, განკერძოებუდიყო, გაძლიერებულიყო, გალადებუდიყო, იქვე იყო და თავი ისე ეჭირა, ვითომც მე არაფერი მეხებაო, ქართლს უჭირდა, საქართველოს უჭირდა, ხოლო ის თითსაც არ გაანძრევდა, ემანდ კახეთს ზიანი არ მოუვიდესო. აი რა გამოდიოდა გაცხადებულადა, გაულამპრებულადა, აი რად ამხედრებოდნენ ისტორიკოსები, — განდგომისათვის ამხედრებოდნენ, ოჯახური უთანხმოება დაეხვიათ ხელზე და უღირსად მოიხსენიებდნენ.

მაინც იმ მაღალ აზრთა რკალში ტრიალებდა კახთბატონი. და თავისი ფრთხილი პოლიტიკით, თავისი ძლიერი საბატონოთი ეგება ყველაზე ახლოსაც იდგა დიდების შარავანდედთანა, ეგება სიფრ-

თხილის ბრალიც იყო, რომ მიჰქრა იგი შარაიანდელი, სხვა ბევრი რამისა და ამისიცა, სიფრთხილისა და კეთილშობილებისაცა, — ცხადია აქ რთული ხასიათი ისახებოდა, სწორედ ეს უნდოდა, — რთული მოვლენები, რთული ხასიათები, ვნებათა ჰიდილი სხვანაირად არც გამოვიდოდა. აქედან ტრაგიკულამდის ბევრი სავალი აღარ უნდა ყოფილიყო. დიდი ეროვნული მღელვარების გადმოცემა ტრაგიკულის გარეშე არც შეიძლებოდა. ტრაგიკულისაჲ ლევანით უფრო შეიძლებოდა სვლა, ლევანით უფრო, ვიდრე სხვა ვინმეთი, ვთქვათ, ვიდრე თუნდაც მეფე ლუარსაბითა, თუმცა ლუარსაბი იყო ეროვნული დამოუკიდებლობისა და სახელმწიფოებრივი ერთიანობისათვის ბრძოლის ჰუმანიტარი განსახიერება, მაგრამ ის უფრო რაინდული სული იყო, რაინდულად სამართლიანი, რაინდულად შეუპოვარი, დაუთმობელი, შეურიგალი, იმისგან უფრო რაინდული რომანი გამოვიდოდა, ვრცელი და მომხიბლავი რომანი, მაგრამ დრო აღარ იყო რაინდული რომანებისა, აღარც დრო იყო, აღარცა ხალისი, ლამაზი გმირის კეთილშობილურ სახეს დიდხანია მოეთავებინა რაინდული გატაცებანი, ერის სული ტრაგიკულ სიმწვავეს განიცდიდა და რომანსაც უნდა დაეძებნა ისეთი ამბები თუ შემთხვევანი, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელი იქნებოდა შექმნა ტრაგიკული კონფლიქტებისა. კახთბატონის ოჯახური ამბები და იმის გარშემო დატრიალებული მოვლენანი სახარბიელო იყო საამისოდა.

ასე მიიწევდა ფიქრი, ასე ისახებოდა კონფლიქტი დიდი ტახტისათვის ბრძოლისა, მაგრამ კახთბატონი ფრთხილი პოლიტიკოსი ვახლდით და არც ვასილი ბრძანდებოდა ნაკლებად ფრთხილი გამგებელი თავისი სამფლობელოსი, იმაზე მეტ უფლებას ვერ მისცემდა თავის ლევანსა, ნამდვილ ლევანს რაც. ჩაედინა, ხოლო აქედან ტრაგიკული აღარაფერი გამოვიდოდა, აღარც რაინდული, აღარცა ტრაგიკული, რაღაც შუალედი და არც შუალედი; აქაც გაიძაბა ფიქრი, გაიძაბა, გაითანგა და თინათინში ამოვიდა სახე ლევანისა ანუ თინათინმა დაჰფარა ლევანი, დაჰფარა ძლიერმა, მკაცრმა, მომთხოვნმა, დიდებისადმი მიმსწრაფელმა, განუსჯელმა, განუკითხავმა ამა სწრაფვაში. თითქოს ამას უკარნახებდა ქართლის ცხოვრება. — არ ისურვა ქმართან დაკრძალვა, აღაშენა ეკლესია და დაემყარა მუნო, ჰო ამას უკარნახებდა ერთხანს სხვა სტრიქონებს თუ არ ჩაჰხედავდა, ერთხანსა, მხოლოდ ერთხანსა, ვიდრე გამოიკვეთე-

ბოდა, ხასიათები, მერე იქაც შეეძლო ჩაეხედნა, სხვა წყაროებზე მოეშველებინა, ამბავიც ისე აეწყო, რო დედოფალი თავის მხვეალს წასწყდომოდა მეფის სარეცელში, სიუჟეტისათვის კიდევაც უკეთესი იქნებოდა, ბევრად უკეთესი, ხსნა იქნებოდა კვანძებისა; მხოლოდ მერე-მეთქი, ისტორიკოსთაგან მიზეზად თქმული მხატვრულ საშვავლებად გადაიქცეოდა, ხოლო მიზეზად ამოვიღოდა ძლიერი მისწრაფება დიდებისადმი, რაც საშოდან დედისა დაპყოლოდა გურიელის ასულსაო, — ფიქრად დაისკვნა, ხმამალადა თქვა, გაჰბედა, შეჰბედა...

და შესდგა თინათინი სიყვარულისა და დიდების გზაჯვარედინთანო...

კურდღელას ზღაპრებიდან ახსოვდა გზაჯვარედინი, უსათუოდ გზაჯვარედინის უნდა მისდგომოდნენ კურდღელას გმირები, იქ ლოდი ეგდო, ლოდს ეწერა: მარჯვნივ წახვალ იხარებ, მარცხნივ წახვალ ინანებო. გმირი რიდას გმირი იქნებოდა, ძნელ გზას თუ არ დაადგებოდა; ჰოდა, რახან გმირი გახლდათ, აირჩევდა მძიმე გზასა, სინანულის გზასა, აირჩევდა და გაჰყვებოდა; გაჰყვებოდა და გადაეყრებოდა მრავალ ფათერაქსა, ყველასა სძლევდა, ხან შავი ღლეც დაადგებოდა, მაინც სძლევდა, გაიმარჯვებდა, დაჩაგრულს იხსნიდა, მტარვალს დასჯიდა, სიხარულით აღავსებდა მზეთუნახავსა. მზეთუნახავსაო, იტყოდა კურდღელა და თვლებში ნათელი ჩაუდგებოდა, მერე ისევ გზაჯვარედინთან მიაგდებდა თავის გმირსა, — მარჯვნივ წახვალ... მოიცა, მოიცა! კოდის ზღაპრებშიც იხსენიებოდა გზაჯვარედინი, იქაც ლოდი ეგდო, ოღონდ ლოდზე ცოტა სხვანაირი წარწერა ედო: წახვალ ინანებ, არ წახვალ ინანებო, — ცოტა სხვანაირიცა და ძალიან სხვანაირიცა, აქ ბევრად მეტი იყო საგონებელი. გმირი იმისი გმირი გახლდათ, ადვილად აირჩევდა მძიმე გზასა, აქ რა აერჩია, რა ელონა, რა მოეფიქრნა: წახვალ ინანებ, არ წახვალ ინანებო, რომელი სინანული ემჯობინებინა, წასვლისა თუ წაუსვლელობისა? რომელი უფრო გმირობა იყო, უნდა ამოეცნო, განეჰკრიტა ან მისცემოდა ბედისწერასა, ბრმად მისცემოდა. იქაც ბედისწერისაკენ მიიწევდა გმირი, მაგრამ ერთი მხარე მაინც იყო გარკვეული, მარჯვნივ წახვალ იხარებო, მარცხნივ წახვალ ინანებო. გარკვეული იყო, მაგრამ მაცდუნებელი, კარგი იყო, ისიც კარგი იყო, ესეცა კარგი იყო და შეაჯგუფა, შეაერთა, შეანიერთა მჯობნის მჯობნები. სვეტი აღუმართა თინათინსა, — განათდა სვეტი მარ-

ცხნივ წითელი რამ სინათლითა და იხილა წარწერა, დიდების, ძლიერების, ბრწყინვალეების მაუწყებელი, ხოლო მარცხნივ მკრთალი რამ ნათელი შეეფინა სვეტსა, ძლივს ამოიჩრა მკრქალი სიტყვები: „სიყვარული მარტო ოდენ, მხოლოდ სიყვარული!“ ხოლო ზევით, სვეტის თავზე შუქი რამ გადაიფერდა, არცა სისხლისფერი, არცა მკრქალი, სხვა რამ ეწერა, — წახვალ ინანებ, ან წახვალ ინანებ, — სულერთია, რომელს აირჩევ, გზასა ბრწყინვალესა თუ გზასა ეკლიანსა, თან გამოგყვება სინანული, მარტო ოდენ სინანულიო. მძიმე იყო არჩევანი, ძალიან მძიმე, სულისკვეთება უმწვავესი შემონათობდა, მაინც წინასწარვე ეკლიანმა გზამ უფრო დააფრთხო, იქ უკვე მოჩანდა სინანული, მოჩანდა დაკაწრული სული, დაკაწრული, სისხლდადენილი, ამოსაცნობი იყო სინანული დიდების გზისა და, როგორც გმირი, ამ გზას დაადგა, ფათერაკების გზასა. რაღაც ხმა მკვეთრი იქვე მოესმა: „იხილე გზა ცხოვრებისა შენისა; იარე!“ და იხილა მეფე-ვაჟაკი, მშვენიერი, „განა, ახი ვული არ უცემდა: ცივი იყო თინათინისათვის მისი გული; უძრავი, გაყინული.“ იქვე იმ სვეტთან დალოდებოდა სიცივესა და მკვეთრი ხმაცა, დალოდებოდა და აედევნა, აედევნა და მიაცილა აღსასრულამდე.

იქვე გაცივდა, აირჩია თუ არა გზა დიდებისა, ბრწყინვალეებისა, შარავანდელისა, გაცივდა, გაიყინა, რადგან სხვისთვის იყო სავსე სავსებითა. ის სხვა არ მოჩანდა ქართლის ცხოვრებაში, ისტორიკოსსა თუ მემკვიდრეს დავიწყებოდა ან არცა სცოდნოდა, ღრმად ჩაფლულიყო თინათინის გულში, გამჭდარიყო თინათინის არსებაში და ვერავინ ამოართმევდა. ის ამოძრავებდა, ამოქმედებდა, ამწუხრებდა თუ ახარებდა, იმისით ენთო, იმისგანვე გაყინულიყო. უტყუარი სიციხადით განიცდიდა თავის წელზედ იმის მკლავსა, „ბევრჯერ ტანგაცრეცილს დაკვირვებით გაუსინჯავს თავისი თავი, რომ დარწმუნებულყო, იმ უტეხი სალტის ნაკვალე მართლა ხომ არ ეტყობოდა ზედ.“ ბევრჯერ მეტად გაუცხოველდებოდა ეს გრძნობა. შეუთავებლად მოესურვებოდა ჭაბუკის ნახვა, მის ახლოს ყოფნაო... უებრო ვინმე უნდა ყოფილიყო ის ჭაბუკი, თვალტანად მშვენიერი, სამაგალითო სიკეთითა, საარაკო გაბედულებითა. ვილაცას უნდა მიმგვანებოდა, ვილაცას უნდა შთაეგონებინა იმისი სახე. თინათინისა და ლევანის დასახატავად შუამთის ტაძრის მხატვრობა მიეშველებოდა, ქართლის ცხოვრება შეეწოდა, ქრონიკები უშეღავათებდა, ხოლო იმ უცნობის შესაფარდი სად მოეძებნა, ვისგან გადმოეღო?

იპევ ჩაპკირკიტებდა ქართლის ცხოვრებასა, ქრონიკებსა, სიგელ-გუჯრებსა, ჩხრეკდა ფრესკებსა, ბერებს აქეზებდა, სხვა ფრესკებიც გადაწმინდეთო, აქეზებდა და შველოდა, ქლიავს უწურავდა, უწურავდა და აპქონდა ხარაჩოებზე, ჩასჩერებოდა გადაწმენდილ მკლავსა, შუბლსა, თვალებსა, უფრო წმიდა გიორგის დასტრიალებდა, იმას უფრო მოზიდულსა ჰხატავდნენ, მოძრავსა, დაძაბულსა ჰხატავდნენ, დაძაბულს მთელი სხეულითა. მაგრამ ეს მხოლოდ აღნაგობას წარმოუდგენდა, ბედი როგორღა განეკვერიტა? ბედი უარყოფილი, ეუბრო კაბუქისა? ჰა როგორღაო?... და ხმა მოესმა სეგ-დიანი, გულშიჩამწვდომი, გამორჩეული ყველა ხმათაგანა, ის ხმა მოესმა, ალავერდის ტაძარში რო გაიგონა, ჯერ ალავერდის ტაძარში, მერე შუამთის მონასტერში დედოფალ თინათინის შოსახსეხიებელ წირვისასა, ხმა შორეული, საუუენეთა სიღრმიდან წამოსული, შორეული და მახლობელი, შემპყრობელი, დამაფიქვრელი; ხმა მოესმა და ბრიალა თვალებმაც შემოანათა, იელვა მოზიდულმა მხრებმა, იელვა ხმაღმა და შეპლავლა დათვმა ერთის მოქნევით გადასხეპილმა. „ხომარევეან!“ — უყიოდა ვიღაცა და ტყე ბანს აძლევდა; „ხოშრევეან!“ — უყიოდა ვიღაცა და ეს აქედან მისდევდა კვალსა, მარტო წამოსულს დადირმა არ აენოსო. დათვი ეგდო გადასხეპილი, იმას ხმალი მხარზე გაედო და მოდიოდა დაღონებული, თითქოს არაფერი მომხდარიყოსო, არც არაფერი გაახარებს ერთხელ უკვე გულდაკოდილსა, ღრმად დაკოდილსაო. ეს უკვე ბედი იყო უარყოფილი ვაჟკაცისა, ბედი და სახე დამწუხრებული, ადრე მზესავით რო უცინოდა.

მეტი სიმძაფრისათვის ლევანსაც ჰო აუჩინა პირველი ტრფიალი, მაგრამ ის როდიღა უძებნია ასე თავგამოდებითა, ისტორიკოსებმა ლევანს მეორე ცოლად შამხალის ასული რო დაუსვეს, იგივე აუჩინა პირველ გატაცებადა. თინათინის საპირისპიროდა თეთრი ასულის საპირისპიროდა, იმას შავგვრემანობა მიაჩნო, ღრმა განცდათა სანაცვლოდ ბუნებრივი უშუალოდ დააჩილდოვა, მხოლოდ ეს არის, სახელის გამოძებნა გაუჭირდა; სახელი ქართლის ცხოვრების ავტორებსაც არ მოუხსენიებიათ, შამხალის ასულიო, თქვეს და დასკვრდნენ, რომანი ველარ გადარჩებოდა ასე იოლადა, სახეც უნდოდა, ხასიათიცა, სახელიცა, პირველყოვლისა სახელიცა, ჭრსონაჟი სახელით შემოდის რომანში, სახელთან ერთად შემოდის ან ჯერ სახელი გამოჩნდება ხოლმე; ჰო, უსახელოდ არ იქნებოდა და ბევრი ეძება თუ ცოტა ეძება, ჯერ ღუხტი-ხანუმი შეურჩია

სახელადა, არ მოეწონა, მერე ზელი-ხანუმი დაარქვა, არც ეს დაუჯდა ჭკუაში, სახეც ფერმკრთალი გამოსდიოდა, ვიდრე მიაგნებდა ლეილ-ყაზისა,* მიაგნო და ხელიც გაეხსნა თვალიც დაეწმინდა,— მართლაც შესაფერისი სახელი გამოდგა, დუხტი რო შერჩენოდა. ან თუნდა ზელი, შესაფერისი არ იქნებოდა ან არ გამოვიდოდა ასეთი ხასიათი, ესოდენ ძლიერი, ესოდენ მტკიცე, თუ პირველი ცოლობა არ მაღირსა ბედმა, მეორე ცოლად მაინც დაუუჯდებო. არავის უჯერიდა, არც უნდოდა გაეგო, გონებაში არ უხდოდა მიეჭვა, სარწმუნოება ამის ნებას არ მისცემს ლევანსაო, — არ უჯერიდა. მეორე ცოლად დაუუჯდებო. ეს მართლაც ბუნების ფეტქვა იყო, დაუპოვრჩილებელი, აუბორკავი, ესეც ვნება გახლდათ, განხლება იყო, ოღონდ თავისებური, განსხვავებული თინათინის ვნებისაგანა. იმიტომ, რო სჯეროდა და აღესრულა, თინათინისა აღარ აღესრულებოდა, მორჩა, გათავდა, და გაწამდა ქალი, გაცივდა და გაწამდა.

მაგრამ ნეტარების წუთებიცა ჰქონდა თინათინისა, დიდებით ნეტარებისა. ყველაზე მეტად გომბორის წვერზე განიცადა ნეტარება დიდებისა. ეს მაშინ, კახეთს რო მიჰყავდათ დედოფლადა. მეფე ივრის კალთებზე ჩაეგება და ჯერ იქაც დატკბა გურიელის ასული, დატკბა ბუნების მშვენიებითა, მეფისა და ქვეშევრდომთა შეგებებითა. მერე ერთად აიარეს მთა გომბორისა, შესდგნენ გომბორის წვერზე და აქედან იხილა კიდევ უფრო დიდებული სანახაობა, მშვენიერი ტატნობი კავკასიონის მწვერვალებიდან თრიალეთის კალთებამდისა, იხილა და თვალმა კიდევ შორს გაიწია, ოცნებამ ფრთა გაშალა, ფრთა გაშალა და ცხადივით იქცა, — გამოეცხადა ბაგრატიონთა სამეფო კვლავ შეერთებული, გაძლიერებული, ბაგრატიონთა სამეფო ტახტზე დიდი ლევანი, მორკმით მჯდომარე, განგებიანი, თავშემკული მზის სხივთაგან დწნული გვირგვინითა და იმის გვერდით, იმ ოქროს ტახტზე, თინათინი, დარი იმა თინათინისა, დარი და ყადრი დიდი თამარისა, ღვთიემირონცხებული, ღვთიე-გვირგვინოსანი, სიხარულისა და ბედნიერების მიმნიქებელი ერისათვისა, საარაკოდ ქცეული, განდიდებული მისხითმისხამდე. რეალის სალტე როდილა იგრძნობოდა ამ სიდიადის შარავანდედში, თუ მაინც მოჩანდა, მოჩანდა საცოდავად, შესაბრალისადა ან სულაც მიმქრალიყო, მიკარგულიყო გურიელის სასახლეში აღმტაცებელი ვაჟკაცის სახე, განქარებულყო, რადგან ან თვით გურიელი რაღა იყო ზღვიდან ზღვამდის გადაჭიმული დიდი სახელმწიფოს მფლობე-

ლისთვისა ან იმის კარზე აღმტაცებელი რაღა იქნებოდა, რაღა იქნებოდაო, როცა ღვთაებრივ რამე კმაყოფილებასა კგრძნობდა სატანისებრი მისი პატივმოყვარეობაო.

გომბორის წვერზე განიცადა ეს ნეტარება, გომბორის წვერზე, საიდანაც გადაეშალა მშვენიერი სანახაობა და დიდების ოცნებაც თან გაედევნა, გომბორის წვერზე, სადაც იმ მკვეთრმა ხმამ აიყვანა, იმა მკვეთრმა, გზაჯვარედინის სვეტთან რო მოესმა, იარე, გასწიო. ის მკვეთრი ხმა იქაც თან ახლდა, გომბორის წვერზე გვერდით უდგა ან სულში უჭდა, დაუფლებოდა, დაჰპატრონებოდა, სადღაც მიკუნჭულ ნოშრევანსაც მოაჩვენებდა, შეჰხედე ერთი, კარგად შეჰხედე, ვისზე უნდა გაგეცვალა ეს დიდებაო. გომბორის წვერიდან მართლაც საცოდავი გახლდათ, საცოდავი, შესაბრალისი, ბეჩავი, საწყალობელი, თვალს მოარიდებდა დედოფალი და ტყებოდა, ნეტარებდა, ისა ნეტარებდა, მაცდური ნეტარებდა, შურით, ღვარძლით, მრისხანებით აღესილი მაცდური. ასე იყო გომბორის წვერზე, „დაკარგული სამოთხის“ სიცოცხლის ხის წვერზეც ასევე იყო. ხარობდა ედემში ის ხე სიცოცხლისა, ლაღად აშლილი, ატყორცნილი, ხე უმაღლესი, იქ დაფრინდა სატანა, ყვავის სახედ გადაიფოფრა, თვალი მოავლო დიდებულ წალკოტს, სიკეთით სავსეს, ბედნიერ გარემოს, მარადიული სიტკბოებისა და ნეტარების ადგილს, წააწყდა პირველ ადამიანებს, ღვთის ერთგულ შვილებს, უსაყვარლეს არსებებს ღვთისა და გაიხარა, ახლოს იყო შურისძიება. შურისძიების სიხარული აენთო სიცოცხლის ხეზე. ასევე ხარობდა დიდებისადმი მისწრაფება გომბორის წვერზე, ჩაღუთიყო სიყვარული, გასაქრობს მისულიყო ღვთაებრივი სიკეთე, ღვთაებრივი მაღლი, ტანი აღარა გრძნობდა საღტეს რვალისა, ტანგაცრცეინლი რო დაიხედავდა ხოლმე, მართლა ჰო არ შემომკვდობიო, გადასუდრულიყო იგი სახე, სხვა ამოსულიყო, ამოზიდულიყო, გვერდს ამოსდგომოდა მეფე დიდებულის, შარავანდედმოფენილი და აეჩქარა, მიაშურა, ამოეფარა კალთას იმა შარავანდედისა, მიეტკბო სხვა ვაჟკაცსა, მეფეს, მეუღლეს მიეხმატებოდა აღელვებული, ოცნებებით დამძიმებული. მიეტკბო, მაგრამ ვერც მიეტკბო, ეს არ იყო კავშირი გრძნობისა, არ იყო ღვთაებრივი კავშირი დიადი, მარადიული, იყო კავშირი უგულო, „მხოლოდ სიძვა ხორციელი, ხრწნადი, წარმაგალი“. და ზეცით წარმოგზავნილი ანგელოზი გულნატკენი გავიდა იმათი სავანიდანა. ჰო, თან ახლდა ზეცით წარმოგ-

ზავნილი ანგელოზი, მარტო როდი იყო, მაგრამ, მაინც იძალა, იმარჯვა. მაცდურმა გააბრუა დიდების შვანდელითა და გამოსტყუა უარყოფა სიყვარულისა.

იცოდა სატანის ძლიერება „დაკარგული სამოთხის“ ღმერთმა და მარტო როდი დასტოვა ადამიანი, ადამს რაფაელი წარუგზავნა გამამხნეებლად, მოძღვრად, შთამაგონებლად; ამასგარდა გაბრიელის მხედრობა დასტრიალებს ედემსა, დარაჯობს ადამსა და ევას; სძინავთ თუ ჰღვიძავთ გარს ევლებიან, უჩინრადა ჰფარავენ, იცავენ, უფროხილდებიან. სატანა მაინც დაუძვრებათ, მაინც გაარღვევს, მაინცა სძლევს მხედრობასაცა, შთამაგონებელსაცა, უფრო ხერხიანია, უფრო ბრძენი, უფრო მცნობელი ადამიანის სისუსტისა. ყოველივეს საწყაოც ეს არის, ცდუნების საწყაოც ეს არისო და სატანა სისუსტეს მიუდგა. ჰო, გაარღვია ძლიერი რკალი, ძლიერი დაცვა, გაარღვია და გაიმარჯვა. თინათინს მხოლოდ ერთი ანგელოზი ახლდა, ერთი ანგელოზი, ღვთაებრივი ნექტარით ხელში, გარს ევლებოდა, იფერებოდა, აანთებდა, ამწყურვალებდა, მერე ბაგესთანაც მიუტანა იგი ნექტარი, მაგრამ ნექტარს ასცდა ბაგე მთრთოლვარი, ბაგე მწყურვალი, ფრთა აუკრა სატანამა, თვალი აუბა, დიდებისადმი მისწრაფების ნდომა გაუგო და გაუღვია, მოურთო, მოუვარდა დიდების გზები. ანგელოზს რაღა დარჩენოდა განშორების მეტი, და განშორდა გულნატკენი. გავიდა მეფე-დედოფლის სავანიდანაო. ჰო, განშორდა თინათინს მფარველი ანგელოზი და მაშინვე იგრძნო პირველი შიში, პირველი სირცხვილი, ერთად აღეძრა შიშიცა, სირცხვილიცა: „გაისწორა გარდახდილი საბანი ხელი მიიფარა თვალებზე და სირცხვილით შეწითლებულმა ბალიშქვეშ მიმალა თავი: ევა იყო შემცოდე ლეღვის ფოთოლით იფარავდა სიშიშვლეს, ვარდის ბუჩქებში ემალებოდა ყოველგან მყოფ მეუფეს, რომელი არს თვით სიყვარული. სცოდა თინათინმა; მიუძღვნა ლევანს ნაყოფი განგებისაგან სხვისთვის დანიშნული, დაარღვია მცნება, ამჯობინა სიყვარულს გარდუვალს დიდება წამიერი, შესწირა მსხვერპლი უსახლვრო ამპარტავნებას, უარჰყო ზეცა, როგორც სატანამ პირველყოფილმა. იმისთვის ჩამოეცალა მას ნათელი უმანკოებისა, შიშველ იქნა სირცხვილუელი.“

მაგრამ ბევრად ძლიერი იყო ჩვენება გომბორის წვერისა, ბევრად ძლიერი და მომხიბლავი, ისიც ნათელი გამხდარიყო, თავისთავად არ აცხადდებოდა ღიადი ჩვენება და მალე სძლია შიში თუ სირ-

ცხელი, — პო განშორდა ისედაც უჩინარი მფარველი ანგელოზი, სირცხვილი დიდხანს როგორღა გასტანდა, — სატანის ხელთ დარჩა, სატანური ვნება მიაქანებდა გომბორის წვერის აღთქმათაჲკენა, სატანური ვნება მიაქანებდა და სატანური სიცივე გასჯდომოდა ტანში, სატანურად გაცივებულიყო. ამიტომაც გაუბრუნდა ქმრის ალერსსა, ცბიერობდა, გარეწრობდა, ჯერ მოიპოვე, ღირს იქმენ ჩემი ალერსისაო, ჩემი სითბოსიო, მოიპოვე და გაღირსებ ქეშმარიტ სითბოს ქალისაო. აღაგზნებდა და აქებებდა, — შენა ხარ მხოლოდ ღირსი ბაგრატოვანთა გვირგვინისაო, გააუქმე, შემოიერთე სახახოები, ყმად აქციე შამხალი, თბილისი წაართვი ლუარსაბსა, გასჭიმე სამეფო ზღვიდან ზღვამდეო, რაღას უცდიო, განგებას შენ აურჩევიხარ, გასძარი ხელი, შემოიმტკიცეო; პო, გასძარი ხელიო, გაშალე ხელიო, ქვეყანას მოჰხვიეო, თვითონ გაუბრუნდა იმავე ხელსა, მბურვალედ ძიტანებულს ყინულად ულიბდებოდა, — რაღას უცდი, რომელ მოხერხებულ დროს ელოდები, ღმობიეროო, — ჩასძახოდა დამცინავადა, ჩასსისინებდა და თითქმის ქალის ხმა როდი იყო, არა, სხვა ხმა იყო, რაღაცა სხვა, ალბათ ისა, პირველად გზაჯვარედინის სვეტთან რო გაისმა? — სწორედ ისა! თვითონაც ეუცნაურებოდა ამოძახილი, ეუცნაურებოდა ლევანსაცა, ხმაც ეუცნაურებოდა, ქალიცა, გამოიცვალა — „გახდა, სახე გაუშრა, აგერ ცხვირი კესივით მოუჩანდა; თმაც შეუთხელდა, წყალმა უხამა; მისი ტანი ისეც ვერ იყო ძლიერ ვნებათა აღმგზნები და ეხლა უფრო ცივად მოსჩანდა,“ — იმ ხმას რო დაჰყვა, ხმით ედარა და თვით ემსგავსა; ემსგავსა ისე, რო შეეძლო სახე ეცვალა, ფრინველად ქცეულიყო, ცხოველად გარდაქმნილიყო, როგორც უჯობდა, სადაც რა დასჭირდებოდა, ბრუნავდა და იცვლებოდა: „ისე წარმოუდგა ვაჟკაცს ქალის მოქნილი სხეული, როგორც ტანი ვეფხვისა კისკასი, მსწრაფლმოდრავი, გარნა მკაცრი, სისხლისმსმელი. ფოცხვერი ეჭირა ლევანს ხელში თინათინის სახით, მას კი ქალი უნდოდა მოსიყვარულე, ღბილი, სათნოებიანი, ნაზ ტრფობათა მახორციელებელი“.

არ იცოდა ქალმა, ვის ხმას ასდევდა. ვნებას აპყოლოდა, გომბორის წვერის მოჩვენებით გათანგულიყო; პო, არ იცოდა და ხელაპყრობილი ღმერთსაც ევედრებოდა, ამისრულე საწადელიო; ლოცულობდა, ევედრებოდა, მაგრამ „მიწის სუნი სდევდა მას მძიმე. ამისთვის იყო, რო მფარველი ანგელოზი დაღონებული დაპყურებდა ლოცვად მდგარ დედოფალს და სიბრალულის ცრემლებით ევსებო-

და ღმობიერი თვალები.“ ჰო, არ გაეგებოდა დედოფალსა და სატანის ზრახვებს ღმერთს რო ავედრებდა, მით უფრო დიდი იყო ცოდვა, მით უფრო დიდი იყო დანაშაული, მფარველ ანგელოზს ამიტომაც აღვსებოდა ცრემლით თვალები, — დამარცხებულიყო და მეტი რაღა დარჩენოდა მარცხიანსა. „დაკარგული სამოთხის“ პირველი ადამიანები მიხვდნენ, რო შესცოდეს, ივრძნეს სიშიშველე, აღარ იცოდნენ, სად დამალულიყვნენ და თუ შეჰხედავდნენ, მხოლოდ მიტევებას შეჰხედავდნენ ღმერთსა. თინათინმაც ივრძნო სიშიშველე, ოღონდ იმისთვის წამიერი იყო ეს განცდა, მალე გაუარა, წაუვიდა, გაუქრა, დაჰკარგა გრძნობა შეცოდებისა და კვლავ ცოდვის ჩადენა სურდა, სწყუროდა, თვით ღმერთს იხმობდა მოზიარედა. ნუ დამიძვირებ წყალობას შენსას, ჩამადენინე, ჩამადენინეო. მძიმე ყოფა იყო, მძიმე ფიქრთა თუ განცდათა ამშლელი, მფარველმა ანგელოზმაც აღარ იცოდა, რა წყალს მისცემოდა. „დაკარგული სამოთხის“ ანგელოზებმა გაიგეს თუ არა სატანამ თავისი გაიტანაო, დასტოვეს სამოთხის კარიბჭეები, ღმერთს ეახლნენ დანაშაულის გრძნობით აღვსილნი, სასჯელს შერიგებულნი. ღმერთმა არ დასაჯა. ეგრე უხდა მომხდარიყო. თინათინის მფარველი ანგელოზიც მიმხვდარა, ეგრე უნდა მომხდარიყო, მიმხვდარა და ცრემლი სდის ღვარადა. „დაკარგული სამოთხის“ ანგელოზებმა ცრემლი არ იციან. ადამ და ევამ შეიგნეს დანაშაული და მიიღეს მსჯავრი, თინათინს არ ესმის დანაშაული, კვლავ დანაშაულის გზაზე შემდგარა, კვლავ მკვეთრ ხმას მისდევს და თვით ღმერთსა სთხოვს, დამეხმარეო. მხოლოდ ღვთიშობელი თუ მოუვლენდა წამიერ სიმშვიდესა, ისიც სიბრაღულითა, ანგელოზისებრი სიბრაღულითა, ხოლო თინათინი მეტს მოითხოვდა, მოითხოვდა დაუთმობელი, „ძალას იკრებდა თანდათან, მრისხანე ხდებოდა, სასტიკდებოდა; იგი სრულებითაც აღარ მოჩანდა სუსტი, არც შესაცოდ-შესაბრალისი.“

და იქცეოდა ბევრად უღმობლადა, საშინლადა, აუტანლადა, რაც უფრო ნათელი ხდებოდა, რო აღარ აღესრულებოდა გომბორის წვერის ჩვენებანი, ხოლო ბოლოს იმედები რო გარდაიწყვიტა. ჰო, მხოლოდ ბოლოსა, იმედები რო გარდაიწყვიტა-მეთქი, ცხადიქმნა, თურმე არცთუ ისე ბრმად მისდევდა იმ მკვეთრ ხმასა, არცთუ ისე გულუბრყვილო არსება ყოფილა. არცთუ ისე საცოდავი და შესაბრალისი, მფარველ ანგელოზს რო ეგონა. ღვთიშობელს რო ეგონა; ადამ და ევასავით მიაშიტი მსხვერპლი როდი ყოფილა, ღმერთს

რო ევედრებოდა ან თავს აცოდებდა მფარველ ანგელოზსა, თურმე ცბიერობდა, თვალთმაქცობდა, ინიღებოდა; ჰო, ბოლოსა გახდა ეს გასაგები, ბოლოს სულ ბოლოსა, როცა განქარდა გამოცხადებანი გომბორის წვერისა. მაშინ ნილაბი ჩამოიგლიჯა დედოფალმა, პირველყოფილ სიწრფეობას. დაუბრუნდა და იხმო სატახა, აშკარად იხმო.

„— აახ! რად მაცთუნე, სატანაე ბილწო? დამისახე დიდება ბრწყინვალე, გაჰშალე ჩემს წინ ქვეყანა ჩემი ზღვიდან ზღვამდის, აღამაღლე ტახტი ჩემი უმაღლეს მწვერვალთა მათ თოვლიანთა, გაჰტინე ჩემს წინ საუნჯე ხმელთა. თუ ზღვათა, დამადგი თავსა ზედა გვირგვინი ქვისა მისგან პატიოსნისა, სანატრელ მკმენ დედათა შორის; ხოლო ნაცვლად მთხოვე მარგალიტი სიყვარულისა ქმნილი ჩემს გულში ნაუქრთაგან ჩემთა გრძნობათა. ხომ მოგიც იგი მარგალიტი ობოლი და რადლა მეცრუვე? რა უყავ იგი ალთქმანი? რად გატეხე პირი, მარად თაღლითო?

„და წარსდგა დედოფლის წინ სატანაილ პირმქისი, განძვინებული, ცეცხლთა მფრქვეველი.

„— ნუ მგმობ, მომაკედავო! ამაოდ მრისხანებ! ფიცი ჩემი იყო მტკიცე და აღვისრულეცა დანაქადი: დედოფალი ხარ დიდებული, თავს გიმკობს შარავანდედი ბრწყინვალის გვირგვინისა, გმორჩილებს ზეამაღლებულს მრავალი ათასი. შეს ფერხთ ქვეშ განრთმულა კუთხე სამოთხისა, შენ წინ გაშლილია საუნჯე ყოველგვარი; თავს გადგა მეუღლე — მეფე, ვაჟკაცი ქველი, შემმართებელი; ხელთ გიბყრია ძე ორი ოქროსქოჩრიანი; შენ შემოგნატრიან ყოველნი დედანი, ვითარცა დედოფალს და დედას ბედნიერს. რა წარგილე ნაცვლად ამისა? მხოლოდ ქრთილი სიყვარულისა! არ გქონდა სიყვარული სრული, ჩემგანაც კი უძლეველ-შეუხებელი. გარნა უძლებია გული დედაკაცისა: იგი ისწრაფის იქმნას, ვითარცა ერთი ღმერთთაგანი! რა ვუყავ იგი ქრთილი სიყვარულისა? დავფალ უფსკრულში, რო არ აღორძინდეს იგი ქვეყანაზედ: სიყვარული იგივ ღმერთია ხორცშესხმული, რომელს ვეწინააღმდეგე დასაბამიდგან სოფლისა.“

ასე აიშალნენ შეთანხმებულნი. ერთმანეთს ეკვეთნენ, ბრალი დასდეს ერთიმეორესა ანუ უკეთ, დედოფალმა დასდო ბრალი, აღმითქვი და არ ამისრულეო; აღმითქვი და აგისრულეო, გაჭიუტდა სატანაი. ბოლოს ასევე დავობდნენ ფაუსტი და მეფე.

ტოფელე, იმათი თანხმობაც ასევე გადაიქნა ღაფა-კაფათში. არც ფაუსტი დასჯერდა მოპოვებულსა, მეტი მოითხოვა და იყო იმედი ამ მოთხოვნაში, იმედებით გამოეთხოვა ამა სოფელსა, იმედით მოკვდა. თინათინი აღარაფერს ითხოვდა, აღარ იყო იმედი, გარდასწყდა, მორჩა და გაეყარა თავის სატანას, გაეყარა ვნებას დიდებისა, პირველ ვნების დასათრგუნად რო იხმო, არ ივარგა ამ საშვალეობამ, არ აღესრულა და თუნდაც აღსრულებულიყო, ვინ იცის, ივარგებდა თუ არა? ფაუსტმა ყველაფერი მიიღო, ყველაფერი მოიპოვა, რაც ისურვა მიიღო, და ბოლოს, ის ველარ აეტანა, იმის მახლობლად ორი უშფოთველი მოხუცი რო ცხოვრობდა, უშფოთველი, უვნებელი, უწყინარი. იმათი ქოხი მოჩანდა სასახლიდანა, ვერ მოეთმინა, დაჰკარგა ძილი და მოსვენება. რამდენი ასეთი ქოხი აუჩნდებოდა თინათინსა? — ვინ იცის, ვინ უწყისი და თვალი მოსწყვიტა დიდების შარავანდედსა, იხმო სატანა და გაეყარა. ამიერიდან მონასტერზე გადიოდა იმისი გზა, მონასტერი თულა ჩაუქრობდა იმ გაუნელებელ ცეცხლსა. პო, განშორდა, გაეყარა, ოღონდ სატანა აღარ ჩამოსცილდა, გაემარჯვნა და სულსა სდარაჯობდა, იმის სულსა. ცხრაკარის ეკლესიაში განდგომილი ბერი ისევ მტრად მიაჩნდა, გარს უვლიდა, ჯადოს უზღართავდა, თავგზას უზნევდა იმა უბედურსა. ლოცვადღა იდგა უებრო რაინდი, ლოცვად იდგა მუხლგადაცვეთილი, უნდოდა ჩასწვდენოდა საიდუმლოს მეფეთა. — ჰა, ჰა, ჰა... გაისმოდა ხარხარი, — ვინა ხარ მღილი საბრალო, რომ განიკითხავ საქმეთა მეფეთასა, სცდილობ განსჭვრიტო ვანგება ღვთისა?! ჰა, ჰა, ჰა... — გაისმოდა ხარხარი და ხარხარითვე ხმას აძლევდა სასახლე ცარიელი, ტაძარი მიტოვებული, ტყეი გარემოჯრილი, ხოლო უძირო ხევ-ღრანტებში განიმეორებდნენ იგივე ხარხარსა მავნე სულნი და შეარყევდნენ ასკეც კასკასით მყუდროებას ბინდით მოცულის არისა. — ასე უვლიდა, თავს დასტრიალებდა აქაც, იქაცა, ეს ძლიერი და მარად დაუდგარი სული.

მით უფრო შფოთავდა, მით უფრო დაუდგრომლობდა, რადგან თითქოს დარჩენოდა დედოფალი, თითქოს არც დარჩენოდა... ცხოვრებაზე ხელი რო აიღო და მონაზვნად აღიკვეცა, ხორცის გვემით, გვემით ვნებისა განიწმინდებოდა, ამალღებოდა, ღირსიქნებოდა მამალმერთისა. ზენაარსი აღარ მიატოვებდა განწმენდილ სულსა, სატანას აღარ დაანებებდა, არც დაანება, დედოფალი რო აღესრუ-

ლა — „გაშუქდა სავანე. გამოჩნდნენ დედოფლის თავით ნათელ-
მოსილი ქმნილება ჰაეროვანი და ფრთაშავი მავნე თვალღვანებუ-
ლი. ანგელოსმა ფრთა შეახო დედოფალს და მკრთალი რამ ნათელი
აციოგდა მის შუბლზედ, ღიმი სიამისა შეეყინა ბაგეზედ. ეშმამ
შეიბერტყა მხრები და წარსდგა წინ, — ჰმსახურებდა სული ესე ღი-
დებას ქვეყნისასა და მემსგავსა მე! — იტანჯა ფრთად, განიცადა ძა-
ლი სიყვარულისა და აღსდგა მასში ხატება ღვთისა! — მიუგო ან-
გელოსმა და ანიშნა განშორებოდა.“ ასე აღესრულა ბედი მრავალ-
ტანჯული დედოფალისა, აღესრულა სავსებით ლოგიკურადა,
ბუნებრივად ნაწარმოებისათვისა, — განიწმინდა და აღსდგა მასში
ხატება ღვთისა, ჰო, ბუნებრივად დამთავრდა, ბიბლიურ საწყისსაც
შეთანხმა.

სატანამ რო აცდინა პირველი ადამიანები, ღმერთმა დასაჯა
ისინი, მაგრამ მაინც არ გადაუდგა, მაინც იმისი შვილები იყვნენ,
მაინც მიეპატრონა, სატანას მაინც არ დაუთმო, არ დაანება, სამო-
თხე თუ ვერ შეიფერეს, ნუ შეიფერეს, ეპა, სამოთხის იქით ვრცე-
ლი მიდამო, აჰა, ინებე და ოფლითა შენითა მოიპოვე პური შე-
ნით. „დაკარგულმა სამოთხემა“ ეგვევ გაიმეორა, — განდღინა,
მაინც მიეპატრონა, სატანას არ დაუთმო, არ გაახარა. ფაუსტის ბე-
დიც ასევე დამთავრდა. მეფისტოფელემ წარმოადგინა ხელშეკ-
რულება, აღუესრულე ყველაფერი, მემსგავსა მე და სული მისი
მე მეკუთვნისო. ანგელოზებმა არ დაუთმეს, ზეცად აღამალეს სუ-
ლი ფაუსტისა, რადგან ღიმი და საყოველთაო მიზნები ამოძრა-
ვებდა, ყოველთა სიკეთის განცდით განშორებოდა მეფისტოფელე-
სა. ასეთივე სურათით მთავრდება „ფაუსტის“ პირველი ნაწილიცა,
იქ მარგარიტას სულისათვის გამართულა სასტიკი ბრძოლა. ვნე-
ბისთვის ყველაფერი შეუწირავს მარგარიტასა, მაინც განუკით-
ხია მამაზეციერსა. ღემონისა და ანგელოზის რკენაც ამითი მო-
თავდა, უყვარდა და შეივრდომა ღმერთმამო, იქაც სიყვარულია
საბუთი განკითხვისა. ბევრად ადრე „აფრიკამ“ გამოჰხატა იგივე
სურათი. სოფონიზბას ურჩევნია საწამლაღი დალიოს, ვიდრე
ხელთ ჩაუვარდეს სციპიონსა, ურჩევნია და დალევს; საწამლა-
ვი მასინესმა გაუგზავნა, მასინესის საწამლაღი არჩია სციპიონის
ტყვეობასა; არჩია და მკაცრმა მინოსმა სამუდამო სამყოფად შე-
ორე გარსი მიუჩინა, რადამანტმა დაამტკიცა ეს გადაწყვეტილება.
მაშინ ეაკი აღიმალლებს ხმასა, ამას უყვარდა და იტანჯაო, განა-

ცხადებს ეაკი და იხსიხი სულსა სიყვარულით ტანჯული ქალისა. აქაც სიყვარულია გამოცხადებული განკითხვის საფუძვლად, სიყვარული და სამშობლოსათვის თავდადება. თუმცა პეტრარკა უფრო რომის დიდების მომღერალი გახლდათ, დიდ დაპყრობათა მომღერალი და მეხოტბე იყო, მაგრამ მაინც მოხიბლა სახემ კართაგენის დედოფლისა.

დედოფალ თინათინის სახეც მხოლოდ სიყვარულისთვის ტანჯვის სახე როდია, არც იმისი სულის განკითხვაა მხოლოდ სიყვარულისა და ტანჯვის შედეგი. ეს მხოლოდ ერთი მხარეა რომანისა, მხატვრული მხარე, მხატვრული და რელიგიურ-ფილოსოფიური, მეორე მხარე სხვა გახლავთ, მეორე და ძირითადი, აზრიც აქ არის ნაწარმოებისა; ესაა აზრი ეროვნული ერთიანობის აღდგენისა, ეროვნული აღორძინებისა, სიმტკიცისა, თავისუფლებისა. ეს ამოქმედებდა, ეს ამოძრავებდა ყველასა, დიდსა თუ პატარასა, სწავლულთა თუ პოლიტიკურ მოღვაწეთა, ამოქმედებდა და სტანჯავდა საუკუნეების განმავლობაში; ეს არ იყო ერის ცხოვრების პატარა ნაწილი, ეს თვით ისტორია იყო ერისა, ამ აზრს შესწეროდა, შესისხლბორცებოდა, შენივთებოდა ფიქრი ყველასი, გრძნობა ყველასი, ქმედება ყველასი; ამ აზრს გადაექნა თინათინის ვნებაც, ეს იქცა ვნებად თინათინისა, ამისთვის იტანჯა, ამას შესწირა მთელი სიცოცხლე. რა ვუყოთ თუ პატივმოყვარეობა სჭარბობდა. მასში, რა ვუყოთ თუ ავადმყოფურად მოჰყიდებოდა განდიდების წყურვილი, რა ვუყოთ მერე, — დიდი სიკეთე სურდა, დიდი სიკეთისათვის აქეზებდა მეფესა, ყოველნაირად აქეზებდა და ალაგზნებდა, აცეცხლებდა, აბოროტებდა ყოველნაირად, რაც ქალს შეეძლო, არა ზოგავდა, ალაგზნებდა დიდი ისტორიული ღონისძიებისთვისა. ასეთ ღონისძიებას მართლაც სატანური ვნება უნდოდა და მიიღო ვნებაც სატანური, მხოლოდ ეს არის, მეფეს ველარ გადაუწერა, ვერ დაიწინა, ვერც თვითონ იღო თავს მკვეთრი ისტორიული შემობრუნება, არც შეეძლო, არც დრო იყო შესაფერისი, არც ისტორიული სინამდვილე იყაბულებდა და აქ გაიჩენა სული თინათინისა, აქ იშვა სატანჯველი მის, აქ დამარცხდა და აქვე განუდგა სატანისა. ამოიღა იყო ყველაფერი, მხოლოდ სულის გადარჩენა თულა მოხერხდებოდა და ალაპყრო ხელნი, ლოცვადღა დადგა დედოფალი. მალე სულიც განუტევა და დაეუფლა ნათელმოსილი ქმნილება ჰაეროვანი, ზეცად აღამაღლა ტანჯული სული, სამშობლოს ერთიანობისა და თავისუფლებისათვის ტანჯული...

ვნება მრისხანე

„მიმქრალი შარავანდედის“ დაწერის თარიღად 1913 წელი დაუდიათ, უფრო ზედატანებით 1913 წლის დეკემბერი. ასეც მიუღიათ, ბოლო გვერდის ჩათაყვის უამი ითვლება თარიღადა. მხოლოდ აქ, როგორღაც ისე გამოდის, თითქოს დეკემბრის თვე ჰყოფნოდეს პირველი გვერდიდან ბოლო გვერდამდისა; ასეც გამოდის და ეგება არც არავინ დაეჭვდეს, ისე სწრაფადა სწერდა, „თელავს რომ გადაურჩა“, იმის შემდეგა, თბილისის გადმოსვლის შემდეგა. თბილისის 1910 წელს გადმოვიდა, სასულიერო სემინარიაში გადმოიყვანეს სიტყვიერების მასწავლებლად. ბიოგრაფოსებმა სასწაულად დაიდეს ეს წელი და თბილისის სიკეთეს მიათვალეს. ასეც გამოდის, იქიდან წამოჩქედდა, გადმოდინდა უშრეტ ნაკადადა. თუნდაც მხოლოდ იმ წელს, 1913 წელს, „მიმქრალი შარავანდედის“ გარდა დაუწერია, „ყვავილებში“, „აჩრდილი სიკვდილისა“, ეს ორი მოზრდილი მოთხრობა დაუწერია („აჩრდილი სიკვდილისა“ რომანებსაც მიეთვლება) და რა გასაკვირია „მიმქრალი შარავანდედის“ წილად თვეებილა გადარჩენილიყოს; გასაკვირიც რო იყოს, ასეა და გაიკვირვე რამდენიც გინდოდეს. ბიოგრაფოსები ირწმუნებიან, იციან, სჯერათ და ცხადია ირწმუნებიან, მაგრამ ვგონებ არ აგვიხიბლებიან თუ შევახსენებთ, რო ასეთი ნაწარმოებისათვის არ იკმარებს ბოლო თვეები რომელიმე წლისა, არც რომელიმე ერთი წელიწადი, რაც უნდა გამოსავლიანი იყოს, — კარგახნის ფიქრს უნდა მოჰყვეს, დიდიხნის ფიქრსა, შინაგან კიდილს, სულიერ წვასა; ჰო, დიდიხნის ფიქრს უნდა მოჰყვეს და კიდევაც მოჰყვა დიდიხნის

ფიქრსა, თუმცა მანამდის ამ ფიქრის გვერდით სხვა საფიქრელიც
ჩაერეოდა, ერწოსა, კოდისა თუ თბილისის შთაბეჭდილებიანი ამო-
ვიდოდა, ამოციმციმდებოდა, ამოტივტივდებოდა, შედედდებოდა,
გამოიქნებოდა, გამოკოპიტდებოდა და იწერებოდა: „ისნის ცისკა-
რი“, „მრუდე მსხალი“, „ტკბილი ღუღუკი“, „მსახური ეკლესიისა“,
„თებერას დანიშნული“ და სხვა ბევრი რამ, ნაყური ტკბილმწარე
მოგონებათა, მღელვარე თუ მწვანე ვანცდათა ნაყური. ეს შვებაც
იყო იმ დიდი და შეუწყვეტელი ფიქრისა, ზოგჯერ მომთენთავი
ფიქრისა... უჯობდა, უცებ მაგიდას მისჯდომოდა და ეწერა „სო-
კო, სოკო“, „უძღები“, „ლერწამი რხეული“, „სოვდაგარი“, „ფარ-
ჩის ახალუბნი“, უჯობდა და ასეც იქცეოდა, ახალი მოთხრობა მო-
თენთილობას გადაუყრიდა, განუვრილებდა მხურვალე გულსა.

მერე ისევ გახურდებოდა გული, ტვინიც გახურდებოდა, თით-
ქოს იქ ერთი კოცონი ვნებისა და თავისუფლებისა, ორი ძალისა,
ერთი, ადამიანს რო ამოძრავებს, აბრუნებს, ამძლავრებს მეორე,
ერს რო ატოცხლებს, ასულდგმულებს ახარებს, ერთი თითქოს
ქიაკოკონაა დიდხუთშაბათისა და ისევე იწვევდა, აბა თუ იმარ-
ჯვებ, ისე თუ გადახტები, ალმა კალთები არ შემოგიწვასო. იწვევ-
და და ისიც მიიწვედა, დიდხუთშაბათის ქიაკოკონისა არ ეშინოდა,
გამოცდილიყო ერწოშიცა, კოდაშიცა, თბილისშიცა; ჰო, თბილის-
შიცა, იმხელა ქიაკოკონას დააგინგინებდნენ, ანჩისხატის ეკლესი-
ას ლანდი შემოეღეოდა ხოლმე. ეს მაინც სხვა ქიაკოკონა იყო,
ერთ მხატვრულ ქარგაში ორი ძალა უნდა მოექცია, შეეთავსებინა,
შეენივებინა. სხვაგან წაეკითხა, ერთიმეორეს უპირისპირდებოდა,
ებრძოდა, უარჰყოფდა, ასე არ უნდოდა, ერთად ერჩივნა, ერთად
უძღვევი რამ იქნებოდა. და დეკემბრის ყიამათში ჩამოძერწა ცივი
ქალის ტანი, ჩამოძერწა სული ცივი ქალისა, ორივე კოცონი შეუწ-
ნო დედოფალსა და კოცონებიდან ყინული ამოვიდა. გარეთა ჰყი-
ნავდა, შინ ყინულსა ძერწავდა, ძერწავდა მხურვალე ხელებითა,
წვეთი მაინც არ ჩამოსდიოდა, — ყინული იყო, ბროლი იყო თუ
მარმარილო, რაც იყო, იყო, მოსვენება გახლდათ დიდი ფიქრისა.

მაგრამ გადიარა პირველმა ტალღამ სიხარულისა და ნათელი
გახდა „მიმქრალ შარავანდელს“ ვერ ეტვირთნა მთელი ნაფიქრალი,
მხატვრულ ქარგას თავისი წილი შემოეკალთავებინა, შორიშორს
აღარ გადასწვდენოდა, არც მოუხერხდებოდა, არც ივარგებდა, წო-
ნასწორობა დაირღვეოდა, ხასიათები ჩაიშლებოდა, აზრიც. და-

იწეწებოდა, მხატვრულ ალლოს თავისი სცოდნია, თავისი სცოდნია კომპოზიციასა. ფიქრად აზრი უფრო ადვილად გამოკვეთილა, ნაწარმოებში ველარ გამოკვეთილა ისე ადვილად. თუმცა „მიმქრალ შარავანდედში“ ძნელად თუ ადვილად მაინც გადასულიყო აზრი, ოლონდ აზრი აზრად გამორკვეულიყო, ფიქრისავით გამორკვეულიყო, ველარ გაშლილიყო, ვერ გაზიდულიყო, ბრძოლის ცეცხლი ვერ შეეძინა. თინათინს ვნებიანადა სურდა საქართველოს შეკავშირება, ლევანსაც სურდა, ოლონდ შესაფერის დროს ელოდა. ეს იყო და ესა, ასე ჩამოიქნა თავიდანვე, ასევე დარჩა ბოლომდისა. რომანის ქარგა მეტს ველარ დაიტევდა, არც ქართლის ცხოვრება დაუძგებდა, არც შერჩეული დრო მისცემდა მეტის უფლებასა. სხვა მხრითა ჰქონდა მეტი გასაქანი. იმის ხელთ იყო ვნება ქალისა, აქ არც ქართლის ცხოვრება გადაელობებოდა, არც დრო შეზოგავდა, ოლონდ მხატვრული ქარგაც თავისებურად უტეხ იქნებოდა, მტკიცე, შეუვალი, იქნებოდა და კიდევაც იქმნა, — იტვირთა მხოლოდ ტანჯვა სიყვარულისა, იტანჯა ფრიად და ეკლესიას მინებდა. ვნებისათვის პატარა რამ იყო, ვნება ამ საწყაოში ვერ ჩაეტეოდა. ეს მხოლოდ ხასიათი იქნებოდა თინათინისა და ხასიათმაც თავისი წილი ჩამოსტეხა, თავისი ხვედრი ირგუნა და განშორდა ბოხოქარ ცხოვრებასა. სხვა ხასიათისათვის სხვა ხვედრს განამზადებდა იგივე ბოხოქარი სიცოცხლე, იგივე ვნება, ჰო იგივე ვნებაი, — ვნებას როგორღაც არ უხდებდა რაიმე სიტყვის დამატება, არაფერს ძალუძს, არც უფრო გაამკვეთროს, არც უფრო შეანელოს ძალა იმისი; ჰო, სხვა ხასიათისთვის სხვა ხვედრს განამზადებდა, სხვა დროის მოვლენებშიც სხვანაირად გამოიხატებოდა იგივე აზრი ქვეყნის შემომტკიცებისა, ერთიანობისა, თავისუფლებისა.

შედგა ამ გზაზე, გზაჯვარედინზე აქეთ ირჩია, ვითარცა გმირმა, რახან ირჩია, უნდა გააყოლოდა, გოლიათებს უნდა შეჰბმოდა. შესჰიდებოდა გოლიათურსა. ერთი თუ სძლია, ეს ჯერ გამარჯვებად არ ითქმოდა, სხვაც უნდა ეძლია, სხვა და მრავალი, ეძებნა და ეძლია, გმირები ჰო ეძებდნენ მეტოქეთა!..

თინათინის ამბავი ყველაზე ხელსაყრელი ეგონა, ეგონა და ხელსაყრელიც გამოდგა, უძლიერესი რამ დაწერა, შარავანდედით შარავანდედი შეჰქმნა ქართული პროზისა, მაგრამ ფიქრი მაინც არ მიუუჩნდა, მაინც აიზიდა, ფიქრი დარჩა ფიქრად, თითქოს არაფერი მოჰკლებოდესო.

ამასვე განიცდიდა, „სახიფათო სიყვარული“ რო დაამთავრა... მაშინ ისევ თელავში გახლდათ, ხუთი წლის წინანდელი ამბავი იყო. თინათინის სახეც თვალწინ უდგა, ძველი და ახალი შუად-თაც მოევლო რამდენჯერმე, 9 სექტემბრის წირვებსაც დასწრებო-და, — ერთხანს ერთგულად ასრულებდნენ შუამთის ბერები ამ დანაწესსა, — გრემის ნანგრევებიც მოენახულებინა, გომბორის წვერზეც შემდგარიყო, მზის ამოსვლასაც შეპყვებოდა, მზის ჩასვლასაც, წარმოედგინა დედოფალი გომბორის წვერზე, დედო-ფალი მშვენიერი და ბედნიერი კუთხისა, საიდანაც შეიძლებოდა გაშლილიყო მაღალი ოცნება, — თითქმის მისდგომოდა შარავან-დელსა, მაგრამ დააყოვნა, შეიცადა. მოერიდა, ჯერ სხვა დროს მიჰ-მართა, ისეთ დროს მიჰმართა ისტორიისა, როცა უფრო მეტი იყო, შედარებით მეტი, სწრაფვა, ძიება, ბრძოლა გაერთიანების-თვისა.

ამ თვალთ დაჰხედა XVII საუკუნესა, ჯერ XVII საუკუნეს დაადგა თვალი:

ქართველ სახელმწიფო მოღვაწეებს, ირანთან პირისპირ ბრძო-ლაში რო ველარაფერი გაეწყობთ, დასაყრდენი ძალა ჩრდილოეთში აეჩინათ და ცდილობდნენ როგორმე კავშირი გაებათ, განემტყი-ცებინათ, გამოეყენებინათ. ასეთი გამოსადეგი, დასაყრდენი ძა-ლისათვის ყოველთვის მიუმართავთ, არაბობისას ბიზანტიას მიჰ-კედლებოდნენ, ირან-თურქეთის წინააღმდეგობაშიც ხსნის სახსარს ეძებდნენ, სხვა რა გზა ჰქონდათ, მცირენი იყვნენ, პატარა ქვე-ყანა შემოფარგვლოდათ და დიდთა ბრძოლაში ეძიებდნენ ხსნის სახსარსა. არცთუ იოლი გამხდარიყო იგი სახსარი, სახიფათო უფ-რო იყო, ვიდრე სასიკეთო, მაგრამ სასიკეთო თუ საიმედო სხვა რა საშუალება გამოეძებნათ? რაც უნდა ყოფილიყო ერთპირნი მაინც თუ იქნებოდნენ, იმედიც მეტი იქნებოდა, წარმატებაც სათ-ვალსაჩინო. თუმცა მწერალს არეულობანი თუ უთანხმოებანი ერ-ჩივნა, დალაგებულ, დაწყობილ ხანას არეული უჯობდა, კონფ-ლიქტები თავისთავად ამოვიდოდა, შეთხზვა არ უნდოდა, ამოვი-დოდა ერთიმეორეზე უკეთესი, მხატვრულად უკეთესი, თორემ ისე. თავისთავად საშავბედო და საუკეთურო; ჰო, კონფლიქტები მეტი ამოვიდოდა, არჩევანიც შეიძლებოდა. მერე რამდენი რამ ამოირჩეოდა, — ეს ჰო თეიმურაზ პირველის დრო იყო, დრო მრავალტანჯული მეფისა, მეფისა და პოეტისა. თვითონვე პირვე-

ლად და მწარედ დაიკვნესა თავისი ბედი. ჩვენი დროის მგზნებარე პუბლიცისტებმა კოსმოპოლიტის სახელიც დააკერეს, საუკუნეები გამოატარეს და უკუღმართობაში გარიეს იმისი სახელი, ერთხელ კიდევ გაიბურთავეს, თითქოს ბედს ცოტა ებურთავებინოს. რა იცოდა, თორემ უფრო მწარედ დაიტირებდა; ჰო დაიკვნესა თავისი ბედი, თვითონვე დაიტირა თავისი დედა, წმიდა მოწამე ქეთევან დედოფალი, დაიტირა და დააკვნესა ბედი ქართლისა, შეამზადა უამრავი რამ ეპიკოსისათვის სახარბიელო...

მიეტანა ამ სახარბიელოსა, მიეტანა და თანაც მოერიდა, თეიმურაზს თუ მოეკიდებოდა, თავისუფლება ნაკლები შერჩებოდა, — მწერალს რას არგებდა ნაკლები თავისუფლება, მხოლოდ სრული თავისუფლება უნდოდა ჭეშმარიტ ხელოვანსა, სხვანაირად რა ხელოვნება გამოვიდოდა, რა მხატვრობა შეიქმნებოდა ან „ნაკლები“ თუ „სრული“ რა მოსატანი იყო, თავისუფლება უნდოდა, შემომქმედის თავისუფლება, ხოლო თეიმურაზი ძლიერი პოეტი გახლდათ და ეგრე იოლად ვერ წაუვიდოდა; ჰოდა, მიეტანა და მოერიდა, თეიმურაზის დროს მოეკიდა, ოღონდ ასპარეზად ქართლის მეფის კარი გაიხადა, როსტომ მეფის სახე წამოსწია და იმის გარშემო დააბრუნა რომანი. თეიმურაზი მაინც მთავარ გმირად იქცა ამ რომანისა, თუმცა თვითონ არსად ურევია, იმისი სახე თუ მოქმედება არსად გამოხატულა, მაგრამ როსტომის კარი, თვით როსტომი თეიმურაზის აზრის, იმისი სახელმწიფო პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ მომართულა, თავისიანებიც იმის უარსაყოფად დაურაზმავს, სამეფო საბჭოს განსჯისა თუ ღონისძიების საგანიც ეს არის, რომანის ამოსავალიც ეს გამხდარა, — საით და როგორაო, საით მეტია იმედი გადარჩენისაო.

როსტომ მეფისათვის ეს გამორკვეულია, რომანში ის შაჰის კაცია ანუ ცდილობს, ირანის საშუალებით შემოიერთოს ქართული სამთავროები, ცდილობს და კიდევაც ასაბუთებს, — ქართველთათვის უკეთესი არჩევანი არცა ყოფილა, არც იქნებაო. ამის დასამტკიცებლად რაღას არ მიმართავს, წარსულის მოვლენებსაცა, უახლეს ამბებსაცა, წინასწარმეტყველთაც მოიშველიებს: „და განიხვენენ კარნი კლდისანი, და გარდმოსქდნენ ჩრდილონი ღვარად წარმღვნელად, და დაჰფაროს ქვეყანა ბნელმან გარესკენელმან“. არ ახსოვს თეიმურაზს სიტყვა იგი წინასწარმეტყველისა და მიილტვის ჩრდილოეთისაკენ, როგორც ზვარაკი უგნუ-

რი!“ — ამბობს მეფე და უდასტურებენ ქვეშევრდომნი, ამბობს მეფე და თავს უქნევენ მოწინააღმდეგენი, რომელთაც კათალიკოზი მოთავეობს; თავს უქნევენ, ოღონდ გულში სხვა უღევთ, როსტომის დაცემა გადაუწყვეტიათ, ქართლის ტახტზე თეიმურაზის მოწვევა უნდათ, ასე მოუფიქრებიათ გაერთიანება ქართლ-კახეთისა, რუსეთთან დამეგობრება და გაძევება სპარსთა, აღკვეთა სპარსთა ბატონობისა. აქვე იხლართება არაგვის ერისთავთა სისხლიანი ამბები, იხსნება ვრცელი ასპარეზი ვნებათა ჭიდილისა, მაგრამ თვით ვნება ვერ აისახა; დაიწყო, ოღონდ ვერ გაიწია, ვერ განვითარდა; ჰო, ვერ გაიბა ამბავი ვნებისა. მიყრუვდა თეიმურაზიცა, არაგვის ერისთავთა ამბებიც მიფუჩიქდა, კათალიკოზის მიმდევარნიც ერთბაშად მოიმწყვდია როსტომმა და მოიკცა, მოიგუდა რომანი. დასანანია, კარგი პირი უჩანდა. დედოფალიც შეთქმულებს მიჰკედლებოდა. მეფეს აღარ მოსწონდა დედოფალი, გული იმისთვის აღარ უცემდა, გაცივებულყო. აქ მამაკაცი გაცივებულყო, აქ როსტომის ახალი გატაცება იწყებოდა, ვნება არსიანელის ასულისადმი, რომლის ხილვამ ერთბაშად შეაძულა მარიამ დედოფალი. იწყებოდა რომანული ხლართი, — იქით პოლიტიკური, აქეთ რომანული, ერთბაშად შებმული, შესკვნილი, შენივთებული, — კარგი პირი უჩანდა-მეთქი, აკი მოგახსენეთ.

მაგრამ მოულოდნელად სათავედასავლო რომანის ხასიათი მიეცა. ტასიკო გაიბა სამთა სიყვარულის ქსელში, პოლიტიკური მოვლენები მიიწრიტა, დაცხრა მრისხანება დედოფლისა. როსტომმაც გული მოიქარვა კათალიკოზის ჯგუფის განადგურებითა. ფარნაოზმა იპოვნა აძეძის პირას გადამალული ტასიკოი და ამით მოთავედა ყველაფერი: „ერთილა შეიქმნა განუყოფელი არსება ორი, მოისპო განცალკევება მათი და იქნენ ორნი ერთხორც და ერთსულ საიდუმლო ბედნიერებისა! იმჟამს კაცი ღვთაებაა ყოვლად ნეტარი“.

ჰო, ეს ნეტარება აღესრულა აძეძის ტოტზე, სოფელ გვირაბიანშიო, წერს ავტორი და შენიშვნასაც ურთავს. „ქართველში და აღწერებში ველარ ვიპოვნე სოფ. გვირაბიანი. მე რომ ვინიშნე, იმ ადგილას აღნიშნულია ტოლა-სოფელი, აძეძის ტოტზე. უნდა კი იყოს ახლო სადმე იქ გვირაბიანის ნანგრევები“.* უნდა იყოსო, — მაშ ძალა დაიტანა და ვერ გაიხსენა ის ნანგრევები, ვერ გაიხსენა და აღარც გამოჰკიდებია, რაც კარგად ახსოვ-

და, ის დაჰხატა, ყვავილები ასსოვდა, ყვავილებში დაჰხატა ტასი-
კოი, დაჰხატა მინდვრის დედოფალივითა, ჯერ სევდიანი, გულ-
დახურული, დამწუხრებული, მერე ვით ღვთაება ყოვლადნეტარი.
იმძლავრა ბავშვობის შთაბეჭდილებებმა, იმძლავრა ზღაპრებმა
ტოლათსოფლისა, კოპალე-იასხარის ხატმა მოიკითხა და მრისხანე
პოლიტიკური მოვლენები წარმართულ-რელიგიურ ბოხჩაში გა-
მოჰკრა.

მაშინაც გაისარა, ლოყები აეტკრიცა, უტებზე გაუარა სიხა-
რულმა, ლოყებიც დაეკმიდა, სიხარული მოგონებისა იყო, ხოლო
დიდი ფიქრი თავისას მოითხოვდა, — „სახიფათო სიყვარულში“
თავი ვერ იცნო იმ დიდმა ფიქრმა. თუმცა ერთ ადამიანს მაინც
მიეტკბო, მიეტკბო ყაფლან არსიანელსა. ის ყველაზე უკეთ გამო-
კვეთილიყო რომანში, გასდგომოდა ორივე ჯგუფსა, ზურგი ექცია
ორივესთვისა, ჰგმობდა ორივესა. ორი რამ იცოდა, ორი რამ გა-
ერჩია, ქართული და ყიზილბაშური, ქართულს თავს ანაცვალებ-
და, ყიზილბაშურს ზედ შეასკდებოდა; ორ ნაწილად გაეყო ხალ-
ხი, ქართველებადა და ყიზილბაშებადა, ყიზილბაშები იმ ქართველ-
თათვისაც დაერქმია, ვინც საქართველოს გარეთ ეძებდნენ სნასა,
მშველელად ვინც უცხოს იწვევდა; მართ-მადიდებელთაც ყიზილ-
ბაშებს უწოდებდა, ერის მტერი ყველა ყიზილბაში იყო. ცედრიკ
საქსონელის ნორმანივითა ჟღერდა იმისი ყიზილბაში, ცედრიკივით
შემართულიყო, ცედრიკივით მოზიდულიყო, შეურიგალი, დაუთ-
მობელი. მხოლოდ ეს არის, ვერ დასრულდა ეს ძლიერი ხასიათი,
რომანი მოიხშო, მოიკვეცა და ვერ დასრულდა, აფსუსია, რო ვერ
დასრულდა, თუნდაც ამიტომაც არის აფსუსი... ერთი სიტყვი.
რომ ითქვას, ყაფლანი ახარებდა და ყაფლანივით იყო გულნაყ-
ლული, გულნაკლულებამ დასძლია და მინელდა სიხარული. ეს
მაშინო...

ახლა თითქოს საგულნაკლულ ადარაფერი ჰქონდა, გამოეკე-
თა თინათინი, ლევანი, ნოწრევანი, ერთის ნაცვლად სამი ძლიერი
ხასიათი გამოეკვეთა, ძლიერი ვნება ჩამოეძერწა, ისტორიული
მღელვარება ამოეტანა, ამოეზიდა, სხვა რაღა მონდომებოდა მო-
უსვენარ ფიქრსა? მხოლოდ ტანჯვა ჰო არ იცის ვნებამაო! მრის-
ხანებაც იცის, შურისძიება იცის, უღმობელი შურისძიებაო. თი-
ნათინს ძალა არ ეყო საამისოდა. თინათინი საამისოდ არც გამო-
დგებოდა. ესეც არ იყოს, ისტორიას რო მისდგომიხარ, რომელ

პატარა ისტორიას შენ მისდგომიხარ, უფრო მედგარ დროს რად ვერ მოჰყიდებიხარ, უფრო ძლიერი ვაჟყაცისათვის რად არ მოგიკიდნია ხელი, უფრო ძლიერისა, დაუდეგარის, ჩაუფერხალის, და უძრაველისა, ვიდრე ლევანი გახლდათ...

ბევრად ძლიერს ჩავეყიდებ ხელსაო.

მაშინ დასალონებელიც აღარ გექნებაო.

ბევრნი რო არიანო.

მით უკეთესიო.

რომელს მოვეყიდო, არჩევა უნდაო.

მცირედშია არჩევა ძნელი, ბევრში ბევრად უკეთესიაო.

მაინც რომელს მოვეყიდო.

აბა პაა, აბა რომელსაო.

აშოტზე რას იტყვიო.

აშოტზეო... და გაიხარა დიდმა ფიქრმა, გაიხარა და იყუჩა. ძველმა ისტორიკოსებმა დიდი უწოდეს აშოტსა. ახლა გაშინაურდა ეს ზედსართავი და ყველაფერს დიდს უწოდებენ, თორემ წინათ ეგრე იოლად არ ემეტებოდათ არც არავისთვისა, არც არაფრისთვისა. ალექსანდრე მაკედონელი რო ალექსანდრე მაკედონელი იყო, იმისთვისაც არ შეურქმევიათ დიდი, ფრანგებმა კარლოსს უწოდეს დიდი, — ისიც აშოტის საუკუნისაა, — სხვა ერებიც თითოთოროლას მოიხსენიებენ დიდადა, მართლა დიდსა, მართლა განსაკუთრებულ ღვაწლისთვისა. ძველმა ქართველმა ისტორიკოსებმა პირველად აშოტს უწოდეს დიდი, ძველებმა უწოდეს და ახლებმა დასტური დასცეს, — იგი მართლაც არის დიდ რანგის პოლიტიკური ფიგურაო; მთელი მისი მოღვაწეობა განუხრებლად მიმართულიყო ერთი მიზანისაკენ, არაბთა ბატონობისაგან იბერთა ქვეყნის განთავისუფლებისაკენო, აშოტ პირველის მოთავეობით მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა ქართველთა სამეფოსო.* — ახალმა ისტორიკოსებმაც დაადასტურეს და არ ჩამოართვეს დიდის წოდება. ყაფლან არსიანელს დასტურიც არ უნდოდა, სწორედ ისეთი გმირი ენატრებოდა, — ხატად დაიდებდა, ილოცებდა, — ასეთი გმირი, დამოუკიდებელი, ანაბარა თავისი თავისა, თავისი ხალხისა. მართალია, ბიზანტიასა მეგობრობდა, მაგრამ აქ მეგობრობის ქვეშ არც ყმობა იყო, არც მონობა შეფარებული. ბიზანტიას მაშინ ქართველთა დამოწმება არ შეეძლო, არც აშოტი გახლდათ ისეთი, ვინმეს დასდგომოდა მონადა; არაბთ არ ეყმო, არ ემონა, ბიზან-

ტიასაც არაბთაგან გასჭირებოდა და აშოტზე უკეთეს მეგობარს ვერც ინატრებდა, ვერ ინატრებდა და ეფერებოდა, მეგობრობდა; ელჩთა მიმოსვლითა, საზეიმო შეხვედრებით, მილოცვებით, სი-
დარბაზო მიმართვებით გამოითქმოდა ეს მეგობრობა. აშოტს
ერჩივნა ჯარით ეშველნათ, ოქროთი ამოსდგომოდნენ მხარში,
მაგრამ თვითონვე გასჭირებოდათ, ჯარსა და ოქროს ვერავისთვის
გაიმეტებდნენ, სამაგიეროთ ოქრო სიტყვას არავისთვის არ იშუ-
რებდნენ, მითუმეტეს აშოტისთვის არ იშურებდნენ, არც დაიშუ-
რებოდა, აშოტ პირველი გადაჰლობოდა არაბთა ლაშქრობასა,
პირველ დარტყმათათვის მიეშვირა მკერდი, თავისი ქვეყანა და-
ეცვა და ბიზანტიისათვისაც საბრძოლველად აეცილებინა კავკასიის მხრი-
დანა. აბა რას დაუშურებდნენ თუ დაუძვირებდნენ ოქრო სი-
ტყვასა, ისიც ოქრო სიტყვებს დაუნაცვლებდა და თავს არ იბო-
რკავდა პირობებითა. დიდ მიზანს შესჭიდებოდა და აწყდებოდა და-
უდგარი, აწყდებოდა ძლიერ მტერსა.

არაბთა განდევნა და საქართველოს გაერთიანება ერთდრო-
ულად ამოეჭრა გულში, ერთდროულად ამოეჭრა და კინა-
ღამაც განეხორციელებინა ერთდროულად. აფხაზთა მეფე
თეოდოსი სიძელ მოეკიდა, მიეფერა, მიეტკბო, დაიკავშირა,
თეოდოსი, დაიკავშირა და კანთა მთავრის გრიგოლს ეკვეთა.
გრიგოლმა მიიმხრო თბილისის ამირა ალი შუაბისძე, მიიშვე-
ლია მთიულნი და წანარნი, „და შეიზნეს ქსანსა ზედა აშოტ და
გრიგოლ, გააქციეს გრიგოლ მთავარი კახეთისა, დაიპყრეს ქვე-
ყანა, რომელი ჰქონდა ქართლისაგან. და დაიპყრა აშოტ კლარჯე-
თითგან ვიდრე ქსანამდე“.* ასე ძუნწად გადმოსცემს ამ დიდ გა-
მარჯვებას მათიანე ქართლისა, ძუნწად გადმოსცემს გამარჯვებასა
და დამარცხებასაც იქვე მოადვენებს: „შემდგომ ამისა მოვიდა
ხალილ იზიდის ძე არაბიელი, და დაიპყრა სომხეთი, ქართლი და
ჰერეთი. და მოკლეს აშოტ კურაპალატი გარდაბანს, ეკლესიასა
შინა, და სისხლი მისი, რომელი მაშინ დაითხა აწცა იხილვების
ვითარცა ახალი“.** მეტს ვერც იტყოდა მემათიანე, მრავალი რამ
ჰქონდა მოსაგონარი, აღსანუსხავი თუ ჩასაწერი; ჰო, მეტს ვერ
იტყვოდა ანდა რაღა უნდა თქმულიყო მეტი, — სისხლი მისი აწ-
ცა იხილვების ვითარცა ახალიო, ეს მხოლოდ წმიდანებზე ითქმო-
და, წმიდანად დასახულები დაუდგრომელი მებრძოლი, ამყვავე-
ბელი განადგურებული ტაოკლარჯეთისა.

სუმბატის ქრონიკა ბევრად ვრცლად გადმოსცემს ტაოკლარჯეთის გაძლიერებასაც, არტანუჯის მშენებლობასაც. სხვადასხვა ბრძოლებსაცაა აშოტისა არაბთა წინააღმდეგა, უკანასკნელ ბრძოლასაც აღწერს, ღალატის ამბავსაც ურთავს, მკვლელებსაც ასახელებს, — მოიკლა ოროზ-მოროზის ძეთა ხელითაო; ჰო, ვრცლადაც აღწერს, მოხდენილადაც აღწერს, მწერლის ფანტაზიასაც აქეზებს ეროვნული გმირისა და მაშინდელთა საერთაშორისო მასშტაბის სახელმწიფო მოღვაწეთა დასახატადა. წაქეზებაც ბევრი რამ არის, ეროვნული თუ საერთაშორისო მოქმედებები ჰო არის და არის, მაგრამ მწერლისათვის კიდევ სხვა რაღაცა არის საჭირო, აუცილებელი არის, იმას ღრ ამბობდნენ ისტორიკოსები, გმირებს ერთიმეორეს მიამგვანებდნენ საგმირო ამბებითა, მწერალი გასხვავებულს დაეძებდა. აშოტსაც სხვა რაღაც მაღლი უნდა ჰქონოდა მწერლისათვის სახარბიელო, შემსყრობელი, გამაბრუებელი. ისტორიკოსებს სწორედ ის მიეყრუებინათ თუ მიეფუჩეჩებინათ, ისევ მწერალი წამოეშველა, მწერალს მწერალმა გაუწოდა ხელი, გიორგი მერჩულე წამოეშველა, მწერალი და მოღვაწე მეათე საუკუნისა, აშოტ ღიღის მომსწრეთა მომსწრე, იმასაც რო იგივე მიეფუჩეჩებინა, აშოტ ღიღის ცხოვრება საკუთრებად შერჩებოდათ ისტორიკოსებსა, ველარ იქცეოდა რომანის თემადა. მაგრამ ის არ გახლდათ მეხოტბე აშოტისა, გრიგოლ ხანძთელის მეხოტბედ დამდგარიყო, გრიგოლ ხანძთელის სასწაულებრივი ცხოვრების აღწერა ეკისრა და ცხადია არც ამ სასწაულს გამოსტოვებდა. განა სასწაული არ იყო, — წარჩინებულთა ქალი სასახლიდან გამოიყვანა, წარჩინებული და სიცოცხლის მოყვარული, სიტყვით გამოიყვანა, ბრწყინვალე სამოსი შემოძარცვა; ძაძვით შემოსა, დედათა მონასტრის წინამძღვარს ჩააბარა და გადაურაზა კარი ამტვეყინური ცხოვრებისა, სამუდამოდ გადაურაზა. მეფემაც ველარ გადმოაცილა იმ კარიბჭესა, ბერი აღუდგა მეფესა და სძლია, მეფე არ დადრკა და შეაღო მონასტრის კარი, რა ვუყოთ თუ ვერ იხსნა, რა ვუყოთ, სცადა, რო ეხსნა, შეაღო კარი და შევიდა განარისხებული, დედათა მონასტერში, შეიჭრა განარისხებული, გაჟკაცო, — ვნებისა იყო მხოლოდ ვნებისა, სხვა რამ ძალა ვერ იძალავებდა, სადაც ვერ გასჭრა თვით ვნებაშიცა, სხვა რა გასჭრიდა? სამაგიეროდ ვნება უნდა დაჩაგრულიყო ანუ დაცემულიყო კაცი, მეფე უნდა დაცემულიყო, აბა ისე რა განკვეთდა აშოტის განუ-

კვეთელ სხეულსა?! — ეს უკვე სხვა ცხოვრება გახლდათ, ეს უკვე რომანი იყო. რა ვუყოთ თუ ბევრი გმირი იცოდა ისტორიამა, ასეთს რამდენს! დაასახელებდა, ასე სახარბიელს მწერლისთვისა? ბევრს ვერა, ნამდვილად ვერა... თუმცა ვინ იცის, რამდენი რამ დაუქარგავს მემპტიანესა, ცხოვრება დაუქარგავს იმის შიშითა, ემანდ გმირი არ შემებლალოსო. ვაგლახ, შიში რო ყველგან შიშია, ყველგან უფარგისი!.. კიდევ კარგი მწერალი შეესწრო, უმწერლოდ ცხოვრება დაიქარგებოდა, ცხოვრების ისტორია არავის ეცოდინებოდა, კაცთა ვნებას ვერავინ ჩასწვდებოდა, სიცოცხლის აზრს ვერავინ გაიგებდა, სიმართლეს ვერავინ მიიკვლევდა, ხახასიათებს ვერავინ გაარჩევდა.

კიდევ კარგი მწერალი შეესწრო-მეთქი, ოღონდ ისიც გაყოფილიყო, — თუმცა დაეწერა ცხოვრება გრიგოლ ხანძთელისა, გამოსვლოდა ცხოვრება აშოტისა, გრიგოლის ისტორიაში აშოტის ცხოვრება ამოხსენოდა. გრიგოლს ეკრძალოდა, აშოტს არა, გრიგოლს აიღებდა, აშოტს წარმოიდგენდა თავისი სახითა, თავისი საქმითა, თავისი გატაცებითა, გრიგოლს აღმერთებდა, აშოტსა ჰხატავდა კაცად კაცურსა, ძალოვნებითა თუ სისუსტითა, სიკეთითა თუ სიავითა. თუმცა სიკეთეს უფრო უქებდა, ხოლო გატაცებას იმისას მიიჩნევდა ეშმაკის მძლავრებადა. მხოლოდ გრიგოლს ვერ დასძლევდა ეშმაკი, ვერ აცდენდა, ვერ მოერეოდა, როგორც ვერ აცდინა იესო მაცხოვარიო. აშოტის ცხოვრება ამიტომაც თუ გააშიშვლა, ერთიმეორეს შეუპირისპირა სასულიერო და საერო კაცნი. ერთსაც შეუჩინა ეშმაკი და მეორესაც, ერთი იძალა, მეორე არა; მეფე იძალა, ბერი ვერა... თუმცა ასე ვასილმა გაჰხსნა ბჰენი ისტორიისა, სცადა განეკვრიტა ფიქრნი მერჩულესი, გონების თვალთ მისწვდენოდა იმ სახილველსა, რამაც მერჩულეს დააწერინა ეს სტრიქონები: „ხოლო სანატრელი და სასწაულთა მიერ შემკული ღედაი ფებრონია მოიწია სამცხით და დაემკუიდრა მერესა შინა. და ღირსად ცხოვრებისა და სულიერად — განგებისა მისისა არა იყო საზღვარი და საღმრთოთა სიყუარულითა წმიდითა ერთ-ზრახვა და მეგობარ იყვნეს ფრიად ნეტარნი ესე ღრმთისა კაცნი, ღედაი ფებრონი, და მამაი გრიგოლ“, * — რამ დააწერინა ან რამ გადაიყვანა ფებრონია სამცხესა ანდა როდინდელი იყო მეგობრობა იმათი? როდინდელი იყო

და როგორი იყო, რას შეეპიდნენ, რა სძლიეს, ვინ უფრო იმძლავრა, ან თუ იმძლავრა? მაინც რა იყო, რა იყო, ჰა?!

მერჩულე სდუმდა, მეტს არას ეტყვოდა მეგობარი მეგობარსა. ათი საუკუნე ჩამდგარიყო იმათს შორისა, ათი საუკუნე, საუკუნენი, ბევრის მომსწრე საუკუნენი, მომსწრენი ბევრი დიდებინაცა, ბევრი დაცემისაცა, მხილველნი ბევრი ვნებათა ქიდილისა, ბევრის ამხსნელნი, ბევრზეც მდუმარენი, პირმომუწულნი... ზოგი ამდენსაც არ გაამხელდა: მოაწია სამცხით... დაემკვიდრა მერეს... და მეგობარ იყვნესო. განა ცოტა უთქვამს, რაღას ჩაჰკითხვიხარ, სხვას რაღას გაგიმხელს, გრიგოლისას რაღას გაგიმხელს, აშოტი ჰო არ არის ან ფებრონია ჰო არ გინდა შეუტოლდეს იმ მექურპლე ქალსა, ესოდენ მხურვალე სიტყვები ვისაც ათქმევინა: „წმიდაო ღმრთისაო, მე თავსა ჩემსა ზედა ვერ თავისუფალ ვარ, ვინაითგან გარდარეული, სიყუარული აქუს ჩემდა მომართ კურაპალატსა“, გინდა შეუტოლდეს? მაგრამ გრიგოლი, გრიგოლი ჰო აშოტი არ იყოო... და გრიგოლის ხასიათსაც რო თავი დავანებოთ და ისევ აშოტს მივუბრუნდეთ, ასეთი მოხდენილი, მკვეთრი, მოსხებილი დახასიათება არცთუ ისე ადვილი მისაკვლევი გახლავთ, — გარდარეული სიყუარული აქუს ჩემდა მომართო. გარდარეული სიყუარულიო! მაშ რარიგი უნდა ყოფილიყო მაშენებელი არტანუჯისა, აღმადგენელი შავშეთ-კლარჯეთისა, შეუპოვარი არაბთა მიმართა, შეუპოვარი იმათ მიმართა, ვინც აძრწუნებდნენ მაშინდელ მსოფლიოსა? — სხვანაირიც არ იქნებოდა. ისტორიკოსი ასე ვერ იტყოდა, ასე ვერ შეუვიდოდა სულში, ვერ იტყოდა ან არ იტყოდა, მერჩულეც ვერ იტყოდა გრიგოლზე ასე, აშოტზე რო სთქვა, მაშ ძალა შესწევდა, მაგრამ გრიგოლზე მაინც ვერ იტყოდა, რადგან გრიგოლისა ისტორიკოსი გახლდათ, ხოლო აშოტისა მხატვარი. ასე რო გრიგოლს უფრო არ დანებდებოდა თავი, გრიგოლისა უფრო მეტი რამ იყო ამოსახსნელი, ოღონდ გრიგოლისა თუ ფებრონიასი? — მოიწია სამცხით... დაემკვიდრა მერესა შინა... სიყუარულითა წმიდითა ერთ ზრახვა და მეგობარ იყვნესო. ჰო, ერთ-ზრახვა იყვნესო, ოღონდ მეფის სატრფოს გატაცებისას ზრახვის მოთავე მაინც ისა ყოფილა, ეს როდილა დაუფარავს გიორგი მერჩულესა, არ დაუფარავს და ასე ჩაუწერია: გრიგოლმაო „დედაკაცსა მას ჰრქუა, — შვილო ჩემო, წარემართე და ვიდოლე წინაშე ჩუენსა — და ესრეთ მოიყვანა იგი მერეს, რამეთუ პირვე-

ლივე განზრახვად ნეტარისა დედისადი თანა იყო“; * ზრახვის მოთავეცა ყოფილა და მეფესთან შებმაც ვალუდვია, ვალუდვია და შეპბმია, შეპბმია და უძლევია, — სძლია შეკუთრვილმა შურიტაო ესეც, აღუნიშნავს გულმართალ მწერალსა, — ოლონდ ასე პირდაპირ როდი, შურის წინ საღმრთოთა წარუმძღვარებია, „საღმრთოთა შურიტაო“. * მაგრამ სულერთია, „საღმრთო“ აქ ვერაფერს დაჰფარავს; ჰო, სულერთია, ამოსახსნელი დაუდვია და მიუნიშნებია, გრიგოლის ჩათრევაც უცდია ცხოვრებასა, მაგრამ უძლევია ხორცი მაღალი სულითა, წმიდა სულითა, გრიგოლს უძლევია, ფებრონიაც შესდგომია სულის გზასა, მაგრამ ვნებას მაინც ვერ მორევია ანუ ტრფობა მწველი შურისძიების რისხვადა ჰქცევია.

ასე გამოსტყუა საიდუმლო გიორგი მერჩულესა, გამოსტყუა და გაიციანა. ამ სიცილზე შეუსწრეს შინაურებმა, მარტოდ მოციანარს შეუსწრეს და როდი დაეხსნენ, რას იცინიო, ჩაჰკითხეს, ჩაეძიენ. არაფერი უთქვამს, თვალეზე აიფარა ხელი, არ უნდოდა გამოფხიზლება, არა, არ უნდოდა; ათი საუკუნის წინანდელი მეგობარი ეხმო, აგერ წინ უჭდა, საიდუმლო დაეცდევინებინა, კიდევაც ცდილობდა სხვაც რამე დაეცინელა, ესენი — რაო, რა გაიცინებსო; თანაც ვინ იცის რისთვის შესულიყვნენ, ვინ იცის, რა გასჰირებოდათ, რა რჩევა უნდოდათ, ვინ იცის ვისი საზრუნველით შეწუხებულიყვნენ. და უფრო ხუჭავდა თვალეებსა, თვალწინ ისევ მერჩულე უჭდა, თვალს თუ გაახელდა, წაუვიდოდა, გაუქრებოდა. თვალსა ხუჭავდა და ყურში ჩაესმოდა, ბიჭი შეუძლოდ არისო. ჰა, ბიჭიო! მერჩულე გაუქრა, მაშინვე გაუქრა სიცილიც გაუქრა, მხოლოდ ტუჩებსღა შერჩა ოდნავი ღიმი, მერე ზრუნვამ ისიც წაიღო, ზრუნვამა და ღელვამა. და გაგრძელდა ეს ღელვა, უცებ მოვარდა, უცებვე არ გადავარდნილა, ერთი ვაჟის ავადმყოფობას მეორისა დაერთო, მერე ქალიშვილიც ჩაუვარდა ლოგინადა, თითქოს რაღაც ბედისწერაო, თითქოს რაღაც თუ ვიღაც შურს იძიებდა.

ასეც ეჩვენებოდა:

შემოვიდოდა დედაი ფებრონია, ცივი, მკაცრი, რისხვით აღვსილი, ბავშვები როგორ არიანო, მოიკითხავდა, თითქოს მღელვარედ, თითქოს შეწუხებით მოიკითხავდა, მერე უეცრად დაეწეწებოდა თმები, მორთავდა სისინსა, ხელები დაეგრხიებოდა, ფეხები დაეხვლინებოდა, ფრჩხილები დაუწვეტდებოდა, სასთუმალთაქენ წაიწევდა ის დაწვეტიანებული ფრჩხილები. პირველად როგორც

აქნა მოიგერია, დაესისხლა ხელები, ასე განიცდიდა, დამესის-
ხლათ, მერე ბზის ჯოხი მოიმარჯვა, იქვე ეყუდა საწოლთანა, იმ
ჯოხს მოუქნევდა ხოლმე გამეტებითა, მოუქნევდა და თავში ღმირ-
ნებდა. ის იცინოდა, იცინოდა და შორდებოდა ნელნელა სისი-
ნითა, შიშინითა, ხითხითითა. ისევ ეახლებოდა დედაი ფებრო-
ნია, ისევ მკაცრი, პირუტყვის, მაგრამ ზრუნვით რო იკითხავდა,
ზრუნვის კილო ზრუნვის იერს გადაჰკრავდა სახეზე, უმაღლეს
ღრმა თვალებში ნაპერწკლები ააჩნდებოდა სიბოროტისა, მკანარ
ბაგეს გაუხლეჩდა ღიმი გესლიანი და სხვად იქცეოდა, სრულიად
სხვადა, კუდიანად გადაიქცეოდა. ორსახე იყო, სხვადასხვა სახე,
ოღონდ ერთი სულისა იყო ორივე სახე, ერთი მრისხანე სუ-
ლისა; ერთი სახე ფარული სიბოროტისა, მეორე — სიბოროტის
სიაშკარავისა, — დაფარულობიდან სიაშკარავემდის რაღა მანძი-
ლი დადებულყო, — მცირე რამ მანძილი, მცირე რამ საზღვარი,
ერთი წამი ჰყოფნიდა გადასალახავად.

ერთი სული იყო, ოღონდ სახე ჰქონდა ორი, ორადაც გაჰყო,
ერთი ფებრონიად აქცია, მეორე — ივლითადა, "შურისძიება ივ-
ლითს აღასრულებინა, შურისძიება უსაშინელებსი, სახე რო და-
უწყალულა მშვენიერი შეუქიასა. ამაზე მერჩულე არას ამბობს,
ივლითი არც იცის მერჩულემა, ასეთი რამე არ დასცდენია, მო-
ნასტრის კარი გადაუკეტეს და მოთავდა ყველაფერი, მოთავდა
ამბავი, მეფის სატრფოსთვისაც დაიწყო ჩვეულებრივი სამონაზვ-
ნო ცხოვრებაო, ივლისხმება, მაგრამ არაო, შესდავებოდა, იმის-
თვის ჩვეულებრივი არ იქნებოდაო, ჰო იტანჯა დედაი ფებრონია,
სიყვარულით იტანჯა, დადალულიყო სიყვარულის შურიითა...

"სიყვარულის შურიითა"! განა ვინა სთქვა?"

"შურიო, აკი სთქვი..."

"საღმრთოი-მეთქი!"

"სიყვარული ჰო იგივე ღმერთია ხორცშესხმული?"

"მაგას შენ ამტკიცებ, ჩემს დროს ეგრე არავისა სწამდა."

"ცოდნა დროს მოაქვს."

"რწმენა მიაქვს დროსა. ჩემს დროს უკეთა სწამდათ..."

"ნაკლები იცოდნენ..."

"უკეთა სწამდათ და ცოდნა რწმენაა."

"ეგრე აღარ დაიჯერებენ."

"როგორც გენებოთ, ოღონდ ნუ შესცვლი ჩემსა ნათქვამსა".

„დავწერ საღმრთოსა, შური თუ ამით რამეს შეიძენს... ნულარ გამიწყრები!..

„არც გაგწყრომივარ. ოღონდ იცოდე, შენს ნათქვამსაც რო გადასხვაფერებენ, ნიშნს მოგიგებ, უთუოდ მოგიგებ ნიშნსა.“

„დაე ეგრე იყოს, ოღონდ დამითმე დედაი ფებრონია, ოღონდ დამითმე, უიმისოდ რა იქნება წამება აშოტისა!“

„თუ წამება ტრფობისა?“

„წამება ტრფობისა!.. ტრფობისა, ტრფობისა... წამება... წამე-
ბული... ტრფობა... ტრფობა წამებული... ტრფობა წამებული!..“

დედაი ფებრონია... უიმისოდ ტრფობა როგორ ეწამებოდა, რა იქნებოდა უიმისოდ „ტრფობა წამებული“?.. — ჩვეულებრივი სა-
სახლის ინტრიგა. უკმაყოფილო დედოფლის ირგვლივ დაჭფუდე-
ბოდნენ უკმაყოფილონი მეფისა, სასახლის ზნეობის დაცვისათვის
გადასდებდნენ თავსა და ამაში ამოახვევდნენ თავიანთ ინტერესებ-
სა, მეფეს თუ სძლევდნენ, გაიტანდნენ თავიანთსასა, თუ იძალ-
ვოდნენ, ამოეფარებოდნენ დედოფლის კალთასა. დედოფალი თავს
გადაირჩენდა, იმისიანებსაც დაზოგავდა რაინდი მეფე, დაზოგავდა
მაშ რაო, — ვითომ სხვა რა ენდომებოდათ თუ არა სიმტკიცე მე-
ფის ოჯახისა, სიმტკიცე სახელმწიფოსი?! მაგრამ ვთქვათ, მეფე
გულმოდწყალე არა ყოფილიყო, ავი ზრახვანი განეჭვრიტა მათი, —
დასჯიდა, მოსპობდა, ჰოდა ესეც ჩვეულებრივი ინტრიგა იქნებო-
და, ჩვეულებრივზე ჩვეულებრივი რომანისთვისა. შორეულ მაგა-
ლითებსაც რო თავი დავანებოთ, „სახიფათო სიყვარულსვე“ და-
ემგვანებოდა. ისევ შორეული მაგალითი აჯობებდა, სხვათა მიმ-
გვანება უკეთესი იქნებოდა, „სახიფათო...“ სხვას რას შეჰყრიდა
ხიფათის მეტსა?.. უნდა ასცდენოდა განვლილ ბილიკებსა. მაინც
უცნაურია ბედი შემოქმედისა, ყველას შეუძლიან იაროს გატკეპნი-
ლი გზითა, ხელოვანს არა, ყველას გამოადგება განვლილი, გატკეპ-
ნილი ბილიკები, ხელოვანს არა და მაინც განვლილი ეწევა, თავის-
კენ ეწევა საკუთარი ბილიკი. „სახიფათო სიყვარულს“ თუ აერიდა,
„მიმქრალმა შარავანდელმა“ მაინც არ გაუშვა, ერთხანს არ გაუშ-
ვა, თითქოს არც შეიძლებოდა სხვანაირადა, იმავე გარსში ბრუ-
ნავდა, იმავე ფიქრში ტრიალებდა, იმა დიდ ფიქრში.

დედოფალი გურანდუხტი ასლი გამოვიდა თინათინისა, ეს არის
მხოლოდ, არა ჰყავს თავისი ნოშრევანი, არც მონაზვნად აღიკვეცე-
ბა, თორემ სხვა მხრით მსგავსია ამისი, ზედგამოჭრილია, იმავე

ზრახვებით აფორიაქებულა, ისევა გრილი, ისეთივე ცივია: „აშოტ დიდის თანამეცხედრე თავის თავს ქართველთ დიდ დედოფლად ჰხადოდა, განგებისაგან მოვლინებულად, და მოუთმენლად ელოდა იმ დღეს, როდესაც თბილისში ამაყად აღიმართებოდა ბაგრატიონთა დროშა მაღალი, რომ საჩინარქმნილიყო იგი მთელ საქართველოს მკვიდრთათვის, გულში კიდევა წყრებოდა ამაყი, რომ აშოტი მეტის სისწრაფით არ ასრულებდა ამ თავის მოწოდებას.“ თინათინისებური არ არის განა? მეტის სისწრაფით არ ასრულებდაო და გამწყრალიყო დედოფალი, ცივად ხედებოდა დამაშვრალ მეფეს, ზრუნვით დაღლილს, ომებით დაქანცულს შინაც, დედოფლის გალიაკშიც სახელმწიფოებრივი თათბირი დასდარაჯებოდა, საყვედურები ელოდებოდა, საყვედურები მოუთმინარი ქალისა, პირგამეხებული ქალისა. თინათინისებურია, მაშ რაო, — ასეთივე გახლდათ თინათინი, ეგევე იყო ბედი ლევანისა, ქალი უნდოდა და აზრი ელოდა, სითბო უნდოდა და სიცივე ვერ მოეშორებოდა. ამიტომაც მიიწევდა, სიბოროტის მიიწევდა სხვებისკენა. აშოტიც აიან წამოაგდო დედოფლის სარეცელიდანა, წამოაგდო და გარდარეული სიყვარულით აღავსო მხევალისადმი. ლევან მეფეც ჰო დედოფლის მხევალს მიეტანა, ამან გადასწყვიტა ბედი იმათი ოჯახისა. აშოტიც ასევე...

რალაც დაემართა, ზეგაჯუნა დიდი იყო „მიმქრალი შარავანდედისა“, ყველაფერს იმეორებდა, თუმცა დეტალებს საით წაუვიდოდა, როცა თინათინს იმეორებდა. მცირე ხანი იდო ამ ორ ნაწარმოებთა შორისა, ერთმა ფიქმა შვა და საფრთხეც თანვე დააყოლა. დროის სიმცირე ყოველთვის სახიფათო ყოფილა, შთაბეჭდილება გამძლეა, განცდამ შეეყოლიება იცის, ძლიერ ხასიათს ადევნება სჩვევია. ძლიერი გამოვიდა სახე დედოფალ თინათინისა, ძალიან ძლიერი, ღონიერი, თავისებური, ახალ სახეთა შთამაგონებელი. გურანდუხტმა რო ახალ სახეთა თუ ხასიათად რომ ვერ ივარგა, ეგ არაფერი, სამაგიეროდ სხვა გამოვიდა აქ ახალი, ისევე ძლიერი, ისევე ღონიერი, თავისებური, იმან იხსნა გურანდუხტიცა, გააღიდა. თორემ რა იყო ამდენი გამეორებანი, თითქოს ავიწყდებოდა, ერთხელ რო უკვე დაეხასიათებინა გურანდუხტმა, აღეწერა იმისი ვნება ერთიანი საქართველოს დედოფლობისა, მოუთმინარობა, სულსწრაფობა, სიგრილე ქმრისადმი, ავიწყდებოდა თუ არა კმარობდა, გურანდუხტის ყოველი ხსენებისას იგივესა სწერდა,

ასედაც დარჩა, ვარიანტებშიც ისევე გადავიდა, არა კმარობდა თუ ვერ ამჩნევდა, ძნელი სათქმელია. ბიოგრაფოსები ამბობენ, „ტრფობა წამებული“ მღელვარების დროს იწერებოდაო, თვითონვე სწუზდა, როგორც უნდოდა, ისე რო არ გამოდიოდაო. მაგრამ პო გადაიარა იმ მღელვარებამა, ბავშვები ბედნიერად გადაურჩნენ, გადასწერა, გაასწორა, თვითონვე დაბეჭდა 1919 წელს „საქართველოში“, იქაც ჩაასწორა, ამდენი ასწორა და მაინც ვერ შეელია იმ გამეორებებსა, სხვა ველარაფერი მიუმატა გურანდუხტსა, ვერც შეელია; ვერც შეელია და სამოქმედოც ვერ გადაუშალა, მთავარი გმირი იყო, სამოქმედო არ მიეცა. ზოგჯერ ისეა დახატული გურანდუხტი, თვალს თუ დახუჭავ, ავტორი წარმოგიდგება, — დაინახავ თუ როგორა სცურავდა ჭირისოფლში, როგორ შეღონებულყო, ვერაფერი რო ველარ მოეხერხებინა მთავარ გმირად არჩეულისთვისა; დაინახავ, აგერ, აგერ, წურწურით ჩამოსდის და ნაწერზე ცვივა, ნაწერზე ცვივა და ერთმანეთში ურევს შეუმშრალ ასოებსა; დაინახავ თუ ვერა, ასე იქნებოდა, იმის სამოქმედოსათვის სხვა ასჩენოდა, სხვა, ბევრად ცივი, ბევრად მრისხანე, გადამწყვეტი აშოტის ბედისა. სხვა რა ფუნქცია ჰქონდა ამ რომანში დედოფალ გურანდუხტსა? — უნდა დაეძლია თავისი მეტოქე, შუქია უნდა დაეძლია, ამ შეპირისპირებაში, ამ ბრძოლაში სხვანაირიც იქნებოდა იმისი ხასიათი, გაუთავებელი გამეორებანიც ჩამოსცილდებოდა, თინათინსაც დაშორდებოდა, მაგრამ ფუნქცია სხვამ წაართვა, უცებ ამოიპრა შუა რომანში, ამოიპრა და წინ გადაუდგა: დედოფალი ხარ, შენ არ შეგფერის შურისძიება, მე დამანებეო. დასთმო დედოფალმა, ჩამოსცილდა ვნებ: და ცხადია იმისი ხასიათის სრულყოფა ველარ მოხერხდებოდა. აქაც ვერ გადარჩა გურანდუხტი მეტოქესა... მაინც უნდა აეხსნა, მაინც უნდა მიეყვანა ბოლომდის და სდიოდა ჭირისოფლი, სდიოდა წურწურითა.

დედაი ფებრონიასაგან შეპყროდა ჭირი იგი...

ძაძები დასცვივოდა, ხავსი გადაჰყოდა, მშვენიერ ქალწულად წარმოსახულიყო, ზორტკმნილიყო, სიცოცხლისათვის, სიხარულისათვის, სიყვარულისთვის გაჩენილიყო; ენთო, ვარვარებდა, იწვოდა ასული, სწვავდა სიახლოვე დიდებული ჰაბუკისა, უნდოდა ქცეულიყო იმის სუნთქვად, იმის ძარღვად, იმისი სხეულის რაიმე ნაწილად, მასში გადასულიყო, გარდაქმნილიყო, შენივთებოდა, ზორცი ზორციელადა, ვნება ვნებადა, ჩაქცეულიყო იმის არსებაში.

არცა ჰფარავდა. ნებიერი ოჯახის შვილი გახლდათ, სასახლესთან დაახლოებული, იქვე გაიცნო გამოჩენილი ჰაბუკი, გრიგოლი, გამოჩენილი სახითა, სწავლითა, გულმოდგინებითა, გაიცნო და გარს უვლიდა, შეპყრობილი, შეხაროდა აღტაცებული; შეპყრობა და უკვირდა გულცივობა მისი, ეკვობდა, ნუთუ ჩრდილი რამ ადგას ჩემს მშვენიერებასა, ნუთუ ვერ აღძრავს ვნებას ხორცი ჩემო, ევედრებოდა ნათესავთა თუ მეგობართა, ევედრებოდა, მიჰშველებოდნენ, ამისკენ მიექციათ ყურადღება წიგნებში ჩაფლული ჰაბუკისა, რაღაც იდუმალებაში ჩაღრმავებული ადამიანისა, გამოეხსნათ იქიდან, გამოეყვანათ, აეხილათ თვალნი ამისი მშვენიერით დასატკობდა. ამო გამოდგა ღონისძიებანი ნათესავთა თუ მეგობართა, ამო გამოდგა ყოველი ხორცისა, არა ამქვეყნურ ფიქრებს წარეტაცნა ჰაბუკი და მოეწადინა იქითვე მიექცია ქალწულის გრძნობაცა. ისიც დაჰყვა, დაჰყვა ვით მოძღვარსა, გასდია იმის სწავლებასა, ჩაიფლო წიგნებში ფარული აზრითა, ქალური აზრითა თუ ეშმაკობითა, რო დაახლოვებოდა, რო ასე მაინც მიეპყრო ყურადღება იმისი, ჯერ ასე და მერე ჩაეხვია, ჩაეთრია ვნების ცეცხლშია. ამო იყო, ცივი იყო, გაყინულიყო ჰაბუკი ჰაბუკობაშივე გაყინულიყო გრიგოლი.

ჰაბუკივე გაყინულიყო და ვითომც არაფერიო, ქალიშვილი რო ეწამებოდა — „აღტყინებულ წარმოდგენაში ჰსახავდა ის ხორცთა კმაყოფილების სურათებს ერთიმეორეზე შეუსაბამოს, ერთმანეთზე მძლავრს, ბუნებრივ სახეების მამახინჯებელს. ჰპოვებდნენ ის უსახო სახეები თავის შესაფერის მეტყველებასაც. თებრონიას სულდგმულად მიაჩნდა წიგნი თუ ნივთი გრიგოლისა; მის უბირ თავსარქმელს ისე იკრავდა გულში, თითქოს ძუძუთა შორის თვით თბილი სახე უძევსო მზეჰაბუკისა; ცდილობდა იდუმალის თუ უცაბედის შეხებით გაეზიარებინა ვაჟკაცისათვის ხორცთა სიციხოველე მწვავე ვნებისაგან სასტიკად აფიცებულში.“ ჰო, ვითომც არაფერიო, თუმცა იყო წამი, ლამის გადაიდო ცეცხლი ვნებისა, ვაჟკაცსაც მოაწვა სისხლი ვაჟკაცისა, სისხლი ძლიერი, მოაწყდა ტალღა ნდომისა, სურვილისა და ლამის გადრია, ლამის შეაგდო კვალზე ტკბილი ცხოვრებისა, მაგრამ ეს იყო მხოლოდღა წამი, ნეტარი და მტანჯველი წამი, მალევე სძლია უხეშმა ნებისყოფამ გრძნობა წამიერი, სძლია და შესძახა მწირმა: „განვედი ჩემგან, მაღდურო ბილწო!“ განმეზორე მე, ქურო ცოდვისავე, ახალო

ევაჲ! — შესძახა მწირმა, ახალ ევას შესძახა ახალმა ადამმა, ბევრად ძლიერმა, მოუტეხელმა. სამაგიეროდ გატყდა ასული, ჩაიფერულა, მთლად ჩაიკცა სულერთიანადა, ოღონდ მაინცა ღვივოდა იმედო, ღვივოდა ვნება ნაწამები, განრისხებული, გაბოროტებული, მაგრამ კიდევ შემძლებელი აღორძინებისა. ეს იმედიც ჩაჰკრა, ზერად აღიკვეცა გრიგოლი და ფებრონიამაც გამოიტირა თავი, გასდია გზაკვალს თავისი მტარვალისა. დედათა მონასტრისა და ხანძთის გუმბათები გასცქეროდა ერთიმეორეს, როგორც რამ ნიშანი მარადიული ტანჯვისა და ნეტარებისა. ხოლო დაბლა, სენაკში დედათა მონასტრის წინამძღვრისა, ქვითინებდა ჩამკვდარი ქალობა, დამარხული მშვენიერება, დამიწებული სიკეთე; სიკეთე ქვითინებდა და ბორგავდა შურისძიება, ბორჯავდა და მრისხანებდა, ვის მისწვდომოდა აღარ იცოდა, ვისი წაშებით დამტკბარიყო ველარ გაეგო, უნდა დამტკბარიყო უსათუოდა, უსიკვდილოდა, რილათიც ჰო უნდა დამტკბარიყო, რახან ვერ დასტკბა სიყვარულითა, რახან ეწამა, იტანჯა, რილასთვისლა იტანჯა, თუ სხვაც ასევე არ იტანჯებოდა, რილასთვისლა ეწამა თუ არ გაიხარებდა სხვისი წამებითა. და მიეცა შემთხვევა. ბედმა აჲ მაინც აღარ გასწირა, განუშადა სანეტარო წამი. და წარმოიმართა ძლიერი ვნება, მრისხანე ვნება, თვით ვნება აღდგა დასაშრეტად ვნებისა.

გურანდუხტის სახე თუ განვითარდებოდა, დედოფალი თუ შეეზმოდა თავის მეტოქესა, საინცობოა დასძლევდა თუ არა, მაგრამ დაე ეძლია, მორევოდა, მოესპო, ეს მაინც მეუღლის უფლებითათვის ბრძოლა იქნებოდა, ვნებაც რო გარეუღლიყო, უფლება მაინც წინ იდგმებოდა, გამოვიდოდა ჩვეულებრივი ამბავი, ამბადაც ჩვეულებრივი და ლიტერატურისათვისაც კარგად ნაცნობი; ჰო, ვნებაც რო გარეუღლიყო, თანასწორ ძალთა შებმა იქნებოდა, ერთ-ერთი რო დაიძლეოდა, ძლეულს სიბრალული აედევნებოდა, მძლეველს არავინ დასდებდა ბრალსა, ასე ყოფილა საპატიო მეტოქეთა შებმისასა, მძლეველს მოუპოვებია პატივისცემა, ძლეულს სიბრალული თუ შეცოდება. მაგრამ აჲ სხვა რამ გამოვიდა, — მეტოქე განდგა, სხვა ჩამოერია იმისი ნების აღმასრულებლად, ვითომ იმისი ნების აღმასრულებლად, სინამდვილეში თავისი ქინის დასაცხრომად, თავისი სურვილის მოსაკლავად, ბოროტი სიხარულის აღსავლენად. და სახარბილო მსხვერპლს დააცხრა ვნებისაგან გაავებული დედაკაცი, იმისი მშვენიერებისა და ნეტარებისა-

გან გაეცხლებული. რადგან გამოსთხოვებოდა თავის მშვენებასა, ამაოდ დაექნო, ვერ შეერთებოდა სიყვარულსა, ვერ სრულქმნილიყო, ვერ ღმერთქმნილაყო, ქცეულიყო ბოროტებადა, ჯადოქრად, კუდიანად. ვაგლახ, რო თავიდანვე საცოდავი იყო მეფის სიყვარულით გაღალებული, მშვენიერი და გულუბრყვილო ქალი; ვაგლახ, რო თანასწორთა კიდილი აღარ გამოდიოდა, ბელურა იყო არწივის კლანკებში, დამშეული არწივისა, მწყურვალისა, დანქრეულისა. რა ვუყოთ თუ იცავდა გარდარეული სიყვარული მეფე აშოტისა, ძლიერი და შეუპოვარი ვაჟკაცისა, ერისათვის სათაყვანო გმირისა, მტერთა რისხვისა; რა ვუყოთ მერე, მონასტრის კარიბჭეთა შიგნით მახვილის შემართვა ჰო აღარ შეეძლო და რაღა იქნებოდა მეფე უმახვილოდა? ისიც დიდი რამ იყო, ძალიან დიდი, გაუგონარი, სასწაულებრივი, კიშკარი რო შეარღვია მონასტრისა, კიშკარი რო შევლო და ითხოვა, ცოტახანს ციხეს გამოუშვით ჩვენი მეჭურჭლე ქალი, ჭურჭელი რამ დაგვკლებია, მოგვითვალოს და მერე როგორც გენებოთო, აღსრულდეს ნება თქვენით. მაგრამ ვინ შეცდებოდა ამგვარი თხოვნითა, ვინ მოღბებოდა, ვის აუჩქროლდებოდა გული, აღმართულიყო როკაპი დედაკაცი, წელში გაშლილიყო და იდგა ისე, ვითა მწვერვალი გადაულახავი. ფებრონიამო „მტკიცედ მოირტყა მკერდზე გადაჯვარედინებული მკლავები; მკვეთრმა ღიმილმა, ბრძოლად მიმწვევმა, გაუპო ბაგე ცალმხრივ; თვალთაგან დაკვესა ცეცხლი ბოროტი. ჰრქვა მკვეთრად: მიზეზებად მიზეზთა ცოდვისათა კაცთათანა, რომელნი იქმნ ურჯულოებასა — წარმოსთქვა ეს სასატიკად და დადგა ურყევად შემმართებელი... დაეშვა ძალა მძაფრი ბუმბერაზისა; უძლურ იქმნა იგი მისთვის შეუფერებელ ბრძოლაში. მცირედ ჟამს სდუმდა, ვითარცა ძლეული: ხორციელად ძლიერსა ხელმწიფესა სულითა ძლიერთა კაცთა სძლიეს, შეჭურვილთა სამღვთოითა შურიითა. მაშინ შეურევებულმან მეფემან გულისა შეჭირვებისაგან სთქვა: — ნეტარ მას კაცსა, ვინ არღარა ცოცხალ არს!“

ეს სურათი, მონასტრის სურათი და დიალოგი გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან არის გადმოღებული, ესევე იყო შთამაგონებელი, აქედან გაიხსნა სახე თებრონიასი, აქედან წარმოისახა იმისი წარსული, უარყოფილი ვნებით გაკაყებულის სულიც აქვე ამოიზიდა, აქაც არ შეჩერდა, კვლავ გაჰყვა, გაიყოლია. ის არ შეჩერდა, ვიორგი მერჩულე შეჩერებულიყო, არც წარსული გამოეძია დედათა მონასტრის წინამძღვარისა, არც მომავალს გამოჰკიდებოდა,

დაეხატა სჯულის სიწმინდისათვის მებრძოლი ქალი, უტეხი, შეუპოვარი, შემმართებელი ღვთაებრივი ძლიერებითა, შემმართებელი თვით მეფისადმი, მერე როგორი მეფისადმი, — აშოტ დიდისადმი, ასე ერთ მოქმედებაში დაეხატა და მიენებებინა თავი. ვასილი ვერ დაეხსნებოდა ასე იოლადა, ესეც გადმოიღო, ისტორიული სახე გადმოიღო, გადმოიღო დედაი ფებრონია, მაგრამ იმისი გმირი ჰო თებრონია გახლდათ, — გარეგნულად მხოლოდ ფართა და თანით განსხვავებულიყვნენ, ოღონდ შინაგანად თებრონია ბევრად მრისხანე გამოდგა, მეტისმეტად გაბოროტებული, გაავებუღი, აქ ვერ მოთავდებოდა იმისი შურისძიება, ამითი ვერ დაშოშმინდებოდა, ვერ ინეტარებდა, ხოლო ვნებას ნეტარება სწყუროდა, მხოლოდ ნეტარებაი.

და აქ ივლითი დაენაცვლა ფებრონიასა, როგორც თვითონ შეეშველა დედოფალ გურანდუხტსა, ივლითიც ისევე შეეშველა, დაენაცვლა და განაგრძო ბოროტი შურისძიება. სენაკში გამოკეტვა არ გამოდგა საკმარისი, სენაკმაც ვერ დაჰფარა მშვენიერება, კვლავ მშვენივრობდა მშვენიერი, ძაძებშიც ელავდა თვალისმომკრელადა, ცოცხლობდა ისევე დიდი სიყვარული მეფისა, არ იქნა, არ გაჰქრა, არ დაიწრიტა. უნდა ამოშანთულიყო, ამოვარდნილიყო ძირისძირადა ღმერთმა ვერ იმძლავრა, სხვა გზა აღარ იყო, ეშმაკი უნდა ჩარეულიყო, კუდიანი უნდა ჩარეულიყო და ივლითი ამოისახა თებრონიაში, კუდიანი ივლითი. მანამდისაც ჰო ორსახედ ეჩვენებოდა თებრონია, ხან მეტ სახედაცა, მაგრამ ორად მაინც უფრო ხშირად გამოინაკვებოდა ხოლმე, ჰზარავდა ერთიცა, მეორეცა, განსაკუთრებით კუდიანის სახე ჰზარავდა, ის იყო მტერი სიყვარულისა, პირველი მტერი თვით ღმერთისა, რამეთუ ღმერთი თვით სიყვარულიათ.

იცნობდა იმ კუდიანსა, აბესალომ და ეთერის უბედურობიდან იცნობდა, იქიდანვე შესძულებოდა, შიშობდა კიდეცა. ძალიანა ჰზოშობდა, ამისიანებს არ ასდევნებოდა კუდიანი, შიში აუხდა, ალბათ იმიტომაც ეშინოდა, რო ვერ ასცდებოდა, ვერ ასცდებოდა და ვერც ასცდა, კუდიანი აუძღვა ამის შეუქიასა, აუძღვა და მოუღო ბოლოი, ივლითის სენაკი, იმისი წამლების სადულები, იღუმალი მსახურება, ბოროტი ხითხითი, ტკობა ავი სულისა, წამალი რო დასტანჯავდა ადამიანსა, ესა და სხვა ამგვარი საშინელება ბავშვობაში წარმოსახვოდა, ცხადად, კანთიელად წარმოსახვოდა და ეხილა, ტოლათსო-

ფელში ეხილა, კურდღელას ზღაპრებით განეცადა, განეცადა და შეძრწუნებულიყო. ახლაც ძრწოდა, არ შეეძლო მხოლოდ მხატვრად თუ შორეულ აღმწერად დარჩენილიყო, იქვე ტრიალებდა, იმ საშინელ სენაკში, თითქოს ქვაბი უნდა გადმოაგდოს ცეცხლიდანაო, წამლები დააქციოს, კილები დაამსხვრიოსო, მაგრამ რაღაცა ბორკავდა, რაღა რაღაცა, ვნება მრისხანებდა, ვნება კუდიანობას შენიეტებელი. სიყვარული უნდა დაცემულიყო და დაეცა სიყვარული. ისევ გაიმარჯვა სატანამ, სატანამ ამჯერად ღვთისმოსავ დედად გადაცემულმა. სატანამ შეაღწია ედემში, გველის სახე მიიღო და აცდუნა პირველი ადამიანები, სატანამ შეაღწია დედოფალ თინათინის სულში, დიდების შარავანდედად იქცა და წაწყმიდა სიყვარული, სატანა მოექცა მონასტერში და დალაზვრა ვნება. სატანა ხარხარებდა, ხარხარებდა მარად დაუღეგარი და მარად გამარჯვებული, ხარხარებდა, ვიდრე სხვა რამედ გარდაიქცეოდა, ახალ სახედა, ახალ ცდუნებადა.

ზეიმობდა შურისძიება სატანური. მერჩულე ბრძანებდა, ღვთაებრივი შურით იმძლავრესო, ვასილი ედავა, მაგრამ მაინც იგივე გაიმეორა, გაიმეორა, რადგან გადმოიღო სურათი მონასტერში მეფის მისვლისა, სიტყვიერად გაიმეორა, ხოლო სინამდვილეში სხვა რამ გამოჰხატა, სატანური შურისძიება გამოჰხატა. სიტყვიერი თანხმობა სიტყვიერად დარჩა, დავა დავადა, — შური ღვთაებრივი ვერ იქნებოდაო, აკი ამბობდა, ღვთაებრივი სიყვარულიო, აკი ამტკიცებდა, ამტკიცებდა და უდასტურებდა რისხვა თებრონიასი, რისხვა საშინელი და გარდაუვალი, მით უფრო, რო მოქმედებდა, როგორც გუშაგი ეკლესიისა, სჯულისა, სიწმინდისა, სამართლიანობისა. კარგი საფარია, კარგი დარანი, ყველაფრის გამოხვევა შეიძლება, ყველაფრის გამართლება, სიავის გამართლებაც საიდვილოაო. მაგრამ წამებას რაღა გაამართლებდა, წამებასა და სიკედილსა, მხოლოდ იმიტომა, რო უყვარდა, უყვარდა მშვენიერსა. უმეცარს სიბოროტისა, ბავშვივით მინდობილსა, გულუბრყვილოსა, ალალსა, წმინდასა, ნათელსა შეუქივითა?.. მერჩულე არ შესულა ამ სიღრმეებში, ეს შევიდა, უღრმეს ღურღუმებს ჩაეხვია, ჩაჰყვა განცდათა და გრძნობათა უღრმეს ღურღუმებსა, იძია, იკვლია, გადმოსცა, გადმოჰხატა, ხოლო ნახატმა დაურღვია ის შეთანხმება, აზრი დაურღვია, სურათი შეება რწმენასა, თავისთავადა, უცნაურადა, შეუცნობლადა. ამიტომ გაუჭირდა „ტრფობა წა-

მებული“, ყველა წინააღმდეგობამ აქ მოიყარა თავი, აქ შეიბა, შეიხლართა, გადაიკანცა.

აშოტის ტრფობაში საპირისპირო არაფერი ამოჩენილა, ის იზრდებოდა, როგორც წარმოედგინა, როგორცა სჯეროდა. ჰო სჯეროდა, რო სიყვარული ხატია ღვთისა, — სჯეროდა და ბევრჯერაც იმეორებდა მოთხრობებშიცა, რომანებშიცა, ისე ბევრჯერა, ისე ხშირად, რო მაგალითების დასახელებაც არ არის აუცილებელი, ეს საერთო ძარღვია ამისი შემოქმედებისა, ძარღვი ძლიერი, მაცოცხლებელი; ჰო სიყვარული ხატებაა ღვთისაო, რუსთაველსაც ასევე სწამდა, ოღონდ უფრო ფრთხილად ამბობდა, უფრო მოკრძალებითა, სიყვარული აღგვამაღლებსო. აშოტს მაინც ასე დაემართა: ილტვოდა დამარცხებული, მთლად მოშვებული, სულიერად მოდრეკილი, ლტოლვის თავიც აღარა ჰქონდა, ლამის არის ტყვედ ჩავარდნილიყო. მწარედ განეცადა ეს უღვთო მარცხი ყოველთვის გამარჯვებულსა. უნდა გამოფხიზლებულიყო, უნდა გამოცოცხლებულიყო, თორემ მთლად გაიწირებოდა ისედაც ბედისწერას მისული ერი. თანამებრძოლნი ბევრსა ღონობენ, რო როგორმე გამოაცოცხლონ ბუმბერაზი, კვლავ შემართონ იმისი გამჭრიახი გონება და ძლიერი მარჯვენა. როგორღაც თითქოს მოუხერხდებათ, ერთი შებრძოლებისათვის კიდევ აანთებენ, მრავალრიცხოვან მღევარს გააბობენ, გამუსრავენ, ცხვირში ძმარს აღენენ გალალბულთა... გამარჯვებას მიუღოცავს ხალხი, ზემოთ შეხვდება საყვარელ მეფესა, ვილაც უცნობი, მშვენიერი ქალი ყვავილებს მიუტანს და ეს ყვავილები, ყვავილებს გადმომდგარი აღტაცებული თვალების შუქი ხელახლა აღძრავს ბუმბერაზ ძალასა, აღავსნებს სიყვარულსა, ააგიზგიზებს რწმენას სამშობლოს გადარჩენისა და აღორძინებისა; და წალმა დაბრუნდება ჩარხი ბედისა, წალმა წავა ქვეყნის ბედი.

მეფეს უხარიან და ქვეყანა ხარობს; ომში მიუხარიან იმიტომ, რო იმის კარზე გაივლის, დავლა უხარიან იმიტომ, რო საიმისო საჩუქარი ამოარჩიოს, არტანუჯის აგება უნდა იმიტომ, რო მეფის სასახლესთან იმასაც მოუწყოს მყუდრო საგანე, მონასტერთა შენებას გაუტაცნია იმიტომ, რო ზეცამ აკურთხოს იმისი სიყვარული, ყველაფერი იმისთვის უნდა, ყველაფერში იმიტომ ღვივის სიხარული, ყველას იმისთვის შესცქერის ბედნიერი თვალითა და ყველაც ბედნიერი იმისთვის არის. ისევ ღვთის თვალი დაადგა

ქვეყანასა და ესეც იმისგან, იმისგან არის. აღსდგა მასში ხატება ღვთისა და კვლავ აღორძინდა იმისი სამშობლო, სამშობლო აღორძინდა და აღსდგა მასში ხატება ღვთისა. ასე შეერთდა, ასე შენივთდა სიყვარული და სამშობლოს ბედნიერება, შენივთდა ასე ხატებად ღვთისა. ჰოდა, არა იყო რა აქ საპირისპირო, სურათები აზრს მიჰყვებოდა, რწმენას მისდევდა, ადასტურებდა დიად ძალას სიყვარულისა.

ცალკე არც ფებრონიას ხასიათში გახლდათ რაიმე საწინააღმდეგო. იყო ლამაზი, იყო აღმტაცი, უყვარდა ძლიერ და არცა ჰვარავდა, მიესწრაფოდა, იმასთან ერთობას, სულით ერთობას, ხორციით ერთობას მიესწრაფოდა. მაღალი იყო სწრაფვა ამისა და მაღლდებოდა, მაგრამ უარპყო, იმან უარპყო, ვისაც ესწრაფვოდა, არ მიიღო ეს გაწვდილი მშვენიერება, ნეტარება ცხოველძყოფელი, ცეცხლი მოგიზგიზე, არ მიიღო და ჩაჰქრა, ჩაჰქრა და დაეშვა, დაქვეითდა, დამცირდა, ღვარძლით აღივსო სავარდე დიდებული, ბოროტებად იქცა საწყაო სიკეთისა, შურისძიებამ აიტანა და დამდაბლდა, ღვთაებრივი სატანურში გადაიქცა, დავიდა კუდიან ივლითამდისა; ჰო, აქ საწინააღმდეგო არაფერია-მეთქი, — აშოტიც დაეცა, სიყვარული დაჰყარგა თუ არა, თუმცა თებრონიასავით როდი დაეცა, მხოლოდ მოდუნდა, მოდუნდა, როგორც მეფე, როგორც სარდალი, როგორც ვაჟკაცი; კვლავ სასიკეთოდ შემართულიყო იმისი მახვილი, მხოლოდ ძალა აღარ შესწევდა, ვნებაჩამქრალსა, დაღაზრულსა, დაწაგრულსა. ასე უნდა ყოფილიყო, ასეც აღსრულდა.

მაგრამ გრიგოლი? — აი სად დადებულიყო ზღაართი, მარყუევი შებმულიყო. ასეთ შემთხვევაში სხვა აღარა დარჩენოდა ხელოვანსა, თავი უნდა გაეყო იმ მარყუევი. მაშ რაო, — მხოლოდ ერთ სურათში დაუხატა ფებრონია მეთესასუქუნელმა მეგობარმა მხოლოდ ერთხელ მოაჩვენა და ნება მისცა, როგორც უნდოდა განევიტარებინა იმისი ხასიათი; ფებრონია ჰო არ იყო იმისი გმირი, — არ იყო, არ ენადვლებოდა, იმის იდეალი არ იყო, ადვილადაც ემეტებოდა. გრიგოლი სხვა გახლდათ, ჭეშმარიტი იდეალი გახლდათ, მოციქულთა სწორი, სასწაულმოქმედი, მძლეთა მძლეველი, სულიერი მამა ერისა; ის იოლად არ გაემეტებოდა, არ გაემეტებოდა არცა ძნელად, არ დაეთმობოდა, არც დაუთმო, თვითონვე ჩამოჰქნა, ჩამოძერწა, ჩამოაქანდაკა, სრულადა, სრულყოფი-

ლადა, ველარც ვერავინ მიუმატებდა რაიმესა, ველარც ვერავინ გამოაკლებდა, ასე ემძლავრა ათი საუკუნის წინანდელ თანამოძქესა. ათი საუკუნის მერმინდელს მაინც მოენდომებინა, შეეძრა ეს დიდი სახე, ვნებით აღევსო, აღევსო სიყვარულითა, მიენიჭებინა არსება ნივთიერი. რა მიიკარა, მოიშორა, განაძო ახალი ევა, გაეყარა ნივთიერი არსებასა, ვითარცა გაპყროდა; მაინც ელავა, მაინც არ მოეშვა, მოძღვრად დაუდგა მოძღვართა მოძღვარსა: „სული და ზორცი განუყრელად არიან ერთქმნილნი და განვითარების გზაზედ ეხმარებიან ერთმანეთს. უთანხმოება მათ შორის თუ წინააღმდეგობა მხოლოდ ნაკლია ერთის მათგანის შეუსაბამოდ ზრდისა, სიბოროტე ერთის უზომო ღაღობისა. უნდა შეაწყო, შეათანხმო, შეახმატებოლო ეს სიმები შენის არსებისა. როგორ შეიძლება უგულუბელყო ერთი მათგანი, იგულე ადამიანი ორსახედ ერთისა და იმავე განუყოფელის არსებისა. ვერავინ გაპყრის სამუდამოდ ერთქმნილ ხორცს და სულს ვერც ამქვეყნად, ვერც თუ იმქვეყნად.“ — მოძღვრად დაუდგა, მაგრამ ვერ დააჯერა, პასუხიც ვერ მიუგო მოძღვართა მოძღვარმა, თითქოს ენა ვერ მოიბრუნა, პასუხი ვერ მიუგო და მაინც გაჰყვა მტკიცედ არჩეულ გზასა, მტკიცედ არჩეულს მტკიცედაც გაჰყვა. ასეთი იყო ისტორიული სახე გრიგოლისა, ასე ძლიერად გამოკვეთილი, ვერა მოუხერხა, ვერადავერ მოჰხარა, ამ შებრძოლებაში მხოლოდ ის შერჩა, რო ჰგმო იმან სიყვარული ანუ ხატი ღვთისა, ღვთის კაცი ჰგმო ხატმა ღვთისა. ვინცა აღიდა, ისინი დაეცნენ, ვინცა ჰგმო, განდიდდა იგი.

იგრძნო თუ რა მორევში მოჰყვა, იგრძნო და ღამობდა, უხიფათოდ გამოსულიყო, ღამობდა და ეძებდა გამოსავალსა. რომანი თავისი გზით მიექანებოდა, ველარა მარჯვენა ვერ შეაჩერებდა იმის სრბოლასა, მიექანებოდა ლოგიკურ დასასრულამდე, გარდაუვალ დასასრულამდე, სხვა აღარა შეეძლო რაი, უნდა ჩარეულიყო, უნდა აეხსნა, განმმარტებელად უნდა დამდგარიყო მხატვარი. შეუფერებელი ხელობაა მხატვრისათვისა, მძიმე ყოფაა, მაგრამ დაეღვეხნათ სიმძიმესა, ახსნა მაინც თუ მოუხერხდა... სარკინოზნი მხოლოდ იარაღით როდი, ზნეობითაც შემოგვსეოდნენო, უნდოდათ ძალაც გაეტეხათ ჩვენი, ზნეობაცაო; ერი შეიძლება დამარცხდეს, დაუდგეს უბედურების ქამი ცხოვრებაში, მაგრამ მოახერხებს ისევ წამოდგეს, იხსნას თავი, განთავისუფლდეს თუ ზნეობას გადაირჩენსო; ზნეობაა სისაღე ერისაო, უზნეობასთან ბრძოლაშია გა-

დარჩენა ერისაო. აშოტი მკლავით უმკლავდებოდა აგარიანთა, მაგრამ ზნეობაში შეკპარვოდა იმათი წესი, სჯულიერი დედოფლის გვერდით ვიღაც სხვა დაესვა, — ეს უკვე შერყევა იყო სჯულისა, მით უფრო საშინელი, სასახლიდან რომ იწყებოდაო, ძალიან ცუდი მაგალითი გახლდაო, ბოროტი რამ მაგალითი იყო, ძირმივე უნდა აღკვეთილიყო. — ახსნა თუ გინდათ, მართლაც ეს არის, ერის სიწმინდეს ყველაფერი შეეწირების, შესწირვოდა სიყვარული თვით აშოტ დიდისა, მაგრამ სიყვარული თუ ხატებაა ღვთისა? რად იქნებოდა სჯულის მტრად ხატება ღვთისა?!

ეს ერთი ახსნა...

ესეც მეორე: თვით გრიგოლმა რო ჩაიკლა ვნება, — დრო იყო ისეთი, საქართველოს თავდადებული მოღვაწენი სჭირდებოდაო, ყოვლად განათლებულნი, სრულყოფილნი, თავგანწირულნი, ყოვლად განათლებულნი და განმანათლებელნიო; ამქვეყნიური ვნებანი დააბრკოლებდათ, მხოლოდ განდგომითა და სამონასტრო მოღვაწეობით მოიტანდნენ დიდ სიკეთესაო. ისტორიულად ასედაც ყოფილა, მაგრამ რაღა ეშველება იმ აზრსა, რო „ადამიანი (შექმნილა) ორსახედ ერთისა და იმავე განუყოფელის არსებისა“?.. — ბევრი არაფერი ეშველება, თუნდაც გავყვეთ განმარტებებსა, რომანი ჰო თავისი გზით მიექანება და ზედ ემსხვერვეიან განმარტებანი. ეს უცნაურებაა ხელოვნებისა, თავისებურება და უცნაურება, ზოგჯერ თვით ხელოვანსაც რო შეაშფოთებს ხოლმე. უნდოდა დაეხატნა მრისხანება ვნებისა, უნდოდა და დაჰხატა. გზადაგზა რაღაცანი ინაცვალა განრისხებულმა, აწყვეტილმა, გადარეულმა, ინაცვალა და შეკრთა ხელოვანი, შეშინდა და გადაეფარა, გადაეფარა და ვერც გადაეფარა, ველარ დაიხსნა, ველარ დაიხსნა და აბუზღუნდა... შვილები ავად გაუსდნენ და ამიტომო. ესეც მართალია, მზრუნველი მამა იყო, მგრძნობიარე, მღელვარი, მაგრამ რო არ გართულებოდა „ტრფობა წამებული“, ოჯახის შეჭირვებასაც მხნედ გადაიტანდა; ერთმანეთს დაერთო ორი შეჭირვება და შეძოძგინდა ვაჟკაციცა და ხელოვანიცა, ორსახე ერთისა, იმავე განუყრელი არსებისა.

ჰო გამიზეზიანდა-მეთქი, ყველაფერი ხელს უშლიდა, თითქოს თვითონვე დაეძებდა ხელისშემშლელსა, კალამი შეუშრებოდა, ჩააწობდა, ისევე შეუშრებოდა, სტრიქონს ვერ გაიტანდა ბოლომდისა, არც უნდოდა, რაღაცას ელოდა, ვიღაცას ელოდა, ცოლი მაინც დაესმარებოდა და მერე აყვედრიდა, — რა დაგემართა, ცოტა მაინც

როგორმე დაგეცლია, აშოტის სიმღერა გავიგონე, ვიწერდი... გამაწყვეტინეო.* — აყვედრიდა და ნაწარმოებშიც თავს იჩენდა ეს მიზეზიანობა, აი მაგალითად: „მგოსანმა სიმები ააყენეს სევდანაჰარბად; დაამღერა ნელი რამ მოთქმა, თითქოს ქვეთინი. ცრემლი მოადგა აშოტს თვალებზედ. ააყოლა თითონაც ღიღინი დარდინი. წინ წარვსდგი ფეხი, ვისმინე ხმები: „ჩემო სევდის ფილავ, მარად დაუშრეტელო!“ სხვა ველარ ავკრიფე: სახლთუხუცესის შემოსვლამ შესწყვიტა მოთქმა.“** — ასე პირდაპირ, ასე აშკარად გადასულა შემოქმედებითი პროცესი ნაწარმოებში: წინ წარვსდგი ფეხი, ვისმინე მოთქმა... სხვა ველარ ავკრიფეო... — უკვე ავტორი ამოდის სურათში და გმირი იფარება, ავტორის პორტრეტი ჯდება გმირის ნაცვლად, პორტრეტი გმირისაგან დაღლილი ავტორისა. დაღლილობა, მიზეზიანობა თუ შემოქმედებითი ჭირვეულობა აქ როდი წყდება, ღიასახლისიც შემოდის მოქმედებაში, — სახლთუხუცესის შემოსვლამ შესწყვიტა მოთქმაო. კიდევ კარგი სახლთუხუცესი მოჰყვა კალამსა, სახლთუხუცესმა აიხვია დაწყვეტილი ამბავი, კვანძები აკრიფა და გაუძღვა აშოტსა, ბოლოსდაბოლოს ჰო უნდა დამთავრებულიყო რომანი... აშოტი დაცემულიყო, აღარა ვარგოდა აღარც ეროვნულ გმირადა, აღარც ნაწარმოების გმირადა, აღარად ვარგოდა, მაგრამ აღსასრულამდე უნდა მისულიყო და მიაწია: საკურთხეველში ჰკლავენ ღალატითა, ოროზაშვილებმა დასცეს მახვილი. დაღლილიყო, მაგრამ ძალა კიდევა ჰყოფნიდა, რომანისათვის თავი მოეკრა, — ოროზაშვილი შუქურის ძმად დასახა, შური იძია შუქურისთვისაცა, მონასტერში დასჯილი ძმისთვისაცაო. შუქურის ოროზაშვილობა, იმისი ერთი ძმის დასჯა მონასტერში მეფის შეურაცხყოფისათვისა, ავტორისეული გახლავთ, ზოლო გვარი ისტორიულია, სუმბატის ქრონიკა ოროზ-მოროზის ძეთ ასახელებს მკვლელებად აშოტ ღიღისა: „მოიკლა უფალი იგი აშოტ, ოროზ-მოროზის ძეთათა.“ „შეივლტოდა აშოტ კურაპალატი ეკლესიად, და მოწყალეს იგი მახულითა საკურთხეველსა ზედა, და შეისუარა საკურთხეველი იგი სისხლითა მისითა. რამეთუ დაკლეს იგი მუნ ვითარცა ცხოვარი აღსავალსა საკურთხეველისასა და სისხლი იგი მისი დათხეული ღღესაც საჩინოდ სახილველ არს.“***

ასევე მთავრდება რომანიცა, აქ გამოგონება აღარ უნდოდა, იმისი აშოტი მართლაც მსხვერპლი იყო ეკლესიისა; აშოტიც მსხვერპლი გახლდათ და თვითონაც ემსხვერპლა, რამეთუ გადა-

უდგა აშოტსა, სიყვარულს გადაუდგა, ეშმას წილად დასაბა სატრფოს უბედურობით დაჩაგრული გმირი, თავისი სისუსტის შეცნობით დაჩაგრული, — ეშმაი ტრფობისა ფრიად აზრზენდა მასო. აქ ტრფობაც ეშმას ხატებად გამოდის, ღვთისა კი იყოო. როგორღაც ეტყობა თვითონვე იაზრა ეს წინააღმდეგობა, სათაურის ქვეშ მიუწერია, — „ეშმაი ტრფობისა ფრიად აზრზენდა მას“ — მიუწერია, მაგრამ მალევე წაუშლია, ვერ გაუმეტებია აშოტი, ან ტრფობა ვერ გაუმეტებია, ანდა — ვერცა აშოტი, ვერცა ტრფობა; ჰო წაუშლია, ოღონდ ბოლოს მაინც ჩაუწერია, თავში წაუჭრია, ბოლოში ჩაუკერებია, ვინ იცის, რა მწუხარებითა, რა ტანჯვითა, რა შინაგანი წვითა!.. ეს სულ გრიგოლ ხანძთელისაგანა სჭირდა.

არსება სრული

ჟოლტერ სკოტი ტყუილად როდი ერიდებოდა ცნობილ სახელებსა, იცოდა, შებმა მოუხდებოდა დადგენილ აზრთანა, საძნელო საქმეს წაეკიდებოდა. ვასილი არ მოერიდა, — „მიმქრალმა შარავანდედმა“ რო გაუმართლა, მით უფრო შეჰბედა, მით უფრო თამამად წაეტანა ისტორიულ გმირებსაცა, ლიტერატურაში გადასულ სახელებსაცა, მაგრამ დიდხანს აღარ გააღალა ბედმა, წააფორხილა, მარცხი აწვნივინა „ტრფობა წამებულში.“ ჰო, ბარემ ასე ითქვას, მარცხად ითქვას, წინააღმდეგობაო და სხვა ასეთები მორიდებისაა, მოკრძალებისაა, ოღონდ მარცხის ღსენებაც არ იქნება მოკრძალების საზღვარს გადასვლა, თვითონვე სჩვეოდა პირუთვნელობა, თვითონვე უთქვამს, არ გამომივიდა, რაც მინდოდაო, ეს იგივეა, მარცხი რასაც დარქმევია შემოქმედებაში, იგივეა, გამარჯვებას რაც ამოსდგომია მხარეში, უბადლო მოგვერდი რო იცის და ისეთ დროს დაგეგმს გულადმა, როცა გგონია, აგერ აჰაა, ვარსკვლავებს მიეწვდენივარო. კარგი ფალავანი გულს არ გაიტეხსო, იციან ხოლმე, იმასაც არ გაუტეხნია გული, მხოლოდ ესაა, ერთხელ კიდეე აეწეწა ფიქრები, აებურდა, აეფუტენა და, რო დაულაგდა, დასკვნამ გამოანათა ელვარედა: გული გერჩის, მაგრამ მაინც უნდა უფრთხილდე ცნობილ სახელებსაო.

თინათინსა და ლევანს რო არ მოერიდა? — ის სხვა იყო, ისტორიამ იცოდა ის სახელები, ქართლის ცხოვრების გაცრეცილ ფურცლებსლა შერჩენოდა, სხვა ძეგლებში არ გადასულიყო, ხალხს ვერ გასწვდენოდა. თინათინი თამარ მეფე არ გახლდათ, არც ქეთევან დედოფალი იყო, ჩვეულებრივი დედოფალი უამრავ დედოფალთაგანი ბრძანდებოდა, ერთი ტაძარი აეშენებინა...

მხოლოდ ამითი გამოეჩინა თავი. ესეც მივიწყებოდათ, ტაძრის ფრესკები შეეთხუნათ და გახსენებაც აღარავის შეეძლო, თუნდაც გახსენებოდათ, ერთი ტაძრის აშენებას დიდ გმირობად აღარ მიუთვლიდნენ. ერთი სიტყვით, აღარავის ახსოვდა და ავტორსაც არა-ვისთან არაფერი ჰქონდა სადავო თუ სადავიდარბო, როგორი სა-ხეც გამოუყვეთა, ისეთად დარჩა, ისეთად გაჩმინდა, ხოლო გრი-ვოლ ხანძთელი სრულიად სხვა იყო, სხვა ხმისა და სხვა ჯავარისა, ბევრად შორეული, მაგრამ ბევრად სახელგანთქმული საეკლესიო მოღვაწე, წმიდა სულიერი მამა, გმირი ღონიერი მწერლისა, მერ-წულეს გმირი, დიდებული ხელოვანის ნაქანდაკევი, ეგრე იოლად არ დანებდებოდა და არც ღანებდა, მაინც მომხიბლავია ეს შებ-რძოლება. ჩვენს მწერლობაში ხშირი არა ყოფილა ასეთი ჭიდილი ორი ძლიერი შემოქმედისა. სხვათა ლიტერატურამ, მსოფლიო ლიტერატურამ იცის ეგრედწოდებული მარადიული თემები და იმ თემათა თავთავისებური გადაწყვეტანი სხვადასხვა დროისა, სხვა-დასხვა ეპოქისა; ეს სხვა რამეა, სულ სხვა რამეა, ჭიდილი არ არის, ის ყველას თემაა, ყველას შთაგონებაა, ძლიერთათვის ძლიერი, სუსტთათვის სუსტი, სხვადასხვა დროს სხვადასხვანაირად იჩენს თავსა. სხვადასხვანაირად გამოაშუქებს. აქაც შთაგონებით დაიწყო, მარადიულ თემად გადაიქცა, ათი საუკუნის მერე გამოიხმო ფალ-ვანი. გამოიხმო და გაჰყვა, არსება სრულის მრწამსით შეება, მაგ-რამ წმიდა მამა არ დამორჩილდა, იმის რომანშიც წმიდა მამად გა-დავიდა და არსება სრულის მრწამსი დაუმარცხდა.

ჭიდილიც კარგი გამოვიდა, დასკვნაც კარგი მიიღო, ცნობილ სახელებს მოერიდევ. დასკვნამდისაც ადვილად არ მისულა, ოღონდ აღსრულება უფრო არ იყო ადვილი, ისტორია ღრმად მიითრევდა, ბევრად მძაფრი ჭიდილისაქენ ეწეოდა, მძლავრი გარდატეხის ეპო-ქებისაქენ მიაქანებდა. თვითოევე ცხოვრობდა მძაფრი მობრუნე-ბის ეპოქაში და ისტორიაშიც შესაბამისს დაეძებდა; ოღონდ უბრა-ლოდ როდი დაეძებდა, — არსება სრული ისევე სწამდა, ის მარ-ცხი მხოლოდ გაკვეთილად მიეთვალა, ისევე გაფაციცებითა ფურ-ცლავდა ქართლის ცხოვრებასა, მატინანებსა, ქრონიკებსა, სიგელ-იუჯარებსა, სასულიერო მწერლობასა, ბიზანტიურ თუ რომაულ ლი-ტერატურასა, ქრისტიანობის საწყისებისაქენ მიიწევდა, ცეცხლ-თაყვანისცემის აღსასრულთან მიდიოდა და წარმართული სოფლ-მხედველობის გამძლეობას მიიკვლევდა. აქ ამ დიდ ბრძოლაში უნ-

და შობილიყო არსება სრული, სრულყოფილი ადამიანი, იდეალური გმირი, სათვალსაჩინო და სანიმუშო.

ეს აზრი დასტორიალებდა, ამ აზრმა დააბა და აღარ აუშვა ნინოს ცხოვრებიდანა. აღრეც გადაეკითხა ნინოს ცხოვრება, მაგრამ ეს გადაკითხვა მართლაც მხოლოდ გადაკითხვად ითქმოდა, ახლა ეველა ვარიანტი შეადარა ერთიმეორესა, ვარიანტთა წინააღმდეგობანი ჩაინიშნა, იმათგან უძველესის ამოცნობაცა სცადა; დრო იხელთა და სემენარიელებსაც მოახსენა თავისი მინაკვლევი, მასწავლებელთაც გაუზიარა თავისი მოსაზრებანი: აბეზარი არასოდეს გახლდათ, მაგრამ ისე გადაეკიდა ნინოს ცხოვრება, ლამის აბეზარს დაემსგავსა, 'ინაურებში ჰო სადილ-ვახშამობისას თუ რსე საუბარში მხოლოდ ნინოს ცხოვრებიდან მოჰქონდა მაგალითები, სტუმრებსაც იმითი ართობდა, სხვებთან დარბაზობისასაც იმდენს იზამდა ნინოსაკენ მიაქცევდა სხვათა ყურადღებასა. ჭვარი ვაზისა, თმით შეკრული, ძალიან მოსწონდა, დიდ გამჭრიახობად, დიდ მიგნებად მიაჩნდა, უნდოდა ეპოვნა პირველი მთქმელი, პირველი მიმგნები, ეგება სწორედ ის გამოსდგომოდა ნიმუშად არსება სრულისა... ვარიანტებში არსად იყო საამისო ნიშანწყალი, არც სხვა რამ ცნობა გადარჩენილიყო.

ნინოს ცხოვრება მაინც არ უშვებდა, ის არ უშვებდა, ხოლო ამან ვერაღა ვერ მოიგდო მხატვრულ კონფლიქტში, რომახულ კონფლიქტში ვერ ჩაიჭირა, ვერ ჩაიჭირა და გაუსხლტა. აქ არაბობაც მიზეზიანობდა, არაბთა ხანგრძლივ ბატონობას შთაბეჭდილებანიც გაეხანგრძლივებინა, უჯობდა ჯერ ეს მოეწორებინა; ჰო, უჯობდა და „ტრფობა წამებულს“ „ხაზართ: სასძლოც“ მიუმატა, ეტყობოდა საამისოდაც არ იკმარა „ტრფობა წამებული“, — ერთი სიტყვით „ხაზართა სასძლოც“ მიუმატა და მერეღა მიექცა ნინოს ცხოვრებასა. ახლა ნაწყვეტ-ნაწყვეტად კითხულობდა, ფურცლავდა, სულერთი იყო, სად მოხედებოდა, სადაც მოხედებოდა, თვალსაც ჩააყოლებდა: „ხოლო ცნა რაი მგფიან, ვითარმედ ქრისტესა ათაყუანა მთავარი იგი, განრისხნა და ბორგდა ფრიად, ნინოსათუის და ნანა დედოფლისა, და აღდგა და განვიდა ნადირობად და იტყოდა: შემო-რაი-ვიქცე, შური ვიძიო მათგან შეურაცხებისათუის ღმერთთა ჩემთაისა.“* — შემდეგ მოსდევდა მეფის გასვლა ოხოთის მთაზედა, სამხრობისას მზის დაბნელება, ლოცვა მეფისა, მიმართვა სხვადასხვა ღმერთადმი, ოღონდ გამითენეთო, უარყოფა

არმაზისა, მოქცევაი... — თითქმის ზეპირად იმეორებდა და როდილა ჩაათავა, დაუბრუნდა იმავე სტრიქონებსა: „განრისხდა და ბორგ-
და ფრიალ, ნინოისათვის და ნანა დედოფლისა...“ „ნანა დედოფ-
ლისა...“ „ნანა დედოფლისა...“ „შემო-რაი-ვიქცე, შური ვიძიო
მათგან შეურაცხებისათვის ღმერთთა ჩემთა...“ — უკეთესი კონ-
ფლიქტი რაღა იქნებოდა, მეფის ოჯახში ჩამოეგდო უთანხმოება
ახალ მოციქულსა, ნანა დედოფალი მიემხრო, მეფე მრისხანებდა,
შურისძიება გადაეწყვიტა, დასჯა დაედგინა მოციქულისა, დე-
დოფლისა. სახარბიელო ამბავი შედგებოდა, სურათი სურათს
მისდევდა, სურათები სურათებსა, კვანძები კვანძებსა. აქამდისაც
სამეფო ოჯახთა კონფლიქტები ამოდიოდა, ახლაც იგივე ამოტივ-
ტივდა, ნინოს ცხოვრებაშიც იგივე ამოვიდა. ეჰა, მირიანსა რგე-
ბოდა ბედი. მირიანი უნდა ქმნილიყო არსება სრულადა! მაგრამ
ის დასკვნა, ცნობილ სახელებს მოერიდო?! მირიანი ჰო დიდად
ცნობილი გახლდათ?! წმ. ნინოს ჰო ის ამოუდგა მხარში, პირვე-
ლად იმან აღიარა ქრისტიანობა ქართველთა რწმენადა, — IV სკ.
სახელმწიფო რელიგიად ქრისტიანობა გამოაცხადა. ნინოს ცხოვ-
რების ყველა ვარიანტში, ქართლის ცხოვრებაში, ძველსა თუ
ახალში, შუა საუკუნეების მრავალ ძეგლში დახასიათებულები მე-
ფე მირიანი, მღვდლები ქადაგებებში იხსენიებდნენ, ხალხმა იცო-
და, ველარ შესცვლიდა ამ ცოდნასა და წარმოდგენას, ვერ წაუვი-
დოდა, სატფიალო კონფლიქტს ვერ დაუმატებდა, ვნებას ვერ
შეჰმატებდა, ვერ აქცევდა ვნების წერადა. არადა, სახარბიელო ამ-
ბავი გახლდათ, — დედოფალი რწმენაშეცვლილი, მეფე განრისხე-
ბული... ჰო, რა სახარბიელო რამ იყო!..

მაგრამ დროდარო აშოტის აჩრდილი გამოეცხადებოდა ხოლ-
მე, არაფერს ეტყოდა, სამღურავს არ ეტყოდა, მხოლოდ შეჰხე-
დავდა სამღურავის თვალითა, გაბრუნდებოდა, წავიდოდა; ეყო-
ფოდა ის ერთი აჩრდილი, მირიანის აჩრდილს ველარ მოიმღურებ-
და. ვინმეს გამოსძებნიდა იმავე ოჯახში, მირიანს ჰო ორი ძე ეს-
ვა — ბაქარ და რევი. ჭაბუკნი იყვნენ იმ დიდი რელიგიური ბრძო-
ლების დროსა, ჭაბუკნი იყვნენ და ტრფობასაც აღვილად აჰყვე-
ბოდნენ, ვნებაც და რწმენაც აღვილად დარევდათ ხელსა, მაგრამ
არსად მოჩანდა საამისო მოსაკიდარი ქართლის ცხოვრებაში. ბაქა-
რი ბიზანტიის კეისრის კონსტანტინეს კარს მძევლად გაჰგზავნა მი-
რიანმა. წავიდა მორჩილი მამისა, დაბრუნდა განათლებული, ახალ

რწმენამოკიდებული. რევიმ მამის შემდეგ მიიღო ქრისტიანობა, იმის შემდეგ, სამეფოს რელიგიად რომ გამოცხადდა. სად უნდა წაიკიდებულიყვნენ მამა-შვილები? ეგება შეეთხზა, მიეწერა; ჰო, მიეწერა, ადვილად აიტანდა დიდი ისტორია. მაგრამ მირიანის აჩრდილი ისევ სამღურავით გამოეცხადებოდა. ესეც არ იყოს, არ მოსწონდა მამათა და შვილთა უთანხმოების ამბავი არცა ისტორიაში, არცა ლიტერატურაში, არცა ცხოვრებაში. თვითონ გულისხმიერი შვილი გახლდათ. გულისხმიერი და მსურვალე შვილი, მამაც ასეთივე იყო. მსურვალე და გულისხმიერი, ამრწუნებდა მამაშვილობაში გაჩენილი ბზარი თუ ჩრდილი, მხოლოდ პატივმოყვარეობასა გულისხმობდა ამის მიზეზად, აგულისებდა პატივმოყვარეობა, რისხავდა, მიიჩნევდა უბედურებად ერისა. თვითონ იგივეს არ დაჰხატავდა, საგმობსა და საძრახს ხელს არ შეახებდა, განეწმინდა ხელი, ზიარებულები არსება სრულის ჩამოსაძერწადა.

შაინც არ ეთმობოდა მირიანის ოჯახი. და მისცა მირიანს ასული ხვარამზე. ვის რას მოაგონებდა ეს სახელი? — არავის არაფერსა. არა ჰყოლია მირიანს ასული ხვარამზე, მით უკეთესი, რო არა ჰყოლია, შესძენს და ეყოლება, სულს ჩაუდგამს და დაუსვამს ასულად. დასვა არმაზის ქურუმთა უზუცესად ბაბეგი და მისცა ძე ამზაილ. ესეც არ იცის ქართლის ცხოვრებამა? — ნუ იცის, მით უკეთესი! ამიერიდან ეცოდინებათ, ის იქნება არსება სრული. ხვარამზე და ამზაილ შევლენ ნინოს ცხოვრებაში და ნინოს ცხოვრებაც სხვანაირად წარმოსდგება.

ამზაილის მიგნება გახლდათ ძნელი, ამზაილისა, არმაზის ქურუმთა უზუცესის ძისა, მომავალი ქურუმთაუზუცესისა, მთავარ ქურუმისა, თორემ მერე ადვილი იყო იმისი სატრფოს გამოცხადება, მხატვრული ქარგის ამოქსოვაცა, — ახალი რელიგიის, მოწინააღმდეგე ქრისტიანული რელიგიის მსასოებელი შეუყვარდებოდა, — თვითონ ნინო არ იქნებოდა, წმიდა იყო, ხელშეუხებელი, უვნებო და უვნებელი, — იმისი რომელიმე მოწაფე, შროშანა ან სიდონია შეუყვარდებოდა და გაიშლებოდა ბრძოლა მოვალეობისა და ვნებისა, ბევრჯერ ნაცადი, ბევრჯერ გამოთქმული თუ გამოხატული. რა ვუყოთ მერე, სხვანი თუ არ მოერიდნენ, ისიც არ მოერიდებოდა, მაგრამ აქ არ გამოვიდოდა რაც უნდოდა, არსება სრული არ გამოვიდოდა; თანაც უკვე დახატულიყვნენ შროშანაცა, სიდონიაცა, ისინიც უკვე ცნობილიყვნენ. ესეც არ იყოს, შროშანათი თუ სილო-

ნიათი სხვა სოციალურ გარემოში გადაინაცვლებდა, ხოლო უნდოდა ეროვნული ბედი თუ უბედობა მეფის ოჯახის ბედსა თუ უბედობასთან ვადაჯაჭვული წარმოედგინა, ასე სწამდა, სასახლიდან უკეთ გაეფინებოდა ყველაფერი, ზევით უკეთესად გამოჩნდებოდა ხალხის სიხარული თუ მწუხარება, მღელვარება თუ დაბნეულობა, თანხმობა თუ წინააღმდეგობა. იქამდის იმ სიმამლემდე ერთობლივად აღიოდა საერთო ცალკადისი, იქიდანვე წარმართებოდა ხალხი მართალსა თუ ბრუნდ გზაზედა. უთანხმოება თუ რღვევაც იქიდან უნდა დაწყებულიყო, ქართლის ცხოვრებაც ეთანხმებოდა, იქიდან დაიწყო: „და რქვა მეფემან ოთხთა თანამზრახველთა მისთა, — ღირს ვართ ჩუენ ღმერთთა ჩუენთაგან ბოროტის ყოფნასა, რამეთუ უღებ ვიქმენით მსახურებასა მათსა და მიუშუით ჩუენ ქრისტიანეთა გრძნეულთა ქადაგებად სჯულსა მათსა ქუეყანასა ჩუენსა; რამეთუ გრძნობითა ჰყოფენ საკურველებათა მათ. აწ ესე არს განზრახვა ჩემი, რათა ბოროტად მოვსრნეთ ყოველნი მოსაენი ჯუარცმულისანი და უმეტეს შევუდგეთ მსახურებასა ღმერთთა მათ ზბურობელთა ქართლისათა; ვამხილოთ ნანას, ცოლსა ჩემსა, შენანება და დატოება სჯულისა ჯუარცმულისასა, და თუ არ მერჩიდეს, დავივიწყო სიყუარული მისი და სხვათავე თანა წარვწყმიდო იგიცა.“* ჰო ქართლის ცხოვრებაც ეთანხმებოდა და აქეზებდა, — „დავივიწყო სიყუარული მისი და სხვათავე თანა წარვწყმიდო იგიცა.“ — მიზიანი ამბობდა, მწარე განცდებში შესულიყო მეფე, სწორედ გმირი იყო, გმირი დიდი რომანისა. ტუჩი ჩაიკეცია!.. არაო, ითქვა!.. ამზაილ, — ძეი არმაზის ქურუმთა ძთავარისა, ხვარამზე, — ასული მეფისა. მეფესაც დარჩებოდა თავისი ადგილი. ის პოლიტიკოსია უპირველესყოვლისა, მძიმე არჩევანის წინაშე მდგარა, ისიც ეყოფა საჭირობოროტოდაო.

ამზაილს არაფერი აქვს საჭირობოროტო, სუფთაა, ხალასი, უანგარო, წმინდა, ქვეყანას დაძხარის სხივივითა, ქვეყანაც შეხარის ვითარცა სხივსა, ბედნიერია, სავსეა სავსებითა. ავტორს არ უნდა ჩრდილი რამ გაადევნოს, ეყო ჩრდილიანნი, დარდისაგან შექმული ადამიანები, ეყო ნაკლოვანნი, სავსებისაკენ მიმსწრაფველნი, ვერ შემძლებელნი; ეყო, ოლონდ ღმერთმა ჰო იცის, იმათი სრულყოფაც უნდოდა. მაგრამ თავისი ხარკი მოითხოვდა ისტორიამა, თავისი სველმა მწერლობამა, თვითონაც ბევრი ხარკი გაეღო და ანაზღაურება ერთბაშად ინდობა. ახლა მოხარკე აღარავინა ჰყავდა, მხო-

ლოდ შესაძლოა, მოულოდნელად სიუჟეტი აპხირებოდა, კომპოზიცია გამიზნებოდა, ვინ იცის, ვინ უწყის, უდროუდროოდ ფეხს მიაბჯენენ, გულიც ამოიღო, წინ დაუდო, არ შეგიბრალებენ; ჰო, არის ხოლმე, — და ისიც მოჩქარებითა ძერწავდა: „ცხოველმყოფელ რწმენით იყო ამზაილ გამსჭვალული, უწყვეტ ნაკადად სდიოდა მის გულს სიყვარული არმაზისადმი, სიმშვენიერედ უჩნდა იგი სამარადისოდ. ესავდა იგი ამ განსახებას ზეციური სილამაზისა. ეთაყვანებოდა სიმშვენიერესაც ქვეყნიურს, რომლის ხატება იყო მისთვის ქალი ზვარამზე. ორის რაინდი მზეჭაბუკი, გულის ორივე ღარანი სავსებით სავსე ჰქონდა ორსავე სიყვარულით არსებით ერთით.“ — ძერწავდა, სულს ჩაუდგამდა, სულს ყოველი სიკეთით აღსავსეს.

უებრო მხედარს, მძლეთამძლე რაინდს არ ეკარება ეჭვი ოდნავი, არ აღაშფოთებს არაფერი, ვერვინ განარისხებს, ნებისყოფაა შეუვალი, უდრეკი, როგორც არმაზი, ვისაც მსახურებს, ვისი ქურუმიც უნდა იყოს, უმაღლესი, პირველთაგანი. თუმცა ამზაილ მეორე ძეა ბაბეგისა, არმაზის ქურუმთა უმაღლესისა, მეორე ძეა და პირველობა პირველს უწერია, მაგრამ ეს ფიქრიც როდი ეკარება ამზაილსა, ახლოსაც არ ეკარება, ნასახადაც არ გადაუვლის, ვინც უნდა იყოს, რაც უნდა იყოს, წესი თუ ადათი, ის ერთგულია არმაზისა, არმაზის მსახურია და ემსახურება უანგაროდა, მიწიერ ცდუნებებს აცილებული, ამაღლებული. ბაბეგმა იცის ამზაილი იქნება იმისი ღირსეული მემკვიდრე, ღვთაებათა იმ დიდ ბრძოლაში მხოლოდ ამზაილისთანა ვაჟკაცი თუ აღასრულებს ნებას არმაზისა; ბაბეგმა იცის, ამზაილმა არა, უცოდნელად, საზღაურისა თუ ჯილდოს, ამაღლებისა თუ აღმატების გარეშე გადაუღვია თავი, ზიში ჰო არც იცის, არმაზის შესაძლო მარცხიც არ აფიქრდება, — რაღა იქნება ერთგულება იქ ასეთი ეჭვი გაუვლის გულში?!. მომძლავრებულა ჯვარცმულის თაყვანისმცემელი, ნინო ქადაგი მომძლავრებულა, ჩაუთრევია მეფის ოჯახი, იმისი ზვარამზეც ერთგულ მოწაფედ გაუზღია, ის არა ნაღვლობს, ის სავსებით სავსეა არმაზის სიყვარულითა, არმაზის რწმენითა, ვერაფერი შეარყევს ამ რწმენასა, ვერაფერი ჩააწვეთებს ეჭვსა. დაე გარს უაროს ნინომ მეფის ასულსა, ქსოვოს ბადე ამზაილის შესაპყრობად, ვერაღა ბადე იმას ვერ შეიპყრობს, ვერა თილისმა ვერ ეპაბრუებს, გზას ვერ აურევს; არც გაექცევა, თან მიჰყვება სასახლის ბაღში, მზადაა ეახ-

ლოს, სადაცა სურს, მოუთხროს, რაც უნდა; რისთვის უნდა, არ ენალელება, რა განუზრახავს, არ ეკითხება, ოღონდ გაერიდოს, ასე თუ ისე გაერიდოს, აეჩქაროს ყვავილთა მოსაყრებადა; ჰო, აეჩქაროს და ზვარამზე შეატოვოს საღამო ჟამსა, სამხედრო ვარჯიშიდან მომავალსა, თვალთა გარეშე, ყურთა გარეშე, მარტო პირისპირ. იმან იქითა ჰკრიფოს ყვავილები, გამაბრუებელი, დამათრობელი რამ გამოხარშოს იმა ყვავილთაგანა, ამზაილს მაინც ვერა დაათრობს, გზაკვალს ვერ აურევს, სავსეა სავსებითა, სავსე არის სიყვარულითა.

მხოლოდ აქ ვერ უმარჯვდება ქადაგ ნინოსა, ყველას იმორჩილებს, მდაბიოთაგან მეფემდის აღწევს, ყველასა ხიბლავს, მოაჯადოებს, ზოგსა სიტყვითა, ზოგსა კურნებითა, სხვათა სხვადასხვა ხერხითა თუ უტეხი ნებისყოფითა, ამზაილთან არაფერი სჭირს, ამზაილზე ვერაფერი მოქმედებს, იმასაც არ განიცდის, ოდნავადაც არ განიცდის, ზვარამზეს რო დაუგდია თაყვანება არმაზისა, ახალ რწმენა ასდევნებია, დამოწაფებია ქადაგ ნინოსა, არმაზის უსაშინელეს მტერსა, — ამასაც არ განიცდის, სხვა რა ააღელვებს, სხვა რა შეაშფოთებს, სხვა რა დაურღვევს სიმტკიცესა? — არც არაფერი.. ისე თუ გამოვტყდებით, აქ შეიძლება სიუჟეტს ემძლავრა, კვანძი ისეთნაირად მიემართებოდა, ვინ იცის, გადატეხილიყო ხასიათი ამზაილისა, — რახან ზვარამზე ხელთ ჩაიგდო ნინომა, რწმენა რო შეუცვალა, სავარაუდოა, დაწყებულიყო ღრმა განცდები რწმენისა და მოვალეობისა, აღთქმისა და სიყვარულისა, გაშლილიყო მრავალჯერ ნაცადი მწვავე სულისკვეთების სურათები, ცრემლიანი სცენები, ცრემლიანი და სისხლიანი, როცა ქალები თავს იკლავენ, ვაჟკაცები ზედ დააკვდებიან ან პირიქითა, ანდა — ვაჟკაცები ჰკლავენ, თვითონაც ზედ დააკვდებიან; ხოლო მანამდის ჰო იდგა ერთი ვაი-უშველებელი, — დაწვების ზოკვა, მუშტების ბრაგუნე მკერდზე, ხენეშა და ვიშვიში, იმედების გაცრუებას რო მოჰყვება ხოლმე. თავიდან აერიდა და მაინც იქით მიემართებოდა კვანძი. მაგრამ მტკიცე მარჯვენას აეკრიფა სადავენი სიუჟეტისა, ვერ იმძლავრა ნაცადმა სიუჟეტმა, გადატყდა, დაემორჩილა ამზაილის ნებისყოფასა, — დაე ზვარამზემ ქადაგ ნინოს მიუგდოს ყური, იწამოს იმისი ჯვარცმული ღმერთი, რაც უნდა იწამოს, ის უყვარს ისეთადა, როგორიც არის — სიმშვენიერე ამქვეყნიური, სიმშვენიერე უყვარს, სიმშვენიერეს

შესტრფის, სიმშვენიერე ქვეყნიური შეუმღვრეველია, როგორც შემღვრეველია სიმშვენიერე სამარადისო, არმაჰ ძლიერი.

დაწმენდილა, ამაღლებულა ადამიანი, იმის ირგვლივ ბობოქრებაა, თვით ღმერთები აბობოქრებულან, განრისხებულან, ერთიმეორეს მისევიან და ქვეყნიურ წარღვნასაც იმუქრებიან. ადამიანი ღვთაებრივ სიმშვიდეში შესულა, ღმერთები დასდგომიან ბოროტების გზასა. მოიწევს დასავლეთი, რომი მოიწევს ეაზის ჯვრითა, სპარსეთი თავის ბატონობას არმაზით იცავს, ხოლო ციმუბ-ითრუშანი ერის დამოუკიდებლობის დარაჯად დამდგარან და აღმოსავლეთ-დასავლეთის ამ მრისხანე რკენაში ქვეყნის გამოხსნა მოუნდომებიან. ღმერთები იბრძვიან, ღმერთები შებმულან, ხოლო ღმერთთა ქვეშე პოლიტიკური ჯგუფები დაჭიდებულან, დიდი ქვეყნები შეზღერთებიან ერთიმეორესა, გავლენის შორს გატანა ჩაუთქვამთ გულში და ღმერთები გაუძლოვებიან წინა. ღმერთები ადვილად აბრუებენ ადამიანთა, ღმერთთა სახელით ყველაფრის აღთქმაც შეიძლება, აღთქმა ყველაზე მეტად აბრუებს ხალხსა ან სხვა რაღა დარჩენიან უბედურთა, აღთქმასაც რო აღარ ერწმუნონ. ჯვარცმული აღუთქვამს თანასწორობასა, სამარადისო ბედნიერებასა და ნეტარებასა; ქალი აღუთქვამს ჯვარცმულის სახელითა, ქალი აღუთქვამს, ქალი შეჰბმია და მრისხანე არმაზს ველარაფერი უწამებია, — ხრმალი მისი ვითარცა ელვია და ვინცა მიეახლოს, სიკვდილად წარიწიროს თავი თუისი, — მაგრამ ნინო არც ეგრე ახლო მიუვიდოდა და თანაც ქალი გახლდათ, არა თვით ღმერთი, არამედ მსასობელი მისი, შეუპოვარი, შეუვალი, დაუნდობელი, მაგრამ ქალი და მსასობელი.

საოცარიც იყო, ყველგან მამაკაცები მოციქულობდნენ, აქეთ ქალი წარმოეგზავნათ მოციქულადა. ვითომ რაღაო, — თავიდანვე ეკითხათ და ახსნაც ეცადათ ეკლესიის მამათა. ნიკოლოზ გულაბერიძეს, XII სკ. მწერალსა და მოღვაწეს კიდევაც აუხსენია: „ლბილითა მით და ნარნარად მდინარითა წყლისა ნეტარითა დაშრიტა სიმძაფრე სახმილისაი მკურნალმან მან ხელოვანმან წინააღმდეგობითა:“ „წინააღმდეგობითა“.* — აგრეც იქნებოდა, ქალი უფრო შემპარავი იყო, უფრო მომხიბლავი, უფრო საიმედო და სანდომელი ამ რაინდული სულის ქვეყანაში. უძლურება მისი მხოლოდ მოკრძალებას თუ აღძრავდა, თუმცა „ძალა ჩემი უძლურებასა შინა სრულ იქმნებისო.“ — და სრულ იქ-

მნა, — როგორ მოძლიერდა ქრისტეს თაყვანება, ალლოც ვერ აართვეს არმაზის ქურუმთა, ალლო თუ აართვეს, ვერა ილონეს რაი. გამკრთალდა მთავარქურუმი ბაბეგი, მეტად გამკრთალდა, წინააღმდეგობის ძალი წაერთო, ველარ გაეგო, საიდან უტევდა. მტერი, რა ხერხს მიმართავდა, ველარ მიმხედარიყო, საით თუ როგორ გადაეჭრა გზანი; არმაზი რო ირყეოდა, ამასა ჰგონებდა, მაგრამ ჰო სჭეროდა უძლეველობა არმაზისა, — სჭეროდა, სწამდა და ამ რწმენასლა შეჰკედლებოდა.

გამკრთალდა ბაბეგი, სამაგიეროდ იმძლავრა მანგიურმა. ნინოს სახეც რო ძლიერია, ეს არცთუ ისე გასაკვირია, ბევრი წყარო ჰქონდა საამისოდა, შეეძლო გადმოეღო უკეთესი, სრულეყო, შეეცხო; ბაბეგს არა ჰყავდა ასეთი წინაპარი, თვითონვე ჰქმნიდა, წარმოიდგენდა, იხატავდა თავისივე წარმოდგენიდანა. მანგიური სხვა იყო, მანგიური ერწო-თიანეთიდან მოდიოდა, ტოლათსოფლიდან მოდიოდა, კოპალეს დეკანოზი კურდღელა ჩამჯდარიყო მანგიურში, კურდღელა ანათებდა მანგიურიდანა, კურდღელასავით იგვემებოდა დიდი ლეღვითა, კურდღელასავით მეტყველებდა ბოზოქრებული. მანგიურის გვემა და ბნეღვა, მანგიურის სიტყვა მეფის საბჭოში იქიდან იყო გადმოღებული, კოპალეს ხატის კარიდანა. ცოცხლად ჩარჩენილიყო მესხიერებაში და ცოცხლადვე იხატებოდა. აქ წარმოსახვას ძალა როდი დაადგებოდა, სახიერიც ამიტომ გამოდგა, სახიერი და ძარღვიანი, მომქმედი, დაუდეგარი, — არმაზს შემუსვრა ელის და ახლა უნდა იმარჯვოს იმისგან დამარცხებულმა ციშუბთახრუჯიმ, ბარი თუ მისანდობელი არ არის, ბარი თუ ჯვარცმული-საკენ გადახრილა, მთა უნდა აშალოს, არაგვს ასდევს, არხოტს აიჭრება ბერიკაცი, მზად იყავით, დიდი ბრძოლაა მოსალოდნელი, არმაზის მსხვერევას გამარჯვება უნდა მოჰყვეს ცაშუბისა, ითრუშანისა, გუდანისა, ალტარისა და სხვა ჩვენი ღმერთებისაო. ღმერთთა ბრძოლაში ჩვენ რა ძალგვიძსო, თითქოს ყოყმანობენ მთისანი, თითქოს ყოყმანობენ და არა ცხრება მანგიური, შეგვკრიბოთ ბჭენი, გადაეწყვიტოთო; არა ცხრება და არც დაცხრება, იმიტომ როდი გაჰხარებია დაცემა არმაზისა, დაცემა სპარსთა ბატონობისა, რო ახლა ბიზანტია გაუბატონდეს, — არა, ამ ამოო სიხარულით ვერ აღივსება, იმიტომ როდი მოსძულებია ერთი დამმონებელი, რო იმედი ჩაუსახოს სხვა დამმონებელმა, რასაც უნდა ჰპირდებოდეს, რასაც უნდა ადუთჭვამდეს, იცის მაყდურია ყოველი აღთქმა, იცის

მხსნელად არავინ მოუვა, იცის, თვითონვე თუ არ ძალუძს თავის გამოსხნა, მონობა უწერია სამარადისო; ჰხედავს, დრო დამდგარა, ორი მძლეთამძლე შეჰქიდეზულა, მოეზნადეთო, დაირაზმეთო, მთად მოსწყდით მთასანიო, რისხვად დაეცით არმაზის დამცველთაცა, იესოს მადიდებელთაცაო, ჯერ ერთმანეთი შემუსრონ და მერე დაცითო, მესად დაატყდითო.

ეს მრწამსი იყო ავტორისა, ისტორიულ სიმართლესაც ემყარებოდა, არმაზისაგან დევნილი ძველქართული სარწმუნოება მთაშიდა შენახულიყო, სამეფოს სარწმუნოებად ქრისტიანობის გამოცხადების შემდეგ. იქავე დარჩა, თავი გადაირჩინა და მოაღწია ბოლო ღრომდისა. თუმცა ნინოს ცხოვრება ირწმუნებოდა, ნინო-მაო — „მოუწოდა მთეულთა, ქართლელთა და ფხოვნელთა და უქადაგა სარწმუნოებაი ჰეშმარიტი. ხოლო იგინი ღმობიერ იქმნენ და ხათელ იღეს, და დაღეწნეს საკერპონი და აღაშენეს ეკლესიანი. და ამისა შემდგომად წარვიდა ერწოს და ჟალეთს და მოიყვანა იგინიცა სარწმუნოებად.“* მაგრამ ვერ დაუჯერებდა, თუნდაც მხოლოდ ბავშვობის მოგონებანი ეყოფოდა, რო უარეყო, ხოლო ვარიანტების წინააღმდეგობა და ქართლის ცხოვრების თავისებური გადმოცემა კიდევ უფრო აძლიერებდა ამ უარყოფასა. ქართლის ცხოვრება ამავე ამბავს ასე გადმოსცემდა: „და წარვიდა ნინო და ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა წარატანა მეფემან ერისთავი ერთი. მივიდეს და დადგეს წობენს, და მოუწოდოს მთეულთა, პირუტყვთა სახეთა მათ კაცთა, ქართლელთა, ფხოვნელთა, წილკნელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგა მათ სჯული ქრისტიანეთა ჰეშმარიტი, მიმეყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არ ინებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახული მათ ზედა, და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი. გადმოვიდეს მუნით და დადგეს ჟალეთს, თუ უქადაგეს ერთწოთიანელთა, ხოლო მათ შეიწყნარეს და ნათელ-იღეს. ხოლო ფხოვნელთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთსა და სხვანიცა მთეულნი უმრავლესნი არ მოიქცეს, არამედ დაუბძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არ ინებეს ნათლის ღება.“** ამას უფრო დაეჯერებოდა, უფრო მეტი იყო სიმართლე, ანუ ეს იყო სიმართლე, — სახელმწიფო ძალით ავრცელებდა ახალ სარწმუნოებასა, ქადაგებითა, იარაღითა, ხარკის დაღებითა („დაუბძიმა მათ მეფემან ხარკი“), ყოველგვარი საშვალებითა, ძალდატანებითი საშვალებითა. მაინც უძალიანდუ-

ბოდა ხალხი, არა ნებდებოდა, მხოლოდ მაშინაც ბოლო დროსაც, ისევ ძველ ღმერთებს ეთაყვანებოდა, ისევ კოპალეს ეთაყვანებოდა, კოპალეს სალოცავთან კურდღელა ქადაგად დავარდებოდა სახეგანაცრებული და წვერს იგლეჯდა ზაქარია მღვდელი.

არმაზის მთავარქურუმს ბაბეგს რო ჰხატავდა, ვინ იცის ზაქარია მღვდელი უდგა თვალწინა, უნიმუშოდ მაინც ვერაფერს წარმოისახვდა და ამაზე უკეთესი ნიმუში რალა იქნებოდა, უკეთესი და მახლობელი, გაცდილი, გადატანილი, — წაკიდებულნი მღვდელი ეკლესიისა და დეკანოზი კოპალეს ხატისა, წაკიდებულნი სამკდრო-სასიცოცხლოდა, ერთმანეთის მოძულენი და მოშურნენი, დაუთავებლად მოკამათენი, ერთიმეორის დამცინავნი, მეაბუჩენი. ბაბეგსაცა სძულდა მანგიური, ემარჯვნა იმის ღმერთსა, არმაზს ემარჯვნა, შეემუსრა ციშუბ-თარხუჯი. ითრუშანი, სხვა ღმერთნიცა, ქვემდგომნი მათნი, შეემუსრა, მაგრამ ვერ აღმოუფხვრა, კიდევა ჰყავდათ მიმღევარნი, მავედრებელნი, მთას მიედგა ზურგი ციშუბისთვისა, სამეფო საბჭოში იჯდა მთავარი მოგვი მანგიური, არა ისეთი ღირსებითა და ბრწყინვალეებითა, ვითარცა ბაბეგი,* მაგრამ მაინც იქ იყო, მაინც სიტყვა ეთქმოდა ბაბეგის მერე და ეს მთლად ძლევას როდი ნიშნავდა; ჰო, მთლად ძლევას როდი ნიშნავდაო და სძულდა, ის უფრო სძულდა, იმის დაღუპვას უფრო ინდომებდა, ვიდრე ნინოსი, — აქ არაფერს ეცილებოდა, მაყვლიანში შეფარებულყო, ხალხსა ჰკურნავდა, ილოცვიდა, არაფერს ინდომებდა ჭილდოთა თუ საჩუქრად, იყო სუსტი, ვერ შემძლებელი. და ვერ მიმხვდარიყო ბაბეგი, რო ძალი მისი უძლურებასა შინა სრულ იქმნებოდა, ვერ მიმხვდარიყო და არმაზობას რო მიაწყდა უამრავი ხალხი, უცნონი რო აირიენენ, შეიარაღებულნი, მოსულნი პონტოდან, რომიდან, ბიზანტიიდან, ქადაგ ნინოს გარშემო რო ირაზმებოდნენ, მაინც მანგიურსა მიაღვენე თვალიო, აფრთხილებდა ბაბეგი ამზაილსა, მანგიურსა და იმის მთიელთა უფრთხილდი, არ აიშალნონ, არმაზობა არ ჩაგვამწარონ; არა ავნონ რა არმაზსაო.

ბაბეგისათვის მანგიური მხოლოდ მტერია, მხოლოდ ის არის მტერი, ის არის მხოლოდ საშიშროება. ზაქარია მღვდელსაც ასე ეგონა, კურდღელა იყო ერთადერთი ბოროტება, ბოროტება ხალხისა, ქვეყნისა, სხვა არავისგან უბედურება ხალხს არ ელოდა, მხოლოდ კურდღელასგანა, მხოლოდ კურდღელას მხრითა. ავის მომასწავებელი სხვა იყო, სხვა მხრიდანა ჰქროდა ბოროტი ქარი,

კურდღელამ იცოდა და, ზაქარია მღვდელს რო ედავებოდა, იმ სხვას ამხელდა, იმ სხვასა რისხავდა... მანგიურსაც კარგად გაეგებოდა რა ძალანი შებმულიყვნენ და რა შეიძლებოდა გადაერჩინა, გამოეხსნა, გამოეტანა. ამზაილმა არ იცოდა სიძულვილი, სულ არ იცოდა, არც მამის მძულვარება გადასდებია. პატარა ვასიკომაც არ იცოდა სიძულვილი, რამდენჯერ გალახულა, ბაჩყურას ნუ დასდევო, კურდღელასთან ნუ დაძვრებო, მაგრამ ცრემლებიც არ შეშრობოდა, ისევ იქით მიიპარებოდა. დაჭრილ ამზაილსაც მანგიური აურჩევია მკურნალადა,—ჭრილობის წამალი დიდებული იცის მანგიურმაო, ამაყად მიუგებს ნინოსა, ნასახიც აღარ შემრჩენია იმ ჭრილობისაო. ჰო, ჭრილობის წამალი დიდებული იცის მანგიურმაო, ეამაყება ამზაილსა და არც ეკითხება, მოსწონს თუ არა ეს სიამაყე ბაბეგსა, არც ეკითხება, არც ეფიქრება; იმისთვის ყველა ერთია, ერთნაირია, ყველა კეთილია, რადგან სუყველას კეთილი თვალით შეჰყურებს, ყველასთან სიკეთეს გამოარჩევს, სიკეთე ამოაქვს. უსიკეთოდ არაფერია, უსიკეთოდ არავინ არის მხოლოდ ჰპოვებდე, მხოლოდ მიაგნებდეო. ღირსებაც ის არის თუ პოვნა ძალგდისო. ამზაილს ძალუძს, ამზაილი ღირსეულია, უშიშარი, ამალღებული.

დაე წაყიდებულიყვნენ ნინო, ბაბეგი და მანგიური, იმათ ზევით იმათი ღმერთები შებმულიყვნენ, ქვევით ხალხი აქენჩარილიყო, აშლილიყო საშინელის მოლოდინითა; დაე მოხდეს, რაც მოსახდენია, ვერვინ გარდავა გარდაუვალსა, ამოა სულისკეთებაო.

ბოლოს ჰო გადასაწყვეტს უნდა მისულიყო ეს დიდი ბრძოლა ღმერთთა თუ კაცთა; უნდა მისულიყო და მივიდა, არმაზობას გადაწყდა ბედნი არმაზისა, დაეცა არმაზი, შეიმუხრა თვით უძლეველი, თურმე უძლეველთა ძლევაც შეძლებულა და აღსასრული ყველას ჰქონია, ყველასა, თვით ღმერთთაც სწერებიათ აღსასრული, განგება კიდევ სხვა ყოფილა, ღმერთებზე მაღალი, განუჭვრეტელი, მიუღწეველი. მაგრამ მაინც არმაზის მსხვერევამდის, გამარჯვებულისა თუ დამარცხებულის გამოჩხრეკვამდის, თვით არმაზობაა საინტერესო. საგულისხმოა დღეობის აღწერა, საგულისხმოა, რადგან თითქოს ორი დღესასწაულია დახატულიო, ორი სხვადასხვა; სხვადასხვა დროისა, სხვადასხვა დანიშნულებისაო. არც გასაკვირია, ორ ნაკადს მისდევდა მხატვარი, ორ ძალას აერთებდა თუ აპირისპირებდა, ზოგჯერ ორივე ერთდროულად იჩენდა თავსა. იმ ზოგ-

თავანში არმაზის აღწერაც ითქმის, თითქოს ორი სხედასხვა ზეიმი აღწერილიყოს, ერთი წყართა მიხედვითა, მეორე ბავშვობის მოგონებათა მეშვეობითა. დღესასწაული ერთი იყო, ორნაირად დახატულიყო. სამეფო ზეიმს თავისი წესი ედო და რათქმაუნდა ვერ წაუვიდოდა მატინანებსა, ისტორიათა და აზმათა შარავანდელთა, კარის გარიგებათა; ჰო, ვერ წაუვიდოდა და ბავშვობის მოგონებათა თუ შთაბეჭდილებებსაც ვერ უკუჰყრიდა, ის უფრო ნათლად ესახებოდა: „მთელი კვერნაკი, ფერდობები აყვავებული. ფერად-ფერად ალამთ სიმრავლე. თვისი დროშა ჰქონდა თვითეულ ხატს, თემს, გვარს, თუ დიდებულს. შეაჯლარუნებდნენ დროშათა ეჭვნებს: ამწყალობდნენ ხატის მოსავთ, ზღენის მიმართმეველეთ; ღმერთის მადლს გამოითხოვდნენ მათთვის.

„დილიდანვე იმართებოდა სმეულობა, დამშობილება, ქალთა სინჯვა, ხელის დაღება. მხიარულად იყო ქართველი თავის ღმერთთა კარს. მთელს წელიწადს ეყოფოდა საამბობლად ნახულ-განცდილი.

ფალავნების ცდაც მოწყობილიყო აქა-იქ; ჭიდაობდნენ, ფარიკაობდნენ, ჯირითობდნენ; ნიშანს ესროდნენ ისარს თუ ხელშუბს. წინასწარი მღერა იყო გამოსაცდელი.

„სუფრებს ეშხს აძლევდნენ მიმომავალი მგოსნები. გაბერილი გუდა იღლიაში, ზედ მობმული სტვირი თავდახურული. დაუკრავდნენ, დაამღერებდნენ. იქვე გამოიღებდნენ ლექსებს შესამკობს თუ მახასიათებელს. მეტად ლამაზი იყო თუ მგოსნები შეიბმებოდნენ. მათი მწყობრი თქმა ფართოვდებოდა, ღრმავდებოდა, იჩენდა ფხასა; დამტკბარი ხმა პირადპირად ყვავილებად იფანტებოდა; ფრთაშესხმული ჭრელ პეპელად მიმოფრინავდა. მათ ხელოვნებას ალტაცებაში მოჰყავდა მსმენი, აღუძრავდა მწყობრ თქმათა წყურვილს. ახ, რად არა ვსწერდი!

„ბეჩავნი, ხეიბარნი თუ ხატის მონანი არა თხოულობდნენ ამ ბედნიერ ჟამს: ყველა სუფრაზედ დათმობილი ჰქონდათ ადგილი, მივიდოდნენ, დასხდებოდნენ, შეექცეოდნენ...“ — ეს კომპალობაა, ლომბისობაა, რაც დაუნახავს, რაც განუცდია, — არა, ვსწერდიო, სინანულიც ამხელს ან ადასტურებს, გინდა ერთი ითქვას, გინდა მეორე. ეთნოგრაფოსებიც ასევე აღწერენ მთიელთა ხატობებსა, ისინი აღწერენ, ხოლო ეს განიცდის, განიცდის და სინანულსაც ეძლევა, ახ, არა ვსწერდი მგოსანთა სიმღერებსაო. ზოგი რამ დავიწ-

ყებია, აჰა, სამღერები პო დავიწყებია, იმასა ნანობს, ოლონდ სინა-
ნული ჩაიძირება, თავი ავიწყდება და თვითონაც შედის იმ დღე-
ობაში, ან რაღა შედის — იქავ იყო, იქავე რჩება; ავიწყდება, რო
უკანასკნელ არმაზობას აღწერს, უკანასკნელსა და ცოტა არ იყოს
მოგვიანებითა, თათქმის თექვსმეტი საუკუნის მოგვიანებითა. მერე
წყებ გამოფხიზლდება და მეფე მირიანის მობრძანებასა ჰხატავს.
ეს უკვე შორდება კოპალბასა თუ ლომისობასა, ცოცხალ შთაბეჭ-
დილებებსა შორდება და მატრიანებში შედის.

მაგრამ ერიპაა, შემოქმედების ბილიკებმა ავეიყოლია, მოგონე-
ბებმა წაგვართვა თავი და მიგვევიწყდა ომი ღმერთებისა, საბოლოო
ომი, გამძვინვარებული ციშების თავდასხმა, დაცემა არმაზისა. ცი-
შებმა იძია ზუზი, გაანადგურა მრისხანე მეტოქე, მაგრამ ვერ მი-
იღო თავისი საუფლო, თავისი საბრძანებელი. ღმერთთა ბრძოლაში
მანგიური არ ჩაერია, არ ჩაერია არცა ბაბუვი, მოერიდნენ თავი-
ანთ ღმერთებსა, განზე გადნენ, მხოლოდ ნინო არ შეეპუა, შიგ
შუაგულ ომში მოექცა. დაცემულ არმაზს შუბლგაპობილს იმან
ამოსწოდა თვალნი, დაანარცხა ტრაპეზის ქვას, დაანაქუჭა; შიგ შუა-
გულ ომში მოექცა, ვით უმაღლესი მბრძანებელი, — ღმერთნი
სხვანი არ იყვნენ ჩემს გარშემო. თითქოს ციშებს შურისძიების
მეტი არა შერჩა რა. თითქოს ეს არის არმაზის ნაადგილეზე უნდა
აღიშართოს ჯვარი, კერპი ჯვარცმულისა, ნაცვლად ციშების კერ-
პისა, თითქოს ეს არისო და ასეც მოხდება, შეიმუხრება არმაზი,
ქრისტიანობა ცხადდება საქართველოს სახელმწიფო რელიგიადა...
„არმაზის მსხვერველში“ მაინც ასე უბრალოდ არ გადაწყდა ეს დიდი
ცვლილება, დიდი შინაგანი ტკივილებისა და ბრძოლების შედეგი.
ამჟამად იმ ბრძოლაში დავცა, დავცა თვით არსება სრული, მანგი-
ური გადგა, ბაბუვი გადგა, ნინო პო არ გადგა, არც ის გამდგარა გახ-
ზედა, ისიც შუაგულ ომში მოექცა, ნინო გადარჩა, ის ველარა, და-
ეცა არმაზის გვერდითა. ხვარამზემ იპოვნა ჰაბუკი, თმაგაშლილი
ზედდაეკონა: „წაღა ნინო ხელსისხლიანი, თუ გაქლეშოდა. —
დაჭინარდი ქალო, ჯვარის მადლი. ქალმა შექმნა ქადაგ ნინოს
ანელი შეტედვით, შეიწყვიტა ყელზედ ჯვარი და გადატყორცნა.“ —
ეს რაღაა, არც ჯვარს გაუმარჯვდა? — თუ გაუმარჯვდა, ვერ იზეიმა
ამ გამარჯვებითა, გადასტყორცნა ქალმა, — შორს გადასტყორცნა
სისხლიანი. სისხლი აზრზენდა, სათნოებისა და სიკეთისათვის ეთა-
ყვანებოდა, ყოველთა შვებისა და სიმშვიდისათვის აღიარებდა, ასე

ჰქადაგებდნენ, ასე იწამა, მაგრამ იხილა ფარისევლობა ქადაგებისა, იხილა ცდუნება, დარწმუნდა, რომ ისიც მძინვარეთაგანი ყოფილა, ყოფილა სისხლისმოყვარე, პატივმოყვარე, ძალა საშინელი, უბოროტესი, დარწმუნდა და შეიწყვიტა ჯვარი, შორს გადასტყორცნა.

ეს უკვე ციშების ზეიმია, შემუსვრაა უცხო ღმერთთა, გამარჯვებაა ციშებისა. ასე იგულისხმება, ასე დაესკვნის. ეს იყო დიდი მრწამსი, მარად მალეღვებელი გრძნობა, ნდობა, წყურვილი, აქეთენ მიექანებოდა აზრი ნათელი, მიექანებოდა და მივიდოდა აზრად ძვიდოდა, აზრად მივიდოდა, სინამდვილედ ვერა, აზრად ძვიდოდა და ჰაერშივე განიბნებოდა. ისტორიამ ჯვარი აღმართა, ჯვარს გაუმარჯვა, ხოლო ციშები კვლავ თავს დასტრიალებდა თავის საუფლოსა, ვითარცა მარად დაუდეგარი სული, სული სამშობლოს თავისუფლებისა.

მეფე მირიანსაც ჩასდგომოდა ეგვეს სული... ნიხოს ცხოვრებაში თითქმის მისტიურად დახატულა, ქართლის ცხოვრებაში — ღრმად მორწმუნედა, მრისხანე გამაგრელებლად ქრისტიანობისა, „არმაზის მსკრევეაში“ განათლებული და შორსმჭვრეტელი პოლიტიკოსია. რწმენა იმისათვის მხოლოდ იარაღია ქვეყნის გადასარჩენად, სახელმწიფოს გადასარჩენად. ასე უსწავლია, ასე სწამს, ასედაც დარწმუნებულია: დიდ ქვეყნებსაც იარაღად წაუშმდვარებიან, უძლიერეს იარაღად, სპარსელთ არმაზი, ქრისტე რომაელთა თუ ბიზანტიელთა. ვისაც ძალა აქვს, რწმენაც იმისი გაბატონდება, იმისი ღმერთი იქნება მართალი, ჰეშმარიტი. ღმერთი ძალაშია და ძალა ღმერთშია. პატარა ქვეყანაც იმას იწამებს, ვინც უფრო მეტის ძალით შესდგება; და მირიანს უნდა აიცილოს ეს შედგომა, ეს ძალდატანება, იხსნას ქვეყანა ერთი მოძალადისაგან ისე, როგორც არ გაასრესინოს. ამაზე ფიქრობს, ამაზე ბჭობს, ეთათბირება თავის მრჩეველთა, იხმობს საბჭოსა, ცხოვრებისაგან დაბრძენებულთაცა, ფიცხელ ჰაბუკთაცა, მზვერავებსაცა ჰგზავნის, ამოწმებს, აზუსტებს, ვინ უფრო ძლიერიად, ვისი გამარჯვება უფრო ხაერაუდლოა, შაჰისა თუ კეისრისაო; ვისკენ გადადგეს ან როგორი ხერხი იხმაროს, ერთისათვის რომ მეორეს არ შეეწიროს, ერთნაც გადარჩეს, მეორესაცა. ძნელი გასაბჭობია, ძნელი გადასაწყვეტია, მძიმე საკითხია, შეჭირვებულმან მეფე და ბჭენი, ხან დაიბნევიან, ხან გაუშუქდებათ ჰკუა-გონება დამძიმებული. საერთაშორი-

სო ვითარება სწრაფად იცვლება და თავიანთი ქვეყნის ბედიც ასევე სწრაფად უნდა წარმართონ. და მეფე კეისარს მძევლად უგზავნის უფლისწულსა, მძევლად და ნიშნად ერთგულებისა; კეისარს მძევალს უგზავნის, ხოლო შაჰს — ლაშქარსა, მცირეს, ბევრს არა. ესეც ნიშნად ერთგულებისა; ჰო, მცირესა ჰგზავნის, ხოლო უმეტესს აქ ამზადებს, დასახედრად ამზადებს, ვინ იცის, რა მოხდესო, ვინ იცის, რომელი გაიმარჯვებსო და შერე ვინ უწყის, რომელი როგორ გაუგებს ერთგულებასა. მძიმე თამაშია, მძიმე, საფრთხილო, საბედისწერო, მძიმეა არჩევანი.

ეს მხოლოდ მირიანის სიმძიმე როდი ყოფილა, ქართლის ცხოვრებას გაჰყოლია ეგე სიმძიმე, თავიდან ბოლომდის გაჰყოლია, ყველა მეფე თუ პოლიტიკოსი მიდგომია ამ არჩევანსა, — საით, როგორო, ვისკენ აჯობებს, როგორ დაეიხსნა ჩემი ქვეყანაო, ყოველთვის ორ ძალთა შუა გახიზულიყო ან მესამეც გამოჩნდებოდა, — კარგიც იყო თუ გამოჩნდებოდა, თვითონვე დაეძებდა მესამესა, უფრო მოსახერხებელი გასდებოდა თავის გამოსხნა, მაგრამ იშვიათად აუჩინდებოდა მესამე ძალა და ორთა შუა არჩევანი მეტად ძნელდებოდა. მხოლოდ თამარის დრო იყო თავისუფალი ამ საკირბოროტო არჩევანისგანა, მხოლოდ თამარის დრო იყო და სწორედ ამ დროს, დიდებისა და თავისუფლების დროს აუარა გვერდი, გაერიდა ბედნიერ ხანასა იქ არაფერი ესაქმებოდა, გახსენებით გაიხსენებდა, გაიხსენებდა მძიმე ვასაჭირში ჩავარდნილი. სულს მოითქვამდა და გაამხნევებდა თავის გმირებსა, გაამხნევებდა და მიაქანებდა იმა შარავანდელისკენა.

შარავანდელს მაინც არ შეახებდა, ეკრძალებოდა, ეთაყვანებოდა. თაყვანისცემამ მორიდება იცის. თუმცა მორიდება მკრთალი ახსნა გამოვა, ახსნადაც არ ითქმის, მხოლოდ განწყობილებას გადმოსცემს, ახსნა სხვა არის, სხვა არის მიზეზი. ეს თვით სისტემაა, რომანთა სისტემიდან მომდინარეობს. ყაზბეგის რომანები ეპოპეად რო წარმოიდგინა, ვაჟას პოემები ეპოსად რო დაიდო, ქართლის ცხოვრების ამოხსნა ამოიჩემა, პატარა ერის გადარჩენის საიდუმლოება მიიკვლია, გადარჩენის სიმძიმეს ჩასწვდა და თავისი რომანები ამ სიმძიმის ღერძზე აასხა. სიმძიმე ყოველთვის არჩევანი იყო, ბედიც აქ იყო, უბედობაცა, ხსნაც აქ იყო, ფათერაკიცა, ეს იყო ტრაგედია ერისა. მეფეთა თუ სხვა პოლიტიკოსთა სიმარჯვეც აქ იყო, ერის ხასიათიც აქა ყალიბდებოდა. აქვე იძერ-

წებოდნენ იმისი გმირები, ვეება ეპოსიც აქ ჩამოიქნა, ვეება ეპოსი ქართლის ცხოვრების უბედურ დღეთა. ეს გახლდათ ისტორია ერისა და იმისი დროის საპირბოროტო საკითხავიცა. „არმაზის მსკერევას“ მხოლოდ IV სკ. მოვლენად არ წარმოისახავდა, არც „ხაზართა სასძლო“ მიაჩნდა მხოლოდ მეფის ასულის მოთქმად. აწმყო ეხატებოდა წარსულის სურათებში, ერის ბედი კვლავ ამოსახსნელი ეგონა.

თანდათან უფრო ღრმად შედიოდა ისტორიაში, ამასთან ჰკარგავდა გრძნობას მანძილისა, უფრო ბრაზობდა, მიზეზიანობდა, თავის გმირთა შორის გაერეოდა, საქციელს უწუნებდა, უსწორებდა, ასწავლიდა, შეუძახებდა, მერე ნანობდა, არ გამიგონესო. უფრო გულმოსული ძერწავდა ახალ წასიათებსა, თითქოს შურს იძიებდა იმ გაუგონართა თუ უნებისყოფოთა მიმართა. ძირიან შეფე რო სახელმწიფო მოღვაწის იდეალად იქცა, ესეც შურისძიებასა ჰგავდა, იოანესა და ჯუანშერის („ხაზართა სასძლო“) უუნარობამ გააგულისა და იმათზე გაცაცსლებულმა იუ იპათი საცოდაობით აღვსილმა ჩამოძერწა ესოდენ ნათელი ხასიათი, ესოდენ ძლიერი, მტკიცე, ალღოიანი. იმათ მეტი დიპლომატიური თამაშისა თუ მობრუნების საწვავება მისცემოდით, არაბულ და ბიზანტიურ ძალათა შორის ხაზართა ძალა ჩარეულიყო, ხაზართა ჯაყანს იმათი სიძეობა მონდომებოდა, დაი ეთხოვნა, ეთხოვნა მშვენიერი შუშანი და მეგობრობა აღეთქვა, დაქმნა დაპყრობოდა მტერთან ბრძოლაში. მოსწრებული წინადადება გახლდათ, რახან ბიზანტიელებს გასდგომოდნენ და არაბებს არ შეეერდომებინათ. მაგრამ უარჰყვეს და უარესი განსაცდელი განიზადეს თავიანთთვისაცა, ქვეყნისთვისაცა. ორ ცეცხლშუა რო მოქცეულიყვნენ, თითქოს არა კმაროდა, შემოიგზნეს მესამე ცეცხლიცა, საქართველოც ზედ შეაგდეს სანწვადესავითა. ალბათ ჯერ კარგად ვერ გაწაფულიყვნენ ან დაიბნენ, თავგზა დაჰკარგეს. ერთიც საფარაუდოა, მეორეცა.

იმამმა მამამ, მეფე არჩილმა, ბიზანტიას რო ზურგი შეაქცია და არაბთა მიმხრობა გადასწყვიტა, ასიმ ჰიკნაუმმა რო შესაფერისი პ. ტივითა და ღირსებით მიიღო, ცხადია, მთელი სახელმწიფო პოლიტიკა აქეთ შებრუნდა და ახალ გზას, ახალ ორიენტაციას დაადგა.* მაგრამ იგივე ასიმმა უეტრად შეიცვალა დამოკიდებულება არჩილისადმი, წამებით მოჰკლა, უმეთაუროდ დარჩენილმა სახელმწიფო-

მაც ასევე უეცრად ველარ გამოსძებნა სხვა სახსარი, გეზი უეცრად ველარ შეიცვალა, არჩევანი ვერ მოახერხა, უფრო დაშინდა, უნდობელი გახდა. არაბთაგან ნალალატევი, ველარც ხაზართ მიენდო, ველარც ბიზანტიას მიუბრუნდებოდა, თავის თავსა უნდა დაჰყრდნობოდა ამ უძლიერეს მტერთა პირისპირა. „იმ განწირულ მღვდმარეობაში, როდესაც ქართველთ სხვა ხელის აღმპყრობელი აღარ უვიდოდათ, მათ მთელი თავისი სასოება დაამყარეს საკუთარ ძალაზედა და ღვთის შეწვევაზედ, რასაც უნდა გაემტკიცებინა იგი ძალა საკუთარი: დიდად მორწმუნე იყო მაშინ ხალხი და სრული იმედი ჰქონდა თავის საფარველის ქვეშ დაიფარავდა ღვთის მშობელი ქრისტიანობას, ხოლო წმიდა გიორგი მძლეთა მძლედ წარუძღვებოდა მებრძოლ ქართველთა, განმახულის ჰოროლით გულს განუგმირავდა ვეშაპს უწმინდურს.“ — ასეთი ნუგეშითა აღავსებდა თავის გმირებსა და თვითონვე იცოდა, რო არ იყო ეს დიდი რამ ნუგეში მართლაც იმ განწირულ ყოფაში, არ იყო ნუგეში, არ იყო ხსნა, მაგრამ იყო რწმენა შინაგანი სიძლიერისა, იყო იმედი საკუთარი თავისა და სწორედ ამ ბედს, ამ მტკიცე რწმენას ეთაყვანებოდა. რა ვუყოთ თუ ტრაგიკული ბედი ეწერათ გმირთა, ერის რწმენა მაინც გაიმარჯვებდა, მსხვერპლი უნდოდა იმ დიდ რწმენასა და გმირნიც ამაყად ეწირებოდნენ, ენაცვლებოდნენ, ემსხვერპლებოდნენ.

შუშანიც ასეთი მსხვერპლი გახლდათ, შუშანი ასული მეფე არჩილისა, წმიდა მოწამისა, — სახელმწიფოს მეთაურებმა შორს დაიჭირეს ხაზართა მეგობრობა და რათქმაუნდა იმანაც უარყო ცოლობა ხაქანისა. მაშინ განრისხებულმა ხაქანმა წარმოგზავნა (764 წელსა) მსწრაფლმრბვეი ლაშქარი სპასალარ ბლუჩანის მეთაურობითა. ბლუჩანმა გადმოვლო ლეკეთი, კახეთს შემოესია, აიღო ციხე ჯუანშერისა, დაატყვევა ჯუანშერი, შუშანი და მხლებელნი მათნი, შემუსრა თბილისი, „წარტყუევნა ქართლი და ყოველ ესე ქუეყანა,“ და მსწრაფლვე გაუდგა დარიალის გზასა დიდძალი ტყვითა და აღაფთია. მთავარი ნადავლი მაინც შუშანი იყო, იმისთვის გადმოჭრილიყო ბლუჩანი, ქართლ-კახეთი რო მოიღალატა და არაბნიც მიმოარბია, როგორც ჯილდო ამისა, ღვთაებრივი ჯილდო, ისე მიჰყავდა შუშანი. ეს გახლდათ ჯილდო ხაქანისა. ნებით არ ინდომეს იმისი სიძობა, ძალით დაისაკუთრა მშვენიერი ქალიშვილი, სასძლო მშვენიერი, დაისაკუთრა, მაგრამ ვერც დაისაკუთრა,

უარს იოლად არ გადავიდოდა ქართველთა ასული, ითქვა და გარდასწყდა, ძალა ყოველთვის ვერ იმძლავრებდა: „და ჰქონდა მას ბეჴედი, აღმოუგდო მას თუალი და მოწია იგი, რამეთუ იყო თუალსა მას ქუეშე წამალი სასიკუდინე, და მუნქუესვე მოკულდა.“* ჰო, ვერ იმძლავრა მეფემ ხაზართა, ვერ იმძლავრა უძლიერესმა, ვერ დაიპყრო სუსტი შუშანი, სამაგიეროდ მკაცრად დასაჯა თავისი სახელგანთქმული სპასალარი ბლუჩანი: „შეიპყრეს ბლუჩან და მოაბეს ყელსა საბელი. და განზიდვად სცეს ორთა ცხენოსანთა იმერ და ამიერ, და მოსწყუდეს თავი მისი ბოროტად,“ — ასე დასაჯა „არა — მიტანებისათუის გუამისა მისისა (შუშანისა), რომლისა წადიერ იყო ხილვად.“**

ჰო, რომლისა წადიერ იყო ხილვადო, წადიერ იყოო, — მკაფიოდ ჩასწერა ისტორიკოსმა. ის ჩანაწერი ბევრჯერ გადაიკითხა, მერე გადაკითხვაც აღარ უნდოდა, აჰყვა, აღარ მოეშვა, მერე გაეხსნა ხასიათი ხაკანისა, მრისხანე და ვნებიანი მბრძანებელისა, გაუშუქდა რომანის კონფლიქტაცა... ტრაგიკული მოვლენების მეტი რა იცის ისტორიამ საქართველოსი, მხოლოდ ეს არის, ყველა სისხლიანი ამბავი არ გამოადგება მწერალსა თუ ხელოვანსა. თუმცა ქართულ ქანდაკებას თუ შეეკითხე, შეიძლება სულაც არაფერი ეგულებოდეს სანიმუშოდა, ისტორიაში არაფერი ეგულებოდეს, მაგრამ მუსიკამ იცის, ფერწერამ იცის, გრაფიკამ იცის, თეატრმა იცის, მწერლობამ ჰო იცის და იცის, რო ბევრია, ოღონდ ამოსარჩევია, მოსაძებნი, მისაგნებელი, მით უფრო ძნელი მისაგნებელი, ბევრი რო არის. ისტორიულ მოვლენათა სირთულე თავისთავად როდი შეიცავს მხატვრულ კონფლიქტსა, მხატვრული უსათუოდ სირთულეში როდი ყოფილა, მხატვრულის თვალთა ნდომია გადაჩხრეკვა ყოველ ამბავსა, დიდსა თუ მცირესა, სისხლიანსა თუ სასაცილოსა; თუ ვინმეს საამისო ძალა ჰკლებია, ვერ უშველია ვერცა ცოდნასა, ვერცა ერუდიციასა, ვერცა ენციკლოპედიურ ლექსიკონებსა, ვერცა უამრავ ქრონიკებსა სხვადასხვა ერთა, სხვადასხვა დროისა. ის სხვა გახლდათ, სხვა ნიჭი ჰქონდა, ალლო ჰქონდა ხელოვანისა, ვერაფერს გამოაპარებდა ისტორიკოსი, მხატვრული სახსარი ვერ დაუძვრებოდა ხელიდანა: რომლისა წადიერ იყო ხილვადო, — და ჰა, გაშუქდა ამბავი, გაიხსნა ხაკანი, განათლა შუშანი.

ოღონდ სხვა ნათელიც მოსდევდა შუშანისა.

ესეც ბავშვობისაგან იყო, კვლავ უღვივოდა ბავშვობის ღრმა შთაბეჭდილება, გამოჰყოლოდა, ამღელვარებდა; იქიდანვე ამგზავრებოდა, მამას გამოეტანებინა საგზალადა; თუმცა უნდოდა სხვა რამ შთაეგონებინა, სხვა შთააგონა, სხვა სახისადა წრთვნიდა, სხვა გამოუვიდა; უნდოდა აღეესო დიდი ტაძრის ზეგავლენითა, ფრესკების სილიადის განცდით აღეესო; უნდოდა კოპალეს დეკანოზის ხელიდან დაეისნა და რახან არც ტაძარი იყო იმისი ესოდენ მომხიბლავი, ვერც ედრებოდა დეკანოზსა სიმძაფრითა თუ ვნებიანი ანთებითა, ნოკორნოს დაჰყავდა ბაღლი. იქ იყო შთამბეჭდავი ტაძარი, „მონასტერი გუნბათიანი, კეთილ-შენი, დიდი.“ გუმბათის ქვეშ დააყენებდა, ამაღლების სურათებს უხსნიდა, უხსნიდა წმიდა ზიარებასა, წმიდა სერობასა, სულფენობასა, უხსნიდა, რაც შეეძლო გატაცებითა, უხსნიდა თაღებს მიქცეული, ზოლო თუ დაიხედებოდა, დაინახავდა, ბიჭი დაჟინებით მისიერებოდა მარცხენა კედელსა, არა ამაღლებასა თუ სერობასა, — არა, მარცხენა კედლის ფრესკებსა, სადაც მეფე არჩილი და იმისი ოჯახი გამოეხატათ. არჩილს აეგო ის ტაძარი. იქვე დაეკრძალათ წმიდა მოწამე. ამ ამბავსაც მოუთხრობდა, მოუყვებოდა თუ როგორ აწამეს, როგორ მოიპარეს იმისი ცხედარი გოდერძიანთა, ტბელთა და სხვათა აზნაურთადა მამეანთა, როგორ მოასვენეს, როგორ დაკრძალეს, როგორ დააჯილდოვა დედოფალმა ერთგულნი მეფისა, — მიუყვებოდა და მერე ისევ ამაღლებისაკენ მიაქანებდა. მაგრამ თვალი მალე გაექცეოდა ბიჭსა, მარცხენა კედლისაკენ გაექცეოდა, არჩილის ასულს, შუშანის დაეპყრო უფრო, ვიდრე სერობასა თუ ამაღლებასა; დაეპყრო, ჩაეჭირა, თითქოს რაღაცას ანიშნებდა, — დარჩიო, უნდა გითხრაო. ცოცხალი იყო იგი სურათი, ცოცხლად ესახვოდა, განდობა უნდოდა, ესაიდუმლებოდა. მაგრამ ვერას გაიგონებდა, თაღებში გუგუნებდა ხმა ზაქარიასი; მარტოც არა სტოვებდა. ხელი ჩაეკიდნა, თან დაჰყავდა, წავიდოდა, წაიყოლებდა. ვაჟს თვალები მოექცეოდა, კისერი მოექცეოდა, — ნუ მიხვალ, ენუკვოდა მშვენიერი შუშანი. ფეხები რჩებოდა, ფეხათრეული მიჰყავდა მამასა, სული მაინც იქა რჩებოდა; სული ველარ აეთრდა ზაქარიასა, სული იქა რჩებოდა და ისიც შეეთვისა იმის სულსა, შეეთვისა და აემგზავრა, კედლიდან ჩამოვიდა, მიჰყვა, მიეტკო, მიესალბუნა... ეს მხცით დაიფარა, მოიხარა, მოხუცდა, ის იმადვე დარჩა, იმა ქორფა და მშვენიერი ასულადა, ისევ შეჰყურებდა იღუმალებით

აღსავსე თვალებითა; შეჰყურებდა და ამოხსნა ის იღუმალეზა, ამოხსნა ხასიათი ძლიერი ნებისყოფის ქალიშვილისა.

ხაზართა მიერ ლაკვასტის ციხის ალებისას იფეთქა პირველად ძლიერმა ხასიათმა. ამ ციხეში დასადგურებულისყო შუშანი ჭუან-შერთან ერთადა. მოულოდნელად დაესხნენ ხაზარნი, შელევწეს ბჰენი, მოსრეს დამცველნი... ციხის დაცემა გარდაუვალა, ამოღაა წინააღმდეგობა: „ამ უკიდურეს განცდის წამს მსწრაფლ გააშუქა ქალწულის გონი მკვეთრმა რამ ჰაზრმა, საკვირველმა რაღაც განზრახვამ. წარსდგა ქალი ელვის სისწრაფი. უკუაგდო ურდული. გააღო კარი. გასცდა, გავიდა, გადგა ხელგაწვდილ მეომართ შუა.

„— შესდევით!!

„განრისხებული მშვენიერება წითელი ცეცხლით ელვარებული. მკვეთრმა ხმამ მბრძანებელმა გასჭრა ყოყინა. წამს შეარყია წინამებრძოლნი. ერთ წუთს შეჩერდა ზეადმართული იარაღი. თვალნი მიაპყრეს მრისხანე ჩვენებას.

„— ხაზართა წინამძღვარი ბღუჩანი! — გაისმა მკაფიოდ.

„თვითონ ბღუჩანი უძღვოდა წინამბრძოლთ, იგი მიისწრაფოდა ქალის სავანისაკენ: ძლიერ შიშობდა ბრძოლაში ქალისთვის არა ევნოთ რა, ბოროტად არ მოჰპყრობოდნენ, ან თვითონ არაფერი აეტეხნა გაჭირვებაში თავის თავისთვის. ეხლა რომ შეხედა მან მრისხანე მნათობს, როცა ისმინა მის ბაგეთაგან თავის სახელი, მიჰხვდა, რომ წინ ედგა თავისი საძებარი და თანაც მისი ბედის მქედავი. წარსდგა ხმალამოწვდილი. შეჰმართა ქალწულს.

„— შენ ხარ უფლისწული შუშანი?

„— ხაზართა დედოფალი, მონავ მოსისხლე!“ — სურათი ჰო სურათად სრულყოფილია, მაგრამ ამაზე არას ვამბობ, ხასიათს მივხედავ, — მოულოდნელ ცვლილებას ქალწულისა, ისეთ ცვლილებას, მაჩლობელთაც რო ველარაფერი გაუგიათ: ჯერ უარჰყო ხაკანი, უარჰყო მძულვარედა, ზიზღით უარჰყო და უცებ ხაზართა დედოფლად გამოაცხადა თავი; ხაზართა დედოფლად აღიარა თავი და თავის ნებას დაუმორჩილა მრისხანე ბღუჩანი თავის სპიანადა; მაინც უცნაურია იმისი ყოფა, დედოფალიც არის, ტყვეც არის იმავე დროსა, მბრძანებელიც არის, მორჩილიცა; უცნაურია და სახიფათო, დიდად საფრთხილო, საავბედითო, მცირე შეცდომამ შეიძლება უცებ ჩაშალოს დაწყებული თუ მოფიქრებული, ჩაშალოს, მოსპოს თვითონ ის, ისინიცა, დატყვევებულნი რო მისდევენ,

მთელი ის მხარე, სადაც გადაიარა მარბიელმა ლაშქარმა. თავისი თავი ეგრერიგად როდიღა ახსოვს, თავისი ბედი უკვე გადაუწყვეტია, სხვაზედა ფიქრობს, სხვაზედა ზრუნავს, ზრუნავს ტყვე ქალი, ზრუნავს და წარმართავს ბღუჩანის ბრბოს საოცარი ზომიერებითა, საოცარის ნებისყოფითა. იმედის შუქიც თან მიჰყვება. არავინ იცის იმედი, არავის ესმის, ჰგონიათ, ხაზართა დედოფლობას აღუვსია ესოდენი მხნეობითაო, მახლობელთაც ასე ჰგონიათ, ასევე სჯერათ საზართაცა. მაგრამ ილევა მხნეობა, ისე ილევა, რო ვერც ეს შეუტყვიათ, — შეუვალია მეფის ასული, — ილევა, გზა რო ილევა დარიალამდისა, იქამდის აღავსებს იმედი, ეს იმედი უცხოველებს მხნეობასა, — წამოგვეწევიანო, გამოგვიხსნიანო.

დარიალს იქით მხსნელი ველარ გადალწევდა. დარიალს იქით ტყვეობა დაუმთავრდებოდა, დედოფალიღა იქნებოდა, ტყვეობიდან უნდოდა ხსნა და დედოფლობიდანაც დახსნილ იქნებოდა; და ამხსნევებდა იმედი, ძალას აძლევდა მბრძანებლობისა, მოხერხებისა, გონიერებისა. გონებას გაემარჯვა, ბრძნობდა ქალიშვილი, სახელმწიფოს მეთაურთა გადაწყვეტილებას იცავდა, ქვეყნის ვალი ეტყირთნა არჩილ მეფის ასულსა. სიყვარულის ტვირთი უჯობდა, ბუნებას ეშვა სიყვარულისთვისა, ბუნებას შეემყო მშვენიერებითა, ბუნებას აღეცსო თავისი ვნებითა, მოვალეობას სხვა მხრით წარემართა ვნება ძლიერი, წარემართა სამოღვაწოდა, სამსხვერპლოდა.

გრძნობა უფეთქდა, მაგრამ არ იყო ჰაბუკი შემტოლებელი, აღმგზნები იმა გრძნობისა, აღმაშფოთი. ამაფორიაქებული. თვით გახლდათ არსება სრული, ჰაბუკიც ასეთივე უნდა ასჩენოდა. ეტრფოდა მანგიური, ოღონდ ღუნე იყო იგი ტრფილი, შემმართებლობა ვერ გამოეჩინა ვერც სიყვარულში უზადო ჰაბუკსა, დახვეწილსა, უნაკლოსა სახითა, ხასიათითა, რწმენითა, განსწავლითა, სიყვარულიც ოცნებად ექცია და შიგ გახვეულიყო გაოგნებული. ეტრფოდა ფარსმან გოდერძიანიცა, ეს სულ სხვა გახლდათ, ქეშმარიტი რაინდი, გადარეული, სიყვარულითა, თავდადებული. მარჯვენა ძლიერი, გრძნობა ძლიერი, დამბუგველი. თუ ვინმეს აირჩევდა, ისევე ამასა, თუმცა სხვა იყო იმისი სანატრელი, სხვაი ანუ ორივეს თვისება გაერთებული, ორივე ერთსახედა ეს იქნებოდა სრულყოფილი, არსება სრული, ის დაპლუგავდა ვნების ცეცხლითა. მაინც ფარსმანმა უფრო აანთო. მამამისის ცხელდარც კი ფარსმანმა მოასვენა ნიკორნოს სიონში, თავი გადასდო არაბთაგან გა-

მოიტაცა, იმისთვის გადასდო, იმას შესტრფოდა, თავგანწირვა არად უღირდა; ხაზართაც მისწვდა, წინ უყელა, მაგრამ იძლივა, მცირე რაზმით ვერა გააწყო, ვერა გააწყო და დაეცა გულგანგმირული. აქ დაერღვა სიფრთხილე დედოფლისა: „გაიბრძოლა შუშანამ დაპრილებსკენ. არ უშვებდა ბღუჩანი, ელობებოდა, მაგრამ ქალმა ისეთის სიმკაცრით უბრძანა, რომ შეერთა გამოცდილი ვაჟაკი, გზა მისცა. გულგაპბილ გოლიათს ვისმე დაჰკვდომოდა ფარსმან ქაბუკი. მაგრამ არა ისევ ცოცხალი ჩანდა.

„— წყალი! — ბრძანა დედოფალმა.

„მოართვეს. ასხურა. ჩასძახა. თვალნი გააღო მომაკვდავმა.

„— მაინც სიცოცხლე შემომწირე, გაუტეხელო!

„— ვერ დაგიხსენი, მაგრამ...

„ველარ განაგრძო: ამოჩუხჩუხებულმა სისხლმა შეაწყვეტინა სიტყვა. სისხლი მოსწმინდა შუშან-ქალმა ხელმანდილითა. კვლავ გახსნა თვალნი სულთმობრძავმა, დააშტერა ქალს; მის მზერაში შეუჩერდა მას თვალთა ხედვა, შეეყინა ნორჩი სიცოცხლე. ფარსმანის თვალთ უკანასკნელ სურათად თუ შერჩა შუშანის სახე. დაუხუჭა ქალმა თვალები. ცრემლად დააფრქვია მარგალიტები.“ — ეს იყო და ესა. აქ დაიწყო, აქვე მოთავდა ვნება შუშანისა. დაეცა, საუკეთესო ქართველი და საზღვარიც გათავდა საქართველოსი. იმედმა სული დალია და მხნეობა ჩაჰქრა. თვალი ამოუგდო ბეჰედლსა და შესრუტა შხამი. მანგიურმა დაიტირა მდუღარე ცრემლითა, იმის სამარესთან დარჩა, ზეზეულა ჩამოხმებოდა.

იმას ყველაზე მეტად აშინებდა შუშანის ბედი, ყველაზე მგრძნობიარე, ყველაზე გაუბედავიც იყო, მხოლოდ მეოცნებე თვალებს მიაპყრობდა, მეოცნებესა და კრთომით აღსავსესა, მიაპყრობდა და კითხულობდა იმის განზრახვათა, კითხულობდა, შიშობდა და არ შეეძლო რაიმე ეღონა... თითქოს მანგიურში ავტორი გადასულიყო, ნოკორნის სიონის შთაბეჭდილებანი ცხადლივად დასახა, კედლიდან ჩამოეყვანა შუშანი, აპყოლოდა, ამგზავებოდა. მანგიურის პორტრეტი ავტოპორტრეტი ზედგამოჰრილი, ოღონდ იმ დროისა როდი, როცა წერდა „ხაზართა სასძლოსა“, — ო, არა იმეამინდელი, რუსეთიდან რო დაბრუნდა კურსშესრულებული, იქიდან მოკიდებული ალავერდში ჯერისწერამდისა. განცდაც მაშინდელია, პორტრეტიცა და ჰაბუკური განცდაცა, — ჰაბუკობა რო დიღხანს გაუგრძელდა, მერეც გაჰყვა, გაჰყვა როგორც მოგონე-

ბანიცა, როგორც სიცხადეცა; იმდენი შესძლო, ფრესკა გააცოცხლა, დაიმეგობრა, განცდილს როგორ ვერ გააცოცხლებდა?.. ძლიერი წარმოსახვა სიშორეს უსპობდა, უკლებდა გრძნობას მანძილისა, ჯერ უკლებდა, მერე მიუქრო. და შუშანმა რო ლალის ბეჭედი აათამაშა, „სასტიკი გამომეტყველება აღებეჭდა ძვირფას სახეზედ,“ განალა ახსოვდა, რომ 1922 წელი იყო ამის წერისასა, ხოლო ის მოხდებოდა 764 წელსა, არა, აღარ ახსოვდა, არც უნდოდა გამორკვეულიყო, იმასთან იყო, იმ განცდითა წერდა, — „ძლიერ შემაქრთო მისი სახის მეტყველებამ, არ მეჩემა საბედისწერო ბეჭდის ათამაშებაც,“ „ნეტავ გამომერთმია მზე ქალისათვის იგი ბეჭედი საბედისწერო ვერ მოვახერხე: არ შევკადრე, ვერ გაუვბედე...“ შუქურსაც ძლიერ განიცდიდა, იმისი ბედიც ასევე აღელვებდა, ოლონდ მაშინ მანძილიც ახსოვდა: გრიგოლმა რო ციხიდან გამოიხმო შუქური და მონასტერს წასვლა უბრძანა, — შევძახე, ნუ მისდევო, მაგრამ შორს იყო, ვერ გავაგონეო. ჰო, ვერ გავაგონეო, იქ ასე ამბობს, ვერ გავაგონეო, ხოლო აქ: — არ შევკადრე, ვერ გაუვბედეო.

ასე რო მოშალა საზღვრები, ასე რო შეერია თავის გმირებსა, ბოლო დროის მოვლენანი და სულისკვეთებანიც მიაწერა ჭარბადა, დაუზოგველადა, პურადადა. ხაზართა ქვეშ ჩრდილოეთთან დამოკიდებულება იგულისხმა და ამიტომაცაა, რომ ნაწარმოებში უფრო ხშირად „ჩრდილოეთია“ ჩაწერილი, ვიდრე „ხაზარეთი“. მსჯელობებშიც, — ვაუკაცები ჰო არ დაილივნენ საქართველოშიო, — რათქმაუნდა VIII საუკუნის სადარდელი თუ ტყვილები როდი გამოუტანია ან მხოლოდ მაშინდელი სადარდელი როდი გამოუტყვამს. „არმაზის მსხვერვის“ რელიგიურ ბრძოლებშიც ბოლო საუკუნეების იდეოლოგიური ბრძოლები წარმოიდგინა და წამოშალა ოცნებანი საქართველოს გამოხსნისა, გადარჩენისა. ბოლო ხანების განწყობილებანი ალავსო შინაგანი მონოლოგები, გაუპიროვნებელი დიალოგები თუ ცალკეული გადახვევანი სიუჟეტიდანა და პუბლიცისტური მგზნებარებით გამოეხმაურა თავისი დროის ძლიერ საზოგადოებრივ ცვლილებებსა. წერილებში უფრო გამოამჟღავნა თავი, წერილებში ლიტერატურულ მოვლენებზე თუ ცალკეულ მწერალთა შემოქმედების შესახება. აქ ძველმა სიუჟეტმა დაუფარა სიახლენი ან თვითონვე შეაფარა თავი წარსულის აჩრდილებსა, ხან მიეშველა, ხან მოიშველია, მოკრძალებითა, მორიდებით.

თა, მაგრამ ამ ვერშემკადრებელმა თუ გაუბედავმა უფრო მეტი ზეუპოვრობა გამოამჟღავნა თუ გამოჰხატა, ვიდრე იმათა, ბევრად უფრო მებრძოლებად ან ნამდვილ მებრძოლებად რა წარმოედგინათ თავი.* — სხვებს რა არ ასდევდა, ამითი მხოლოდ თავის ძლიერ ხასიათსა ჰფარავდა, ჰფარავდა ღრმა აზრსა, ამაო კინკლაობას ერიდებოდა, კინკლაობას სემენარიის ადმინისტრაციასთანა თუ სხვა უწყებებთანა, ამასა, უილაჯოსა, უნიათოსა, უნედევოსა, რადგან აქ არ ეგულებოდა სათავე ბოროტებისა. დიდის მღელვარებით განიცდიდა თავის ღროსა და უფრო დიდ სიღრმეში შედიოდა ისტორიისა, სათავეებისაკენ მიიწევდა, ბედისა თუ უბედობის სათავეებისაკენა, იკვლევდა საღუბლებს გადარჩენისა. არსება სრულის იდეალიც ამიტომ შეექმნა, მაგრამ ამზაილი რო მაინც დაელუპნა, ამასაც თავისი ახსნა ჰქონდა.

ამზაილი ჰო უცხო რწმენას მისდევდა, უცხო ღმერთს იცავდა, თავისი ეგონა და იმიტომ იცავდა, ასე აღეზარდათ, ასე ჩაენერგათ; ეგონა ის იფარავდა იმის ერსა, იმის მამულსა, იმას მოჰქონდა სიკეთე და ბედნიერება, იმისით იმარჯვებდნენ, სძლევდნენ მტრებსა, იმისით იყვნენ თავისუფალნი; ეგონა და იცავდა თავგანწირვითა. მაშ თითქოს რაღაცა ჰკლებია იმის სრულყოფასა ან რაღაცა რა მოსატანია, რაც დიდი რამაა, ისა ჰკლებია, — უცხო რწმენას მისდევდაო, უცხო ღმერთს იცავდაო. მაგრამ რა იმისი ბრალაი, ასე რო ჩააგონეს, უარჰყვეს ციწუბი, განუდგნენ, არმაზს ეთაყვანენ და შთამომავალთაც ის ჩაუნერგეს, ის ასწავლეს, ის დაუსახეს საკუთარ ღმერთად; ჰო, რა იმისი ბრალაი, — ეს უნებლიე სინაკლულეა, უნებლიე ცოდოა, ისევე უნებლიე, როგორც შესცოდეს ანტიკური დროის მოღვაწეთა, ქრისტეზე აღრე რა გაჩნდნენ და ჯოჯოხეთს იქით წასვლა არ შეეძლოთ, ვითარცა ურწმუნოთა. დანტეს შესჩივლეს, უნებლიე ცოდვლანი ვართო, ქრისტეშლის გაეჩნდით და ქრისტესი არა ვიცოდით რაო. ეს სინაკლულე იმათ სიდიადეს ჩრდილს გადაჰყრავდა; ჰო, ჩრდილს გადაჰყრავდა, სიდიადეს ვერა ჰფარავდა, სიდიადე სიდიადედ დარჩენილიყო, განტლებულიყო ცოდვა უნებლიე. ამზაილის სიდიადე თუ სისრულეც ის იყო, თავისი ქვეყნის სიმტკიცისა და შეუფერხობისათვის რო გადამდგარიყო, ამის წიშნად არმაზი აღმართათ და ისიც ეშსახურებოდა არმაზსა. სხვა ნიშანს თუ დაუდებდნენ, დადგებოდა იმის მსახურად, ხოლო მაზანი იგივე იწებოდა, იგივე და იგივე, ერის

სიმტკიცე, შეუვალობა და შეუბღალველობა ერისა. ოღონდ მაინც რალაცას ამღერევედა უცხო რწმენა, რალაცა ხარკს მოითხოვედა უცხო ღმერთი და აკი კიდევაც შეეწირა ამზაილი, უცხოს შეეწირა საკუთარის დაცვისასა, საკუთარის მსხვერპლი გახდა უცხო სათვის თავდადებულნი. აქ არის ტრაგედია ამზაილისა და არა მხოლოდ ამზაილისა, ეს ქართული ტრაგედიაა. სხვას არავის დაუწერია ეს ტრაგედია, ვერც დასწერდა სხვაი.

და მაინც ტრფობა და რწმენა რომ მოარიგა ამზაილითა, ეგონა, სრულჰყო, გამოჰკვეთა არსება სრული, ამ წინააღმდეგობას რომილა ელოდა, უცებ გამოუტყვერა, წინ აღემაართა, ვითარცა სვეტი ზღაპრული, სვეტი გზაჯვარედინისა, — იმის გმირებსაც რომ ხშირად ხვდებოდა, — აღემაართა და მიუმარჯვა, სწორად მიმართა, სხვათა რწმენა ჩვენს სახსნელად არ გამოდგებოდა, ვერაგულია, მაცდუნებელიო, მაცდურია სხვათა ღმერთიო; ასე მიმართა, შეუკი მიმართა, იმა სვეტმა, გაანათა სახე ვახტანგისა („რაინდი სული“), ვნებიანი მოტრფიალისა. გონიერი მხედარმთავრისა, ბრძენი მეფისა. ისტორია ასე როდი იცნობს ვახტანგ IV, ძეს ალექსანდრე პირველისა, დიდად წოდებულისა, არც ასე იცნობს და არც ისე, ქართლის ცხოვრება არც ავად ახასიათებს, არც კარგადა, არც ადიდებს და არც ამცირებს: ალექსანდრე პირველმა ქართლსა და იმერეთს მეფედ დასვა ძეი ვახტანგიო. ვახტანგმა შეირთო ფანასკერტელის ასული სითიხათუნიო. „ოდეს აღესრულა მეფე ალექსანდრე, მაშინ მოვიდა მეფე ბაგრატ იმერეთს, ძე იმერელ მეფისა კონსტანტინესი. გამოაძო ვახტანგ, ძე ალექსანდრე მეფისა, და დაიბყრა იმერეთიო.“* — ეს არის სულა, თითქმის ეს არის, ძველი ისტორიკოსებს ეს აღუნიშნავთ, არც ახალი დროის ისტორიკოსებს მოუწურიათ ოფლი ვახტანგ IV ცხოვრებისა და სახელმწიფო მოღვაწეობის გამოსარკვევად... ის მაინც ველარ ჩაჰყვებოდა ღრმა ძიებებსა, გაბრუებულნიყო არსება სრულითა, სულერთი იყო თუ ვინ მოხვდებოდა, ვინ მოჰყვებოდა ხელთა, უნდა ჩამოექნა არსება სრულადა, ჩამოექნა, ჩამოეძერწა. და ვახტანგი რომ მოიგდო ხელში, შეამკო, რაც შეეძლო, შეამკო დიდებითა, აღავსო ყოველი ნიჭითა, პირველყოფლისა ის შესძინა, რაც მოჰკლებოდა ამზაილისა, — საკუთარი რწმენა აპოვინა. მთას ამგზავრა, უძველეს ხატთა მონასლოცადა, სამშობლოსათვის წამებულნიც ხატად დაუსახა, გზად ნოკორნოზე გადაატარა, არჩილის საფლავთან დააჩოქა, თავი ხმლის

ტარზე დააყრდნობინა და დაადუმა რამდენიმე წუთსა. ეს იყო დიდი ალექსის წუთები, სიტყვაზე ძლიერი, ისე ძლიერი, მხოლოდ ღუმილით თუ გამოითქმოდა.

იქვე იყო სხვა ხატიცა, შუშანის ხატი... კაბის კალთას ამთხვია ვახტანგი და ათქმევინა: — იქ მოვიდრეკ მუხლსა, სად უზენაეს ამაღლებულ დამცირებას სიკვდილი ირჩიეო. ჰო, ვახტანგი ამთხვია და თვითონ ემთხვია, ემთხვია ფიქრთაგან განუშორებელსა, თვალთაგან განუშორებელსა. მარადიული სიცოცხლით აღესილიყო, უკვნობი მშვენება მიჰნიჰებოდა, უკვნობი და მრავალ სახისა, მრავალნაირი, უკეთეს ნიმუშს ვერ ინატრებდა ვერცერთი მხატვარი. ვერ ინატრებდა და არცა ნატრობდა, ის უდგა თვალწინა, დაცქრიალებდა იმის ოთახში ან ფანჯარასთან მიჯდებოდა დაფიქრებული თუ სევდიანი, გარეთ გასულს თან გაჰყვებოდა, ჩააცილებდა რუსთაველის გამზირზე. შემხედურებს ეგონათ მარტო უყვარს სიარულიო, მაგრამ მარტო არ იყო, იმასთან ერთად დასეირნობდა, მალმალე მიჰხედავდა, ჰო არ დაიღალა, ან რას ისურვებსო. მაშინ სალაში გამორჩებოდა ან დაბნეულად გაეპასუხებოდა. არ იწყენდნენ, არ გაუკვირდებოდაო, — ფიქრებში წასულა ჩვენი მხატვარიო, მხატვარი ჩვენი წარსულისაო. მართალიც იყო, მხოლოდ იმ ფიქრთა გვირგვინში შუშანი იჯდა, როგორც თვალი ცხოველი ან შუშანი მოვლებოდა შარავანდედადა იმ ფიქრთა გვირგვინსა; იქიდან გადაჰქონდა თითოთითო სხივად ახალ რომანებში, თითოთითო სხივად გადაჰქონდა, მაგრამ თანდათან ერთმანეთს დაემგვანენ იმისი ქალები, ერთი ნიმუშიდან გადმოსულნი ერთი სიყვარულის ნაყოფნი იყვნენ. აბა, მსგავსებას ვით ასცდებოდნენ! ჩქარობდაო, ბოლოს ჩქარობდაო, ირწმუნებინა ბიოგრაფოსები, ახალგაზრდობაში დრო რო დაჰკარგა, სიბერეში უნდა ამოვეგო, კიდეცა ამოვიგო. მართლაც ამოვიგო. მაგრამ, სიჩქარემ მაინც აიღო თავისი ხარკი, ბევრი რამ მოაკლო ბოლო რომანებსა; იმანაც მოაკლო, შუშანი რო ასე შეუყვარდა, ასე ძლიერად, თავგამეტებითა. სიბერეს რო უახლოვდებოდა, უბრუნდებოდა ბავშვობასა, თვრებოდა ბავშვობის შთაბეჭდილებითა. სხვა რამ გამაბრუებელი არაფერი უნდოდა, არცა სჩვეოდა. ეს იყო ბუნებრივი, ბუნებრივი და სადი, ამაღლებული სიბრძნითა და გამოცდილებითა, ამაღლებული უსაზღვრო წარმოსახვითა.

დიდი იყო ძალა წარმოსახვისა, თვალს რო დაადგამდა, დაადგამდა თუ არა, წაიზრდებოდა დანახული, წაიმატებდა საგანი თუ სურათი, წაიზრდებოდა და დაუშორდებოდა, საღდაც ლანდების ქვეყანაში გადაუვიდოდა. თან მიჰყვებოდა, უფრო გაეზნეოდა თუ გაეწეწებოდა, უფროც გაიწვრილებდა თვალსა, მკედის ოდენასაც გაადევნებდა, მკედზე უწვრილესსაც, სხვათა თვალისათვის დაუნახავსა; თვალსაც გაადევნებდა, ყურსაცა უმახვილესსა, — წივილი იცოდა გაწეწილმა წარმოსახვამა, ისეთივე წივილი, ხატის კარს რო იდგა იფნის რტოებზე გადახვეული თმებისა თუ ძაფებისგანა. ზაფხულობით იმდენი არაფერი, ფოთოლი ჰფარავდა, ქარისგან იცავდა, ზამთრობით იყო საცოდაობა, ქარი წიოდა და თითქოს ის თმები აწივლებდა ქარსა. ვინ იცის, სადამდის გასწვდებოდა წივილი ან თმები სადამდის გაიწეწებოდა, მაშინ არც თვალი ეყოფოდა, არც წარმოსახვა ეყოფოდა საამისოდა. ხოლო მერე ნინოს ჯვართ რო მოიხიბლა, უცბადვე ველარ დაუბრუნდა იმ გაწყვეტილ წარმოსახვასა, — სასულიერო ლიტერატურამ ჩაითრია და მიუყუჩდა ხატში განაგონი თუ დანახული. ერთხელ კიდევ ამოაბრუნა წმიდანთა ცხოვრებანი, სასულიერო რომანები, ჰიმნები, ძილისპირნი, ამოაბრუნა და ამოატრიალა, მაგრამ არ იქნა, არ აღმოჩნდა არცა ახსნაი, არც რაიმე მიმანიშნებელი. არც შეიძლებოდა აღმოჩენილიყო, წიგნების იქით, წიგნთა მიღმა დარჩენილიყო, ისევ ცოცხლად დარჩენილიყო იგი ღალადისი, კმაროდა ხელი გადაესვა, ფურცელნი გადაეყარა თვალთაგანა, ხატის კარი წარმოუდგებოდა, მუხისა თუ თელის რტოებზე გადახვეული თმები წამოეჩრებოდა, წივილიც ჩაესმოდა ქარისა, რაღაც უცნაური, თავისებური წივილი. ეს იყო ღალადისი ჯვარისა... თუმცა განა როდის დაჰვიწყებოდა კოპალეს კარი, — მხოლოდ ბევრი რა დახსომებოდა და ყველაფერი ერთად აღარ აგონდებოდა. მერე, სასულიერო წიგნების მერე კოპალეს წიგნი გადაიშლებოდა, გადაიშლებოდა დიდი წიგნი, მოხატული, მოფერადებული, მოაშიებული ვაზის რქებითა, მუხის რტოებითა, თმებით ჩაწნული რქებითა და რტოებითა. აწივლდებოდა ქარი ერწოსი, მუხნართელიანი აბუბუნდებოდა და იწეწებოდა თმები, ძაფები ფერადფერადი.

ქრისტიანული მწერლობა ამაზე ღუმელს ამჯობინებდა, უძველესიც აღარაფერი გადარჩენილიყო, — IV საუკუნის ძეგლმა აკიცნობა შემოგვინახა თუ როგორ გაანადგურეს ადრინდელი ლიტე-

რატურა, გაანადგურეს ყველაფერი მომაგონებელი წარმართობისა. ბერძნებსაც რო ასევე გაენადგურებინათ, ნეტავი რალა უნდა გვცოდნოდა ანტიკური ქვეყნებისა? აქ მეტი სიმკაცრე გამოუჩენიათ, მოუსპიათ ან გადმოუღიათ, რაც კარგი იყო, საკუთრებად გამოუცხადებიათ და თავი გამოუღვიათ, — ეჰა მოვიდა მოციქული ქრისტესი, წმიდა ნინო მოვიდა ვაზის ჯვართა, თმებით შეკონილი ვაზის ჯვართა და მოაქცია წარმართნიო. მაგრამ გადარჩენილიყო წიგნი კოპალესი, დიდი წიგნი, საოცარი წიგნი, არც დაიწვოდა, არც დაიმტვრეოდა, არც ეტრატისა გახლდათ, არცა ფირფიტებისა, არცა ფურცლებისა, ხელი ვერ შეეხებოდა, მსახვრალი ხელი. გამჯდარიყო ჩვეულებებში, წესად ქცეულიყო, საუკუნეებს გადმოსწვდომოდა, — ძველთაგან ლოცულობდნენ თმებდახვეულ რტოსაო. მაშ რალა მოეტანა წმიდა ნინოსა, რა სიახლე მოეტანა, რითი დაებნია ქართველნი, როგორ მოექცია ბიზანტიის გავლენის ქვეშა?..

და სხვანაირად წარმოუდგა „არმაზის მსხვერვეა“, — ნეტავ დასაწერი მქონდეს, ნეტავი ახლა ვიწყებდე „არმაზის მსხვერვეასაო“. მაგრამ უჯობდა, რო დაემთავრებინა, ისიც კარგი გახლდათ, ხელახლა გადამუშავებას რო ვერ ეგუებოდა, ვინ იცის როგორ აწეწილიყო, ვინ უწყის რა სახისა გამოსულიყო — რაც უნდა იყოს, ამზადილი არ უნდა შეცვლილიყო, ოდნავ, სულ ოდნავადაც არ უნდა შეცვლილიყო, თორემ დაიკარგებოდა უაღრესად თავისებური სახე, სახე განუმეორებელი. ასეთი სხვა არ იცის ქართულმა ლიტერატურამა, რახან ქართულმა არ იცის, სხვამაც არ იცის. თუმცა ვასილი ჰეულობდა, რალაცა აკლიაო, ამიტომაცა ნანობდა, ნეტავი ჯერ არ დამემთავრებინაო, ნანობდა და იმასაცა ფიქრობდა, ეგებ უჯობდა, სულაც გასცლოდა ქრისტიანულ სამყაროსა, იქ გადასულიყო, ის ყოფა აესახა, როცა მეფე-დედოფალს ნაწნავებშემოხვეულ მუხის რტოებს გამოუღვამდნენ, მუხლს მოიყრიდა დედოფალი. მუხლს მოიდრეკდა მაყრიონი, დედოფალი ფიცს დასდებდა კერის ერთგულებისა. იქ წმიდა ნინო არსად იქნებოდა, არც ბიზანტიელთა, სპარსთა, არაბთა თუ სხვათა მოცილეობა იქნებოდა საქართველოს დასამორჩილებლად. იქ გმირიც თავისუფალი იქნებოდა, არსება სრულიც უფრო თავისებური, უფრო ლაღი, უფრო სრული, სავსებით სავსე. აქ იშვა „შურისგება“, იშვა ღვაჟაგ, როგორც სავსებით სავსე არსება სრული.

ეს უკვე შეუზღუდავი ვაჟაკია, უშუალო და შეუზღუდავი, გმირი იბერიისა, იბერთა თავისუფლებისათვის თავდადებული. ამისათვის იდეური თუ რელიგიური გამაღიზიანებელ როდი სჭირდება, არცა გამაღიზიანებელი, არცა ამხსნელი თუ წამათამამებელი. ამზაილისათვის ყველაფერი არმაზის სახეში ერთიანდება, — თავისუფლებაცა, სიყვარულიცა, მშვენიერებაცა. ღვაჯაგისათვის იბერთა ღიღებაა ყველაფერი, თეთრი მხედარიც მხოლოდ მხედარია, უძლიერესი, მაგრამ მაინც მხედარი, დამცველი იბერიისა, ისეთივე, ვითარცა ღვაჯაგ, ვითარცა სხვანი, ყველაზე ძლიერი, ოღონდ ყველასნაირი. სიძლიერითაა პატივცემული, ერთგულებითაა პატივცემული და განდიდებული, ერთგულებით იბერიისა. აქაც შეეძლო შესდარებოდნენ, შესდარებოდნენ ერთგულებითა, სხვას თუ არა, ღვაჯაგს შეეძლო, შეეძლო და შეუდარდა, შეუდარდა და შეუტოლდა; შეუტოლდა და შეჰბედა, — მშვენიერი შუქვე, თეთრი მხედრის სასძლოდ რო დანიშნა დეკანოზმა აბდიშუმ, ჯერ ძღვენი მიირთვა, გამოსასყიდი მიუტანა უთელავე; რო ვერ დასდრიკა მძვინვარე აბდიშუმ, გაიტაცა მშვენიერი შუქვე, სასძლო თეთრი მხედრისა, თავისი დანიშნული, საწსხვებრლოდან აიტაცა შავით მოსილმა, შავ რაშზე ამხედრებულმა; შავი მხედარი შეება თეთრ მხედარსა, შეება და სძლია წაართვა დანიშნული, წაართვა მსხვერპლი, ლიხთ-იმერეთი გადაატარა, ეგრისს იქორწინა; მერელა მიბრუნდა მცხეთას, დედის ნაწნავებით შეკრულ მუხის რტოებთან მოაყრევინა მუხლი და შემდეგლა დასვა დიასახლისად მცხეთის მამასახლისის ოჯახში, მამის ოჯახში, თავის ოჯახში.

ესოდენ შეუპოვარი გამოდგა ღვაჯაგ, შეუპოვარი და ძალმოსილი, და ღვაჯაგს რო ძერწავდა, სიამე უვლიდა, ეღიმებოდა სიამისგანა, თითქოს შურს იძიებდა, აშოტ დიდზე იძიებდა შურსა. დიდი გახლდათ აშოტი, დიდი, ბუმბერაზი, მაგრამ დადრკა მონოზნის წინაშე, ვერ იხსნა სატრფო, ვერაფერი აწამა და სიკვდილი ანატრა უსასობით გამწარებულმა. ღვაჯაგმა სამსხვერპლოდან აიტაცა სატრფო, უამრავთა თვალწინ ჩაიქროლა, ხელიდან წაჰკლიჯა დეკანოზსა და ტყვეს მისცა თავი. ვერავინ გამოერკვა, ვერავინ მიჰყვა, ისლა მოახერხეს, სხვა გამოარჩიეს, სხვა გასწირეს შუქვეს მაგიერადა. პო თითქოს შური იძია, შური იძია და უფრო დიდ რწმენას უგალობა, ბევრად თავისუფალსა და ამაღლებულსა, ვიდრე ქრისტიანობა გახლდათ, რწმენასა, რომელსაც შეებმოდა ვაჟაკი, სამშობლოს წინა-

შე თუ მართალი იყო. აქ იხატებოდა ყოვლისშემძლეობა ვნებისა. წარმართულ ყოფაში, ბუნებრივ თავისუფლებასა და უშუალობაში იპოვნა სახე ყოვლისშემძლე, ყოვლისმფლობელი, იპოვნა და აამაღლა ადამიანი, აამაღლა, ბუნებას დაუბრუნა ბუნების შვილი, ბუნებიდან ამოვარდნილი... მაგრამ აქვე დაღლილა ხელი ხელოვანისა, დაღლილა სული, ნაჩქარეობა დასტყობია „შურისგებასა“. ჩქარობაო, აკი წერენ ბიოგრაფიები, მაგრამ ეს მაინც მეტია, მეტისმეტია, — რა უნდა სიჩქარეს ხელოვნებაში! დაე ტექნიკა გაუტოლდეს სინათლის სიჩქარესა, ტექნიკამ თავისი იცის, ხელოვნებას ამასთან რა ესაქმება!.. რაც უფრო ღიძია სისწრაფე დროისა, მით მეტი სიდიხე მართებს ხელოვანსაო. იმას არც აკლდა სიდიხე ხელოვანისა, არ აკლდა, მხოლოდ შიში აჩქარებდა. შიში მოხუცობისა, ვაი თუ ვეღარ მოვასწროო. ამ აჩქარებაში ისიც გამოეპარა, თავისი მხატვრული სისტემის ლოგიკურ საყრდენებთან რო მივიდა „შურისგებითა“, გამოეპარა და გადაიარა, წავიდა, წინ გასწია, ღვაჯაგის სახე ვეღარ მოათავა, ვეღარ აღავსო სავსებითა და ისევ ამზადი დარჩა ყველაზედ სრულყოფილ სახედა. აქვე, ამ რომანში იბერთა და ქართთა დიდი პრობლემაც წამოიკიდა, წამოიკიდა და გადაიკურა მხარზე, გადაიკურა და გაქანდა ბებრული სიმკვირცხლითა.

მიმჰრალი` ჰნეზანი

მომეტებულადაც დაატყვევა მომეტებულმა სიჩქარემა... არსება სრულის ძიებაში ქართლის ცხოვრებას ცოტა განს გაუდგა, ცოტა შორიდან შემოუარა, უცნობი სახელები ამოზიდა, დამაფიქვრელი ხასიათები ჩამოტერწა, გმირებად აქცია და გარია ისტორიულ გმირთა შორისა. ახარებდნენ თავისნი, საკუთარნი, მაგრამ ცნობილი სახელებიც იზიდავდა, რაც უფრო ერიდებოდა, უფრო მეტადაც იზიდავდა. ან საით წაუვიდოდა, სხვა თუ არაფერი, დავითსა და თამარს საით წაუვიდოდა, — უიმათოდ შუა საუკუნეების ისტორია არც იქნებოდა, ქართლის ცხოვრება თუ იქნებოდა, დიდი სავაგლახო რამ იქნებოდა. იმათი შუქი მარად თავს დასდგომოდა, იმათით ინათებდა ვრცელ ისტორიასა და ავბედით დროთა, იმათი მირონითა ჰხატავდა უსახელო გმირებსა ანუ იმათი მირონით აქცევდა უსახელოებს სახელიანადა. თუნდაც ღვაჯაგისა ვთქვათ, — ეს არის ღვაჯაგს ეახსენებდით. დავით აღმაშენებელის საარაკო ღონით აღევსო ღვაჯაგი, გელათისა თუ სხვა თქმულებებიდან ამოეზიდა. პო, იმათი შუქი ყოველთვის თავს ადგა და ისინი თვითონაც მოიწევდნენ, მოიწევდნენ გასაცოცხლებლად: უნდა დავწერო ყველაფერი, უნდა მოვაწერო, გაიგოს ერმა, რანთ ვყოფილვართ, რა ხალხი ჰყოლია პატრონად ჩვენს ქვეყანასაო, — თედო სახოკიას ეუბნებოდა უჩვეულო აჩქარებითა. თედოც უდასტურებდა აჩქარებითა. დავით აღმაშენებელიც მოიწევდა აჩქარებითა. ველარ ითმენდა აქამდის დინჯი, ველარ ითმენდა ველარც ვასილი, მითუმეტეს, ღვაჯაგით რახან ვერ გადაიღო, თვითონვე ის უნდა დაეხატა, დაეხატა თავისი ძლიერებითა, თავისი

ქველობითა, მრისხანებითა თუ სამართლიანობითა. თითქოს დავიწყებოდა თუ რა ძნელი ყოფილიყო ჰილილი სახელგანთქმულ გმირებთანა, სხვათა ჩივილიც გადაჰქართულებოდა, თავისი სიმწარეცა. ვინ უწყის არც დავიწყებოდა, მაგრამ სურვილს აეხთო, იმ დიდ სურვილსა, ზალხს რო სცოდნოდა, რანი ყოფილან, ვინა ჰყოლიათ პატრონად ქვეყნისა. და აბა დავითსა და თამარზე უფრო დიდ პატრონს სხვას ვილასა ჰპოვებდა... აქ შეება ერთიმეორეს სურვილი და მხატვრული გამოცდილება, სურვილმა იმძლავრა.

ჰო, სურვილმა იმძლავრა, ოღონდ მხოლოდ სურვილად იმძლავრა, გამოცდილებამ თუ მხატვრულმა აუცილებლობამ თავისი გაიტანა, სიჩქარემ თავისი და „ცოდვა სიჰაბუქისა“ ვერ გამოვიდა მაინცდამაინც სანიმუშო რომანი. აქ ისტორიკოსს მხარი ველარ გაუსწორა მხატვარმა. პირიქითაც ითქმის, დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი მხატვარივითაც შეეჭიბრა და ისე ჩამოაქანდაკა თავისი გმირი, რო ტყვედ გაიხადა ხელოვანი. აი გაიხსენეთ: „სიტკბოებისა, სასიერებისა და სიბრძნისა მისისა ზილვად წყურთელნი კილით ქუეყანისათ შემოკრებოდეს წინაშე მისსა. ვინ იყო ეზომ ტბილ შემთხვევათა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ დუმილითა, იგივე შუენიერ ხატითა, უშუენიერეს მორთულობითა გუამისათა, შეწყობილ ანაგებითა და ახოვან ტანითა, ელიერ ძალითა, უძლიერეს სიმახულითა, საწადელ ღიმილითა, უსაწადელეს მკმუნვარებითა, მადლიერ ხედვითა, საზარელ ღომებრ მკრთომელობითა, ბრძენ ცნობითა, უბრძნეს გამორჩევიტა, მარტივ სახითა, მრავალსახე მართებითა, შემრისხველ მყუდროებითა, მაქებელ განმსწავლელობითა, და არცა ერთისა კეთილთაგანსა შემაშფოთებელ უზომოებითა. მაღალ უმაღლესათათუის და მდაბალ უმდაბლესათათუის, და თუით მათ მტერთაგანცა საწადელ და საყუარელ სათნოებათა მისთაგან შეკდიმებულთა:“* უფრო სახიერად ხელოვანიც ვერ გამოძერწავდა, ყოველშემთხვევაში „ცოდვა სიჰაბუქისაში“ უფრო სახიერი ვერ გამოვიდა დავითი, დიდებული მეფე ქართველთა, დიდებული და მომხიბლავი ისტორიკოსთა, ისე მომხიბლავი, რო გაქარწყლებულა იმისივე აღსარება, გაქარწყლებულა, მივიწყებულა, გამტვერებულა ან პოეტურ ქმნილებად გამოცხადებულა.

ამაზე უცნაურიც აღარაფერი ყოფილა, ადამიანს თავისი ცოდვანი გაუმხელია, საოცარი სიმტკიცითა და სიაღვრით გაუმხელია,

არავის ურწმუნია, არავის დაუჯერნია. უცნაურია აბა მაშ რაო, — სხვებს მიუჩქმალაით თავიანთი ცოდვანი ან როგორღაც პატიოსნად უცხოვრიათ ამ ქვეყნადა, მაინც გამომქლავებულა მიჩქმალული, პატიოსანნი ვერ გადარჩენიან ცილისწამებასა. ასეთი ყოფილა სხვათა ზედარი, ზედარი ჩვეულებრივთა. იმას სხვანაირი ბედი რგებოდა, — შეცოდებანი ეპატიებინათ ან არც ერწმუნათ იმისი ცოდვანი, ვერ წარმოედგინათ, ვერ დაეჯერათ, თვითმხილებანი ჩამოეწმინდათ, აემალღებინათ გაელმერათებინათ.

ასეთი გახლათ რწმენა ხალხისა, წყაროებიც ასე მოსდევდა... მაგრამ ყველაზე მომხიბლავი წყარო მაინც ის იყო, მივიწყებული თუ მიჩქმალული „გალობანი სინანულისანი“, მონანიებანი დავითისა, მიმზიდველი და მომხიბლავი მონანიებანი უმძაფრეს ვნებათა. ის ვნებებში აწრთობდა თავის გმირებსა, ეს თვითვე იყო ვნებაში გამოწრთობილი, გამოჯეკილი, თვითონვე აეხადნა სული, მუხლი მოედრიკა და ითხოვდა შეწყალებასა. ყოველი ცოდვა მალევს კისრადო, — ღალატებდა, — სახარების სჯული და მცნებანი დავგემო, „ბუნებითსა რაი პორფირსა თუთიმფლობელობასა თანა მეფობაისაიცა შარავანდელნი მარწმუნენ, ხოლო მე ვნებათა ბილწთა მონებად მივჰყიდე თავი, რამეთუ რომლისაგანაც ვინ ძლეულ არნ, მისდაცა დამონებულ არიანო“, * „რავდენ მეძლო, ვსცთებოდე მალალთა ზედა კუმევასა და წარმართთა აღრევისა მიერ და ძალთა ცისათა თაყუანისა-ცემითა“ო; „ბოროტად გარდავხედ საზღვართა და შეევრთე სახლი სახლსა და აგარაკი აგარაკსა და უუძღურესთა მივჰხუეჰე ნაწილი მათი და ვიღუწიდ უმეზობლობასა, ვითარმცა მარტოი ვმკუიდრობდი ქუეყანასა ზედა“ო; „მბრძოლ ვექმენ ყოველთა წესთა სჯულისათა და ქორწილთა მიერ ხენეშთა ვჰმძლავდე საწოლსა ჩემსა, და სახეთა მიერ ბოროტთა მიცემითა ვაცოდე ერი ჩემი“ო; „სიტყუაი ღმრთისაი და ბჭეთა ზედა მამხილებელი მოვიძულენ, ხოლო მლიქნელთა ძმაცული სივერაგე ვითნიე და შემასმენელთანი დავიტკბენ ზრახვანი და ცრუნი განვსცენ მსჯავრნი“ო; ** და მისდევს ასე, არაფერსა სტოვებს, ყოველი ცოდვა კისრად უღია, თავს არა მართლულობს, უფროც აზვიადებს, აზვიადებს და სჯერა შეწყნარებისა, რამეთუ იესო ღმერთი ადამიანისაგან იმად შობილა, რო ღვთაებრივად განსაჯოს ადამიანიო, — „ღმერთ-მამაკაცებრ მოქმედ იქმნა ზესთა ღმერთი, რათა კაცებრ

უწყოდნის ვნებანი ჩუენნი და ღმერთებრ იხსნიდეს ბრალთაგანო — ესეც იქვეა გალობანში სინანულისა.

სხვა ასეთი აღსარება არცა ყოფილა, ასეთი სითამამეც იშვიათია, სითამამე მაღალი გონებისა, რომელმაც იწამა, — იესო ღმერთი აღამიანისაგან იმად შობილა, ღვთაებრივად განსაჯოს აღამიანიო, და ღვთაებრივადაც განსაჯეს იმისი ღვაწლი, ცოდვანი მიუჩქმალეს და ვანადიდეს აღმაშენებელი ერის ძლიერებისა, სიმტკიცისა, შეუვალობისა. ამდენი რო იღვაწა, ამდენი რო შესძლო, სხვა ყველაფერი მიუტევეს და შემოსეს უკვდავების შარავანდედითა...

ასე მოჰყოლოდა საუკუნეებსა. მაინცა სცადა გაეხსენებინა ცოდვანი სიჭაბუკისა. სხვანაირად არ შეეძლო, არც შეიძლებოდა. სათაურს რო ირჩევდა, იქვე შეეტყო. ცოდვა დაარქვა და არა დიდება. ცოდვათაგან უნდა დაეწყო, დიდებიდან ვერ დაიწყებდა, ცოდვათაგან უნდა ასულიყო დიდებამდისა. ჰეშმარიტ დიდებამდის ჯერ თვით ვნება უნდა დაეხატა დიდებისა, პატივმოყვარეობისა, ქვეყნიერების ბატონობისა, საწოლის მძლავრებისა, მლიქვნელთა თნევისა, ცუდ მსჯავრებისა, შეუწყნარებლობისა, უნდა დაეხატა რისხვა თუ ამღვრელი გრძნობანი, ვიდრე იქამდის დაიჭმინდებოდა, იმ უბადლო გალობამდის სინანულისა. ჰო, ამიტომაც დაარქვა ცოდვა, მხოლოდ სიჭაბუკისა, იქვე, სათაურშივე დაინდო თავისი გმირი, სიჭაბუკე დაუდო საზღვრადა და სიჭაბუკითვე ახსნა თუ გამართლა ცოდვანი. ეს უკვე მარცხად ითქმის ან დასაწყისად მარცხისა. მოკრძალებულიყო განდიდებული მეფის წინაშე და ავიწყდებოდა, პერსონაჟად რო გადაექცია იგი გმირი ისტორიისა. ხოლო ავტორის მოკრძალება თავისი პერსონაჟის წინაშე, თაყვანება პერსონაჟისა არცა თქმულა, არც გაგონილა. სხვა რამე თქმულა, თქმულა და გაგონილა, თქმულა თუ როგორ მოხიბლულა ხელოვანი, ნაწარმოები რო დაუსრულებია, მაგრამ ეს სხვა არის, მაშინ კმნილებას აღარაფერი მოაკლდება, ფიქრი არაა, საშიში არ არის, საშიში ის არის — აღტაცება დასაწყისიდანვე, აღტაცება გაუნელებელი.

აღტაცებულიყო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი და იმასაც გადაედო ეს აღტაცება, უფრო ძლიერადაც აიტანა, იდეალურ გმირად წარმოსახვოდა, შეჰხაროდა, ვითარცა არსება სრულსა. ნაწარმოებშიც მხოლოდ აღტაცება გადავიდა. „ცოდვა სიჭაბუკის“ დავითი ვერ შეედრება ვერც ამზაილსა, ვერცა ღვაჟაგსა, ასე განსა-

ჯეთ, ვერცა ვახტანგსა. ან სხვა რა უნდა მოჰყოლოდა მოკრძალებსა და აღტაცებასა!.. იყო დრო გიორგი მერჩულეს ედავებოდა, აქლა სიტყვას ველარა ჰკადრებდა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსა, წინ ედო „გალობანი სინანულისანი“ და მაინც ვერასა ჰკადრებდა; ჰო, დრო იყო, მაგრამ ის სხვა დრო გახლდათ, გული ერჩოდა, მაჟა მაგრობდა, ახლა ესაო მოხუცობაო, ესაო აჩქარებაო, ეს აჩემებული ხელის კანკალიო, მაგრამ რაც იყო, იყო, მთავარი მაინც ის გახლდათ, ვერ გაებედნა რომანად ექცია „გალობანი სინანულისანი“. სათაურში ჰო შეიზღუდა თავი, ეპიგრაფში მთლად შეიკრა ხელები: „ცოდვათა სიჭაბუკისა ჩემისათა ნუ მოიხსენიებ, უფალო!“, — ფსალმუნიდან გაიხსენა, შეიკრა ხელები და საბელი მისცა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსა. აქ თვალმისადევნებელი ისიც არის, — ეპიგრაფი ისეთი აირჩია, „სიჭაბუკეა“ შიგ გარეული, ზოლო დავით აღმაშენებელი განა სიჭაბუკით იცავს თავსა? — თავდაცვა არც უნდა, — ნუ მოიხსენიებ ძუირთა ჩემთა, რამეთუ შენა ხარ ღმერთი მონანულთაიო. აბა სად არის აქ „სიჭაბუკე“, — არა, სულაც არ არის გალობანში სინანულისა, ეს ბრძეხისა და მრავალგანცდილის საგალობელია, დიადი და ამაღლელებელი საგალობელი, ამაღლებული და ამაღლელებელი, ისეთი, ღმერთი რო უსათუოდ შეისმენდა თუ ყოფილიყო.

შეისმენდა თუნდაც იმიტომ, ასე ვაყვაცურად რო აღიარებდა რავდენ მეძლო, ვსტებოდე მაღალთა ზედა კუმევისა და წარმართთა აღრევისა მიერ და ძალთა ცისათა თაყუანის-ცემისაო, — ის შეისმენდა, შეიწყნარებდა, ეს — მით უფრო, ის ღმერთი გახლდათ, ეს ხელოვანი, ის შეიწყნარებდა, ეს ეთაყვანებოდა. სწორედ ამ სულით აღავსებდა თავის გმირებსა, საპირისპირო რწმენათა შუა მოაქცევდა და, რაც შეეძლო, მიერეკებოდა წარმართობისკენა, ისინიც მისდევდნენ, მიჰყვებოდნენ პირველ აკვნამდის საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, მიჰყვებოდნენ და იხვეწებოდნენ, იწმინდებოდნენ, სპეტაკდებოდნენ, ძაღოვანდებოდნენ, სულითა მალდებოდნენ, სქოლასტიკასა და გაქვავებულ აზრებს რაც უფრო შორდებოდნენ. ასეთებად თხზადა, ასეთებად ჰქმნიდა, იმათა ჰქმნიდა, იმა გამოგონილთა, ეს თავისთავად ყოფილიყო ასეთი, ასე ეწერა გალობანში სინანულისა, გამოძიება არც უნდოდა, მისივე სულის აღსარებაში ეწერა. ახლობელი ყოფილიყო, მონათესავე ყოფილიყო უკუთხუელ გმირთა, მისივე წინააღმდეგობანი გადაეტანა, ძალთა

ცისათა თაყვანისმცემელი გამხდარიყო, — იმაზე უკეთ ვინ მიუხვდებოდა. იმაზე უკეთ ვინ გამოჰხატავდა?! — ასე უნდა ყოფილიყო, არ მოხდა ასე, მიაყრუა ეს ყოველივე, საამისო არაფერი გააჰკანა დავითის რომანში, არც საამისო და არც საიმისო, ზომიერებას არსად გადაცდინა თავისი გმირი, — უკეთუ გმირი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისა, — სიღინჯე არსად დაუარღვია. მოაზრებულის მოთმინება ამკობს მეფესაო, ოსტატს ასე შთაუგონებია და მერე თვით ოსტატი გაუოცებია მოაზრებული მოთმინებითა. მხოლოდ ერთხელ დაერღვევა ზომიერება, როქსანის ხილვისას ყივჩაღეთში აღინთო ვნებითა, — უარი მითქვამს ყველაფერზე, თვით მეფობაზე მითქვამს უარი თუ არ აღესრულება საწადელი ჩემიო, მაშინ წამოსცდა, მხოლოდ მაშინ, მხოლოდ იმ ერთხელ ჩაუწყდა მოთმინება, მხოლოდ ის ერთი ცოდვა შეემთხვა, ცოდვა საწოლის მძლავრებისა, ისიც მაშინვე აღისრულა და ბეჯითად გაჰყვა აჩემებულ აზრსა: „შორს ორივესგან! თვითარსებობა თავის ძალებით განმტკიცდეს იგი სიმაგრეებით. სანიმუშოდ შეიქურვოს მრთელი ერი ქართველებისა, რომ დაიცვას ღირსეულად თავისუფლება ან დაიღუპოს სახელოვნად უღმობ ბრძოლაში“ — ბეჯითად გაჰყვა, გულმოდგინედ, მოაზრებული მოთმინებითა. ამიტომაც ვერ მიანიჭა მხატვრული სრულყოფა, ისტორიულ სახეს ვერ გამოშორდა, მხოლოდ იმ ერთხელ წამოგზნებისას აუყირპიზდა ლოყები, აებთო თვალნი, იმ ერთხელა, როქსანისათვის ყველაფერს დავთმობო, რო წამოსცდა, იმ ერთხელ მოექცა მხატვრის ხელქვეშა, იმ ერთხელ იქცა პერსონაჟად. ოღონდ მაშინვე გონს მოეგო, შეიმკო ისევ მოაზრებული მოთმინებითა, მიივიწყა „გალობანი სინანულისანი“, თავი დაუკრა თავის ისტორიკოსსა.

ისტორიულადვე, შორეულადვე გაისმის ის მტკიცედ ნათქვამი — შორს ორივესგანაო. ეს იყო დიდი, მამაპაპური, საჭირობო-როტო საკითხავი იმისი გმირებისა, ამას შეაღია ბევრის ვნებანი, ბევრი მსჯელობანი, ბევრი ძიებანი, ყველა საუკუნე ამისთვის მოიარა, ამისთვისვე მიაღდა დავით აღმაშენებელსა, რომელმაც მართლაც სასიქადულოდ ახარა ნერგი ერის სიცოცხლისა, მაგრამ ამ რომანში ისე ძლიერად ვეღარ გაისმა, მოსალოდნელი რო იყო, შარავანდედად ვერ გადაიქცა, ვერ დაემგვანა აპოთეოზსა. უნდა დამგვანებოდა, უნდა ყოფილიყო აპოთეოზი, — ბო მიაღწია, რასაც მიესწრაფოდა, რისკენაც მიჰყავდა თავისი გმი-

რები,—შორს ორივესგანო, პო შესძახა დავითმა, მაგრამ შესძახა შორეულმა დავითმა, აქ ღუნედ გაისმა, ღუნელა და მკრთალადა, ჩაიკარგა, მიჰქრა, მიიღია მიმქრალ ვნებებში. ისტორიული გმირა რახან ვერ იქცა მხატვრულ გმირადა, ვერც გაცოცხლდა, ვერც სიტყვა სთქვა ცეცხლიანი... აქ მართლა იწვნია მარცხი, კიდევ დარწმუნდა თუ რა ძნელია ყოფა ხელოვანისა, დიდ სახელებს რო შეეჭიდება. მაგრამ რა ექნა, სხვა რა ელონა, როცა უნდოდა, ხალხს გაეგო, რანი ყოფილიყვნენ, რა პატრონი ჰყოლოდათ, — ძალიან უნდოდა, გულით უნდოდა, მოსწყურებოდა...

და თამარსაც შეჰბელა.

მთაში ის ლაშარისა და კოპალეს დარად დაესახათ, ამანაც ამ მხრიდან მოუარა, წაუთამამდა და მინდვრის ასულად წარმოიდგინა. ყვავილებში დაჰხატა ყვავილთა ასული, ყვავილივით ნაზი, მშვენიერი; ნიავევით დაჰხატა ყვავილებში მოცქრიალე და შოხასავე, მოალერსე ყვავილებისა. პო, წაუთამამდა! მაშინაც ბაჩყურა აშინებდა ხოლმე, თორემ როდის ეშინოდა ყვავილთა ასულისა, — აკი უნდოდა, გაჰკიდებოდა, გადაერბინა ყვავილთა ველი, იმისი სისწრაფით გადაერბინა, ცის ტატანობზე მაინც მისწვდომოდა, იმასთან ერთად შენივთებოდა ტატნობსა. მაშინ ბაჩყურამ არ დაანება, მერე — შიშმა, ვაითუ ვერ მივწვდე, ვაითუ ისტორია მომეჩიოსო. ახლა უკვე აღარც დამშლელი ჰყავდა, აღარც შიში ჰქონდა. სიფრთხილე მაინც არ გამოიღია და მთის ბილიკებით შემოუარა, მთიელთა ხერხი გამოიყენა, — დიადი გმირი, დიადი სახე ისტორიისა ყვავილთა ასულად გამოსახა და პერსონაჟად აქცია თავისი რომანისა. ყვავილთა ასულად აქცია და ისტორიკოსთაც გამოსტაცა, მეხოტბეთაცა. ასე გაბედულად დაიწყო „პირიმზე“, გაბედულად დაიწყო და ეგრე მოჩანდა, ერთბაშად გამოსწორდებოდა მარცხი „ცოდვა სიკბაბუკისა“. ყვავილთა ასულმა სიყვარულიც იგრძნო, დავით აღმაშენებელზე მგრძნობიარე გამოდგა, მგრძნობიარე და ფრთხილი: ის ყვავილთა ასულიც ფრთხილი გახლდათ: ეგება მოსწონდა, მაგრამ გაუბოდა, რაც უფრო მოსწონდა, მით უფრო გაუბოდა, რადგან განგებას სიკვდილი დაეწესებინა იმისთვის, ვისაც შეიყვარებდა ყვავილთა ასული. ესეცა ფრთხილობდა, ამასაც იგივე თუ აშინებდა. თუმცა გული აუძგერა მისრეთით მოსულმა ვაჟკაცმა, მაგრამ აბა ვინ მიუხვდა, აბა ვინ გაუგო? — ვერცვინ მიუხვდებოდა, ვერცვინ გაუგებდა. თაყვანისმცემელთა ღუნდო

იდგა მეფის სასახლეში, ერთიმეორეს ეჯიბრებოდნენ ერთიმეორეზე უკეთესი რაინდები, მაგრამ „თამარი ლბილად ეპყრობოდა მისთვის თავდადებულ რაინდებს: სახსოვარს უთავაზებდა, ლამაზ სიტყვას ეტყოდა ხანხან; ძნელი ის იყო, მათ ყველას ერთგვარად ექცეოდა, არავის არ არჩევდა მათ შორის. ეს იყო გამიჯნულებულ ქაბუკთა ბედნიერება; მათი უბედურებაც ეს იყო.“

მხოლოდ მისრეთელი გამოირჩა იმათ შორისა და თამარი როცა ცდილობდა, ვერავინ მიმიხედეს, თვითონაც ვერ მიმიხედესო, მით უფრო თავისებური, მით უფრო საინტერესო რომანი იწყებოდა. მაგრამ მისრეთელ რაინდს თავისი სამშობლო მოუწოდებდა, იქ ჭვაროსანთა ომი გაჩაღებულიყო, იმისი მარჯვენა დასჭირებოდა სამშობლოსა და ისიც გაეშურა. სხვანაირადაც არ შეიძლებოდა, უნდა წასულიყო, ქართველთა სასახლეში დიდხანს ვერ გაჩერდებოდა, თორემ ვინ იცის, როგორ ამღვრეულიყო თამარის ფიქრები? მერე როგორ იქნებოდა თამარი სხვა განცდითა, თამარი ფიქრამღვრეული, თამარი ბრძენთა ბრძენი, თამარი დიადი?! — აქ უკვე ხელოვანი და ისტორიკოსი ებრძოდა ერთიმეორესა, ერთარსებაში, თვით მასშივე შებმულიყვნენ ორთავენი. ხელოვანს ფანტაზია მიაქანებდა, ქალიშვილის გრძნობათა გამოსახატად მიაქანებდა, ხელი თავისთავად გაწაფულიყო, რადგან უკვე პერსონაჟადა ქცეულიყო თამარი, მაგრამ იყინებოდა იგივე ხელი ანა მაჯა მოუდუნდებოდა, თრთოდა, ცახცახებდა, კანკალებდა და ბაგე ჩიფჩიფებდა, — მაინც თამარია, თამარია, თამარია... ეს ისტორიკოსის ბაგე ვახლდათ. ცოტა ზევით, ბაგეთა ზევით თვალები ენთო, — ახ, რა ასულია, რა ღრმა გრძნობისაა!.. გამეფებამდის მაინც რო მიეყვებ, გამეფებამდის!.. ჯერ ჰო ყვავილთა ასულია!.. მაინც თამარია, მაინც თამარია!.. — ბაგე არ იშლიდა. და ბაგესაც რო დაეშალა, მაჯა თრთოდა, კანკალებდა ხელი. — უნდა წასულიყო მისრეთელი, თავისი ქვეყანა შოუწოდებდა. გული აქა მრჩებო, ამბობდა, მაგრამ ეს არაფერი, ბევრი არაფერი ან კარგიც იყო, მრავალ მოტრფიალეთაგანი იქნებოდა, — ვინ არ შესტრფოდა, ვინ არ ეთაყვანებოდა მჭესა...

ჰო, მისრეთელი უნდა წასულიყო და აქ უკვე დაირღვა რომანი, კარგად დაწყებული რომანი. მერე უნდა მომკვდარიყო ის უებარი ვაჟკაცი, ჭვაროსნებთან ომში უნდა დაცემულიყო, სამშობლოს თავისუფლებას უნდა შესწირვოდა. თუმცა აქ ეს არაფერი — თამარი

უნდა განთავისუფლებულიყო იმა გრძნობისგანა, იმ დაძრული სიყვარულისგანა. მოაღწია მისრეთელის სიკვდილის ამბავმა და კიდევ იფეთქა რომანმა, იმძლავრა ხელოვანმა, ერთი წუთით კიდევ წაართვა თამარი ისტორიასა, ერთი წუთით წაართვა და აღელდა ასული, მოიქცა დასცდა დაღუპული სიყვარულისა. ერთი წუთით ისევ იქცა ყვავილთა ასულად, გადაიარა იმა წუთმა და რომანი აღარ გამობრუნებულა, მორჩა, დამთავრდა ასპარეზი ხელოვანისა, განქრა ასული ყვავილთა, დარჩა თამარი, ღიღებულის მეფე, ისეთი, შავთელს რო დაეხატა, ჩახრუხბაძეს რო შეემკო, ბასილი ეზოსმოძღუარს რო გადმოეცა, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ რო მოუბნობდა — დიდი სახელმწიფო მოღვაწე.

რომანი მოთავდა და ისტორია გაგრძელდა, ახალი ისტორია თამარ მეფისა. თამარის პირად ბელზე რო ჩამოვარდებოდა სიტყვა, მაშინაც აღარ ეთმობოდა ისტორიკოსი მწერალსა:

„შეკრბენ სამეფოისა ღიღებულნი, სპასალარნი, ერისთავნი, მივიდეს წინაშე პატრიარქისა და მოახსენეს მას:

— თანამდებ ვართ, ყოველი ვიღაცაწოთ შემოყვანებად სიძისა თამარისათვის. მართალია, ჰქამდა მისთვის, რომ ყოფილიყო გმირი და გოლიათი, ანუ გაჭირთი მიჯნური მისთვის და ღირსი მისი. ესეთი ვინმე უფრო შეეფერებოდა თამარსაც და საქართველოსაც.

„მიჯნურნი ლომნი და მზენი მხეცებრ გაჭრილნი მისთვის, როგორც იყო რამინი ვისისათვის, დავით ბერსაბისათვის, ვით მზეჭაბუკ მზისათვის ხაზართასა. მაგრამ ამისთანებზე საუბარი აწ ამოა არის: ღმერთს ჩვენს ხანაში არავინ დაუბადებია ამისთანა, უნდა დავემაცყოფილდეთ მისთვის ტრფიალმყოფებში უკეთესით და ვთხოვოთ, მიიღოს იგი საქმროდ და აღუსრულოს თავის ხალხს ნატვრა.“ — ასე წერია „პირიმზეში“ და „ისტორიანი და აზმათა შარავანდედთანის“ ავტორიც ასევე წერდა: „შეიყარნეს შემკირნენ და ზრახვა ყვეს ძებნა წაღმართისა და მოყვანა ქმრისა. რომლისათვის ჰქამდა თუმცა ყოფილიყო ქამი გმირთა და გოლიათთა ყოფისა, ანუ — მე... გაჭირანი მიჯნურთა ცოფ-ქმნილთანი:

ვითარ თამთა თუმიანისთვის,

ვითარ ამირან — ხორაშნისთვის,

ვითარ ხოსრო — შანშა ბანუისთვის,

ვითარ მზეჭაბუკ მზისათვის ხაზართასა,

ვითარ იაკობ რაჭელისთვის და

იოსებ ასანეთისთუის,
დავით ბერსაბესაოთუის და აბისაკისაოთუის,
ვითარ პელოპი მხნედ ბრძოლი იპოლამისაოთუის,
ონომაოს ასულისა,
ვითარ პლუტონ პერსეფონისთუის,
ვითარ რამინ ვისისთუის,
ვითარ ფრიდონ შაჰრინოს — არნავაზისთუის,
ვითარ შადბერ აინლიეთისთუის.

„და უჩნდა სახამსოდ, თუმცა გამოჩენილ იყვნეს ვინმე ანუ გმირნი სახენი გმირთანი... სისხლდამთხვეულნი შეყვარებულთათუ-ის, ანუ მიჯნურნი ლომნი და მზენი, მხეცებრ გაქრილნი ამისა მზი-სა და უმეტეს მზისა და თუთი მითხრობილთა მზედ და მნათობ-ლად საგონებელთა უბრწყინვალესისა და უნათლესისათუის.

„გარნა ვინათგან ცულ საგონებელ იქმნა და აღარ დაებადა ღმერთსა სწორი ამისი, არცა მგონიეს თუ დაბადებად არს...“* და სხვა მისდევს, მიჰყვება არ ეთმობა, ვერ შელევია. თუმცა ამ დაუთმობლობაშიც გამოერევა ხოლმე თავისებური რამ, ამ თავი-სებურებას ახლავე აგიხსნით ან ახსნაც არ უნდა, ორი პატარა ნი-მუში ჰო წინ გიდევთ, ორი პატარა ნაწყვეტი ქართლის ცხოვრები-დანა, „პირიმზიდანაცა“, თქვენვე დააკვირდით: ქართლის ცხოვ-რებას გაქრიითი მიჯნურის თორმეტი მაგალითი დაუსახელებია, „პირიმზეს“ — სამი, ქართლის ცხოვრებას ასე უთქვამს, — აღარ დაებადა ღმერთს სწორი ამისიო; „პირიმზეს“ ასე, — ამისთანებზე საუბარი აწ ამოა არის, ღმერთს ჩვენს ხანაში არავინ დაუბადებია ამისთანაო. სხვა რამ სხვაობას ჰო არა ჰხედავთ? — არა მგონია მცირე ცვლილება არ არის განა? — მცირეა!.. მცირეა, მაგრამ გა-მომწვევია, მკვეთრია და გამახვილებული: ღმერთს ჩვენს ხანაში არა-ვინ დაუბადებია ამისთანაო, — ისევე გამომწვევია, „ხაზართა სას-ძლოში“ რო გაისმის: სადღა არიან ვაჟკაცნი ჩვენს დროშიო. ამ გულ-გატეხილობას ვერც ასცდებოდა წარსულის ამბებში ჩაფლული მწე-რალი, ვერც ასცდებოდა, არც ასცდენია, არავინ ასცდენია, ვასი-ლიც არ იყო გამონაკლისი. უოლტერ სკოტი ასცდა, ვიქტორ ჰიუგო ასცდა თუ ანატოლ ფრანსი? კიდევ ჩამოგიტყალოთ? ბევრი მაგა-ლითი თუ გინდათ, თქვენვე გაიხსენეთ და მერწმუნებით, სხვა გზა არა ჰქონდათ, ვერ ასცდებოდნენ, რადგან ღიღია წარსული, ღიადი ნიმუშიც ბევრია მოსაგონარი, ღიადი და ამაღლებული, გაკეთილ-

შობილებული, მაღალადამიანური და უნებლიედაც მომხდარა, უნებლიედ ყველას დამართნია ასე: დიადისათვის შეუდარებია თავისი დროის სისუსტენი ან ის რითაც განაწყენებულა; განაწყენებულს წარსულის საუკეთესო მაგალითებით მოუბრუნებია სული და ცხადია გულნაკლულობასაც ვერ ასცდენია. და ვინ უწყის „პირიმზეს“ რო წერდა, ეგება მხოლოდ წარსულს იგონებდა, ეგება მხოლოდ სულს იბრუნებდა, ასლა რომანის ნაკლად მივუთვალეთ, — ისტორიკოსს ვერ გასცილებიხარო, — ვინ იცის, ვინ უწყის, მაგრამ დაე თუნდაც იცოდეს ვინმემა, ახსნა მაინც მხოლოდ ახსნა, ხოლო რომანი დუნე გამოდის, ძალიან დუნე, როცა ვნებანი მიუჩებულან. სხვა რამ ახსნა თუ განმარტებანი ხელოვანს მაინც ვერას უშეგლის.

სტილიც დუნეა, ვნებანი თუ მიუჩებულან, დუნეა, მოშვებული, მორყეული. სიტყვის ფხა იკლებს, ხშირად უნდა პირის აწყობა; ვერც აეწყობა, ვერ აილესება, რადგან ვნება ყოფილა სალესავი სიტყვისა, სხვა სალესავი არცა ჰქონია; გამოცდილებაც სხვა არაფერი უნდა იყოს, თორემ შემოქმედებითი სიმწიფე ცხოვრების სიმწიფესთან ერთად როდი მოილეოდა. თუმცა ყოფილან პოეტები, გრძნობებით სავსე ლექსები სიბერეშიც რო დაუწერიათ, მაგრამ ეს როდი დამართნიათ გამოცდილებითა თუ დაოსტატებითა, — არა, სიბერეშიც შეპყლიათ მგზნებარება ახალგაზრდული, შეპყლიათ მღელვარება ბუნებისა და ლექსებისათვის მიუნიჭებიათ ეგვევ ლელვა, ეგვევ ცეცხლი ბუნებრივი. გოეთე ყოფილა ასეთი, გრიგოლ ორბელიანიც ასევე ყოფილა, ოთხმოცი წლისანი რო ყოფილან, კიდევ ლირიკით გაუოცებიათ მკითხველნი. „პირიმზეს“ აკლია ეს მგზნებარება, თუმცა ვასილი სამოცდაათ წელს გადასცილებოდა, და კიდევ თუმცა, აქ მგზნებარება მაინც იგრძნობა, მაგრამ ეს არის მგზნებარება დიდი სახელმწიფო ძოლვაწისადმი ან თავყანისცემაა დიდი მოღვაწისა. ეს არა კმარებულა რომანისათვის, მხატვრული სტილისთვისაც არა კმარებულა; პო, არა კმარებულა, თორემ ასეთი სტილი როდი იქნებოდა „პირიმზეში“. „კრების ოქმებში ამ განხრებზედ მსჯელობას და აღმოკვეთას დიდი ადგილი უჭირავს. დადგენილებებს ეტყობა მართლმადიდებელთა სწავლაში დიდად განვითარებული ხელი.“ — განა ბარნოვისებურია? მინამგვანიც არ არის. არც სტილია, არც თამარია ბარნოვისებური, „ისტორიანი და აზმათა შარავანდედთანის“ ავტო-

რინებურია, ბასილი ეზოსმოძღუარისებრია, თამარის სხვა ისტორიკოსთა თხზულებანიც რო გადარჩენილიყო, იმათებრიც იქნებოდა. ოღონდ გახსოვდეთ, ეს თამარის სახელის ბრალთა, სიბერეს იოლად ვერ დაბრალებს ან მხოლოდ სიბერეს არ დაბრალებს. საამისოდ აქვე არის სხვა მაგალითი, იმავე ხანებში დაწერილი რომანი „თამარ მრწემი“...

ძლიერი დედოფლის ხასიათი გაიხსენა ამ რომანში, ტახტის დაუფლების ჟინით აღავსო. ოღონდ ეს დაპყრობა თუ დაუფლება სახელმწიფოს გაერთიანების მაღალი სურვილებით როდი არის გაღამაზებული. ასეთ შესამზადებელსა თუ იდეურ საშუალებას არც მისდევს დედოფალი; ვნება უფრო ძლიერია მისი, ძლიერია ჟინი მისწრაფებისა, — გერს წაართვას ტახტის მემკვიდრეობა, თავისი შვილი დაადგინოს ტახტის მემკვიდრედ, ხოლო იმის წამოზრდამდისინ კიდევ ვინ უწყის, რა უდევს გულში. ბევრი რამ არის გადასატანი, ვიდრე თავის ძეს დაუმკვიდრებდეს ტახტსა ანუ თვითონ დაიმკვიდრებდეს, დაიუფლებდეს; მეფე ცოცხალია, ჯერ კიდევ ძლიერია და მრისხანა, ტახტის მემკვიდრეც დაუაყვებულა, როგორც კარგ მებრძოლს, სახელი მოუხვეჭნია, სახელმწიფოს მართვასაც ეჩვევა, მარჯვედ იწაფება, შემდეგ მოდის დაი იმისი, თამარ მრწემი, შემდეგ — დემეტრე, ნახევარი ძმაი, მერელა არის ესუქანის ძე, პატარა, უსასო, ძეი მეფის მესამე სახლობისა. ამისთვის მოუწოდებია ტახტი დედოფალსა, მაგრამ მანამდის პოისინი უნდა ჩამოიცილოს, იმათ გვამებზე გადაიაროს, მერელა შემძლება ფიქრი ტახტის დაუფლებაზე. ქეშმარიტად შექსპირული ზღაბითა. ოღონდ აქ ქალია მოქცეული ზღაბების გულში, ქალი ანთებულა ტახტის ვნებითა. ესეც შექსპირისავითაა. მაგრამ იქ ლედი მაკბეტი უფრო შთაგონებაა მაკბეტისა, აქ თვით ესუქანია ერთიცა და მეორეცა, თვითონ შთაგონებულა, თვითონვე უნდა აღასრულოს, — მოკლას, გაუღიტოს, სისხლის ტბა გასცუროს და ტახტს მოექცეს. კორნელიმ დაჰხატა ასეთი ქალი კლეოპატრას სახითა („როდოგიუნა“). იმან შვილებიც არ დაინდო, ისე ანთებულყო ტახტს სურვილითა. აპიანე ალექსანდრიელს მოეთხორო სირიის ამ სისხლიანი დედოფლის ამბავი თავის წიგნში სირიის ომების შესახება. კორნელი იქ გადასწვდა, იქიდან აიღო ფაბულა თავისი ტრაგედიისა. ვასილს ისევ ქართლის ცხოვრება ედო წინა, იქ იყო ყველაფერი, სხვაგანაც თუ ეძებდა, მხოლოდ იმიტომ,

უკეთ გაეგო ქართლის ცხოვრება, უკეთესად წარმოედგინა საერთო ყოფა მაშინდელი მსოფლიოსი.

უამრავი ამბავით აღვსილიყო ქართლის ცხოვრება, ჯერ რო ხელი არ ეხლოთ, ისეთი ამბებითა. ესუქანის ამბავიც ამათვანი გახლდათ, ამ ხელუხლებელთაგანი. ის მესამე თუ მეოთხე ცოლი ყოფილიყო დავით ულუსი. ესეც რაოდენ საგულანსნოა — მესამე თუ მეოთხეო; მეოთხედ რიგის მიხედვით ითქმის, მესამედ — როგორც კანონიერი დედოფალი. ეს ასე მომხდარა: პირველ ჰეულდეს დავითისა დედოფალ ჯიგდახათუნს შვილი არ მისცემია, მაშინ ოვსთა ასული ალთუნი მოუგვრიათ დავითისათვის, დედოფლად როდი, — ძე უნდა ეშვა, ჯიგდახათუნს უნდა ეშვილებინა იგი ძეი, ალთუნი უნდა გაესტუმრებინათ. ალთუნს უშვია ძეი გიორგი და ასული თამარ. ჯიგდახათუნს უშვილებია ორთავენი, ალთუნი გაუსტუმრებიათ პირობისამებრა. თვით ესეც ამბავია დიდი რომანისა, სათავეა მწვავე განცდებისა, მაგრამ აქ არ შეჩერებულა არცა ისტორიკოსი, არცა მწერალი. ჯიგდახათუნი გარდაცვლილა, დავითს დედოფლად დაუსვამს გვანცა, ქვრივი ავაგ ათაბაგისა, კახაბერის ძეთა, რაქის ერისთავთა ასული. იმისგან შესძენია დიმიტრი. არც გვანცას დასცლია დიდხანს დედოფლობა, მწვავე ყოფილა იმისი ბედი, — მოუკლავთ და ამ მკვლელობაში გარეული ყოფილა იმისივე ქალი ავაგ ათაბაგისგანა, ხვაშაქი, მაშინ ცოლი საპიბ დივანისაცა. ესეც ამბავია რომანისა, ცალკე რომანადაც ვარგა, კარგი შენაკადიც იქნება ეპოპეისა. ოღონდ არც აქ შეჩერებულა ისტორიკოსი, არცა ხელოვანი... შემდეგდა გამხდარა საქართველოს დედოფლად ესუქან, ასული მონგოლთა დიდი ნოინისა. ესუქანის ხელში გარდაცვლილა დავითი. დავითს შეედვა სალმობა მუცლისაო, — ასე აღწერს ჟამთაღმწერელი, — ევედრა ხატსა მარტომყოფისასა, ხოლო არღარა პოვა ლხინება, ამისათუის რომელ მოაკლო ღმრთისმსახურება და იწყო რღვევად საყდართა და შლადო. პო, ასე ხსნის დავითის სიკვდილს ჟამთაღმწერელი და იქვე დაურთავს: „ხოლო თქმულ არს ესეცა, ვითარმედ წამლისა მიერ აღსრულდა, ცოლისა მისისა ესუქნის მიერ მიცემითა წამლისათა... შუროსათვის ბასილი უჯარმელისა, რომელი მოაქუდინა მეფემან, უწესოებისათუის; რამეთუ თანა ეყო ბასილი ესუქნის, და არა რიდა საწოლსა პატიოსანსა მეფისასა, და ჩოხანიცა აღიხადა, ჯა მთავრობა მიიტაცა, ამის უწესობისათუის მოიკლა ბასილი.“* ესეც ამბავია დიდი რომა-

ნისა. ისტორიკოსი არც აქა ჩერდება, მწერალი ჩერდება, აძკერად ჩერდება.

აგამემნონის ტრაგედიას მიმგვანებოდა დავითის ბედი... თავის სამეფოს დასცილებოდა დავითი, დიდ ომებში იყო, მონღოლებს ახლდა დიდ ომებში. კარგა ხანი გავიდა და დედოფალმა ბასილი აღაზევა, საწოლიც გაუყო, ტახტიცა მეფისა. შინ მობრუნებულ დავითს აგამემნონის ბედი ელოდა, მაგრამ ფიცხელი გამოდგა აგამემნონზე, შეთქმულებს დაასწრო, მოჰკლა ბასილი. დედოფალი დაინდო და აქ მაინც შესცდა, დედოფალმა იძია შური. ძნელი სათქმელია თუ უეგისთოდ როგორი იქნებოდა კლიტემნესტრა, ეგება ისეთივე ესუქანი რო იყო, იძია შური ბასილისათვისა, მოსწავლა მეფე, ტახტის მემკვიდრეც თან მიაყოლა. საგულისხმოა, ამას მხოლოდ გადაკვრით ამბობს ისტორიკოსი, დედოფალს არ აბრა-ლობს სიკვდილს უფლისწულისა, — მუცლის საღმობით მიიცივალაო, ისევეო, იგივე სნება შეეყარაო, იმიტომო, რო მეფემ მოაკლო ღმრთისმსახურება და იწყო რღვევად საყდრად და შლადო. და შემდეგ მოსდევს: ხოლო თქმული არს ესეცაო... თუმცა აქ უფლისწული აღარ არის ნახსენები, მაგრამ წინ ჰო ითქვა, იგივე უეცარ ავადობას გადაჰყვა უფლისწულიცაო, — ითქვა და მეტი ჩაკირკიტა აღარცა ყოფილა აუცილებელი. ვასილი მტკიცედ ჩასჰიდებია, ეს გადაკრული ნათქვამი ამოუხვევია, დედოფალი უფლისწულისათვის დაუბირისპირებია. სატანაც მიუჩენია ესუქან დედოფლისათვისა, მაგრამ სუსტია სატანა ესუქანისა, დედოფალ თინათინის სატანას ბრჭყალადაც არ გამოადგება. ესუქანიც სუსტი გამოსულა, — აქ თინათინს ნუ შევადარებთ, არც შეედრება, — თვით ისტორიულ ესუქანზეც სუსტია, ძალიან სუსტი, ეს ალბათ იმიტომ, ბოლომდის რო აღარ მისულა იმისი სახე. რომანი ესუქანს აღარ აპყოლია, თამარისა და გარდანის სიყვარულის ამბავი ამოუქსოვია, ეს მოუქცევია გულში რომანისა, ესუქანი, დავითიც, სხვანიც ამის გარშემო დაბრუნებულან. ტახტის ძიება გაწყვეტილა, მიჩქმალულა, მიყრუებულა, დამამციკრებელ სიყვარულს შეუშფოთებია ყველანი.

მდბიო წარმოშობის ჭაბუკი შეჰყვარებია მეფის ასულსა, ბევრად მდბიო, ვიდრე ნოშრევანი გახლდათ, ბევრად უებრო ვაჟ-კაციცა, ვიდრე ნოშრევანი იყო, ხოლო მკლავში ისეთივე ვნების ცეცხლი დანთებოდა, ისეთივე რვალის სალტედ შემოაჰტო, ისევე

გადაიტაცა უნაგირიდან მეფის ასული, ისევე გადაარჩინა, სიკვდილს გადაარჩინა თამარ მრწემი, როგორც ნოშრევანმა თინათინი; თამარს ისევე შერჩა გარდანის მკლავი, როგორც თინათინს ნოშრევანისა. „თავისთან გრძნობდა მას ქალი მარად და ეს მაშინაც, როცა გარდანი მასთან არ იყო: საამოდ ეალერსებოდა მას გარშემორტყმული მკლავი რვალისა.“ და მისდევს იგივე განცდა, იგივე გრძნობანი, იგივე ღელვა, იგივე ვნებანი, თინათინს რო შემთხვა გადედოფლებამდისა. მერე ჰო თინათინის დედოფლობის სწრაფვანი ესუქანში გადავიდა, — იმასაც სატანა შეუჩნდა თინათინივითა და ასე ორად გაიყო სახე თინათინისა, ხელახლა წარმოსდგა და ორად წარმოსდგა ამ გვიანდელ ნაწარმოებში. ოღონდ თინათინის ცეცხლი არ მისცემია არც ესუქან დედოფალსა, არცა თამარ მრწემსა; იმდენი ცეცხლი არ მისცემიათ, მაგრამ რომანი მაინც სწრაფია, მეტად სწრაფია, აჩქარებული, სულმოუთქმელი, არსად დამჩნევია იმ ეპიკური დინების მაღლი, „მიმქრალი შარავანდელი“ რამაც განადიდა. სურათები ვერ მოთავებულა „თამარ მრწემში“, განცდებიც ნატეხ-ნატეხ გადმოცემულა, დახატული ნაკლებია, მისახვედრი ბევრი. შემდეგ მოდერნისტებმა „ქვეტექსტები“ უწოდეს ასეთ მისახვედრებსა, ახალი სტილი, კლასიკური-საგან განსხვავებული, კლასიკურზე მაღალი და დროისთვის შესაფერისი დაარქვეს, გონების უაღრესი ამბლები, ტექნიკის უკიდურესი განვითარების საუკუნისათვის შესაფერისი. უსწრაფესი საუკუნე და სტილიც უსწრაფესი, — ტოლი ტოლია ტოლისაო.

ხხეისა რა მოგახსენოთ, ხოლო ვასილი აზრითა თუ ფიქრით არ მისულა ამდაგვარ ტოლობამდისა; აზრითა და ფიქრით არ მოსვლია, სტილი რო დაუსუსტდა, ხელოვნება რო დაუსუსტდა, მაჯა რო დაუსუსტდა, მისახვედრებმა იმატა, ნახატმა იკლო; გახზრახვით არ მოსვლია, ყალბი ბოლომდის ველარ მიიტანა, ხაზი ხაზს ველარ მიაცოლა, ფერი ფერსა და ამიტომ დარჩა მისახვედრები. გულისტვიფილი ჩაატანა იმ მისახვედრებში, სხვა რაღა ეღონა, სიბერეს დაერია ხელი, სიბერე დასდგომოდა ჰირთ უფრო ძხელო, ხელები უცახცახებდა, მთელი სხეული უთახთახებდა, ქანაობდა კალამი, სწორედ ველარ გადიოდა ხაზი, ველარც ასოები ინაკვეთბოდა ლამაზ-ლამაზადა. მერე უშნოდაც აღარ გამოდიოდა, ასოები აღარ გაირჩეოდა, ზოლებად იქცა, კლავნილ, აცახცახებულ ზო-

ლებდა. იმ ზოლებსაც რო ვერ გაავლებდა, შვილებს იხმობდა, უკარნახებდა... ასე აჩქარდა სტილი, სხვისა სხვამა სთქვას, ვასილისა ასე აჩქარდა... და მაინც აქ უფრო ძლიერი კიდილია ენებათა, ვიდრე „პირიმზეში“, ვიდრე „ცოდვა სიკბაუქისაში“, მეტია და თავისუფალიც არის, ეს იმიტომ, დიდი სახელებით რო არ შეზღუდულა. ისტორიკოსთაგან რო არ შევიწროვებულა. ამიტომა და კიდევ იმიტომაცა, ძალა მოიკრიბა და ერთხელ კიდევ დაიგუგუნა ომახიანადა, ვაჟკაცურად დაიგუგუნა. თვით მეფეს შეჰბედა სიყვარულით გახელებულმა გარდანმა და მერე სატრფო აზეულას მაღალ კოშკში რო გამოუქეტეს, ღამლამობით აჩრდილივით გამოჩნდებოდა, სარკმელის ძირას ნებაისტეხად გაიკივლებდა, დარაჯთ აფრთხობდა, ისარი ვერ ეკარებოდა. მითიური ფინალი მითიურსა და საარაკო ვაჟკაცსა ჰხატავდა. ადრეც იცოდა ასეთი ვაჟკაცები, კოპალესებურნი, შეუპოვარნი, უძლეველნი; ჰო, ადრე იცოდა, ხოლო ბოლო დროს უფრო ბაკურისებრი ხასიათებით შეფიქრანებულიყო, ჩუმი, გაუბელავი, ფარული განცდებით შეწუხებულიყო ან იმათთვის უფრო თანაეგრძნო, იმ ჩუმი განცდის ჰაბუქთათვისა, ბრძნული განსჯით რო დაეცხროთ გრძნობა, ენება მოეკვეთათ, მოეცილებინათ. ადრე ესეც გამოერეოდა ხოლმე, მანგიური („ხაზართა სასძლო“) გახლდათ ასეთი. მაშინ იმ ჩუმს თვითონაც ჩუმად თანაუგრძნობდა. რადგან ფარსმანი უფრო მოსწონდა, იტაცებდა გმირული სული, დანდობოდა გმირულ სულსა. ჰო მაშინ ჩუმად თანაუგრძნობდა, ახლა ასეთთათვისლა მოეცალა, ამ განცდით აღევსო „დედოფალი ბიზანტიისა“, ჩუმი განცდითა, ფარული განცდითა, აღევსო და სანთლებად ექცია თავისი გმირები.

სანთლებად აქცია და სანთლებივით ჩამოაღწო ორივენი, ბაკურიცა, ხათუთაცა... ერთმანეთს შეჰყურებდნენ და ისე ჩამოდნენ. ბედს ერთად შეეყარა, ერთად იზრდებოდნენ, ერთიმეორისთვის გაჩენილიყვნენ, სახელმწიფოს შინაპოლიტიკური სიმტკიცისათვისაც საჭირო გამხდარიყო იმათი შეერთება, მაგრამ უფრო აუცილებელი რამ გამოჩენილიყო, — საქართველოსათვის ბიზანტიასთან დაკავშირება გამხდარიყო აუცილებელი, ბიზანტიასაც მონდომებოდა ერთგული მოკავშირე თურქეთთან ბრძოლაში, ერთგული და მტკიცე ისე, საქართველო რო იყო, და ხათუთა ჯაჰვად ქცეულიყო ამ დიდი კავშირისა. სახელმწიფოს სიმტკიცედ ქმნილიყო მეფის ნაზი ასული და ბაკურს სული გაეკმიდა, სულიც გაეკმიდა გულიც მო-

ექცია არტანუბში, აჩრდილივითლა ამგზავრებოდა. არც შეეძლო ჩამოსცილებოდა, განწირულიყო სამარადისო ჩუმი ტანჯვისთვის, თან უნდა ხლებოდა ბიზანტიის დედოფალსა, ბიზანტიის კარზე უნდა ხლებოდა, განწირულიყო და ბედსა მორჩილებდა. დადიოდა გულდათუთქული, თვალსევდიანი, მაინც ერთგული, მხოლოდ ხათუთასი როდი, — ეს რა გასაკვირია, — თვით კეისრისა, რჩეული რაზმით ჩაეშველა დიდ ომში, ზედ შეაღია რჩეული რაზმი, თვითონაც კინალამ თავი გასწირა; რაღა კინალამ, — თავი შესწირა, ველარ გამოკეთდა მძიმედ დაჰრილი. მართალია ფეხზე წამოდგა, კიდევაც დაბრუნდა სამშობლოში, მაგრამ ჩაღნა, ჩაილია, ჩაიწვა ისევ ხათუთასთან, ისევ იმის ლოდინში თუ როდის წაიყვანდნენ სადღეოფლოს ბიზანტიაში.

გაგრძელდა ეს ლოდინი, ტანჯვაც გაგრძელდა, უკურნებელი ჭრილობა ბაკურისა. ისეთი რა დასცეს? ისე როგორ დასჭრეს? — მაგრამ სხვა სენი სჭირდა, გრძნობა ჰქცეოდა სენადა და ჭრილობაც ამიტომ გახდომოდა უკურნებელი... ამზაილი უცებ განიკურნა, გახსოვთ? ამზაილს თამაშად მიაჩნდა ჭრილობა, დიდ სიყვარულს აენთო, ვნებას აენთო და სულით ანთებულს ხორციცა მორჩილებდა. ბაკურს გაჰყროდა სული და ხორცი, ველარავის გამოეცოცხლებინა, ველარც მამასა, ველარც ონოფრე ბერსა, თუმცა ერთიც აღიზიანებდა, მეორეცა. სხვადასხვა ფიქრები ჰქონდათ, სხვადასხვა ზრახვანი, მაინც ერთნაირად აქეზებდნენ ანუ ვერ აქეზებდნენ, ამოი იყო წადილი თუ მცდელობა იმათი. „ღიღი მებრძოლი გაუტეხი და ჯაბანი ქალის წინაშე?! — უკვირდა მამას ბაკურისა, ყვარყვარე ათაბაგსა, უკვირდა კიდევ, იმედებიც აფორიაქებდა, — ტყვედჰყრობილიყო მეფის სასახლეში, მეფე მორეოდა, წაერთმია ათაბაგობა, სასახლიდან აღარ იშორებდა, ტყვედ გაეხადა, საპატიო ტყვედა, ბაკურისა და ხათუთას კავშირი ხელს გაუხსნიდა, საპატიო ბორკილს აჰყრიდა მეფის მძახალსა, ადრინდელ გავლენას დაუბრუნებდა, უფროც აამაღლებდა, განადიდებდა. ამიტომაც ჩასძახოდა, აქეზებდა, შთააგონებდა, მოუთმენლობდა, იმედოვნებდა, თან იმედიც გადასწუროდა, — ვაჰ, ომში შემმართებელს ეშინის ქალის!.. — შესძახებდა და შუბლში იცემდა ვეება ხელსა. მერე ისევ გულს მოიცემდა და ჩასძახოდა: გაიტაცე ქალი, გაიტაცე, გაიტაცე!.. — ჩასძახოდა ისე მძაფრად, ისე ჟინიანად ჩასძახოდა, ქვას აანთებდა, ქვას დაადნობდა. ბერის ხმა სხვა გახ-

ლდათ, უანგარო, განუზრახველი, ბერულ ძაძაში გამოეხვია პოეტის სული, ჰო ძაძაში გამოეხვია, მაგრამ თავისას არ იშლიდა იგი აღმაფრენა, სიყვარულს აღიდებდა, სიყვარულს უგალობდა, საშიჯნურო ამბებს გამოარჩევდა, ღიღებულ ქმნილებებს განუმარტავდა თავის მოწაფეთა,—ბაკურსა და ხათუნასა, „ვეფხისტყაოსანს“ განუმარტავდა, მიჯნურობას უქადაგებდა ვეფხისტყაოსნურსა, — სიყვარული აღმაფრენა არის სულისაო, მიჯნური ერთარსებანი ყოფილან ქვეყნად გაჩენამდის, მერე ქალად და ვაჟად მოვლენილან, იგი ორი ნახევარი ეძიებს ერთმანეთს ცხოვრებაში, ნათელზიანნი შეხვდებიან ერთიმეორეს და განიცდიან სრულს ნეტარებას ამა ქვეყნადგეო... ჰო, უმოძღვრებდა, ქალად და ვაჟად გაჩენილანო, ცხოვრებაში იგი ორი ნახევარი ეძიებს ერთიმეორესაო, ეძიებდნენ და ეპოვნათ ერთმანეთი, ერთიმეორის გვერდით ისხდნენ, ერთად ისმენდნენ იმა მოძღვრებასა, ისმენდნენ ღალატით ნათქვამ სიტყვებსა, ქვას აანთებდა ის ღალატისი; მამის ანგარიშებიან ჩაძახილს თუ ვერ აენთო, აშას მაინც, ამ ღალატის მაინც უნდა ჩაენერგა გამბედაობა, მაგრამ არ იქნა, ვერა სძლია ვერცა ერთმა, ვერცა მეორემ, თითქოს იმად მოსდებოდა სიყვარული, რო ტანჯულიყო, გახოუთქმელად დატანჯულიყო. „ხაზართა სასძლოში“ მანგიურმა განიცადა ასეთი ტანჯვა, ასეთი ვნება მინელებული, მაგრამ აქ სულ მიჰქრა იგი ვნება, წამებად იქცა, სულის წამებადა, ხორცის წამებაც ზედ დაერთო და მიჰქრა ვაჟკაცი, მიჰქრა ვნებითა ანუ ვნების გამოუთქმელობითა, გამოუტანლობითა, მიჰქრა ისე, რო „არ იმჩნევდა ჭაბუკი ტანჯვას, თუმცა ნაჰარბად ეწამებოდა. ბალობიდან ჩვეული იყო დარდისა თუ ტკივილის ფარვას, ბევრჯელ მოსულა ტოლ-სწორიდგან ნასახდასმული, ნადირთავან დატორილი ან ბრძოლაში მახვილნახები. არ გაუგიათ მისგან ჩივილი, არც გმინვა-კვნესა. ეხლა უთმინოდ სტანჯავდა მის გულს კრილობა. მეტად გაარჯლდა ის იარა...“ მაინც ებრძოდა, არ უნდოდა, რო დამჩნეოდა.

აქ ამტანობის ქადაგად დამდგარა მხატვარი არსება სრულისა.

არსება სრულის სრულყოფისაკენ მიისწრაფოდა, კიდევაც მიატანა, მაგრამ აკი ვთქვით, სიბერემ უსწროო, ავადმყოფობაც ზედ დაერთო, კანკალი დაემართა, გაუნელებელი კანკალი ხელფებითა, ტუჩითა, გულის კანკალიც არ დაგავიწყდეთ, ისტორიულ სახეთა ზეგავლენის მიზეზიც მოვიდეთ, ხელოვნების თავისებურე-

ბაც არ გამოგვრჩენია, იმისი დროის მრისხანე მოვლენებიც ვახსენეთ, ეთქვით რაც შეგვეძლო, არაფერი გამოგვრჩენია, რო აგვეხსნა, როგორ მიატანა უმაღლეს სურვილსა, მიატანა და შედგა, შეჩერდა. ვერ გაუმარჯვდა იმის გმირსა, ვერცერთს გაუმარჯვდა. ყველა დაუმარცხდა, ერთიმეორეზე ძლიერებსა ძერწავდა, ერთიმეორეზე გოლიათებსა, სულითა, ახოვნებითა, უფრო ძლიერებს და სრულყოფილებს, ვიდრე იმათი მეტოქენი იყვნენ, მაინც მარცხისაკენ მიაქანებდათ, აუცილებელ, გარდაუვალ მარცხისკენა. და გულისტკივილით ამთავრებდა ყოველ ნაწარმოებსა, თითქმის ყოველსა, გულისტკივილითა, სინანულითა, შესაძლოა იმ იშვიათ ხელოვანთაგანი გახლდათ, ვინც არ იცოდა სიხარული დამთავრებისა. მძიმე ყოფილა ასეთ ხელოვანთა ხვედრი, მძიმე ყოფილა თუ იმის გმირებს გამარჯვება არა სწერებიათ; ჰო სიხარული რო არ იცოდა, მაშინვე იმიტომ იწყებდა ახალ ნაწარმოებსა, — სიხარულისათვის იწყებდა, ხელოვანის სიხარული უნდოდა, სწყუროდა, ენატრებოდა, იმიტომ იწყებდა, უფრო ძლიერ სახეებსაც იმიტომ ეტანებოდა, ის სიხარული ენატრებოდა, სიხარული ხელოვანისა, მაგრამ გმირი ისევ დაუმარცხდებოდა უმძიმეს ბრძოლებში და ტუჩებს იკვნეტდა; კიდეც არა უჭირდა რა, ვიდრე ტუჩები საღი ჰქოხდა, მერე ესეც აღარ შეეძლო; კიდეც არა უჭირდა რა, ვიდრე მყისვე შეებოდა ხოლმე ახალ რომანსა, მერე ესეც გასძნელებოდა და რაღა ედონა, რა წყალს მისცემოდა, ამტანობის ქადაგადაც რო არ დამდგარიყო?..

მაშინ იყო, რო მწარედ ინანა, გვიან რად შევები ჩემს იდეალებსო, მწარედ ინანა და მაშინვე ამტანობა მოიშველია. სინანულს სწორედ ამითი დასძლევდა. ტკივილებს დასძლევდა, აღივსებოდა ახალ-ახალი მხნეობითა და იმედებითა. ტყუილად როდი შეესწავლა ძველი და ახალი აღთქმანი, ეპისტოლენი მოციქულთა, მარტვილობანი წმიდანთა, ამაოდ როდი გამჟღარიყო ქართლის ცხოვრებაში, — იქ იყო ამტანობა, გამძლეობაც იქ იყო, იმედებიც იქ იყო: მისწვდებოდა არსება სრულსა, დაჰხატავდა გამარჯვებულ გმირსა, უთუოდ დაჰხატავდა, ოღონდ ჯერ ცხოვრება ისეთ სადინარს მიჰყოლოდა, ამტანობა უნდა ექადაგნა. ეგებ ეს იყო არსება სრული? — არაო, ო, არაო, — შესძახებდა და ხელებს გააქნევდა. თუმცა გაქნევაც აღარ უნდოდა იმის ხელებსა, ქანაობდნენ და ქანაობდნენ, თითქოს ყველაფერს უარყოფენო.

პო, უარყოფენო... თითქოს ყველაფერს უარყოფენო იმედის გარდა. იმედის უარყოფა არც მოხერხდებოდა, უკიდურეს განწირულთაც ჰქონიათ იმედი, რაღაც ხსნის იმედი, თუნდაც სიკვდილისა. ქართლის ცხოვრების ისტორიკოსებს სხვა იმედი აგულალებდათ, სხვა რწმენა აგულოვნებდათ, — რწმენა საქართველოს გადარჩენისა, იმედი თავისუფლების გამოსხსნისა. ძველ ისტორიკოსებს არ გადასწურვოდათ ეს იმედი, ახლებსაც გადმოჰყოლოდათ, ახლებს, სულ ახლებსა, იმათ, ქართლის ცხოვრების ბოლო დღეები რო აღეწერათ. აჰა, ფურცლავს კიდევ ახალ ცხოვრებას, ცხოვრებას გიორგი მეცამეტისა, აკანკალებული ხელითა ფურცლავს და მოესმის ცოტა მინელებული თუ შეთამაშებული როზროხა ხმით ნათქვამი: „ქართველთა ესრედ მრავალსაუყუნობითა, გამოცდილთა და ცეცხლში ღირსება პურთა გამოცხვართა, ვერ ერეოდა ვერცა შინაგანი, ვერცა გარეგანი მწუხარება გაღლებული თავისუფლებითა, განლაღებული მთებითა ეცინოდა ბედსაცა და უბედობასაცა, ქართველთა გამოსწოვეს ტვინი სპარსთა, შექამეს იმპერია რომისა, ვითარცა იტყვის პლინიოს, შექამეს ბიზანტია და თვით დაშთა შეუქმელად მათთვის, რომელნიცა ჰგონებდნენ მათსა შექმასა. მახესა დაგებულსა მტერთაგან, თვით მტერნი განებნენ. საბრხე შეიმუსრა და ჩვენ განვერენით, — იტყოდნენ და იტყვიან ქართველნი დღემდე წერილისა სიტყვასა. ესეთი არს თვისება და ხასიათი ქართველთა ნათესავისა ძველისა კაცთა ნათესავთა შორის.“ — ფურცლავს და მოესმის მაღლით, უნდა აიხედოს, ვერ აუხედია, აქამდის შეჰყურებდა, თავი აეღო და შეჰყურებდა, კისერი ეტკინა, თვალი მოეღალა, ახლა ასე უსმენს თავჩაღუნული, თვალდახრილი. თვალწინ დიდი ფეხსაცმელები დატყაპულა, შეტოკდება ფეხები, აჭრაჰუნდება დიდი ფეხსაცმელები, აჭრაჰუნდება და ადგილს მოიცვლის, ადგილს მოიცვლის და თან გაჰყვება მაღალი კანჭები. იმ კანჭებზე შეყუნტულა ვეება ტანი, უშნო ტანი, უშნო სხეული, დაბრეცილი სახეც ზედ წაჰბმია, იმ სახეზე ქანაობს სქელი ტუჩები, იქიდან გადმოდის ეს სიტყვები, ეს ხმა როზროხა, შეთამაშებული და იმედიანი...

ცოცხლად ჩარჩენია ის ხმა, ის კილო; კილო ჩარჩენია, სიტყვა თუ აზრი ახლად გაეგება, ფურცლავს „ცხოვრებასა“ და განაკითხულობს, — წაკითხვა რად უნდა, ზეპირად მოესმის, ცოცხლად

მოესმის. იმ კილოშია დიდი იმედო, დიდი სიცოცხლეც იმ კილოშია. ქართლის ცხოვრების ბოლო ავტორს შეენახა ის თამაშა კილო, იმედის კილო, შეენახა და გადმოეცა. ჩუმაღ მოსდევდა, ჩუმაღ ამხნიებდა, მიუჟრდებოდა და მოძლიერდებოდა. მიუჟრდებოდა თუ გამხნივება არაგის უნდოდა, მოძლიერდებოდა თუ დაღლილიყვნენ, თუ ესუსტათ, მოძლიერდებოდა, მოაძლიერებდა, მოღონიერდებოდა, მოაღონიერებდა სხვისა რა გითხრათ, ვასილი თითქოს მოეღონიერებინა, გამოეცოცლებინა, იმედიანადა შრიალეზდა ფურცლები, იმედის ხმა რეკდა, ასპარეზი გადაშლილიყო, უამრავი ბატონიშვილი ტრიალებდა იმ ასპარეზზე, ტრიალებდა და კისკასებდა, ზოგი ბრძნობდა, ორატორობდა, ზოგი ხმალს იქნევდა, ზოგს ეტრათი გადაეშალა, ზოგს მეოცნებე თვალეზი აღეპყრო, ზოგი თითებს იკვნეტდა სინანულითა, ზოგი ცხრაეცად მოკუნტულიყო, ზოგი მრისხანებდა, ტრიალებდა, ასპარეზი ტრიალებდა, ისინი მიჰყოლოდნენ ასპარეზსა, ბედივით რო ტრიალებდა, მიჰყოლოდნენ ბედის ტრიალსა, ტრიალებდნენ, სრიალებდნენ, ბზრიალებდნენ ვასილის თვალწინა და რეკდა ხმა მაღლითა, ეგების ამათგანაც ვინმე გამოგადგესო.

გამოადგებოდა თუ არ გამოადგებოდა, უნდა მიეხედნა, უნდა დაეწერა ბოლო თავი თავისი ეპოპეისა, უნდა დაემთავრებინა დიდი ეპოსი, უნდა ამოეხვია, თავი მოეკრა, აძიტოძაც გამოცხადებულისყვნენ ბოლოლა ბატონიშვილები, ჩვენ მოვათავეთ ქართლის ცხოვრება, შენს ეპოპეასაც ჩვენ მოვათავებთო, მაშინ გამოცხადებულისყვნენ, ამტანობის ქადაგად რო დამდგარიყო. მაღრა მბორგავნი გახლდნენ ის ბატონიშვილები, მბორგავნი, მშფოთვარნი, მოუსვენარნი, აქაცა, იქაცა, რუსეთში რო გადაიყვანეს. ბევრნი იყვნენ, ბევრნაირი აზრი უტრიალებდათ თავში, კარგი განათლება მიეღოთ, სხვა სახელმწიფოთა, უმტყიცეს სახელმწიფოთა შინაგანი წყობანი შეესწავლათ, ათასგვარი პროექტი შეედგინათ, თავიანთი ქვეყნის კელავ განმტყიცებისათვის ეფიქრათ, სხვადასხვანაირად ეფიქრათ და აბორგებულისყვნენ, შედავებულისყვნენ, ჯერ აქა, მერე იქა, რუსეთს რო წაასხეს და სალიტერატურო თუ სამეცნიერო საქმიანობაღა დაუგდეს მოჭარბებული ძალონის შესაღევადა. მართლაც დასასრული იყო, თავისებური დასასრული გახლდათ დიდი ეპოპეისა, მაგრამ მთელი ეპოპეა არსება სრულის ძიებას შეაღია და ამ მშფოთვართა შორისაც, სა-

მეცნიერო თუ სალიტერატურო საქმიანობით მიყუჩებულ სახელმწიფო მოღვაწეთა შორისაც არსება სრულის გამოძებნა მოინდომა, მაინც ის მოინდომა, რითაც დაიწყო, იმიტვე უნდა მოეთავებინა. თუმცა ამტანობისათვის იყვნენ მისწრებანი ეს გამეცნიერებული ბატონიშვილები, ამტანობისათვის მოჰყიდებოდნენ კვლევადიებასა, თარგმანებასა, სალიტერატურო თუ საქველმოქმედო საქმიანობასა, ამტანობისთვისვე სწავლობდნენ სამართლის ისტორიასა, რესპუბლიკური წყობის ისტორიასა, — ჰო რესპუბლიკურ წყობის ისტორიასა სწავლობდნენ ბატონიშვილები, გაგიგონიათღა უფრო უცნაური დასასრული ეპოპეისა?!

მაინც არსება სრულის ნიმუში უნდოდა, ნიმუში არსება სრულისა იმ უამრავ ბატონიშვილებში. ახლოს იყვნენ, ჯერ ლეგენდებში არ გადასულიყვნენ და ისტორიკოსი თუ საერთო სახალხო აზრი ეგრერიგად ვერ შეეჭიდებოდა. ახალ ისტორიკოსს ბევრად მეტსაც გაუბედავდა და სახალხო აზრში თვითონვე ჩაეროდა, თვითონვე შეჰქმნიდა, სათავეს დაუდებდა ახალ ლეგენდებსა. ასე უჯობდა, მაგრამ მაინც უნდა ჰქონოდა რაიმე საწყისი, სახალხო საწყისი, რაღაცას უნდა დაჰყრდნობოდა, უნდა ეპოვნა რაღაც მისაზიდი, მისაზიდი მითოსისკენა. და რუსეთს გადახვეწილ ბატონიშვილებს ერთბაშად ჩამოესხნა. იმათ მითოსი ახლოსაც არ გაჰკარებიათ, წასულიყვნენ, სიცივეში წასულიყვნენ, ხალხსაც გული გასცივებოდა. იმათს ბედს ერთიღა გადაარჩენოდა, ის აქეთ დარჩენილიყო, სპარსეთს შეჰკედლებოდა, იქა ბორგავდა, იქიდან გადმოვარდებოდა ხოლმე კავკასიაში, ამიერ თუ იმიერ კავკასიაში, სულერთი იყო, საითაც უჯობდა, საითაც უფრო სამარჯოდ ეგულებოდა, გადმოვარდებოდა და ამოვარდებოდა ქარიშხლად, იქით დაღისტანს ეშველებოდა, აქეთ აზერბაიჯანის სახანოებსა, აქეთ აწყდებოდა თუ იქით ეხლებოდა, ერთი ჰქონდა მიზანი, ერთი, ერთად ერთი, აღედგინა თავისი სამეფო. დიდი ძალა, დაუმორჩილებლობის დიდი სული გამოემჟღავნებინა, ბევრი აჯანყების, ბევრი შფოთვის მეთაურად მოვლენილიყო და კავკასიის ხალხთა ლეგენდებში შესულიყო ნაწყევტ-ნაწყევტად.* ამ ნაწყევტთა გაერთება და განზოგადება კარგი დასასრული იქნებოდა ეპოპეისა, კარგიც იქნებოდა, ბუნებრივიცა, აქვე ივარგებდა ამტანობის აზრიცა, ამტანობა შეერწყმოდა არსება სრულსა. თავისებური არსება სრული გამოვიდოდა, მაგრამ რაც

იქნებოდა, იქნებოდა, ასე ევლო, ასე განვითარებულყო ეს ნაფიქრალი, დიდი ნდომა, დიდი წყურვილი, ასე განვითარებულყო და ალბათ ბუნებრივად განვითარებულყო, განვითარებულყო თუ მოთავებულყო? — მოთავებულყო, უნდოდა თუ არ უნდოდა ასე უნდა მოთავებულყო.

ეს ბატონიშვილი ალექსანდრე გახლდათ, სპარსეთში ისკანდარად წოდებულყო, ისკანდარი გამოარჩია იმ მრავალთა შორისა და თავის ახალ რომანსაც თუ ეპილოგს ეპოპეისა „ისკანდარი“ შეარქვა. საგულისხმოა ასე რომ შეარქვა, ის გამოარჩია და ასე შეარქვა, საგულისხმოა, მაგრამ ამჯერად ის მოვიხსენიოთ, საქართველოს სახელმწიფოებრივი ერთიანობის უკანასკნელი ცდები ოო აქცია რომანის საყრდენადა. ესეც ბუნებრივი გახლდათ ან ყველაზე ბუნებრივი ეს იყო, — მთელი ეპოპეის სული და გული რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივი სიმტკიცისათვის, საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლა იყო, ცხადია ეპილოგშიც იგივე გაატანდა, ოღონდ ვაგლახ, რომ ეს გახლდათ მხოლოდ მხატვრული ქმნილების ეპილოგი როდი, მხოლოდ იმისი ეპოპეის ეპილოგი როდი, — ეპილოგი თვით ქართლის ცხოვრებისა.

ეს ამბავი ერეკლეს შემთხვეოდა სიბერეში. იმერეთის მეფის სოლომონ პირველის გარდაცვალების შემდეგ ერეკლე მეორეს ხლებოდნენ იმერეთით ევთიმი გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სახლთხუცესი ზურაბ წერეთელი, სეხნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე, ფიცისკაცი ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი, ხლებიან და შევედრებიან, მიიღე იმერეთის ტახტი, შეიერთე მთლად საქართველო ერთ სკიპტრის ქვეშაო. საოცარი რამ, საოცარი და სანეტარო უნდა აღსრულებულიყო. აქამდის ძმათა სისხლი უნდოდა, მრისხანება უნდოდა უსაშინელებსი, ახლა სასწაულებრივად დაბრუნებულყო წუთისოფელი, მუხლისჩოქზე დაცემულიყვნენ იმერთა დიდებულნი, მიგვიღე, შეგვივრდომე და გვებატონეო, — ყოვლადი სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულით და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსაო; თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურიათ ესეო; მცხოვრებთა გლეხთაცა იციან ესე და უხარისთ ბატონობა თქვენი იმერეთსა, მტერთაგან ჯარისა გაოხრებულსაო.

ჰო, ვედრებად დამდგარიყვნენ იმერთა დიდებულნი, ევედრებოდნენ ქართლ-კახეთის დიდებულნიცა: ჰაბუა ორბელიანი, კათალიკოსი ანტონი, სარდალი დავით ყაფლანიშვილი, სოლომონ ლიონიძე, ზაქარია მოუტავე ქიზიყისა, ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლაყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვანი, ევედრებოდნენ და ედავებოდნენ. ჰაბუა მაინც განსაკუთრებით ედავებოდა, პირველი სიტყვა იმას აუღია და თავის ნებაზე წაუყვანია ამ თაობაზე შეკრებილნი ბჰენი მეფისანი; პირველი სიტყვაც უთქვამს, შემდეგაც რამდენჯერ გამოსულა სხდომებზე, ცალკე, სხდომათა შორის დარეჯან დედოფალსაც შესდევია, მგზნებარე ორატორი ყოფილა, პირდაპირი, შემმართებელი, ერთობის დიდი მოწადინე ყოფილან, იმას დაჰყრდნობიან ერთობის მომხრენი. მაგრამ არა ქნილა, არ გაუჭრია ჰაბუა ორბელიანის მკვერმეტყველებასა, არცა ახტოხ კათალიკოსისასა, არცა სხვათა; მემკვიდრე გიორგიც გაერთიანების მომხრედ გამოსულა, სიტყვა უთქვამს დარბაისული, ალთქმათა და ისტორიის მაგალითებით, უამრავი მაგალითით დაუმტკიცებია აუცილებლობა გაერთიანებისა, უბედურება განთიშვისა: „ხელმწიფევ ჩემო! — უთქვამს მემკვიდრესა, — სიტყვა ჩემი, ვითარცა ჰხედავ, იქნება მრავალთათვის წინააღმდეგი და მაინც გავებდავ მოგახსენო: შეერთება იმერეთისა ქართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ გნებავსთ უძლეველობა ქვეყნისა ჩვენისა მტერთაგან, უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთილეს, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, — იტყვის წინასწარმეტყველი დავით. სამეფო ისრაილთა დაცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად მეფობა სოლომონისა. დაცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არ დაადგრეს, — ბრძანებს მაცხოვარი“ო.

არც ამ სიტყვას გაუჭრია. ჰაბუას კიდევ აუმაღლებია ხმაი, მუხრან-ბატონი იოანე და სარდალი დავით შებმულან, შეჯავახებულან, სხვანიც აჰყოლიან, დასევიან ერთიმეორესა, არავის აღარავისი გაეგებოდა, თავისი ნათქვამიც აღარ ესმოდა არავისა. ასეთ აურზაურს არ იყო ჩვეული საბჭო მეფისა. მეფეს სწყენია, ამდგარა, გასულა... ჰო, შებმულან, შეჯავახებულან, რადგან მოწინააღმდეგენიცა ყოფილან, მოწინააღმდეგენი ერთობის აზრისა, ამ სანეტარო, ამ საუკუნოებით საოცნებო აზრისა, სისხლში და ცეცხლში გამოტანილი აზრისა. მეფე ყოფილიყო იმათი მოთავე და იმათ რაც აკადრეს, მეფესაც მოხვედროდა, ამიტომაც გაგუ-

ლისებულები, ტუჩებსა ბერავდა, წვერს იფხოტნიდა. მაინც კიდევ მოუწვევია ბჭენი, კვლავ მოუსმენია სიტყვანი მჭევრმეტყველთა, ვედრებანი კეთილმოსურნეთა, აჯა ერისა, მოუსმენია და უბრძანებია, არაო, ისედაც ბევრი მყავს მტერი, კიდევ ახალ მტერს ვერ მოვიკიდებ, იმერთა ტახტის მემკვიდრეს ვერ გავიხდი მტრადო. ეს გაუმიზღვებია, ამიტომ დაურტყამს მტკიცე უარი. ასე დაასკვნის ქართლის ცხოვრების ბოლო ავტორი, ის მაღალი კაცი, ბავშვობისას ანჩისხატის უბანში ხშირად რო დაუნახავს, პლატონი რო ერქვა, უშნო რო იყო და ფილოსოფოსს უწოდებდნენ; მაღალი კანკებიც იმისი ახსოვს, დიდი ფეხსაცმელებიცა, მამამ წაიყვანა იმის ლექციაზე, წინა სკამზე დასვა და კისერი ეტკინა მაღლა ცქერიითა... ის ასე ბრძანებდა, ახლაც მოესმის, ცოცხლად მოესმის, თითქოს იმავე ლექციას ისმენდეს, იმავე ფეხსაცმელებს დაჰყურებდეს, დიდ ფეხსაცმელებსა; დაჰყურებდეს, თვალს მიაღვენებდეს, ეურჩებოდეს, ასე რო ბრძანებდა... ახლაბან, სულ ახლაბან ისტორიკოსებმა გამოარკვეეს, უფრო ღრმა ყოფილიყო უარის მიზეზი, უფრო ღრმა და გარდაუვალი: ქართლ-კახეთი ანუ იმერეთი რუსეთის ხელდებულად გამოცხადებულიყო 1783 წლის ტრაქტატითა, ხოლო იმერეთი თურქეთის საუფლოდ ეცნო რუსეთსა, ეცნო და კიდევაც დაედასტურებინა ქუჩუკ-ყაინარჯის ზავითა.* — ასე გადაეწყვიტა ორ დიდ ქვეყანასა დიდი დიპლომატური სვლებითა და დიდი სისხლისღვრებითა, ხანგრძლივი ომებით გადაეწყვიტა და რაღას გააწყობდა ჰაბუა ორბელიანი, რაოდენ უბადლო მჭევრმეტყველიც უნდა ყოფილიყო?! — ველარას გააწყობდა, ველარას უშველიდა ვერცა ჰაბუა, ვერც ვერავინ უშველიდა, მჭევრმეტყველება ველარას უშველიდა, არც ერთიმეორის ლანძღვა თუ კიცხვა გამოდგებოდა რამედა, მეფემ იცოდა, დიდებულად ესმოდა ვითარება თავისი ქვეყნისა და მომთმენად ისმენდა, ამტანად ისმენდა ბჭეთა სიტყვებსა, მოდავეთა მხილებასა, გულჩვილთა ვედრებასა, ისმენდა და უარი ჰქონდა დაბეჭითებულს.

ჰო, ამას ახლა ხან ჩაუტვირდნენ ისტორიკოსები, აქამდის პოლიტიკურ სიბეცეთა თუ დარეჯან დედოფლის ზეგავლენის შედეგად მიიჩნევდნენ მეფის უარსა, ისტორიკოსები მიიჩნევდნენ, თორემ მწერალმა აღრევე მიიკვლია მისაკვლევნი, მიიკვლია, როგორცკი მიატანა ეპილოგსა. ეპილოგად „ისკანდარი“ ითქმის და

იქ დაჰხატა საერთო მღელვარება, სახალხო მღელვარება თუ გულისტივილი იმ საოცარი გადაწყვეტილების წინა: სალავოზზე მოკრებილა ხალხი, იმერთა დიდებულების მხლებელნიც იქ არიან, დიდებულნი შიგნით არიან, სასახლეში, იმერთა და ამერთა დიდებულნიცა, დაფუსფუსებენ, წინასწარა თათბირობენ, მომხრეებს ამხნევენ, ემზადებიან მეფესთან შესახვედრად. დიდი თათბირი უნდა მოხდეს, დიდი ამბავი უნდა გადაწყდეს, დიდ მღელვარებას ევრსაით წაუვლენ, ვერ წაუვლენ, ვერაჲინ წაუვა. თითქოს ასეა, ამ ჩქროლვაშია სასახლე მეფისა, გარემო სასახლისა, ხოლო თვით მეფე თავის ოთახში ტახტზე დაბრძანებულა, ფეხები წაუშოტნია, პატარა შვილიშვილები შემოუსხია გარსა, იმათაც წინ წაუყრიათ ფეხები, იმ ფეხებს უვლის თითი მეფისა, ხმაც ასდევს თანა, ხმაი ოღნავ ამღერებული: „იწილო, ბიწილო, შროშანო, გერიტინო, ალხო, მალხო, ჩიტმა გნახოს, შენი ფესვი...“ ბავშვები ხითხითებენ, ცმუკავენ, ფეხები ვერ მოუსვენებიათ, უნდათ წინწინ მიხედნენ, რომელს უწევს, რომელი უნდა შეიკეცოს. გარეთ ღელავს ხალხი, შიგნით დიდებულნი, უფრო შიგნით მეფე ერთობა იწილობიწილოთი. ასე იწყება ის დიდი თათბირი... წარმოითქმის მგზნებარე სიტყვები, იწყება ღაგა, მეფე ისმენს მოთმინებითა, ისმენს მშვიდადა, ღინჯადა ან უფრო სწორედ, უგულოდ ისმენს, რადგან იცის, რაოდენ ამაოა ყოველი სიტყვა, ყოველი აზრი, რა სახითაც უნდა გამოითქვას, რა ბრძნულიც უნდა იყოს, წინასწარ იცის და ეცოდება ამაოდ მღელვარნი. თვითონაც ცოდოა, შემეყურე ამაო ფართიფურთისა, ამაო ღავა-კამათისა, აზრის ამაოებისა; ცოდოა, ცოდონი არიან და ბოლოს მოსკრის: „უკვე მოვიწვიე რუსი საქართველოს მფარველად. ჩემი სიგელი ხელში აქვთ... სიტყვის შეცვლა შეუძლებელია...“* — ასე მოსკრის, მოჰყვეთ და გაბრძანდება დარბაზიდანა, ისე გაბრძანდება, კაცი იფიქრებს, ისეე შვილიშვილებს მიუბრუნდებაო, ფეხებს წაშოტაგს ტახტზე და გააგრძელებს იწილო-ბრიწილოსაო.

აქამდის მიმქრალიყო ვნება, მინელებულიყო, მოღუნებულიყო მეფე, მეფე სახელგანთქმული, საქართველოს გაერთიანებისათვის თავგამოდებული მებრძოლი; უბრძოლველად უსისხლოდ მიერთმიათ იმერთი, მიერთმიათ და ევედრებოდნენ, მიიღეო, მიერთმიათ და იმდენი ძალაც აღარ შერჩენოდა, ხელი გაეწვდინა, ჩამოერთმია, არა, აღარა ჰქონდა ძალა ხელის გაწვდენისა, — ამაოლა იყო, შე-

უძლებელი გამხდარიყო. ფიქრს მიეყვანა აქამდისა, სწორ განსჯას, სწორ ალლოს მიეყვანა, ამოდ ეცნო და ამას დაედრიკა, თორემ ხელის გაწვდენას განა მართლა ვერ მოახერხებდა... და ალბათ ისევ იწილო-ბიწილოს მიუბრუნდა მეფე ერეკლე, ალბათა-მეთქი, რადგან ვასილი აღარას ამბობს, მხოლოდ მიმქრალ მეფესა ჰხატავს, მეფეს მეფობა რო გამოსწირვია, ხოლო მეფობა თუ გამოსწირვია, რაღა დარჩენია იწილო-ბიწილოს გარდა?!

დიდებულნი ისევა ჩქოლავდნენ, ღელავდნენ, ერთიმეორეს ეხლებოდნენ, ეს მხოლოდ ინერციად იყო წარსულის ნამდვილი მღელვარებისა, მაღალი, საღი მღელვარებისა; ისინი ინერციას აეყოლებინა, განსჯას იმდენად ველარ აება მხარი, უფრო მჩქეფარებდნენ, ვიდრე ფიქრობდნენ, თითქოს ისევე მჩქეფარებდნენ, საარაყო წინაპრებივითა; ჰო, თითქოს ისევეო, მაგრამ ეტყობოდა, ინერცია გათავდებოდა, უცებ, მოულოდნელად გათავდებოდა და ეს ატაცებული ბუმბერაზები მაშინვე ქვებად იქცეოდნენ, ქანდაკებებად იქცეოდნენ, კმნილებებად ან ერთ კმნილებად იღუშალი მოქანდაკისა, განსახიერებად უმწვავესი ტანჯვისა, უმწვავესისა ბევრად უფრო, ვიდრე ლაოკოონის ტანჯვა იყო.

ასე დასცილდა მწერალი ისტორიკოსსა, მიჰყვა და დაშორდა გარეგნულ აღწერაში თითქოს მიჰყვა, აზრით დასცილდა... მამა შთააგონებდა, იმას უნდა დაემგვანო, იმის ლექციიდან რო გაპოვიდნენ, მაშინ ჩასძახოდა, მამა ჩასძახოდა, შვილი ეურჩებოდა, ეგონა სახით უნდა დავემგვანო, მაშინ ასე ეგონა, პატარას ასე შეშინებოდა, მერე ნათელი გახდა, ვერ დაემგვანებოდა, მაინც აღასრულებდა მამის ნატერასა. ბავშვური შიში თუ ურჩობა საგულისხმო გამოდგა, — ჰო ეურჩა დიდი თათბირის შეფასებაში, თვით თათბირის აღწერაშიც ეურჩა. იქ მეფის მემკვიდრე გიორგიმ შემდეგ მეფე გიორგი მეცამეტემაც წარმოსთქვა სიტყვა. პლატონი აღტაცებულია იმ სიტყვითა, ყველამ მოუწონაო. რათქმაუნდა პლატონი აღტაცებულია გიორგითა, იმისი მეხობტბეა, ვასილს არ მოსწონს გიორგი, ძალიან არ მოსწონს, ვასილი ალექსანდრეს მეხობტბეა. აი სამეფო კაციო, თვით ერეკლე ამბობს, ალექსანდრე რო გამოჩნდება, იმის რომანში ამბობს, სხვებიც ასევე ფიქრობენ, იმის რომანშივე, მაგრამ წესით მეფობა გიორგის უწევს და უკმაყოფილება ვერ დაუფარავს მწერალსა. პლატონი არას ამბობს, ალექსანდრე ბატონიშვილიც თუ ესწრებოდა იმ დიდ თათ-

ბარს, ვასილი იმას მოაქცევს თათბირის გულში, გიორგის დაუპირისპირებს ანუ უკეთ, ერეკლეს უარს დაუპირისპირებს, ოლონდ რატომღაც გიორგის შეებმის პირში. გიორგიც პო ერთობის მომხრედ გამოვიდა იმ თათბირზე?! — რა ვუყოთ მერე. არ მოსწონს გიორგი, ძალიან არ მოსწონს, ალექსანდრე მოსწონს, ძალიან მოსწონს და რახან მოსწონს მოუწონარს უნდა დაუპირისპიროს. ეს მწერლისაა, ეს რომანსა სჭირდება, თუმცა შესაძლოა მართლაც მომხდარიყოს ასეთი შებმა იმა თათბირზე, ყველა ღელავდა, თავშეკავება არავის შეეძლო, გასაკვირი არაფერია, მაგრამ ისტორიკოსი რო არას ამბობს?! სხვა რაიმე წყარო თუ ჰქონდა მწერალსა, კიდევ სხვა რამე, პლატონ იოსელიანის „ცხოვრების...“ გარდა, — საგულეებელია თუნდაც ერთი პატარა მაგალითის მიხედვით: პლატონი რო ჩამოსთვლის, იმერეთიდან თუ ვინ მოვიდა, ფიცისკაცებს მხოლოდ გვართ მოიხსენიებს, ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანიო.* ვასილმა იმათი სახელებიც იცის, — იოსებ ლორთქიფანიძეო, გიორგი იოსელიანიო.* — დიახაც რო საგულეებელია, ალბათ სხვა წყაროცა ჰქონდა, უსათუოდ ჰქონდა, თორემ სახელებს რად გამოიგონებდა, პერსონაჟებად პო არ უნდოდა, იმ ერთი ხსენების მეტად პო აღარ დასჭირებია?! პოდა, ეგება ის შებმაც არ შეუთხზავს, ის მწვავე შეძახილი ალექსანდრესი, როცა გიორგი ბიბლიისა თუ ისტორიის მაგალითებით ამტკიცებდა თუ რა საბედისწერო იყო განთიშვა ქვეყნისა.

ან ნეტავი რაღად გვინდა ეს ვარაუდები, — ისკანდარი აირჩია ეპილოგის გმირადა, ისკანდარი ალავსო წინაპართა ძლიერი ვნებითა, დაუპირისპირა ვნებამიმქრალთა, ზღაპრული გმირების ძალით ალავსო, მზის რჩეულად დასახა, მითიურ სახედ წარმოიდგინა, მითებიდან გადმოიყვანა ქვეყნის სახსნელადა. „ჩრდილოეთისაყენ რომ მოჩანდა შავი რამ ნისლი, ის მოზრდილიყო, უფრო ჩამუქებულყო.

„— ჩემ რჩეულ საქართველოს დასტანებია ქუფრი ბოროტი, — წარსტკვა მზემ ხმით უნაზესით.

„გარნა იმ ხმამ გრგვინვით ალავსო ზე — ცა, ქვე — მიწა.

„— დასტანებია ბნელი საქართველოსი

„— შავი ბოროტი საქართველოსი

„— მებრძოლი! — წარმოსტკვა მზემ.

„და შეიძრა ლაშქართ სიმრავლე. გამოვიდა ჭაბუკი დაკვართული. დადგა მზის წინ ცალ მუხლზედ და აკოცა ქვეყნის დედას სარტყელის ფოჩზედ. აღგა, მიუპყრა თავისი იარაღი: ხმალი, პოროლი. მზემ დაულოცა აბჯარი: დაჰკრა სხივი, აულაპლაპა.

„შერჩა ეს ბრწყინვა ნაკურთხ იარაღს.

„შექუმშა ფრთები, ტანზედ გაიკრა და უჩინარჰყო. გააპო ეთერი. დაეშვა მიწისკენ.“ — ჭეშმარიტად ისეა, წმიდა გიორგი კოპალე რო ეხატებოდა... კურდღელა ღალადებდა, ღალადებდა სახეგანაცრებული, ღრუბელი გაიპოზოდა, გადმოცვივოდა სხივები მზისა, გადმოცვივოდა და გადმოჰყვებოდა აეთა მსახერალი, ბოროტთა მსახერალი, მართალთა ხსნისადა, მაცდურთა დასათურგანადა. ღალადებდა კურდღელა და ჭროდა ქარი ერწოული, ძვლებში ატანდა, ციოდა, მზის მთაყვანებლად დამდგარიყო, მაინცა სციოდა, მზის რაინდი ჩამოეყვანა, მხურვალემა ველარ ჩამოეტანა მზისა. ეგზნებოდა იგი რაინდი, ბოზოქრებდა იგი რაინდი, ცხარობდა, სხევებს რო ვნება მიჰქრობოდათ. სხევებს მიჰქრობოდათ და თვითონაც აღარა ჰყოფნიდა ან აღარა კმაროდა, ზღაპრული ძალაც, ბუმბერაზული შემართებაც აღარა კმაროდა, დროთა კავშირი დარღვეულიყო და, ჰამლეტისა არ იყოს, წყეული ბედი ჩასციებოდა... ღალადებდა კურდღელა, ღალადებდა სახეგანაცრებული, ჭროდა ერწოული ქარი და ციოდა... შეშას რო ველარ იშოვნინდნენ, მაშინ უფრო იგრძნობოდა ერწოული სიცივე, ძვლებამდის ატანდა ის სიცივე, სციოდა ისკანდარსაცა... ვერ დამთავრდა „ისკანდარი“. ეტყობა, ფართოდ მოფიქრებულიყო. სხვანაირადაც არ იქნებოდა, ფართოდ უნდა ყოფილიყო ეპილოგი ვრცელი ეპოპეისა. „საარაკო განძიც“ ეპილოგის ნატეხი უნდა იყოს. სხვა ნატეხები უნდა დაჰარგულიყოს, სამუდამოდ დაჰარგულიყოს, — კანკალებდა ხელები, ქალღალღზე ველარ გადაჰქონდა ნაფიქრი, კანკალებდა და კანკალებდა, ველარ ათბობდა ზაფხულის სიცხეცა, კანკალებდა და ველარ მოეხერხებინა გამოეძერწნა რაინდი მზისა, გამოეკვეთა საარაკო გმირი, ვერა, თავს ზევით ძალა აღარა ჰქონდა. ტუჩებიც უცახცახებდა... ცახცახში შედიოდა, ცახცახს ერწყმოდა ეპილოგი დიდი ეპოპეისა. ალბათ ასე უნდა ყოფილიყო, ალბათ ასე ინდომა ავტორმა, — სიბერეს მაინც ნუ დავაბრალებთ, ვაჟკაცურ ჰასაკში რო ყოფილიყო, ვითომ რას იღონებდა, ვითომ

რას დააკისრებდა ამ ნახევრად შითიურ სახესა, ამ ამირანულ გმირსა, სხვას რას ჩაადენინებდა, ხმლის ამაო ქნევისა გარდა, სხვა რა ჩაედინა, სხვას რას დააკისრებდა?! რა ვუყოთ თუ ხიბლავდა შითიური თუ ბიბლიური სახეები, — ხიბლავდა, როგორც ხერხი, ხერხი ხიბლავდა ხატვისა, — ისე სინამდვილის მხატვარი გახლდათ, ქეშმარიტი და პირუთვნელი მხატვარი სინამდვილისა, მკაცრი მხატვარი, მაღალ სურვილებს იქ გამოახვევდა. იქ გამოჰკრავდა იმ სიმკაცრესა თუ სინამდვილეში, უნდოდა თუ არ უნდოდა; სხვა რა გზა ჰქონდა.

სილაბაკე და შარავანდედი

ჩაფლულიყო ვეება წარსულში, ქართლის ცხოვრებაში ჩაფლულიყო, საქართველოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრება დაეხატა მცხეთის მამასახლისობიდან მოკიდებული თბილისს მეფობის დაცემამდისა; ქართლის ცხოვრება დაეხატა, სხვა ქვეყნებიც ჩაეთრია, ყველა ჩაეთრია, ვისაც ქართლი გადასჯაჰყოდა ან ბრძოლითა ან მეგობრობითა, ჩაეთრია ძველი საბერძნეთი, რომი, ბიზანტია, არაბეთი, ხაზარეთი, სპარსეთი, თურქეთი, სხვაც ბევრი უფრო მომცრო ქვეყანა, ახლობელნი თუ შორეულნი, იმათი ისტორიაც ჩაეთრია, იმათებური ხასიათებიც. ქართველ მოყმეთათვის დაეპირისპირებინა, იმათთან ბრძოლასა თუ მეგობრობაში გამოეჴედნა ქართველი გმირები, ძლიერი, უტეხი ხასიათები, უამრავი ხასიათი გამოეკვეთა, თავისებური ხასიათი, თავისებური ადამიანობითა, თავისებური ეროვნულობითა; თავისი სამყარო შეექმნა, თავისი, საკუთარი, განუყოფელი, თვითონაც იმათში ჩასახლებულიყო, იმათი ვნებით გაბრუებულიყო, იმათი ფიქრით გათანგულიყო, დატანჯულიყო იმათი ტანჯვითა; თავისი სამყარო შეექმნა და სამუდამოდ იქ გადასულიყო, თითქოს გაქცეულიყო ამა ქვეყნიდანა, ამა ცხოვრებიდანა, განშორებოდა ამ წუთისოფელს,—ჰო, თითქოსა-მეთქი, რადგან ყელამდის ჩაფლულიყო ქვეყნის ტრიალში, უმძიმეს ტრიალში მოხვედრილიყო, განეცადა სიმწარე ლუკმაპურის ძიებისა. უცნაური... თუმცა ბევრი დიდებული ნაწარმოები შეუქმნია არსებობისათვის ბრძოლისა, ბევრი, დიდებული და გასაოცარი. ყველას თუ არ ჩამოვთვლით, თუნდაც

„ადამიანური კომედია“ კმარა ამის ძაგალითადა. მაგრამ მაინც რა-
ღაც არის აქ უცნაური: „ადამიანური კომედია“ ფულის ძიებაში იქ-
მნებოდა, ფული მოჰქონდა ავტორისთვისა, ცოტა როდი, ნუ
ვითყვით ცოტაო, რო არა ჰყოფნიდა, ცოტად ნუ ვითყვით, ბრწყინ-
ვალე ცხოვრების სურვილი ნთქავდა, განდიდების წყურვილი
ნთქავდა აუარებელ ფულსა და ვალებიდან ვერ ამოდოდაო. საწ-
ყალი ბალზაკი, საწყალი აბა! თუმცა ჰო, ვალში ჩავარდნილიყო თუ
უვალოდ იყო, მაინც ლიტერატურული წყაროებითა ცხოვრობდა,
ცხოვრობდა თავისი რომანებითა. ეს სხვა რამ გახლდათ. ვასილს
ვერ მოეხერხებინა, ეცხოვრა თავისი რომანებითა, ლიტერატურუ-
ლი შემოსავალი მცირე ჰქონდა, ძალიან მცირე, სათქმელად არცა
ჰღირს, ისეც არა ჰღირს, ხოლო ბალზაკის შემოსავალს ჰო არ შეედ-
რება და არა, — იმით არსებობა არ შეიძლებოდა, მარტოდ რო
იყო მაშინაც არა, ოჯახს რო მოეკიდა — მითუმეტესა, ოჯახს რო-
გორ დააგდებდა იმის ანაბარადა! ვერ დააგდებდა და გაბმულიყო
სამსახურის უღელში, მძიმე უღელი შეედგა ქედზე, მაგარი ჰქონ-
და ქედი, გამძლე, ღონიერი, ერთგულად ეწეოდა, ერთგულადა,
სინდისიერადა, პატიოსნადა, როგორცა სჩვეოდა, როგორიც გახლ-
დათ. ამას მიჰქონდა დრო უძვირფასესი, საუკეთესო დრო შემოქ-
მედებისა, დილა მიჰქონდა, ნათელი დილა, ცოცხალი დილა თბი-
ლისისა, სემინარია ნთქავდა ამ ალალ წუთებს სახიერი ფიქრებისა.
სადამოებით კერძო გაკვეთილებიცა ჰქონდა, აბა!.. ამას ბიოგრა-
ფოსები როდი იხსენიებენ, ვითომც არაფერიო, ან მასწავლებლო-
ბაში აერთიანებენ, ვერც ავუხირდებით, ესეც მასწავლებლობა გახ-
ლავთ, სხვა რა არის, რა დარდუბალაა, — მაგრამ სადამო ამას მიჰ-
ქონდა და ის დარდუბალაა. დილა დაკარგული, სადამო დაკარგუ-
ლი, — როდისღა წერდა, როდისღა ფიქრობდა?! ეს იყო, რაც იყო,
ეს გახლდათ უცნაური.

ჰო, უცნაურიო... ბალზაკს ჯერ რომანი არც დაწერა, ჰონორა-
რი უკვე მიღებული ჰქონდა, მიღებული და გაფლანგული, მხო-
ლოდ თემების, მხოლოდ სათაურების წარმოდგენითაცა ღებუ-
ლობდა ჰონორარსა. გამომცემლებს გაეხსნათ ქისები, ბალზაკს
შიგ ჩაეჩარა ორივე ხელი, — მარჯვნივ თუ მარცხნივ აბნევდა
ფულსა. მერე დღედაღამეს ასწორებდა, — გულუბრყვილონი რო-
დი გახლდნენ გამომცემელნი, ადვილად არ გაუხსნიდნენ ქისასა, —

დღედაღამეს ასწორებდა პირობათა გასანადგებლად, ფოლადის მარჯენითა ჰკვეთავდა ვეებერთელა ქანდაკებასა. ჭეკ ლონდონსაც დაუდგა ასეთი ჟამი, რამდენიმე წლით ადრე უხდიდნენ დასაწერი რომანების გასამრჯელოსა, მერე ტვინს იფხეკდა, დასისხლიანებული ფრჩხილებით იფხეკდა ტვინსა, ხელშეკრულება რო გაენადლებინა. ბალზაკს უმაღლეს არისტოკრატიასთან შეჯიბრში ეკარგებოდა მძიმე შრომით მონაპოვარი, იმათდენს ეწეოდა, იმათდენს იწელებოდა, ეზომებოდა და კიდევაც გაწყდა, ჰიაყელას არაკისა არ იყოს. ჭეკ ლონდონს ახირებული აზრი ანადგურებდა, ის უცნაური ფერმა ანადგურებდა, უამრავი უქნარი, სხვადასხვა ჯურის უქნარები რო დაესახლებინა, იმათით, იმ ფერმით მშვირტიტველთა გაბედნიერება რო მოენდომებინა, ახალი, თავისებური საზოგადოების ჩამოყალიბება რო გადაწყვიტა, იმას ალევდა ჯანსა და ტვინსა, იმას ანდომებდა მთელს ჰონორარსა. ეს ჯანსა და ტვინს ალევდა, იმათ ხელის განძრევაც აღარ უნდოდათ, იმა შემოსილთა და გამაძღართა, დიდებულ ფერმაში დასახლებულთა, სხვა უბედურათათვის საზრუნველად წაქეზებულთა, ხელის განძრევაც აღარ უნდოდათ, სისხლიც მოსწყურებოდათ იმ უცნაური ბატონისა, ტვინს რო იფხეკდა იმათ სარჩენადა, ფერმის გადასარჩენადა... მერე მოსთქვამდნენ ფრანგი თუ ინგლისელი, გერმანელი თუ ამერიკელი ბიოგრაფოსები, გაჭირვებაში დალიეს დღენიო, ის გაჭირვება აწერინებდათ, კურთხეულ იყოს ის გაჭირვება!

ამას რალა აწერინებდა?! — ვის უნდოდა თემები, თემებსა თუ სათაურებში ვინ რას მისცემდა, როცა დამთავრებული ნაწარმოებნიც ისევ ეწყო, ისევ ისე, ხელუხლებლად, უქმად ეწყო, ეყარა. ისინი ეყარა, ახალს იწყებდა, იმათში არაფერი მიელო, არც ახალში ელოდა არაფერსა, მაინცა წერდა, მძიმე საქმეს მოჰკიდებოდა, მასწავლებლობდა დილაობით სემინარიაში, საღამოობით ოჯახებში ან შინ იბარებდა, სადღაც შუალედებში იპოვნიდა დროსა და წერდა, არდადეგები მოუსწრებდა და წერდა, დაწერილში არაფერი მიელო, დასაწერშიც არაფერს ელოდა და წერდა, იქ გადასულიყო, იქა, დიდ საფიქრალში წარსულისა, იქ ჩაერგო თავი, აქ ცხოვრება გასჭირდებოდა, ძალიანაც გასჭირდებოდა. ბევრი რამ დააკლო ამ გასაჭირმა თუ მოუცლევლობამა, ბევრგან დაუჩრდილა დიდი ქმნილება, დაუზიანა, დაუჩრდილა. ეს გასაჭირი კურთხეული ვერ იქნებოდა. შეიძლება ქვეშ მოეტანა, გაესრისა ან

ხელი ჩაეჭნევიანებინა, ერთი-ორი რომანის მერე აეყრევიანებინა გული საშუღამოდა, მაშ რაო, რომელ გაჭირვებულს გაჰყოლია ხალისი? — არც რომელსა, არც არავისა! ხალისი ბედნიერისა ყოფილა, გამარჯვებულისა ყოფილა, ხოლო ის არ ითქმოდა გამარჯვებულადა, ბედნიერად არ ითქმოდა, — ფულსაც რო დავეხსნათ, ცოტახანს დავეხსნათ, სულიერი ჭილდოც არ მიეღო, — აკი მოგახსენეთ, ეწყო-მეთქი დამთავრებული მოთხრობები თუ რომანები, ეწყო დაუბეჭდავად. რაც იბეჭდებოდა, ისიც აქა-იქა, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, ფელეტონებადა, ზოგჯერ თვეობით გაიჭიმებოდა და გაზეთებში და თავის წამკითხველმა არაფერი იცოდა ბოლოსი, ბოლოს წამკითხველმა თავისა. მკითხველის მოთმინება ვერ შესტოლებოდა ავტორის მოთმინებასა.

მოთმინება გახლდათ თუ რწმენა ძლიერი, სულერთია, გაძლება უნდოდა, უნდოდა და გაუძლო. მერე როგორ გაუძლო... ბოლო დროს თავისი ნაწერების ტომებად დალაგება რო მოინდომა, ოც ტომად დააწყო. აქედან მხოლოდ ორიოდ წიგნი გამოსულიყო, მცირე ნაწილი მოქცეულიყო ყდის ქვეშა, უმეტესი გაბნეულიყო ჟურნალ-გაზეთებში, სხვადასხვა კრებულებში ან სულაც არ დაბეჭდილიყო, მაინცა ჰქმნიდა, ჰქმნიდა მოთმინებითა და იმ სურვილითა, — იცოდეს ხალხმა, რანი ეყოფილვართო. მაღალი სურვილი იყო, მაღალი, კარგი, დიდებული, კეთილშობილი და თუ მაინც უნდა წახალისებულყო ეს სურვილი, თვითონვე გამოიგონა წასახალისებელი: ერთი თარო მოეცალა, იქ დაედო გეგმა ოცტომეულისა, ვითომც ოცივე ტომი ჩარიგებულიყოს, სასწაული მომხდარიყოს, ერთად, ერთბაშად გამოცემულიყოს; ძვირფას ყდებში, ძვირფას ვარაყში მოქცეულიყოს და ჩაწყებილიყოს ზემო თაროზე, იქიდან უცინოდეს, შეჰხაროდეს, აქეზებდეს, აბა შენ იცი, კიდევ რამდენ ტომს შეგვმატებო. კიდევაც შეჰმატებდა, ჯანი ერჩოდა, ისტორია ღრმად შეესწავლა, ადამიანი შეესწავლა, სული შეესწავლა, მდიდარი ფანტაზიით დაჭილდოებულიყო, შრომა უყვარდა, — სხვა რაღა უნდოდა? მეტი არაფერი, დროლა უნდოდა, მხოლოდ დრო, და იმისი მხრები კიდევ ოთხმოც ტომსაც ადვილად ასწევდა, აიტანდა, აზიდავდა, მოსცილდა იმ თაროსა, სულ მოსცილდა, კედლიდან კედლამდის ჩაარიგებდა. სამსახურმა წაიღო ის ოთხმოცი ტომი, დიდი საფასური წაიღო, საზღაურად არაფერი მისცა. თუმცა რად არა, — გაჭირვება მისცა,

სიღარიბე მიუბოძა, მარად მოუსვენრობა და ლუქმაპურის ძიება დაუწესა, რაც დრო გაეიდა, მით უფრო ჩაიჭირა, მით უფრო ნაკლებ დააკმაყოფილა.

ან რაღა დააკმაყოფილა, — მსოფლიო ომს რევოლუცია რო მოჰყვა, რევოლუციას სამოქალაქო ომები რო წაემატა, მასწავლებლის ბედის წყარო ეგრე დაშრა, ეგრე დაიწრიტა, ყლაპი იყო, ყლუპი აღარა. კერძო გაკვეთილებიც ბევრს აღარას იძლეოდა, მასწავლებელს თუ გასკირებოდა, გასკირებოდა სხვასაცა. თუმცა იყვნენ გაუქპირველნიცა, მაგრამ იმათ სასესხებლად თუ მიუღებოდა და მერე ეხვეწებოდა მეგობრებსა თამასუქები გადავადებინეთ, სარგებელი მაინც როგორმე დამაფარვინეთო, რაიმე უთხარით, როგორმე დამიშოშმინეთო: „ძ. თედო! — თედო ს.ბოკიასა სწერდა, — აი ...ნადის კაცი მოვიდა ანგარიშით და ეგებ როგორმე შეაცდევინო, პასუხი რაიმე მიეცი, ცოტახნობით დააშოშმინე...“* ან კიდევ, — „ძ. თედო, აი გიტოვებ ვექსილს: ხელი მოაწერე; [პარუნმა] უბრძანა, ის ვალი კიდევ სამი თვით მადროვონ. ხვალ შეეიტან ამ თამასუქს...“**

ჰო, მეგობრებს ეხვეწებოდა, მევალენი როგორმე დამირწმუნეთო, წუხდა, გადახდა რო არ შეეძლო, წუხდა, დამნაშავედ მიაჩნდა თავი. სხვა რამ დანაშაული არც ჩაუდენია, მხოლოდ თამასუქები თუ გამოუცვლევინებია, სარგებელი შეუქეცვინებია, ორმაგად, სამმაგად გადახდა უკისრია და მაინც სირცხვილით დამწვარა, დროზე ვერ გადავიხადე, პირობა გავტეხეო. მევახშეები ამშვიდებდნენ, სარგებელით გაორმაგებულ თუ გასამმაგებულ თამასუქებსა კეცავდნენ და ამშვიდებდნენ, ძლივსძლივობით ამშვიდებდნენ, არაფერია, არა უჭირს რა, ხდება ასე ჩვენს საქმეშიო. „მე არ უნდა მომსელოდა, — დუღუნებდა აბრუ გატეხილი, — არ უნდა მომსელოდა...“ „არაფერია, დამიჯერეთ გეთაყვა, არაფერია, გენდობით, გიცნობთ, ქვეყანა გიცნობთ, ათ წელიწადსაც გემართოთ არაფერია...“ და მშვიდდებოდა ვასილი, რახან ენდობოდნენ, რახან ძალიან არ შეწუხდებოდნენ, მეტიც აღარა ეფიქრებოდა, არც ენადვლებოდა, ათ წელიწადში თუ როგორ დარგვალდებოდა ვალი. მაშინ სხვები გააფრთხილებდნენ...

გააფრთხილებდნენ და უარეს ყოფაში ჩააგდებდნენ, გაფრთხილება შემოსავალს ვერ გაზრდიდა, ხელფასი მაინც ვერ გასწვდებოდა მთელ თვესა. უცნაურადა გრძელდებოდა თვეები, თვე

გრძელდებოდა და ხელფასი მოკლდებოდა, ილეოდა, დნებოდა, როგორღაც შეპირისპირებულიყო ერთის დამოკლება და დაგრძელება მეორისა, ეს შეფარდება კარგად იცოდნენ ეკონომისტებმა, ზუსტი გამოხატულებაც შეედგინათ, ზუსტი და ნათელი ფორმულა გამოეყვანათ, ოღონდ ვერავისთვის დაესწავლებინათ, — როცა ულხინთ, რა ბედენაა ის ფორმულები, როცა უჭირთ, მითუმეტეს, რის მაქნისია, ცხოვრება თვითვე გააგებინებს, ბევრად უკეთ გააგებინებს. მარწუხს მოუჭერს, უხილავ მარწუხსა, მოუჭერს და გათანგავს. მაშინ იმართება ბრძოლა საკუთარ თავთან, იშლება, იფშვნება ხასიათი, სიამაყე იჩაგრება, ნებისყოფა რბილდება, სათაკილო იქცევა აუცილებლად. ამდენი ვალიც სათაკილო გახლდათ, ვალი მეფახშეებისა, ვალი მეგობრებისა. მეგობრებისა უფრო ეთაკილებოდა, მაგრამ თაკილობას რო მოერია, მეგობრებსაც აღარაფერი ჰქონდათ. სხვა რაღაცა უნდა ელონა, რაღაცა უნდა გაემეტებინა, კიდევ უნდა გადაედგა სათაკილო ნაბიჯი, რაღაც უნდა გაეტანა ოჯახიდან. გაეგო, გერმანელთა საავადმყოფო ლეიბებს იძენსო და ლეიბების გატანა გადაეწყვიტა; ჰქონდათ რამდენიმე ზედმეტი ხელი, მაღალი, აფუებული, ძველებური ქართული ლეიბი, მზითვეშიც მოჰყოლოდა ნინოსა, მერე და მერე სხვანიც მიემატებინა. ოჯახი რომ იზრდებოდა ის „ზედმეტიც“ უნდა მომატებულიყო, დიდმა ოჯახმა სტუმრიანობაც დიდი იცოდა და ის ზედმეტი მართლა ზედმეტი არა — სასტუმრო გახლდათ. სასიქადულოც იყო, რამდენი სტუმარიც უნდა ეწვიოს, გარეთ არ უნდა გავიდეს დიასახლისიო, ქვეშაგები არ უნდა მოისაკლისოსო. მამაკაციც ჰო არ უნდა გასულიყო, საღვეელი არ უნდა მოესაკლისებინა. ძველი ქართული წესი გახლდათ, ძველი ოჯახური ლაზათი. დოვლათი დაღეულიყო, დიდსტუმრიანობაც დაღეულიყო, თან გადაჰყოლოდა ლაზათი. დიდსტუმრიანობა გარდასულიყო და ზედმეტი დარქმეოდა სასტუმროსა. თუმცა თუნდაც იგივე რქმეოდა, მაინც გაიტანდა, — სხვას რას გაიტანდა, — კიდევ კარგი გამოაცხადა გერმანელთა საავადმყოფომა, ლეიბები გვინდაო. ვერცხლის ქამარ-ხანჯალი ჰქონდა, მასრები ვერცხლისა, ისიც მიაყოლა, მხოლოდ მასრები იმ ხანად ისევ შინ დააბრუნებინა, დაიტოვა თელავის დღეთა მოსაგონრად. მაშინ იცვამდა ხოლმე ჩოხა-ახალუხსა, შუამთას, ალავერდს, იყალთოს, გრემს რო გაინავარდებდნენ ხოლმე, მართლაც განავარდებად

ითქმოდა, ისე ლაღი იყო, უზრუნველი, თავისუფალი. იმ სილაღეს მოაგონებდა, ღირდა შეენახა მასრები, მოგონებით მაინც ამოიხსენებდა, ამოიხსენებდა თავისუფლად. სამაგიეროდ ნინო ბექლებსა, სამაჭურებსა და გულქანდსა სთავაზობდა. შეიძლებოდა იქიდანაც გადარჩეულიყო, ახლავ გასამეტებელი ცალკე, გადასანახი ცალკე, მოსაგონრადაცა, შავი ღლისთვისაცა. თასებიც გამეტებულიყო, დავიწყებულიყო იმათი სახსოვარი, ხივთად ქცეულიყვნენ, გასაქირში გამოსადგადა.

და გამომდგარიყვნენ... მაგრამ ვაგლახ, არა კმაროდა!.. სხვარამ სახსარი უნდა გამოეძენა, თუნდაც უარესი, უფრო დამამცირებელი, ოღონდ არ დაცემულიყო საპატიო ოჯახი, ძველი ოჯახი, ოღონდ კვლავ შესძლებოდა, გასძლოლოდა მტერმოყვარესა. ერთი ზეზღდით ასე სავაგლახო თუ სასოწარსაყვეთი არაფერი უნდა ყოფილიყო, იმდროინდელ ჟურნალებს თუ გადაჰხედავთ, გაოცდებით, იმდენი ჟურნალი გამოდიოდა, გაკვირდებით იმათი სიმრავლითა, იმათი სახელწოდებებითა. თითქმის, არცერთ დიდ ქვეყანას არ ჩამოუვარდებოდა პატარა საქართველო ან ვინ უწყის, რომელიმე დიდი ქვეყანა ვერც დაასახელებდა ერთბაშად იმდენს და ისე უცნაურ სახელწოდებებს. ჰოდა, სავაგლახო რა უნდა ყოფილიყო-მეთქი!.. აქეთ ამდენი ჟურნალი, იქით, იმის უჭრებში აუარებელი რვეული, სავსე ნოველებითა, მოთხრობებითა, რომანებითა, სალიტერატურო ნარკვევებითა, ლექციების ჩასაწერებითა, თუნდაც მცირე საფასურში გასულიყო, მცირეზე მცირეში, მაინც შეადგენდა გვარიან თანხასა. გაკირვების წლებს გაიტანდა და მერე, უკეთესი დრო რო დადგებოდა, თავიანთ ნამღვილ საფასურს ისევ აღიდგენდნენ ის თხზულებანი, — მაღალ ემოციურ, მაღალ ესთეტიკურ საფასურსა, სიდუხჭირეში ჩალის ფასად გატანილნი ბაზარზე.

ჰო, სავაგლახო არ უნდა ყოფილიყო-მეთქი... მაგრამ სავაგლახო იყო და სავაგლახო ის გახლდათ, როგორცა ჩნდებოდნენ, ისევე ჰქრებოდნენ ის ჟურნალები, ჩნდებოდნენ და ჰქრებოდნენ სოკობივითა. თავისებური მოდა თუ იყო, თავისებური ხალისი, გატაცება, თავისებური და მიმატყუებელი, მაცდუნებელი. ცოტაოდენი მხატვრული გემოვნება თუ ვინმეს ჰქონდა, ცოტაოდენი, სულ მცირედი, სულ ერთიციკნა, ცოტაოდენ ფულსაც თუ იშოვნიდა, მაშინვე ჟურნალს დააარსებდა, ახალგაზრდებს შემოიკრებდა,

ახალ მიმდინარეობას გამოაწყობდა. ბაქი-ბუქიც თან აჰყვებოდა, აღთქმანიცა, იმედებიცა. კარგი რამ იყო, სასაცილოდ თუ არ იქცეოდა. ცოტა ფული არ ეყოფოდა ჟურნალსა, არც ცოტა ფული ეყოფოდა. არც ერთიციცქნა მხატვრული გემოვნება, ბაქი-ბუქით გამომცხვარი დეკლარაციები ვერას უშველიდა, მაღალი გატაცებანი, პატივმოყვარული ვნებანი თუ გამდიდრების სურვილები მალე ისრისებოდა ჟურნალის სიმძიმის ქვეშა. ჟურნალები ერთი ცილისანი იყვნენ, სისქე ნახევარი თითისა ჰქონდათ, სიმძიმე რაღაც განუზომელი აპყლოდათ. განუზომელი და უხილავი. თავიანთივე სიმძიმე სრესდათ უმოწყალოდა. ვერ ასწრებდა, რაიმე შეერჩია, რაიმე შეეთავაზებინა თავის უამრავ ნაწერთაგანა, იმათ დეკლარაციათა გააზრებასაც ვერ ასწრებდა, ისე ჰქრებოდნენ. ასეც მომხდარა: ამოუღვია ილიაში „ამქრის მშვენება“, ღინჯი ნაბიჯით დაჰყოლია გუნების ქუჩასა, ჩვეული ნაბიჯით დაჰყოლია, რუსთაველის გამზირამდისაც ვერ ჩაულწევია, შემხედრებს უთქვამთ, — სად მიდიხარო, ერიპო, უკვე წაიღო შენი ჭირიო... სხვა რედაქციისაყენ აუღია გეზი, უჩვეულოდ აჩქარებულა, გაკვირვებულან, ვინ ვასილო, სად ასეთი სიარულიო, გაკვირვებულათვის არც მიუხედნია, მაინც ვერ მიუსწვრია ან მაშინ მისულა, რედაქტორის მაგიდა რო გაჰქონდათ, საჯარო ვაჭრობით გაყიდული.

„შეიდ მნათობში“ ცოტა ადრე მისულა, მაგრამ იმათაც ვერ უციათ ნუგეში, არც მოუხერხდებოდათ თვით უნუგეშოთა... პირველ ნომერში ჟურნალად რო მოჰქონდათ თავი, მეორეში — კრებული დაირქვეს, მესამისა აღარა იცოდნენ რაი, ისხდნენ, მხსნელს ელოდნენ, მხსნელსა თუ სასწაულსა, სულერთია, კარის ყოველ გაჭრიალებისას იმედის ნაპერწკალი სცვივოდათ თვალთაგანა. იმასაც შეაფრქვიეს იმედის ნაპერწკალი, შეაფრქვიეს და იმედი ჩაუსახეს, მერე ერთად ჩაელიათ იმედი. აღარ ვიცით, კიდევ გამოვცემთ თუ არაო, ქაღალდიც აღარა გვაქვსო, მაინც დასტოვეო, ვნახოთო. ნუგეშად თუ არა, თავაზიანობად ჰო ითქმოდა? ისიც გამომშვიდობებია თავაზიანადა, დარბაისლურადა, წამოსულა აუჩქარებლად, იქ არაფერი დაუტოვებია, ასაჩქარებელიც არსაითა ჰქონდა. რა წყალს მისცემოდა? ისევა ბოგინობდა წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, კიდევა ფორხილობდა, კიდევაც შესთავაზეს, რაიმეს გამოგიცემთო, ოღონდ ვერ შეთან-

ხმდნენ, თედო ჩაერია, საქმეც გაარიგა, მაგრამ ახლა ეს აღარა სთმობდა, ჟურნალებსაც იმიტომ ჩამოუარა, ხელი მოეცარა და ისევ თედოს მიუჟაკუნა კარი. თედო შინ არ დახვდა, საჩქაროდ დასწერა ბარათი, „ამქრის მშვენება“ და ეს ბარათი მაგიდაზე დაუტოვა: „d. თედო! გუშინ რომ მითხარი, აი ავასრულე: მოვიტანე რეეული „ამქრის მშვენება“. იქ უიმედოდ იყვნენ, ქალაქი არ არისო. აბა თუ რამეს მოახერხებ, შენ იცი. მინიმალური ფასი ამ წიგნისა 50 მანეთი იქნება. „წერაკითხვა“ გვაძლევს 15%-ს; ორ ათასზე (2000 შესდგება 15000 მანეთი; $\frac{1}{3}$ რომ ეს-ლა მომცეს, ე. ი. 5000 მანეთი, მივცემ უფლებას; რასაკვირველია ნახევარი ემჯობინებოდა... აი ეწერ პირობის წერილს, თუ ეშხი აქვს. თუ მოახერხებ, ღვინო დავლიოთ ერთად. შავს ისევ წავიღებ, ეს თეთრი ცალი აქ იყოს. თუ მაგასთან არ მოხერხდება, ეგებ სხვას მივყიდოთ. შენი ვასო ბარნოვი.“ ამ ბარათს უტოვებს აჩქარებული, გაღიზიანებული ხელით ნაწერსა. ასევე ნაჩქარევად გვერდით შემონახაზში პროცენტებია გამოყვანილი: „7,5 მ. — 1 ცალი; 750 მ. — 100 ცალი; 7500 — 1000 ცალი; 15000 — 2000 ცალი.“ ასეა გამოყვანილი, აქედან არის გატანილი 15% ორიათასი ცალისა, 15000 მანეთი და ერთიმესამედი — 5000 მანეთი. თითქოს კარგი თანხაა, კარგი ნუგეშია, მაგრამ თუ არ დაგავიწყდებათ, რო თითო წიგნი, სამ-ოთხ თაბახიანი, უბრალოდ გამოცემული წიგნი 50 მანეთადა ფასობდა, ადვილად წარმოიდგენთ, თუ როგორი იქნებოდა ფულის კურსი, როგორც გაიმართებოდა წელში.

ოლონდ დაე მცირე ყოფილიყო საზღაური ლიტერატურული შრომისა, ძალა მოსწოლოდა, წერას აეტანა, — გადაკვრითაც გაიგეთ, პირდაპირი მნიშვნელობითაცა, — ბევრსა წერდა და ბევრის მცირე საზღაური ერთხელაც იქნებოდა საგრძნობ თანხად დაგროვდებოდა; თუმცა ფულის კურსი დღითიდღე ეცემოდა, მაინც აიტანდა, გაუძლებდა თავგამეტებითა, თავდაუზოგველობითა, თავგანწირვითა; ჰო, აიტანდა, თავის თხზულებათა გამოცემა რო აეწყო როგორმე. მაგრამ ვერ აეწყო, რედაქციები თუ გამომცემლობანი თავიანთ გასაჭირს შესჩიოდნენ, იმასაც სჯეროდა, გამოშორდებოდა დაღონებული, რად შევაწუხეო იმასა ნაღვლობდა; ხოლო იმავედროს ტომეულებად გამოდიოდა ზოგი ისეთი თხზულებანი, ანთუ ისეთ ავტორთა თხზულებანი, არც რო მაშინ

არავის არას არგოდა და არც მერე აღარავის მოჰგონებია; ამაზე ითქმოდა, ფიცი მწამს და ბოლო მაკვირვებსო, მაგრამ ფიცი უფრო სწამდა, სჯეროდა პატიოსნება აღამიანისა, გაავებულ თუ დამძიმებულ ცხოვრებასაც ვერ შეერყია მაღალი რწმენა. აღამიანის ფანატიკური რწმენა უფრო შორს არც წასულა. სხვისა რა გითხრათ, ხოლო იმისთვის ეს იყო ძალა მაცოცხლებელი, ძალა შთაგონებისა და შემოქმედებისა, გამძლეობაც ამითი ჰქონდა; ეს იყო, რაც იყო, უამისოდ წერის ხალისი დაეკარგებოდა, დაეშრიტებოდა, სხვა თუ არაფერი რედაქციები და გამომცემელნი დაუშრეტდნენ ხალისსა.

თუმცა რედაქციები და გამომცემლობანი ირიბად ელაპარაკებოდნენ, ესაო, ქალაღი არ იშოვებაო, ესაო, ფული არა გვაქვსო, გაკოტრების კარს მივმდგარვართო, შესჩიოდნენ და იქვე სხვათა და სხვათა ტომებსა სცემდნენ, მაინც ეს ირიბნი ერჩივნა პირდაპირსა თუ მრისხანე შემძახებლებსა: მეფეების ისტორია ჩვენი საქმე არ არისო, ჩვენს ახალგაზრდებს არ გავაბრუებთ მეფეთა ცხოვრებითო. ასე აცხადებდნენ მენშევიკი მოღვაწენი, აცხადებდნენ მიუკიბ-მოუკიბავადა, გაზეთებიც აქვეყნებდა ასევე მიუკიბ-მოუკიბავადა. სხვა რამეს ეგება სხვადასხვა საფარველს გამოუძებნიდნენ ხოლმე, სხვადასხვა რამეს აფარებდნენ, სხვადასხვანაირად აპარებდნენ ნელნელობითა, ამას არა, აქ საოცარი პირდაპირობით გამოირჩეოდნენ: წარსულისა წარსულს ჩაბარდა, მეფეთა ცხოვრებამ დრო მოსჰამა დიდი ხანია, ჩვენ დემოკრატიის ასაშენებლად შეეუქმნივართ განგებასაო; „სკოლასა და ბავშვებს არც ერეკლე მეფის, არც გორგასლანის, არც თამარისა და არც სხვა რომელიმე მეფის სახელი არ ესაჰიროება ჩვენი აზრით, — წერდა ბენია ჩხიკვიშვილი, — ბავშვის გულსა და გონებას ეს არაფერს არ მისცემს. პირიქით, ისინი დემოკრატიულ სახელმწიფოში შორს უნდა იდგნენ მეფეებისა და მათ მიერ ნაწარმოები ომების იდეალიზაციისაგან“ წერდა და ხელს აწერდა! „თფილისის მოურავი ბენია ჩხიკვიშვილი“, — შიო არაგვისპირელის პასუხად წერდა, სათაურიც ასეთი აღევს: „პასუხად შიო არაგვისპირელს“.* ცოტა ადრე სხვებს გასცა პასუხი, მრისხანე და მოურიდალი, ზარ-ზათქით დაატყდა, ყველა მოდავე ერთ ბარაში მოაქცია, მონარქისტები ბრძანდებითო, ასე შესძახა და ერთმანეთს მიაწყვიტა, კაცი კაცსა შემოსტყორცნა; მხოლოდ შიო არაგვისპირ-

რელი გამოჰყო, გამოაცალკევა, შენ სხვა ხარო, შენ დემოკრატი და ფსიქოლოგი ხარო, შენ გაგვიგებო, ასე მოუქონა თავი, მაგრამ არ გასჭრა, არც გაუგო, არც თანაუგრძნო, მტკიცედ განაცხადა, ერეკლეს სახელი რახან მოგიშლიათ, ჩემი სახელიც მოაშალეთ სკოლასაო.

ერეკლეს სახელობა მოუშლიათ თბილისის ერთერთ სკოლისთვისა, შიო არაგვისპირელის სახელი მიუქუთნებიათ და ეს ალიაქოთი ამ ამბავს მოჰყოლია. შიო არაგვისპირელს პროტესტი განუცხადებია. უცდიათ, დაეყოლიებინათ, ვერ დაუყოლიებიათ. და მოუშლიათ იმისი სახელობაცა, მოუშლიათ... მაშინ მოაშალეს და აქამდის მოშლილია, შიო არაგვისპირელის სკოლა აღარ არის თბილისში. რამდენი სხვა რამ მოშლილა და მივიწყებულია, მაგრამ იქ, იმ აურზაურში საგულისხმო ის იყო, რუსეთის მეფის მოხელეებს არ მოეშალათ ერეკლეს სახელი, ხოლო ამათ, ეროვნულ გმირებად რო მოჰქონდათ თავი, ეროვნული სკოლის რეფორმა აქედან დაეწყოთ, — რის ღრეკლე, რა თამარიო, რის დავითი, რა გორგასალიო, რის მეფე, რა მეფე, შორს ჩვენგანო, აგერ ჩვენი დემოკრატია და ყველაფერი ეს არისო. ხოლო ეს რო უარყოფა იყო წარსულისა. სრული უარყოფა ისტორიისა, ამაზე როდი ფიქრობდნენ, მსჯელობაც არ უნდოდათ, უკან არავინ გაიხედოს, აგერა ჩვენი დემოკრატია, გაიხარეთ, იბედნიერეთო. ვასილს ელიმებოდა: თბილისის მოურავიო, — გიორგი XIII შემდეგ ასეთი სახელწოდება აღარავის მისცემოდა, სხვადასხვა სახელი ერქვათ, სხვადასხვა ერისანი განაგებდნენ; კარგახნის შემდეგ ეს სახელი კვლავ აღმდგარიყო, ოღონდ საკვირველი გახლდათ, მეფეს რად ებრძოდა მოურავი თბილისისა?! ამაზე ელიმებოდა და თავისას განაგრძობდა: „ხაზართა სასძლოსა“ წერდა, „არმაზის მსხვერვეა“ და „შურისგება“ მოფიქრებული ჰქონდა, მასალებს აგროვებდა „ცოდვა სიჭაბუკისა“, „პირიმზისა“, სხვათა და სხვათა. წერდა, ფიქრობდა, აგროვებდა, არ იშლიდა თავისასა, მერე რაო თუ რედაქციები და გამომცემლობანი თავაზიანად ირიდებდნენ, ხოლო ქალაქის მოურავი გადმოსძახოდა, — აღარ გავიგონო ხსენება მეფეთაო; თავის გზიდან არ გადადიოდა, რახან დაადგა, აღარც გადადიოდა, ეს იყო სიმტკიცე თუ სიჭიუტე, უჩვეულო, გაუგონარი. გაურჩებელიყო, ერთი თუ ორი რომანით ჰო არ გაურჩებულებო, — ერთი და ორი ბევრი არაფერი, მოიცოლებდა, მოის-

ვენებდა, მოისვენებდა და მოასვენებდა; ჰო, ერთი და ორი არაფერიო, მაგრამ ვეება გეგმის განხორციელება გადაწყვიტა და ეს იყო, რაც იყო, ამას უნდოდა უდიდესი სიმტკიცე თუ სიჭიჭტე, დაარქვით, დაარქვით რაც გენებოთ.

ეს გეგმა მოიცავდა ვრცელ ისტორიას ქრისტეს წინარე საუკუნეებიდან უკანასკნელ დრომდე, რელიგიათა და იდეოლოგიათა ბრძოლის ამბებსა წარმართობიდან მოკიდებული დემოკრატიულ იდეებამდე, მცხეთის მამასახლისობიდან თბილისის მეფის დაცემამდე ამის შემდგომაც, თვით თბილისის ამ ახალ მოურავობამდე. დიდი ჩანაფიქრი „ისკანდარით“ არა თავდებოდა, იქ მხოლოდ ეპოპეა მთავრდებოდა, ნაწილი მთავრდებოდა, დიდი ნაწილი ფართო გეგმისა; შემდგომი ნაწილი ახალსა თუ უახლეს ისტორიას მოიცავდა, XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისის გასდევდა თვით თბილისის იმ ახალ მოურავობამდის-მეთქი. ეს ჩანაფიქრიც გახლდათ, კიდევაც განხორციელდა, ოღონდ საამისო რომანები თუ მოთხრობები სხვადასხვა დროს იწერებოდა, ადრინდელ ეპოქათა შესაბამის რომანთა შორის იწერებოდა და იმათი თავმოყრა ერთ სისტემაში ცოტა ძნელია; ის საერთო იდეურ-ფილოსოფიურ სისტემაშია მოქცეული, ეს ცხადია, რაღა თქმა უნდა, აქ მხოლოდ მხატვრულ-ჟანრობლივ სისტემასა ვგულისხმობთ, ისეთ სისტემასა, ადრეულ ეპოქათა ამსახველი რომანები რო მოქცეულა, ამდაგვარ სისტემასა, ამდაგვარ პოპეასა, რომლის თვითეული თავი რომანია, ხოლო თვითეული რომანი მოიცავს თვითეულ ეპოქასა.

ჟოლტერ სკოტს ასეთი წყობის უქონლობას უკიჟინებდა ბალზაკი. თვითონ ბევრად მცირე მონაკვეთი აიღო ისტორიისა და ასე დაალაგა თავისი რომანები. ვასილი ბევრად ვრცელი სარბიელისათვის გაეწირათ მუშებსა, გაეწირათ და ისიც მისცემოდა დიდ რბევასა, გამოცდილიყო და გადაეტანა, მხოლოდ ეს არის, ერთი საერთო სათაური არ გამოუძებნია, იმდაგვარი ან მინამგვანი იმისა, „ადამიანური კომედია“ რო არის. ჟოლტერ სკოტმაც არ გამოსძებნა ამდაგვარი სათაური, არ დაალაგა რომანები წყობისადა, თორემ სხვა რაღა აკლია, — განა თვითონვე არა ბრძანებს ბალზაკი: „ადამიანური კომედიის“ გეგმა იქიდან გადმოვიღეო? მხოლოდ მიგნება გაუჭირდა ამ გეგმისა, დიდხანს ეწვალა, დიდხანს ეწამა, დალაგებული რო ყოფილიყო, აშკარა იქნებოდა,

მიგნებაც არ გაუჭირდებოდა, გასაცხარებელიც აღარაფერი ექნებოდა, თავსაც ველარ გამოიდებდა, — მე მივაგენიო, მე აღმოვაჩინეო. ახლა ეს მისაგნები როდილა გახლავთ, „უევერლეის“ ავტორსაც მიაგნეს თავის დროზე, იმის სისტემასაც, ახლა შეიძლება იმისი რომანები ეპოქათა მიხედვით დალაგდეს, საერთო სათაურიც გამოუძებნეს, „უევერლეის ციკლიო“ ასე შეარქვეს, სხვა რაღა უნდა... ვასილის რომანებიც დალაგდება ეპოქათა მიხედვითა, ვგონებ, თვითონვე უნდოდა ასე დაეწყო, ასე დაელაგებინა. მართალია საამისო საბუთი ვერ მომიძებნია, — ყველაფრის საბუთი თუ დამამტკიცებელი მომეპოვება, ყველაფრისა, რაც მომიხსენებია, რასაც მოგასსენებთ, მხოლოდ ამისი საბუთი არა მაქვს, არა მაქვს და არც ვეძებ, ისევე მჯერა, — თვითონვე უნდოდა ასე დაეწყო, ასე დაელაგებინა ან ასეცა ჰქონდა დალაგებული გეგმითა, თვითეული თავის ადგილას იყო გათვალისწინებული, მხოლოდ თანმიმდევრულად არ მიპყლია, სხვადასხვა დროს მიუმართავს სხვადასხვა ეპოქისათვის, გვიანდელისათვის ადრე, ადრინდელისათვის ცოტა მოგვიანებითა, მაგრამ სულერთია, ერთი ჩანაფიქრი განუხორციელებია, ერთი დიდი გეგმა მოუთავებია; ასე მგონია, თუმცა მჯერა-მეთქი ისიც გითხარით, ისიცა მჯერა, საერთო სათაურიც ექნებოდა მოფიქრებული, ისე კარგად იცნობდა უოლტერ სკოტსა, ბალზაკიც ისე კარგად გაეგებოდა, ისე ღრმად ჩასწვდომოდა რომანის ხელოვნებასა, იმხელა ცოდნა ჰქონდა, ისეთი გულმოდგინება, გულუბრყვილოდ არ შეეკიდიებოდა, გულუბრყვილოდ არ შემოჰხვევდა ხელსა ქართლის ცხოვრებასა.

ჰო, საერთო სათაურიც ექნებოდა-მეთქი მოფიქრებული, ვექვობ კიდევაცა, რაც იქნებოდა, ოღონდ რო, არ გაამხილა, არც გასაკვირია, ისე თავმდაბალი გახლდათ, ისე მორიდებული, მორიდებული თავისი ორი ღმერთის წინაშე, სამშობლოსა და მშვენიერების წინაშე. აქედან გასდევდა საერთო მორიდებულობა, საერთო მოკრძალება ყველასადმი, ყველაფრისადმი. იმისი მცნობნი, მგებობარნი თუ ლიტერატურული მტრები, თვითონ მტრებიცა, გაკვირვებულან იმ უაღრესი თავმდაბლობითა და მოკრძალებითა. კაცნი თუ ასე გაოცებულან, ადამიანთადმი თუ ასეთი გახლდათ, რა იქნებოდა ღმერთებისადმი? — უფრო დიდი საბუთი რაღა იქნება? მაგრამ ეს მხოლოდ ლოგიკური საბუთი გახლავთ, ლოგიკური მტკიცება არის, ხოლო სამსჯავროში ხელის გულისოდენა ქა-

ღალდი, ფარატინა ქალაღდი უფრო გასჰრის ზოღმე, ვიდრე საა-
რაჰო მჰვეგრმეტყველება ვეჰილებისა. ასეთი ფარატინა არ მომჰ-
ძებნება-მეთჰი, მხოლოდ ალღოს მივღევ, უზიღავ კიბეებს მიღ-
ღევ ამ ვეებერთელა შენობისა და ერთ მთღიან არჰიტეჰტურულ
ანსამბლად წარმომიდგენია.

ისიჰ წარმომიდგენია თუ როგორ აგებღა დიდი სუროთმოდ-
ღვარი, უსახსროღა, წაუჰეზებღღა, — ფანატიჰური თავვასწირვით.
ფანატიჰური სულიერი სიმტჰიციით აგებღა. ეს გახლავთ იმისი
თავგადასავალი, თავისებური, განსხვავებული, ღრმად დაფარუ-
ლი, შინაგანი. გარეგნულად აღვიღად არ გამოიხატებღღა, სათხო
სახე, ხანში რო შევიღა, უფრო სათხო და სანდომიანი გაუზბ...
თვალეზი მოალერსე, მოციმიციმე, მოსიყვარულე. ღრმა სევდიო-
აღვსიღიყო ის თვალეზი, მაგრამ ვერავინ იგრძნობღღა, ვერავინ და-
ინახავღღა, მოსიყვარულე ციმიციმი გადაეფარებღღა სევდასა, გამოი-
ნდებღღა თუ არა ვინმე. მარტოდმარტო სხვანაირი გახლღათ.
აბორგებული სული მოაწყდებღღა და სახე კვარივით აუბრიალღე-
ბღღა, თითები მოეკუმშებღღა, მოეძაგრებღღა, კალთაში ჩაიყრიღა
იმ მოძაგრულ მუშტებს და დააწვებღღა, თითჰოს უნდა ჩამტერი-
ოსო. მეტი არაფერი, მარტოდმარტოჰ უფრო მეტად არ გამოიხატ-
ვღღა შინაგანი ბორგვა ძღიერი სუღისა. მოთმინება შეედლო,
ამტანობის ძალით აღვსიღიყო, აღვსიღიყო სულით ქართღის
ცხოვრებისა, ამასვე ნერგავღღა, ამას ქაღაგებღღა, სხვეებს უქაღა-
გებღღა და თვითონვე იყო ნიმიში ამტანობისა, მაგრამ მაინც
ძნელი სათჰმელია, როღემღის აიტანღა. ბაზარი დღითიღღე ძვირ-
დებღღა, ფასები მატუღობღღა, ზელფასი უნიათდებღღა, შინიღა-
ნაც აღარაფერი გაიმეტებღღა, შეიძღლებღღა გაეყიღა წშ. ვღადი-
მერისა თუ სხვა ორდენები, ნამსახურობისთვის რო გადაეცათ,
არც არასოღეს ჩამოუკონწიღლებია გულზე, არც ჩამოიკონწიღლებღა;
ჰო, შეიძღლებღღა გაუტანა, მაგრამ შავი დღისათვის აღარაფერი
ღარჩებღღა, უნდა დაეთმინა, უნდა შემოენახა შავი დღისთვისა.
უფრო შავი დღე რაღა იჰნებღღა, — მაგრამ უცნაური ყოფიღა
იღამიანი, შავი დღე ყოვეღთვის იჰითა და იჰითა ჰგონებია, შავ
დღესთან ბრძოღაში უფრო შავ დღეთათვის შემზადებულა. მაინც
ვინ იცის, ვერ აეტანა, ვინ იცის, წელში გაწყვეტიღიყო, გაწყვე-
ტიღიყო ის დიდი განზრახვა, თუ არაფერი გაამხნევებღღა...

თუ სულზე მიუსწრო, კეთილად დაბრუნდა 1919 წელი; იმისთვის დაბრუნდა კეთილად, გამამხნეველად. ჭერ იყო და გაზაფხულზე გაზეთ „საქართველომ“ „ტრფობა წამებული“ დაუბეჭდა, მართალია ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, ფელეტონებადა, დროდრო ნომერთა გამოტოვებითა, მაგრამ მაინც მთლიანად დაუბეჭდა, გასამრჯელოც გადასცა. ეს გაზაფხულზე... გაზაფხულზევე შეუჩნდნენ მეგობრები, იუბილე უნდა მოგიწყოთო, შეუჩნდნენ და დაითახხმეს, დაითანხმეს და შემოდგომით მართლაც გადაუხადეს იუბილე. გაზაფხულიდან შემოდგომამდის ასე კეთილად დაბრუნდა 1919 წელი. დამფასებლებიც გამოუჩნდნენ, კრიტიკული წერილებიც დაიბეჭდა, თუმცა შენიშვნებად უფრო ითქმის, მაგრამ მანამდის რო არავინ ამჩნევდა, რახან შეამჩნიეს, დაე, მივუთვალეთ კრიტიკულ წერილებებადა. მანამდის მხოლოდ გერონტი ქიქოძემ და ხომლელმა იცოდნენ, ვინ იყო ვასილი, ვინ იყო და რასა ჰქმნიდა საოცარი ხუროთმოძღვარი, თითოროლა სხვამაც იცოდა, ოღონდ ამათ წერილები გამოაქვეყნეს. მხოლოდ იმ ორადორი წერილით აღნიშნულიყო ღვაწლი „მიმქრალი შარავანდედის“ ავტორისა, ქართული პროზის შარავანდედის ავტორისა. აქაც არ დაჰყოლოდა ბედი, ვერ გამოერჩიათ ეს მორიდებული ადამიანი კალნეირებით სავსე სალიტერატურო სარბიელზედა.

ქუჩნალ-გაზეთები სალიტერატურო წერილებით აღვსილიყო, კრიტიკოსები თუ პოლემიკოსები შეჰბოდნენ ერთმანეთსა, საპოლიტიკო თუ იდეოლოგიური, სახელმწიფო თუ სალიტერატურო საკითხები ერთმანეთში აღრეულიყო ან გადასჯავოდა ერთიმეორესა; პოლიტიკოსები მწერლებს ედავებოდნენ, მწერლები პოლიტიკოსებსა, შუაში მომრიგებელნი ჩამდგარიყვნენ და სამოციანელთა მიერ წამოწყებულ საეურნალო პოლემიკას ისე ევლო, რო ისტერიამდის მისულიყო. აშლილიყვნენ სხვადასხვა ყაიდის მოდერნისტები, ცეცხლზე ნავთი დაესხათ სიმბოლისტებსა, პრეტენციოზული განცხადებანი გამოექვეყნებინათ, ბოდლერისა და ვერლენის, რემბოსა და მალარმეს დროშები აეფრიალებინათ და ბარიკადებზე შემდგარიყვნენ პარიზელი კომუნარებივითა. გულზე გადაეხვიათ ის დროშები და ტარები შუბებად მოეპარჩეებინათ. მოწინააღმდეგენიც იმ შუბებს მისწყდომოდნენ და გაზეთები აჭრელებულიყო ვერლენისა და რემბოს, მალარმესა და ბოდლერის თუ უაილდის სახელებითა. იმათ შეჰბოდნენ, იმათ ედავებოდ-

ნენ, მაშ რა ელონათ, ჯერ იმდენი არაფერი შეექმნათ ცისფერყან-წილებსა თუ სხვა სახელშერქმეულ მოდერნისტებს, მხოლოდ დეკლარაციებით გამოორჩეულიყვნენ. თავისთავად კარგი რამ იყო ეს ბრძოლა, ეს ქარბუქი თუ კორიანტელი, მაგრამ „მიმქრალი შარავანდელი“ რო ჩაქარგულიყო ამ კორიანტელში, არც კარგი იყო, საოცარიც გახლდათ. ბევრ საკამათოს აღძრავდა „მიმქრალი შარავანდელი“. მაგრამ კლასიკურ პროზას პო უარყოფდნენ სიმბოლისტები თუ სხვა სახელშერქმეული მოდერნისტები, ახალ პოეზიასაც უარყოფდნენ; ახალსაც, ძველსაც, მხოლოდ რუსთაველამდის უნდოდათ გადაედოთ ხიდი, პირადად რუსთაველამდის, თვით რუსთაველიც რად არ უარჰყევს, საკვირველია, სითამამე რად არ ეყოთ, საოცარია. ოღონდ ის უფრო საოცარია, მთელი სალიტერატურო მოძრაობა იმათ გარშემო რო დატრიალდა, ყველანი იმათ შეესივნენ და გამორჩაბ ჩუმი, გულმოდგინე ნაღვაწი, გულმოდგინე და ჭეშმარიტი ქმნილებანი, ჭეშმარიტი ხელოვნების ქმნილებანი.

გამორჩათ და ამბრუსაც არ იტებდნენ, ვითომ და რაო, ყველაფერი კარგად მოგვეხსენებო, ყველაფერი კარგად ვიცითო, ერთ სტრიქონსაც არ დავტოვებთ წაუკითხავადაო, არც აცივებდნენ, არც აცხებდნენ, ვასილის სახელი მოესმოდათ თუ არა, თვალსაც როდი დაახამხამებდნენ, არც სიწითლე მოერევოდათ, ისევე, მყისივე მოიქნევდნენ და დაახეთქებდნენ: მოძველდაო, რალადროს მითებია, რალადროს ზღაპრებია, რალადროსა ფსალმუნებო, ახლა ასე წერა არ შეიძლებაო, პოპულარული გერ არისო, დაახეთქებდნენ და მიუბრუნდებოდნენ პოლ ვერლენსა ან არტურ რემბოსა, იმათ სტრიქონებს ზეპირადაც გეტყოდნენ ფრანგულადაცა, რუსული თარგმანითაცა, ქართულითაცა, ხოლო ვასილის რომანებიდან ერთ ხასიათსაც ვერ გაიხსენებდნენ, იმიტომ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად რო იბეჭდებოდა, იმიტომაცა, თავისებურად რო წერდა. იმ თავისებურებას ვერ ჩასწვდომოდნენ, ჭეშმარიტი სიხალისა ვერაფერი გაეგოთ და მოძველებულად ჩაეგდოთ, რაკილა მეფეებს მოიხსენიებდა. ხოლო პოპულარული ვერ არისო, ერთიმეორეს რო უდასტუებდნენ, ესეც იმიტომა, თვითონ არაფერსა წერდნენ იმაზე, პოპულარობა თავიანთი ლიტერატურული და კრიტიკული ნაწერები ეგონათ; იმისას არასა კითხულობდნენ, არცა წერდნენ, ესეც კითილშობილება განხლდათ, — არც წაეკითხათ, არცა მსჯელობ-

დნენ, სანახევრო კეთილშობილება მაინც იყო, ბევრს არა დაობდნენ, ბევრს არა ლანძღავდნენ, მხოლოდ მოიქნევდნენ და დაახეთქებდნენ: პოპულარული ვერ არისო.

არც შეეძლოთ სცოდნოდათ თუ როგორი პოპულარული იყო ვასილი, — გაზეთებში გალანძლული მეფენი ხალხში ჯერ არ გალანძლულიყვნენ, ესეც არ იყოს, იმის თხზულებებს რო კითხულობდნენ, უფრო სხვა რამესა კითხულობდნენ, უფრო სხვა რამე ეხატებოდათ, ვიდრე ცხოვრება თუ თავგადასავალი მეფეთა, — საქართველოს ცხოვრებასა ჰხედავდნენ, ადამიანურ ვნებათა მძაფრ ჭიდილსა ჰხედავდნენ და კითხულობდნენ მოწყურებულნი, მითუმეტეს მოწყურებულნი, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად რო იბეჭდებოდა: სხვას ყველას დაეიწყებოდა საქართველო, იმასღა ახსოვდა, მით უფრო სალოლიაო გამხდარიყო იმისი სახელი, სალოლიაო და სანუკვარი, თუმცა კრიტიკოსები თუ რეცენზენტები არც ახსენებდნენ, არ ახსენებდნენ მოდერნიზმით გატაცებულნი, არც ახსენებდნენ, არც იცოდნენ, რაოდენ თავისებური გამხდარიყო ქართული რომანი, რაოდენად განახლებულიყო, არ იცოდნენ, ვერც მიმხვდარიყვნენ, ტყუედებოდნენ მეფეებითა. მხოლოდ მკითხველი არა ტყუედებოდა, მაგრამ მკითხველები გაბნეულიყვნენ, ხოლო სალიტერატურო სარბიელზე დააბოტებდნენ გაყოფილებული რეცენზენტები, დააბოტებდნენ შეუვალი მსაჯებივითა, დააბოტებდნენ და სასტვენს ჩაბერავდნენ მაშინვე, ვასილი თუ შუაქაურით მოჰგლეჯდა იმათს ფალავნებსა.

ჰო, იუბილესათვის ერთბაშად რამდენიმე წერილი დაიბეჭდა-მეთქი, მოწინააღმდეგენიც ერთბაშად მიუღიდნენ, მაგრამ იმ ზერელე მითქმა-მოთქმამ მაინც გამოჟონა თვით საიუბილეო წერილებში; კეთილგანწყობილთა ნაწერებშიც გამოჟონა და ისე მწვავედ გამოჟონა, უჯობდა, ელანძლათ, ეთრიათ, ათასი ზნის დედად დაესვათ, მტრებსავე თუ ლიტერატურული ყოყოჩებსვე ეთრიათ გაზეთებშიცა, ვიდრე კეთილისმდომებს მოერთოთ. წუშუნნი; პოპულარული არ არისო, ნეტავი რატომ არ არის პოპულარულიო... განა შეიძლება პოპულარული არ იყოსო და სხვა ამგვარები წამოეფრქვიათ, ნაცვლად ნალვაწის გამორკვევისა;* ლანძღვა ერჩივნა დაუმსახურებელი, ოღონდ ლანძღვა თუნდაც გაბოროტებულთა, რა ვუყოთ თუ მწარე იქნებოდა, ეს მწარეზე მწარე გამოდგა, დამამაცირებელზე დამამცირებელი, მოულოდნელზე მოუ-

ლოდნელი. დაიბნა, დაფიქრებაც აღარ შეეძლო, იუბილეს დღე მომდგარიყო, — დაიბნა და რო გამორკვეულიყო, მწერალთა საბჭოს თავმჯდომარეს, კოტე მაყაშვილს შეუთვალა, უარს ვამბობ საიუბილეო ზეიმზეო, შეუთვალა და გულს მოეშვა, სიმძიმე მოესხნა, ერთბაშად მოესხნა და მიხვდა, როდის დააწვა ის სიმძიმე, საიუბილეო ზეიმს რო დათანხმდა, მაშინ დააწვა. მაშინ ეერ გაიგო თუ რად დაუმძიმდა, რად მოექუშმა გული, ახლა მიხვდა, უარი შეუთვალა და შეუმსუბუქდა გული. გული შეუმსუბუქდა და თავიც მიანება, რაც უნდოდანთ ერკვიათ, როგორც უნდოდანთ ერკვიათ პოპულარული იყო თუ არა, — ერთით მაინც მართალნი იყვნენ: გამოცეცთ იმისი წიგნებიო, — ერკვიათ თუ ელანძლათ, როგორც მოისურვებდნენ, როგორც მოინებებდნენ, იმისთვის სულერთიდა იყო; თვითონ უკეთ იცოდა, ჯერ არ დამთავრებულიყო დიდი განზრახვა, არ მოთავრებულიყო გამიზნული ვრცელი ეპოპეა, ხოლო მანამდის არ ეცალა არც მტერთათვისა, არც მოკეთეთათვის, არც ზეიმი უნდოდა, არც ხალხში ჩადგომადი, არც უნდოდა, არც ეამებოდა, სიმარტოვე დაერღვევოდა, ფიქრი აებურდებოდა, დაუზიანდებოდა განზრახული. შეუთვალა და მოისვენა, მოთავდა იმის ოთანში შემოკრილი ქრიაშული, ერთბაშად მოთავდა, მისწყდა, მიიკმინდა, დაუბრუნდა სიმყუდროვე განდეგილის სენაკისა, შორს, მთებში განდეგილისა. შუშანის ხატი ჩამოესვენა, სხივებს ჩამოჰყვა, ჩაშოესვენა. სიმყუდროვე და შუშანის ხატი, — მეტიც აღარაფერი უნდოდა, მოერეოდა, გაიტანდა გასატანსა, აღისრულებდა განზრახულსა.

მაგრამ ასე ადვილი აღარ იყო არიდება ზეიმისა. უარის გადათქმევინებაც არ იყო ადვილი. კოტე მაყაშვილი გაჩქარებით მიმოდირდა „ნაკადულის“ რედაქციაში, მომსვლელებს დაბეჯულად ეპასუხებოდა, აღარ იცოდა, რა მიეგო. ეს მომსვლელნი დაწესებულებათა თუ ორგანიზაციათა წარმომადგენელნი გახლდნენ, ზეიმში მონაწილეობის მიღებას ითხოვდნენ, ბევრნი იყვნენ, მაზრებიდანაც ჩამოსულიყვნენ; ბევრნი იყვნენ, ამდენს არც ელოდნენ, ვერც მოუვლიდნენ, თუმცა ამათი მოვლა იმდენიც არაფერი, იმისთვის როგორ მოევლოთ, როგორ დაეყოლიებინათ? ვახტანგ კოტეტიშვილი წაეშველა, — დავით კლდიაშვილი ჩამოსულაო. კოტეს ნათელი გადაეფინა ისედაც ნათელ შუბლზედა. თუ უშველიდათ, დავით კლდიაშვილი უშველიდათ, სხვათა ჩარევა,

სხვათა, უამრავთა მტკიცება თუ მუდარა ამო იქნებოდა; ჰო, შუბლზე ნათელი გადაეფინა და დავითთან აფრინა კაცი...

არ გადარჩენილა არავითარი ცნობა, არავითარი კვალი იმისა თუ რა იღონა დავითმა, თავის მემუარებში არ ჩაუწერია, ვასილის მოგონებანიც — „სამწუხარო ღიმი“ არ დამთავრებულა, იქაც არ არის საამისო ნიშნები, ბიოგრაფოსებმაც არ იციან, არც ეცოდნებოდათ, არავინ ახლათ, თვითონ იყვნენ, მხოლოდ ორნი, განმარტებულიყვნენ, ლაპარაკობდნენ, ერთმანეთს არ აცდიდნენ, ლაპარაკობდნენ პირშებმულნი და იცინოდნენ, იცინოდნენ სულითა და გულითა. წინანდლურსა სვამდნენ და სიცილს უმატებდნენ. დავითის ძლიერი სიცილი გამოირჩეოდა, ხმაც გამოირჩეოდა დავითისა, პატარა კაცი იყო, ჩია კაცი, ხმა გოლიათისა ჰქონდა. გუგუნებდა ვასილის ოთახი, პატარა ტაბლას უსხდნენ ვასილის ოთახში; მერე, რო შეთვრნენ, დავითი ხელის გადახვევას მოინდომებდა ხოლმე, ადგებოდა და ისე გადახვევდა ხელსა. ამაზეც იცინოდნენ, ასეთ რამეზე იცინოდნენ, ფიქრ-ზრუნვის გარეთ გამდგარიყვნენ, ყველაფერი მივიწყებოდათ, ალალი სიცილის კიდევანზე გასულიყვნენ. მისცემოდნენ ბავშვურ ხალისსა. ასე ჩაიფარცხა უარი, თვითონაც არ იცის, როგორ ჩაიფარცხა. დავითიც გვირდიდან არა შორდებოდა, ემანდ არ მიხვდეს, რა ჩაიფარცხაო. ეტლი თვითონვე მოართვა, გვერდით მოისვა და კვირას, ნოემბრის 9-ს, ღღის თორმეტის ნახევარზე სახელმწიფო თეატრთან ამოჰყვეს თავი.

მართლაც ამოჰყვეს, უამრავ ხალხში ამოჰყვეს თავი. ნეტავი რას ამბობდნენ ტუჩიპრუწია ლიტერატორები? მაგრამ იმათთვის აღარავის ეცალა. გამზირი ზიშზიშებდა, ხალხი ზიშზიშებდა, დრო ეხელთათ, თავი მოეყარათ, ერთად მოეკრიბათ სიყვარული, პატივისცემა, მოეკრიბათ, მოეტანათ, ფეხქვეშ დაეფინათ. ყვავილებიც დაეფინათ. ეტლიდან თეატრის კარამდის გაკიდულყოფა ყვავილთა ბილიკი. აქეთ ეტლიდან ვასილი ჩამოდოდა, იქ, კარებში კოტე მაყაშვილი იდგა შესაგებებლად; ამას თავი კოპალეს მინდორში ეგონა, იმას უკვირდა, საიდან გაჩნდა ამდენი ყვავილიო. ამდენ ყვავილზე არც უფიქრიათ, ზამთრის პირი მომდგარიყო, შემოდგომის ყვავილებიც მოლუღლიყო. უყვავილოდ ზეიმს ელფერი მოაყლდებოდა, მაგრამ რა ეღონათ, წელიწადმა ისეთი დროც იცის, თვით საქართველოშიც რო გამოილევა ყვავილები. საზეიმო ელ-

ფერი სხვა რამით უნდა შეეცნოთ: ქართული ლაშქრის სასულე ორკესტრითა, ძუკუ ლოლუას გუნდითა, პალმებითა. შესასვლელში, სცენაზე, ტაშითა და ვაშათი, რაც ცხადია იგულისხმებოდა პროგრამაში ჩაუწერავდა; ყველაფერი გაითვალისწინეს, ათჯერ გაზომეს და ერთხელ მოსჭრეს, ამდენი ყვავილი არ მოჰყოლიათ არც მოზომვაში, არცა მოჭრაში, აქ უცებ გაიბა ბილიკი ეტლიდან შესასვლელამდის.

იმ ბილიკს მიაწყდა ხალხში ტაშითა-და ვაშათი, იმ ყვავილთა ბილიკზე, იმ ტაშის გრიალში ჩაიარა, ყვავილთა სიამეში ჩაიარა თავჩალუნულმა. კარებში კოტე გადაეხვია, გადაეხვივნენ საიუბილეო კომისიის წევრები, შებრუნდნენ და იქიდანაც სცენამდის გაკიდულიყო ყვავილთა ბილიკი. უხილავი ხელი ჰფენდა ყვავილებსა. კოტეს უნდოდა ეპოვნა ის ხელი, ის უხილავი, მოალერსე, მოსიყვარულე: ანასტასია ერისთავ-ხოშტარიასა ჰკითხა, არ ვიცო მითუგო ანასტასიამა; ეკატერინე გაბაშვილსა ჰკითხა, არ ვიცო, მითუგო ეკატერინემა; ვახტანგსა სთხოვა გამიგეო, ვერც იმან გაუგო. აღარც ეცალათ, თორმეტ საათზე უნდა დაეწყოთ ზეიძი, დარეკა თორმეტმა. აჰხადეს ფარდა. შემადლებული სავარძელი პალმებში იჯდა, პალმებში და ყვავილებში. სავარძელი ცარიელი იყო, მკლავები გაეწეღინა, ელოდა, ყვავილებში ელოდა.

ასე ელოდა, ვიდრე არ მოთავდა მოხსენებები, მოთმინებით ელოდა. ერთბაშად მოიხია ლაში ამდენიხნის მღუმარებამა, ყველას უნდოდა ბევრი ეთქვა, ბევრს ამბობდა და ეგონა ცოტა ეთქვით. კოტესაც ასე ეგონა, შესავალი სიტყვა მოკლე გამოძივითა; გრიგოლ ყიფშიძეცა ბუზღუნებდა, უფრო სრულყოფილად უნდა მომეხსენებინა ბიოგრაფიით; იპოლიტე ვართაგავა კმაყოფილი იყო თავისი მოხსენებითა, მაინც კვერს უკრავდა, მეტის თქმა შეიძლებოდაო; ვახტანგ კოტეტიშვილი, თავს იჩენედა, მერე დავწერ, ეს მხოლოდ დასაწყისიაო. სავარძელი ელოდა და ელოდა, ხალხი ელოდა, ჰქუხდა ტაში, გრგვინავდა ვაშა სცენაზე, პარტერში, ლოჟებში, იარუსებზე, ჰქუხდა, გუგუნებდა განსხვავებული, განსაკუთრებული აღტაცებითა, ერთბაშად მომსკდარიყო დაგუბებული სიყვარული, გულები დაძრულიყო, თითქოს სავარძელიც დაძრულიყო, თითქოს სავარძელი გაეგებება, მალე თუ არ შემოუძღვნენო. შემოუძღვნენ, შემოიყვანეს, მოხსენებების შემდეგ შემოიყვანეს ეკატერინე გაბაშვილმა და დავით კლდიაშვილმა, ტაშ-

ში, ვაშაში, ყვავილებში შემოიყვანეს. ორი ასულიც შემოსრიალდა, თეთრით მოსილი ორი ასული, თეთრივე ჩიქილებითა, დიდებული რამ თაიგული შემოიტანეს, თეთრი, ქათქათა, ოქროსფერებით ჩაწნული, ოქროს სხივებშემოვლებული, შემოიტანეს, სავარძელთან დადევს და გაჰქრნენ ტაშში, ვაშაში, ალტაცების შეძახილებში. მხოლოდ კოტემ შეასწრო თვალი, გასდიეთო, ბრძანა, გაიგეთ, ვინ არიანო. ვის უბრძანა თუ ვისა სთხოვა. ვერც გაერკვია, ყურადღება წარეტაცა ზემისა, გაუგეს თუ არა, ძნელი სათქმელია, გასდიეს თუ არა, მით უფრო ძნელი, ოღონდ კიდევ რო მოიკითხა; უთხრეს, არ ვიცით, აღარსადა ჩანანო. კიდევ მოაწყდა ტალღა ალტაცებისა, ტალღას ტალღა გადაერია, თეთრი ასულები წაიღო იმ ტალღებმა.

გუგუნებდა თეატრი, გუგუნებდა ყველა დარბაზი, ქერიცა, კედლებიცა გუგუნებდა, მიუყრდებოდა და მოსკდებოდა, მოვარდებოდა ქარიშხალივითა, ცხრაპირ ტალღას წამოჰკეცავდა, წამოიღებდა, მოაზღერებდა ნაპირებსა. ეს მაშინა, მისალმება რო დამთავრდებოდა. გადაიკეცებოდა ის ტალღები, შიგნით დაიწვედა, ძალით რო აღვსილიყო, კვლავ ძლევამოსილად გამოქანებულიყო. და ქანაობდა ის დიდებული გვირგვინი ალტაცების ტალღებზე, სავარძელიცა ქანაობდა, ირწეოდა, ირწეოდა და მისცურავდა, მისცურავდა შიგ ჩაფლული შეცბუნებული თუ დაბნეული ადამიანი, გაოგნებული თუ გაკვირვებული, გახარებული თუ დაექცეებული; ყველა გრძნობა შესჭიდებოდა, გრძნობას დაეხშო ფიქრთა სავალი. გვირგვინსაც მხოლოდ გრძნობის თვალი მოჰკიდებოდა და ვერ მიმხვდარიყო, სად ენახა ასეთი ხელოვნება, როდის ენახა, როდის აქეთია აღარ ენახა.

ამასობაში იცვლებოდნენ მიმსალმებელნი, ღვაწლს უფასებდნენ, კვლავ დიდი ღვაწლისათვის მოუწოდებდნენ, საჩუქრებს მიართმევდნენ. საკათალიკოზო საბჭომ წმ. ნინოს ხატი მიართვა, ოქროთი შეჭედილი. იმ ხატსაც გრძნობის თვალი მიება, იმისი ფიქრიც გადაჰარგულიყო, ფიქრი „არმაზის მსხვერვისა“, ნინოს ცხოვრების ვარიანტთა სხვაობისა, მირიანის მოხერხებული პოლიტიკისა თავისუფლების გადასარჩენად, — გადაჰარგულიყო ყოველი ფიქრი, მხოლოდ გამთანგველ გრძნობას შეეპყრო. ხან გრძნობებიც მიუყრდებოდა, თვალიც დაუშორდებოდა, ეგონებოდა, განს გამდგარიყო, სადღაც მწვერვალზე მოქცეულიყო და იქა-

დან დაჰმზერდა კაცთა ჟრიაშულსა. მაღლიდან საცოდავნი ყოფი-
ლიყვნენ აღამიანები, საცოდავნი. შესაბრაღისნი ან სასაცილონი,
სასაცილოზე სასაცილონი. ალბათ სიცილით იხოცებოდნენ ციშები,
გუდან, კოპალე, იახსარი ან სიცილით იხოცებოდნენ ან სიძულ-
ვილი მოჰკიდებოდათ, — მართლაც ღმერთები უნდა ყოფილიყვნენ,
კაცთა სიყვარული შენარჩუნებოდათ, ამ მორჩილ, დამფრთხალ, ში-
შით დაცხადებულ არსებათა პატივისცემა რო არ დაჰკარგვოდათ.
მოდოდნენ ქედმოხრილნი, მუხლებზე ტყავგადაცვეთილნი,
მსხვერპლი მოჰქონდათ, საჩუქრები მოჰქონდათ, — მიხსენიო, და-
მიფარეო, არა, მე უფრო, არა მე უფრო დამიფარეო; საჩუქრები
მოჰქონდათ და ერთმანეთისათვის უნდოდათ წაესწროთ, — მე გად-
მომხედოს წყალობის თვალითა, არა, — მე უფრო, არა, მე — უფ-
როო. უფრო საცოდაობა რალა იქნებოდა, როცა მარადისობისა-
თვის ერთი ყოფილა, უამრავიც ერთი ყოფილა, საუკუნეც წამი
ყოფილა, წამზედაც მცირე, დახამხამება თვალისა.

ჰო, მსხვერპლს უძველესი დროიდან შესჩვეოდა ხალხი, იმის-
თვისაც მოჰქონდათ მსხვერპლი, საჩუქრები, ხალხს დაანახებ-
დნენ, აჟრიაშულდებოდა ხალხი, მერე გვერდით დაუწყობდნენ, ისევ
აჟრიაშულდებოდა ხალხი. კოპალობიდანაც ასეთი ჟრიაშული დამა-
ხსოვრებოდა, სისხლს რო ასხურებდნენ შულტები, ასევე ჟრია-
შულობდა ხალხი... მთავრობასაც მოეღო მსხვერპლი, მისალმებოდა,
ათი ათას მანეთსაც აღუთქვამდა, ხალხს მიეტანა, მთავრობა ჰპირ-
დებოდა. მერე გაზეთები წერდნენ: მიიღო ფასიანი საჩუქრები,
ოცდაათი ათასი მანეთი ფულად მიართვესო. ვერ გეტყვით დაპირე-
ბულსაც შეიცავდა ეს ოცდაათი თუ ეს ნაღდი გახლდათ, ხოლო
დაპირება დაპირებად დარჩა, — ამას ვერ გეტყვით, ოღონდ ეს
მაინც იცოდეთ, რა წონა ექნებოდა ოცდაათი ათასსა, თუნდაც
რო მეტსა, როცა იმ გაზეთს, სადაც ეს ამბავია გამოქვეყნებული,
ფასი 2 მანეთი აწერია!.. მაგრამ ისევ ზეიმისა ვთქვათ. ზეიმის გულ-
ში თაიგული იჯდა, თეთრი თაიგული, საარაკო ხელოვანის მიერ
შემკული მზიური შუქითა. ის არც მოუხსენებიათ გაზეთებსა, იმი-
სი საფასი რიცხვითაც არ გამოითქმოდა; საფასი არ გამოითქმო-
და, ოღონდ სახელი ექნებოდა, უთუოდ ექნებოდა. თელავში
მიართმევდნენ ხოლმე უცხოდ ხელქმნილ თაიგულსა, — თვითე-
ული თავისებური იყო, თვითეულს თავისი სახელი ჰქონდა.
გახსოვს „ამხდარი ოცნება“?.. ესეც ოცნებას მიმგვანებოდა, დიდ

სასწრაფველს მიმგვანებოდა. ნეტავი ახლოს მიეტანათ, ხელს გაჰყოფდა, გააპარებდა, ყვავილებს გადასწევდა, პატარა ფურცელი იქნებოდა ყვავილებში, თეთრივე ფურცელი, ქათქათა ფურცელი, ზედ სახელი იქნებოდა ამოსახული შავი ასოებითა, ხვეული ასოებითა, ყვავილთა დარი ასოებითა. ნეტავი ახლოს მიეტანათ! ხატი უფრო ახლოს მიუდგეს, თასები, ხალები თუ მოხატული საფენებიც ახლოს მიუწყვეს. ნინოს ხატი მაინც სხვა იყო, ამზაილს შთააგონებდა, არსება სრულისაყენ მიაქანებდა. მიაქანებდა, — ახლოსაც ამიტომ თუ მიუდგეს ან თვითონვე მიეტანა. ხევსურთა რწმენით, ხატნი ვიდოდნენ, ესეც მისულიყო, მიახლოვებოდა. ყვავილთა ასულიც დაჰქროდა მთიელთა რწმენითა, ყვავილთა ასული დაჰქროდა, ყვავილნი — არა, ვერც თაიგული დაიჭვროდა, ნეტავი ახლოს მაინც მიედგათ!

ხალხი ფეხზე იდგა, ხალხი გუგუნებდა, კოტე ანიშნებდა, სიტყვა უნდა სთქვაო. ადგა და სთქვა: „რა კარგები ხართ! რა ტკბილები ხართ! მახარებთ და მატკობთ! სიტყვით ვერც გამო-მითქვამს სიხარული, ბედნიერება! ხალისსა და სიმტკიცესა მნატებს ეს ზეიმი, რწმენას მინერგავს, მაიმედებს. გმადლობთ უაღრესად! მადლობა და ღიდება განგებას, ყოვლად სახიერს!“ — სთქვა სათნო თრთოლვითა, თითქოს ფრესკა ამეტყველდაო, ფრესკა მოსილი ნეტარების შარავანდედითა, სთქვა და ტავში რო მოსკდა, დრო იხელთა, თაიგული აიტაცა, ყვავილები გადასწია ათრთოლებული თითებითა და იხილა ოქროს ასოებით ამოყვანილი „შარავანდედი“, იხილა ნაცნობი ხელით ნაწერი, ნაცნობი და მივიწყებული: „ბაბუცი... — ჩაიდუღუნა, — ბაბუცი!...“ ჩაიჩურჩულა და ხალხს მიაჩერდა, ხალხს მიაშტერდა, ამათში ჰო არ არის, თვალებიც ჰო არა სხივის ამ უამრავ მობრიალე თვალთა შორისო, ბაბუცი!.. ან სხვა ვინ იქნებოდა, სხვას ვის შესწევდა ესოდენი ხელოვნება ან გის ექნებოდა ამდენი ყვავილი ასე გვიან, ზამთრის პირასა, — გამ-ზირიდან სცენამდის დაუფინა, ყვავილთა ბილიკით ატარა მოტ-რფიალე ყვავილთა ასულისა. ბაბუცი!..

მაგრამ აღარ დაანებეს, ისარივით წამოვიდა ხელები, წამოვიდა სრიალითა, ზუზუნითა, წუილითა, ჩვენ წამოგიღებთ, ჩვენ გვიმ-სახურეო. ზურგი აქცია, შემობრუნდა, იქაც დაუხვდნენ, წინაც დაერქვნენ, გვერდიდანაც წაესიენ, თაიგულს შემოერტყნენ, შე-მოეხვიენ შარავანდედსა. ზედ გადაეფარა, ვერც გადაეფარა, ყო-

ველი მხრიდან მოიწვედა ხელები, ველარ დაიცავდა, წაართმევდნენ, წარსტაცებდნენ. გაძლიანებაც არ იქნებოდა, ხელებში ჩაფეშვნიბოდა მშვენიერი თაიგული, ჩაისრისებოდა ნაზი ყვავილები. წაიღეთ ეგ თასები, ძვლისა თუ ხის ნაკეთობანი, ეგ ხალიჩა თუ საფარველები, ფულიც წაიღეთ, ოღონდ ეს დაუტოვეთ, ეს დაანებეთ, ესეცაო, ჩვენ წამოგიღებთო, ჩვენ გვიმსახურეო... და ველარ გაიგო თუ როგორ აართვეს შარავანდელი, როდის აართვეს, ხელში ეჭირა და აღარ ეჭირა, გარს ეხვივნენ, ისევ ეხვივნენ, ულოცავდნენ, ხელს ართმევდნენ, ჟრიამულობდნენ და ლამის დაეტანათ, ლამის ქვეშ მოექციათ, გადაექელათ და წასულიყვნენ ისევ ჟრიამულითა, როგორც დაეწყით ათასეული წლების წინათა. წელან შორიდან გადამოჰხედა, ერთი წამით გადმოჰხედა 'შორიდანა და შეეცოდა, ესენი შეეცოდა, ახლა შიგ მოექცა, შიგნით მოექცა და მოიწურა, მოიწურა და საკუთარი თავა გაუხდა შესაცოდებელი; მოიწურა ის ვეება კაცი, მოიწურა ალერსითა და სიყვარულითა. სიავეში რაღა იქნებოდა? რაც უნდა ყოფილიყო, იმ წუთს სიმართლევ მოუნდა, სიმართლევ და მყუდროება, ისეთი ნიკორისის მიდამოებიდან რო დახსომებოდა, შუამთიდანაც დახსომებოდა. მაგრამ ახლა სურვილი სურვილად თუ დარჩებოდა, სიმართლევსა თუ ფიქრს აღარავინ დაანებებდა, ერთი შეკრა უჭირდათ, შეეჭრნენ, სულში შეეჭრნენ და იოლადაც აღარ მოეშვებოდნენ, მერე ისევ ჩამოეხსნებოდნენ და ვინ უწყის, როდისღა გაიხსენებდნენ, ეგრეც ერჩივნა, კვლავ მართო დარჩებოდა ფიქრთა. ანაბრადა, სულს ჩაუდგამდა იმ ფიქრებსა, გააცოცხლებდა, გმირებად აქცევდა.

მაშინ ისევ გაუჭირდებოდა განშორება თავისი სენაკისა, — იმ მშვენიერმა თაიგულმა თელავი მოანდომა და ამ აფორიაქებულ დღეებში უნდა მოესწრო. ნინას გაუკვირდა, რა დროსიაო; გაუკვირდა, ოღონდ გამოთქმით მხოლოდ ასე გამოთქვა: „ალბათ მასალევისათვის მიდიხარ...“ არაფერი მიუგო, ტყუილი არ ეხერხებოდა, გამოტეხვა ეუხერხებულობდა, დუმილი არჩია, დუმილი და ოდნავი ღიმილი, რაც თანხმობასაც ნიშნავდა, გამოტეგვასაც. მაგრამ არავინ ჩაჰკვირვებია, აღარც სხვა შეკითხვები მოჰყოლია, დაძაბვალელებელიც არაფერი უთქვამთ არცა ნინასა, არცა „ვილებსა, არც სხვა მახლობელთა თუ მომლოცველებსა, განაზრახი წაუთამამეს, გამგზავრება გამოუწყეს და გაისტუმრეს.

მგზავრობაც კარგი გამოვიდა, ხალისიან ხალხში მოხვდა, ხა-

ლისით აღივსო, პირთამდის აღივსო, თითქოს დიდი რამ საწყენი-სათვის ემზადებო, ძალას იკრებდნენ. ასეც გამოვიდა, — საყვავილეთში ვიღაც ქალიშვილები დაუხვდნენ. ორნი იყვნენ, მინამგვანი ერთმანეთისა, ტანწერწეტანი, თხელ პირსახიანი, თითქოს ეცნაურა, ისეც მიესალმა, თითქოს კეთილი ნაცნობები ყოფილიყვნენ, ნაცნობები დიდხნისანი; ეგება ისიც მოეგონებინა, როდინდან დამახსოვრებოდა იმათი სახე, მაგრამ მაშინვე რაღაც სხვა ფიქრმა წამოუარა, შიშმა წამოჰკრა ხელი, — ბაბუცი?! — ამოთქმევინა შიშინადა. ერთმა ფარდაგი ასწია და გავიდა. მეორე მიაჩერდა საოცრად მეტყველი თვალებითა, — ნურც აგრე შიშობო, თუმცა საშიშიც არისო, — ეს უთხრა, მკაფიოდ უთხრა იმა თვალებმა. მეორე გამოვიდა, ფარდაგის კალთა ხელით დაიჭირა, მობრძანდითო, იმანაც უთხრა თვალებითა. მეორეც შეაჩერდა, მიბრძანდითო, ამნაირად უკრთოდა თვალნი. სხეულიც ისე წამომართვოდა, ნაბიჯი უნდა გადადგმულიყო, მაგრამ რატომღაც ყოვნობდა სტუმარი, იმან მაინც წარსდგა ნაბიჯი, მეორესთან ერთად ასწია კალთა ფარდაგისა, მობრძანდითო, გაეტევითო, ესეც დაუმატა იმისმა თვალებმა, მეორისამაცა, მივხვდითო, კარი გეპატარავენათო, შეჰკლიმეს. მართლაც ეპატარავენბოდა, დაიხარა და ისე შევიდა. თავი რო აიღო, ჯერ თაიგული მოხვდა თვალში, ისეთივე, თითქმის იგივე, იქ რომ მიართვეს, — „შარავანდელი“ — და ხმაც თითქოს იქიდანვე მოესმა, მკრთომი, მინაზებული თუ მიუსუსტებული:

— ვერ გაფრთხილებიან... ყვავილს სხვანაირი მიფერება უნდა... მეორე დავამზადე... ყველაფერი პირველია, გამეორებული ისეთი ვერ არის... — თაიგულის მიღმა საწოლი იდგა, იქიდან მოესმა, — ისეთი ვერ არის...

— უკეთესია...

— თუნდაც... ესეთი ვერ არის... ისეთი აღარაფერია...

ქალიშვილებმა თაიგულთან მიუღდგეს სელი. ჩამოჯდა ძილეული, გაფითრებული სახე ძლივსძლივობისას გამოარჩია სასთუმალიდან. თვალებიც ძლივს გამოარჩია, ის ნალევრდლიახი თვალები ფერფლის ქულებადლა ეყარა. ის აღარ იყო, აღარაფერი იყო იმისი, აქამდის იყო, ახლა გაჰქრა, უეცრად გაჰქრა, სამუდამოდ გაჰქრა, გადაიკარგა. რო არ მოსულიყო არც დაჰკარგავდა. ნეტავი არ მოვსულიყავიო, გაიფიქრა. რატომ?! — საყვედურით აღივსო

თვალეები ქალიშვილთა. იქვე იდგნენ, მისჩერებოდნენ საყვედურითა, — ისე გელოდათ... სჯეროდა, მოხვიდოდით... აუხდა! რატომ?! სინანული პო ყველაფერს შებღალავს? „ყველაფერსა... — ესეც გაეპასუხა, — მაგრამ მისდოდა ისეთადვე დარჩესილიყო...“ ისეთი რო აღარაფერიაო. — აციაგდა თვალეები ქალიშვილთა, ხიზნისმოვებითა და სინანულით აციაგდა.

— აღარაფერია... — დაუდასტურა ამათაცა, იმასაცა. უნდოდა ცოტა ახლოს მიედგათ სელი, სახეს უკეთესად გაარჩევდა, უნდოდა გაერჩია, თორემ ასე ეგონა, უხილავი სული მესაუბრებო. არც გაუკვირდებოდა, უჩვეულო არ იყო სულებთან საუბარსა, მაგრამ ისინი მართლაც სულებადა ქცეულიყვნენ, გარდასულიყვნენ, წასულიყვნენ, დიდიხანია გარდასულიყვნენ, ეს აქ იყო, აქ იყო, აქ იყო ეს საოცარი ხელოვანი. საარაკო, სწორუბოვარი ხელოვანი თაიგულისა, ჭეშმარიტი პოეტი, დიდებული მომღერალი სიცოცხლისა, აქ იყო და აღარც იყო, ჰქრებოდა თვალსა და ხელს შუა, უძირობასა და უსასრულობას უნდა მისცემოდა. ლამის წასტანებოდა, ამოეტაცნა უძირობიდანა. ქალიშვილები აქეთ-იქედან ამოსდგომოდნენ. წამოდგა. ახლოს მიუდგეს სელი. ახლოს ჩამოჭდა.

— აღარაფერია... — შეირბა ფერფლის ქულები, თითო-თითო ნაპერწკალი კიდევ შემონახულიყო, ამოციმციმდა, ამოციმციმდა და მოთავდებოდა ის კოცონიცა, ასე თვალდათვალ მოთავდებოდა.

ქალიშვილები თითქოს არცერთს ეთანხმებოდნენ, ოღონდ იმათთვის ვერ შეებედათ, ერთმანეთს შესცქეროდნენ, ეკითხებოდნენ ერთმანეთსა, — ყვავილები?..

— ყვავილები... — ამანაც იკითხა, ჩააჩერდა ამოციალებულ ნაპერწკლებსა.

— ყვავილობა... — ამოჰყვა ნაპერწკალთა ციალსა, ძლიერად ამოზჴკრიალდა, უკანასკნელი ძალა მოიცა, ეს არის და გადაიწვისო. მაინც გადაწვას მისუღიყო ყვავილებით გატაცებული თვალი, ყვავილთა ტრფიალი, შეექმნა „შარავანდელი“, უკანასკნელი პოეტური ხილვა, შედეგრი თაიგულისა, გედის სიმღერასავით ეთქვა და გადაწვას მისდგომოდა. ამ ფერფლს გაიტანდნენ ეს ლამაზი ქალიშვილები, ვაჟკაც ჰმრებს დაიყენებდნენ და სულ სხევანიარად დატრიალდებოდა ცხოვრება საყვავილეში. აღარ იქნებოდა ბაბუცი, საარაკო ხელოვანი აღარ იქნებოდა, ასეთი აღარავინ იქნე-

ბოდა. კრთომით აღივსნენ თვალნი ქალიშვილთა, ერთიმეორესთან მივიდნენ, ხელები მოჰხვიეს, მიენდვნენ ერთმანეთსა, — შეგვის-წავლია... ფიცი მიგვიცია, ერთგულნი ვიქნებით ჩვენი ფიცისა. განა არა გჯერათ?!

— მჯერა... — აბწკრიალდა ქულები სასთუმალზე, — ერთგულნი იქნებით ფიცისა...

ვიქნებით, — დაუდასტურეს ისევ თვალებმა.

— ნახა?

არაო.

— აჩვენეთ...!

გთხოვთო, — თვალებმა. წაუძღვნენ ლალი, მოხდენილი, ეშხიანი რხევითა. სადღაც მინახვანანო, კვლავ გაუელვა და საიუბილეო ზე-იმისას „შარავანდელი“ რო შემოაუცქრიალეს, ის ქალიშვილები წარმოუდგა, ის თეთრით მოსილი ქალიშვილები. ახლა ვარდისფე-რები ემოსათ, უცბადვე იმიტომ ვერ მიიტანა გუმანი, მაშინ სახის დანახვაც ვერ მოასწრო, იმიტომ ვერ იცნო, რხევას დაატანა თვა-ლი, ტანის ეშხიან რხევასა, იმითი იცნო, — ამათ შემოუცქრიალეს „შარავანდელი“, ყვავილთა ბილიკსაც ესენი დაუგებდნენ, აქ ბაბუ-ცი რო დაუხატავდა, ისე დაუგებდნენ. ამ ლამაზ, ამ მომხიბლავ რხევასაც ბაბუცი ასწავლიდა, ამ ბიბინს ყვავილთა. თვითონ არ უხ-დებოდა სიარული, არც თუ ვინმეს დაუნახავს, როგორ დადიოდა ბაბუცი, არც სხვა მოსწონდა ცუდად მოსიარულე, ცუდად ვისაც მიჰქონდა ტანი. ვასილის სიარული მოსწონდა, მაშინ მოსწონდა, ახლაც წამოუბრწყიალდა თვალები, გაადევნა. ქალიშვილები საყ-ვავილეში გაუძღვნენ, იქიდან საზამთრო სანერგეში, ფართო, ნა-თელ, შუშისკერიან დარბაზში, მერე ცოტა მომცრო დარბაზში, ისიც შუშისა გახლდათ, შემოდგომის მზეს ჩაეთბუნებინა თუ გა-ჭირდებოდა ღუმელებსაც გაახურებდნენ. ფართო ოთახშიც ყვავი-ლები გახლდათ, რათქმაუნდა, სხვა რა იქნებოდა ყვავილთა სა-ნერგეში, ოღონდ იქ სხვა წყობა იყო, მომცროში სხვა, მომცროში სახეები ამოირჩეოდა, სურათები ამოკვეთილიყო, სურათები ყვავი-ლებისა. ნახატები ყვავილებითა. მზისგულად, დაფერდებაზე ეფინა ნახატები. თვალთ აუცეცდა, ხან ერთს მისწვდა, ხან მეორესა, ხან ერთს მოეკიდა, ხან მეორესა, გაგებით უცბად ვერაფერი გაიგო, ჯერ მხოლოდ მოეწონა, მერე გაუკვირდა, შემდეგ აღარც გაეგე-

ბოდა თუ რას განიცდიდა. ვერც მე გადმოგცემთ, თქვენით თუ მიხედებით, მაგრამ ნუ ეცდებით, ისეთი არ იქნება, ისეთი პო არაფერიაო. ოღონდ ავიწერთ, იქ რაც ეხატა: შუაში ის იყო, თვით იყო, ვასილი გახლდათ, მხოლოდ ასეთი როდი, ასე თეთრ წვერულვაშიანი, გამხდარი, თვალეზარდამავებული, ფიქრით განაწამები, განცლით გატანჯული, არა, ასეთი არა, ისეთი, მაშინდელი, ლადი, მხრებგაშლილი, იმედებითა და სიცოცხლით სავსე, აქ რო შემოდიოდა ხოლმე, ყვავილებში მომჩინარე ლამაზ სახეს რო შეჰფრფინვოდა, მეოცნებე თვალებს რო შეჰხაროდა მეოცნებე თვალებითა. მერე პო უთხრეს, ყვავილებში კუზი იმალებაო, უთხრეს და წაართვეს ოცნება დიდებული, წაართვეს, დაუქარგეს, სიკეთე უნდოდან და იმიტომ წაართვეს. „შარავანდელსაც“ იმიტომ წაეტანენ, სიკეთე უნდოდან, ნუ შეწუხდებით, ჩვენ წამოგიღებთო, წაართვეს და წაუხდინეს, სტუმრიანობამ აიყოლია, მილოცვებმა გააბრუა, ველარ გაიგო თუ წაუხდინეს. ბაბუცის აქ გაუგია... ოღონდ ისეთი არ არისო, ისეთი აღარაფერიაო, თვითონაც აღარ არის ისეთი, ის ახალგაზრდობაა, ეს მოხუცობა, ის ყვავილობაა, ეს შედგომა გარდაგების გზაზე, ის სიცოცხლეა, ესეც სიცოცხლეა, მაგრამ სხვადასხვანაირია, ისეთი არ არის, ისეთი ვერ არის.

გაუბრწყინდათ თვალები ქალიშვილებსა, უხაროდან, რო გაკვირვებულიყო, უხაროდან, რო აღტაცებულიყო.

პო, შუაში თვითონ გახლდათ თავი იცნო, იცნო სხვახიცა, — მარცხნივ და მარჯვნივ ამოდგომოდნენ ის სხვანი ანუ თავისიანნი: თინათინი გომბორის წვერზე, გომბორის ჩვენებაში; თინათინი და თეთრი შინდი; ლევანი და ლუარსაბი თბილისის აღებისას; ნოშრევანი თინათინის სარეცელთანა, ეშმა და ანგელოსი; ბუმბერაზი აშოტი, შუქია რო ულოცავს გამარჯვებასა; ბუმბურაზი აშოტი, თებრონიას რო დაუდრეკია, გაავებულ თებრონიასა; გრიგოლი... — ისინი იყვნენ, თავისიანნი, ყვავილებით ამოქარგულნი, სათბურსშეფარებულნი, სიცივეშიც გადარჩენილნი. მაგრამ მაინც რო დასკვნება ყვავილი? — გამოვარჩევთ, ახალს ჩაერგავთ, მიუგებენ თვალნი ასულთა, აღვეითქვამს, შევასრულებთ. „როდემდის შეინახავთ? თქვენ რაღა შეგინახავთ? ყვავილი რო აღარავის უნდა, სილამაზისათვის რო აღარავისა სცალიან!“ — ბაბუცის უნდა! — ამბობენ თვალები ქალიშვილებისა, სიმტკიცითა და აღთქმით ამბობენ, ბაბუცის სული გადანერგიათ, პოეტური სული, სული აღმაფ-

რენისა. მაგრამ ესენი ლამაზები არიან, ცხოვრება მოიტაცებთ, ბაბუცი არ მოიტაცა ცხოვრებამა, ამათ მოიტაცებთ, ვერ გაუძლებენ ძალას ცხოვრებისა, სილამაზით ვერ გაუძლებენ, სიმძიმესაც ვერ გაუძლებენ, გამობრძმედილი მწარმოებელნი ისრისებთან, რა გადაარჩენთ მეყვავილეთა? რო დაეხმაროს? გასოუგზავნოს ნაწილი საიუბილეო შემოსავლისა? შეიძლება. ოღონდ მთელი რა არის, ნაწილი რა იქნება! რაც არის, არის, ერთი თბილის გული ცხრა ძმამ გაიყოო, კეთილი გულით მიძღვნილი მცირედიც შეიწირებისო. შეიწირების, მაგრამ თუ უშველის თუ გადაარჩენს, საკითხავი აი ეს არისო.

ფიქრმა მოლუშა. ქალიშვილებს შიში ჩაუდგათ თვალებში, — რა არ მოგწონთ?! — იკითხეს იმა თვალებმა. არაფერი უპასუხნია, არც გაუგია, რას შეეკითხნენ, ბაბუცისთან შებრუნდა, დამკვნარი ხელი უპოვნა საბნის ქვეშა, უპოვნა და მიეფერა, მიეფერა და თან შიშობდა, არ ჩამეფშხენეს ხელშიო, შიშობდა და სხვაგვარადაც არ შეეძლო, მადლობა ჰო უნდა გამოეთქვა, სიტყვით არ ითქმოდა, სიტყვა წაახდენდა განცდასა:

სიტყვასაც დარჩენოდა თავისი ადგილი:

— ძალიან გაგიჭირდებოდათ... — ეს გამოსთქვა ენაშა.

ნაპერწყლები ამოციალდა საყვედურითა, გოგონებს მისწვდა ის საყვედური, რა უთხარიოთ, არაფერიო, — იუარეს გოგონებმა, ერთმანეთს მიეკვრნენ, — არაფერიო, ფიცით დაგიმტკიცებთო. რა თქმა უნდოდა, გაჭირვება იჭვრიტებოდა ყოველი კუთხე-კუნჭულიდანა, სიღარიბე დასადგურებულებო საყვავილეში, ყვავილებსაც ვერ დაეფარა; ყვავილებს ვერ დაეფარა, უნდოდა, დაეფარა სარეცელში ჩაფერფლილსა:

— არა!.. არა!.. თქვენ თუ გაგიჭირდათ?..

— არა...

— კაცი ქვაზე მაგარიო...

— მაგარიო...

— მაინც ისეთი აღარა ხართ...

— აღარა...

— ისეთივე მახსოვდით...

— მეც ისეთივე...

— რო არ ჩამოსულიყავით, ისეთივე მეგონებოდით...

— ისეთი აღარაფერიო...

— აღარაფერი... მეგონებოდა, რწმენა ყველაფერი...

— ყველაფერი...

— სხვა არაფერი...

— არაფერი...

— ამდენი არასოდეს გვილაპარაკნია...

— არასოდეს...

— აღარც ვილაპარაკებთ.

გასილი დადუმდა.

— თქვით, — ცილებდა უკანასკნელი ნაპერწკლები, — ყოველ-
თვის გულწრფელი იყავით... აღარც ვილაპარაკებთ...

— აღარც...

— და კარგი ჰქენით, რო ჩამოხვედით...

— კარგი...

— თუმცა გერჩინათ, ისეთივე გხსომებოდით...

— მერჩინა...

— ისეთივე რო აღარაფერი...

— აღარაფერი... ოღონდ მჯეროდეს...

— ყველაფერი...

ჭალიშვილებმაც დაადასტურეს, ყველაფერი, ჯერ მხოლოდ
გაეგონათ. დაესწავლათ ოსტატისაგან, დაესწავლათ და უდასტუ-
რებდნენ, მერე გაიგებდნენ, მერე, ოსტატი რო აღარ იქნებოდა,
თვითონ რო იქნებოდნენ ოსტატები, ჯერ სინანულისა არაფერი
გაეგებოდათ, რა დაჰნანებოდათ, — ასეთნი ეხილათ, ასეთნი მო-
ხიბლულიყვნენ, ისეთნი არ იცოდნენ, ასეთნი სწამდათ. ისინი ნაღ-
ვლობდნენ, ასეთად ვიქეციოთ, ესენი მოხიბლულიყვნენ, ასეთნი
ვიხილეთო. ვიღაც იყო მართალი, ვიღაც ტყუუდებოდა, ან ერთნიცა
ტყუუდებოდნენ, მეორენიცა... მაშინ განგებას მოუხმობდა. შემომ-
ქმედს მოუხმობდა, უნდოდა ის მაინც ყოფილიყო უტყუარი, მარ-
თალი ყოფილიყო, მართალი და ღიადი სიმართლითა, უნდოდა და
სჯეროდა, ოღონდ მჯეროდეს, ოღონდ მჯეროდესო. ბაბუციც იგი-
ვეს უდასტურებდა. ასეც გამოემშვიდობნენ ერთიმეორესა. უნდო-
და დავიწყებოდა ქვეშაგებში ჩაკრფილი თუ ჩაფერფლილი ადამი-
ანი, ის აღდგომოდა, იგი სახება, ყვავილებიდან — რო შეჰხაროდა,
უნდოდა, ოღონდ ფერფლის ქულებიდა ეჩვენებოდა.

შინ ვერ გაიგეს, დაღონებული რატომ დაბრუნდა ან დაბნე-
ულად რად ეპასუხებოდა მისვლელ-მომსვლელთა... კიდევ მო-

დიოდნენ, კიდევ ულოცავდნენ. შინ უხაროდათ, არ იცოდნენ, ამდენი პატივისმცემელი თუ ჰყოლოდათ, ერთბაშად გაიგეს და უხაროდათ. იშლებოდა სუფრა, განახლდებოდა, დღეში რამდენჯერ განახლდებოდა. პურადობდა პურადი ოჯახი, წელი გაძავრებოდა და პურადობდა. წელიწადიც არ გასულიყო, ვალებში ჩავარდა, ისევ თედოსა სთხოვდა, როგორმე დაითათბირე მევალენიო, ცოტახანას როგორმე დამაცადონო ან ახალი სესხი მიშოვნე ძველის დასაფარავადო, მცირე სარგებელს რო თხოულობდეს, ისეთი კაცისაგან მიშოვნეო. გარდასულიყვნენ ასეთნი, თედო მაინც დაეძებდა, მეგობარი სთხოვდა და სანთლით დაეძებდა. ამასობაში ორდენების ჯერიც დადგა, გაიყიდა წმ. ვლადიმერი, თან მიჰყვა სხვანიცა, საიუბილეო საჩუქრებიცა, წმ. ნინოს ხატსაც შემოეცალა ოქროს ჰედილობა, თვით ხატი არ გაიმეტებოდა, არმაზის მსხვერვეა გონებიდან არა შორდებოდა, წინ ედო ხატი ნინოსი, წინ ედო და ფიქრობდა.

კვლავ მყუდროება დამდგარიყო იმის სენაკში, მყუდროება და შთაგონება, სილარიბე, მყუდროება და შთაგონება.

მრავალ არიან წოდებულ და მცირედნი რჩეულ

მეტსაც აღარაფერს ინდომებდა, სადაც შთაგონება ახლდა, აღარაფერს მოისაკლისებდა, მაგრამ ქართველი მწერალი თუ ხელოვანი კარებს ვერ შეიკეტავდა, ვერ გაგულცივდებოდა, ვერ გაუკმებდებოდა, ვერც უდროობას მოიმიზეზებდა, ვერც უდოვლათობასა, ვერც წინაპართა სახელს შეარცხვენდა. გულისხმიერებითა და პურადობით განთქმულიყვნენ ბარნაველები: ხელმოკლე ნათესავეები თავს ეხვივნენ პაპა იაკობსა, ახსოვს, დღეობას ემგვანებოდა პაპა იაკობის სადილ-სამხარი. პაპა იაკობი ყველას ასდიოდა, მტერთაც ასდიოდა, მოყვარეთაც, მხნეობაში, ბადალი არა ჰყავდა, გაბედულობით არსენაც შეუფიქრიანებია. მას მერე მტერიც მომრავლებულა. ნათესავნიცა. ის დიდი იმედი იმის სახელოვან შვილიშვილზე გადმოსულა, მაგრამ იმდენი მხნეობა და გამბედაობა თუ გადმოჰყოლია, დოვლათი აღარ გადმოჰყოლია, ხოლო პურადმა გულადსა სამი გაფრენით აჯობაო.

პაპა იაკობიც მჯობნი გამოდიოდა, ის უფრო ამაყად უსწორდებოდა მტრებსა, ნათესავეებშიც ამაყადა ტრიალებდა, ეამაყებოდა შვილებსაც, დაგზარდეთ, დაგავაჟუკაცეთ, გზაზე დაგაყენეთ, ჩემისთანად ვის დაუზრდია შვილები ქალაქს აქეთაო. ამის ოდენი, შვილიშვილის ოდენი რო შესძლებოდა, მაშინ გენახათ იმისი სიამაყე, ამისოდენად რო გაეთქვა სახელი, მაშინ, გენახათ, როგორ გამოიდებდა თავსა! ხოლო ეს ფიქრებს მისცემია, ყველას ვერ გასწვდენია და დამორცხვებულა, ყოველდღიურ ზრუნვაში აუარებელი დრო დაუკარგავს, მაინც ვერ გასწვდენია, შეწუხებულა და დამორცხვებულა. ამ

ფიქრს ვერავის გაუმხელდა, შვილებსაც ვერა, ვერ ეტყოდა, რო უკეთესად უნდა დაეზარდნა, უზრუნველად უნდა ჰყოლოდა. თუმცა რა მოაკლო, — მადლობა ღმერთსა, კარგად დაიზარდნენ, ტანიც დაისრულეს, განათლებაც მიიღეს, გაჭირვების გადატანაც მოუხერხდებოდათ. ესეც ნუგეში გახლდათ, გაჭირვებას გადაიტანენო; ჰო, რაც უნდა იყოს, კარგად დაიზარდნენ, მაგრამ აბა თუ შეეძლო პაპა იაკობივით გაამაყებოდა თავის შვილებსა... პაპებს სხვა სითამამე ჰქონდათ, შვილებს მეტი შესძლებოდათ, მაგრამ რა ქმნილიყო ის სითამამე, ის რალაც მადლი, სიტყვაში ჩაუტეველი, სიტყვით გამოუთქმელი?

ბევრჯერ აშლია ასეთი კითხვანი, აშლია და მიუფუჩჩებია, მორევია; სიმორცხვესა თუ ნაღვლიანობასაც მორევია სიმტკიცითა, შეუპოვრობითა, მაგრამ სიბერე იმითაცა ყოფილა ცუდი, სიმტკიცეც მიღეულა, შეუპოვრობაცა, გული უფრო მგრძნობიარე გამხდარა, აჩვილებულა. ოღონდ იქ, გულის კუნჭულში, იმედიც შენახულა: ოცტომეულის გეგმისათვის რო მიუწერია, შემოსავალი თანაბრად გაიყონ ჩემმა შვილებმაო, ეს გადაჰქცევია იმედად; თავის მართლებაც გამოდიოდა, რალაცა მაინც მოგიპოვეთ, ცარიელზე არ დაგტოვეთო. ასეთი გახვლანჯაც იცოდა ნაღველმა, განძად გადაჰქცევდა ნაყოფს მალალი შთაგონებისა, საფასად აქცევდა, წააქეზებდა: სხვანაირად თუ იცხოვრებდი, ფული უნდა მოგვეგო, ესეც ჰო ფულიაო... ჰო, თავს იმართლებდა, არავინ ამტყუნებდა, მაინც იმართლებდა თავსა.

იცოდა, ცამდის მართალი იყო, მაინც სასამართლოს გადასცა თავი, სამსჯავრო მოიწყო, სამსჯავრო ისეთი, სადაც თვითონვე იყო ყველაფერი, ბრალდებულისა, ბრალმდებელისა, დამცველისა, მსაჯულისა. უფრო მკაცრი სასამართლო არცა ყოფილა, არც იქნებოდა. იქ სამოსამართლო ხელოვნება ვერ გამოდგებოდა, ერთი მეორეს ვერ წაუვიდოდა, ვერ აუქცევდა, ვერ დაუსხლტებოდა. და ახალგაზრდობისას ორატორულ ხელოვნებაზე რო ფიქრობდა, იურისტობა რო მოენდომებინა, აქ გამოსცადა თავი, გამოსცადა და დაიდასტურა, დიდებული ბრალმდებელი იქნებოდა, დამცველიც დიდებული, მსაჯულიც დიდებული, მოუსყიდავი, მტკიცე, დაუთმობელი. ოღონდ ეს არის: განაჩენმა ააფორიაქა, — არალირს იყავი ოჯახისაო. ასე მიუსაჯეს და ველარაფერი აწამა, ველარც საბოლოო

სიტყვა სთქვა, ველარც შებრალება ითხოვა, თვალიც ველარავის გაუსწორა, დღის სინათლესაც ველარ გაუსწორა თვალი. მოულოდნელიყო, გაუთვალისწინებელი. ეგონა დახვრეტას, კატორღას ან რაღაც ამგვარებს მომისაჯიანო, ასე ხდებოდა სასამართლოში, ასე ხდებოდა, ასედაც შემზადებულიყო, საბოლოო სიტყვაც ამ აზრით აეგო,—ღირსი ვარ, დაე დავისაჯო; ასე არ მოხდა და ელდა ეცა, იმდენი მაინც მოისაზრა, ნება ითხოვა კასაციისა. ითხოვა და მისცეს. იმანაც მაშინვე უმაღლეს სამსჯავროში, ხელოვნების სამსჯავროში გადაიტანა საჩივარი. „წოდებულნი“ დაწერა, როგორც კასაცია და ბედი მიანდო უმაღლეს მსაჯულსა, უმაღლესსა, უმაღლესსა თა უმაღლესსა.

იქ გაამართლეს...

გუგუზნას ავბედიტად დატრიალებული ცხოვრება იმისი გამართლება იყო. „წოდებულში“ გუგუზნა დაირქვა, გუგუზნა დაირქვა და თავისი სახე მისცა, ადავსო თავისი ფიქრებითა, მერე ცხოვრების ცდუნებათა გზაზე შეაყენა და გაჰხედა შორიდან: ერთი ვნახოთ, რა დამართება, ანუ რა მომივიდოდა მე თვითონვე, ნებისყოფა რო არა მყოფნოდაო. ამიტომ ყველაფერი მისცა გუგუზნასა, ყველაფერი მიანიჭა თავისი, გარდა ნებისყოფისა. ნებისყოფა თვითონვე ჰპოვოს, თვითონვე გამოიწრთოს ნივთიერ ნდომასთან კიდილშიო.

ჰპოვოსო და ჰპოვებდა, თავდაპირველად დაივიწყა ქვეყნად ყოველი, ბუნებას მიეცა, ბუნებას შეერთო, შეუნივთდა, განს გაუდგა ადამიანსა და დიდი ფიქრით ბუნებისგან დაჯილდოვებული, ღრმა განცდებით დაჯილდოვებული, აღივსო უაღრესი წარმოსახვითა, უაღრესი შთაბეჭდილებითა, უაღრესითა, უმაღლესითა. მოესმა ძახილი ზეციური, იხმო ზეცამა, ხელოვნებისათვის იხმო. იმანაც გადასდო თავი. ცხოვრება თავისკენ ეწეოდა. ყოველდღიური შრომისაკენ მოუწოდებდა, ისეთივე შრომისაკენა, ყველანი რა ეწეოდნენ: მკლავი გაესარჯა, მოეხნა, მოეთესა, ტყეში ევლო, დოვლათი შეეტანა ოჯახში; ტყე-ღრეში დადიოდა, თოფი გაედო მხარზე, ოღონდ დასაბჭენად თუ იყენებდა, ნადირს არ ესვროდა, ნახადირევი არ მოჰქონდა; მდინარეს გადასცქეროდა, გადასდგომოდა, მღელვარე მორევსა, მაგრამ თევზის დაჭერა არ აფიქრებოდა; ველ-მინდორსა სერავდა, ბოლო ხენა თუ თესვა არც აგონდებოდა, მაინც ყველაზე გვიანა ბრუნდებოდა სახლში, ყველაზე დაღლილი

ბრუნდებოდა და ყველა იმაზე იცინოდა. იცინოდა მთელი სოფელი, მეზობლები, შინაურებიც. იცინოდნენ, ბრაზობდნენ, ბრაზობდნენ კიდევ შინაურები, ბრაზობდნენ და აბრაზებდნენ, ძალას ატანდნენ იმუშავეო, ხელი გასძარიო.

იმათ არ ესმოდათ ამისი, ამას გაეგებოდა იმათი, ერთი ღონიერთი ეაკაკი შრომას შეუშსუბუქებათ, დოვლათს შემატებდა. შაგრამ შეტად მცირე იქნებოდა, იმასთან შედარებით, რაც განეზრახა, რისთვისაც გადაედო თავი, რისთვისაც მოწოდებულიყო: ის დიდი შრომა უნდა დაეხატა, ადამიანის ბუნებრივი თავისუფლება უნდა ექადაგა, ქვეყნის გამოსწისათვის უნდა აღენთო ეს შრომითა დაგაჭირვებით გათანგული ხალხი. იმათ არ ესმოდათ, აშან იცოდა და ყველაფერს იტანდა, დაციუნვასაც, ხელმოკლეობასაც, პირველ მარცხსაც დიდ სარბიელზე, სარბიელზე ლიტერატურისა.

პირველ გამარჯვებასაც დინჯად შეეგება, ზემთაგონებულს, ღრმად დაჯერებულს რო შეჰფერის, ისე შეეგება. ხალხის აღტაცებას ამაყად შეხვდა, ისევე ამაყადა, როგორც ხვდებოდა ადრე დაციუნვასა. შრომობდა, იღწოდა ამაყი და თავდადებული, აღასრულებდა მოწოდებასა, იქნებოდა რჩეული წოდებულთა შორის, უამრავთა მოკეთე და მოჭირანხულე აღვსებული ბუხების ძალითა, ბუნების ნიჭითა, სიხალასითა, უანგარობითა. ამას უნდა გაფრთხილებოდა, ბეწვის ხიდზე ამით გავიდოდა. ბეწვის ხიდიც იქავე გახლდათ, — ხალხი ჰო აღტაცებულყო, გარს შემოჰხვეოდა, ზრუნვით და ლელვით შემოჰხვეოდა, ბეწვის ხიდიც ის იყო, მახეცა, ნივთიერი ზრახვანი წამოეფინა, დიდი მორევისაკენ დაეთრია. ცხოვრებას რო უწოდებენ, იმ მორევისკენა. მორევი ადრევე შეჰყვარებოდა, დიდ მორევს გადასცქეროდა, კლდეთა შორის მომწყვდეულ, აქაფებულ მდინარეს გადასცქეროდა, იქ დაებადა მაღალი ფიქრები, შთაგონებაც იქიდან აეწყო. მაგრამ ეს სხვა იყო, სხვა მორევი გახლდათ, ნივთიერი კმაყოფილების მორევი გახლდათ, აღსასრული ფიქრთა მაღალთა, აღსასრული სიამაყისა, სათავე პატივმოყვარეობისა. ოღონდ ნივთიერი უზრუნველყოფა ჰო იმისათვის მომდომებია, დრო მეტი მომეცეს, დავეხსნა ლუკმაპურის ძიებასა, მთელის არსებით მივეცე დიად ხელოვნებას, მაღალ შთაგონებასაო, — თავს ინუგეშებდა თუ თავს იმართლებდა; მომბეზრდა ასეთი ცხოვრებაო, ამასაც დაურთავდა. ნუ სჩადიხარო, ჩასძახოდა კეთილი სული, არსება მშვენიერი, — ნათელი არსება, ვინც

შთავგონა სიყვარული პუტებისა, ვინც გამოარჩია, ვინც მოუწოდა, ემსახურე ნათელს, ებრძოლე ბნელსაო, არა შესცოდო, არა გადასცდო. მაგრამ ველარ გასკრა იმ დაძახილმა, სადღაც ვიღაცა ხარხარებდა, ჩემი არისო, სატანა ხარხარებდა. ანგელოზთან ერთად სატანაც ამგზავრებოდა გუგუნასა, აქამდის ანგელოზისა იყო, ამიერიდან სატანამ დაითრია, მოჰხვია ხელი, ჩაიხუტა და გაიტაცა.

გუგუნაც დარჩა სატანასა. სატანამაც მიუზღო მისაზღველი, არ დააყოვნა, სიმდიდრე მოუხვეჭა, მისცა სასახლე, ბრწყინვალე სამუშაო ოთახი. ჰო, ბრწყინვალედ მოუერთო სამუშაო ოთახი, ოღოსდრილასთვისა, წერა რო აღარ შეეძლო, რილასთვისა, ჰა?! აღარ შეეძლო, ველარა წერდა, თუ წერდა, უხეიროსა, ტვინს იჭყლეტდა, აღარაფერი გამოდიოდა. სხვებისა შურდა, პატივმოყვარეობა ახრჩობდა; აღარ იყო საშველი, არას არგოდა არცა შური, არცა გაბოროტება, არცა პატივმოყვარეობა; დაკარგულიყო სიხალასე და უანგარობა, ბუნების სიალალე დაკარგულიყო, გარდასულიყო, გადაღუპულიყო შთავგონება იმ ქამინდელი, როცა სავსებით სავსე იყო ბუნებითა, გარდასულიყო, ნიჭი დაშრეტოდა.

მიხვდა. შეძრწუნდა. ეგონა, ქალაქის ბრალიაო, გაექცა ქალაქსა, მაგრამ ბუნება სოფელიც როდი ყოფილიყო, სხვა ყოფილიყო, სხვა რალაცა, სიწმინდე ყოფილიყო, უანგარობა ყოფილიყო, სიკეთე ყოფილიყო, სიკეთე და სიყვარული; დაჰკარგოდა და ველარც ტყე-ლრეში ეპოვნა სიმშვიდე, ველარ ეცნო იგივე ველუბი, იგივე კოშკები, იგივე მთები, აღქაფებული მდინარე იგივე, ტინს შეხლილი, შეზავთებული, ამას ვერ ეცნო, ვერც იმათ ეცნოთ: საშიშრად ქმნილიყვნენ, ავი ბედი განემზადებინათ; განემზადებინათ და აღსრულდა: მორევს ჩაეხვია, საჩქეფს ჩაეხვია, საჩქეფის პირას ჰპოვეს გაგუდული. ცხოვრების მორევში დამხრჩვალყო, არ მიეღო მორევს პოეზიისა, მშვენიერებისა, ამაცი სულის თავისუფლებისა, არ მიეღო, დაღუპულიყო.

შვილები იხმო და განუცხადა, დაიღუპაო. შვილებს გაუეკირადათ, პირველად იხილეს გახარებული თავისი გმირის დაღუპვითა. თვალუბი უბრწყინავდა, ბოლთასა სცემდა, იცინოდა, თითებს ატკაცუნებდა: — დაიღუპა, გუგუნა დაიღუპა!.. — იმეორებდა და ღუღუნებდა, ნივთიერ უზრუნველყოფას სხვა სიცოცხლე უნდა, პოეზიას სხვაი, ერთი კაცი ორივეს ერთად ვერ მოერევა, ვერ აიტანს, ვერ გადაურჩება. მიწიერი ცდუნებანი უნდა დაითმინოს წოდებულმა,

მრავალ არიან წოდებულ და მცირედნი რჩეულ, რჩეული დაითმენს, რჩეული აიტანს, ჯვარს ეცმევა და მაინც აიტანს, გაჰფანტავს ბნელსა, გამოიხსნის სიკეთესა დიდებადა თავისუფლებისა და მშვი-ნიერებისა. გუგუნა დაეცა, გესმით, დაეცა! არა ვყოფილვარ უღირ-სი ჩემი ოჯახისა, არა... აგერა ოცი ტომი, აგერა ჩემი ლამპარი, იმ სინაკლულის საბადლოც არის, აიღეთ, გაიძლოლეთ, გაჰყევით მარ-თალ გზაზედა! — და იდგა ლამპარივითა, დიდ შუქად იდგა დიდ უღელტეხილზე წარსულისა და მომავლისა. გამართლებულიყო უმაღლეს სამსჯავროში, ზელოვნების სამსჯავროში გამართლებუ-ლიყო, შვილებს ასარებადა.

შვილებს ვერ გაეგოთ თუ რა მომხდარიყო, რა გადაეტანა, ვერ გაეგოთ და მხრებს იჩეჩდნენ ვაყები, ლამის ატირებულიყვნენ ქა-ლიშვილები. ნინა გამიგებდაო, ფიქრობდა, ნინა არ გადამცემდა სამსჯავროსაო. მაგრამ ნინა გარდაცვლილიყო და ქალიშვილები სატირლად რო იღუშებოდნენ, ეს დედის გლოვაც იყო, ისიც იყო, იმისათვის უმაღ, უთქმელად რო ვერ მიუხვდებოდნენ, ვერ მი-უხვდებოდნენ, ვერც თანაუგრძნობდნენ. სხვა მაღლი ჰქონდა გან-სვენებულსა, სხვა გრძნობა ჰქონდა, გრძნობა შვილებისთვისაც დაეტოვებინა, მაღლი თან წაეღო. ან ისიც იქვე დაეტოვებინა, მაგ-რამ დრო უნდოდა იმის მიგნებასა, დროც უნდოდა, დიდი გამოც-დაცა ცხოვრებისგანა. არა ვყოფილვარ უღირსი ჩემი ოჯახისაო, რო ესმოდათ, ვერც მიმხვდარიყვნენ, ვერც პასუხი მოეხერხებინათ. დედა მიუგებდა, არც ათქმევინებდა, ისე მიუგებდა, უთქმელადვე მიუგებდა. ეს იყო მაღლი, თან არ წაიღებდა, მიგნება უნდოდა. თვალებს დაატარებდნენ, თვალეები აღვსებოდით ცრემლითა, ისევე, მამას რო აღვსებოდა, სახეც ისევე უცინოდათ, დიდი შუქი ად-გათ, განათებულიყვნენ დიდი შუქითა:

„აფრიალდა საიდუმლო ფარდა უჩინო და გამოჩნდნენ სახეები, მოქმედებები: მოცურავდნენ, მოცეკვავდნენ, მოიმღეროდნენ; ფრთიან სიტყვას შესტყორცნიდნენ... გაივლიდა ყვავილოვან ველის ნაწვრეთი, მიმოჰფენდა გაზაფხულის სურნელებსა. და შორით-შორს ხუჭუჭი ტყე, ლაყვარდ ცამდინ ატყორცნილი მძლავრი ხე-ები. პირადპირად სულდგმულთ გუნდები. პაერთ ზვირთებზედ მო-ცურავდნენ თეთრფრთა ნაგები და შიგ მსხდომნი მშვენიერნი ილი-მებოდნენ. გადიხსნა სურათის ჩარჩო და გადმოვიდა... მოცურავს მისკენ ყვავილებით გარშემორტყმული. დიდრონნი თვალნი მდორე

ცეცხლით გაშუქებულნი. თმა და მარაო მშვენიერი, ტევრად გაშლილი ცივ ღიმილად გაყოფილი პირის ნაყოფი. მისი ხმა არის:

„—მოველ, მოვფრინდი: ვერ გავსძელი თქვენ უნახავად!

„—მოხვედ, კეთილო?! ჩაგვაშავა შენ განშორებამ. მო; მომეახლე! -- შევედრა ცოცხალ აჩრდილსა.

„და ხელნი ნისკენ გაიწოდნა შესაგებებლად. განქრა ჩვენება: ფარდა თუ რამ ჩამოუშვა გონების თვალ წინ. დარჩა... ისევ გულდაღებილი. დასხებილი ტოტებივით ჩამოყარა მუხლზე მკლავები. ჩააშტერდა ქალის სურათსა. უძრავად იყო იგი სახე, შეკმზეროდა დაღონებულ თვალებით... ის სურათი მაინც მარად მას უყურებდა: (იმისთვის) თუ ცოცხლობდნენ ხატხედ თვალები.

„ — თუ ჩამეძინა. არა, თვალი არ ჩამიხუტავს; ყველაფერი ნამდვილად ვნახე...

„და ვერა სწამდა, რომ ნანახი ზმანება იყო.

„—ნამდვილ მეჩვენა! ჰაეროვან ხორცშესხმული სანახაობა. სწორედ მოვიდა! თვალი დაგვკრა ჩემმა ტრფობამ სამარადისომ, ჩემმა სევდამ უნელებელ-უქარეველმა...

„და გაიხსენა მიჯნურის აღთქმა:

„— შევევედრები დიდ შემოქმედს, ხვეწნით მოვულობო უგულო გულს თვით ბედისწერას და მოვალ თქვენთან, საყვარელნო, მოგვევლინებით!“

და აღასრულა, მოევლინა, გამოეცხადა მღელვარ წუთებში, ხატად მოვიდა, მოვიდა თავისი სახითა, თორემ ისე სულ მასთან იყო განუყრელადა განუშორებლად: რო მიიცვალა, თვალები თვითონ დაუხუჭა და თითებზე შერჩა უკანასკნელი სითბო, ნაშთი იგი ძვირფასი სიცოცხლისა, შერჩა და აღარც მოსცილებია, იქა ცხოვრობდა, იმის მარჯვენაზე; ძნელიც იყო და კარგიც იყო: განშორებას ადვილებდა, ამძიმებდა ურვას განშორებისა. ან არც განშორებულიყვნენ, არ დარღვეულიყო სულთა კავშირი, ერთქმნილიყვნენ და აღარას შეეძლო გათიშვა ერთქმნილთა, აღარასა, თვით სიკვდილსაც აღარ შეეძლო. ხორცს თუ შორეოდა სიკვდილი, სულს ვერა, სულთა კავშირი ვერ მოესპო, ვერ განეგლიჯა. გაუგებენ ეს ბალები? — გაუგებენ, მერე გაუგებენ! ახლა უკვირთ, ვერც იმ მღელვარებისას მიუხედნენ, ვერც ამ თრთოლვისასა. წამოწევიო, ეუბნებიან, რაღაცას ჩურჩულებენ, ექიმი თუ უნდა მო-

იხმონ. დაე იჩურჩულონ, გადასწყვიტონ უიმისოდა, უიმისობას უნდა მიეჩვიონ, აქედანვე უნდა მიეჩვიონ.

ასე ააღელვა „წოდებულმა“, ოღონდ ეს არაფერი, კიდევ სხვა იყო მოსალოდნელი, თუმცა მოსალოდნელი რა სათქმელია, — მოულოდნელი, გაუთვალისწინებელი.

ჯერ სიხარული განაცდევინა „წოდებულმა“: დაამთავრა თუ არა ჯურნალ „ჩვენი მეცნიერებიდან“ მიმართეს, — ივანე ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილ ნომერს ებეჭდავთ და თქვენს გამომხატურებას სიამოვნებით შევეგებებითო. მაშინვე „წოდებულს“ მისწვდა. დასაწყისში ბევრი ალტაცებული სურათი დაეხატა, ალტაცების დიალოგი გადმოეცა, ზეცით მოვლენილი მშვენიერისა და ჰეშმარიტი შემოქმედის დიალოგი; ივანე ჯავახიშვილს მოუხდებოდა: „იღვანდეთ მარად! გახსენით ბნელთა საკვირველთაგან ყოველი ქმნილება, თვით უკუნი ნივთიერება; ნათელ ჰქმენთ იგის უაღრესად ნათებული ცნობიერება! საცნაურ ჰქმენთ ყოველ არსში ნათელი ძალა, შემომქმედი სიყვარული ყოვლად ძლიერი!“ — მოუხდებოდა, ის ხარხარიც სატანისა, ჭურღმულებიდან რო გაისმა, მოუხდებოდა, ამოარჩია და გაუგზავნა. მაშინვე დაბეჭდეს. პირველი შემთხვევა გახლდათ, პირველი და ერთადერთი იმის ცხოვრებაში. სხვა ნაწერები ჰო წლობით ეწყო, ზოგი დიდხნის მერე დაბეჭდილიყო, ზოგი ჭერაც სტამბას ელოდა, „წოდებული“ უკვე დაიბეჭდა, ნაწყვეტად, მაგრამ მაინც გამოჩნდა, გაიელვა: „მალე დადგება ეგითი დრო ჩვენი ქვეყნისთვის?“ — უკვდავების თვალთ წინაშე ძალიან მალე, მოკვდავთათვის მეტად გვიან, მრავალ ხანთ შემდეგ. უტეხი ბრძოლა იმ დიდებულ მომავლისათვის! და შენც ამ ქვეყნად...“ — „მე მშვენიერო?“ — „განგებისაგან წოდებულხარ ამ ნათელ ბრძოლად; ეს შემართება ბედისაგან დაგკისრებია... არ დაიბზარო...“ ვითომც სრულად დაბეჭდილიყოს, ესეც არ იყოს, თითქოს ივანესთვის დაეწეროს, ეამებოდა, მოუხერხდა მადლობა ეძღვნა ქართველთა წარსულის დიდებული მკვლევარისათვის. ბევრჯერ გახარებული იმისი მინაკვლევებითა, ბევრიც გამოუყენებია; მადლობა მიუძღვნა და ეამებოდა, უხაროდა. ასე ორმაგად გამოადგა „წოდებული“, ჯერ გაასარა.

მერე...

1929 წელმა რო მოატანა, მეგობრები შეუჩინდნენ, ორმოცდაათი წლის მოღვაწეობის იუბილე გადაიხადეთ. ათი წლის წინათაც

ასევე შეუჩნდნენ და დაიყაბულეს, ახლა ვერა, ველარ დაითანხმეს. რალა არ უთხრეს: სულიერად გაგამსწევებსო, ნიეთიერადაც წამოგეშველებათ; მაინც ვერ იქნა, ვერ დაითანხმეს. სულიერი მხნეობა, ათას წელსაც რო ვიცოცხლო, მეყოფათ, მარადისობისათვის ათასი წელიც მხოლოდ წამია და წამის მხნეობა ყოველთვის მექნებაო; ხალხს ველარას დავავალდებულებ, მაშინაც დიდად დამავალესო; ვერც წარუდგები ხალხსა, დავებრდი, მოეტყდი, რალა საყურებელი ვარო... ხალხის გემოვნებას ერიდებოდა მოძღვრალი მშვენიერებისა; თუ არ დაგიშლიათ, აგერა „წოდებული“, დაბეჭდეთ და ეგ იქნება ჩემი იუბილეო.

ეგრე დაასკვნა და, რო ველარ გადაათქმევინეს, წაიღეს „წოდებული“ თედო სახოკიამ და ალექსანდრე აბაშელმა, „მნათობის“ სარედაქციო კოლეგიის წევრებს შეავედრეს, ეხვეწნენ, ემუდარნენ. კირიმოსკამეს და დაიყოლიეს. დავებქდავთო. გაიარეს და გაახარეს. ეს სიხარულიც „წოდებულისა“ გახლდათ. გუგუნას ბედმა, საეალალო ბედმა ეს მტრამდენედ გაახარა ავტორი!.. საკასაციო საჩივარივით დაწერა, თავიც გამოიხსნა ბრალდებისგანა, ხელოვანის სიხარულიც განიცადა. შესცდა გუგუნაი, შესცდა და შეეცოდა, შეეცოდა და შეუყვარდა, შეუყვარდა და დაენანა. ამიტომაც ელოდა მღელვარებითა, ახალგაზრდა მწერალივით ელოდა, თითქოს პირველი დასტამბული უნდა იხილოსო. იმ განცდით აიღო ეურნალი ხელში და სათაურთან ვარსკვლავი რო იჯდა, ჯერ იმ ვარსკვლავს ჩაჰყვა ბოლოში: „იბეჭდება დამსახურებული მწერლის ვასილ ბარნოვის სამწერლო მოღვაწეობის 50 წლის შესრულების გამო“. — ეს მოსდევდა იმ ვარსკვლავსა. ახლა იმას ნუ გავყვებით თუ რა საჭირო იყო ასეთი შენიშვნა; მხოლოდ ეს არის ვასილმა „დამსახურებულს“ ჩაჰკიდა თვალი და ჩაიღიმა: არტისტივით გამოუყვანივართო. მერე საგულდაგულოდ დაჯდა სავარძელში, მოიძარტა გუგუნას ბედის გასაგებადა, ვითომც უცხო მკითხველიაო, მოიძარტა წინასწარ ჩამტკბარი, მაგრამ პირველი წინადადების წაკითხვისთანავე პირკატა ეცა:

„ძლიერ მდინარეს ლალად მოეკალა ტყით მოსილი სიმალღე“ — მოეკალაო?! — წამოიძახა და წამოიჭრა: მოე... — უხდა გაემეორებინა შეშფოთებულსა, ველარც გაიმეორა. შვილები ეცნენ, დასვეს, დაამშვიდეს, აუხსნეს, კორექტორის შეცდომა იქნე-

ბაო. დაამშვიდეს, თუმცა ვერც დაამშვიდეს: -- კორექტორისა?! — როგორც იყო ენა მოიბრუნა, — ნუთუ შეიძლება ასეთი კორექტორი?! ვერაფერი მიუგეს ან რას მიუგებდნენ: ავტორი წერდა, — „ძლიერ მდინარეს ლალად მოეგრკალა ტყით მოსილი სიმაღლე“, ჟურნალში დაებეჭდათ, — „ძლიერ მდინარეს ლალად მოეკალა ტყით მოსილი სიმაღლე“, ნუთუ მართლა შეიძლებოდა?! თუმცა ალბათ შეიძლებოდა, ჰო შეიძლებოდა, თანაც არცთუ კორექტორის ბრალი უნდა ყოფილიყო, კორექტორი ამდენს ვერ შესცდებოდა: პირველი სტრიქონისავით მოეკალათ მთელი ნაწარმოები, მართლაც მოეკალათ და ისე დაებეჭდათ. ამაზე აბა რაღა ეთქმოდათ შეილებსა, — სანუგეშო სიტყვა ვერ ეპოვნათ, მხოლოდ მხრებს იჩეჩდნენ, იმას ნუგეში უნდოდა. ღელავდა მოხუცი, უჩვეულოდა ღელავდა: — ეს ჯალათობაა! ჯალათობაა! — იმეორებდა გაფიცებული. მაშინ თედო სახოკია იხმეს, თუ დაამშვიდებს, ისევ ის დაამშვიდებსო. ჟურნალიც იმან მიუტანა, მისვლაც არ დაუყოვნებია, არც თბილი სიტყვები მიუსაკლისებია, ახალი ანგდოტებიც მიიტანა, მოსწონებოდა, იცინოდა, ისე ჰყვებოდა; თვითონ იცინოდა, ღიმიც ვერ მოჰგვარა ვასოსა, შეშფოთება ვერ გაუნელა, სამაგიეროდ თვითონ გამოელია ის საგანგებოდ მოგერილი ხალისი, იმ „მოკალვის“ ცეცხლში გამოეხვია და, ისეთი ბოლთა მორთო, ძაგ-ძაგი დაიწყო იატაკმა, აკანკალდა კედლებიცა. პროტესტი უნდა განეცხადოთო, დაასკვნა. ახლავე, ამწუთშიო, დაუდასტურა ვასომა და საშინაო ხალათი გადაიძრო. შენ ნუ შეწუხდები, მე წავალ, მე განვუცხადებო, — კალთა დაუჭირა თედომა არა, მე თვითონო, — სთქვა და ველარავინ გადაათქმევინა.

ან რას ელოებოდნენ, ისეთი რა განეზრახა, — ნაწარმოები გაესწორებინათ, გაესწორებინათ თუ დამახინჯებინათ, სულ ერთია, მწერალს არ მოსწონებოდა, აღშფოთებულიყო, პროტესტის გამოსაცხადებლად მიდიოდა, — ეს იყო და ესა, მწერლის უფლებას, თავის უფლებას იცავდა. მრისხანება იქამდისაც არ გაჰყვებოდა, რო შეხედებოდა დამნაშავეთა, ემანდ სინდისის ქეჩნამ არ შეაწუხოთო, თვითონვე დაუწევდა ხმასა, მორიდებით ეტყოდა, დარცხვენით ეტყოდა, — მეწყინა, ვწუხარ, ნულარ გამეორდება ასეო. ეს იქნებოდა შინ მღელვარედ დათქმული პროტესტი; ან თუნდაც ისევე მრისხანედ გაემეორებინა, მერე და რაო, — ისინი დასტკობოდნენ, ბო-

დიშე მოეხადათ, ესეც ბოდიშს მოიხდიდა, ინანებდა, ხმას რად ავუწიეო, ისინიც გაიმეორებდნენ ბოდიშსა, ესეც, გამოემშვიდობებოდა და ამით მოთავდებოდა ყველაფერი. ის ყველას მოუყვებოდა მომბოდიშესო და კმაყოფილი იქნებოდა, ცოტა ხმას ავუწიეო, ამასაც დასძენდა უკმაყოფილოდა, მკაცრად არ უნდა გამომეტქვაო, ისედაც ჰო მიმხვდარიყვნენ თავიანთ შეცდომასაო, მძიმეა საყვედური მონანიეთათვისა, ვწუხებარო.

ასე იქნებოდა, ასე კეთილად, ასე სათნოდ. მაგრამ როდი მოხდა ასე. სარედაქციო კოლეგიაში მწერლები არ შედიოდნენ, რედაქტორიც არ გახლდათ მწერალი, სხვა საქმეს განაგებდა, უფრო დიდ საქმეს განაგებდა და „მნათობზედაც“ ეღო ხელი. სწორი ეგონა, რასაც აკეთებდა, შენიშვნებს არ იყო ჩვეული. ამიტომაც ძნელია გადმოიცეს თუ როგორ გაიკვირვა, ის ორი ადამიანი თავს რო წაადგა და სთქვა ორივემ ერთდროულად, პროტესტს ვაცხადებთო. უფრო გაბედულნი აღარც იგულებოდა, სხვაგვარი გაბედულება არც მოხერდებოდა თუ არა დონკიხოტური. და მართლაც დონკიხოტისა და სანჩო პანსასავით წასდგომოდნენ თავსა: ერთი მაღალი, უკვე მხრებში მოხრილი, მაგრამ მაინც მაღალი, მეორე დაბალი, გამხდარი, სუსტი, მაგრამ მაინც დაბალი. ერთი რო უფრო გამხდარი, უფრო აწოწილი ყოფილიყო, და ისე სანდომიანი, დიდებული სახე არა ჰქონოდა, მეორეს დაბაბი და ღიპი გამოჰბმოდა, ეგონებოდა, ნამდვილად ისინი მოსულან, საუქუნეები გადმოულახავთ, გამომცხადებიან შუბმომარჯვებულნი და პასუხსა მთხოვენო. ზარისაყენ წაუვიდა ხელი. მწვანედ გაიღიმა, დაეხსნა ზარსა, დაბრძანდითო, სთხოვა. პროტესტს ვაცხადებთო, ისევე შესძახეს, სკამისათვის არც დაუხედიათ.

— გაასწორეს... დაგეხმარნენ... მადლობა გეთქმით...

— გაასწორეს?!

— გაასწორეს!..

— რა გაასწორეს, „წოდებული“?!

— „წოდებული“...

— განა „წოდებულს“ გასწორება უნდოდა?!

— გასწორება ყველაფერს უნდა.

— მხატვრულ ქმნილებასაც?!

— ყველაფერს!

— და მერე სტილი?!

— რა არის სტილი? სტილი ერთი იქნება, ერთი, საერთო, ერთ მტკიცე ნებაში მოქცეული.

— მაშინ ლიტერატურა...

— ამაღლებდა

— რა აამაღლებს თუ ერთია? ამაღლება სტილთა მრავალფეროვნება იყო...

— და აღარ არის, წარსულს ჩაბარდა.

— ხელოვნება წარსული არასოდეს ყოფილა...

— რაც არ გამოგვადგება, წარსულია.

თედოს ფიცხელი პასუხი მოადგა ენაზე, ოღონდ ჭერ ვასოს შეპხედა, გამამხნეოსო, მაგრამ იმას აღარაფრის თავი ჰქონდა. აღარც სიტყვისა, აღარც დგომისა, არც დაჯდომისა. გასწორებაო, გაოცებულმა რო იკითხა, მერე აღარაფერი უთქვამს, კანკალი აუეარდა, მაგიდას დააბჯინა ხელები, ხელებს დაწვა, არ წავიქცეო. ხელები მაინცა კანკალებდა, არყევდა სხეულსა. სახეც მორღვეოდა, ტუჩები მორღვეოდა, თითქოს თქმა უნდაო, მაგრამ არა, აღარაფერი უნდოდა, აფუტკვნოდა აზრიცა, სხეულიცა. ჰო ფიცხელი პასუხი მოადგა თედოსა, ოღონდ არ დასცალდა, ეცა ვასოსა, ხელი მოპხვია, კარისკენ წაიყვანა. მოიცადეთ, მოგეშველებიანო. გმადლობთო, მიუგო მკაცრად, ფეხი ჰკრა კარსა, გავიდა, გაიყვანა. ვეება კაცი გაიყვანა. ვეება კაცი გაიყვანა პატარა კაცმა, განრისხებულიყო და ძალა მისცემოდა, მრისხანება ღონიერიო.

ვასოს ელდა სცემოდა: გაასწორესო? — იმეორებდა, ტუჩები რო დაიმორჩილა, — რა მითხრა იმ უღვთომა, იმ ურჯულომა!.. გაასწორესო... — იმეორებდა და ემტვრეოდა ხელები. თედომ ეტლი იხმო. მარტომ ვერ ჩასვა. მეეტლე მიეშველა. რუსთაველის გამზირი ჩაიქროლა ეტლმა. ნელაო, ამბობდა, ნელაო და აფეთქებულ თვალებს აცეცებდა გამზირის ყოველ კუნჭულსა, თითქოსა გრძნობდა, მორჩა, ეს არის, აქეთ ჩავლა აღარ მიწერიო.

იმ დღის შემდეგ აღარც უნახავთ გამზირზე ჩავლილი. შუადღისას იცოდა, ცისმარია დღე ჩაივლიდა ხოლმე რუსთაველის გამზირზე, დინჯად, დარბაისულად, მოხდენილად ჩაივლიდა ხოლმე. თავისებური, მოხდენილი სიარული სჩვეოდაო. ძნელია ითქვას თუ რა ანიჭებდა მოხდენილობასა, მომხიბლობასა, სიღინჯე, შინაგანი სისპეტაქე, სულიერი სიწმინდე თუ განსაკუთრებული ანაგობა სხეულისა. ახალგაზრდობაში ლამაზი ვაჟკაცი გახლდათ, მოხუცო-

ბაშიც ლამაზი იყო, განსხვავებული, გადასხვაფერებული, მაინც მომხიბლავი, დიდებული, დიადი, ზვიადი. მიდიოდა, ვითარცა შუქი, ვითარცა სინათლე, მიდიოდა და უნებლიედა ჩერდებოდნენ შემხედურნი, უკან მომდევნნი ნაბიჯს შეანელებდნენ. ნაცნობნი თავს უკრავდნენ, უცნობნიც უკრავდნენ თავსა, ეთაყვანებოდნენ. ისიცა ჰხრიდა თავსა მოხდენილად, თავმდაბლურად, ამაყად. რაღაც საოცრად შეზავებულიყო მასში უზომო თავმდაბლობა და დიდი სიამაყე, შეზავებულიყო, შეწულიყო, შენივთებულიყო, ადამიანის სიყვარული მადლად დასდებოდა, სიყვარული და სიხარული, — სიხარულით გაშუქებულიყო, იქ შუქში მიდიოდა.

შეხაროდნენ და უხაროდა, ხალხი უხაროდა, ლამაზი სახეები ხიბლავდა, მიაჩერდებოდა ლამაზ სახეთა; ძლიერი გამოხედვა ალაფრთოვანებდა, მიაჩერდებოდა ძლიერთა, თავისი რომანებიდან გადმოსულნი ეგონენ, თავის გმირებში ეგონა თავი. მიდიოდა და თან მიჰყვებოდნენ, წინაც ეგებებოდნენ, შენაკადი ქუჩებიდანაც ჩამოდიოდნენ, ამოდიოდნენ, დიოდნენ, დიოდნენ. გამოაკლდებოდა იმ დინებას ძლიერი სახეები, ლამაზი სახეები, თითქოს გმირები დაეკარგნენო, შეშფოთდებოდა, მაგრამ მიდიოდა ისევე დინჯადა, ღარბაისულადა, მოხდენილად. მიდიოდა რუსთაველის გამზირზე, ცისმარია დღე მისეირნობდა, ხოლო იმ დღის შემდეგ მორჩა, დამთავრდა, ლოგინად ჩავარდა, მოაკლდა გამზირისა, გამზირი მოაკლდა.

მანგლისაც მოაკლდა... თელავიდან რაც წამოსულიყო, იქ აღიოდა ყოველ ზაფხულსა. იქ ისვენებდა, იქა ზაფხულობდა იმისი ოჯახი. თვითონ იქა შრომობდა. შრომა ან სხვაგან სად მოჰკლებოდა, მაგრამ იქ სხვა იყო, სამსახურისაგან მოცლილი, მოწაფეებისგან მოცლილი, დიდი ქალაქის ორომტრიალს გამოშორებული დასარბებულებით შეესეოდა ქალაქებსა, შეესეოდა და წერდა, წერდა, წერდა თავაულებლად, ფიქრობდა და წერდა. სხვა ხვავი და ბარაქა ჰქონდა იქაურ ფიქრსა, იქაურ ნაწერსა. ლურჯი მთები და ზეცის ტატნობი ერთმანეთს შეერწყმოდა, იმისი ფიქრიც იქ გაიკიდებოდა ლურჯი მთებიდან ლურჯ უსაზღვრობამდისა, მარადისობის საილუმლოს ჩაეკიდებოდა და ბრუნავდა, ბრუნავდა დედამიწასთან ერთადა, ბრუნავდა მზეში, ლივლივებდა მარადის შუქში. ზენაარსი იქ ახლოს იყო, ახლოს იყო ღმერთთა სამყოფელი. ალქაჯნიც იქ იყვნენ, დასწიოდნენ ნაკადულებსა, ტყეში ხარხა-

რებდნენ, მღვიმეებში ბღღვინავდნენ, ადამიანის სულის დასაუფლებლადა. ადამიანი მაღლა მიიწევდა, დიდი შუქისა, დიდი სინათლისაყენ. უკუნიც იცოდა, უკუნი ღამეც მოიცავდა იქაობასა და, სული რო დაიბნეოდა, მთიდან მთაზე გადადიოდა ხარხარი სატანისა, მთიდან მთაზე გადაიქროლებდა, ნაკვალევი ელავდა მთიდან წთამდისა. იქიდან მკაფიოდ დაინახებოდა ეს მარადიული კიდილი სიკეთისა და სიავისა, სინათლისა და უკუნისა, დაინახებოდა და ჰგედავდა, ფიქრობდა, წერდა, ჰხატავდა, კაცობრიობის ბედსა ჰხატავდა, მთელი კაცობრიობისა, ერთი ერის მაგალითითა. იქა ფიქრობდა ფიქრს დახარბებულივითა, იქა წერდა წერას დანატრებულივითა.

იქ ერჩინა... მაგრამ აყრა უძნელდებოდა. ვიდრე ბარგი ჩაღვდებოდა, ვიდრე ეტლი დაიძვრებოდა, ბუზღუნებდა, მიზეზიანობდა: ვერა და ვერ გასცილდა ადამიანი ველურობასაო, ეს აყრადყრა, ეს ადგილმონაცვლეობა ატავიზმია და სხვა არაფერი დაერქმისო; მეჯოგეებივითა მოვმთაბარეობთ, ჯოგი მაინცა გვყავდესო; ბუზღუნებდა და ფუსფუსებდა, თქვენ წადით, მე დავრჩები, მარტო დავრჩებიო. მაგრამ არ იყო მარტო დამრჩენი, რო ფუსფუსებდა, იმიტომაცა ფუსფუსებდა, ემანდ მართლა არ წამივიდნენ, მართლა მარტო არ დამტოვონო. სიმარტოვე ყველაფერს ერჩინა ამ ქვეყნადა, ოღონდ ისე, რო თვალი არ მოეცილებინა თავისი ოჯახისთვისა. ისინი მთებისკენ მიიწევდნენ, ისიც მისდევდა ბუზღუნითა, მხოლოდ იმიტომ აყრა ეძნელდებოდა, თორემ იქ ერჩინა, ათასწილ ერჩინა, იმიტომაცა ფუსფუსებდა, იქ რო ერჩინა; ფიქრობდა ბარაქიანადა, წერდა ხეავიანადა და განა ილღებოდა, უფრო მხნევედებოდა, ძალა ემატებოდა. დაბრუნებისას ისევა ბუზღუნებდა, ჩანთაში ჰყრიდა მოუთავეებელ ნაწერებსა, მოუთავეებელ ფიქრებსა და მიზეზიანობდა. ისე აღარა ფუსფუსებდა, თბილისიდან წამოსვლისას რო იცოდა, ნელ-ნელა ირჩებოდა. ყველანი მზად იყვნენ, ის ისევ რაღაცას დასტრიალებდა, მიეშველებოდნენ, ჩააბარებდნენ, მეეტლე წამოჰკრეფდა საღავეებსა, ის საღდაც მიეფარებოდა, რაღაცა დარჩენოდა, რაღაცას დაეძებდა, გარს უვლიდა ფიქვებსა, მიწას ჩასჩერებოდა, ფრთხილად დააცურებდა ფეხსა, ყვავილი არ ჩამესრისოსო. რა დაგკარგვიაო, მისძახოდნენ, ჩვენ ვიპოვნითო, აიმედებდნენ, დაჰყვებოდნენ, დაეძებდნენ, გაიფანტებოდნენ, შემოირბენდნენ ვერ უპოვნიდნენ. ფიქრე-

ბი დარჩენოდა, ფიქრებს დაეძებდა, რას უპოვნიდნენ. ქალაქს არ მის-
ლევდნენ ფიქრები, ემუდარებოდა წამომყევითო. ისინი ურჩობდნენ,
მაინც იმორჩილებდა ვედრებითა. არ აცდიდნენ, ჩქარაო. მეეტლე
აქეზებდა ცხენებსა, ვითომ ცხენები ვერ ისვენებენო, ვითომდა რაო,
ძლივს ვიკავებო.

ეტლში ნინა იჯდა, ეტლი ტოკავდა, ირწეოდა, ისიც ირწეოდა,
თვალეები მიენაბა, ღიმი დასთამაშებდა სახეზე; იცოდა, რასაც დაე-
ძებდა, იცოდა, ასე ადვილად ვერ იპოვნიდა, მაგრამ გულს ჰო
მოიჭერებდა და ელოდა, თუ როდის მოიჭერებდა გულსა, ღიმილით
ელოდა. მეეტლესაც არ ამშვიდებდა. გაქანდებოდა ეტლი; მეეტლე
ვითომ რის ვაივაგლახით შეაჩერებდა ალავარდნილ ცხენებსა, ვი-
თომ ალავარდნილებსა. შვილები გაეკიდებოდნენ, მამასაც მისძა-
ხოდნენ, მალეო, ჩქარაო. ის ისევ ფიქრებს ედავებოდა, წამომ-
ყევითო, ამდენ შრომას არ დაეღალა, უფრო გამხნევებულიყო, ფე-
რიც დასდებოდა ტყისა, მთებისა, მზისა, სისაღისა, ძალოვნებისა.

ახლაც გაამხნევებდა მანგლისის მთები, გამოაცოცხლებდა, გამო-
აჯანსაღებდა. ტყე გაახარებდა, გაახარებდა ფერღობები ყვავილო-
ვანი. ოღონდ დათანხმებულიყო. ცოტა მიზეზიანი გახდა. აღარ მე-
ეძლო, აყრას, გამგზავრებას არ იყაბულებდა. ნელნელა შეაპარეს.
შეუჩნდნენ. დაიყოლიეს.

და მართლაც გასჰკრა ზეცამ მანგლისისა, ლურჯმა მთებმა, მსუ-
ყე ტყეებმა, გამოაცოცხლა, ძალა შეჰმატა. თუმცა არ დაუგდო
ხელების კანკალი, მაგრამ ტუჩები დაუცხრო, ცოტათი მაინც დაუ-
ცხრო, ესეც კარგი იყო, სიტყვების გამოთქმა უხერხდებოდა; მკა-
ფიოდ ამბობდა და შემოისხა ქალიშვილები... ნაწარმოები დაიწყო.
ძნელი იყო ასე, სხვებს რო უკარნახებდა, თვითონვე რო აღარა
ჰქმნიდა. თითქოს ეჩვეოდა, ვერც ეჩვეოდა, ვერც მიეჩვეოდა. შე-
მოქმედების ღუმილი დარღვევულიყო, ფიქრებში, სახეებში ჩაყარ-
გვა აღარა ხერხდებოდა. კალამი თვითონ აღარ ეპყრა, პატარა კალა-
მი, — ეს საოცარი საჭრეთელი, აღმმართველი უდიდესი ქმნილებე-
ბისა, უდიდეს ქანდაკებათა; თვითონ ვედარ ეპყრა, სხვებისათვის
მიენდო, სხვებს უკარნახებდა, სად ამოეღოთ მეტი სიღრმე, სად
აღევსოთ შეუქითა; უკარნახებდა, მაგრამ რატომღაც ისე არ გამო-
დიოდა, როგორც უნდოდა, ისე ვერა სთლიდნენ სხვანი. ხელი მი-
უწევდა, უნდოდა წაერთმია, გამოეტაცნა, ხაზი მოეწლო ერთის
გაკვრითა, შეუქი დაენთო ერთის მოსმითა; უნდოდა, ოღონდ ხელი

არა მორჩილებოდა, კანკალებდა ნაცადი მარჯვენა, კალამიც გაურბოდა, ქაღალოცა. წარმოსახვა ისევ ძლიერი ჰქონდა, ბევრი სიუჟეტი მოსწოლოდა მოიწევდა გასაცოცხლებლად, უნდა გაეცოცხლებინა, უნდა შესჩვევოდა უჩვეულოსა, უნდა შესჩვეოდა და ეჩვეოდა. ოღონდ იმედოვნებდა, დაცხრება მარჯვენა, მალე დაცხრებო. ექიმები შთააგონებდნენ, ანუგეშებდნენ მახლობელნი; შთააგონებდნენ და იჯერებდა, უნდოდა რწმენით მორეოდა დარღვეულ სხეულსა. მარჯვენა ხელი მაინც დამორჩილებოდა, სხვა არაფერი უნდოდა, სხვა აღარაფერი.

დავიმორჩილებო, იმეორებდა გამხნევებული... ჯერ სიარული შესძლო, ისე, სხვათა დაუხმარებლად. ახლოს რო მისდევდნენ. ეგ არაფერი, აღარავის ეყრდნობოდა, — ხელოს რო წაატახდნეს, მოიცილებდა თავაზიანად. მარტოც გაიპარა, წყარომდის ჩავიდა. იქ უყვარდა ხოლმე... აიღებდა სურასა და ბილიკს დაადგებოდა, წერით რო დაიღლებოდა, ფიქრი როცა შემოელეოდა, იმ წვრილ ბილიკზე, ისევე წვრილად წამოუვიდოდა ფიქრი, მერე წყაროსაკენ ამოიუხზებოდა; გამოეშურებოდა, იქიდან ჩქარი ნაბიჯით წამოვიდოდა, მალე უნდა დაეფრქვია ქაღალდზედა. იმდენი სიჩქარე აღარ შეეძლო, მაინც გაიპარა, სურას წაატანა ხელი და გააყვა ბილიკსა.

ღამდამობითაც უვლია იმ წყაროზე. მთვარეზე სხვანაირად ელავდა წყალი, გარემოც სხვანაირ სურათებს გამოსცემდა. ალქიც იხილა წყაროს თავზე. გადაიხარხარა ალქმა და ტყეს მისცა თავი. მისდია, მოუხმო. არ გაუგონა. ვერც დაეწია, გამობრუნდა, ლოდზე ჩამოჯდა წყაროსთანა და გადავიდა ალქთა სამყაროში, მიერთო ფიქრებს ბავშვობის ხანისა. განა არ იცოდა, ალქი რო არ იყო, გონწერყეული ქალი რო გახლდათ, — როგორ არ იცოდა, კარგადაც იცნობდა, მაგრამ არ უნდოდა ამისი გახსენება, იქ უნდოდა, წარმართულ ფიქრებში ყოფნა უნდოდა, იქიდან უნდა განეკვრიტა უახლესი ფილოსოფიური ცნებანი თუ თეორიები. იქიდან ყველაფერი სხვანაირი იყო, უფრო ნათელი, სავსე შუქითა.

იქ ალქი აღარ დახვედრია, ფიქრები დახვდა, იგივე ფიქრები. მაგრამ მალე მიაგნეს, ფიქრი წარუქვეთეს. ტყეში თითქოს ახარხარდნენ ალქნი: ეგეც შენაო, ეგეც შენაო...

ზოგჯერ უფრო ძლიერადა გუგუზებდა ტყეი, ზოგჯერა სდუმდა, კეთილი სული მოიცავდა, მიაყუჩებდა. აფორიაქებული ტყეც

უყვარდა, დადუმებულიცა, ღრმად შევიდოდა, უბილიკოდ შევიდო-
და ტყეში, ხავსმოდებულ ხეს მიეყრდნობოდა, უალრეს სიყუჩეს.
უმალეს მდუმარებას მიერქმეოდა. ახლაც იგივე მდუმარება
ეწეოდა. აღარ უშვებდნენ. არა, — უშვებდნენ, ოღონდ თან მიჰ-
ყვებოდნენ, ხოლო სხვებთან ერთად მდუმარებას ველარ მის-
წვდებოდა, ვერ მიერქმეოდა იმა დიადსა, მარადიულსა, სათავეს
ფიქრთა. ჰო, თან მიჰყვებოდნენ... ტყისპირი ყვავილებით მოქარგუ-
ლიყო. მზე დახრილიყო, მზე ლივლივებდა ველის ყვავილებში.
მზე ლივლივებდა და მზის სხივები აფერადებულყო. ირხეოდა
სხივები, ნანაობდა, ბიბინებდა, სიო არხევდა, სიოც აფერადებულო-
ყო ათასფერადა; ათასფერ იყო, ფერადფერ იყო, ერთფერ იყო
სიოცა, სხივებიცა, მიწაცა, ყვავილთაგან იყო, ოღონდ ყვავილის
სხივებს შენივთებოდნენ, შერწყმოდნენ ნიაგსა, დედამიწა მზის-
თვის შეებათ, თან მიჰყოლოდნენ უდასაბამო სრბოლასა; თან მიჰ-
ყოლოდნენ, მიჰქროდნენ, შეჰხაროდნენ, უჰქნობ მშვენიერე-
ბასა, შეჰხაროდნენ მინდვრის ასულსა. დახტოდა ასული,
დაცქრიალებდა, აღად ავიდოდა ზევით და ზევითა, ლაჟვარდ
კამარებში აიჭრებოდა, მიილეოდა, მიმკრთალებოდა, მა-
ლე ისევ ჩამოიჭროლებდა, ისევ ყვავილებს მოედებოდა; —
დახუჭე თვალები დახუჭე!.. — ბაჩყურა შესძახებდა და
ყვავილებში წაემხობოდა. მაშინ პატარები იყვნენ, ახლა
მოხუცდნენ, ისე იოლად ველარც წაემხობოდნენ, ველარც
წამოხტებოდნენ. მოტყდნენ, დაადგნენ გარდაგების გზასა.
ყვავილთა ასული იგივეთ დარჩენილა, ისევ მშვენიერია,
ისევ მომხიბლავი, ისევ ეწევა, მოხუცი იყოს, მაინც ეწევა, იქით
ეწევა, აღთქმათა მხარისაკენ, მარადიული სიცოცხლისაკენა.

ჰო, მკვირცხლად ველარ წაემხობოდა ბაჩყურაი, თვალებს ძაიხც
დახუჭავდა. იქაც ასევე იქნება აბიბინებული ველი, ყვავილებში
ენტება სალოცავი კოპალესი. ბაჩყურა დეკანოზი იქნება. კურდლე-
ლა გარდაცვლილა დიდიხანია, თავისი დღით როდი, ცეცხლში გა-
მომწვარა, თითქოს ახდენია წყევლა ზაქარიასი, მძინარე გამომწვა-
რა, ცეცხლი მოსდებია იმის ქოხსა, გაღვიძებაც ვერ მოუსწვრია,
ისე გამომწვარა. მერე ბაჩყურას უტვირთნია დეკანოზობა კოპალეს
სალოცავისა, ისიც მღვდელს შეჰბმია, რა თქმა უნდა სხვა მღვდელ-
სა, იმავე გზნებითა, იმავე მრისხანებითა; გადმოდგებოდა სახეგა-
ნატრებული, — მე გმირი კოპალე ორ!.. — გუგუნებდა. ყვავილთა

ასული ისევ დაცქრიალებდა, ისევე ქორფა, ისევე ცინცხალი, ისევე სხარტი, ხოლო ბაჩყურამ, ვინიცის, უკვე დახუჭა თვალი, საბოლოოდა, სამუდამოდა. აღარ გაუგია, აღარაფერი იცის. ჰა?... დახუჭა თუ ისევა გრგვინავს: — მე გმირი კოპალე ორ!... — ქალიშვილებმაც არ იციან. ვაჟები აღუთქვამენ, გავიგებთო. გაიგონ, ოლონდ ამას გაგება არც უნდა ან ვერც გაუგებენ; ელაეს, დაცქრიალებს, მიმოჰქრის ასული ყვავილთა, მინდვრის ასული, ყვავილებზე დარბის მჩატე ტერფებითა, ისე დარბის, არც იზნიქებთან ნაზი ყვავილნი, დარბის და აქეზებს, გამომეკიდეთო, აკი გინდოდა დაგეჰირეთო, დამიჰირეთო, დამიჰირეთო...

აბა თუ ვერაო!... შესძახა და ჩამოიცილა ხელები ქალიშვილთა, ისევ მიატანეს, კელავ ჩამოიცილა, მოიწურა, დაიძაბა, თითქოს უნდა ისკუპოსო, თითქოს ფრიალოს უნდა გადაევლოს; დაიძაბა და წაირბინა, სირბილით გაჰყვნენ ქალიშვილებიცა, ხელები გაეწვდინათ, არ წაიქცეს, მივეშველოთო. არ წაქცეულა, მინდვრის ასული ეწეოდა. რა წააქცევდა, ყვავილებში მიცუხტუხებდა, ყვავილები ეხვეოდა კანკებზე, ყვავილები და სხივები ერთად ეხვეოდა, ერთფერადა, ათასფერადა, ფერადფერადა, ეშხით აენთო სიცოცხლისა, სილამაზისა, სიკეთისა, სიყვარულისა, სიცოცხლის სიყვარულისა, რაც სიბერისას ესოდენ მკვეთრი ყოფილა, ბავშვობისასაც მეტად მკვეთრი ყოფილა, ოლონდ შეუტყნობელი ყოფილა, მითუფრო ლაღიცა ყოფილა, მითუფრო აღმტაცი. მაშინ მართლაც შეეძლო დაეჭირა მინდვრის ასული, ბაჩყურას რო გაეშვა, დაიჭერდა, ალბათ დაიჭერდა, ახლა რაღა, — მისდევს მაგრამ ვერ მიჰყოლია, ის იქ დაჰქრის, ლაყვარდში დაჰქრის, ჩამოვა უცებ, ჩამოიქროლებს, შემოურბენს, გარსმოვევლება, ავა ისევ სხივთა კიბეზე, აიქროლებს, ჩამოიქროლებს, — რა უყავ ღონე, ის სიმკვირცხლე სად ჩალიეთო, ჰო აღარა შიშობ, გამომეყვიო.

მისდევდა, ხარობდა, არა სწყინდა, რო ვერ დაეჭირა, ვერც დაიჭერდა, იცოდა და აღარა სწყინდა, უხაროდა, მხოლოდ უხაროდა, სირბილი შეეძლო, ისევ შეეძლო. მართალია, წამოეწივნენ თავისი ქალიშვილები, მაგრამ მერე რაო, ყვავილთა ასულის ტოლნი იყვნენ, ყვავილთა ასულივით მიხტოდნენ მდელოზე. მერე ჩამორჩნენ, ერთიმეორეს წაულაპარაკეს და შეჩერდნენ. მიხვდნენ, სიმარტოვე რთ უნდოდა, მარტო დასტოვეს.

აღარ მირბოდა, აღარ მიცუხცუხებდა, მხოლოდ თვალს არ აშორებდა მინდვრის ასულსა. ნელა ვიღოდა, დაიხრებოდა. ჰკრეფდა ყვავილთა. ბევრი მოჰკრიფა, შეკონა თაიგულადა. დიდებული რამ თაიგული გამოვიდა, ბაბუციმ რო იცოდა, ისეთი, ბაბუციმ გაუელვა თვალთა წინა, ბაბუციმ მიაჩეჩა ის თაიგული, — ბილიკს დაადექი, ტყეში შედიო, ჩაუჩურჩულა და მიიმალა, ყვავილებში მიჰქრა, მიიღია, მიიმალა მინდვრის ასულიცა. ის ტყეს შეერთო. არც იქ შეჰყვნენ ქალიშვილები. სხივნი შეჰყვნენ. ღრმად შეჰყვნენ ტყეში სხივნი დახრილი მზისა.

იქ დიდხანს დაჰყო, შეშინდნენ, შეფიქრიანდნენ იმისი ქალიშვილები, ტყეს მიატანეს, უნდა მოეძებნათ, მალე შენიშნეს, ბილიკს მოჰყვებოდა, მოდიოდა გაბადრული, გახარებული, ალტაცებული. დიდიხანია აღარ ენახათ ასე ალტაცებული, რა მოძნდარიყო, რა იყო მიზეზი? — ეს ყვავილები, ეს ტყე მდუმარი, ეს ლურჯი მთები თუ კიდევ რაღაცა, სხვა რაღაცა. იღუმალი, სასწაულებრივი? ალბათ იღუმალი რამ, სასწაულებრივი, — ფიქრეს ქალიშვილებმა, — დედაჩვენს თუ შეჰხვდა, იქ ტყის გულში თუ გამოისმო, განმარტოდნენ და მოიგონეს თავიანთი ახალგაზრდობაო, პირველი შეხვედრის ეპიზოდს მოიგონეს, ის ზევიდან ალუბლის კუნწულებს რო ჰყრიდა, ეს ქვემოდან ჯოხით რო ეტანებოდა კუნწულებსა, სხვები რო კისკისებდნენ და აქეზებდნენ. აბა თუ მარჯვედ გამოსდებ კაცსაო. ის მალა იცინოდა, ესეხი დაბლა, ყვავილნარი ხარობდა, ხარობდა ბაღი, ალუბლის ტოტები გადმოხრილი ყვავილებზედა. — მოიგონეს და გარინდნენ ხეტარებითა. მერე გამოემშვიდობა, წავიდა სული, შვილებისათვის დაუტოვა კეთილი სურვილები, დედაშვილური, სასიყვარულო. ეს სურვილები მოჰქონდა გაბადრულსა, ალტაცებულსა. ასე გაიფიქრეს ქალიშვილებმა და ვინ უწყის, სწორადაც მიიტანეს გუშანი. მაგრამ მაინც ძნელი სათქმელია, თუ რა განიცადა, რა ფიქრებით აღივსო მდუმარებაში, სიმარტოვეში, უღრანის გულში. ჰო, სათქმელად ძნელია, თვითონ ჰო აღარა წერდა, — უკარნახებდა თავის ქალიშვილებსა, თავისიანებს უკარნახებდა, მაგრამ სულერთია, აღარ გააჩნდა სიმარტოვე შემოქმედისა და სხვა რაღა ყოფილა შემოქმედება სიმარტოვის გარდა. მილტონიც თავის ქალიშვილებს უკარნახებდა „დაკარგულ სამოთხესა“, მაგრამ იმას სხვა ბედი სწეოდა, — დაბრმავებულიყო, ვედარაფერსა ჰხედავდა, ვერავისა ჰხე-

დავდა, კვლავ მარტო იყო შემოქმედი, თავის ფიქრთა და წარმოსახვათა ანაბარა დარჩენილიყო. ხოლო ეს ჰხედავდა, თვალის შუქი მომატებოდა, მხოლოდ ხელები არ ანებებდნენ სიმარტოვესა. შეებრძოლებოდა მოკანკალე ხელებსა, შეილებს დაითხოვდა, შეებრძოლებოდა და ვერ დასძლევდა, ისევ მოიხმობდა შეილებსა. მძიმე გამხდარიყო ხედარი ხელოვანისა, უფროც დაუმძიმდა, ტუჩებიც ველარ დაიმორჩილა, კარნახიც აღარ შეეძლო; მაშინ ის დრო გაუხდა სანატრელი, კარნახი რო უხერხდებოდა.

ეს სხვაგვარი ტრაგედია გახლავთ შემოქმედისა. ის ცნობილია, შთაგონება რო დაეშრიტება, ჯანით საღია, ბუღას დაეჭიდება, ღონე ერჩის, მაგრამ კალამს ველარ მორევია, სიტყვა ველარ უპოვნია, აზრი თუ სახე ველარ ამოუტანია აბურღული გონებიდანა, ჰო, ცნობილია, ბევრსა სწევია ასეთი ბედი, თვითონაც ასეთივე ტრაგედია გადმოსცა „წოდებულთა“. ისიც მომხდარა, უეცრად რო დაღუპულა მწერალი თუ ხელოვანი, ფათერაკს რო გადაჰყოლია ან სენს მოუსპია, უეცრად, მოულოდნელად, დაცემულა და დაკარგულა ვინ იცის რა ნაწარმოები; ჰო, ცნობილია, ბევრს დამართნია ასე, ბევრსაც აღუწერია ასეთი ტრაგედია. მაგრამ ეს სხვა იყო, მომხდართა თუ აღწერილთაგან განსხვავებული, უცნაური, განუმეორებელი: აზრი საღი ჰქონდა, წარმოსახვა უსაზღვრო, შთაგონება კვლავ ჰეშმარიტი, ოღონდ აღარ ემორჩილებოდა აღარცა ხელი, აღარცა ტუჩები, ველარც დაეწერა, ველარც გამოეთქვა, — როგორღა შეეთხზა, როგორღა შეექმნა და რო არ შეექმნა, როგორ ეცოცხლა?! ეს სულ სხვა იყო, ეს ტრაგედია ატც დაწერილა.

და კანკალებდა ტუჩები, ხელები კანკალებდა დაუმცხრალა: — შეჰხეთ, ცეკვავენ, როგორა ცეკვავენ! — იტყოდა ხოლმე, უნდოდა ეხუმრა, ისეთ კილოზე იტყოდა ხოლმე, — ტაში!.. — და ტაშიც უნდა დაეკრა ხუმრობითა, მაგრამ სატაშოდაც აღარა წებდებოდა ხელები, ტაშიც აღარ გამოდიოდა. და კანკალებდა... ზამთარში უფრო აუტანელი იყო, თითქოს სიცივის ბრალიაო, თითქოს დაცხრებოდა კანკალი, ღუმელი რო აგუზგუზებულებოდა, ბუხარი რო აღუღლდებულებოდა. მაგრამ ჰო, გასჭირებოდა ისევა, შეშისათვის ფული ველარ მოენარჩუნებინა, აღარც არაფერი გადარჩენოდა მასრების გარდა, ხოლო მასრები არ ემეტებოდა,

ყველა მოგონებათა საკრებულოდ გადაენახა, ახალგაზრდობის მოგონებათა.

ცივი ზამთარი დამდგარიყო, ცივი და მკაცრი. სციოდა და კანკალებდა. ველარ გაუძლეს ქალიშვილებმა, მასრები გააპარეს. გააჟიდეს. საღამოთი ბუხარი ააღუდღუდეს და მართლაც უშველეს, თითქოს უშველეს, გაინაბა, გაყუჩდა ბებერი ძელები. საიდან? — იკითხა. ქალიშვილებმა თვალი მოარიდეს. მიხვდა, გაიღიმა და მიეფიცა ცეცხლსა. ცეცხლმაც იცოდა მოგონებანი. შეშა ტაცუნებდა, ალი აღიოდა, ქანაობდა, ქანაობდა შემთბარი ხელებიცა და კედელზე ათასგვარი რამ იხატებოდა. ასევე იყო კურდღელას ქოხში. ბიჭები აქეთ-იქიდან ამოუსხდებოდნენ კურდღელასა, ის შუაეცხლის ალზე თითებსა ხელანჯავდა და ჭერში ლანდები დაბორიალებდნენ. ქაჩები არიან, კოპალე მოეჭრებათ და მუსრს გააღლებსო, — ამბობდა კურდღელაი, ამას გარკვევით ამბობდა და გაურკვეველსაცა ბურტყუნებდა, მერე დაიგრგვინებდა, აჰა, კოპალე მოგვევლინაო, დაიგრგვინებდა და ქაჩებიც გადაიკარგებოდნენ ან გაიუჟებოდნენ ერთიანადა. კურდღელა ხარხარებდა, შეშინებული ბიჭები ფერდებზე ეკროდნენ, ისიც გულდაგულა ჰხვევდა ხელებსა, კოპალესათვის შეეწირა, ხატის მსახურებადა ზრდიდა; ზრდიდა და გაზრდიდა, იმისები იყვნენ, კოპალესი იყვნენ. კარს მოადგებოდნენ, ზაქარია კითხულობს ვასიკოსაო, მანდ ჰო არ არიო. აქ არის და აქ იქნებაო, აჰა, წაიყვანოს, მაგრამ მაინც აქ იქნებაო, კოპალესია, კოპალესიაო. ვასიკოს შინ წასვლა არ უნდოდა, ბაჩყურა დაბლა ეწეოდა, მოიცადე, ჯერ აღრეაო. მაგრამ კიდევ სხვა მეზობელი მოადგებოდა კარსა, ჩქარაო, ზაქარია ბრაზობსო. კურდღელა ისევ ალზე დახვლანჯავდა თითებსა და იცინოდა. ვასიკოს ჭერზე დარჩებოდა თვალი. მიჰყავდათ და ჭერზე რჩებოდა თვალი... ასე ქანაობდა ალი, ასევე აჰქონდა ლანდები ჭერზედა. ქაჩები დარბოდნენ, დაბორიალებდნენ, — აჰა კოპალე გამოჩნდებოდა და გამუსრავდა ქაჩებსო. ჰო, ცეცხლმაც იცოდა მოგონებანი.

თედოც ცეცხლთანვე მიუჯდებოდა სიტყვათა განმარტებებს აზუსტებდა. — გამომცემლობას ვასილის მოთხრობათა კრებულის გამოცემა გადაეწყვიტა, იმ კრებულისთვის ადგენდა ლექსიკონსა. ლექსიკონსაო? — და მოგონებათა მირინდებიდან ამოვიდოდა, — ჩემი წიგნისთვისა?! განა ჩემ წიგნს ლექსიკონი უნდა?! უნდაო, მოუჭრიდა თედო, არ აკამათებდა, არ ეკამათებოდა, თავსაც არ

აიღებდა, კითხულობდა და ეკითხებოდა, დამიდასტურე, პო სწორეა განმარტებულიო. სწორე არისო, დაუდასტურებდა და თვალს გაუშტერებდა ცეცხლსა, ვერ გაეგო რა მომსდარიყო, ნუთუ ასე ჩამორჩენილიყო მკითხველი, ნუთუ ენა დავიწყებოდა, თავისი ენა, ენა აკენისა, ენა მშობლისა, ნუთუ მართლა დავიწყებოდა?! ან ეგების მკითხველი არც იყო ბრალეული, თვითონვე ღრმად შეიჭრა ენის არსობაში, სათავეებამდის აჰყვა, ღრმად განიცადა, მთლიანობაში განიცადა, მოშალა საუკუნეთა თუ ეპოქათა საზღვრები, განაძო უცხოური ზეგავლენანი, მავნე და უსახური ჩამოაცილა, დახვეწა, დასწმინდა, აამაღლა, ენა აამაღლა და ველარ შესწვდენია მკითხველი?! ენა აამაღლა და მკითხველი ვერა?! არა, არც ეს უნდა იყოს, არ უნდა იყოს!.. განა ყოველთვის მკითხველთან არ იყო, განა ყოველთვის ერთად არ იყვნენ? იმისი ლექსიკა ცოცხალი მეტყველებიდან მოდიოდა, ისე ლაპარაკობდნენ გლეხები და ხელოსნები, ისე მეტყველებდნენ თავად-აზნაურნი, ცოტაოდნავ ვაჭრებსა და უცხოეთში განსწავლულებს აღრეოდათ სიტყვა-პასუხი, მაგრამ ისინიც თანდათანობით მორჩილდებოდნენ დედა ძარღვსა, დედა ენასა. ბევრი რამ ძველი წიგნებიდანაც გამოეზიდა, ოღონდ ისეთი, ლიტერატურას რო დაჰკარგოდა, ხოლო დიალექტებში ისევე ცოცხლობდა. ეგება სწორედ აქ ვერ დაიცვა წონასწორობა, ეგება ძალიან გაიტაცა ძველი ლიტერატურის მკვეთრმა, ხატოვანმა, სრულქმნილმა ლექსიკამა, — მაგრამ ეს მაშინ, ძვერობისათვის რო იარაღდებოდა, დიდი ქმნილებისათვის რო ემზადებოდა; მას შემდეგ დრო გავიდა, მას შემდეგ ამას თავი არ აუღია მაგიდიდანა და ვინ უწყის, მას შემდეგ როგორ დაირღვა საუკუნის დასასრულისას ჯერ კიდევ ღონიერი დიალექტები?

მით უკეთესი, იმის ნაწერებში რო შემონახულან, გადარჩენილან, მკითხველი გაიხსენებს და იმასთან იქნება, კვლავ ერთად იქნებიან, ერთად ივლიან, მხოლოდ გამოიცეს ის ნაწერები, გამოვიდეს ოცტომეული. და ოცტომეულის გეგმისაკენ გაუქცეოდა თვალი. მანამდის კრებული გამოდის — „ფერად-ფერადი“, თედოს იმისთვის უნდა ლექსიკონი, თედოს ლექსიკონები უყვარს, შეადგინოს, მოიკლას სურვილი, ლექსიკონი იმისთვის მუსიკაა, გარდასულ დროთა მელოდიებია, უყვარს ტკობა იმ მელოდიებითა, უყვარს და დასტკბეს; დასტკბეს აჰაა, დაუდასტურებს და მიეშველება, რო უფრო დახვეწოს განმარტებანი. ეს კრებული ძეგლად

უნდა, სამკაულადა ჰქონდეს თედოს ლექსიკონიცა, ნინას ძეგლად უნდა, ნინას გრავიურა უნდა დაერთოს, თავისიცა და ნინასიცა, ერთადა, ისეთნაირადა, განუყრელ მეგობრობას რო გამოხატავდეს, სულთა კავშირის გამოხატავდეს, მარადიულსა, დროსა თუ სივრცეში მოუგრეველსა, დაუძლეველსა; „სულთა კავშირი“ უნდა შევიდეს კრებულში, „ალუჩით“, დაიწყოს და მოთავდეს „სულთა კავშირითა“, ის განთიადია, ეს მწუხარი, მისი ერთი მოვლაა ამათ შორისა; საუკუნეც თუ წამი ყოფილა მარადისისთვის, მზის ერთი მოვლა რაღა იქნება? რა ნაწილს მოიცავს ერთი წამისა? მზეს დრო არა აქვს, ის შუქია, სინათლეა, სინათლე არის თვით მარადისი; ძნის ერთი მოვლა თუ მრავალი — იგივეა, უთვალავი მოჩვენებაა, გამოავლის სურვილი ნიშანია კაცთა უსუსურობისა, დიდი სინათლე ერთადერთია, ერთადერთი მშობელია სიცოცხლისა, აღმტაცია, ვითარცა წყარო სიცოცხლისა, საშიშარია, რამეთუ იმასვე ახლავს სიცოცხლე სიცოცხლისა; აღმტაცია და საშიშარი, აღტაცება და შიში ღმერთია, დიდი სინათლეს ღმერთად იწამა, გაჩნდა თუ არა გონება ქვეყნადა. მაშინ გონებაც გონიერი იყო. ერთი იგი დიდი სინათლე, ერთადერთია, ერთი შემოვლაც იგივე იქნება, რათქმუნდა ერთი იქნება „ალუჩადან“ „სულთა კავშირამდისა“.

ცისარტყელა თუ მოეხატება ყდასა, ისიც გამონაკრთომი იქნება დიდი სინათლისა, სიმბოლო იქნება მოჩვენებათა, წარმოდგენათა, წარმოსახვათა, ვინ იცის, ხელოვნების სიმბოლოც იყოს, ყოველშემთხვევაში „ფერად-ფერადს“ შეეფერება, ცისარტყელას ფერები მოველება, ცისარტყელა მარაოსავით გამოიშლება ერთი კუნჭულიდანა, იქ ხელი იქნება, ხელი ნინასი, იმ ხელს ეპყრობა მარაო — ცისარტყელა; ეს იქნება ძეგლი ნინასი.

თედო ისევ ეკითხებოდა, ხელიც შეახო, იგრძნო, ჩაესმა, გარინდებას მაინც ვერ დააღწია თავი.

შეშა ტკაცუნებდა, ალი ქანაობდა, იმათი ლანდებიცა ქანაობდა კედელზე, ფიქრიცა ქანაობდა ლანდებსა თუ მოჩვენებებში.

იხსდნენ, მღუშარედ იხსდნენ, დაბორიანებდნენ ფიქრთა ლახდებში, ფიქრთა ლანდებში წააწყდებოდნენ ერთიმეორესა, ჩაიცი-ნებდნენ, წამოიწევდნენ, მუგუზლებს შეასწორებდნენ და წაჰყე-ბოდნენ ისევ ფიქრებსა.

თედოს ლექსიკონი ედო მუხლებზე, გამობრუნდებოდნენ თუ არა, ისევე ლექსიკონისათვის უნდა ჩაედევნებინათ თვალი... ხან

სტუმრები ეწვევოდნენ და ლექსიკონიც გადაიდებოდა, ფიქრებიცა. გიორგი ლეონიძე ხმაურით, ბუხუნით, გულამოვარდნილი ბობოქრებით შემოიჭრებოდა, თითქოს კარსაც თან შემოიტანდა, მხრებით შემოიტანდა, ქალაქის ლელვას შემოუშვებდა, მწერალთა თუ ხელოვანთა ამბებს მოიყოლებდა, იმედების კოცონს გააჩალებდა და ბუხარშიაც აიწვედა ალი, აბურბურდებოდა, უფრო მეტად აქანავდებოდა. პო, ფიქრები გადაიდებოდა, ის ფიქრები ღროისა, სივრცისა თუ მარადისობისა, სიცოცხლისა თუ სიკვდილისა, გონებისა თუ უგუნურებისა, გრძნობისა თუ უგრძნობელობისა, არსთა არსისა, მშვენიერებისა; ის მოდუნება, ჩამდუმარება მიმკრთალდებოდა, დაბრუნდებოდა ისევ ჩარხი წუთისოფლისა. ოცტომეულს მე გამოვცემო.* ამბობდა გიორგი ლეონიძე. ის ჩქროლავდა, ჩქროლვით, კანკალით გადმოიღებდა ოცტომეულის გეგმასა, უხსნიდა, როგორ გამოეცათ, როგორ დაეწყათ, დაელაგებინათ; ჰონორარი თუ როგორ გაენაწილებინათ, იმასაც უტოვებდა ანდერძად. გოგლა უარობდა, ეგ შენ იცი, შენი ნებაა, შენვე გაანაწილეო. მაშინ ცოცხალი აღარ ვიქნებო. იქნებო, გოგლა ედავებოდა. იცოდა, რომ აღარ იქნებოდა, მაინც ეამებოდა, ასე ბეჯითად, შთამაგონებლად, ასე ღონივრად რომ ჩასძახოდა, იქნებო. მგრძნობიერებაც ღონედ ჩამდგარიყო ამ ვაჟკაცში და მედგარი, შემართული პოეზია დაეწყო. შემართება ახარებდა, ახარებდა ეს დაუდრგომელი ეს გულამოვარდნილი ვაჟკაცი და უკვირდა, სიმბოლისტი რად დაურქმევიაო.

ამას სიმბოლისტიო, იმას ფუტურისტიო: აქ სიმონ ჩიქოვანსა გულისხმობდა. სიმონიც ეწვეოდა ხოლმე, „ფერად-ფერადის“ გამოცემადა ზრუნავდა, საამო ამბებს ატყობინებდა, უამუხრს თვითონვე ებრძოდა, ააცილებდა, იმასთან არც ახსენებდა, ვითომც არც არაფერი შემთხვევოდეს უამური, ვითომც ყველა აღტაცებულიყოს, ყველა შეელოდეს, ყველა იმისთვის გადამდგარიყვეს. მშვიდად შემოვიდოდა, თითქოს დაღლილიყოს, თითქოს მოსვენება ყველაფერს ერჩივნოსო, მაგრამ ცოცხალი, სწრაფმოძრავი თვალები უმაღლ გაამხელდა, რომ მზად იყო საპაექროდა, ოღონდ ვინმეს დასცდენოდა რამე, თუნდაც სადამო, თუნდაც იმისთვის მოსაწონარი, მაინც საბაბი იყო სალიტერატურო საუბრისა, მაშინვე აეგზნებოდა, აენთებოდა, ამეტყველდებოდა ჩქარადა, მღელვარედა, ისეთი ძალითა, ეგონებოდათ, არც დაღლილა, არც არასოდეს დაიღლებო. ბატონ ვასილის მარჯვენა თუ ვინმესას შეედრება, მხოლოდ

ოპიზარების მარჯვენასაო, — იტყვოდა ხოლმე, — მისი ნახატები ფრესკებსა ჰგვანან, ფრესკებივით შემომტკერიანო. გოგლა უარობდა, — მიწიერნი არიან, მიწაზე უდგიათ ფეხი, ქართული მიწითა სუნთქავენ, გმირული სულითა და უჭკნობი მშვენებით აღესილანო. სწორედ ფრესკებში გადასულა ეგ უჭკნობი მშვენება, მიწისა და სიცოცხლის სუნთქვაო, — არა ცხრებოდა სიმონი. პოეზიაში ბევრად მეტია სიცოცხლე, ერის სახეც პოეზიაა, — ბუზუნებდა გოგლაი, — ფრესკას ისეთი დადი დაასვა ბიზანტიურმა მხატვრობამ, თავის დახსნა იქიდან ძნელია. და მაინც გასთავისუფლდნენ ქართველი მხატვრები, — თვალები უბზინავდა სიმონსა, — შეჰქმნეს თავიანთი, თავისთავადი, განსაკუთრებული. ფრესკა მაინც ფრესკაა, — გოგლა მოუქრიდა, — გმირები პოეზიამ იცის. წმიდა გიორგი? — ისიც ჩაერეოდა კამათში. გიორგი დასთმობდა, თითქოს დასთმობდა, მაინც თავისას გაიმეორებდა: პოეზია ყველაფერს შირჩევნიან! მეცა: — დაუდასტურებდა სიმონი, — პოეზია ყველაფერია!

კეთილი და პატიოსანი, მაგრამ სხვადასხვა სახელი რაღად დაერქმიათ, — ეს სიმბოლისტებიო, ეს იმპრესიონისტებიო, ეს ფუტურისტებიო, ვითომ რა იყო, რა მოდა შემოსულიყო? რად უნდოდათ ეს წამატებული სახელები? — იყო რაღაც თავისებურებანი, თავისებურებათა გამოსახატავად უნდოდათ, თავისებურებანიც იცოდა, წერილად გაეგებოდა განსხვავებანი თუ მსგავსებანი, მაგრამ მაინც რომელი დიდი შემოქმედი არ განსხვავებულყო, რომელი ჰგავდა მეორესა? არცა ჰგავდა, არც უნდოდა ზედმეტი სახელი, არად აგდებდა ამ ისტი-ბისტისა, თავისი სახელით, ნამდვილი სახელით აშუქებდა საუკუნესა, აღიდებდა ერსა, აღიადებდა, ამაღლებდა. ესენიც მოიშორებდნენ შემოტანილ სამკაულებსა, დიდი პოეზიისათვის გადაედოთ თავი, ყელამდის იყვნენ ერის სიყვარულითა, სხვა არც არაფერი უნდოდათ, არც არაფერი გამოადგებოდათ; თუ მისტანებოდნენ, იმავე სიყვარულით მისტანებოდნენ, ყველას ამითი გამოუღვია თავი, ჩვენც ეგებ ამითი უფრო გამოვაჩინოთ ჩვენი ქვეყანაო.

ისე, სხვათაშორის თუ ვიტყვით, უცხოური საჩუქრები თუ სამკაულები ძველთაგანვე ჰყვარებოდათ ჩვენში, შაჰთა თუ ყაენთა საბოძარისათვის, ხალათისათვის, უცხო ქვეყნებიც ურბევით, თავიანთთვისაც არ დაუყრიათ ხეირი. მერე მეღლები შეჰყვარე-

ბიათ, ბრჭყვიალ-კრიალით მოსჭრიათ თვალი. აღამაჰმად-ხანი გაოცებულა, ნეტავი ისეთი რა საბოძგარი გამოუგონია რუსთ ხელმწიფესა, ქართველები რო გამოგეტაცაო; უნახავს და მერე უფრო გაოცებულა, ტყვედ შეპყრობილ თავადის გულზე უნახავს: ეს არისო, — შეუძახნია, — ამისათვის გადამიდექით, ხალათი არ გერჩინათ, სიშიშვლეს მაინც დაიფარავდითო. ჰო, სხვათაშორის ითქვას, ცოდო გამხელილი სჯობიანო. პლატონ იოსელიანისაგან ახსოვს ეს მაგალითი, უნდოდა კიდევ გამოეყენებინა, ალექსანდრე ბატონიშვილის რომანისათვის შემოენახა, რამდენი სხვა რამ შემოენახა. მაგრამ აღარ გამოადგება, ხელები უკანკალებს, ტუჩები უკანკალებს, აღარ გამოადგება. ზოგჯერ საუბარშიც ველარ ჩარეულა, აჰა, წმიდა გიორგი ჩაუმატა და სიტყვა ველარ მოადევნა თუ რად ჩაუმატა. იმათ გაიგეს, ისედაც გაიგეს.

და გაუგებენ... თედო მაინც თავისას გაიძახის, ვერ გამიგიაო, — ეგ „ოვი“ რად ვერ მოგიშორებია, როდემდის უნდა ატარო ეგ ბორკილი სემინარიისა, რად არ აღიდგენ წინაპართა გვარსა, შენც ისე რად არ ეწერები, შენი წინაპრები რო ეწერებოდნენ — ბარნაველი! განა არა სჯობს! სჯობს თუ არა სჯობს ბარნაველი ხარ, „ფერად-ფერადს“ ბარნაველი დაწერეო. ბარნაველიო, თავს დასდგომიან სხვანიცა, ბარნაველიო, მოსძახიან კოდლები, ბარნაველიო, გუგუნიებენ მთები და ტყეცა ბუბუნიებს, ბარნაველიო. შენი მთებია, შენი ტყეა, შენი მიწაა. გვარი გვიხმობს, წამოქოჩრილან შენი მოგვარენი, როდის აქეთია, — როდის იყო, სოლომონი რო გწერდა: „თქვენ გვარს თქვენ უცხო დაბოლოვებით აწერთ. სხვები თქვენ გვარს წერენ: ბარნაველი. ალბათ, არ მოგეხსენებათ, რო ჩვენი გვარი ბარნაველია. ჩვენი წინაპარი მღვდელი გადმოსულა სამცხიდან, სოფელ ბარნავიდან, როცა სამცხე ოსმალს დაუჭერია. აქ ის ორბელიანის კარის მღვდლად გაუმწესებიათ. მაშინდელ საბუთებში ის მოხსენიებულია ბარნაველად. ვკადნიერდები და გაცნობებთ ამას, როგორც ამჟამად გვარის უფროსი წარმომადგენელი.“ — ამ ოცდაათი წლის წინათ იყო, მაშინ ჯერ კიდევ ესოდენ არ გაგეტქვა სახელი, მაგრამ გვარი დაგეძებდა, დაგეძებდა ქორა მახვში, დაგეძებდა და მოგძახოდა: წასულხარ, წადი, ოლონდ გვარი წაიყოლო, გვარი თუ შეგრჩებათ, არ დავიშლებითო.

ოლონდაო, ვკადნიერდებიო, ჰმ! — წინათ მრისხანენი იყვნენ გვარის უფროსები, გვარის სიმტკიცესაც ინარჩუნებდნენ; ალბათ

არ მოგეხსენებაო, კმ! — მოგეხსენება და კარგადაც ახსოვს თუ როგორ დაიბნა, მოკვეცილად რო ამოიკითხეს იმისი გვარი; მაშინ დაიბნა და მერეც დიდხანს ვერ გამოერკვა, ვერ შეეჩვია; სჭიდნენ, მაინც ვერ ეჩვეოდა. ზოგს თავგზა დაებნა, აღარც გააჩერეს სემინარიაში. ის გააჩერეს, მიეჩვია და გააჩერეს; მიეჩვია, ოღონდ ეუხერხულებოდა, დიდხანს ეუხერხულებოდა, მერე უხერხულებაც ჩაილია, გაჰქრა; როგორ ჩაილია. როდის გაჰქრა, ეს აღარც ახსოვს. ახლა აპხირებიან, დაუბრუნდიო, გვარი გიხმობსო. როდის გაჰქცევია, რო დაუბრუნდეს?! ბარნაველია სისხლითა, ზორცითა, ბარნაველი იყო და ბარნაველია, სულითაც იგივეა, ბარნაველია, აჰა, განუცხადებია, ხოლო საბუთსაც თუ მოითხოვთ, ინებეთ, აგერა ოცტომეული!.. ვისა აქვს უფრო კარგი საბუთი? თედომ დრო უხელთა, — მაშ „ფერად-ფერადს“ ბარნაველს მოაწერო. უცებ არ უპასუხა, იყო, იყო გარინდებული. მიჩვეულიყო: — მიჩვევაც ძნელი ყოფილა, გადაჩვევაცა. ტყუილად არ უთქვამთ, მიუჩვეველს ნუ დააჩვევ, მიჩვეულს ნუ გადააჩვევო. დააჩვევს და გაძნელებულა. სიავესაც შესჩვევია ადამიანი, სიავესა, სიგლახესა, უკეთურობასა, უკუღმართობასა, უბედურებასაც შესჩვევია, ყველაზე დიდი უბედურებაც ესა ყოფილა, ტრაგედიაც ესა ყოფილა; თავისასაც გადასჩვევია ადამიანი, თავისას, თვისიანსა, თვისტომსა, სხვას მიჰკედლებია. დაე დარჩეს იმის მაგალითად, თავისას რო არავინ გადაეჩვიოს, თავისი რო არავინ დაჰკარგოს. სხვისა არ შეიგუოს, სხვისას არ შეეჩვიოს, დაე დარჩეს მაგალითადაო.

რას იტყვიო, — თედო არ ეშვებოდა.

— ფსევდონიმად დარჩეს...

— „ფერად-ფერადი?“..

— ფსევდონიმიტა...

თედოს ლექსიკონი ედო მუხლებზე. შეშა ტკაცუნებდა. ადიოდა, ჭანაობდა, ბურბურებდა ალი და კედელზე კანკალებდა იმათი ლანდები... ის ლანდების ლანდებია, აჩრდილების აჩრდილებიაო, ვასო დუდუნებდა, აჩრდილნილა ვართ, აჩრდილნი ვყოფილვართო. სხვა რაღა ეთქვა, — ცხოვრება მოთავებულიყო, წერა აღარ შეეძლო, მოთავებულიყო; წერა აღარ შეეძლო, მოგონებებსღა მისცემოდა. უნდოდათ, ჩაეწერათ მოგონებები. იწერდნენ. „სამწუხარო ღიმი“ უწოდა თავის მოგონებებსა, ველარ ახსნა, რად უწოდა ასეთი სახელი, ბოლომდის ველარ მიატანა, ან რაღა მიატანა, მზო-

ლოდ წამოიწყო, ახალგაზრდობის მოგონება მოასწრო; დიდ ფიქრებს, დიდ ტკივილებს ველარ შეება. ცუდი არ იქნებოდა, გაიხსენებდა, რაც გადაეტანა, რა ბრძოლაც გამოველო, გაამხელდა, რაც განეზრახა, გაამხელდა, ქართლის ცხოვრებას რო წერდა, თითო რომანი თითო თავი რო იყო ამ ცხოვრებისა და თითო თავი თითო ეპოქას შეიცავდა, — მოკრძალებით გაამკლავებდა, მოკრძალებითა, მორიდებითა, თავმდაბლად. მაგრამ მოგონებანიც შემოქმედება ყოფილა, მოგონებებსაც განმარტოება ნდომებია, ხოლო განმარტოება პო აღარ შეეძლო; რაც უკარნახია, იმისებური აღარ გამოსულა, ამოვარდნილა იმის სტილიდანა, თავისებური, განსაკუთრებული, უჩვეულო სტილიდანა. ქართულმა რომანმა არ იცოდა ასეთი სტილი, არც ასეთი გაბედული ძიებები იცოდა. ძველი თუ ახალი ქართული პროზის გამოცდილებანი როდი იქმარა, ძილისპირნის, ფსალმუნთა და საგალობელთა მელოდიები ჩაუფინა და გამოძერწა სრულიად განსხვავებული, საკუთარი, ახალი სტილი, წარუვალა ნიმუში, დიდი მაგალითი XX საუკუნის ქართული პროზისა, ახალი და ახლადახალი, მომხიბლავი, თავისი გადასვლებითაც; გადასვლები დაახლოვებით ისეთივე გამოსვლია, რუსთაველის შაირმა რო იცის: მაღალი და დაბალი; ერთფეროვნებას ამიტომაც ასცილებია, განწყობილებანი თუ მოქმედებანი ტონით, განსხვავებული ტემბრით, ოღონდ თანაბარი სიძლიერით გადმოუყია. დიდ განზრახვას დიდი სტილიც უნდოდა, დიდ სტილს დიდი ჭაფა, გულმოდგინე, თავაუღლებელი შრომა უნდოდა, ჰქონდა უნარი თავგამეტებული შრომისა და შრომობდა, ამიტომაც, არ აღვსებულა იმისი ცხოვრება სათაგვრდასავლო აზრებითა, უცნაური შემთხვევებითა, წარმტაცი მოულოდნელობებითა. ეს სხვა ცხოვრებაა, თავდადებული შრომის ცხოვრებაა, ცხოვრებაა ამაღლებული სულისა, კაცთა სულიერი ამაღლებისათვის თავდადებულისა.

ჟელქცეული, 1963 წ.

დ ა ნ ა რ თ ი

ლევანდის ტყვეობაში

შესრულდა ას ოცი წელი ვასილ ბარნოვის დაბადებიდან: საჯარო ბიბლიოთეკამ გამოფენა მოაწყო, ტელევიზიამ — გადაცემა, „განათლებამ“ მონოგრაფია გამოსცა, ეს იყო და ესა, ოღონდთუ რაც იყო, თარიღი აღინიშნა, ვალი მოხდილია, მოვიგონეთ მწერალი და გადავდეთ კვლავაც მოსაგონებლად, გადავდეთ მომავალი თარიღებისთვისა, კიდევთუ მოვიგონებთ, რალა თქმა უნდა, დრო თუ მოგვრჩება საამისოდა.

არავის სასაყვედუროდ არ ვამბობ, ცხადია — ეს თვით ბეღია, ბედი ვასილ ბარნოვისა, ჰეშმარიტი ხელოვანისა, დიდი, ვეება, ბუმბერაზი მხატვრისა და მოაზროვნისა, კვლავაც და კვლავაც მოკრძალებულად რო მიყუჟულა პანთეონში ქართველ მოღვაწეთა, ისევ ისე და ისევ იმგვარად, სიცოცხლეში როგორცა სჩვეოდა. ბედი ბეღია და ვერ აუხირდებო, — სიცოცხლეში თუ ხასიათი ეთქმოდა, სიკვდილის მერე ბედისწერად გადაქცეულა და რაღასა იქმ, — ვერ აუხირდებო. ბედიცაა და ლევანდაცა, ზოგი ისეა, ცივ ქვაზედაც რო დაასახლებს ბედი, ზოგს დარბაზებსაც ჩამოაქცევს თავზედა, — ბეღია, ბედი, ვერ აუხირდებო.

რა ვუყვით მერეო, — მაინც მინდა, რო ავუხირდეთ ბედსა, ვასილ ბარნოვის ბედსა, ბრმა ლევანდისგან რო წარმომდგარა, ავი ლევანდისგან რო წარმომდგარა და არ იშლის თავისასა, მაინც არ იშლის, იქიდან წარმომდგარა, ვილაცას რო უთქვამს (შავ და უკუღმა ის დღეი...).

ვასილ ბარნოვის რომანები ძნელად იკითხებაო, — უთქვამს ბოროტადა, ანთუ გაუაზრებლად და წასულა ნათქვამი იგი, წასულა ბრმადა, ბრმადვე გაბნეულა და

350

მოჰკიდებია უნდილ გონებასა, მცონარ გონებასა, ბედოვლათ გონე-
ბასა, მოჰკიდებია და გამკითხავი არ გამოსჩენია. ასე შექმნილა ლე-
გენდაი ცრუი, ცრუი და ყალბი, რამაც შესწავლაც შეაფერხა ვასილ
ბარნოვის შემოქმედებისა და, რაც მთავარია,—მთავარია და უმთავ-
რესი,—ლამის შეაფერხა ის დიდი ზემოქმედების ძალაცა და ესთე-
ტიკური სიამოვნებაცა, მხოლოდ ამისაგან რო წარმოსდგება, მხო-
ლოდ ბარნოვის საკუთრებად რო გადაქცეულა და სხვას ამგვარად
არ შეუძლიან, არა, ამგვარად არ მოუხერხდება.

არ ავიხირობ, რალა თქმა უნდა, თითქოსდა ვითომ მართლაც
ადვილად გაიგებოდეს ვასილ ბარნოვი, ყველასთვის ერთნაირად
გაიგებოდეს; არც ავიხირობ და არც შეიძლება, არც სხვა ვინმეა
გასაგები ყველასათვის ერთნაირად; არც ავიხირობ და არც ვედავე-
ბი, ვინცთუ მზად არაა საამისოდა, ეს ლეგენდა იმათი არც არის,
არც არაფერ შუაში არიან, — სალიტერატურო წრეებში შეიქმნა,
სალიტერატურო ასპარეზზე შეიქმნა, მწერლობამ შექმნა მეტოქე-
ობის ნიდაგზედა, ავი და შმაგი მეტოქეობისა, ავადაც გავრცელ-
და, ბრმადაც იარა, იარა და იარა აგერ ჩვენამდისა, რა საოცრად
იარა. რა განუკითხავადა!.. რამდენს ჩაუქნევია ხელი ბარნოვის
ხსენებისასა, ჩაუქნევია მოსხებიტა და მოსხებიტვე დაუტანებია, ვე-
რას გაუგებო, ხოლო და ოლონდ იქავე კაფკაზე ალაპარაკებულა,
ადვილადა და გაგებულებითა, ჯოისზეც ასევე, პრუსტზეც ასევე
ალაპარაკებულა და ალაპარაკებულა, — ვინ უწყის რამდენსა; რამ-
დენს მანისთვის მოუთათუნებია ხელი, რამდენს კიდევ ფოლკენერი-
სათვისა, ვინ უწყის, რამდენსა!.. თურმე იმათი გაგება ადვილი
ყოფილა, ბარნოვისა ძნელი, — ლეგენდაც ესაა, მეტი არაფერი.

მართლაცდა ვითომ ისეთი რა უნდა ვასილ ბარნოვის გაგება-
სა, — უნდა იცოდე ქართული და ესაა, კარგად უნდა იცოდე. სხვა
არაფერი უნდა.

ავციოლია ჩვენ ქართველის ბედმაო, ილია რო ამბობს, ვასილ
ბარნოვიც ესაა და ესა თავით ბოლომდისა, ოლონდ საგულისხმო
ისიცაა: აქ მხოლოდ მრწამსი როდი იგულისხმება ვასილ ბარნო-
ვისა, არა მხოლოდლა, რალა თქმა უნდა, — იგულისხმება აგრეთვე
ისიცა, მართლაც ფეხდაფეხ რო აედევნა ქართველის ბედსა წარმარ-
თობიდან ჩვენს დროებამდისა, მითოსური ეპოქებიდან ჩვენი საუ-
კუნის ოციანი წლების აქტუალურ პრობლემებამდისა, — საგულის-
ხმოც ესაა და დამაფიქრელიცა, — აედევნა და განაცხადა თავის

რომანებში, მხატვრულად წარმოსახა გზაი უგრძესი ჩვენი ცხოვრებისა, რაც მანამდისინ მატრიანებში გახლართულიყო, ანდა სულაც დაკარგულიყო, ანთუ ეყარა ნაგლეჯებადა. დიდი რამ მიზანი დაისახა და განაცხადა ბრწყინვალედაცა, მაღალმხატვრულადა და მომხიბლავადა, ქეშმარიტად მომხიბლავადა. სხვებსაც ენებათ და ვერ მოუხერხდათ, — ლეგენდა იგი ამის ბრალიცაა, შურის ბრალია, რაღა თქმა უნდა. მაგრამ დამცხრაღა ვნებანი იგი, ვნებანი იმა თაობისა, უფრო მომდევნო თაობისაცა, დამცხრაღა და ველარაფერი უნდა დააკლოს იმა დიდებულ ქმნილებასა, ვასილ ბარნოვის მხატვრულ ქმნილებასა, ერთ, მთლიან, ვეება ეპოპეად რო აღიქმება და შეუბადლდება ასეთივე მასშტაბის მხატვრულ ეპოპეებსა ჩვენს იქითა და ჩვენს გარეთა.

არაფერს ვაჰარბებ, ბეწვის ოდენადაც არა.

არც ის იქნება გადაჰარბებული, უკეთუ სწორი ნათქვამი იქნება, თუ ვალიარებთ, რო ვასილ ბარნოვმა განაცხადა ტრაგიკული სული ქართველი ერისა თავისი სტილითაცა, მხატვრული სტილითა. ბარნოვის მხატვრული სისტემა მრავალ თავისებურებას მოიცავს და ერთ-ერთიც ესაა, ერთ-ერთიცა და ძირითადიცა — მხატვრული სტილი, განსაკუთრებული, თავისთავადი, მომხიბლავი და შეუღარებელი. ხოლო აქ თუ სტილის დახასიათებასაც შევეუდგები, ბარნოვის სტილისა, რაღა თქმა უნდა, — არქაულს არ ვიტყვი, არა, არავითარ შემთხვევაში. ამის იმედი ნურავის ექნება და ნურც ეგონება ცრუდა და ამაოდა, რამეთუ საერთოდ ისედაც ცოტაა არქაული ვასილ ბარნოვის შემოქმედებაში, ხოლო სტილი მისი მთლად ახალია, ახლად-ახალი, ახალი მოვლენაა, ახალი სიმადლეა ქართულ პროზაში, ქართულ ლიტერატურაში; რა ვუყოთ თუ ღრმად გაითვალისწინებს ძველი ქართული ლიტერატურის გამოცდილებასა, გაითვალისწინებს ამ შემთხვევაში საამისოდაცა, — ეს არაა სიძველე, ეს მარადიული განახლებისა და ამადლების საფუძველია. ბარნოვის სტილი მოვლენაა თავისი ეპოქისა, მეტად მღელვარე ეპოქისა, თავისი სირთულით რო არ ჩამოუვარდებოდა ყოვლად უძნელესსა და ურთულეს საუკუნეებს ჩვენი ცხოვრებისა, ხანგრძლივი და მღელვარე ცხოვრებისა, ამიტომაცაა რთული და მღელვარე სტილიცა მისი, ხასიათებიცა, სიუჟეტებიცა, რთულიცაა და მომხიბლავიცა, მღელვარიცაა და წარმტაციცა. აქ „რთულს“ რომ ვამბობ, არა ვგულისხმობ არცა სიძნელესა, არცა თუ რაღაც გაუ-

გებარსა, ზეპირად რო გადასულა ენიდან ენაზედა, არა, — ნე აქა ვგულისხმობ ხასიათების ყოველმხრივსა, ღრმასა და ზედმიწევნით მხატვრულ-ფსიქოლოგიურ დახასიათებასა და პრობლემების მხატვრულ-ფილოსოფიურ ანალიზსა, — ამასა ვგულისხმობ, მეტს არაფერსა. და ესაა სწორედ ბარნოვის დროინდელი საერთაშორისო რომანის მხატვრული დონე, უმაღლესი დონე, სადამდისაც ქართული რომანი ბარნოვმა აზიდა, სწორედაც ბარნოვმა, და აღკვეთა პრიმიტივიზმი, სამუდამოდ აღკვეთა, ძალუმად რო იგრძნობოდა საამისო ცთუნებაში ჩვენს ლიტერატურაში.

თუმცადა რაო, — აქ მაინც დამჭირდება პატარა განმარტება: აღკვეთაო, რო ვამბობ, არც ეგრე ადვილია აღკვეთა პრიმიტივიზმისა, ოღონდ საგულისხმო აქ მხოლოდ ისაა, რო მაღალმხატვრული დონეც, ბარნოვული დონეც აღარ დაქვეითებულა ქართულ პროზაში.

და ისევ იქა ვარ, — ხასიათებისა და პრობლემების იმ ღრმა, ზედმიწევნით ფსიქო-ფილოსოფიურ ანალიზთანა, იქა ვარ-მეთქი და იმას გამოვკვეთავ, რო ყველაფერი ეს მოქცეულია წარმტაც სიუჟეტებში, მომხიბლავ სიუჟეტებში, მკითხველი რო ვერსაით წაუვა, ოღონდ ერთი თუ ჩაუვარდება ხელში; ოღონდდა რაო, ნეტავ თუ როგორ ჩაუვარდება, როცა ტირაჟები ბარნოვისა გულსაკლავად მცირეა და ვგონებ ჩვენი უგულისყურობა იქამდისაც მისულა, რო ჯერაც არ გამოცემულა ბარნოვის არც ერთი რომანი ცალკე წიგნად. ბეღია, ბეღი, მწარე ხვედრია ვასილ ბარნოვისა! ლეგენდისგანაა, ავი ლეგენდისგან, აქამდის რო მოსდევს და მოჰყივის!..

გიორგი ლეონიძე მაინც ეკვეთა ამ მწარე ხვედრსა თუ ავ ლეგენდასა, ათტომეული გაძოსცა ვასილ ბარნოვისა და ამითაც დასდო დიდი ამაგი ჩვენს ლიტერატურასა, დიხააც რო ჩვენს ლიტერატურასა, ვასილ ბარნოვზე აღარას ვამბობ ოღონდდა რაო, არა კმარა მხოლოდ ტომეულები და ისიც უკვე კარგახანია გამოცემული ტომეულები მწერლის შემოქმედების პოპულარობისათვისა, არა, არა კმარა; და ესეც არ იყოს, ცოდოა მკითხველი, ქართველი მკითხველი, იყოს პატრონი „მიმქრალი შარავანდედისა“, „ტრფობა წამებულისა“, „არმაზის მსხვერვისა“, პატრონი იყოს და არ მიუწვდებოდეს ხელი, ცოდოა, ცოდო, მეტად ცოდოა!

თვითონვე წუხდა...

რანი ვყოფილვართ, თუ რა მხნეობისა ვყოფილვართ, თუ რა პატრონნი ჰყოლია ჩვენს ქვეყანასა, — ბევრი სხვა რო ვერ გვეტყვის ბარნოვის რომანებზე უკეთესადა, თვითონვე იცოდა, იცოდა და სწუხდა, მწუხარედ შესცქეროდა აკოვოლავებულ ხელნაწერებსა, მწუხარედა და დაქანცულადა, მოცახცახე ხელებს ცეცხლს მიუშვერდა, ხელებს ნაჭაფსა, ჯაფით დავრდომილსა, ეგონა შემითბობს, შემიჩერებს ატეხილ ცახცახსაო, ეგონა და ცეცხლს მიუშვერდა, მიუფიცებდა და მაინცა ცახცახებდა, ცახცახებდა, და ასე შესცქეროდა. და ასე შესჩიოდა დავით კლდიაშვილსა, — რა ეშველებო, რა ეშველებო. ნუ გეშინიანო, — აიმედებდა დავით კლდიაშვილი, — უსაშველო არაფერია, გამოიცემა, ყველაფერს ეშველებო. ამხნევებდა ნუგეში დავითისა, სჯეროდა დავითისა, სჯეროდა დავითსაცა, სწამდათ ერთმანეთი, სწამდათ და უყვარდათ, და არის რაღაც სიმბოლური. რაღაც ერთობლივი ამ ორთა ძმობაში, მეგობრობაში, თუმცა განსხვავებულიყვნენ ერთმანეთისაგანა: ვასილმა განაცხადა ტრაგიკული სული თავისი ხალხისა, დავითმა განაცხადა იუმორისტული სული თავისი ხალხისა და ეს ერთია, ერთი ხალხია, მრავლის გადამტანი და მხნეი მარადისა, მხნეი, შემართული, ომახიანი, უძლეველი; არის რაღაც სიმბოლური-მეტეჟი.

და შესრულდა ას ოცი წელი ვასილ ბარნოვის დაბადებისა: ბიბლიოთეკამ გამოფენა მოაწყო, ტელევიზიამ — გადაცემა, მონოგრაფიის გამოცემაც დაემთხვა, და ნუთუ სულ ეს იყო, ნუთუ ყველაფერი გადაიდო მომავალი თარიღებისათვისა?

გაზეთი

„ლიტერატურული საქართველო“

10 სექტემბერი, 1976

სამუშაო ჯეიმზ ჯოისისა

ერთ-ერთ ფოტოზე, 1915 წლით რთა დათარიღებული და ციურიხი რთ აწერია, ჯეიმზ ჯოისი გიტარითაა გამონათული.

დიდი დაკვირვება არ უნდა: შემთხვევით არაა გამონათული გიტარითა, — გიტარას ფლობს, გიტარა მისი აკომპანემენტი.

თუ დააკვირდებით, კიდეცა მოგესმით, თუ რას გამოსცემს, თუ რასა ჟღერს სიმი გიტარისა;

თუ დააკვირდებით,

ისეთი ფოტოა, ისეთი ცხადი, ისეთი ცოცხალი.

ოლონდ აქ მაინც ამისი თქმა მინდა, შემთხვევითი რთ არ არის-მეთქი: გასაოცარი სმენა ჰქონია ჯეიმზ ჯოისისა, ხმა-ცა აგრეთვე, გასაოცარი ჰქონია, მეხსიერებაცა და, როგორც ბიოგრაფოსები ირწმუნებიან, ჯონ ჯოისი, მამა მწერლისა, ცოტა უყურადღებო და ბედოვლათი კაცი რთ არა ყოფილიყო, ბუნებრივი გზით რთ წარემართა ჯეიმზის სწავლება, უდიდესი მომღერალი მოველინებოდა ევროპასაო.

რა მოგახსენოთ ამ დაგვიანებულ წინასწარმეტყველებაზე?..

არაფერი, რაღა თქმა უნდა...

თუ რა იქნებოდა, რაღა საკითხავია, როცა რაც არის, დიდი მოვლენაა და გამოცანაა საუკუნისა, სალიტერატურო საუკუნისა. ოლონდ აქ მაინც ყურადღებას იმას მივაქცევ: გასაოცარი სმენა რთ ჰქონია, მეხსიერებაც რთ ჰქონია გასაოცარი, ანთუ — ჰქონდა, რადგან აღარ-ცაა საჭირო მოშველიება ბიოგრაფოსებისა, ცოტად თუ ბევრად თუ გაეცნობით შემოქმედებას ჯეიმზ ჯოისისა,

ჰქონდა, ჰქონდა: სმენა გასაოცარი, მეხსიერება გასაოცარი, გასაოცარი ერუდიციის პატრონი გახლდათ. ეუფლებოდა უცხო ენებსა ერთიმეორის მიყოლებითა, დიდი ჯაფა რო არა სჭირდებოდა. თექვსმეტი წლისამა, ნორვეგიული შეისწავლა მხოლოდ იმისთვისა. იბსენი რო წაეკითხა ორიგინალში და შთაბეჭდილებანი თავისი მიეწერა ავტორისათვისა მისსავე ენაზე, ნორვეგიულ ენაზე. და ეს მხოლოდ ერთი მაგალითია, — ნორვეგიული, — და ასეთი მაგალითი ბარე ოცდამდე ჰქონია — ოცდამდე ენას დაუფლებია სიცოცხლის ბოლომდისა. ოცდამდე ენასა..

და აქედან ყველა უცხო გახლდათ, უცხო გახლდათ: მშობლიური არ იყო არცერთი, არცერთი, მშობლიური, ირლანდიური ენა არ იცოდა ჯეიმზ ჯოისმა. არ იცოდა, არ იცოდა, აღარც რო მისმა მშობლებმა იცოდნენ და ჯეიმზს შეეძლო, თუ უკიყინებდნენ კიდევაც განეცხადებინა გულმოსულადა, ჩემი მშობლიური ენა არაა ირლანდიურიო; როგორც რო აცხადებდა გაბრიელ კობრო „მკვდრებში“. არც იცოდა და არც დავაწყებია, რაღა თქმა უნდა, — არც უცდია, რო შეესწავლა, არც უნანია არასოდესა, წაჰკითხა არა, არა, არა, წაჰკითხა არა, და თუ ზოგჯერ ანდაზას მოიტანს ანთუ ნაწყვეტსა ფოლკლორიდანა, ირლანდიური ფოლკლორიდანა, ის ისევეა, ლათინურიდან რო მოიტანს, ანთუ ბერძნულიდან რო მოიტანს, ძველბერძნულიდანა, როგორც რო მკვდარი, გამოტირებული ენიდანა. ამას მოვაქცევ ყურადღებასა. ეს ცნობილია, ჩემი მიკვლეული აქ არაფერია, მხოლოდ ყურადღებას მივაქცევ-მეთქი, რადგან ჰგონიათ, რო გაორებულიყო დამოკიდებულება ჯეიმზ ჯოისისა სამშობლოს მიმართა, ხოლო უფრო საფიქრებელია, რო არ გაორებულიყო: ხელი აედო და გულიდან ამოედო, გასცლოდა და გადაჰარგულიყო, და მაინც მასზე თუ წერდა, წერდა იმიტომა, ის რო იცოდა ყველაზე უკეთა, კარგად რო იცოდა. და წერა ისე არც შეიძლება, თუ კარგად არ იცი; რა უცნაური თუ მოდერნული მეთოდიც არ უნდა აირჩიო, ისე არა. არ შეიძლება, არ მოხერხდება. თუ კარგად არ იცი, თუ კარგად არ იცნობ, თუ მაინც შენი არ არის, შენი, შენეული, გინდა თუ არა; უფრო ესაა საფიქრებელი-მეთქი.

მშობლიური, ირლანდიული, არ იციან არც პერსონაჟებმა ჯეიმზ ჯოისისა. არ იციან და არც აწუხებთ. რო არ იციან არც ექოთირებათ, თუ გაასწავნებენ იშვიათადა, იშვიათადა, რაღა თქმა უნდა ეთქვათ, მაგალითად, „ულისეში“, ამ ვეებერთელა ნაწარმოებში,

რო გაიელვებს სახე, უამრავი სახე თუ სახელი რო გაიელვებს, გაიელვებს ჰეინის სახეცა—ჰეინისა, ინგლისელისა, ოქსფორდიდან რო ჩამოსულა დუბლინში, ლინგვისტური თვალსაზრისით რო სწავლობს ირლანდიურსა და ირლანდიურის გასაკვეთად რო ჩამოსულა. მაგრამ და რაო, იქ არავინ ესაუბრება ირლანდიურად, არავინა, სულ არავინა, თვით მერძევე დედაკაციც არა, არა, არა, მერძევე დედაკაციც არა; ოლონდ ესაა, სცხენია მაინცა მერძევე დედაკაცსა, ირლანდიაში ირლანდიურად უნდა ვლაპარაკობდეთო, აცხადებს და სცხენიან. ბაკ მალიგანს არა სცხენიან, სტივ დედალუსს არა სცხენიან, მათთვის ესეც სასაცილოა, როგორც ყველაფერი, ყველა და ყველაფერი, როგორც ესენიც რო სასაცილონი ბრძანდებიან ყველა დანარჩენთათვისა და ერთმანეთისათვისაცა — ყველა და ყველაფერი რო სასაცილოა, ყველა და ყველაფერი, გარდა ავტორისა: ისე პატივმოყვარე როა ჯეიმზ ჯოისი, თავის თავი რო აღარ ემეტება ამ ერთიანად აბუჩადაგდებულ სამყაროში; თუმცა სტივენში ბევრი რამაა ავტორისეული, თანაზიარია თითქმისო, როგორც ამტკიცებენ: ანთუ როგორც გვიმტკიცებს ბიოგრაფია ორივესი, ავტორისა და მისი გმირისა, მაგრამ მაინც გამოთიშულა ამ შემთხვევაში, გამოთიშულა და გამდგარა განსა, ამ შემთხვევაში, ამ შემთხვევაში, რალა თქმა უნდა. პაროდია ეთაკილება; რო ემეტება ყველასა და ყველაფრისათვისა, თავისთვის-არა, არ ემეტება თავისთვისა, — ეთაკილება; აქ არ უნდა, თანაზიარი იყოს.

ეს „ულისეში“.

და აგრეთვე უფრო ადრინდელ რომანშიცა — „პორტრეტი ხელოვანის სიჭაბუკისა“, აგრეთვე უამრავი სახე რო გაიელვებს, მხოლოდ ერთმა, დევიმმა, სტივენ დედალუსის სტუდენტობის ამხანაგმა, იცის ირლანდიური, იცის და ქადაგებს მშობლიური ენის აუცილებლობასა, ირლანდიურის აუცილებლობასა ირლანდიელი ინტელიგენციისთვისა, ქადაგებს და ქადაგებს და ამაოდ ქადაგებს; ამაოდა: მით უფრო სტივენ დედალუსისთვისა, ზედმეტად რო მიუჩნევია ენა მშობლიური სიჭაბუკეშივე და მერე ჰო სასაცილოდაც გაუხდია ინგლისელი ენათმეცნიერის ვარჯიში ირლანდიურში, ვარჯიში თუ დაკვირვებანი მეცნიერული თვალსაზრისითა. აქ შეიძლება გახსენება მის აივორისისაცა, — „მკვდრები“, — დევინისებრი სახე როა ირლანდიელი პატრიოტისა ანთუ ნაციონალისტისა, როგორც აცხადებენ ამაყადა ირლანდიელი მამულიშვილები, — და სულ

ესაა, ვგონებ, სულ ესაა, მეტი არავინ მომაგონდება, მშობლიური ენის ბედი რო აწუხებდეს ჩვიმზ ჯოისის იმა უამრავ სახეთა თუ სახელთა გალერეაში; და ეს ტენდენციაა ავტორისა, ეს პოზიციასა ჯოისისა, ესაა ქვეყნთხელი მისი ცივილიზაციისა და ხელოვნების თეორიისა.

„პორტრეტი ხელოვანის სიჭაბუკისა“, ეს ურთულესი კათარზისი წმინდა ხელოვნების ქურუმისა, პირველ ყოვლისა, გულისხმობს განთავისუფლებას ეროვნულობისაგანა, უთუოდა და უეჭველადა, და, პირველ ყოვლისა, უეჭველადა, ოღონდ და მაინც რომანში თუ მეტი ყურადღება დაეთმობა თავის გამოხსნას რელიგიური, ფილოსოფიური თუ პოლიტიკური დოგმებისაგანა, ეს ალბათ იმიტომ, ეროვნულობისაგან რო უკვე გამოხსნილა, ირლანდიურისაგან უკვე გამოხსნილა, ბავშვობიდანვე, აკვნიდანვე, ოჯახი რო გაინგლისებულა, გაინგლისებულან წინაპარნი კარგა ხანია. ინგლისურად დამღერაიან აკვანში სტივენსა, სტივენ დედალუსსა, და მერეც მხოლოდ ინგლისური ესმის; და თუნდაც ირლანდია თუ გაახსენდებათ მის უფროსებსა, ინგლისურად გაახსენდებათ; აქ ის ისეთი სირთულის წინაშე აღარა დგას. და მერეც აქედან, რელიგიური თუ ფილოსოფიური წინააღმდეგობისა რა მოგახსენოთ, ოღონდ პოლიტიკური ორიენტაცია ადვილად გადაწყდება ჯოისისათვისა, ანთუ ჯოისის დედალუსისათვისა, ხელოვანისათვისა, პოეტისათვისა, ირლანდიური ალორძინების (XIX საუკუნის ბოლო XX საუკუნის დასაწყისი) მესვეურთა — გრეგორი, სინგი, ო'კეისი, იეიტსი — ლოზუნგს „ირლანდია ირლანდიური“ რო უპირისპირდება „ევროპის შეერთებული შტატების“ ლოზუნგითა, ლოზუნგითა და იდეოლოგიითა, პოლიტიკური იდეოლოგიითა, რალა თქმა უნდა.

ეს ადვილია, უკვე ადვილია, რალა თქმა უნდა, თუ ენას უარყოფ, თუ მშობლიური მშობლიურად აღარ მიგაჩნია, და მოკამათებთან შეპასუხებაც დედალუსისა ისეთი მკაცრია, მრისხანეა ისეთი, როგორიც უნდა იყოს იმისათვისა, პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი ამოწურული ვისაც რო ჰგონია, დიდი ხანია ამოწურული ვისაც რო ჰგონია. და ყველაზე უფრო მკაცრი, უკიდურესად მკაცრი მაინც უფრო დევინთან კამათშია სტივ დედალუსი, იმ დევინთანა, ამაყად რო აცხადებს, მე ნაციონალისტი ვარო; ისაა, რო აფრთხილებს, ისაა, რო ურჩევს: „ადამიანისათვის სამშობლოა უპირველესი სალოცავი. ჯერ ირლანდია, სტივი, მერე შეგიძლიან იყვე,

რაც გინდა, გინდა პოეტი, და გინდა მისტიკოსი.“ „მერე და, იცი რა არის ეგ შენი ირლანდია? — ჰკითხავს სტივენნი ცივად, მძაფრად, — ირლანდიაა ბებერი დედალორი, თავისივე გოქებს რო თქვლეფას.“

ესაა პასუხი განრისხებული ჭაბუკისა, სამშობლო რო ამოუღია გულიდანა, როცა სამშობლოს ოდნავი ტკივილიც არ მიუყენებია არაფრითა, არაფერი უწყენინებია, არაფერი, არაფერი. ეს ის პასუხია, რო არ შეუცვლია, არც რო მერე, სივაჟაცესა თუ ხანდაზმულობაშიცა. ოღონდ და მხოლოდ იმ განსხვავებითა, აქ რო ტრაგიკულია ამოძახილი თითქოსა, მერე პაროდიად რო გადაიქცევა, როცა პაროდიად ლიტერატურულ სტილს შეიმუშავენებს ჯოისი, როცა სასაცილოდ გაიხდის ყველაფერსა და განსაკუთრებით ირლანდიურ ეროვნულ კარჩაეტილობასა, განსაკუთრებითა და პირველ ყოვლისა. ოღონდ პასუხი მაინც ისეთია, თითქოს ესარჩლება ეროვნულ გპირებსა, ირლანდიის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში რო დაცემულან; თითქოსაო და უცნაურია, უცნაური გამოსარჩლებაა, თავზარდამცემი შედარებაა, განსჯაც რო ძნელია, გამეორებაც რო შემზარავია. თვითონ იმეორებს, მოსწონს და იმეორებს მერეცა-მეთქი. და საგულისხმო სწორედ ისაა, აქ ვითომ რო გამოესარჩლება, მერე ათამაშებს როგორც დასჭირდება, სახელებსა თუ საქმეთა მათსა, ათამაშებს და ერთობა, ერთობა და ართობს მკითხველსა. ვირტუოზია სტილისა ჯოისი, ვირტუოზია ინგლისური ენისა, ვირტუოზია ალუზიებისა, ასოციაციებისა, პაროდია ვირტუოზია და ულმობელია პაროდიაში.

და მაინც, ირლანდია რო გაიმეტა და შექსპირი რო გაიმეტა, ისე არავინა და არაფერი გაუმეტებია ჯოისსა.

აქ თითქოს წინააღმდეგობაში მოიქცა ჯოისიო, სწორედაც თითქოსაო, რადგან პაროდია ისეთი ხერხია, წაღმაც რო გამოგადგეს და უკუღმაცა, წაღმაც გაგიტაცოს და უკუღმაცა, და მაინც უცნაურად, როგორღაც უცნაურად, წაღმაც მართალი მოსჩანდეს და უკუღმაცა, — პაროდიაა, ისეთი ხერხია, მხატვრული ხერხი.

და აი ირლანდიას რო კარჩაეტილობა დასწამა ჯოისმა და ევროპული ცივილიზაციის აუცილებლობა დაუსახა, აქ ერთი სანიმუშო მაგალითიც შექსპირი უნდა ყოფილიყო, რაღა თქმა უნდა; ასე შოჩიდანა და ასე სახელდახელოდ თუ ითქმის, ცხადია. მაგრამ არ იქცა შექსპირი მაგალითად, უკეთესის მაგალითად, უარესის მაგალი-

თად იქცა. და თითქოს აქ იჩინა თავი ირლანდიურმა სულმა, ტრადიციულმა წინააღმდეგობამ, ტრადიციულმა სიძულვილმა იჩინა თავი, წინააღმდეგობამ თუ სიძულვილმა ირლანდიელისა ყოველივე ინგლისურისადმი, ყოველივესადმი, ყველასადმი და თვით შექსპირისადმი. ირლანდიური ნაციონალიზმი ამ შემთხვევაში თითქოს აქავე გამოხატულებასა და სტივ დედალუსიც ინერციით მიჰყვება მრწამსსა ამასა, ვიდრე შეიმუშავენს თეორიას კემზმარიტი ხელოვანისა, კემზმარიტი პოეტისა.

და დიდხანსაც არ მონდომებია ამ თეორიის შემუშავებასა თუ აღიარებასა — არც რო დედალუსი, არცა ავტორი მისი. თექვსმეტი წლისა რო უკვე ნორვეგიულსა სწავლობს, რო ეხმაურება იბსენის ღრამასა „ოდესაც ვიღვიძებთ მკვდრები“, თარგმნის ჰაუპტმანის „მიხეილ კრამერსა“, უკვე იქაა, იმ რწმენაში ბრუნავს, ხელოვანისათვის რო დამლუპველია სინამდვილე, და მერე ისეთი სინამდვილე, ირლანდიას რო დასწოლია: პოლიტიკური და ეკონომიური დამოკიდებულება, საუკუნეობრივი ბრძოლა განთავისუფლებისათვისა და საუკუნეობრივი მარცხი ამა ბრძოლებში, დასაწყისი რო აღარ მოუჩანს, დასასრულიც რო აღარ მოუჩანს, — სიღარიბე და დამაბული სულიერი ატმოსფერო, სიამაყე და კარჩაკეტილობა, როგორც ერთადერთი ფორმა ეროვნულის გადარჩენისა; უკვე იქაა, იმ რწმენაში ბრუნავს, ტრიალებს, და ჰაბუკივე უპირისპირდება ირლანდიური აღორძინების ჯგუფის ყოველგვარ ცდებსა, იეიტსის ლიტერატურულ თეატრსა, იეიტსის პოეტურ ხერხებსა, ორიგინალურ ხერხებსა, კელტური მითოსის შენივთებისათვისა თანამედროვე პოეზიასთანა: ჯერ კიდევ ჰაბუკი უპირისპირდება და აღარც მერე შეუცვლია აზრი.

ოღონდ ერთია, იმ მრავალ ცდათაგან ირლანდიური აღორძინებისა, ბოლოს ერთს მაინც გაიზიარებს, გაიზიარებს აუცილებლობას მითოსური თქმულებების გაცოცხლებისა, გაიზიარებს და გამოიყენებს, გამოიყენებს და გააზვიადებს, გააზვიადებს და სათავეს დაუდებს ამგვარ მხატვრულ ტენდენციას ევროპულ ლიტერატურაში და არა მხოლოდ ევროპულ ლიტერატურაში. სათავეს ეს დაუდებს, — ოღონდ სათავე მაინც იქაა, — ირლანდიურ აღორძინებაშია სათავე, ლედი გრეგორისა და იეიტსის პირველსა და წარმატებულ ცდებშია სათავე ყოველივე ამისა. და დამაფიქრებელია, ირლანდიური აღორძინება თუ იეიტსი, იეიტსის გამონათქვამები თუ პოეტური სტროფები მაინც ხშირადაა გახუმრებული თუ

პაროდირებული „ულისეში“ — ხშირად; გახუმრებულია და უბრალოდაც არაა გახუმრებული, რადგან რო მაინც წინააღმდეგია ჯოისი იეიტსისა თუ ირლანდიური აღორძინებისა; ანთუ საკუთრივ ირლანდიური, კელტური მითოსის გამოცოცხლება როდია მიზანი მისი, — საპირისპიროდ გრეგორისა, იეიტსისა, — კელტური მითოსის ელინიზირება და რომანიზირებაც გარდაუვალია მისი თვალსაზრისითა, გარდაუვალია და აუცილებელი, როგორც საიმედო საფუძველი ირლანდიის ცივილიზაციისა, — მისი თვალსაზრისითა, რაღა თქმა უნდა. აქედან ულისე-ოდისევსი და მთელი ანტიკური მითოსი, ანტიკური სამყარო იქცევა სარჩულად ჯოისის სახელმონვექილი რომანისა, სადაც რო გათქვეფილა კელტური მითოსი, მართლაც რო გათქვეფილა, ანთუ თვით ირლანდიურ-კელტური მითოსია ცივილიზებული ელინურ-რომანულ ყაიდაზედა; ცივილიზებული მითოსი!.. აქამდე არ მისულა არც ერთი ეროვნული მწერალი, — პატარა ერზეა ლაპარაკი, ცხადია, — თუმცა ეროვნული, თვით ეროვნულიც უცხოა თუ შეურაცხყოფელია ჯოისისათვისა, სწორედ ამიტომაც გადაიკარგა სამშობლოდანა, ირლანდიიდანა, და არცთუ დიდ სიკეთეში გაატარა წუთისოფელი. და აი, აქ უნდა შეჰხვედროდა შექსპირსაცა, თითქოს უნდა შეჰხვედროდა თუ აუცილებლად უნდა შეჰხვედროდა, მაგრამ შეჰხვდა იბსენსა, ჰაუპტმანს შეჰხვდა, ზარატუსტრას შეჰხვდა, და შექსპირს მაინც არა.

შეხვედრა აქ შეთვისების, აღიარების თვალსაზრისითაა გამოყენებული, რაღა თქმა უნდა, ჩვეულებრივი შეხვედრა არ იგულისხმება, თორემ ისე, ჩვეულებრივი შეხვედრითა, ანთუ ხსენებითა, ბევრჯერაცა ჰხვდება და ბევრჯერაც ახსენებს, ოღონდ ესაა, რო აუგად ახსენებს, თუმცა ისიცა აქვს ხათქვამი: ღმერთის შემდეგ შექსპირისოდენა შემოქმედი სხვა არ ვიციო, — ნათქვამი აქვს, ნათქვამი, მაგრამ რად გინდა, ქარწყლდება ესეცა, ეს უმაღლესი ნათქვამი, ქარწყლდება, ინთქმება უამრავ აუგში, პაროდირებაში უამრავში, ესეც პაროდისა დაემგვანება. კომენტატორები ბევრსა ცდილობენ და უნდათ განმარტონ ბევრნაირად, ამაღლებულად რო განმარტონ, ლამობენ, ჩადონ რაღაც გულისხმობანი მეტად აშკარა გამონათქვამებში, ცდილობენ, ლამობენ, მაგრამ აუგი მაინც აუგია, პაროდია პაროდიაა — ვერ გადაიქცევა ვერც რო დიდებადა, ვერც ამაღლებად ვერ გადაიქცევა.

და ერთი შეხედვით გეგონებათ, ინერციაა ბავშვობისაო, ირლანდიური ბავშვობისაო, თითქოს ჯერ კიდევ რო ვერ გამოეყო თავი ირლანდიური ნაციონალიზმისაგანა, ტრადიციული ნაციონალიზმისაგანა, უნებლიეთ რო აპყოლოდა და უნებლიეთაც რო ვერ გამოეყო, — თითქოსაო, თითქოსაო. მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვითა, და წინააღმდეგობაც თითქოს აქაა, აქ იგულისხმება, ოღონდ თითქოსაო და მეტი არაფერი, — უფრო ისაა, რო სხვაგვარად ისახება დამოკიდებულება შექსპირისადმი, ჯოისის დამოკიდებულება, რაღა თქმა უნდა. ეს ირლანდიის დამოკიდებულება აღარაა, ეს ევროპის შეერთებული შტატების მოქალაქის დამოკიდებულებაა, ევროპის შეერთებული შტატების შემოქმედის დამოკიდებულებაა, ეს მოდერნის დამოკიდებულებაა რეალიზმისადმი, ეს მოდერნისტიკის დამოკიდებულებაა რეალისტისადმი, მოდერნისა, მოდერნისტიკისა, რომელმაც იცოდა და კარგადაც იცოდა, რასაცა ჰქმნიდა და ადვილადაც უთამამდებოდა თვით შექსპირსაცა, ადვილადაც უთამამდებოდა და მხარსაც უსწორებდა პომეროსსაცა, ადვილადა. „ოდისეისი“; „ულისე“; გარეგანი სამყარო, კონფლიქტები გარეგანი — და სამყარო შინაგანი, კონფლიქტები შინაგანი. ოცი წელიწადი და ერთი დღე, ერთადერთი, მაინც რო არა მთავრდება არაფერი, არც იწყება და არცა მთავრდება, ანთუ ვერც იწყება და ვერცა მთავრდება, რადგან არ არის არც დასაწყისი, არც დასასრული, არაფერია ნება ერთისა, ერთი რო არ არის; და არაფერსა აქვს სახე თვისი, არავისა აქვს სახეი თვისი, უსახო არის რამეთუ სული, დაწეწილია, რამეთუ სული, როგორც გონებაც რო დაწეწილია, თავმოყრისა თუ კონცენტრირების უნარიც რო არ გააჩნია, ჯოისის თვალსაზრისითა, რაღა თქმა უნდა.

და ეს ასე, თითქოს წინააღმდეგობა მოჩვენებითი გამოდის და ყველგან ყველაფერი არ აიხსნება ერთი ფორმულითა; და საზღვრები ფორმულისა ვიწროა მეტად, მეტად ვიწროა ხელოვნებაში.

და კიდევ ისიცა, რო იდეურ-პოლიტიკური თუ მხატვრულ-ესთეტიკური თვალსაზრისით ბოლომდის ერთიანია, მთლიანია, მონოლითურია ჯეიმზ ჯოისი. თვითონაა მონოლითური, მიუხედავად იმისა, მონოლითური რო არაფერია მისსავე მხატვრულ წარმოსახვაში — არცა რო ადამიანი, არცა რო სიცოცხლე, არცა რო სამყარო. აქ მოიშველიებს მითოსსა ჯოისი, მოიშველიებს გარდასულსა ყოველივესა, ძველი და ახალი აღთქმის თქმულებებსა; ღვთისმეტ-

ყველების მოძღვრებათა, რელიგიურსა და იდეურ წინააღმდეგობებსა, ფილოსოფიურსა თუ პოლიტიკურ ტრაქტატებსა, ლიტერატურულ კმინისცენციებსა, ყოველივესა, ყოველივე გარდასულსა, ისტორიულსა და თანადროულსაცა ყოველივესა, მოიშველებს და გამოჰყენს ისევე „ულისეში“, თითქოს ისევე, როგორადაც რომ გამოჰყენილა „ღვთაებრივ კომედიასი“.

ეს უკვე სხვა მასშტაბებია, სცილდება, ცხადია, იეიტის სკოლის მხატვრულ პრინციპებსა, ოღონდ ისე უტყუარია, იმისაგანაა დავალებული, შთაგონებულია იმისაგანა.

იგულისხმება მითოსის თანადროული მხატვრული გააზრება და სხვა არაფერი, რაღა თქმა უნდა.

მინდა გავიმეორო და დავაზუსტო ამდაგვარადა, რადგან ისე ხშირად რომ არ არის ჩვიმზ ჯოისზე საუბრები ჩვენში, ჩვენს ლიტერატურაში, საფუძვლიანი საუბრები, რაღა თქმა უნდა.

ისე, რომ ითქვას, წარამარაც ახსენებენ ჯოისსა ამ ბოლო დროსა და, უნდა გამოვტყდე, ცოტა მიკვირს, რომ ახსენებენ ისე და იმგვარადა, რომ არ ეტყობათ რომ იცნობდნენ ჯოისსა, არ ეტყობათ, ოდნავადაც არა; ოღონდ ეს არ მიკვირს, რომ არ იცნობენ — დუბლიორებსაც რომ უძებნიან ჩვენში, ჩვენს თანამედროვე მწერლობაში, ცოტა ეს მიკვირს, ბევრად თუ არა, ცოტათი მიკვირს. მაგრამ ამათ ჩამოვეხსნენ, თუ ეს ნათქვამი რამედ გამოადგებათ.

და სხვა არის ამ მხრივ ღვაწლი ნიკო ყიასაშვილისა: თარგმანი „ულისესი“ (ნახევარზე მეტი) „ჯაკომო ჯოისისა“, წერილები თუ განმარტებანი „ულისესი“ და საერთოდ ჯოისის შემოქმედებისა, უთუოდ თვალსაჩინო და კიდევაც მეტი, ღირსშესანიშნავი მოვლენაა. თუმცა მაინც დასაწყისია, დასაწყისია და დაგვიანებული არც არის. თუ არ დაგვაფიწყდება, რომ „ულისემ“ გამოცემის ნებართვა თვით ირლანდიაში აგერ ესაა, 60-იან წლებში მიიღო, თუ არ დაგვაფიწყდება, თუ ამას გავითვალისწინებთ, თორემ ისე, ჩვიმზ ჯოისმა უკვე შეასრულა თავისი როლი დასავლეთის ლიტერატურაში: აიყოლია ამყოლნი, გაახელა მოწინააღმდეგენი, ეპიგონები გაამრავლა, დაახვავა დიდძალი გამოკვლევანი, ანთუ დახვავდა დიდძალი გამოკვლევანი მის შესახებაცა, მისი გავლენის შესახებაცა. ქართული ლიტერატურაც არ ასცდენია სიახლეთა, თუნდაც ამგვარია. ჯოისიც იგრძნობოდა შემოვლითი გზითა. ოღონდ ეს მაინც, ნიკო ყიასაშვილის მრავალი წლის შრომა ჯოისის ქართული

თარგმანისათვისა, თავგანწირვას უდრის მარტიხელა კაცისა, რო-
ცა არავინ ამხნევებს თუნდაც შეძახილითა.

მაგრამ აი გადაუხვიე, — და რო ვამბობდი, იმას ვამბობდი და
იმას ვაგრძელებ, რო გრეგორისა და იეიტსის სკოლის მხატვრული
პრინციპები, ეროვნული სულის აღორძინებისათვის გამიზნული
მხატვრული პრინციპები, დასაწყისში რო უარჰყო ჯოისმა, ბოლოს
მინც გამოიყენა, თავისებურად გამოიყენა და საფუძველი დაუდო
ახლებურ ლიტერატურულ მიმდინარეობასა საერთო ევროპული
მასშტაბითა.

და მინც უნდა გადაუხვიო.

აქაც უნდა გადაუხვიო.

აქ შესაძლოა, გადახვევაც არ ითქმოდეს.

ლოგიკური იყოს.

სწორედაც ლოგიკური,

ანთუ — აუცილებელი,

ანთუ:

თვითონაა რო მოიწევს, ამოდის, ცხადდება ბოლო ათეული
წლები XIX საუკუნისა ჩვენს ლიტერატურაში, ბოლო ათეული და
დასაწყისი ჩვენი საუკუნისა: იგივე ღონისძიებანი რო დაისახება—
ირლანდიისაგან დამოუკიდებლად, რაღა თქმა უნდა, — ფოლ-
კლორული, ისტორიული და მითოსური მასალა რო შემოდის პო-
ეზიაში: ვაჟა-ფშაველა და პროზაში: ვასილ ბარნოვი. შემოდის და
ჰქმნის სრულიად ახალსა და თავისებურ სტილსა, მოდერნულ
სტილსა, დიახაც, მოდერნულსა და არა თუ კუთხურსა და არა თუ
ფსალმუნურსა, დიდხანს როგორც რო ამტკიცებდნენ დასამცი-
რებლად როგორც რო ერთისა, ისე მეორე დიდებული შემოქმე-
დისა.

ეს იყო დიდი და თვალსაჩინო სიახლე ჩვენს ლიტერატურაში,
ეს იყო მოდერნი ჩვენი, — გათავისებურება მხატვრული სტილისა,
მკვეთრი, მძაფრი, დროული, თითქოს მოულოდნელი, მაგრამ დრო-
ული გათავისებურება. და უცნაური გახლდათ, მერე რო დასავლე-
თიდან შემოიტანა იგივე მხატვრული ტენდენციები მომდევნო თა-
ობაში და ცოტა უხერხული, ცოტა ხელოვნური სტილისტურ-ლი-
ტერატურული ძიებანი შემოგვთავაზა, ვითომ რო ნამდვილ, ვი-
თომ რო ჰეშმარიტ სიახლედ.

და აქ შეირყა თუ დაიშალა სალიტერატურო აზროვნება ჩვენში

და სადღაც შემუშავებული სქემებისა თუ უკვე გამოფიტული ფორმულების ტყვეობაში მოექცა. აქ ისიცაა, ყველა თაობას რო თან მოჰყოლია საყმაწვილო სენი, ყველა თაობას რო ატრიალებს ეინი ნოვატორობისა, და აღარაა გასაკვირველი, რო ტყდება ზოგჯერ გზაი ბუნებრივი განვითარებისა. ცხადია, ზედმეტი იქნება 'ლაპარაკი იმაზე, მოახდენდა თუ არა იგივე ზეგავლენას ქართული სალიტერატურო ღონისძიებანი, რაც ირლანდიურმა მოახდინა, შესაძლებლობანი რო მისცემოდა, რაღა თქმა უნდა; ისიც ზედმეტია, თუნდაც რო ვიკითხოთ, შეიძლებოდა თუ არა ამადლებულიყო რომელიმე მიმბაძველი ჯეიმზ ჯოისის შთაგონებამდისა, — ზედმეტია რაღა თქმა უნდა. მიმბაძველები მიმბაძველებად რჩებიან ყოველთვისა, ეპიგონები ეპიგონებადა, პლაგიატორები პლაგიატორებადა რჩებიან, რა ძალაც უნდა შეალიონ, რა ღონეც უნდა შეალიონ, როგორც უნდა გახელდნენ, როგორადაც უნდა აუხვიონ თვალი თანადროულობასა, — ასეა, ცხადია.

და ესეც არ იყოს: ერთი ჯოისი კარგია, მეორე აღარ ვარგა, მეორე აღარ არის, თუმცა რო ბევრმა გაიპაპულა თავი. ეს მიბაძვაზე ითქმის, ცხადია, თორემ ისე, შემოქმედებითად ბევრმა გაიპარა იგივე ე. წ. მითოსური მოდელები, ფროიდული კომპლექსები, ქვეცნობიერების ნაკადი და სხვა და სხვა სიახლენი თუ თავისებურებანი. ბევრმა გაიპარა და შემდგომ განავითარა მოდერნული დინება XX საუკუნის ლიტერატურაში. ოღონდ ისიც უნდა ითქვას, ყველასთვის რო არ იყო ბუნებრივი თუნდაც მითოსური გააზრებანი, ისე უშუალო და ისე ბუნებრივი, როგორც ჯეიმზ ჯოისისათვისა: თვით თომას მანისათვისაც არაო, — ამბობენ, ამბობენ და ამტკიცებენ, დაუმტკიცებიათ და იმეორებენ, და ამიტომაც არ დამკირდება მეც ამისი დასაბუთება; გამეორებით მეც გავიმეორებ: თვით თომას მანისათვისაც არ იყო ისე უშუალო და ბუნებრივი, თვით თომას მანისათვისაცაო; ის ცოდნით, განათლებით, ერუდიციით მივიდა აქამდისა, ბუნებითად არა, უშუალოდ არა. ჯოისი მივიდა ერუდიციითაცა და ბუნებითადაც. ხელოვნური იმიტომაც ბევრი არაფერია მასში, თუმცა რო ასე უცხაურია, ასე დაშლილი და აძლვრეული, აძლვრეული და მაინც ნათელია, სარკეა ცხოვრებისა, სინამდვილისა, და ამასთანავე, სარკეა სულისა, დაშლილი სულისა, აძლვრეული სულისა, ადამიანური სულისა... სარკეა და კანთიელი, სწორედაც რო სარკესავითა, — კანთიელია, კანთიელი; ოღონდ

ესაა, მკითხველმაც რო უნდა იცოდეს ყველაფერი, რაც რო ჯოისის მოეხსენება... და უამრავი რამ მოეხსენება, ვრცელი კომენტარების გარეშე რო ძნელდება წაკითხვა, ძნელდება და ძნელდება, რაც რო დრო გადის, თვით ინგლისურ გარემოსათვისაცა; რაც რო ბუნებრივი გახლდათ ჯოისისათვისა, ასახსნელია სხვათათვისა.

ვაყასთვისაც ბუნებრივი გახლდათ, ბარნოვისთვისაცა, ბუნებრივი და უშუალო გახლდათ მითოსი, მითოსიცა და მითოსისა და რეალობის გაიგივებაცა, ოღონდ მათ ისეთი მკაცრი იერიში არ მიუტანიათ კლასიკური რეალიზმის წინააღმდეგა: ხელი არ ახლეს კომპოზიციასა, როგორც რო ნიშანსა უმაღლესსა ფორმისა, ხელოვნებისა, მაგრამ განერიდნენ ტიპიზაციას ხასიათებისა და ალადგინეს გმირული ხასიათი, ძლიერი ხასიათი, ძლიერი პიროვნება, შეურყეველი ბუნების პიროვნება ალადგინეს; განერიდნენ, შეიძლება რო ითქვას, ტიპიზაციასაცა სტილისა და ძლიერსა თუ ამაღლებულ პიროვნებას შეუფუარდეს სტილიცა შესაფერისი, ამაღლებული. აქ შედგნენ ისინი, ამას იქით აღარ წასულან, რადგან კმაროდა, შეესაბამებოდა ეს მხატვრული ღონისძიებანი მრწამსსა მათსა, თვალსაზრისსა მათსა, გმირულისა და ეროვნულის აღზევების მრწამსსა.

ესევე გახლდათ მრწამსი ირლანდიური აღორძინების ჯგუფისა, რაც ჯოისმა არ იკმარა თუ არად ჩააგდო; ნატურალიზმისა და სიმბოლიზმის მხატვრული ელემენტები შეაჯვარა თავისებურადა თუ უცნაურადა და მითოსური გატაცებანი თუ რემინისცენციები საშუალებად სატირისა, პაროდისა, საოცრად მძაფრი პაროდისა, წარსული დროიდან ჯონათან სვიფტსა და ფრანსუა რაბლეს რო შეუდარებენ.

„ულისეში“ ორი განზომილება რო გაურჩევიათ, — ორი, პარალელური, — ერთი ამათგანი მითოსურად რო მიუჩნევიათ, ხოლო მეორე — რეალისტურადა, უფრო ნატურალისტურადა, მითოსური აქედან უფრო პირობითად მოსჩანს, ვიდრე სრულყოფილადა; თუნდაც დასათაურებანი „ულისეს“ ცალკეული თავებისა, ვთქვათ: „ტელემაქე“ თუ „ნესტორი“, „ციკლოპი“ თუ „ნავზიკაი“, „იოთაკა“ თუ „პენელოპე“, ვთქვათ, მაგალითადა მეთქი, თორემ თვრამეტივე თავის დასათაურება ჰომეროსის „ოდისეისის“ მიხედვითა, აღიარებული ჯოისის მკვლევართა მიერა, მეტისმეტად პირობითად თუ ჩაითვლება და მხოლოდ დიდი ძალდატანებით თუ დამტკიც-

დება, დიდზე დიდი ძალდატანებითა, რო ეს ასეა, მართლაც ასეა: თითოეული თავი „ულისესი“ მართლაც „ოდისევსი“ რო შეეფარდება. პირველივე საბუთი, ჯოისმა რო ასევე დაასათაურა თავიდანვე და მხოლოდ შემდეგ გადაშალა სათაურებით, გამოდგება იმისა საბუთადა, მხოლოდ და მხოლოდ იმის საბუთადა, თავდაპირველ განზრახვას რო ასცდა ნაწარმოები და შერჩეული სქემა, წინასწარ შერჩეული, საჭიროდ აღარ მიიჩნია ავტორმა.

ესეც არ იყოს: „ოდისევსი“ პო 24 სიმღერისაგან შესდგება?... — ბაირონმა 16 სიმღერამდე გაუძლო ჰომეროსთან შეჯიბრსა, („დონ-ჟუანი“), ჯოისმა 18-ამდისა; მაგრამ ეს არ არის აქ მთავარი, არა, მთავარი ისაა, პირობითი როა მითოსი ჯოისის შემოქმედებაში და მოშველიებულია მხოლოდ იმიტომა, მხოლოდ იმის ასახსნელადა თუ დასასაბუთებლად: ჯოისისათვის არაფერი რო არ არის ახალი, არც ძველია არაფერი ძველი, რო ყველაფერი მეორდება, რო მოჩვენებითია პროგრესი, რო ისტორია კაცობრიობისა ერთი და ერთგვაროვანი შემზარაობაა, თავდალწევა რო არ შეუძლიან ადამიანსა, — ისევე, როგორც ვიკოსათვისა, ისევე, როგორც ზოლასათვისა, ნატურალისტებისათვისა; რასაც რო მოჰყვება მეორე განზომილება „ულისესი“, მართლაც რო ერთგულადა და თავგამოდებით მოჰყვება, მოჰყვება და უსწრებს, კიდევაც უსწრებს; აქ პირობითობაზე ლაპარაკი ზედმეტია, ასახვა თუ გამოხატულება ზედმიწევნითია და სტილი, ნატურალისტების ისედაც მკაცრი სტილი, ოღონდ ზოგჯერ რო შეფერილი სევდიანი თუ სანტიმენტალური ჩქროლევითა, გარდაქმნილია უმრისხანეს პაროდიადა.

და კიდევ და კიდევ გაიელვებს „ულისესი“ უმწეო დედაბერი, მითოსური სახე, სიმბოლო ირლანდიისა, წმინდა სახე, წმინდა სიმბოლო. აქ როგორც დედალორი, ისევე დედალორი, რო თქვლევას თავის საუკეთესო შვილებსა, გაიელვებს თუ გამეორდება, როგორც რო ბევრი სხვაც მეორდება, მეორდება და მეორდება ნაწარმოებში, რადგან რო სჭირდება უამრავი ალუზია, უამრავი ასოციაცია სჭირდება ავტორსა, უამრავი სჭირდება და ზოგჯერ აღარცა ჰყოფნის, ზოგჯერაცა და ხშირადაც არა, თუმცა, როგორცა სჩანს და აშკარადა სჩანს, თითოეული ცალკე თავისათვის ცალკე ემზადება, ცალცალკე ემზადება, გულმოდგინედ ემზადება. ოღონდ აქ მაინც ეს უღმობელი შედარება და ხელახალი გამეორება „პორტრეტის“ შემდგომა, გამოყენებულია როგორც დასკვნა,

ერთიანად რო გაიაზრებს ისტორიასა ირლანდიისა: რბევასა, ნგრევასა, აყრასა, გადასახლებასა, ჯერ რო მეფეთა არმიებისაგანა, ინგლისის მეფეთა, რაღა თქმა უნდა. მერე რევოლუციის არმიისაგანაცა, კრომველის რევოლუციისა, — რო არაფერი იცვლება ირლანდიისათვისა, თავისუფლებისათვის ბრძოლა რო ამოა იყო ამოა რო იყო და ამოა რო იქნება, რო არ იცვლება არაფერი, ამის დასკვნადა და დასაბუთებადა, ნატურალისტური თეორიის დასასაბუთებლად, თორემ სხვა რამ, სიბრალოლი თუ თანაგრძნობა სამშობლოსადმი, ირლანდიისადმი, მაინცდამაინც ისე თვალსაჩინო არ გახლავთ, — არც ისე და არც ასე. — აქამდის არც დადის ჯოისი, არ დადის ასე მიკერძოებამდისა, რადგან რო ირლანდია, ბედისწერა ირლანდიისა, მისთვის მხოლოდ ფოკუსია კაცობრიობის ისტორიისა, კაცობრიობის წრებრუნვადობისა. და მოიშველიებს რო იქვე სხვა მაგალითსაცა, ვთქვათ, ბელგიელები კონგოში თუ როგორ „აუპატიურებენ ქალებსა თუ ქალიშვილებსა, მუცელში უეპაუნებენ მამაკაცებსა, კაუჩუკი რო წამოანთხევენონ“, ამასა თუ სხვა მაგალითებსაც თუ მოიშველიებს თანადროულობიდანა თუ ისტორიიდანა, მითოსიდანა თუ მხატვრული ლიტერატურიდანა, მოიშველიებს ერთნაირად და ერთბაში წარმოსახვისათვისა, განსაკუთრებულ ადგილს რო არ მიაკუთვნებს სამშობლოს თავისასა, განსაკუთრებულ თანაგრძნობას რო არ მიაკუთვნებს.

სამაგიეროდ ჰო გულმოდგინედ აღწერს ირლანდიასა, — დუბლინსა; დუბლინს აღწერს თავით-ბოლომდისა, როგორც ჭეშმარიტი ნატურალისტი, დოკუმენტალისტი, აღწერს ისე, კარგად თუ დაიხსომებდნენ, არ დაიკარგებოდნენ უცხოელნიცა, დუბლინში რო მოხვედრილიყვნენ, — „ულისი“ გზამკვლევადაც გამოადგებოდათ; ხოლო წასულებს სამშობლოდანა მოაგონებდა სამშობლოსა, ზედმიწევნით მოაგონებდა, გაუცხოველებდა სიყვარულსა სამშობლოსა, დააფიქრებდა, ააღელვებდა, ატკენდა გულსაცა, მწარედაც ატკენდა. და ბუნებრივია რაღა თქმა უნდა, თვით ბერნარდ შოუ რო ბრძანებს მოწონებითა: ეს დუბლინია, ჩემი ახალგაზრდობის დროინდელი დუბლინია, დოკუმენტალურად აღწერილიო; ამასა ბრძანებს მოწონებითა და დასძენს აგრეთვე გულისტკივილითაცა, რაც შეეხება კლინიკურ ინფანტილურ თავშეუკავებლობას ავტორისა, ამაში მიმზიდველი არაფერიაო, დასძენს. თუქცა ორი სხვადასხვა წყაროდანაა მოტანილი ეს მოსაზრებანი, სხვადასხვა პე-

რიოდსაც განეკუთვნება, მაგრამ ერთია მთქმელი, ავტორი ერთია, თვითონაც დიდი პაროდისტი, და ესეც ალბათ, მეორე შენიშვნა, უნდა გაისმოდეს პაროდიადა, პაროდის პაროდიადა.

თუმცა შოუ მხოლოდ ერთ მხარეს თუ წარმოადგენს ჯეიმზ ჯოისის შემფასებელთაგანა; მეორე მხარე უფრო ალტაცებულია; ვთქვათ, თუნდაც, ფოლკნერი: თავისი დროის უდიდეს ადამიანს უწოდებს ჯეიმზ ჯოისსა, ლეტაებრივი ცეცხლით გავარჯა-რებულ შემოქმედად მიიჩნევს, შემოქმედადა, რომელს რო ჰქონ-და უფრო მეტი ნიჭიერება, ვიდრე ძალ-ღონე ნიჭის მოვლისა. ეს თითქოს ცოტა კრიტიკულია, ანთუ შენიშვნაა მაინცა: უფრო მეტი, ვიდრე... ოლონდ ისიც ფოლკნერის ნათქვამია, ბიბლიის შემ-დეგ „ულისეზე“ წარდელი წიგნი სხვა არ ვიცო. — გაბედული ნათქვამია; სხვა სხვაა და ფოლკნერი სხვაა, ფოლკნერისათვის გაბედულია, როცა თვითონაც არ გამოუჩენია ესოდენი მრისხანე-ბა თუ მძვინვარება თავისი ქვეყნის მიმართა, თუმცა ავტორია „მძვინვარებისა“; გაბედულია მეტი და გაბედულიც იქნება, რახან ნათქვამია დიდი ქვეყნის შვილისა, დიდი ქვეყნისა, „ულისეც“ რო ვერაფერს დააკლებდა, „ულისეზე“ უარესიც რო ვერაფერს დააკლებდა; ხოლო ირლანდია პატარა ქვეყანაა, პატარა და და-მოკიდებული, — სხვადასხვა მცნებანი, ტკივილები სულ სხვადა-სხვაა, გაუგებარია ერთიმეორისათვისა, გაუგებარი; ანდა ანთუ ამ შემთხვევაში გასაგებიცაა: მიახლოებულან, — პატარა ქვეყანას რახან გაექცა ჯოისი, დიდი ქვეყნიდან რახან გაჰხედა: ისე გაი-შეტა და ისე გასწირა, ერთბაშად და ერთიანად, წარსულიანად და მომავლიანად, — აწმყო ჰო არც არის და არც უნდა იყოსო, — ასე გაიმეტა და ასე გასწირა. მიახლოებულან. არა და არ უნდა მი-ახლოებოდნენ: სხვაა ტკივილი დიდი ქვეყნისა, პატარა ქვეყნის ტკივილი სხვაა. სიმართლევ სხვაა, — არა, არ უნდა მიახლოებო-დნენ, მაგრამ თვით ჯოისი ისწრაფოდა ამისათვისა, ისწრაფოდა და ისწრაფოდა; იკბინებოდა ისე მწარედ, თითქოს შეერისხოს სამ-შობლოსა, თითქოს განედევნოს.

სინამდვილეში თვით გაიქცა, თვითონ განიდეგნა თავი, — „პორ-ტრეტი“ რო ამას მიუძღვნა, „მოკვეთილნიც“ მიუძღვნა ამასვე — თუ როგორ განიდეგნა თავი; და მერე მაინც იძია შური, ასე უც-ნაურად იძია შური. მართალია, რო გაწამდა სამშობლოს გარეთა, გაწამდა, გაწვალდა, ერთი ადგილი ვერ ამოერჩია დასამკვიდრებ-

ლადა, დაეწოწებოდა და ენის გაკვეთილებით ირჩენდა თავსა, მაგრამ ირლანდიის ბრალი არ იყო, არა, ცხადია; მართალია, თვლების ტკივილი აწამებდა და ათზე მეტი ოპერაცია გადაიტანა თვალისა, უმწვავესი ოპერაცია, მაგრამ ირლანდიის ბრალი არ იყო, არა, ცხადია; მართალია, თავისი ქალიშვილის ბედიც აძრწუნებდა, მაგრამ ირლანდიის ბრალი არ იყო, არც ეს არ იყო ბრალი სამშობლოსი, არა, არ იყო; არ იყო ბრალი ირლანდიისა, არავის წინაშე ბრალი არ ჰქონდა, მხოლოდ თვითონ იყო საბრალო, თვითონ იყო უბედური, მითუფრო უბედური, რო გასწირავდნენ თავისი საუკეთესო შვილებიცა.

და არ იფიქრებთ, რაღა თქმა უნდა, თითქოს ძველირლანდიურ სიმღერებს იგონებდეს ჯოისი ციურიხში, 1915 წელსა, გიტარით ხელში, თითქოს მორეოდეს ნოსტალგია და გულს მოიოხებდეს მშობლიური მელოდიითა, ვთქვათ, თუ „ოგრიმელი ასულის“ მელოდიითა: რო აწურულიყო მისს კონროი შობის დამესა, აწურულიყო და გათანგულიყო, რო დავიწყებოდა ყველაფერი, ყველა და ყველაფერი, სიმღერის გარდა, იმა სიმღერისა, დავიწყებოდა და შენივთებოდა რო სიმღერასა, მხოლოდ სიმღერასა, მელოდიასა მშობლიურსა, თითქოს რო ველარც გამოეხსნება ველარასდროსაო, — არ იფიქრებთ, რაღა თქმა უნდა; ხოლო თუ მაინც სასიმღეროდ თუ მოწყობილიყო ჯეიმზ ჯოისი, თავისსავე ლექსებს თუ გაიხსენებდა, გაიხსენებდა და დაამღერებდა, „კამერული მუსიკის“ ლექსებსა, კომპოზიტორს რო გადააღებინა სიმღერებადა, თვითონვე რო გადააღებინა, თვითონვე რო ასრულებდა, თავისთვის ასრულებდა. თავისი ჰყოფნიდა ყველაფერი უცხოობაში და უცხოდ არ იყო. არც არაფერი უნანია, ისე მიიცვალაო, — უირლანდიობა მაინც არ უნანია. უსამშობლოობა არ უნანია, არც უნანია და კმაყოფილიც იყო თითქოსაო, თავი რო დააღწია, რო ვერ შეთქვლიფა თუ ვერ გამოხრა ისიცა სამშობლომა; მაგრამ და რაო, რამაც რო გამოხრა, სულერთი იყო.

გაზეთი

„ლიტერატურული საქართველო“

19 ნოემბერი, 1982

შ ე ნ ი ზ ვ ნ ე ბ ი

- გვ. 0 — ცხოვრებაი და მოქალაქეობაი ღირსისა და მოციქულთა სწორისა ნეტარისა ნინოსი, ჩვენი საუნჯე, I, თბილისი, 1960.
- გვ. 11 — თ. ოჩიაური, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, თბილისი, 1954, გვ. 60.
- გვ. 18 — ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 92.
- გვ. 16 — ივ. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი პირველი, თბილისი, 1960, გვ. 50.
- გვ. 28 — წიგნი ძელი აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვეთი I, თბილისი, 1947, გვ. 14.
- გვ. 24 — შალვა ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტომი პირველი, თბილისი, 1956, თავი მეორე, ფილოსოფიამდელი ხანა, ქართული მითოლოგია.
- გვ. 27 — ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, თბილისი, 1960, გვ. 55.
- გვ. 31 — მარტვილობაი ცხრათა ძმათა კოლაელთაი.
- გვ. 32 — წამებაი წმიდისა მოწამისა გობრონისა, ჩვენი საუნჯე, I, თბილისი, 1960, გვ. 83.
- გვ. 30 — ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, თბილისი, 1945, გვ. 80.
- გვ. 37 — ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I, თბილისი, 1955, გვ. 247.
- გვ. 30 — ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, თბილისი, 1955, გვ. 192, 193.
- გვ. 40 — თ. ოჩიაური, ზოგიერთი ხალხური გადმოცემის შესახებ, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიის ისტორიისათვის, X, თბილისი, 1959.
- გვ. 48 — ვაჟა-ფშაველა, ტომი მეშვიდე, თბილისი, 1956, გვ. 412.
- გვ. 40 — დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, ტფილისი, 1930, გვ. 86.
- ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, თბილისი, 1955, გვ. 75, 118.
- გვ. 61 — 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, იასე ცინცაძის გამოცემა, თბილისი, 1960, გვ. 224.
- გვ. 52. — დიმიტრი ყიფიანი, მემუარები, გვ. 87.
- გვ. 54 — ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ლექსები, პოემა, წერილები, თბილისი, 1939, გვ. 81.
- გვ. 55 — პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ტფილისი, 1936, გვ. 248.
- გვ. 56 — პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება..., აკაკი გაწერელიას წინასიტყვაობა, გვ. 38.
- პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 212.
- გვ. 58 — პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 219, 220.
- გვ. 59 — გ. გოზალოშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, ტფილისი, 1935, გვ. 124.
- შეთქმულება..., გვ. 128.
- გვ. 60 — შეთქმულება..., გვ. 121, 122, 123,

კატინასა და ალექსანდრეს საუბრის მსგავსება შექსპირის სცენასთან შენიშნულია ვახტანგ კელიძის მიერ.

გვ. 81 — შეთქმულება..., გვ. 515.

გვ. 85 — ნოდარ კაკაბაძე, ნოდარ რუხაძე, ბერტა ფონ ზუტენერის მოგონებანი საქართველოზე, ჟურ. ცისკარი, 1962, № 5.

— იაკობ მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, ტფილისი, 1936, გვ. 14.

— სოფრომ მგალობლიშვილი, მოგონებანი, ტფილისი, 1938, გვ. 40.

გვ. 88 — იქვე, გვ. 40.

გვ. 87 — გრიგოლ ორბელიანი, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1959,

გვ. 110, 111.

— პ. რატიანი, თერგდალეულთა რევოლუციური მოღვაწეობის ისტორია იდან, თბილისი, 1962, გვ. 252.

გვ. 88 — იქვე, გვ. 252.

გვ. 70 — Кн. Мухнарский — О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц, 1872.

— ილია ჭავჭავაძე, ტ. X, თბილისი, 1961, გვ. 38.

გვ. 80 — Кн. Мухнарский, О существе ..., 24, 25.

გვ. 82 — იოანე ბოლნელი ეპისკოპოსის ქადაგებანი, ტფილისი, 1911, გვ. 44, 45.

გვ. 91 — პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 210.

Марк Туллий Цицерон, I, მოსკოვი, 1962, გვ. 323.

გვ. 92 — პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 215.

გვ. 98 — იქვე, გვ. 230.

გვ. 99 — თედო სახოკია, ვასილ ბარნოვი, მოგონება, ლიტ. მუზეუმი, 20370.

გვ. 101 — გაზ. ქართული სიტყვა, 1923, № 4.

გვ. 102 — გაზ. ივერია, 1886, № 91.

გვ. 104 — ალ. ფრონელი, მთიულეთი, ტფილისი, 1896.

გვ. 107. — დავით გურამიშვილი თავის დავითიანში ვახტანგ VI სიკვდილის შემდეგ ქართველ ემიგრანტთა ავბედითობას რო მოსთქვამს, ამასაც აშბობს: „შურმან დაჩაგრა და მოკლა ყაფლანიშვილი ტეტია, შურმან ციციშვილ ადამას დაარტყა თავში კეტი“. — და ეს ადამ ციციშვილი უნდა იყოს წინაპარი მთავარ-მართებელ ციციანოვისა.

გვ. 116 — Н. Дубрович, Закавказье, санктпетербург, 1862, გვ. 372

გვ. 117 — ალექსანდრე ყაზბეგი, ტ. I, თბილისი, 1955, გვ. 47.

გვ. 124 — ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. II, თბილისი, 1959, გვ. 390, 391.

— დავით გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთი-ერობის ისტორიიდან, თბილისი, 1955, გვ. 332, 333.

გვ. 181 — ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 438,

გვ. 132 — ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, I, თბილისი, 1961, გვ. 139.

გვ. 184 — ვაჟა-ფშაველა, კრიტიკა ბ. იბ. ვართაგვასი, ტ. V, თბილისი, 1961.

გვ. 188 — თედო სახოკია, ვასილ ბარნოვი, მოგონება, ლიტ. მუზეუმი, 20370.

გვ. 187 — ლელა ბარნაველი, ახალი მასალები..., ლიტ. მუზეუმი, 23187.

გვ. 172 — კირონი, Две святыни в Кахетии, Прибавление духовному вестнику Грузинского Экзархата, 1901, № 6—7.

— ს. მერკვილაძე, შუამთა, გაზ. ივერია, 1900, № 6—7.

გვ. 174 — ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 353.

— იქვე, გვ. 492.

გვ. 175 — იქვე, გვ. 353.

გვ. 180 — იქვე, გვ. 353.

გვ. 181 — იქვე, გვ. 492.

გვ. 181 — ივ. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეოთხე, თბილისი, 1948, თავი — ლეონ მეფის სახლობა.

გვ. 182 — ვასილ ბარნოვის თხზულებათა მესამე ტომის შენიშვნებში (გვ. 350) აღნიშნულია: „ამ მონასტერში (რა თქმა უნდა შუამთისა) თინათინ დედოფალი მონაზვნად აღიკვეცა და აქვე გარდაიცვალა“. ეს აზრი „მიმჭრალი შარავანდედის“ გამოკვეყნების შემდგომ უნდა გაჩენილიყოს. შენიშვნების ავტორი ამ შემდგომ გაჩენილ აზრს უნდა ემყარებოდეს.

— თ. ჟორდანია, ქრონიკები, 1893, ივ. ჭავჭავაძე, ლეონ მეფის სახლობა.

გვ. 192 — ვასილ ბარნოვი, თხზულებანი, ტ. 3, თბილისი, 1961, გვ. 204, მიმჭრალი შარავანდედის ვარიანტები.

გვ. 200 — ვასილ ბარნოვი, თხზულებანი, ტ. 2, 1961, გვ. 232.

გვ. 208 — პავლე ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, 1954, გვ. 39.

გვ. 209 — ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 253.

— იქვე, გვ. 253.

გვ. 211 — ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 109.

გვ. 212 — იქვე, გვ. 137.

გვ. 213 — იქვე, გვ. 138.

— იქვე, გვ. 138.

გვ. 227 — ლელა ბარნაველი, ახალი მასალები..., ლიტ. მუზეუმი, 23187.

— ვასილ ბარნოვი, თხზულებანი, ტ. 5, გვ. 409.

— ქართლის ცხოვრება, ტ. 1, გვ. 258.

გვ. 228 — ვასილ ბარნოვი, თხზულებანი, ტ. 5, შენიშვნები და ვარიანტები, გვ. 477.

გვ. 231 — ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 224.

გვ. 234 — ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 108, 109.

გვ. 237 — ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ. 232.

გვ. 239 — იქვე, გვ. 22.

— ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 125, 126.

გვ. 240 — ბაბეგი იქნა მეფის მარჯვნივ სავარძლითა და ბალიშითა. სავარძელი და ბალიში-სასთაული განსაკუთრებულ პატივსა ნიშნავდა. გასათვალისწინებელია, რომ „ბაბეგის პირდაპირ სავარძელითვე და ბალიშით იქნა სპარსეთის ელჩი, რომლის პირით ბრძანებლობდა თვით შაჰინშაჰი“ (ტ. 7, გვ. 453). ესენი არიან პირველი მეფის შემდეგ. მეფე ზის ოქროს ტახტზე სამეფო ტალავრით შემოსილი, მის გვერდითვეა ბაბეგი სავარძლითა და ბალიშითა.

ხოლო „ქვევით მარჯენივ და მარცხენივ ჩამოწკრივებული ხარისხ-ხარისხად სავარდლებით, სელეზით, სკამებით, ნატ-ბალიშებით, მხოლოდ ნატებით“. აქ ამათ შორის იგულისხმება მანგიურ, — ბაბეგის ქვემოთა, მაგრამ მაინც თუ რა ხარისხით დაშორებია, გამოკვეთილად არ არის ნათქვამი. ყოველშემთხვევაში იმისათვის ნატი მაინც იქნებოდა განკუთვნილი, ხოლო, როგორც პავლე ინგოროყვაშვილმა გამოარკვია, ნატი ერისთავთა — ერისთავების პატივის ნიშანი ყოფილა და მთავარ ეპისკოპოსსაც ეგვევ პატივი მიეცემა. „ასე მაგალითად ქართლის მთავარეპისკოპოსის შესახებ აღნიშნულია, რომ იგი დაჯდება „ნ ა ტ ი თ ა“ უსასთაულოდ (ისევე როგორც იმავე მხარა) საერო ხელისუფალი ქართლის ერისთავთ-ერისთავი დაჯდება „ნ ა ტ ი თ ა“ უსასთაულოდ)“. — პავლე ინგოროყვაშვილმა თხზულებათა კრებული, ტომი I, თბილისი, 1963, გვ. 613. — ასე, რო მაინც დიდ ღირსებაშია მანგიურ, მაგრამ თუ წარმოვიდგენთ, არმაზის აღზევებამდის ბაბეგის ადგილას რო ის იქდა სავარდლითა და სასთაულოთა, უდაოდ დიდად დამცირებულია.

ოღონდ აქ სხვა რამ არის გამოსარკვევი: სამეფო კარის ეს პატივის ნიშნები თამარის დროინდელ ძეგლებშია ჩამოყალიბებული, ხოლო ისეთივე იყო თუ არა სამეფო კარის გარიგება შეიღ თუ რვა საუკუნის წინათა, — ეს არის სწორეი საკითხავი და გამოსარკვევი. ოღონდ ესეც ისტორიკოსის სარკვევი და საძიებელია, მწერლისათვის საკმარისი ყოფილა თუნდაც შეიღი-რვა საუკუნის მერმინდელი ძეგლი, საკმარისი ყოფილა იმის გააზრება, რო სამეფო კარის გარეგება და დიდებულთა პატივის ნიშნები ერთბაშად არ ჩამოყალიბდებოდა, ძირითადი წესი საუკუნეების განმავლობაში იგივე იქნებოდა, ხოლო თუ როდის შეიცვალა ესა თუ ის ნიშანი, ანთუ რომელი ამათგანი უფრო ძველია, — ნატა თუ სასთაული, ტახტი თუ სავარდელი, ესეც ისტორიკოსის თავსატეხი ყოფილა. გვ. 240 — ივ. ჭავჭავაძის, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, თბილისი, 1948, გვ. 71, 72.

გვ. 240 — იქვე,

გვ. 248 — ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 250.

გვ. 240 — ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსი, გვ. 93.

გვ. 264 — იპოლიტე ვართაგავა, მოგონებანი.

გვ. 255 — ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 476.

გვ. 202 — ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 360.

გვ. 208 — ჩვენნი საუნჯე, ტ. I, გვ. 518.

— იქვე, გვ. 519.

გვ. 270 — ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 35, 36.

გვ. 278 — ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 267, 268.

გვ. 282 — ვასილ ბარნოვი, ტ. 9, გვ. 89.

— ერთი ლექური თქმულების მიხედვით, მფრინავი ცხენი ჰყოლია ალექსანდრე ბატონიშვილსა, იმ ცხენით დაჰქროდა, უცებ გაჩნდებოდა, სადაც საჭირო იყო, უცბადვე გაჰქრებოდა, ღრუბლებს გაეკვროდა, გადაიღლებდა. მზის მიერ დალოცვისა და ზეცით მოვლენის სცენა „ისკანდარში“ ამ და ამდაგვარი თქმულებიდან უნდა მომდინარეობდეს. ესევე თქმულება უფრო ადრე ნიკოლოზ ბაქათაშვილს გამოუყენებია. გიორგი შატბერაშვილი გულისხმობდა, რო მერანის დაწერის საბაზი არ უნდა ყოფილიყო ილია ორბელიანის დატყვევება ლეკთა

მეგრ, — ილია ორბელიანი და მისი დატყვევება შეუსაბამო საბაბია, ან ძალიან პატარა საბაბია „მერანის“ შთაგონებისათვისაო. მეგრანი შთაგონებულია ალექსანდრე ბატონიშვილისა და მისი მფრინავი ცხენის ლეკური თქმულებისაგანაო: ნიკოლოზ ბარათაშვილმა ილია ორბელიანის დატყვევება კონსპირაციული მიზნათ გაისაბაბაო. გიორგი შატერაშვილი სანდრო ახმეტელს იმოწმებდა, ეს თქმულებაც იმისაგან ვიცი და კიდევაცა მთხოვა, პიესა დამეწერა ალექსანდრე ბატონიშვილია შესახებო. თხოვნა თხოვნად დარჩა, ისე აირია ჩვენი ცხოვრებაო. როგორც ირკვევა, სანდრო ახმეტელისათვის პავლე ინგოროვას უნდა მიეწოდებინოს ეს ლეკური თქმულებაცა და პიესის დადგმის იდეაცა.

გვ. 285 — იასე ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბილისი, 1963, გვ. 62.

გვ. 286 — ვასილ ბარნოვი, ტ. 9, გვ. 273.

გვ. 288 — პლატონ ოსელიანი, ცხოვრება..., გვ. 15.

— ვასილ ბარნოვი, ტ. 9, გვ. 269.

გვ. 295 — ლიტ. მუზეუმი, 11197.

— იქვე, 11198.

გვ. 300 — გაზ. ერთობა, 2 ნოემბერი, 1919.

გვ. 307 — გაზ. ერთობა, 7 ნოემბერი, 1919; გაზ. სახალხო საქმე, 8 ნოემბერი, 1919; გაზ. სახალხო საქმე, 9 ნოემბერი, 1919;

გვ. 315 — გიორგი ლეონიძე შეასრულა თავისი შეპირება, მისი თაოსნობით გააჩივრა ვასილ ბარნოვის ათტომეული, თუმცა ოცტომეულის გამოცემასა პირობებოდა, მაგრამ პირობა მაინც არ დარღვეულა, — ვასილ ბარნოვი უფრო პატარა ტომეულებსა ვარაუდობდა, იმისი ოცტომეულის ოცნება ათტომეულის მოზრდოვანი ტომებით განხორციელდა. ისიც უნდა ითქვას, ეს მაინც არ არის სრული კრებული, ვასილ ბარნოვის თხზულებათა აკადემიურ გამოცემად არ ჩაითვლება. რაც უნდა იყოს, ეს გახლდათ უდაოდ დიდი მოვლენა ჩვენს სალიტერატურო ცხოვრებაში, ერთბაშად გამოჩნდა ვეება სიმაღლე მეოცე საუკუნის ქართული პროზისა, ისიც ნათელი გახდა, თუ რაოდენ მიზიდველი ყოფილა ვასილ ბარნოვის შემოქმედება ფართო მკითხველისათვისა, — ტომეულები გამოჩენისთანავე დაიტაცეს, ახალგაზრდობა დაეწაფა აქამდის მიჩქმალულ წყაროსა. ვასილ ბარნოვის ხელახლა აღმოჩენა უნდოდა, ათტომეული ხელახალი აღმოჩენა გახლდათ.

ვასილ ბარნოვის შემოქმედება ყოველთვის იგრძნობოდა უახლეს ქართულ ლიტერატურაში, მით უფრო ნათელი იქნება ამიერიდან, უფრო იზრდება ვასილ ბარნოვის პოპულარობა, ოღონდ ამისათვის აუცილებელია დროადადო ხელახლად გამოიცეს მისი რომანები, ცალ-ცალკე გამოიცეს დიდი ტირაჟითა, რამდენსაც რო მკითხველი მოითხოვს, ასევე გამოიცეს კრებულები მოთხრობებისა; და აკადემიურ გამოცემამდე, კარგი იქნება და აუცილებელიცაა, კიდევ ერთი მთლიანი გამოცემა ვასილ ბარნოვის თხზულებებისა, — სადაც ეს თხზულებანი დალაგდება ქართლის ცხოვრების შესაბამისადა, დალაგდება როგორც მხატვრული ისტორია საქართველოსი და თვითეული რომანი თანმიმდევრობით გადაქსნის თვითეულ კარს ჩვენი წარსულისა, თანმიმდევრობით წარმოგვიდგენს, თუ რანა ეყოფილვართ, რა ატრანში ჰყოლია ჩვენს ქვეყანასა.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

პაექრობანი ტოლათოფელში		3
თბილისის აზრდილები		46
შუქი ალაზნის ველზე		88
რას აპხირებოდა ბალზაქი სკოტსა და სხვა ამბები		139
სალტე რეალისა		171
ენება მრისხანე		201
არსება სრული		229
მიმქრალი ვნებანი		261
სილატაქე და შარაგანდელი		291
მრავალ არიან წოდებულ და მცირედნი რჩეულ		322
დ ა ნ ა რ თ ი		
ლეგენდის ტყეობაში		350
სამშობლო ჭეიშ ჭოისისა		355
შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი		371

Чхеидзе Отар Ревазович

Б А Р Н О В

(На грузинском языке)

Детюниниздат Грузинской ССР

«Накадули», Тбилиси, 1990

ს. ბ. № 2183

რედაქტორი ნორა ქართველიშვილი
 მხატვარი თ. სამსონაძე
 მხატვრული რედაქტორი შ. დოლიძე
 ტექნიკური რედაქტორი ლ. ქვარცხავა
 კონტრ.-კორექტორი თ. შინდაგორიძე
 კორექტორები: ნ. პაქკორია, ა. ჭიჭინაძე

გადაეცა ასაწყობად 12.10.89 ხელმოწერილია დასაბეჭდად 14.12.89.
 ქალაქის ზომა 60X84^{1/16}. გარნიტური ვენა, ბეჭდვა მალალი,
 პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 21,85. საბ. ქალაქი № 1. საღებავგა-
 ტარება 22,08. სააღრ.-საგამომცემლო თაბახი 19,44. ტირაჟი 20.000
 შეკვ. № 9499.

ფასი 1 მან. 40 კაპ.

გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი, მშვიდობის გამზ., 28.
 Издательство «Накадули», Тбилиси, пр. Мира, 28.

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის
 ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის ქუთაისის პოლიგრა-
 ფიული საწარმოო გაერთიანება ქ. ქუთაისი, ი. ჭავჭავაძის
 ბროსპექტი, 33.

Кутаисское полиграфическое производственное объединение
 Государственного комитета по делам издательства, полиграфии
 и книжной торговли Грузинской ССР
 г. Кутаиси, пр. И. Чавчавадзе 33.